

A NEMES
SZÉKELY NEMZET
KÉPE ~

SZERKESZTI:
RUGONFALYI KUS L. TVÁN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

DEBRECEN, 1939.

**A NEMES
SZÉKELY NEMZET
KÉPE**

Szerkeszti
RUGONFALVI KISS ISTVÁN
egyetemi tanár

I. KÖTET

DEBRECEN, 1939.

LEHOTAI PÁL KIADÁSA

*Hős nemzet, Te dicső nagy hunivadék! Kebeledben
Szép nyelvünk tisztán maradott másfélezer évig
S bárha körülötted vad népek árja dühöngött,
Bátran szembe menél vésszel s harci viharral,
Nemzeti jellemedet fenntartád s nyelved aranyként
Fénylett át a borun, mint fellegeken diadalmas nap;
Légy boldog s ősz díszed soha el ne haladjon!*

FOGARASI JÁNOS

Előszó.

Nehéz körülmények között, nehéz szívvel vállalkoztam ezen mű megírására és szerkesztésére; midőn azonban lehetőség nyílt arra, hogy eleget tegyek annak a kötelességnek, melyre népem szeretete régóta ösztökél, nem tagadhattam meg közreműködésemet.

Bár egy pillanatra sem vesztettem el azt a reményemet, hogy a nehéz körülmények javulni fognak és ezzel megnyílik egy tökéletesebb munka nyújtásának lehetősége is, életem alkonyán nem mertem erre tovább várakozni. Kizárólag az élet határának bizonytalansága készítetett ezen munka vállalására, hogy nyomtalanul ne vesszen el mindaz, ami tanulmányaim során népem homályos történetéből lelkemben megvilágosodott.

Az első pillanatban jól tudtam azt, (amit késő kéziratom átolvasása után is megállapítottam), hogy jobban sikerülne munkám, ha csak néhány hónapot tölthetnék Székelyföldön és a már közölt forrásanyagot levéltári kutatásokkal kiegészíthetném, de megnyugtató az a tudat, hogy egy történelmi munka a részleteket illetőleg soha sem lehet teljes: a nagy egészet illetőleg pedig olyan tanulmányt nyújtottam, hogy az általam adott általános képen meggyőződésem szerint soha semmi részletkutatás, bármily szerencsés eredménye nem változtathat.

Munkámat egyaránt tudósoknak és a magyar művelt közönségnek írtam. A vitás kérdések olvasása talán fárasztó lesz; de mindenki beláthatja, hogy azok tárgyalása elkerülhetetlen volt. A szűkre szabott keret az oka, hogy egyes részleteket csak a történelemben jártasabb olvasók érthetik meg teljesen.

A munka tervét úgy állítottam össze, hogy a magyar közönség teljes képet nyerjen a Székelyföldről és a székely nép életéről.

Munkatársaim általában székelyek és kivételesen olyan magyar testvérek, akik a székely néppel közelebbi érintkezésbe jutottak. Mindnyájan a lehető legjobbat nyújtották; mégis a velük való közvetlen érintkezés hiányát a figyelmes szem itt-ott észreveszi.

Jól tudom azt, hogy munkámat csak a legkiválóbban képzett szakemberek tudják méltányolni, de egy igen fontos mel-

tánylási szempontra fel kell hívnom a művelt közönség figyelmét is. A köznép, *mint történelmi tényező hazánkban csak a székelyek történetében jelentkezik*. Még a demokratikusnak mondott erdélyi századok történetét is csak a patricius családok sáfárkodása alkotja: csak a székely nemzet történetét tölti be a nép küzdelme és aktív cselekvőképessége. Egyetlen kor sem érthette meg és méltányolhatta a székely nép küzdelmeit és szörnyű szenvedéseit népi jogaiért, annyira, mint a népiség jegyében kialakuló korszakunk és ha a székelyekkel szemben elkövetett mulasztások és bűnök beismeréséről lehet szó, egyetlen korszak magyarja sem mondta volna ki oly készségesen és fájdalommal a mea culpát, mint a népi gondolattól áthatott mai ifjú generációnk.

A mi munkánk nagy magyar értékeket, valóságos hamisítatlan ősi kincseket tár a magyar nemzet elé. Kérem magyar testvércimmet, fogadják szeretettel, megértéssel: értsék meg, tanulják megbecsülni és szeretni a sokszor félreértett, értéke szerint soha nem méltányolt testvért, mely a történelem viharait mindig úgy állta, mint földjének égbe meredő sziklái.

A munka függelékéül szolgáló székely lustrumra nézve még meg kell jegyeznem, hogy annak összeállítását eredetileg egy régebbi székely tanítványom vállalta, de közbejött akadályok miatt erről sajnálatomra, lemondott. Minthogy a kiadó helyét megegyezésem nélkül pótolta, a lustrumnak sem helyességéért, sem teljességéért nem vállalok felelősséget.

Debrecen, 1939. február hó 1-én.

R. Kiss István

I.
A SZÉKELYFÖLD ŐSKORA

Irta ROSKA MÁRTON

A Székelyföld Erdély szerves része, őskori művelődése is párhuzamosan halad Erdélyével s mivel Erdély ebben a tekintetben meglehetősen magas százalékig Magyarország függvénye, ez visszatükröződik őskora különböző korszakainak művelődésében is.

Bizonyos tekintetben helyi színezete van ennek a művelődésnek, tehát önálló életet is tudott élni.

Földrajzi helyzeténél fogva közvetítő szerepe van, melyet annál könnyebben teljesíthet, mert a Bodzai, Ojtozi, Gyimesi, Békás- és Tölgyesi szorosok révén Moldova és Havasalföld felé vannak meg az érintkezési lehetőségei, bent pedig a Maros, az Aranyos, Olt, részben a Küküllők, végül a Feketeügy völgyeinek utolsóelőtti padjai (terrászái) a legjobb közlekedési utak jelentőségével bírtak mindenkoron.

Erdély hármasszerepéből, elhivatottságából: a saját lelkéből való teremtés, a szomszédos művelődési központoktól való kölcsönzés, mindkettő eredményeinek eredeti alakban, vagy saját lelke, elgondolása szerint történt átformálás után való továbbítása, — derekasan veszi ki részét. Ez az egyetemes vonalkozású és jelentőségű szerep azonban nem oszlik meg egyenletesen az egész Székelyföldön. Csík m. pl. a maga földrajzi és természeti viszonyainál fogva inkább közvetít, mint terem, inkább átvesz, mint alkot; — ezzel szemben Háromszék m. a Kelet és Nyugat igazi kapujában, az Ojtozi szoros torkában, a Bodzai és Tömösi szoros gazdasági és ipari érdekkörében messze kimagasló szerepet játszik minden időben, amit jótékonyan befolyásolt termékenysége is. Marostorda Erdély fő útőre, a Maros mentén, az ethnikai és kulturális hullámok útjában terül el; — Udvarhely mostohább szülőtte a természetnek, de a Küküllők által képviselt közvetítő útban fekszik; — Torda-aranyos megyét a tordai medencének az Aranyos által képviselt kapujában, a Maros és Aranyos völgye között a Felenyedi és Torockói patak, valamint az Aranyos által képviselt, hadászati is fontos út kijáratánál találjuk, s a Kisszamos völgyétől könnyen megmászható hágó választja el. És ha mindezekhez hozzávesszük, hogy Csík m. kivételével mindenik székely megye sóban gazdag, megjelöltük azt a természeti tényel-

zót is, amelynél fogva, egyéb külső tényezők mellett, a Székelyföld még szorosabban kapcsolódhatott bele az egyetemes emberi művelődés vérkeringésébe.

Annak, hogy az ember valamely területen megtelepedjék, feltételei vannak. Ezek a mindennapi élelem megszerzésének lehetőségeivel s az ottélés biztonságával függenek össze. Idősorolhatjuk harmadikul a nyersanyagoknak beszerzési lehetőségét is.

A régibb kőkor.

Ma már kétségtelen, hogy az ember a pleisztocén, vagy diluvium elején annyira felfejlődött, hogy céljainak megfelelő eszközöket és fegyvereket készített magának. Az éghajlati viszonyok roppant kedvezők voltak, a természet bővelkedett mindenben, ami a gyomorral összefügg, a Székelyföld természetek jó megtelepülési lehetőséggel bíró ponton nyújthatott olt-hont az első emberfajtának. Hogy azonban ez az ember valahol felültesse tanyáját, elengedhetetlenül szükséges volt, hogy megtelepedési helyén, vagy annak közelében rendelkezésére álljon a fegyverei és szerszámai készítéséhez szükséges nyers anyag, a tűzkő, chálcedon, jáspis, opál, hydroquarzit, stb. amelyek megmunkálásának titkát már elsajátította volt.

Európa ekkor két nagy művelődési területre oszlik: a Rajna, Duna, Kaukázus vonalától Délre találjuk a szakóca-kultúrát, ettől Északra a szakócamentes kultúra képviselői tengetik életüket. Hazánk e kétfő érintkezési vonalában fekszik s így kézen fekvő, hogy nálunk mind a kétfő gyökeret vert. Egyelőre még gyér nyomaink vannak, de a nagyobb mérvű kutatások nyomán bizonyosan meg fognak szaporodni ezek az adatok.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban az udvarhelymegyei Bardóc községből (Udvarhely m.) van egy pár vízjártá opálpenge, amit fenntartás nélkül sorozhatunk az alsó diluvium Levallois-jellegű pattintott kőeszközei közé. Itten az *Egrespálok* mentén szálában van meg az opál, a szakóca-kultúra képviselői, Franciaország felől jöve, több helyütt telepedtek meg, ahol nyersanyagra bukkantak: így Arad m.-ben Józsáshelyen és környékén, Hunyad m.-ben Baszarabasza és Brutuna határában, tehát még mindig a Fehér-Kőrös völgyében s mint a bardóci példa mutatja, behatoltak a Székelyföldre is s ez mindjárt az elején részese lesz az egyetemes emberi művelődésnek.

Nem hiányzanak a Székelyföldről a szakócamentes kultúra emlékei sem. A tudomány ezt is egy franciaországi lelőhely után moustiéri kultúrának nevezi. Ennek egyik jellemző eszközt *Tulogy János* dr. lelte másdolagos helyen a Tordai

hasadéokban. Magam 1914. augusztusában a marostordamegyei Szentgerice község határában az ún. *Gyepüszegárká*-ban mammut (*Elephas primigenius*), bison, *Rhinoceros tichorhinus* és *Cervus megaceros*, tehát hideget tűró fauna maradványainak társaságában, a tűzhelyet képviselő szénmaradványok között egy tenér kvarcvakarót leltem.

Északon ekkor már megromlottak az életlehetőségek. Temérdek hó hullott, megindultak a jégárok, melyek ellepték Európának tekintélyes részét: karéjai Oroszországban Kievig nyúltak, Németországnak csak a déli része maradt mentes, Angliában csak a délkeleti csücsök, Wales maradt szabadon. Az Alpe-sekről lenyúló jégárok is mint valami gyilkoló páncél borították el a közelebbi és távolabbi területeket, egyes karéjai Lyonig is elértek. Ott, ahol a jégár fellépett, megölt minden életet, megszüntetett minden munkalehetőséget, megsemmisített minden emberi alkotást, ott a temető fagyasztó csöndje ülte meg az eladdig élettől zajos és emberi munkától hangos vidékeket.

Hazánkat a Kárpátok öve megvédte ettől a természeti katasztrófától, az élet és a munka folytonossága itten nem szakadt meg. Ez az élet és ez a munka jórészt a szabadban folyt, bár a közeli jégárak nyomában lehülő levegő sok tekintetben akadályozta azt, ott azonban, ahol a természet maga gondoskodott védett otthonról (barlangok, oduk, fülkék, sziklaernyők), az ember legalább éjszakára szívesen húzódott meg bennök és sokszor kemény harcot kellett vívnia a barlangok birtokáért a vele egyidőben élt, hideget tűró állatokkal, mint amilyen volt a mammut (*Elephas primigenius*), a *Rhinoceros tichorhinus*, barlangi medve (*Ursus spelaeus*), barlangi oroszian (*Felis leo spelaea*), barlangi hiéna (*Hyaena spelaea*), barlangi farkas (*Lupus spelaeus*) stb.

A tűz ismerete sok tekintetben enyhítette az idő zordságát és könnyebbé tette az élet küzdelmét. E kor kultúrájának képviselője a *Homo primigenius*, aki még hajlottan járt, homloka, álla még nem volt, de halottait rituálisan temette el.

A hőmérséklet emelkedésével a jégárok visszahúzódnak, beköszönl a steppék ideje a maga kedvezőbb létfeltételeivel, nagyobb mozgási lehetőségeivel. Délnyugateurópa felől új ember jelenik meg a munka és küzdés színterén, akit joggal nevezhetünk a pengecultúra képviselőjének. Neki már nincsen szűk-sége nagy teriméjű kőszerszerekre, hanem kisebb kiadású tűzkövekre, kaparókra, vakarókra, árvésőkre, fűrőkre stb. amik mind arra szolgáltak, hogy velük a csontot, fát, puhább kővet megdolgozza, hogy segítségükkel áldozhasson művészi hajlamainak is. Ez már *Homo sapiens*, akinek van szépen ívelt homloka, állképződése, magas, szépen fejlett, intelligens ember. Ez a *cromagnoni* ember.

Az azelőtti periódusból sok hideget tűró állat átöröklődik a felső palaeolithikumba, mellettük megjelenik nagyobb szám-

ban a rénszarvas (*Cervus tarandus*), rozsomák (*Gulo borealis*), zerge (*Cervus capreolus*), kőszáli kecske (*Capra ibex*), őstulok (*Bos primigenius*), busafejű bölény (*Bison priscus*), ló (*Equus caballus*) stb.

S ha a mostohább viszonyok között Erdély s vele a Székelyföld tényezője tudott lenni az egyetemes emberi művelődésnek, most is ott van a főszereplők között.

A felső diluvium alsó harmadából, az ún. aurignaci periódusból, igen kiadós műhelyekre bukkant a megboldogult brassói *Gráf Minály* és *Teutsch Gyula*, valamint e sorok írója, és pedig a háromszéki megyei Szitabodza község *Valea cremenei* (Tűz kőpatáka) jobb partján, mindjárt a Bodzá-ba való ömlés előtt; — aztán felette a *Craciunest* nevű magas terrászon, valamint az ez alatt folydogáló *Valea chichereului* és *Paraul chichereului* nevű patakocskák balpartján; a Kraszna közelében ezek is a Bodzába ömlenek.

E műhelyeket az a körülmény hívta életre, hogy az itteni *Dealul negru*-ban (Fekete hegy) a tűzkő szálában van meg. Van azon kívül bőven jaspis, opálosodott homokkő, kvarc, ami mint nyers anyag, szintén szerepelt a kova mellett.

Mindenik műhelyben megtaláltam az ottélés nyomait félig, vagy egészen kész kőholmikban, az agyagba beiszapoltt szénmaradványokban, de a táplálékul szolgáló állatok közül mindössze egy lófogat leltem.

A megboldogult *Csutak Vilmos* barátommal, *Tóth István* közös jó emberünk kalauzolása mellett szitabodzai eredetű tűzkőszilánkokat leltünk a háromszéki megyei hídvégi *Arnyék-olau* nevű, erdős határrészben.

A felső diluvium középső művelődési szakaszát egy franciaországi lelőhely után solutréinek nevezi a tudomány, holott ennek a kultúrának bölcsője valahol a Bükkhegységben ringott s a felső moustiéri típusú dárdahegyekből fejlődött ki. Legjellemzőbb holmijai az egy darab lapos tűzkőből, opálból, vagy chálcedonból stb. nyomás útján eszközölt pattintással formált fűzfa-, vagy pedig babérlevélalakú dárdahegyek, vagy talán török. Technikában ez a legtökéletesebb valami, ami a régiek kőkor emberének kezéből kikerült. (1. kép). Az ezt képviselő vadászok bolyongásaik közben eljutnak Erdélybe is, ahol magam Jósászhelyen, Szitabodzán és a bardóci *Egrespatak*-ban leltem meg a ketségtelen nyomait, *Malász József*, a dévai múzeum megboldogult igazgatója pedig a hunyadmegyei Nándor egyik barlangjából ásott ki két példányt.

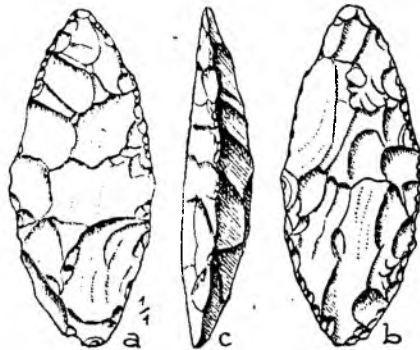
Ahogy az aurignaci periódus vadászái nem állapodtak meg Szitabodzán, hanem az Ojtozi szoroson át ki-kijártak a Kárpátokon túli területekre és magukkal vitték az új kultúra áldásait, éppen úgy a solutréi utódaik is átjártak a Keletnek és Nyugatnak ezen az igazi és legfontosabb kapuján, az új típusú dárdahegyet, — más szóval azt a legtökéletesebb fegy-

vert, melyet felsőmagyarországból kaptak, messzibb területre is eljuttatták s teremtettek így kultúrközösséget.

A felső diluvium legfelső harmadából, amit magdáléninek nevez a régészeti irodalom, nincs még leletünk a Székelyföldről. Egész Erdélyből is csak egy lelőhelyünk van, a kolozsmegyei Hidegszamos. De ha már idáig eljutott, és pedig az eddigi művelődési periódusok képviselőitől jól megtaposott úton, remélni lehet, hogy behatóbb kutatások felszínre hozzák majd a magdaléni kultúra nyomait a Székelyföldről is.

A végén meg kell emlékezni a homoródalmási barlangról, (Údvarhely m.) amelyben még nem történtek szakszerű ásatások, de régebbi próbakutatások rendjén egy megmunkált lapiskaszerű csont is került felszínre, melyet az Erdélyi Múzeumegyesület Ásványtára őriz Kolozsváron.

Ezzel ki is merítettük a a Székelyföld régibb kőkoráról szóló adatok ismertetését.

1. kép. Középső solutréi kova-dárdahegy Szitabódzáról.

E kor végén a hőmérséklet felszál, az a rettenetes hó- és jégtakaró, amely Európa tekintélyes részét még borította, elolvadt a jéghatárok mindenütt mai kiterjedési vonalaikra húzódtak vissza s az újabb időket egy átmeneti periódus, az ú. n. középső kőkor vezeti be, melyet az újabb kőkor követ.

A középső kőkorból még nincsenek minden kétséget kizáró leleteink a Székelyföldről, mivel azonban Erdélyből több helyről ástunk ki jellemző középsőkőkori maradványokat s mivel ezek Délkelet felől hatoltak be Erdélybe s innét Magyarországra Miskolc vidékére, fel kell tételeznünk, hogy e kultúra képviselői a Székelyföldön át nyomultak Európa szívébe.

A bardóci *Egrespatak* medréből szedett opalholmik között több darab kívánczik ebbe az átmeneti művelődési periódusba, amiben megint az jut kifejezésre, hogy a Székelyföld most is részese, tényezője az egyetemes emberi művelődésnek.

Az újabb kőkor.

Az újabb kőkor rendjén Nyugat felől kezd benépesedni Erdélybe s benne a Székelyföld.

Az első, még meglehetősen vékony ethnikus hullám a felsőmagyarországi Bükk vidékéről a Szamos, Körösök és Maros mentén hatol be Erdélybe s ahol rövidebb, vagy hosszabb ideig megtelepedett, egy sajátos, még kezdetleges kőbaltatformát hagy hátra, melynek foka tompa hegybe fut, átmérője pedig ovális. Az ilyen balták lelőhelyei pontosan mutatják nekünk az irányt, amerre ezek az új telepések, földművelő rajok beszivárogtak Erdélybe s a Székelyföldre, hogy azt a munka és a tudás jegyében birtokukba vegyék, törelessen területeit feltörjék s a földművelésre alkalmasakká tegyék. Kemény, fáradságos munka volt ez, még a kapakultúra fokán, de a veritékkel megszentelt föld búsásan jutalmazta az ember minden fáradozását. Igazában csak most vette birtokába az ember a földet, amikor azt meg tudta művelni s terményeivel nemcsak a ma szükségleteit tudta ellátni, hanem biztosíthatta magát a holnap és a holnapután esetlegességeivel szemben is. Már állattenyésztő is s ez a körülmény még jobban biztosítja létét, növeli ön-bizalmát, hogy kettős rendeltetésének: a fajfenntartás és az emberi művelődés fejlesztésének magasztos hivatásának minél jobban megfelelhessen.

Hogy csak egy pár fontosabb lelőhelyet említsek, a marosvásárhelyi róm. kath. főgyn. gyűjteményének Marosvásárhelyről, Nyáradgálfalváról (Marostorda m.), — az uottani ref. kolégiumnak ismeretlen lelőhelyről, de minden valószínűség szerint Marostorda megyéből származó, hegyes nyakú, ovális átmetszelű, bükki jellegű kőbaltája éppen olyan beszédes bizonyítók a kultúra marostordamegyei meghonosodása mellett, mint a háromszekmegyei sepsikőrispataki azonos típusú szerszám, mely viszont azt bizonyítja, hogy a bükki kultúra képviselője a jó megtelepülési lehetőségeket nyújtó háromszéki medencében is megvetette a lábát.

Még jóformán el sem ültek a bükki jellegű művelődés hullámai, Magyarország máris újabb rajokat bocsájt Erdély felé, amelyek a *tiszai kultúra* áldásait viszik magukkal. Vastagabb rétegben lepik el Erdélyt, mint kiváló állattenyésztők és földművelők, minden nekik alkalmas völgyben megvetik lábukat. Toradaaranyos éppen olyan sűrűn lakott, akárcsak Marostorda s a Háromszéki medence most is majdnem vezet leletek tekintetében; — belekapcsolódik természetesen Udvarhely m. is, míg Csík szegényesebben van képviselve, ami mostohább természeti viszonyaival könnyen magyarázható.

Köben, eltekintve a pattintás által ellőállított különféle vágó, vakaró és kaparó, meg fúró szerszámoktól, a kaptafa-

alakú és trapezoid, meg trianguláris kőhallák és vésők vezetnek. Kerámiái termékei szalagdíszesek, bekarcolt, egyenes, párhuzamos vonalakból, az ezek között sokszor kitért pont- és vesszősorokból, máskor meg a bükki kultúrából örökölt, egyenes és spirális, festett szalagokból áll.

Miként korábban, most is a Szamos, a Körösök és a Maros közvetíti az új színezetű kultúrát. A Marostól átveszik a Küllők, majd az Olt és Feketeügy s rövidesen egész hatalmas telephálózat borítja Erdélyt, melybe igen sok és erős szállal kapcsolódik a Székelyföld is.

Fontosabb lelőhelyei: Alesernáton, Angyalos, Bögöz, Bözödújfalu. Egerpatak, Erked, Erősd, Gernyeszeg, Imecsfalva, Kisbacon, Markód, Marosbogát, Marosdécse, Marosvásárhely, Mezősámsond, Nagyborosnyó, Nyárádszentbenedek, Oltszem, Patakfalva, Sepsibessenyő, Sepsimagyaros, Sepsiszentgyörgy, Szacsva, Zetelaka, stb.

Feltűnő a leletek aránylagos gyakorisága a Háromszéki medencében, mintha egyenesen azt jeleznék, hogy az Ojtozi és Lodzai, meg Tömösi szoroson át Moldovát, és Havasalföldet is meg akarták volna ülni. Ilyen nyomok vannak is, de a tiszai kultúra képviselői Kelet felé való törekvésükben egy náluk hatalmasabb, jobban megszervezett, magasabb kultúrájú néphez ütköznek: a Tripolje jellegű festett kerámikás művelődés képviselőibe, akik bátrabb, gyakorlottabb ijjasok voltak, mint ők és akik már beléptek volt a fémkultúrába: ismerték s feldolgozták a vörös rezet s voltak színaranyból készült ékszereik. A Kr. e. III. évezred derekán, az európai ősember életében mélyreható változások előestéjén vagyunk.

Ugy a bükki, mint a tiszai kultúra hordozói Tokaj vidékéről egy igen értékes anyagot hoztak magukkal Erdélybe és a Székelyföldre: az obszidiánt, és pedig vagy kisebb nagyobb göröngyökben, vagy pedig különböző szilánkok, kések, vakaró és kaparó eszközök, fúrók alakjában. Ez az obszidián egyúttal annak is a fokmérője, hogy a vele jellemzett leletek, telep- és műhelymaradványok erősebb, vagy pedig már gyengülő szá- lakkal kapcsolódnak a vázolt kultúrák forrásvidékét képviselő Bükk- és Tiszavidékhez.

Az ősrégészeti irodalom ma még egy havasalföldi lelőhely után *Boian A-kultúra*-nak nevezi az újabb kőkor végén fellépő, kimetszett díszű kerámikát és kísérő leleteit és azt mondja, hogy ez a díszítő eljárás onnét jutott be Erdélybe is. Ez beállítás merőben téves s az erdélyi leletek nem ismerésén alapul. Éppen a fordítottja az igaz: Erdélyben a tiszai kultúrában már fellép a kimetszett díszű kerámika, e kultúra hordozói viszik magukkal a Háromszéki medencébe s innét a tiszai kultúra több edénytípusával átjut a Havasalföldre és

Moldovába is. A legrégebb ilyen természetű leletek Erdélyben a hunyadmegyei Tordoson fordulnak elő, a tiszai kultúra leg-
gazdagabb telepén. Sepsiszentgyörgyön a Várady S. utcában
zúgorított fekvő csontváz mellett lették ezt a kerámikát. U.ott
az *Órkő*-i telepben fordul elő.

A kő-réskor.

Egy nép nem kél útra és nem bocsájt ki rajokat magából
mindeu ok nélkül. A bükki és tiszai kultúra hordozóinak is
nyomós okuk volt, hogy népfölöslegüket útnak eresszék s ezzel
könnyítsenek magukon. Legfontosabb okok egyike a *kenyér*-
kérdés volt.

Északon igen-igen megsokasodott az ember s Finnország
felől, a Skandináv félsziget tájáról megindulnak a kenyeret
s jobb életheletőségüket kereső rajok, melyek ellepik a Magyar-
országgal Északon és Nyugaton szomszédos országokat, egy részük
még délebbre nyomul, más részük Cseh- és Morvaország-
ra, Felsőmagyarországra (és minden valószínűség szerint az
Alföldön át is, — csak e tekintetben még hiányzanak a sűrűbb
összekötő kapcsok!) át Erdélybe is behatol s a tiszai kultúra
nyomán előrelopakodva, megszállja a barlangokat, magas
terrászokat, mintha egyelőre nem merne lehúzódni a völgyekbe,
vagy pedig a magasabb régiókban való tanyázás, (pásztorokadás?)
felett volna meg élethivatásuknak. Két egymást gyorsan követő
rajban lepik el Erdélyt s a Székelyföldet, a Bánátot s le-
húzódnak a Balkánra is. Az első raj *magával* hozza a bárázdás
tüzelésű kerámikát, a másik megtartja még bizonyos mértékig
ezt a díszítési módot, de jellemzőbb díszítő motívumjai: a ren-
detlen vessző, fenyőág, az edényre ráragasztott apró lencsék,
a vésőszerű eszközzel benyomkodott rovátkaszalagok, a rovát-
kákkal tagolt bordák stb.

Edénytípusai közül legjellemzőbbek a ferdén és egyenesen
vágott szájú csuprok, melyeknek gömbszelvényyszerű alakjuk
van s tülük rendszeren a perem fölé emelkedik. Némelyik való-
ságos merülő csupor jellegű. — Ennek az északinak nevezett
kultúrának hordozói hozzák magukkal a mandulaalakú, vagy
egyenes, vagy pedig ferde fokú, mélylyukas kőfejszéket. Ismerik
és feldolgozzák a rezet, melyből egy- és kéthegegyű áruk, újra való
gyűrűk, csuklóra való keskeny karperecek stb. készülnek. Sok
valószínűség szól a mellett, hogy Erdély arany- és különösen réz-
bősége csábította őket, hogy birtokukba vegyék ezt a termé-
szeti kincsekben olyan gazdag országrészt.

Ők hozzák magukkal a kőlapokból emelt, dolmenszerű,
sírládában való (zúgorított) temetkezés szokását. Egy ilyen
sírládát fedtek fel a háromszékmegyei Eresztevényen is.

Ekkor már a Tripolje-jellegű festett kerámikás kultúra kép-

viseiői megszállták Háromszéket, a Barcaságot, behatoltak a Maros völgyébe, amiről a marosvásárhelyi, lennebb pedig a nagyenyedvidéki (Pókafalva, Fugad, Oláhbogát, valamennyi Alsófehér m.-ben), telepek tanuskodnak. Eljultak az Aranyos völgyébe is, amit a Tordai hasadék barlangjainak gazdag leletei bizonyítanak.

A festett kerámika kultúrájában két különálló csoportot kell megkülönböztetnünk: egy szorosan vett középeurópai, amely a bükki kultúrából fejlődött és egy keleteurópai, amelyet egyik jellemző délorosz lelőhelyétől Tripolje-jellegű művelődésnek nevezünk. Mondják praemykenai kultúrának is.

Ma is eldöntetlen kérdés, hogy vajjon Edély teremtette-e meg ezt a Tripolje-jellegű kultúrát, vagy pedig a felsőmagyarországi bükki művelődésben gyökerezik s a tiszai kultúra képviselői hozták be Erdélybe, avagy Mesopotámiában keressük-e az eredetét? Mindenik felfogásnak vannak hívei és ellenesei. Az tény, hogy az Erdély derekán és nyugatán lelt festett kerámikás maradványok sokkal szorosabban csatlakoznak a felsőmagyarországihoz, (tehát kétségtelenül onnét is származik), mint amit Erdély délkeleti felén, a Barcaságban és a Háromszéki medencében tártak fel. Ez utóbbi a Kárpátoktól keletre eső területek és Bukovina, a Balkán felső része felé mutat kapcsolatokat.

Korábban azt mondtuk, hogy a tiszai kultúra képviselői Kelet felé való törtetésükben nem tudták átverekedni magukat a Háromszéki medence szorosain, mert beleütköztek a Tripolje-kultúra hordozóiba. Az e medencében eddig feltárt két telep, — a háromszékmezei Erősd és Oltszem (2. kép), — alsó rétegében több a tiszai kultúrából kölcsönzött edénytípusú talá-
lunk, tehát a Tripolje-kultúra itten a tiszai jellegű kultúrára tejepszak. Míg azonban a Tiszai kultúra egyáltalán nem ismeri a rézet és aranyat, a Tripolje-kultúra képviselői nemcsak hogy ismerik, hanem feltűnő mértékben fel is dolgozzák.

És ha az erődsdi telepen lelt rézár, karika, tör érdélyi rézből is készülhetett, az erődsdi legalsó rétegben lelt spirális ékszer anyaga nem érdélyi arany! Nincs kizárva, hogy Keletről jött, vagy pedig Felsőmagyarországi eredetű? T.i. színarany, míg az érdélyi eredetű arany elektronszerű, benne kb. 25% ezüst van.

A régi román királyságban, Cucutenin (Moldova) és Vidra-n egyetű, magyar típusú rézcsákányt lelték az erődsdi-oltszemi jellegű kerámika társaságában, ami egyfelől még bonyolultabbá teszi a kérdést, másfelől azonban, amit a szakemberek eddig nem mertek elég határozottan kimondani: ezek a csákányok és az erődsdi telep említett részletei a Tripolje-jellegű kultúrát a rezkorba utalják, ennek is kb. Kr. e. 2500—2000-ig terjedő szakába.

A Háromszéki medencében az Olt, Feketeügy és mellék-patakjaik metén találjuk az ezzel a kerámikával jellemzett

telepeket. A háromszéki telepek az alluviális síkság feletti legalsó terrászhoz csatlakozó, magasabban fekvő helyen, valamely fenntérség előrenyúló hegyfokán, vízmosás alkotta két- vagy három árok között, vagy valamely dombnak Délre néző oldalán fekszenek, ahonnan messze el lehetett látni s amellyel kellőképpen védett volt a hely. Valamennyi víz mellett található. A hegynyúlványokat két, vagy három oldalról vízmosás útján keletkezett meredek partok védték, a negyedik oldalon pedig, ahol a szomszédos fenntérséggel összefüggtek, az ún. nyakrútszen, a lakótelep szélén, mesterségesen ásott árok szolgálta védelméül. Az oltszemi *Vármege* festett kerámikás telepe az Olt balpartján fekszik s félkörű árok s az ebből kikerült föld alkotta földhányás védte. — A málnásfürdői *Füvenyestetőn* lévő telepet két egymás megett ásott köríves árok vékelmezte.

2. kép. Festett agyagcsésze Oltszemről.

E kultúra képviselője kevert fajú nép. Erdélyből még nem ismerjük temetőit, de a szomszédos moldovai Cucutenin lettek 4 sírt. A csontvázak koponyái közül az egyik *do'lychocephal*, kétfő *mesaticcephal*, a negyedik *subbrachycephal*.

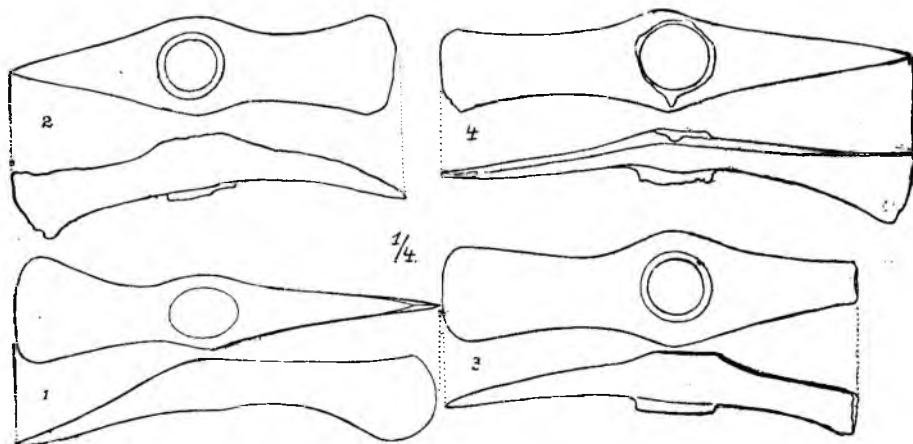
Anthropológiailag a délorosz síkság kevert fajú népeivel mutatnak rokonságot.

Egy ideig az egymásmellettiség viszonyában élnek a már említett s inkább magas terrászokon megtelepedő, vagy barlangokba húzódó, északi eredetű telepeseikkel, ez utóbbiak azonban idővel számban úgy megszoródnak, hogy nemcsak Erdélyben, hanem a szomszédos területeken is leszorítják a szereplés színpadáról a Tripolje-kultúra képviselőit.

Egy ideig csak nyugtalanítják őket, ami érezhetővé válik pl. az érösi VI. rétegben (alulról), melynek emlékei már hanyatlásról beszélnek nekünk, látszik rajtuk, hogy bizonytalan időkben készültek, nem mint az alatta levő rétegek leletei, melyek a nyugaloin és biztonság idejéből származnak.

A most elmondottakból több igazságot szűrhetünk le. Az egyik az, hogy a kultúrák egymás mellett és egymás fölött szoktak elhelyezkedni s hogy az egymásmellettliségnek Erdély felszíni tagosultságánál fogva is pompás területe volt itten. — A másik: az egyes kultúrfaciesek nem tudtak élesen elkülönülni egymástól, hatnak egymásra, színezik egymást. Erdélyben sohasem is keletkezhetek zárt, színtelen kultúrák. — Egy harmadik: Magyarország állandóan táplálja, megajándékozza Erdélyt s így a Székelyföldet is a maga haladottabb művelődésének vívmányaival. És Erdély s benne a Székelyföld hivatásánál, történeti szerepénél fogva tovább adja ezeket. Így jutott a moldovai Cucuteni és a Bukarest mellett fekvő Vidra a magyar típusú, egyélű rézcsákányhoz, így kerül az erósi legfelsőbb rétegbe az ugyancsak magyar típusú kettős, ellentett élű rézcsákány. Gyergyószentmiklóson, tíz drb.-ot letek együtt.

Így e csákányokat egy helyütt ilyen tömegesen letek, annak az a magyarázata, hogy a szomszédban vannak a balánbányai rézbányák, melyek a rézkorban is művelés alatt állottak. Velük a Székelyföld igen nagy területtel került kultúrális összeköttetésbe. Nyugaton Ausztriáig, Cseh- és Morvaországig, Északra Sziléziáig, Galiciáig, Délen Bosznia-Hercegovináig, Szerbiáig, Bulgáriáig, Keleten Kubán vidékéig követhetjük a nyomokat — 3. képünk székelyföldi, kettős, ellentett élű rézcsákányokat ábrázol.

3. kép. Kettős ellentett élű rézcsákányok: 1. Várhegyről, 2. Albrisről, 3. a székelyudvarhelyi Budvárról, 4. Alsócsernátonról.

A Kárpátok öve tehát egy nagy földrajzi egységbe foglalja a lőle bezárt medencét s a Kárpátokból a Tisza és Duna felé siető vizek még jobban összefogják, egymásra utalják ennek a medencének egyes részeit. Erre a kétszerkeltő erejű igazságra a kultúrális egymáshoz tartozandóság üti rá a pecsétet.

Kézzelfoghatóan tárul ez elénk a fémkorok rendjén, amelyeket egy átmeneti, aeneolithikus, vagy kő-réz kori periódus vezet be s amelyet a még szintén átmeneti jellegű réz kori követ.

A réz fokozottabb elterjedése hosszabb idő elteltével történt meg. A természetállapotban előforduló réz kis mennyisége csak korlátozott mértékben elégíthette ki az igényeket. A rézércnek megismerésével, a réznek ezekből való kiolvasztásával az emberiség nagyot lépett előre, de még mindig csak egyesek, a tehetősebbek igényeit lehetett vele kielégíteni. — Míg Keleten, Délkeleten (Mesopotámia, Egyptom stb.) már a Kr. e. IV. évezredben nagy mértékben dolgozzák fel a rézet, nálunk csak a Kr. e. III. évezred derekán, a Tripolje-kultúra meghonosodása idején lesz ismeretes. Majdnem egy félevezrednek kellett elteltetnie, amíg általánosabb polgárjogot nyert s nagyobb mérvű fel dolgozásával nálunk is beköszöntött a fejlettebb rézkorszak, mely a Kr. e. második évezred első három századát is magában foglalja.

Ma is vita tárgya, hogy vajjon idegenből kaptuk-e a réz ismeretét, vagy pedig Magyarországon is önállóan született meg? Sok valószínűség szól amellett, hogy Erdély a Tripolje-kultúra képviselői révén ismerte meg az első használati fémét, ezt tovább adta az anyaországnak, ez pedig gazdag lévén rézben, és rézércekben, hamar berendezkedett az önálló gyártásra, Erdély pedig hasonlóképen, gazdag lévén rézércekben, nem maradt messze az anyaország mögött: csakhamar ipari központ lesz, melynek gyármányaiért versengtek a szomszédos területek. E mellett szívesen vesz fel eszköz- és fegyverkészletébe keleti típusokat s azok ismeretét tovább adja az anyaország felé. A bányabükki (Torda-aranyos m.) nagy rézbaltalelet tipológiaiailag Krétáig és a sumir Mesopotámiáig vezet bennünket.

Sokat lendített Erdélyen sóban való bősége is. A székely megyék, mint sóban szintén gazdag s mint közvetítő területek, sok szállal kapcsolódtak bele az ezzel járó ethnikus, ipari és kereskedelmi forgalomba.

Eznek ismerete mellett könnyen megérthetjük, hogy a Székelyföld rézholmijai részben a magyar rézipar termékeivel egyeznek, részben pedig Keletre utalnak. Ez megint onnét van, hogy mielőtt megnyiták a magyarországi és erdélyi rézbányákat s megindult a fokozottabb réztermelés, ott is, itt is berendezkedtek az önálló gyártásra, mely nemcsak a belső szükségletet elégítette ki, hanem piacot is teremtett magának a szomszédos országokkal s ezek közvetítésével messzibb vidékekkel is.

A Kr. e. III. évezred derekán Spanyolország felől egy kerekfejű nép kél útra kisebb csoportokban s magával viszi mindenfelé, ahol otthont keresett, a réz ismeretét s egy sajátos edényformát, melyet harangalakúnak nevez az irodalom. Eljutottak ezek Franciaországba, el a Rajna vidékére, Angliába, felúzódtak Cseh- és Morvaországig, rajokat bocsájtottak ki

Lengyelország felé. Nem kerülték el Magyarországot sem. Egyes előfutárjaik Szentesisig jutottak.

Kétségtelen dolog, hogy szerepük lehetett abban, hogy Magyarország megismerkedjék a rézzel.

Erdélyig nem igen jutottak el. Eddig hiányzanak azok az edénytípusok és rézholmik, amik e kerekfejű nép sajátos művelődését jellemzik, de a díszítés technikája: a *Cardium*-kagylóval, vagy fésűszerű eszközzel benyomkodott pontsor-díszítés igen gyakori Erdélyben, de eddig biztosan csak bronzkori telepkekben fordult elő. Egyesek hajlandók az erödsdi és öltzemi fazekak egy fajtáját a harangalakú edények formájából levezetni, amiben nincs semmi lehetetlenség.

A bronzkor.

A vörös réz volt az első használati fém, amit az ősember megismert. Voltak előnyei a kő felett, de nagy hátránya volt, hogy légysága miatt a belőle készült eszközök hamar elvesztették eredeti formájukat, elromlottak.

A szükség rávezette az ősemebert arra, hogy ha a rézhez cínnt vegyíti, keményebb (összetett) fémet kap, amely sokkal alkalmasabb és ellenállóbb. A folytonos kísérletezés rendjén arra is rájött, hogy ha a cínntennyiséget 10 százalékra emeli s ezt 90 százalék rézzel vegyíti, kiváló nyersanyagot kap. A korszak elején használt cínnszegény bronzhoz képest ez képviseli a rendes vegyítésű bronzot.

Sok helyütt nem volt cínntje az ősembernek, ezt tehát cserekereskedés útján kellett beszereznie, vagy pedig mint Nyugatmagyarországon és Erdélyben történt, antimonnal pótolta azt. Ezt antimonbronznak nevezzük.

Amíg a rezet lehetett kovácsolni, kalapálni és önteni, a bronzot csak önteni és kalapálás útján nyújtani tudták. Az öntés formába történt. Ha eltört a szerszám, vagy fegyver, csak újraöntés útján lehetett belőle egészet kihozni, mert nem értettek mindenütt a forrasztáshoz.

A bronz drága és nehezen beszerezhető fém lévén, csak a kiváltságosak láthatták el magukat bronzholmikkal. A nagy tömegek továbbra is kő- és csonteszközökkel, fegyverekkel dolgoztak és harcoltak, amelyek utánózták a fémformákat.

A bronzot valószínűleg Mesopotámiában találták fel, mert csak a sumirok nyelvében van a réznek (urud) és bronznak (zabar) jelölésére külön szó. Kr. e. 2100 táján már feltűnnek itt az első bronzok. Középeurópa s így Erdély is vele a Székelyföld is csak a Kr. e. XVIII. sz.-ban ismerkedik meg az új fémmel. Mivel pedig egész Magyarországon virágzó rézbányászat, rézöntés volt, az új fém gyorsan polgárjogot nyert s hazánk oly hatalmas ipari központtá fejlődik, mely hangadó lesz Európában. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a középeuró-

pai bronzrégio annyira egységes képet mutat a legtöbb fegyver és szerszám, valamint ékszer tekintetében, ami mellett azonban feltűnik az egyes vidékeknek hol halványabb, hol pedig erősebb külön ízlése, színe is. Erdély bronzkora a legteljesebb értelemben függvénye a magyarországinak, de miképpen a rézkor rendjén is önálló gyártásra tudott berendezkedni, most is, amellet, hogy rengeteg holmit vesz át az anyaországtól, a maga lelkéből is teremt s mindkettőt tovább adja a szomszédos területeknek (Havasalföld, Moldova, Bukovina) s ezek közvetítésével távolabbra. Ezzel magyarázhatjuk meg, hogy a magyar típusú bronztermékeket az erdélyiek társaságában a Kaukázusig is nyomon követhetjük, ahova a távoli kereskedelem vitte azokat.

Ezek a bronzholmik részben telepekből, temetőkből ismeretesek, máskor egyenként leltek őket s ilyenkor szórványos lelet a nevük. Nagyon sokszor akadtak műhelymaradványokra, amelyekben a régibb és újabb típusok keverednek, máskor meg vándor bronzöntőknek különböző okokból elrejtett kincsre, az ú. n. gyűjtelékes leletekre bukkannak. Szokásban volt, hogy források, kútak vizébe tömegesebben dobtak áldozatul bronzholmikat.

Ezek a leletek magukban és más leletekkel való viszonyukban is sokféle szempontból értékesek. Így megmondják nekünk, hogy hol gyártották, merre terjedtek, milyen kereskedelmi úton jutottak közelebbi, vagy távolabbi vidékekre, az egyes formák a vándorlás rendjén szenvedtek-e változást s milyen mérvűt és irányút?

4. képünkön egy kézdivásárhelyi (Háromszék m.) gyűjtelékes lelet öt tokos füles bronzbaltáját mutatjuk be, amelyeket az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtára őriz Kolozsváron. Az 1. 2. 3. 4. 6. sz. magyarországi típust képvisel, bár Erdélyben önhették, az 5. sz. az ő félholdas kávájával ú. n. ifjabb erdélyi típusú tokos füles balta.

Ugyanaz a gyűjtemény őrzi a mezőcikudi (Tordaaranyos m.) gyűjtelékes bronzleletet (5 drb. nyers bronzrög, 2 régebbi típusú erdélyi tokos füles balta, sarló és sarlótöredék, amelyek közül egy ú. n. makkos sarló, amelyik ugyan Erdélyben készült, de nyugateurópai típust képvisel, a horgas markolatúak pedig kifejezetten erdélyi típusok, de leltek őket az Erdélyei szomszédos területeken is, ahová mint import-cikkek jutottak, valószínűleg gabonáért.)

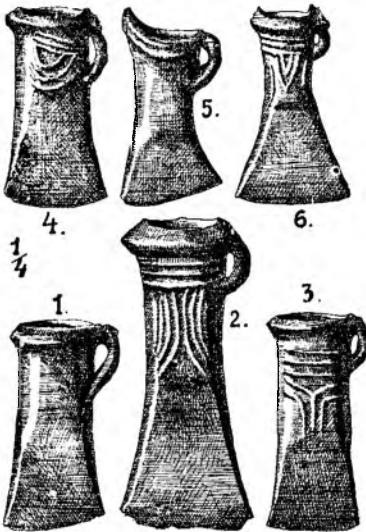
5. képünk a málnási (Háromszék m.) gyűjtelékes leletből ábrázol egy horgas markolatú sarlót, egy lándzsahegyet és egy kést.

A tordaaranyosmegyei Sinfalván felszínre került bronzgyűjtelékes leletből egy sujtásos, magyar bronzfibulát (biztonsági tű) is ismerünk. A lelet jórésze a sepsiszentgyörgyi

Székely Nemzeti Múzeumban van. Kisebb része a debreceni Déri-Múzeumba került.

A magyarországi eredetű sujtásos fibula megvan a marosfelföldi gyűjtelékes leletben s a havasalföldi Drajna de Josról ismeretes gyűjtelékes leletben, ahova a Székelyföld közvetítésével jutott.

Az erdélyi bronzkor végéről adjuk a 6. képen a csíkszentkirályi (Csík m.) gyűjtelékes bronzleletet, mely a debreceni Déri-Múzeumban van. Vele rokon leletet őriz az Erdélyi Múzeumegyesület Régiség-tára Erdőszentgyörgyről.

4. kép. Tokos füles bronzbalták Kézdivásárhelyről.

A bennük előforduló bronzedényekkel régebben óitáliai importárúknak vélték; minthogy azonban tömegesebben fordulnak elő Magyarországon, nem vitathatják el magyarországi eredetüket, amelyek Erdélybe is útát találtak.

Ha az eddig felszínre került bronz gyűjtelékes leleteket térképre vetítjük, kézzelfoghatóan igazolódik be, hogy mind a fontosabb kereskedelmi utak mentén kerültek a földre és a legtöbb a sóutak kereskedelmi vonalába esik.

Maskor egyéb természeti javak szabják meg ezeknek az útnak az irányát, így a réz, az arany, az antimon stb.

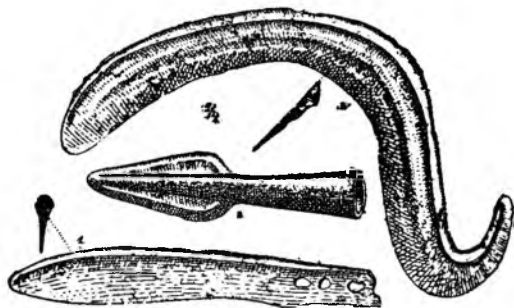
Erdély aranya igen előkelő szerepet játszik Európa őskorában s ha a Székelyföld jórésze ki is esik Erdély aranytermő vidékeiből, de mint felvevő és továbbító terület fontos tényezője a bronzkor kereskedelmének s amennyiben nyersanyagot kaphatott feldolgozásra, iparának is.

Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiség-tárának Marosvásár-

helyről származó aranykincse erdélyi termék, de itteni import-holmi ennek az országrésznek aranyban gazdag védekeiről.

A Székelyföldön egyedül az Aranyos folyó jöhet tekintetbe, mint aranyat szállító kultúrális tényező: partjain már az őskorban mosták az aranyat.

A bronzkori ökumen kiterjedtebb s sűrűbben lakott, mint a korábbi. A földművelés és állattenyésztés mellett hatalmasan fellendült ipari és kereskedelmi tevékenységet látunk az egész vonalon, mely a távoli kereskedelem révén messzi vidékeket is az érdekkörébe tudott vonni. Kifejlődik a finomabb ízlés, ezzel meg az igények felfokozása járt. Sok lesz a félteni való.

5. kép. Horgas markolatú bronzsarló, lándsa és kés a málnási leletből!

A Székelyföldön a Tripolje-kultúra idején keletkeztek az első erődített telepek. A rézkor további folyamán ezek megszáporodnak és védhetőbbek lesznek, a bronzkor rendjén pedig megnő a jelentőségük s nemcsak a falaik közt elhelyezett javak védelmére készültek, hanem, mint pl. a székelyudvarhelyi Budvár, az itt elvezető sóúton való közlekedés biztosítását is szolgálta.

A bronzkor első felében hullatemetkezés divik, a második felében már égetik a halottakat.

Az ősök s meghaltak tiszteletével összefüggő hit (manismus) most sem halt ki az emberből, miképpen most is mindent meglekésít a maga körében (animismus), de mintha minden mélyebb értelmet nyerne az emberre áldásos természeti erőknek (Nap, Hold, csillagok) tiszteletével együtt. A babonaság még mindig szomorú rabságban tartja a lelkeket.

Az egyes területek művelődése egyre határozottabban helyi színt vesz fel s a művelődési központok egyre élesebben különülnek el, ami azonban nem jelent merev elzárkózást is, mért az egymással szomszédos területek állandó érintkezésben vannak s egymástól nemcsak nyers anyagot s ipari termékeket vásárolnak, hanem gondolatokat és eszméket is kölcsönöznek, cse-

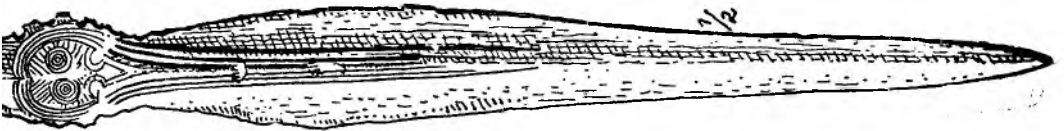
rélnek. Kölesönöznek messzibb vidékekről is. A 7. képen látható mezősámsondi (Marostorda m.) kard olaszországi eredetű, Magyarország közvetítésével jutott Marostordába még a bronzkor elején.

Feltűnő, hogy Erdély s így a Székelyföld is, a lándsacsúcsokat kivéve, aránylag szegény fegyverekben s amit itten leltek, mind magyarországi típus, talán import is, kivéve a sáromberki (Marostorda m.) görbe kardot, mely ebben a formában egyedül áll s valamelyik erdélyi bronzöntőműhelyben készülhetett.

6. kép. A csíkszentkirályi bronzlelet.

8. képünk egy Sáromberkén lelt, magyar típusú, tuskós korongos bronzesákányt ábrázol. Mint fegyver is megtelte a magáét, de nem tévedünk akkor sem, ha magasabb méltóság jelvényének mondjuk.

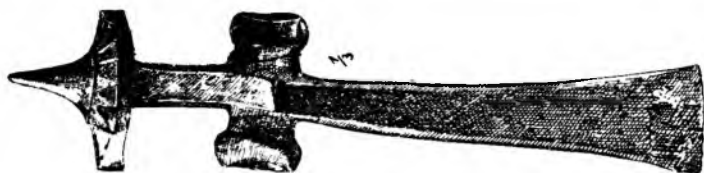
7. kép Bronzkard Mezősáms. dró'.

A cőfalvi (Háromszék m.) aranybalták azonban semmiesetre sem eszközök, hanem, különösen ha az egyiknek sajátos vonalrajzait latolgatjuk, votivus jelentőségűek lehettek. Erdélyi aranyból készültek. Formájuk magyarországi.

Hogy a honi anyag s a külső forma így ölt testet, nem lephet meg, hiszen azt is láttuk, hogy a honi forma a kölesönözött formával igen szépen megfér egymás mellett ugyanazon leletben.

Ez is erdélyi s székelyföldi vonás, ami, más oldalról te-

kintve a dolgot, igen élénk ipari és kereskedelmi életről tanuskodik. A leletek nagy száma pedig sűrű lakosságról beszél nekünk; a fokozatos fejlődés formában, ízlésben egyaránt a mellett bizonyít, hogy itten aránylagos nyugalom és élet-, meg vagyonbiztonság uralkodott. A korszak végefelé a leletek már bizonyos nyugalanságról tesznek tanúságot s az a körülmény, hogy igen sok a vegyes lelet s ezek tekintélyes része bizonyos oknál fogva a földbe rejtett holmi, azt bizonyítja, hogy kezdett megszűnni a nyugalom, a biztonság s Erdély lakosságának lelkét a holnap bizonytalanságának réme ülte meg. Kr. e. a IX. században vagyunk.

8. kép. Bronzsákány Sároberkeresztől.

A koravaskor

Bármilyen tetszetős fém is volt a bronz, drágasága miatt csak kiváltságosak szerezhették meg. Aztán merev volt, könnyen tört, csak önteni tudták s ez igen nagy megkötöttséget jelentett. A szükség rá kellett, hogy vezesse az emberiséget nagyobb mennyiségben előforduló, könnyebben megszerezhető, mindenki számára hozzáférhető, demokratikusabb fémre. Ezt kapta meg a vasban.

Kis mennyiségben előfordul mint meteorvas és természetes állapotban is, de az nem játszott szerepet az ősember művelődésében. Erre a szerepre a nagy munkával, erős küzdelemmel vasércből nyert vas volt hivatva.

A vas ismerete a fémolvasztás és kovácsolás technikáját roppant magas fokra emeli. Szívós, ellenálló, aránytalanul olcsóbb volt, mint a bronz, szívósságát acélozással még fokozni lehetett. Mekkora energiamennyiség szabadult fel az emberiségben az olcsóságánál fogva könnyen beszerezhető vasszerszámokkal végzett munka rendjén! Az így felszabadult erőmennyiséget az emberiség más téren hasznosította.

A bronz megmaradt luxusfémek: jóformán csak ékszerek, díszedények, stb. készültek belőle.

Különbség van a vas megismerése és általános használatba vétele között. Egyiptomban, Kréta szigetén ismerik már a Kr. e. XV. században, de drága lévén, csak ékszerek készülnek belőle. A Kr. e. XII. századtól kezdve lesz itten általánosabb. Mesopotámiában, Szíriában, Palesztinában a Kr. e. XI. században

terjed el szélesebb körben. Görögország a XII. században, Szicília, Dél- és Középitália is megközelítőleg ugyanakkor tér át a vas általánosabb használatára. Északitália valamivel később. Középeurópa s így Erdély is megismeri a Kr. e. X. században, de csak a IX. és VIII. század rendjén lesz általánosabb.

Az emberiség történetében új fejezet nyílik meg, Magyarország s így Erdély, vele pedig a Székelyföld is hármás művelődési és ethnikai hatás befolyása alá kerül a kora vaskor rendjén. Nyugat felől a felsőolaszországi ú. n. *Villanova-kultúra* hatol be Erdélybe s a Székelyföldre is, melyet a tőle befolyásolt *Hallstatti-kultúra* követ. Dél felől Görögország árasztja művelődési áldásait Erdélyre is, a Kr. e. VII. század végétől kezdve pedig Kelet felől a skytha-uralom hoz új szint és új tartalmat Erdély s a Székelyföld koravaskori művelődésébe s módosítja e terület néprajzi képét is.

A két elsőt Magyarország közvetítésével kapta Erdély. A leletek világosan mutatják nekünk, hogy a folyók völgyén át vezető, régől fogva ismert kereskedelmi utak mentén hogyan hatolt be az új művelődés Erdélybe s a Székelyföldre és mutatják azt is, hogy ezek a művelődési hullámok hogyan csaptak át a Székelyföld közvetítésével a Kárpátokon túlra is és hogyan lesz a déliorosz ú. n. régebbi kievi kultúra életrekelteje. Bizonyos művelődési elemek a réz- és bronzkorban kitaposott kereskedelmi úton a Kaukázusig is eljutnak.

Az új művelődés képviselői hatalmas rajokban lephették el Erdélyt és a Székelyföldet s alig telepedtek meg, mindjárt hozzáfoglak a réz- és bronzkori erődített helyek karbantételéhez, hogy így a Kelet felől mind fenyegetőbbben mutatkozó skytha veszedelem ne találja őket készületlenül. Nem a véletlen munkája, hogy a villanova-hallstatti művelődés nyomait sokszor találjuk Erdélyben őskori várak helyén. Hogy aztán ezek a pontok, mint védelmi helyek, később, így a középkorban is, magukra vonták a várépítők figyelmét, más lapra tartozik (pl. a háromszéki Várhegy.)

Az új művelődés képviselői Erdélyben temérdek vasércet találtak. Ezt a külső adottságot a Székelyföld több pontján is meglették. Alsórákoson, Bibarcfalván, Csíkdánfalván, Csíkmadarason, Verebesen bőven van limonit s pl. a szentkeresztbányai kohó ma is működésben van. Kászon, Kovászna agyagvasércéről nevezetes. Sepsibessenyőn őskori kohászatot fételeznek fel, melynek nyomait ma is őrzik a község határában a partos lejtőbe vájt gödrök, aknával ellátott olvasztó kemencék, salaktömbök stb. Hasonló salakot lelnek a bikszádi (Háromszék m.) *Büdöshegy*-en is. Nem a véletlen műve, hogy a fülei (Udvarhegy m.) egykori vasbányák kereskedelmi és ipari körében, Bardócon leltek 1858-ban egy nagyobb arany- és bronzkincset és hogy Székelyszáldobosról a *Garatjarka* nevű hegy

végén levő *Valálpatak* mellől elprovinciálizálódott villanovaur-na jutott az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárába.

Hogy Erdély aranya és sója most is döntő jelentőségű tényező, nem kell különösebben magyaráznunk.

A vas általánosabb elterjedése Erdélyben a skytha foglalással indul meg. Ez a lovas, nyílas nomád nép Ázsia belsejéből indul Nyugat felé a Kr. e. II. évezred derekán. Az útjába eső népeket kiszorítja addigi telephelyeikről, azok egy része az ellenállásban elesik, más része meghódol, egy harmadik fejszedi satorfáját s az addigi életmódjának megfelelő létfeltételeket nyújtó területekre húzódik. A Fekete-tenger északi partvidékén huzamosabb ideig áll meg, itt élénk összeköttetésbe kerül a görögökkel, akiktől temérdek iparcikket vesz át s ezek a görögök, mint kereskedők, megtanulják, hogy az új és gazdag hódítók ízlésének megfelelőleg dolgozzanak.

A skythák három nagy rajban indulnak Középeurópába: az északi (jobb) szárny Galicián át törtel Szilézia felé; — a déli (bal) szárny Havasalföldön át iparkodik előre; — a közép pedig a skythaság zöme, az összes keleterdélyi szorosokon keresztülhaladva gázol el mindent, ami útjába akad. A villanova-hallstatti kultúra képviselői által megújított és újra emelt várak minő elesnek és elesik az a nép is, amelyik a skythaság betöréséig Erdély urának vallotta magát.

Azonban itt is megisméltődött, ami azelőtt annyiszor megtörtént: Erdély régi lakosságának egy része áldozatul esett az ellenállásnak, egy másik része pedig, amelyik az új helyzetel nem tudott megbékélni, útra kelt s más hazát keresett magának, a nagy tömeg azonban, mely inkább a rőghöz volt kötve, itt maradt, meghódolt, szolgálta új urait s minő kevesebb lett közöttük az ellentét, annál tűrhetőbb volt az együttélésük, annál is inkább, mert a skythaság különben is csak vékony rétegben szállotta meg Erdélyt s a Székelyföldet, létérdekei inkább az Alföld felé vonzották.

Igy aztán megértjük, hogy miért találunk ugyanabban a temetőben kétféle sírt: skythát és a villanova-hallstatti kultúra képviselőjét. Sőt skytha sírokban unos-untalan fordulnak elő olyan fűles csuprok, tálak, urnák, melyeket a korábbi telepesektől vettek át, vagy ha csak jelképesen akartak valami kerámikát helyezni a meghalt skytha harcos sírjába, a korábbi telepések ízlésében készült edények pár töredékét dobták a halott mellé. Ezt kegyes család-nak (*pis /raus*) is nevezhetnők.

Az erdélyi skytha sírok mind csontvázasak. A halott hanyatt, kinyújtott állapotban fekszik sírjában. Tájolása rendszeren Északkelet-dél nyugati olyan formán, hogy a fej ény-on van s Dk. felé tekint.

Déloroszországban s Magyarországon fedtek fel égetett skythia temetkezéseket is.

A skythák eredete még tisztázatlan. Valószínű, hogy mongol, vagy uralaltáji és üráni, kaukázusi népelemek keveredéséből állott elő, melyben a vezető szerep a régi, uralkodni, vezetni és szervezni tudó mongol elem kezében volt, idővel pedig a folytonos Nyugat felé való haladás rendjén sokat szívtott fel a meghódított népekből s ez a beolvasztás tovább tartott a középeurópai állandóbb megtelepülés után is.

Jellemző fegyvereik a tőr, a rövid kard, ritkán a hosszú kard és a nyíl.

9 képünkön mutatjuk be az erkei (Udvarhely m.) skythasír mellékleteit, melyeket a segesvári múzeum őriz: 1. vastőr, 2. vaslándsa, 3-6. bronz nyilhegyek, 7. bronzgomb.

A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára őrzi a makkfalvi (Marostorda m.) bronztükröt, a tordai az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárában van. Az ilyen tükröket a skythák a görögöktől vették volt át.

Gyakori lelet a bronz pónus. 10. képünk egy gernyeszegi példányt ábrázol. Ez a Nemzeti Múzeumban van. Rajta háromszöges áttörések vannak, tetején guggoló szarvasborjú ül.

Egyik legszebb dísz a Székely Nemzeti Múzeumnak az aldobolyi (Háromszék) skytha vaskard (11. kép.) Ez a lelet, arra a reménységre jogosít, hogy a háromszéki medencében még sok értékes skytha lelet lappanghat.

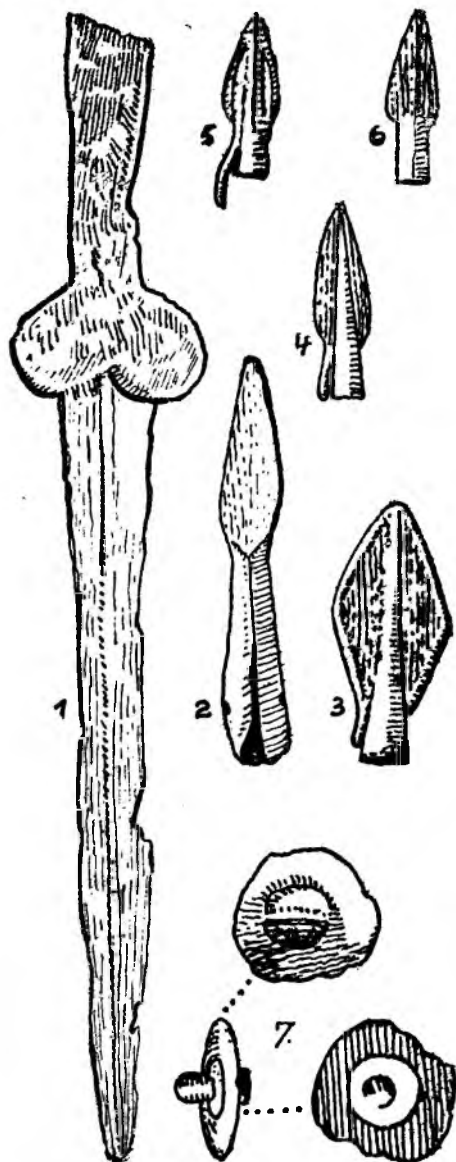
A hős-vaskor, vagy kelta periódus.

A skytha uralomnak a Nyugat felől hirtelen felkerekedő kelta áramlat vet véget. A kelták, vagy gallok, kik hosszabb időn át egybeolvadt különböző (franciaországi őslakosság, Északról beszivárgó és az Alpeseek vidékéről benyomuló) elemekből formálódtak, Franciaország keleti, középső és északi részén, a Felső-Rajna vidékén már a Kr. e. VI. sz.-ban a hallstatti kultúra hatása alá kerültek, melyet az itáliai és görög művelődés hatásai követnek. Ez a jól megszervezett, meglehetősen mozgékony nép már a Kr. e. VI. sz.-ban megkezdte hódításait Spanyolország felé, majd Anglia kerül sorra, a IV. sz. első felében Kelet felé fordul. Kr. e. 279-ben már a görögországi Delphit rabolja ki, majd a kisázsiai Phrygiában és Kappadokiában a galaiák országát alapítja. Az erőszakos hódítást egy csendes, kulturális beszivárgás előzi meg, amely hatásait korán érvényesíti Magyarországon át Erdélyig s így a Székelyföldön is. Erről beszél nekünk a többek között a nyáránszentbenedeki skythasír is, melyben kelta vaslándsát is leltek.

A skythaság nem tudott ellenállani a kelta áramlatnak. Lassan-lassan visszahúzódott előle, feladta a nagy magyar Alföldet, fel Erdélyt a Székelyfölddel együtt, kivonult a Szereth völgyéből s a dél-orosz síkságra tért vissza, ahonnan a VI. sz.-ban elindult volt Középeurópa meghódítására.

Idővel az itt tanyázó, vele rokon szármátákba szívódott fel, majd mindkettőtől a szlávok olvasztotta magába.

A kelták már művelődésük első szakában birtokukba veszik Erdély nyugati felét, amit az itten lelt szörványos és sírleletek bizonyítanak. Innét aztán fokozatosan előretörnek s az Ojtozi

9. kép. Az erkedí skytha sír mellékletei.

szoroson át kijutnak Moldovába is. Kelet felé való törtetésükben végig kellett vonulniok az egész Székelyföldön s mindenütt ott hagylák emlékeiket is.

A tordaaranyosmegyei Szindról egy állítólagos lovas temetkezés mellől megmentett vaskést és zablát őriz Kolozsváron az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtára. Ugyanott őrzik a gerendi (Tordaaranyos m.) bronz vadkan szobrál is (12. kép.) A megboldogult *Borbély Samu* székelykeresztúri rajztanár ajándékképpen kerültek u. a. gyűjteménybe egy kelta szekéremetkezés maradványai.

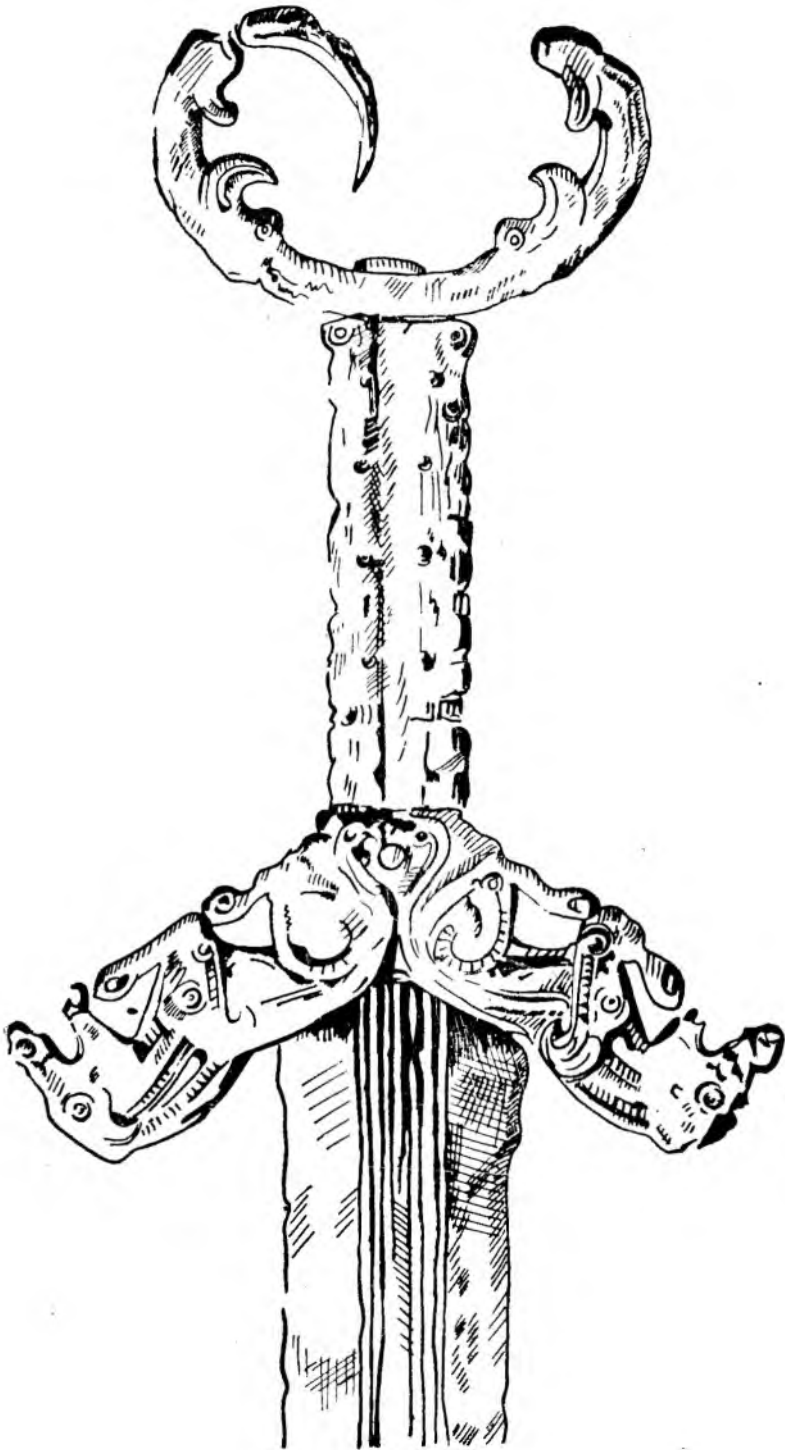

10. kép. A gerneszezi skytha bronz-póznavég.

Mezőbándról (Marostorda m.) késő-kelta égetett temetkezés maradványai kerültek u. a. gyűjteménybe. A kelták tehát még a Kr. e. I. sz. derekán is birtokukban tartották Erdély s Székelyföld egyes részeit.

Köpecről és a torjai Bálványos várból (mindkettő Háromszék m.) kelta eredetű pásztagyöngyöket szerzett a Székely Nemzeti Múzeum. A *Bálványos vár* fontossága ezzel csak nőtt s a jövő kutatásoknak egyik igen fontos feladata lesz annak megállapítása, hogy vajjon ez a vár, legalább részben, nem a keltáknak köszönheti-e a létét, hogy biztosítsa Kelet felé való előnyomulásukat, eselleg visszavonulásukat fedezze?

De maga a Háromszéki medence is meglehetősen sűrűn

11. kép. Az aldobolyi skytha vaskard.

volt megszállva. A különböző gyűjteményekben, főképpen pedig a Székely Nemzeti Múzeumban a már említetteken kívül csak Háromszék megyéből a következő lelőhelyekről vannak emlékeink: Alcsernátonból vasfejsze, Arapatakról bronzkarperrec, Barátosról, Dálnokról, Eresztevényről kerámika, Karánfalváról pásztagyöngy, Kézdimartonosról, Kézdiszentkereszt-ről, Kézdiszentlélekről, Kézdivásárhelyről, Kilyénről, Kistorosnyórol, Komollórol, Kovásznárol, Köpecről, Középpajtárol, az oltszemi *Leányvár*-ból agyagholmik, Sepsibessenyőrol vaslánda és pásztagyöngyök, Sepsiszentgyörgyrol és Uzonból kerámikai maradványok.

12. kép. A gerendi bronz-vadkan.

Csik kivételével tehát az egész Székelyföld sok szállal kapcsolódott bele a kelta uralommal képviselt késővaskori művelődési áramlatokba, azoknak nemcsak színtere, hanem tevékeny tényezője lett, Háromszék m. pedig közvetlenül is közvetítette ezt az új művelődést Moldova felé. A közvetítés ezáltal is az Ojtozi szoroson át történt.

A dák uralom.

A kelta periódussal részben párhuzamosan halad Erdélyben a dák uralom ideje. A dákok magukba olvasztván a velük rokon gétákat és thrákokat, Középeurópa egyik leghatalmasabb népévé lesznek, kiknek birodalma Keleten a Dnyeszterig, Nyugaton a Tiszsáig, Északon a Kárpátokig nyúlt, Délen pedig Duna alsó szakasza határolta. Magva, lőtámpontja Erdély volt, itt is főképpen Hunyad megye. Most vannak folyamatban azok a nagyszabású kutatások, melyek hivatva vannak tisztá képet teremteni a dák uralom mérvéről, belső tartalmáról, az azzal képviselt anyagi és szellemi műveltségnek a szomszédos területekével való viszonyáról. A *Teodorescu Demeter* kolozsvári egyetemi tanár vezetése mellett a kosztiesdi (Hunyad m.) *Celadina-n* (*Váracska*) majdnem teljes egészében feltárt dák erőd

építése kelta jellegű, a felszínre került leletek részben a villanova-hallstatti periódus elprovinciálizálódott emlékei, részben a Kr. e. I. sz. derekáról származó kelta holmik, részben pedig római halás alatt gyártott agyagholmik, melyek között feltűnnek a hatalmas méretű gabona-, olaj-, vagy bortartó doliumok, melyek közül a hullámvonalas díszűeket egyesek a dákok tulajdonának vélik, valójában pedig ezek is görög-római hagyományokból (pithos, dolium) születtek meg, amit természetesen kell találnuk, ha arra gondolunk, hogy a rómaiak Kr. e. 146-ban elroglalták Makedóniát s így Kosztesd s a többi dák vár lakói a közeli szomszédság jussán is érintkezésbe kerültek a római birodalommal, annak külső és belső művelődésével. Ez azonban egyelőre csak csökkentette a nyugati, kelta befolyás erejét. Mutatják ezt a keltának is nevezett barbarus ezüstéremleletek és mutatják a Kr. e. I. sz. derekáról származó u. n. dák ezüstékszerek (kár- és nyakperecek, kartekercsek, övek, láncok, kelta ízlésű fibulák), melyeknek rendes kísértői a római köztársasági (családi) érmek is.

A székelyföldi kutatásoknak egyik főfeladata annak tisztázása, hogy egyáltalán lakták-e a dákok a Székelyföldet s hogy milyen viszonyba került a Kelet felé iparkodó keltasággal a dákokkal, mit vett kölcsön egyik a másiktól s ezt vajjon atban a formában olvasztotta-e bele a saját művelődésébe, vagy pedig a maga külön lelke szerint átalakította.

Ma kétségtelen dák eredetű emléket nem ismerünk a Székelyföldről. A Székely Nemzeti Múzeumnak 2 mártonfalvi doliumja és sepsiszentgyörgyi doliumtöredéke nem kimondottan dák emlék.

A római uralom kora.

Rómának két szempontból is kellett Erdély: természeti kincsei miatt és előretolt hídfő, természetes vár jellegénél fogva, tehát gazdasági és hadászati szempontból. A dákok ezt jól tudták, védekeztek és fel is készültek ellene minden lehető módon, de a túlerővel szemben el kellett bukniok. *Domitianus* császár Kr. u. 89-ben még békét kér a birodalom északi határait nyugtalanító dákoktól és ajándék címén évi adót fizet nekik, művészeket, építészeket, iparosokat bocsájt rendelkezésükre. Ahogy azonban *Traianus* lépett a trónra, beteljesedett a végzet *Decebal* birodalma és népe felett. A Kr. u. 101., 102., 105. és 106-ban vívott harcok rendjén Erdély elesik s *Dacia Augusta* néven a római birodalom legértékesebb tartománya lesz, Erdély is belép a történelmi korbá. *Decebal*, hogy a fogságot elkerülje, kardjába dől, példáját mások is követik, népének az a része, amelyik nem akarta a római uralom igájába hajtani a fejét, a harcok rendjén esett el, vagy pedig kivándorolt Erdély északi, északnyugati részére s a Kárpátokon

túlra, ahonnt, mint ú. n. szabad dákok, még sokáig háborgatták a római birodalom legújabb tartományát. Egy harmadik rész, mint az rendszeren történni szokott, bizonyosan behódolt Rómanak s továbbra is itt tengette életét s idővel fel is szívódott a hódítókba s az ezektől idetelepített sokféle eredetű népbe.

Egy olyan nagykiterjedésű, természetes várat, mint amilyen Erdély, nem lehetett egy csapásra meghódítani, betelepíteni és katonailag, meg polgárilag megszervezni.

Ez a hódítás fokozatos, lépésről-lépésre előre haladó volt. Ezt bizonyítják az új provincia belterületén épült állandóbb jellegű táborok, melyeknek nem lett volna értelmük, ha a Dacia határa mindjárt Kr. u. 106-ban ezek vonalán messzi túl húzódnott volna.

Az emlékek Kr. u. 129-ig pusztán csak *Dacia provinciá*-ról szólnak s csak ez időponttól kezdve beszélnek *Dacia inferior* és *Dacia superior*-ról. A Kr. u. II. sz. közepe táján már befejeződött az új tartomány teljes meghódítása, mert ettől az időtől kezdve szólnak emlékeink három *Dacia*-ról.

A Maros menti táborok tehát építésük idején a határ mentén feküdtek, az auxiliaris choros-ok és ala-k állandó jellegű állomásai voltak, egyben támaszpontok, ahonnt a fokozatos hódítás határvonalait ki lehetett bővíteni.

A Szekelyföld délkeleti csücskéből az a rész, amit a Délj Kárpátok, az Olt és a Feketeügy zár be, az első foglalásba esett bele s mindjárt *Moesia inferior*-hoz csatolták. A határt azonban itten még ma is csak nagy vonásokban ismerjük. Az a vélemény pedig, hogy a római hódítás a Székelyföldön nem lépte volna át a Marosvécs-olthévi vonalat, még bizonyításra szorul. Azok a római kerámikus emlékek, melyeket a csikrákosi *Bogáthegy*-ről, a Csíksomortán és Pálfalva közt levő *Pálfalvi vár*-ból, valamint a csíkszögödi várból őriz a csíkszeredai róm. katb. főgymnázium, bármennyire is egyeznek a kosztési (Hunyad m.) várból lelt kerámikával, lehetnek a határon túlra exportált holmik, de a határoknak, vagy talán helyesebben a római érdekeltiségeknek Kelet felé való kiterjesztése mellett is szólhatnak.

A komollói és berecki táborok (Háromszék m.) részint ennek a határvonalnak a biztosítására, részben pedig az Ojtozi szorosnak a védelmére épültek. A szoros túlsó, moldovai részén épült pojánai castrum pedig arra szolgált, hogy felfogja a Kelet felől meg-megújuló barbarus támadások első lökéseit, hogy végveszedelem idején azok megtörve, meggyengülve jussanak át ezen a természetes kapun s hogy itt bent zúzódjanak azok semmivé.

Egy második előretörés rendjén a római hódítók még *Traianus* idejében érik el a Székelyföldön a Marostól Északra, az

az Aranyos torkolatától Kolozsvár-Dés irányában képzelt vonal tájáig. A Mezőségnek a Marosig terjedő részét valószínűleg *Antonius Pius* császársága idején csatolták a provinciához. Ekkor épült a besztercenaszódmegyei Várhely és Marosvécs közt vezető római út. A hévízi, székelyudvarhelyi, homoródszentpáli, énlaki, sóváradi, mikházai és görgényszentimrei táborokat összekötő limes vonal jelzi a Maros és Nagykovács közötti hódoltság keleti határát.

Erdély azonban a legnagyobb mérvű hódítás idején sem tartozott a maga egészében a római birodalomhoz.

A meghódított terület benépesítése is fokozatosan történt s mivel erre nem volt római eredetű népfölöslege a birodalomnak, idegen nemzetiségű katonák, bányászok, kertészek, mesteremberek, kereskedők lepték el Daciát. A feliratos emlékek pontosan meg is mondják, hogy hol milyen nemzetiségűek telepedtek meg. Vannak közöttük: syriaiak, palmyraiak, asianusok, commagéniek, dolicheiek, a frig családból való mysiek, bythiniaiak, kisázsiai galaták, kelták, papinlagóniaiak, görögök, afrikaiak és mint bányászok, első sorban pyrusták.

Es ez nem egy, nem két, de valamennyi római telepen így van, még a fővárosban, Sarmizegetuzában is.

Hogy aztán ez a sokféle nép a maga isteneit, a maga vallását is behozta Daciába, a feliratos emlékek bőséges példákkal bizonyítják ezt.

Éppen ilyen tarkák voltak a Dacia védelmére vezényelt légiók és chorsok is, és pedig nemcsak *Traianus* idejében, hanem későbbben is. Ha u. i. a különböző táborok területén left római belyeges téglákat megvallatjuk, azok elmondják nekünk, hogy illyrekből, görögökből, pannonokból alpesiekből, spanyolországiakból, tribokokból, batávokból, brittekből, gallokból, frigekéből, palmyraiakból, numidákból, mórokból és egyiptomiakból állottak.

Ezek mellett az igazi római elem «lenyésző» kis percenttel szerepelhetett. Az új tartomány romanizálása tehát pium desiderium maradt s így nem csoda, hogy amikor a rómaiak kénytelenek feladni Daciát, annak nevét is magukkal vitték s a két Moesia közé ékelt területre telepített daciai lakosok új hazáját is Daciának keresztelték el.

Nincsenek adataink arra nézve, hogy egyes szerencselovagok hátramaradtak volna, miképpen arra nézve sem lelték eddig semmi adatot, hogy a földhöz ragadt lakosság egy része, itt-ott megbújva, átélte volna a népvándorlások viharait s századok múltával elébújt épen, egészségesen, számban megszaporodva. Az effélék különben a mesék birodalmába tartoznak.

A népvándorlások kora.

Róma fennállásának ezredik évfordulóját ünnepelte, a birodalom épülete azonban már minden oldalon recsegett-ropo-

gott. A legsúlyosabb csapások Kelet felől fenyegették. Itten megromolván az életlehetőségek, a népek megindultak s egyik a másikat mozdította ki telephelyéről. *Aurelianus* császár, hogy a védelmi vonalat megrövidítse, Kr. u. 274-ben feladja Daciát, melyet a szlávoktól szorongatott gótok foglalnak el. Ezeket 375-ben a hunnok szorítják ki innét. A hunn birodalom bukása után 453-ban, a gepidák az urak Erdélyben, amelyet *Kaukaland*-nak neveznek. Ezek sem örvendhettek sokáig új foglalásuknak, mert az Ázsiából Nyugat felé törő avarok Kr. u. 568-ban elébb Erdélyt foglalják el s csak azután, hogy erről a részről biztosították magukat, léptek ki a nagy magyar Alföldre s az azt környező dombvidékre. Részből már a VI. sz. elején, részben pedig az ők nyílt foglalásukkal egy időben szláv népek szivárognak be a Kárpátoktól Északra fekvő területekről, itt-ott megragadnak Erdélyben is, de nagy többségük a Balkán felé iparkodott. Nagyon sok erdélyi barlangban találjuk hullámvonalas díszű edényeiket, amiből arra lehet következtetni, hogy voltaképpen átlopakodtak Erdélyen s nem igen mertek nyílttéri telepeken tanyát űtni. 803-ban megsemmisül az avar birodalom s Erdély egy része bolgár fennhatóság alá kerül.

Ezek a népvindorláskori hullámok átcsaptak a Székelyföldre, mint ahogy korábban is minden nép- és kulturális hullám, jött légyen az Keletről, vagy Nyugatról, természetesen végigvonult ezen a területen.

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményei éppen ebben a tekintetben szegények, ami onnét van, hogy ilyen irányú ásatások nem igen történtek. Bizonytalan eredetű szórványos leletekben nincsen hiány. Pótolja ezeket részben az a pár ásatás, melyet az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségértára végeztetett a Maros völgyében, Marostorda és Tordaaranyos m.-ben.

A külső keretek, a szintér, a külső adottságok ugyanazok, csak a kultúrahordozók változnak s ezek új tartalommal töltik ki ezeket a kereteket, melyek színe az egymást vállogató hódítók művelődésének a színe.

Ami törvény volt a múltban, törvény marad a népvándorlások idejében is; Erdély s vele a Székelyföld továbbra is hármas feladatokra hivatott: teremt, átvész és közvetít.

Mint említettük, Erdélyt elébb a tervingek szállják meg, kiket később visigótoknak neveznek. A legtömegesebben a Kelet és a Nyugat legfontosabb kapuján, az Ojtozi szoroson jönnek be, bizonyosan megszállták rövidebb-hosszabb ideig a Háromszéki medencét, csak a kutatások hiányán múlik, hogy nem ismerjük még telepeiket s temetőiket.

Nyugat felé való vonulásukban főúttal a Maros mentén vezet. Vándorútjuk kisebb-nagyobb pihenőkkel járt, másképpen nem tudnók megmagyarázni a több sírt tartalmazó temetőiket.

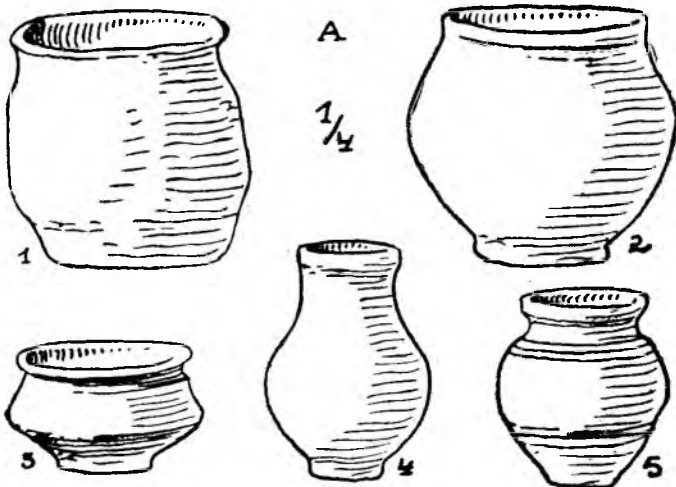
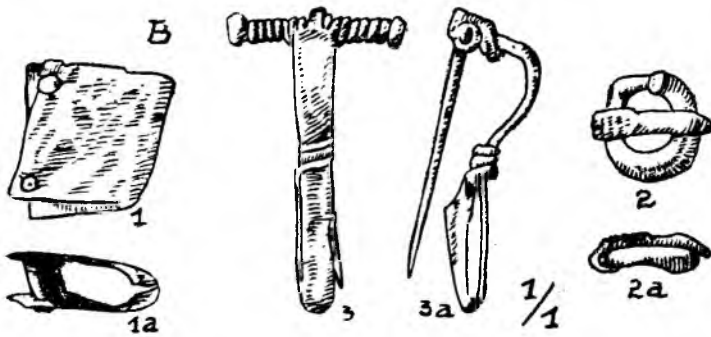
E gót törzs egyik igen fontos temetőjét látta fel dr. Kovács István, a marostordamegyei Szentannán. Egészben 74 sírt ásott ki, de a munkálatok megkezdése előtt több sír esett a pusztulás áldozatául. Valamennyi csontvázas, koporsó nélküli temetkezést mutatott minden különösebb rendszer nélkül, tehát itt nem beszélhetünk soros temetkezésekről. A sírok tájolása sem szabályos. A legtöbb csontváznak koponyája ÉK.—É. között feküdt. A halottak arccal Délre néztek. Mellékleteik (13. kép): agyagedények, ezüst-, bronz- és vascattok, ezüst-, bronz és vasfibulák, eiefantsonlfésűk, ezüst- és vasszíjvégek, bronzkarperceek, ezüstkarikák, üvegpoharak, üvegpászta-, borostyánkő- és kárncolgyöngyök, füle sezüstsüngők, vaskések, tűzcsiholásra szolgáló kovadarabok stb. Az egyik korábban feldúlt sírban vaskard is feküdt, ami ritkaságszámba megy: nagy értéke miatt nem igen adták mellékletül a halottak mellé. Az egyes sírokban lett kakas-, kecske-, bárány-, juh- és disznócsontok a halott mellé adott húseledel emlékéül őrzik. Érmek nem fordultak elő a sírokban, a temető kora tehát már abba az időbe esik, amikor az officinákat régen beszüntették, amikor a gólok iparművességén még érzik ugyan a római hatás, a sírmellékletek közt még találunk római importholmit (üvegpoharak!), de már attól kezd elszakadni. A Kr. u. III. sz. vége, vagy a IV. sz. eleje ez az idő, ahova temetőnket a sírleletek is utalják, amikor a római provinciális emlékek még nem mentek ki teljesen a divatból s amikor a római import sem szűnt meg teljesen.

Részben ezzel egykorú temető maradványait látta fel Kovács István Marosvásárhelyen a Mikszáth Kálmán-utcában, olyan területen, ahol korábban a villanova-hallstatti kultúra képviselői és a skythák is temetkeztek s amely ismételt bolygatáson esett át. A megmentett 14 sírből nyolcnak tartalma így is elsőrendű fontossággal bír, mert egyrészt elvilathatatlanul mutatják a területek erdélyi megszállásának útirányát, másfelől a maroszentannai temető mellékleteivel való egykorúság révén biztosabb támpontokat nyerünk a fenti időbeli megállapítás (Kr. u. a III sz. vége, a IV. sz. eleje) alátámasztására.

1914. május havában Marosveresmartonban (Tordaaranyos m.) a gróf Bethlen József kertjében egy a Kr. u. VI.—VII. sz. heli gepiua temető 17 sírját tártam fel, melyek részben korábbi bolygatásokon estek át, de azért sok értékes megfigyelést melléklettel nyújtottak. A temető megmentéséhez a most már megboldogult gr. Bethlen Józsefné, szül. Nemes Zsuzsika grófnő megértő figyelme és nemeslelkű, áldozatos támogatása segítette hozzá az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségtárát.

E sírok helyének megásásakor bronzkori telepet és ami kérdésünk szempontjából különös fontossággal bír, gót temetőt tettek tönkre, melyekből egyelőre csak kerámiái maradványokat és egy félkorongos bronzfibulát sikerült megmentenem.

Mezőbándon (Marostorda m.) *dr. Kovács István* egy részben fönkrelelt temető maradványaképpen 186 sírt tárt fel. Majdnem valamennyi rabolt sír volt, ennél fogva a különben gazdagnak ígérkező temető értékesebb mellékletei hiányoztak, mindössze egy aranygyűrűt sikerült még megmentenie. Az övcsattok, boglárók, szíjbűjtatók, szíjszorító lemezek, hajkarikák, fülbevalók, karperecek (két esetben), üvegpászta- és üveggyöngyök, pántos sisak (egy esetben), lándsák, kovácsszerszámok, aztán temérdek agyagedény stb. mégis elég tisztességes és tanulmányos zsákmányt képviselnek, amelyek alapján *Kovács* e temető korát a Kr. u. V.—VII. sz.-ba teszi s a gepidák, avarok, bászárnok hagyatékának tekinti (14. kép). Ez utóbbiakna k tulajdonítja a szakállas nyílhegyeket is.

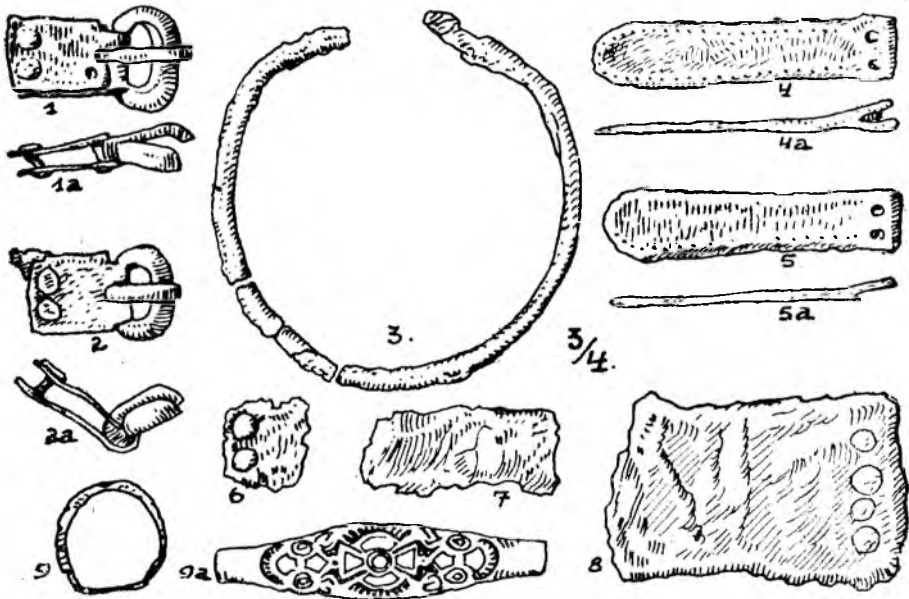
13. kép. A marosszentannai XXIII. sz. sz. (gót) sír mellékletei.

Tizennégy esetben lócsontvázmaradványokat is konstatált *Kovács I.* a sírokban, tehát a dülás dacára is fontos megfigye-

léseket eszközölt a lelkiismeretes kutató abban az irányban, hogy ezt a temetőt is bele kell sorolnunk, részben, a lovas temetkezések közé.

Az emlékek egy része, így a szórványosan felszínre került és sírokban feltaláltak a Kr. u. IV. sz.-ig is visszanyúlhatnak, így valószínű, hogy az itten temetkező gepidák, avarok korábbi sírokat is tönkretettek, sőt még régebbiekre is akadhattak, amikor a maguk halottai részére a sírgödörket megásták. Ebben a fellevésünkben egy égetett kelta temetkezés maradványai és egy skytha nyílhegy is megerősítenek.

E temetővel egykorú a marosvásárhelyi már említett temető 6 sírja és részben a marosveresmarti 17 sír.

14 kép. A mezőbándi XXIX. sz. avar sír mellékletei.

Nem a véletlen munkája, hogy ezek a temetők mind a Maros völgyében fekszenek. Mint már ismételten említettük, Erdélynek ez a fő közlekedési útja, mely egyben az aranyban gazdag vidékek felé is vezet. Az arany pedig igen keresett tém volt a népvándorlások korában.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a Székely Nemzeti Múzeumnak két avar préselőmintáját, melyek anyaga bronz, egyike ovális, másika keresztalakú s amelyek az udvarhelymegyei Firtosvárajáról származnak. Allítólag többet leltek együtt, de csak ezt a kettőt lehetett a nevezett múzeum számára megszerezni, a többi külföldre vándorolt. Így is beszűkült adatok,

hogy az Erdélyen átvonuló népvándorláskori hullámok megállottak s az ezeket képviselő népek egészen cthonosan rendezkedtek be ilten a munkára. A mezőbánci temető iparoshalottainak sírmellékletei is erről beszélnek nekünk.

Említettük, hogy a szlávok hogyan lopakodtak át Erdélyen, hogy a Balkánra jussanak. A Kr. u. VIII. sz.-ban az avarok bukása után, vékony rétegben meg is szállják Erdélyt.

A bolgárok ittlétéről nem tudunk idézni régészeti emlékeket, hacsak az avar kapcsolatokat mutató leletek egy részét nem sorozzuk ide, mint amilyenek a nyakperecek, hajkarikák, esőrgők, stb.

A Székely Nemzeti Múzeumnak különleges feladata, hogy azokat a töltéseket és árkokat, amelyek *Kakasborozda, Óriások, árka, Óradög útja, Papok sánca, Rabsonné útja, Tündérek útja* stb. néven élnek a nép száján s szerepelnek az irodalomban, megvallassa s tisztázza, hogy vajjon, nincs-e közülük a bolgárokhoz?

A honfoglalás kora.

A magyarság erdélyi honfoglalásával foglalkoznak krónikáink, régebbi és újabb történetíróink, nyelvészeink. A kérdés megjelölésében döntő szava van a régészelnék és a munkába beiekapcsolódik a nyelvészet és anthropológia is.

Az eddigiekben unosa-untalan azt tapasztalluk, hogy az összes nép- és művelődési hullámok átvonultak a Székelyföld délkeleti felén. Háromszék megyén, és az Ojtozi szoroson, — akár Keletről Nyugatra, akár pedig Nyugatról Keletre (kellák!) irányultak azok. Lehetetlen tehát feltételeznünk, hogy csak éppen a honfoglaló magyarok kerültek volna el azt az évezredek óta jól ismert s alaposan kilaposott útát. Az eresztvényikengyel (áromszék m.) azt mondja nekünk, hogy nem kerültek el. Magánosan álló lelet, mely minden valószínűség szerint sírból származik, melyben ott volt a meghalt honfoglaló viléz csontváza, ott a lovának bizonyos csontvázrészzei (a honfoglalók már nem temetkezhetek egész lóval, mint a gótok, hunok, avarok, csak pár lötetemrész, — fej, lábak, — került a halott mellé!) az eke kiemelhetette az egyik kengyelt, a borona tovább vitte, amíg a szántóvető tulajdonos észrevette s mint jobb érzésű ember beszolgáltatta a Székely Nemzeti Múzeumnak.

Ennek a gyűjteménynek ez az egyetlen székelyföldi honfoglaláskori lelete.

Az ekorbéli leletek legtömegesebben a Maros és a Szamos völgyéből, de jórészt a Székelyföldön kívül eső területekről ismeretesek (Marosgombás, Magyarlapád, Diód, Gyulafehérvár, Borosbenedek, Borberek, Nyírmező, Csákllya, Hari, Kolozsvár, de honfoglaláskori nyílhegyet leltem a vajdahunyadi árpád-kori temető feltárása rendjén) a sírok Szt. István—Salamon,

tehát 1000—1074-ig terjedő érmekkel voltak datálva), valamint a Várfalván (Tordaaranyos m.) a br. *Jósika Gábor* szilvaskertjében részben felásott szintén árpádkori temető (az 57 sírt Szt. István—Szt. László dénárjai — 1000—1095, határozták meg) sírjainak mellékletei között is. Várfalván ezenkívül két kis kőmáglyát is bontottam ki, melyekben egy-egy lóállkapocs fektött, mint a pogány lóáldozat emléke.

E leletek közül csak a várfalvi tartozik tárgyalásunk körébe. És jellemző, hogy a közelből is ismerünk honfoglaláskori nyílhegyeket: egy példány van a gr. *Teleki Domokos* gertyeszegi gyűjteményében. Lelőhelye a *Kecskekő*, mely, mint ismeretes, abban az átjáróban fekszik, mely a Felenyedi és Torockói patak, valamint az Aranyos völgyén át vezet s összeköti a Maros völgyét az Aranyos völgyével.

Orosz Endre a *Tordai hásadék* barlangjaiban is lelt honfoglaláskori vasnyílhegyeket. Ezeket a lelőhelyeket a Feleki hágó választja el Kolozsvártól, ahol *Kovács István* a Zápolya-utcában tárt fel honfoglaláskori sírokat. E temető folytatólagos feltárása még sok meglepetéssel szolgálhat.

Ezek azok az adatok, amelyek gyér világánál rá tudok mutatni az erdélyi honfoglalás székelyföldi vonatkozásaira. Hittel hiszem, hogy az intenzívesebb kutatások nyomán megszorodnának ezek az adatok.

Megerősít ebben *Orbán Balázsnak* az az adata (A Székelyföld leírása, I. k. 160. 1. és u. o. 2. sz. jegyzet), hogy általa Farcádi Sándor feles számú Kálmán-, Szt. László- és Béla-korabeli érmet küldött az Erdélyi Múzeumegyesületnek, melyeket Homoródszentpál (Udvarhely m.) felső végén levő *Béla Lán vára* határrészben leltek.

Ennek az éremleletnek bizonyosan voltak előzményei Udvarhely kelet-délkeleti felén és Háromszék m.-ben is!

II.
A SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNETE
I. tá RUGONFALVI KISS ISTVÁN

A székelyek származása és letelepedése.

A nacionalizmus korában minden nép fokozott figyelemmel fordult múltja felé, féltő szeretettel ápolta kődbe vesző őskorának szent hagyományait. Még az olyan nemzetnek is, melynek nem volt lelkesítő hagyománya, szent hazugsággal nagy ősoket, hagyományt gyártottak a nemzeti öntudat és hivatásérzet ápolása végett. Ebben a korszakban rabolták el a tudomány hűvös tőgájában tetszelgő u. n. tudósok a magyar nép ősi hagyományait.

Már ezt megelőzőleg politikai célok szolgálatába állította a dicsőségesen uralkodó felséges ausztriai ház a történetírást. Még kellett tanulnunk, hogy legősibb intézményeink történelmi tévedések eredményei és meg kellett ismernünk »nagy igazságokat« hazánk történelméből (Gosse Warheiten aus der ungarischen Geschichte) hogy a magyar vitézség a képzelet szüleménye, a magyar lovagiasság költemény, a magyar nemzet a világ legutolsó, leggyarlóbb népe.

Ilyen előkészítés után nem lehet csodálkozni, hogy a magyar nemzet köztudatába bele lehetett csempészni azt, hogy a hun-magyar származás alaptalan mese. Amily könnyen bele-törődött ebbe a magyarság, épen olyan szívós ellenállást fejtett ki a székely nemzet, midőn hagyományait megtámadták.

Az egészséges magyar nemzeti öntudat és érzés elsatnyulásához hozzájárult az, hogy a magyar nép igen nagy mértékben keveredett idegen fajokkal, ami hatással volt fizikumára és lelkére is. Egyes színfoltcskák maradtak mentek a nagyobbfokú verkeveredéstől, ezek azonban egyre jobban elvesztették nemzetünk életében befolyásukat és formáló erejüket. Már Bethlen Gábor nagy lelki keserőséggel állapította meg, midőn a magyar függetlenség kivívásáért fegyvert fogott, hogy mennyire más a magyarok lelki világa, mint az erdélyieké, — és azt részint a roszindulatú idegen uralom, részint pedig a vérkeveredés hatásának tulajdonította. Minél jobban hódított a demokrácia, annál jobban megszállták a pozíciókat nemzetünk életében az idegen fajoktól átpártolt renegátok és korcsok.

Renegát korcs német, tót, és zsidó historikusok kezdték

mérni a magyar történelmi igazságokat is. Üzelveiket megkönynyítette egy beteges korszak, mely a tudományban is csak az újat, a meglepőt, a szenzációt méltányolta és a nemzeti hagyományok védelmezőit elavult haszontalanságok avas bajnokainak tekintette.

Amily könnyen napirendre tért a hun-magyar származás kérdése fölött a magyar közönség, épen olyan hűségesen kitartott hagyományai mellett a székely nép, melyről legrégibb időkben azt jegyezték fel, hogy *vére lisztuságához*, ősi szokásaihoz és hagyományaihoz szívósan ragaszkodik. E miatt az unio és magyar nacionalizmus dicsőségére a magyar és székely nép egységében és lelki közösségében szakadás állt be, holott a krónikás hagyomány épen a két egymástól elsodort testvér nép egymásra találását és vérbeli egységét juttatta kifejezésre.

Ezt az egységet megzavarni bűn lett volna még abban az esetben is, ha arra komoly tudományos érdekek adtak volna okot, ámde a nemzeti hagyományok ellenségeinek működése tudományos szempontból sem állja ki a kritikát. A hunszékely kérdés irodalmunkban a feltűnési viszkeletben szenvedő, illetlen ambícióktól hevített lelkiismeretlen emberek szabad prédája lett. Vajudtak a hegyek és születtek az elméletek. A »tudós« elméletgyárosok közül azonban egyik sem tanulmányozta a kérdést minden vonatkozásban, alaposan; az értekezések egész során lehet észlelni, szinte szemünkkel látni, hogy szerzőik egy véletlenül támadt rögeszmét hogyan öltöztetnek céltudatosan kiragadott és rosszhiszeműen elcsavart történelmi adatokkal »tudománnyá«. Hazug elméletekkel azonban akkor sem lehet problémákat megoldani, ha az igazságnak nem akad védelmezője, mert azok mögött mindig új problémák támadnak és az igazság előbb-utóbb kiveli magából a hazugságot. Arra a kérdésre, hogy ha a székelyek nem a hunok utódai, mi lenne a származásuk, senki sem tudott elfogadható feleletet adni; pedig a belső telepítésen kezdve végig kísérleteztek minden számba jöhető néppel. Bizonyítás közben összehordták tücsköt-bogarat; így lett a lényegében egyszerű székely kérdés egyre szövevényesebbé. Akadt olyan derék írónk is, aki négyszer négyféleképen írt a székelyek eredetéről, mindannyiszor a esalhatatlanság magas igényével. Tiszteletre méltó dolog, ha valaki lévedését bevallja, de annál nagyobb bűn egy nép legszentebb hagyományát ennyire könnyelműen és készületlenül kikezdeni. A magyar történetírást igazán nem érte volna veszteség, ha a tisztelt író az elfogadhatóság színvonalához közelítő negyedik elmeszülöttével kezdte volna.

Természetesen engem, mint a székely nemzet minden tagját, igen érdekelt a kérdés. Sokszor elfogott a vágy, hogy egy nagyobb munkával résztvegyek a vitában, de ezt mindaddig nem tettem meg, amíg a legkisebb részletkérdésben is nem

ráttam tisztán. Most elérkezett az az idő, midőn véleményét nyilváníthatók.

Mostani munkámat nagy adatgyűjtés előzte meg. *Ismételten* átolvastam és kijegyeztem az összes forrásokat. Míg a forrásokra ilyen nagy súlyt fektettem, igyekeztem elfeledni mindazt, amit a székelyekről mások írtak. Vannak ugyan használható, komoly becsületes munkák is, amelyeket itt-ott felhasználok, de velem együtt az olvasó is a legokosabban teszi, ha egy beieg lelkű korszak beteg lelkű és erkölcsi felelősségtől mentes íróinak még a nevét is elfeledi, kivéve azon keveseket, akiknek volt bátorsága a divatos örülettel szembehelyezkedni. Különös elismeréssel és tisztelettel említem meg Orbán Balázs, Szabó Károly, Jakab Elek, id. Jósza János és az újabb generációból Hóman Bálint és Németh Gyula nevét.

Az u. n. székely kérdés különösen három irányban kelteft huiámokat: a székelyek neve, a székelyek nyelve és a székelyek hun származása körül.

A székelyek neve.

Hol volt, hol nem volt, túl az óperenciás tergeren élt egy derék, komoly, jóindulatú, tudós jezsuita páter, *Timon Sámuel*, aki a XVIII. század elején az akkori viszonyokhoz mértten igen kiváló ismertetést írt a régi és új Magyarországról. Ebben annak a véleményének adott kifejezést, hogy a székely szó nem népnév, hanem foglalkozást jelentő közszó, — és őrt jelent. Hivalkozott a regéci székely erdőőrökre. Az igaz, hogy a szöveg alapos tanulmányozása arról győz meg, hogy a regéci székelyek *egy része*, akiket Rákóczi fejedelem telepített oda, erdől őrzött, a másik, *nagyobb rész* pedig *soha sem*, de Timonnak ez mégis szöveget ütött a fejébe és gyanúját közölte br. Apor Péterrel. Minthogy Apor is nem régen (1717) a háromszéki székelyekkel őrizte a határt a tatárok ellen, nem emelt kifogást Timon véleménye ellen. Ne is tehetette, mert a székelyeknek tényleg az volt a feladata, hogy a keleti határokat védelmezzék, — arra azonban nem gondolt, hogy ebből nem következik az, hogy a székely nép neve határórt jelent. Nem következne még akkor sem, ha jóval világosabb adatok százával maradtak volna korunkra, mert hiszen köztudomású, hogy a nép nyelvén egy nép álta! általában üzött foglalkozás annak nevét veszi fel. Erdélyben a kovácmesterek és zenészek neve *cigány*, bármily fehér képűek, a kereskedők neve sokáig *görög* volt, annyira, hogy egy ideig görögnek nevezték a zsidó kereskedőket is, sőt a magyar lutheránusokat is *szász* néven emlegetik. Ha tehát a határőrökre ráragadt volna a székely név, abból még távolról sem lehetne következtetni arra, hogy a székely szó eredetileg is foglalkozást jelentő közszó volt. A Timon állítását

nem is fogadták el azok, akik a történelmi forrásokat némileg ismerték és tudták azt, hogy a székely szó a legrégebb oklevelekben is mint kétségtelen *népnév* fordul elő, sokszor sorozatos felsorolásokban magyar, szász, bessenyő, oláh és kun mellett, ami azt bizonyítja, hogy önálló nép, amely se nem magyar, se nem szász, bessenyő, oláh, vagy kun, amelynek ezer meg ezer adat bizonyossága szerint önálló népi életét, a különleges intőzmények egész sora egészítette ki. Nem fogadta el ezt az elméletet többek között a kiváló erdélyi szász történétíró, *Eder József Károly* sem, aki sok becsületes, komoly, tudományos munkával gazdagította történetírásunkat; később azonban megváltoztatta véleményét. És ez a változtatás örök iskolás példája marad annak, hogy a historikusnak nem szabad hinni és nem szabad meghajolni semmi tekintély előtt. Eder József Károly az erdélyi történétírók munkáit kezdte kiadni 1797-ben *Scriptores rerum Transsilvanarum* cím alatt. Ebben a becses műben a székelyek származásáról is elmondja véleményét. Szembe szállt Timon véleményével, hivatkozva arra, hogy a székely szó Erdélyben sehol sem jelent őrt, ilyenféle jelentés ellenkezik a magyar nyelv természetével, mert a szék szó nem határt, hanem épen valaminek belsejét jelenti. Azonban mi alatt említett munkájával a nyomda elkészült, megjelent *Palma Károly* *Notitia rerum Hungaricarum* c. művének harmadik kiadása, amelyben új bizonyossággal jött a Timon-féle őrelmélet segítségére. Hivatkozott arra, hogy szemével látta IV. Béla királynak a nagyszombati apácák részére kiadott 1256-ban kelt eredeti oklevelét és világosan olvasta abban, hogy a Morvaország felé eső határ őreit székelyeknek hívják. Ez a híradás a lelkiismeretet Edert a legnagyobb zavarba hozta. Előbb említett érveit már nem vonhatta vissza; viszont az igazság parancsának is eleget akart tenni. Szerencsére még volt rá alkalma, mert nem nyomták még ki munkájának szövegmutatóját. Talán egyedül álló eset a világirodalomban, hogy az író a szövegmutatóban javítja ki véleményét; Eder ezt cselekedte. Bűnbánóan bevallja, hogy tévedett, meghajol a tekintély előtt. Ha a tudós Palma eredeti oklevelében (in primigenio exemplo) olvasta, hogy 1256-ban a székely szó határőrt jelentett, nem lehet a dolog kétséges. (S. R. T.: I. k.: 60 és 296. l.) És ha most megtekintjük a híres perdöntő oklevelet, melyet Fejér György ma is nélkülözhetetlen Codex diplomaticusában kiadott, meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy az oklevelében még csak célzás formájában sem fordul elő semmi, amiből következtetni lehet arra, hogy a székely szó őrt jelent, miudössze annyit tudunk meg, hogy az apácáknak adományozott birtok egy ponton határos volt a székelyekkel.

Igy születnek a legendák!

Bár időközben a székelyekre vonatkozólag száz meg száz oklevél jelent meg, és ezek között egyetlen adatocská sem támo-

galta az őrelméletet, sőt ellenkezőleg, előkerültek oklevelek, melyek azt bizonyították, hogy miként az ország más végein, a Székelyföldön is voltak határőrök, hogy volt a székelyeknek egy osztálya, melynek különleges feladata a határőrzés és a kémiszolgálat volt és ezeket őr székelyeknek, Siculi spiculatoresnek nevezték, ami világosan mutatja, hogy a siculus és spiculator nem jelentheti ugyanazt; a hunszékely származás szenvedélyes ellensége, Hunfalvy Pál, új nyelvészeti játékkal igyekezett bizonyítani az őrelméletet. Ő felkapta az Eder által emlegetett tojássárgát (szék) és gördülékenyen bizonyította, hogy a székely szó a szék és elu határozó szó összetételéből keletkezett; a belsón túlit, tehát határórt jelent. Ezt az elméletet is könnyűszerrel megcáfolta ugyan Szabó Károly; de azért nagy számban akadtak olyanok, akik Hunfalvy tekintélye előtt meghajoltak. Ujabb időben mégis egyre vesztett erejéből és aktivitásából ez az elmélet; de fertőzése annyira megmaradt, hogy sokan rossz szokásból, öntudatlanul is rabjává lesznek; így Szabó István kedves tanítványom is Ugocsa vármegyéről nem régen megjelent különben jeles munkájában.

Az őrelmélet elgyengülése után azonban a délibábos kontár nyelvészkedés újabb szörnyszülöttei láttak napvilágot. E téren a pálmát kétségtelenül Karácsonyi János ragadta el, aki nyugodt lelkiismerettel és az őt oly kiválóan jellemző öntelt, elentmondást nem tűrő diadallal megteremtette azt a dogmát, hogy a székely szó *javágót* jelent. És hogy ki ne fogyjunk a csodabogarakból, a Karácsonyi János csallhatatlansági habitusával fellépő dr. Erdélyi László, a bolgár eszegelekre hívta fel a figyelmei. Nem ő volt az első, aki feltalálta ezt a puskaport, de ő javított kiadást rendezett: kiszűtve, hogy a székelyek elei *eszeget hadifoglyok valának*. A kitűnő többször felmelegített elméletet az jellemzi, hogy összeházasít egy nyelvészeti és egy történelmi abszurdumot.

Hogy miért abszurdum az eszegeli játék nyelvészeti szempontból, csak azért mondom el, mert Erdélyi László még Isten jóvoltából él és nem árt, ha örökre elveszíli nyelvészkedési kedvét, vagy legalább is megtanulja azt a minden nyelvben érvényesülő szabályt, hogy *hangsúlyos szótag nem vesz el*. Az eszegelekből, — mivel a magyar a szó első szótagját hangsúlyozza. — nem lehet szegel. Ha ezt a primitív alapelvet ismerte volna dr Erdélyi László, nem döbentett volna arra a dicsőségre az Úr 1936. esztendejében megjelent Magyar Történelem c. munkája I. k. 30. lapján, hogy a Turul nemzetség neve, melyből egyik hagyományunk szerint az Árpád család eredt, az oláh *vulturul* szóból származik. Megóvhatta volna őt ettől a fatális tévedéstől is, ha 1. tudja, hogy a magyar szó első szótagja nem kophat le, mert hangsúlyos, tehát a vulturul-ból nem lehet Turul, 2. ha tudja, hogy a vulturul a latin voltur szóból származik, az *ul* névtű, mely megfelel a magyar az

névelőnek és az alapszóhoz semmi köze, végül 3. ha tudja, hogy nem kell idegenben kopogtatnunk, mert a vogulban a turul szó igen becsületesen előfordulván igazán semmi szükség nem volt arra, hogy Csonkamagyarország 18-ik esztendejében magyar ember oláh palástot akasszon Árpád apánk viharvert vállaira.

Ha alaptalan alapon nyugszik az Erdélyi-féle elmélet nyelvészeti szempontból, a hadifogoly elmélet történelmi szempontból méltán koronázza meg azt. Hadifoglyokat t. i. soha sem telepítettek és nem is telepíthettek nagyobb tömegben egy helyre, mert a fogoly azé, aki fogságba ejti és haza hozza; azt ietszése szerint eladja, vagy birtokára telepíti. A királyt csak a legelőkelőbb foglyok illették; de ettől eltekintve sem lehet elképzelni, hogy hadifoglyokat a határszélre és Isten menti pont határőrségre nagy tömegbe telepítsenek, ahonnan igen kényelmesen meg lehetett szökni. A hadifogoly elmélettel nem fér össze a székelyek abszolút szabadsága sem, akik bel- és külföldön szabadon állhattak annak szolgálatába, akinek akartak. Hogy bolgár hadifoglyokról szó sem lehet, azt id. Jósza János: Újabb adalékok a székelyek régi történetéhez c. munkájában napnál világosabban kimutatta. Bár helytálló érveit kiegészíthetném, értékesebb dolgokra kell fenntartanom a rendelkezésre álló teret. Ugyancsak helyszűke miatt nem foglalkozom a székely név megfejtésére irányuló más színtelenebb elméletekkel. Kerek 200 éve lázadunk az ősi hagyomány ellen, melyet leromboltunk, de nem tudtunk helyébe ép elmével elfogadható elméletet összetákolni. Nem tudtuk és nem is tudhatjuk megállapítani a székely szó jelentését se. Más népek nevével is így van ez — és ezt becsületesebb dolog bevalani, mint újabb és újabb rögeszmékkel gazdagítani szegény irodalmunkat.

A székelyek származása.

Igy vagyunk a székelyek származásával is. Az ősi hagyományt két egymástól kétségtelenül független, részletekben nem is egyező krónikánk tartotta fenn. Megegyezik mindkettő abban, hogy a székelyeket a hunok utódainak tartja. Béla király névtelen jegyzője szerint a székelység Attila népe volt. Kézai szerint a siccambriai csata után 3000 hun elszakadt és a Csigle mezején telepedett meg. A nyugati nemzetektől félve nem nevezték magukat hunoknak, hanem zakulnak. A későbbi krónikák ezt veszik át és bővítik ki némileg. Ugyanezt írja át a külföldi krónikások közül a lengyel Miechowius (Gombos II. k. 1610. l.)

A magyar romboló kritika ízeire szedte ezt a hagyományt és megtámadta úgy magyar, mint székely vonatkozásban a »hunmonda« történelmi értékét. Az okoskodás és kételkedés első nyomát a kiváló történelmi érzékkel bíró Szamosközy

emlékirataiban találom (II. k. 374. l.) Ő nem a hun krónika hitelét vonta kétségbe, hanem a hízelgő humanista történétírók (Bonfini, Titus Cortesius — és hozzá tehetne volna Ransanust) cikornyás véleményeit támadja és nem hiszi el azt, hogy a székelyek idegen népektől féltükben változtatták meg nevüket. A módszeres tagadást Fasching Ferenc kezdte (1727), Stilling (1717), és más jezsuita történétírók folytatták. A racionalizmus kora egyre szélesebb alapon kezdte ki a hagyományt. A legalaposabb rombolást e téren is Hunfalvy Pál végezte, aki a leghatározottabban tagadta a hun hagyomány magyar eredetét. Szerinte és követői szerint a hun származás eszméje és az egész krónikás hagyomány a külföldi krónikákból és különösen a Niebelung énekből csempésztettek át krónikáinkba és a magyar köztudatba. Ami nem fordul elő a Niebelung-énekben és idegen krónikákban, az nem egyéb mesénél, melyet a hunkrónika szerzője talált ki, mert a hun hagyomány a magyar nép emlékezetében nem is élt. Ezt az elméletet, melyet a történelmi módszer és kiáltó, sőt ordító kétségtelen hitélű történelmi adatok abszolút figyelmen kívül hagyása jellemez, csodálatosképpen történétírók is elfogadták és a rombolásban gyönyörködő Karácsonyi János meggyőződéssel hirdette, hogy a hun krónikát úgy félre kell vetni, mintha soha sem olvastuk volna. »Mihelyt egyszer alkudozásba lépünk vele« — írja — »biztosan verembe visz bennünket.«

Ebben az állításában van is valami ráció: csakhogy ezt a vermet *igazságnak* hívják.

A történelmi kritikának — (és ezt az egyetemesen elfogadott módszertani elvet mindenkinek tudnia kellene, aki história írásra adja bánatos fejét!) — a hagyománnyal, mondával szemben nem az a feladata, hogy azt megtagadja, hogy azzal alkudozásba se bocsátkozzék, hanem az, hogy *józan értelemmel hámozza ki a mondai elemekből az igazságot*. Minden mondában van valami történelmi mag és ezt megtalálni éppen a történétíró feladata.

Nem áli az, hogy a magyar hunkrónika nem a néphagyományt tartalmazza. Elárulja ezt már a krónika is, midőn Csaba vereségéről és Görögországba vonulásáról ír. Ehhez hozzáfűzi — és ez összes középkori krónikáinkban előfordul —: *vulgus adhuc loquitur in communi: a nép még most is beszél közönségesen*. Ez és a krónikák más hivatkozásai a köztudatra (dicitur stb.) napnál fényesebben igazolják, hogy a hun származás a köznépi tudatában élt és a hunkrónikás abból is merített.

Hogy a hunhagyomány élt Magyarországon, azt a Niebelung-énekekkel is lehet igazolni. Csodálatos dolog, hogy ezt nem vette észre Hunfalvy Pál. A Niebelung-éneket kiegészítő Klage című énekekben olvassuk u. i., hogy Pilgrin passauí püspök (†991.) megbízottakat küldött Magyarországra, hogy írják össze azokat a régi énekeket, melyek a burgundok pusztulásáról még em-

lékezetben voltak. De elkerülte Hunfalvy figyelmét sokkal fontosabb körülmény is: az t. i., hogy kétségtelen hitelű adatok szerint az *Árpád családban öröklött ősi kincsekhez kapcsolódva* is élt a hun hagyomány emléke.

1. Lambertus Hersfeldensis és más német krónikások is megemlékeznek arról, hogy I. Endre felesége Ottó bajor hercegnek ajándékozta *Attila kardját* fia, Salamon trónra emelése körül szerzett érdemeiért. (Gombos II. 1391.)

2. Arnoldus Lubecensis elmondja, hogy III. Béla a kereszties hadjáratra átvonuló Frigyes császárt, elvezette »Attila« városába (Gombos I. 305. V. ö: III: 2447, 1.) melyet Anonymus is gyakran emleget. Ennek azért van jelentősége, mert a helyhez fűződő hagyomány őrzi meg legtovább és legtisztábban a történelmi magvat.

3. IV. Béla halála után Anna hercegnő Csehországba szökött, felve a trónra lépő V. István bosszújától. Nem épen üres kézzel ment: magával vitt két koronát, a királyi pálcát, egy művészi kancsót és más történelmi értékű kincseket (*clenodia*), amelyeket Attila és utódai óta őriztek Magyarországon (quae tempore Attilae regis et ab aliis sucesoribus suis usque nunc in Ungaria fuerunt conservata. (Chronicon Austriacum és Annales Praedicatorum Vindobonensium stb. Gombosnál I. k. 183. és 511. l.)

Ezekből az adatokból mindent lehet következtetni, csak azt nem, hogy a hun hagyományt egy német eposz, avagy német krónikák utólag csempészték be a magyar nép tudatába.

De minket nem érdekel most a hunmagyar hagyomány, hanem a hunszékely származás, melyről igazán elmondhatjuk a magyar krónikákkal: *vulgus adhuc loquitur!*, a nép most is beszél. Felelevenednek gyermekkorom emlékei: milyen szent áhitattal hallgattam a budvári mondát, hogy zarándokoltam el már zsenge koromban Rika sírjához és azután érett elmével hogyan nyomoztam a hun székely származás hagyományát vissza a legrégibb időkig, régi tudósok munkáiban, követjelentésekben, pápai és más oklevelekben, törvényekben, a Triparlimentban. »Mese, mese!« — mondja Hunfalvy Pál, — »a mese nem válik történelemmé, akárhányszor emlegetik«. Ő a hunszékely kérdést főképen nyelvészeti szempontból nézte. Mivel nem hitt a hunmagyar származás hagyományában, a magyar és székely nyelv azonossága folytán nem hitt a székelyek hunszármazásában sem. Ehhez a kétségéhez hozzácsatolt egy történelminek tekinthető, szinte megcáfolhatatlan érvet: lehetetlennek tartotta, hogy a krónikák 3000 hunja még ha el is tudott menekülni, a hunbirodalom bomlásától a népvándorlás zivatarai között megmaradhatott a honfoglalás koráig.

Ezt az érvet nem ő találta ki. Fasching Ferenc jezsuita atyánál találjuk legelőbb (1725.) Hunfalvy csak felmelegítette,

de szigorú hangoztatásával hatott olyan historikusokra is, akik más érveit nem tartották csalhatatlannak.

Pedig a történelem ennél nagyobb csodát is produkált. A hunbirodalom alapítása idején élt Pannoniában és Daciában egy hatalmas nép, a gepida. Átvonult rajtuk a hun, majd az avar áradat, néhány régi történetíró szerint beolvadtak az avarokba, de annak dacára, hogy az avar birodalom bukása után Dunántúlra frank és szláv uralom következett, egy kis gepida töredék még 885-ben is élt Dunántúl, *nyílt területen*. Létezésükről tanuskodik a *Conversio Bogariorum et Carantanorum* c. munka, mely 885-ben keletkezett (Magyar Honfoglalás Kútfői- 304. l.). Ha a gepidák utolsó töredékével megtörtént a *jóval nagyobb* csoda hozzáférhető, nyílt területen, ott, ahol a népvándorlás nagy csatáit vívták, mennyivel könnyebben nyugodhatunk bele a székelyek megmaradásába, akik olyan könnyen védhető, hegyes területeken telepedtek meg, amelyek nem is estek közvetlenül a népvándorlás útjába.

A 3000 székelyt különben sem kell szám szerint venni; a számadatok egykorú tudóstításokban sem szoktak pontosak lenni. Még követjelentésekben is előfordul egy-két nullás tévedés is. Pld. Magyarország adózó portáinak számát a XV. században egyik jelentés 3500-ra, a másik helyesen 350.000-re becsüli. De tegyük fel, hogy csak 3000 hun harcos menekült el Daciába, tudnunk kell azt, hogy harcosokat cselédség nélkül nem lehet elképzelni. A háromezer hun harcos családjával, cselédségével, marháival jelenik meg a középkort és különösen a nomád népek életét ismerő historikus előtt, amikor képzeletében ezt a néptöredéket elhelyezi valahol Dacia hegyei közé.

Hogyan élhetett ez a töredék a következő századok alatt, azt csak akkor állapíthatjuk meg, ha igyekeznünk előbb pontosan meghatározni *új telepedésük* helyét.

A székelyek őstelepei.

A hagyomány megtartott egy nevet: Chigle. Csiglamezeje, — melyet ma Csöglének ejthetünk. (Anjoukori okmánytár IV. k. 31. l.) Krónikáink szerint ez volt a székelyek első telepedési helye. Természetesen ennek fekvését igyekeztek meghatározni mindazok, akik a székelyek történetével foglalkoztak. Már Verancsics Antalnak is, a szorgalmas, nagy tudományú történetírónak, kitől a székelységnek igen értékes jellemzéseit olvasunk, gondot okozott ez a kérdés, de nagyobb emóció nélkül megoldá azzal, hogy átkeresztelte Csikmezőnek; mások újabban a Mezőségen keresték, Marosszékbén, ahol Csiglahegy és Csiglatető, Zigla és Zigle nevű hegyek ismeretesek. Ezt elfogadta legújabbban Németh Gyula is (Századok 1935.) Nekem ez a megoldás nem tetszik, mert a krónikákkal sem egyeztethető

össze, de meg a Mezőség nem is tartozik a székely nemzet ősi telepedési területéhez. Ha már »szóba állunk« a krónikával, akkor azt is meg kell néznünk, hogy mit mond? Csíglamezőre költözésüket a Képes Krónika azzal indokolja, hogy félték a nyugati nemzetek váratlan támadásától és az erdőn túlra mentek. *Hová?* Éppen ezt kellene megállapítani!

Minden esetre minél messzebb a nyugati népektől és minél biztosabban védhető helyre, ahol a keleti népek ellen is védelmet találtak.

Timon Sámuel óta mindazok az írók, akik a székelyek településének kérdésével átfogóbban, a moldvai székely települést is figyelembe véve foglalkoztak. (Legutóbb Endes Miklós is), kifejezést adtak azon gyanujoknak, hogy a székelyek őstelepülési területe a Kárpátokon túl a Szereth folyóig terjedt. Ezen gyanu és a Kárpátokon túli székelyek ügyei miatt ki kellett terjesztenem tanulmányaimat az u. n. moldvai székelyek sorsára is. Az elég késői okleveles adatokon túl csak a helynevek adhatván felvilágosítást, átnéztem a régi moldvai, magyar és lengyelországi (Moldva egyideig Lengyelországhoz tartozott!) térképeket, régi leírásokból, útutazó köveleink naplójából, jelentéseiből, magyar bujdosóink leveleiből kiírtam a magyar hangzású helyneveket. Egyik térképen (Transsylvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae nova et accurata delineatio... Opera et sumptibus Mathaei Scutteri Aug. Vind.) meglepetéssel ötlött szemembe a Szereth jobb partján a *Chygly* név.

Lehet-e ezt azonosítani krónikánk Chygle-jével? Ha nyelvész lennék, nyugodt lélekkel azonnal igennel feleltem volna; a historia azonban nem olyan egyszerű dolog! Folytattam tehát tanulmányaimat.

Tekintettel munkám szabott terjedelmére, a lehető leg-rövidebben szeretném előadni az eredményeket.

Mindenek előtt a tájékozatlanabb olvasót figyelmeztetnem kell arra, hogy a XIV. század végéig a Kárpátok és Szereth, sőt Pruth közötti terület Magyarország kiegészítő részét képezte annyira, hogy annak neve sem volt; a XIV. századtól ennek egy kis része (!) miútt a magyar államhoz tartozó provincia, Moldva nevet kapott.

A magyarokat Etelközből kiszorító bessenyők birodalma a Szerethig terjedt; a bessenyőket felváltó kunok sem hódítottak tovább. A XIII. század elején okleveleink a Kárpátoktól keletre emlegetik Cumaniát (Kunország), de kétségtelesen bizonyítható, hogy annak is nyugati határa a Szereth folyó volt. — Hogyan lehetne másként elképzelni azt, hogy midőn a kun birodalom, melynek bázisa kétségtelesen a Dnjeperen túl volt, kelet felől erős ellenséges nyomás alá került, éppen a legkevésbé veszélyeztetett legnyugatibb rész hódolt meg az erdélyi fejedelemnek, Béla ifjabb királynak? Ez csak úgy képzelhető el, hogy a tatárok elől annyira

visszavonultak, hogy a megmaradt terület a nomád nép táplálására már nem volt elégséges. Minthogy kelet felé nem volt erejük fegyverrel utat nyitni, egy töredékük arra a területre kért betelepedési engedélyt, amelyet azelőtt betöréseivel többször pusztított és elnéptelentetéséhez emberül hozzájárult.

Betelepedésüket és keresztyén hitre térésüket nyugalmasabb és biztonságosabb élet előjelének tekintették, ami egy régebbi, elpusztult püspökség megújítására adott alkalmat. A milikói püspökséget főképen az újonnan megtért és megtérő kunok számára alapították, kun püspökségnek is nevezték, ami nagy mértékben sértette a püspökség területén élő Kárpátokon túli székelyek önértetét, a miről később Lövebben meg kell emlékeznem. A Kárpátok és Szereth között lakó székelyek számát az állandó bessenyő és kun betörések nagyon megfogyasztozták, a XIII. század elején nagyobb számban már csak a Beszterce felső völgyében éltek, amely védekezésre igen alkalmas terület, mert a Kárpátok és a Kárpátokból kiágazó hegylánc úgy övezi, hogy az utóbbi legdélibb pontján a völgy összeszűkül és kevés erővel védhetővé válik. Ebből a közepén széles, termékeny, az idő viszontagságai ellen is védett völgyből több szűk völgy és szakadék töri át nyugat felé a Kárpátokat, amelyek közül egyiknek *porta Attilae* (Attila kapuja Beszterce vidékén Kuzma mellett) volt a neve, amire már Pray felhívta a figyelmet. Ennek nagy jelentősége van, nem csak abból a szempontból, mert a hunok idejére utal, hanem azért is, mert a délebben fekvő területek viszonyaiból következtethetünk arra, hogy a székelyek itt is megszállták a Kárpátok mindkét lejtőjét. Beszterce vidéke hosszú ideig a honfoglalás után is székely terület volt és a székelyek kipusztulása és némelek betelepítése után is a székelyek ispánja halósága alatt maradt.

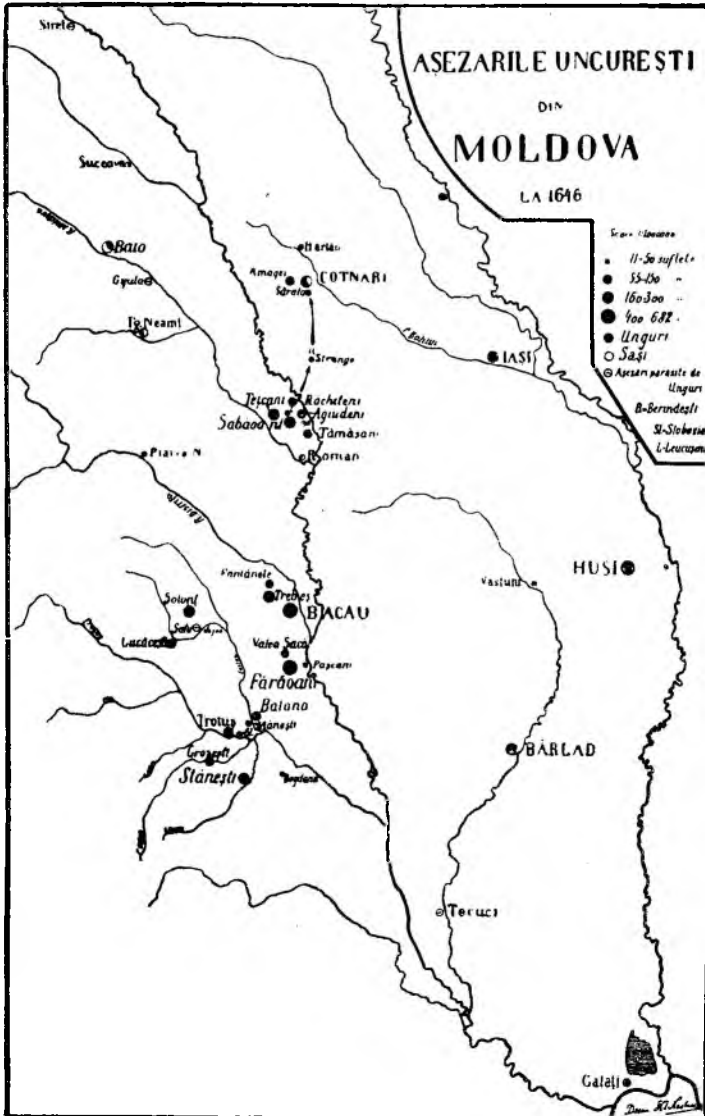
A Szereth vonaláról visszavonult székelyek és a honfoglalás után mellőlük telepített magyarok ettől délre is megtudták védelmezni a Kárpátok keleti lejtőit, úgy, hogy ott a székely település folytonossága egy pillanatra sem szűnt meg, bár a bessenyő, kun, tatár, török áradat nagy pusztítást vitt végbe soraik között és sokat kényszerített közöttük arra, hogy nyugaton lakó testvércikhez meneküljenek. Azok az írók, akik a Kárpátoktól keleten élő székely őstelepelt figyelembe nem veszik és kizárólag okleveles alapon abból a feltételeből indulnak ki, hogy a Székelyföld nyugatról keleti irányba történt telepítés útján alakult ki, a székely nemzet életének egyetlen megnyilvánulására sem tudnak kielégítő jeleket adni.

Minthogy lehetőleg más írótól sem veszek át semmit, felsorolom azokat a Kárpátokon túli magyar helyneveket, amelyeket régi történelmi forrásokból, térképekből és leírásokból kijártam, közöttük olyanokat is, amelyek nem magyaros hangzásúak ugyan, de a források szerint székelyek, magyarok, vagy csángók laktak.

Acél, Acélfalva, Adzsud, Óadzsud, Ágas, Akna, Alfalu, Almás, Almási-Andriás, Angyalos, Andrásfalva (Csík), Apahavas, Aradfalva, Árpás, Arpa, sestí, Aszó, Aszupatak, Asszonyfalva, Babos, Bácsfalu, Balsonyos, Bálintfalva, Bálintsorka, **Bárd**, Bánya (Baia), Bakló, Bakó, Balumirest, Banka, Barát Barátfalva, Barát, Barátos, Berlat (Berlad), Berticsfalva, Baso, Barga, Becsefalva, Békás (Bikásul), Békés (Békesseni), Belcsfalva, Berengyes, Berkes (Berhes), Bene, Benefalva, Berendfalva, Besenyős, Berkenyész, Berkőfalva, Berku, Berliest, Berzence, Bestfalva, Bocsfalu (Bocsest), Berjest, Bita, Birőfalva, Kis- és Nagybikk, Boda, Bodfalu, Bodosti, Bodza, Bodzafő kerület és vár, Bogát, Bogdán, Bohács, Bohonka, Borgó, Borogovány, Borda, Bordja, Borostyánfalva, Borka, Borpatak, Borszék, Boresti, Borzafalu és patak, Botos, Buze, Bozótfalva, Brácsa, **Buda**, **Budafalva**, Bucsulesti, Bucsu, Bugacz, Bura-falva, Burjánfalva, Büdöskő, Cichilaul, Cigányfalva, Csalános (Csolonest,) Csalhó, Csarna, Calnau, Csatárfalva, Cserebük, Csatafalva, Csik Andrásfalva, Csernowitz (Csarna, Feketeváros,) Csigahegy, Csobános, Csöböröcsök, Csumas, Csüggés, Csudamir (Csydamir,) Csudamirsarka, Darabfalva (Darab), Darabon, Dávid, Dédes, Delen, Derecske, Diós, Diósd, Diókeszi, Diószeg, Domafalva, Dormanfalva, Dsidafalva (Zsidófalva,) Dunafalva, Éleskő, Élesfalva, Enyedés, Erdőfalva, Eresztő, Eszterjes, Eperesti, Ezerfalu, Eszperec, Facsád, Farkas, Farkasfalu, Fedeles (Fedelesuiu,) Fedelesén, Feketefalu, Feketeresz, Feketeváros (Csernowitz,) Feketegyargyó, Felepes, Feredő, Fertős-Balta, Fige, Foksán, Folticsén, Forrás, Forrófalva, **Gadra**, Galacz, Gajdár, Godrafalva, Gorzafalva, Glicsest, Gürü, Gyéred, Gyöngyös, Gyula (Dsulest?), Gyulafalva, Habos, Halas, Halaspatak, Halastó, Halmágy, Hathegy, Hold, Hód, **Horka**, **Holmu** (Halom), Hang, Hanga, Hangul, Hartján, Hasznos, Herló, Herzsa, Heveder, Hidegkút, Hilip (Hirip,) Hodora, Hunyad, Husz (Magyarkorni,) Huszvár, Huszvárec, Huszreu, Huszárfa, Illés, Ivános, Izarcsik, **Jakabfalva**, Jánok, Jánosfalva, Jászvásár, Jeromosfalva, Józseffalva, Kasza, Kálló, Kálnó, Karcsa, Kakasfalva, Kalugyer falu és patak, Kálmánfalva, Karácsonkő (Piatra), Kracsuna (Korocsunov,) Kászon falú, hegy és patak, Kaszal, Kapunia, Kárász, Kend, **Kende**, (Kendesti,) Kendfalva, Kicskőfalu, Királló, Királyköves, Királyova (Krajova,) Kishavas, Kisjenő, Komorczfalva, Kopó, Korod, Korbászka, Kotnár, Kutvár, Kozmás, Kovászna, Koza, **Kozló**, Kökényes, Kögát, Kővár, Kőkert, Kövesd, Lábosfalva, Lakatosfalva, Lakosfalva, Lapos, Laposul, Laposnya vár és megye, Lászlóvöly, Lécfalva, (Lezfalva, Lezest), **Lélfalva**, **Leontinest**, Léva, Ludas, Lukácsfalva, Luka(i)patak, Lunkadunkánv, Lespatak, Leukusfalva, Liukos, Lopasu, Macskás falu és patak, Malaras, Madaroska, Máglya, Magasbük, Magosfalva, Magosfaluszabadjá, Magyarfalu, Magyaros, Magyarest, (több Ungureni,) Magyarkelő, Magyarmart, Magyarok szabadja, Majsá, Mánfalva, Marceni, Márkusfalva, Mátéfalva, Mátka, Méra, Mérefalva, Miklósfalva, Milkó, Milkovan, Moldvabánya, Nádas, Nagymogyolila, Nagypatak, Nemere, Németváros, Neszterfehérvár, Nővérpatak, Nyáras, Nyiros, **Ocsa**, **Ohtuz**, Okna, Onfalu, Orhei, (Órhely vár és megye,) Örlő, Órsfalu, (Orsert), **Óriásokhalm**, Ozelény, **Pávafalva**, Pazárcsik, Pilis, Podur, Pokolpatak, Puska, Puskáspatak, Pusztina, **Radaháza**, Rákos, Rakova, Réce, Rekecsin, Rekecze, Rekettyés, Rekeztő, Román, Románvásárhely, Romanjuvár, Rozsnyó (Rosnov), **Sályi**, Sándor (Obsina,) Sáros, (Sarosa) Sasfalva, Sáska, Szászkezd, (Sascheziu,) Sebes, Skéja, Skit, Sinka, Solymar, Somlyó, Somos, Somoska, Sósokút, Sósrekő, Sóspatak, Sóstazló, Sóviz, Sugásreu, **Szabófalva**, Szabócs, Szakáros, Szalánc, Szaloncia, Szamos, Szarka, Szász, Szászokút, Szászfalva, Szászka, Szenes, Szakul, Szekul, Szekuesti, Szakul-Bikesului, Szekulumtelor, Székelypatak, Szekuliánszka, Szekujan, Szenes, Szikilesti, Szelistye, Szerecsen, Szeredvásár, (Szerethvásárhely,) Szilfalva, (Olyma), Alsó- és Felsőszirő, Szőlőhegy, Szeckőfalva, Sztánfalva, Szucsava, Szuha, Szűcs, Tábor, Takucz, (Tekucs,) Talpa, Talpas, Talpafalu, Tamásfalva, Tarhavas, Tarkó, (Tarkeul), Tarkuca, Targuokna, Tatáros, Tatárfalu, Tatárka, Tatros, Tazló, Sóstazló, Teczkőfalva, Tekés, (Techis,) Terebes, Tikos, Tolvajpatak, Tisza (Tisaú) helynév és patak, Tölgyes (Tulghes), Törtelfalu, Turló, Ujfalu, Ungureni, Ungariot (stb), Urakfalva (Uricsest), Ursolya, Ülésző,

Ürményes, Úz, Uzarcsik, Vácziesti, Valén, Vazló, Vermesi, Vierecs, Vidra Vidrácska, Vidráz, Visonta, Völcsök, Zabolaputna, Zsidófalva, Zsiros.

Ezt a névsort még ki lehet egészíteni. A moldvai magyar telepek sorsa régen is érdekelte szakembereinket és újabban is többen alaposan foglalkoztak vele (László Mihály, Veress Endre, Lükő Gábor) a román történészek és etnográfusok is

A moldvai magyar telepek 1646-ban Nastase szerint.

kötelességüknek ismerik a kérdéssel foglalkozni. Tulajdonképpen ők tehetnek legtöbbet a dülönevek felhasználásával a kérdés további felderítésére. A románok közül Rosetti Radu és Nastase György János, a szászok közül Auner Károly és Weigand Gusztáv írtak figyelemre méltó tanulmányokat. Rosetti és Nastase tanulmányai után *ma már a román művelt középosztályra nem annyira meglepő az az igazság, hogy Moldova őslakói magyarok (székelyek) voltak*, mint a magyarra, mert nálunk a mindentudó Karácsonyi János szerencsétlen értekezése, melyben 1433-ra tette a moldvai magyar telepedés kezdetét, alaposan homályba burkolta az igazságot.

Tudatában vagyok annak, hogy ezt a kérdést szigorúan tudományos értekezésben kell eldönteni, de mivel a Kárpáteken túli székelyek sorsát nem kapcsolhatom ki, itt sem mulaszthatom el, hogy eddigi tanulmányaim alapján röviden ismertessem azt az eredményt, amelyre tárgyilagos következtetésekkel jutottam.

1. A felsorolt helynevek nagy része ma nem létezik, másrésze annyira elrománosodott, hogy az alapszóra alig ismerhetünk rá. Minthogy a románok a magyar helynevek egy részét átvették, még pedig nemcsak a községek, a várak és városok neveit, hanem a hegyek és vizek neveit is, abból önként következik, hogy a magyarok települése megelőzte a románok települését. Minthogy a románok települése nem harcok és erőszakos hódítások útján, hanem szívós beszivárgás által történt, fel kell tételeznünk, hogy a magyarok számát valami veszedelem (bessenyő, kun, tatár, török) megrikkította és így keletkezett hely és alkalom a románok térfoglalására.

2. A románok nemcsak magyar, hanem szláv eredetű helyneveket is átvettek, de a Szereth és Kárpátok között előforduló szláv eredetű helynevek ma is elárulják a magyar közvetítést. A szláv eredetű helynevek száma jóval kevesebb, mint a tiszta magyar eredetűeké. Ebből az következik, hogy az ősidőkben a magyarok között gyéren szlávok is laktak, de azok a románok beköltözése előtt elmagyarosodtak.

3. Előfordulnak Moldvában német (szász) telepek is. A német helységek neve is magyar. (Németváros, Szászkézd, Szászkút stb.), ami egyaránt vall magyar környezetre és magyar telepítésre.

4. Mindazon helyek, melyek stratégiai szempontból szóba jöhetnek, magyar eredetűek, ami feltétlen magyar uralomra vall. Ennek megfelelően magyar volt a közigazgatási rendszer is, aminek emlékét ma is őrzik a megfelelő romániai vármegyék, csakhogy Bakó megyéből Bakau, Bányából Baja, Buzából (Bodza) Buzau, Botosból Botosani, Hosszúmezőből Campolung, Jászvásárból Jasi, Németiből Neame, Székelyből Sauceni, Órhevből Orheiu megye lett. Ott és Román változatlan

maradt. Laposnya és Halmágy megye pedig, hová Thököly bújdosói húzódtak, valamint a bodzafői districtus, eltűnt.

5. Sok adatunk van arra, hogy a székelyek tömegesen költöztek ki Moldvába, sőt községeket is alapítottak a vajdaság megalakulása után is. A székelyeknek meg volt u. i. az a szabadsága, hogy bárhová szabadon mehettek, sokan állottak tehát a moldvai vajdaság zsoldjába. Ezekből és a még meglevő moldvai székelyekből a vajdák még a XVII. században is tekintélyes számú székely sereget tudtak kiállítani. A moldvai vajda pld. 1612-ben »500 székely jó katonát« küldött Báthory Gábor segítségére (Quellen Brassó V. 239.), de ugyanazon időben Radul havasalföldi vajdának is voltak székely katonái; akik ezek közül Báthory fogságába estek, mind felakasztatták (Quellen Brassó IV. 25.) A székelyek sűrű kivándorlására okot adott az, hogy náluk igen gyakori volt a számkivetés büntetése. Sokan menekültek Moldvába a huszita mozgalom idején, Báthory István és Szapolyay János vajdák kegyetlenségei miatt, majd a XVI. században a vallásüldözések és forrongó párt-harcok, a XVIII. században a mádэфalvi veszedelem utáni üldözés, valamint századokon keresztül az állandóan nyomasztó túlnépcsedés következtében sodródtak át. Moldvában általában szíves fogadtatásra találtak, amire jellemző, hogy, amikor a XVIII. században, a Buccow vérengzése elől elmenekült székelyeket vissza akarták telepíteni, könnyezve könyörögtek, hogy hagyják őket ott és csak arra vállalkoztak, hogy Bukovinába áttelepülnek.

Ha a vajdaság korában szétszórtnak is, de nagy tömegekben laktak és emiatt egyelőre nem fenyegette a beolvadás veszedelme őket. A moldvai magyarokról több régi leírást ismerünk; tudomásom szerint azonban még senki sem használta fel a legjellemzőbb adatokat, amelyeket Theiner Monumenta Poloniae Historica c. mű III. kötetében közölt. 1587-ben a moldvai vajda udvarmestere Brutus Bertalan volt, aki Moldvát római katolikus hitre akarta téríteni bekapcsolódva Báthory István lengyel király politikájába, kinek udvarában az említett Brutusnak testvére, vagy közeli rokona, Mihály, mint udvari történetíró működött. Ő több ízben tett jelentést térítő munkájáról a Lengyelországban működő pápai követnek. Ezekből a jelentésekből tudjuk meg, hogy Moldvában még olyan magyar város volt (Kotnár, eredetileg Kutvár) amelyben három szép régi templom volt, sokat ír a magyar ferencesek működéséről és a bakói papnevelő szeminárium alapításáról is! Még több adatot tartott fenn az akkor már pusztuló moldvai magyarságról Bondinus munkája. Minthogy forrásaink szerint a késői telepekkel számolnunk kell, minden moldvai magyar helynévre nem foghatjuk rá, hogy azok már meg voltak a moldvai vajdaság megalakulása előtt is, még kevésbé következtethetünk a bonfoglalás korára.

A felsorolt helynevek közül egy néhány azonban a már említett ősi Chyglyn kívül is bizonyosságot szolgáltat erre. Miként a csángók nyelve, a helynevek egy része is, valósággal megkövesedett és Árpádkori formáját megőrizte. A Halom Holmu, az Ojtóz Ohtuz formája legalább is XIII. századi ruhájában lép eléink. *Attila kapuja, Buda, Budafalva*, a hun időkre: *Horka, Kendé, Lél- és Leontinfalva a magyar fejedelmek korára utalnak*. A két előbbi a legősibb magyar tisztviselők nevét őrizte meg, Lél (Lehel) vezér neve közismert, Leontin pedig Konstantinos császár híradása szerint Árpád fejedelem fia volt. *Közli* annak a néptörzsnék emléke, melyről az osztrák krónikák III. Endre seregében emlékeznek meg.

6. De a székelyekre is találunk meglepő utalásokat. Ha összehasonlítjuk a székelyföldi és a moldvai helyneveket, feltűnő egyezéseket találunk. Erre a régi eszmekörben élő, telepítési elméletektől megfertőzött ember azt mondja, hogy ez egészen természetes, mert a székelyeket kitelepítették »Moldvába«. Erre én ezt mondom: Kedves uram, épen ellenkezőleg áll a helyzet: a székelyek egy része a Kárpátok túlsó oldaláról telepített át az innensőre. És, ezt be is bizonyítom.

Az 1332—1336. évről korunkra maradt a magyarországi pápai tizedjegyzék jelentős része és kimondhatatlan szerencsénkre a Székelyföldre vonatkozó rész is.

A tizedjegyzék alapján Balássy Ferenc tudós székely atyánkfia állította össze és ismertette »A Székelyföld régi fő- és alesperesi kerületei és egyházai« sorát. (Magyar Sion 1867. 301.) Az általa adott szervezetet elfogadva, arra tovább építtek.

Ő név szerint sorolta fel a fő- és alesperességeket és a hozzájuk tartozó egyházakat, de elmulasztotta össze is számítani és az aránytalanságokat megállapítani, sőt azokból következtetni. Kiegészítem ezt a mulasztást.

Két főesperesség volt a Székelyföldön: a telegdi és kézdi

I. A telegdi főesperesség

1. erdőlaki esperességéhez tartozik	39	egyház
2. marosi	46	"
3. csiki	5	"

II. A kézdi főesperesség

1. kézdi esperességéhez tartozik	21	egyház
2. sepsi	44	"

Csodálatra méltó dolog, hogy még eddig ezt a statisztikát nem állította össze senki és ezt a kérdést sem vetették fel, hogy miért volt olyan kevés egyház a csiki esperességben! Kétségtelen, hogy öt egyház kedvéért nem szervezhettek esperességet! Arra sem mutatott rá senki, hogy az alsíki egyházak a sebsi esperességhez tartoztak, ami azért fontos, mert a politikai területi beosztás általában az egyházi szervezetet vette alapul. Ez összefügg Csík szék késői megalakulásával,

amit más alapon is meg lehet állapítani. Még nagyobb lesz meglepetésünk, ha az öt egyház fekvését próbáljuk megállapítani.

Az első egyház neve Csík. Csík nevű községet azonban hasztalan keresünk Csík székben, de többet is találunk az átellenben fekvő Moldvában (Csík, Oroszcsík, Tatár-csik, Pazár-csik, Izarc-csik, Csíkandrásfalva.) Hasonlatosképen hasztalan keressük Tar-kő községet, de ugyancsak megtaláljuk átellenben a moldvai Tatros folyó völgyében Tarkeu nevű községet és patakot (a XVIII. századi térképeken már Tarkeul!)

A csíki esperesség harmadik és negyedik egyházát, Léczfalvát (Lezfalva, Villa Lez) és Márkusfalvát (villa Marci) szintén nem találjuk meg Csík székben; ilyen nevű községek előfordulnak ugyan Háromszéken, de mivel fekvésük szerint mindkettő a közdi főesperességhez tartozott volna, ha ugyan lett volna egyházuk abban az időben (mert ki lehet mutatni, hogy 5–6 községnek volt egy temploma. Ezek képeztek egy megyét, nevezték egy harangra hallgató faluknak is) ezekkel nem azonosíthatjuk. Az előbbi példán felbuzdulva ezeket is Moldvában kell keresnünk és meg is találjuk! A XVII. és XVIII. századi térképeken szereplő *Lezesti* Léczfalvának, *Marceni* pedig Márkusfalvának elrománosított alakja. Még Jerney utazásakor megvolt mindkettő. A csíki esperességben egyellen egyház, Szentlélek (Sanctus Spiritus) marad tehát, melyet Moldvában nem találunk meg, azonban ezek után ezt is csak aggodalommal azonosítjuk a csíki Szentlélek nevű községgel. Mint-hogy az említett négy egyház a Kárpátok keleti lejtőjén a Tatros folyó völgyében található Felesíkkal által ellenben fel kell tételeznünk, hogy a magyar hadsereg és székelység a Szereth völgyének elhagyása után a Beszterczé-nek hegyektől védett völgyét 1332-ben még nem adta fel, ott még nem vonult vissza a Kárpátok gerincéig. Ez volt a Kárpátok vonalán túl lakó magyarság utolsó mentsvára! Mikor veszett el? nem tudjuk megállapítani. A Kárpátokon túl terjedő székely impérium emlékét őrzi az az oklevél, melyet 1386-ban Mária királynő adott a székelyeknek, mely a székelyek birtokának határát Moldva felől a Hyndh(?) folyónál állapítja meg. Ez az oklevél, sajnos, egy latinul nem is tudó ember hibás másolatában maradt meg, épen ezért Barabás Samu hamisnak nyilvánította. (A Székely Nemzeti Múzeum emlékkönyve 46. k.) Ennek a hibás másolatnak nehéz védelmére kelni, még a legszokottabb formulákat sem ismeri és rosszul írja le a másoló, de épen e miatt nem lehet arra következtetni, hogy az oklevél hamis, mert az oklevélhamisítók a formulákra legalább ügyeltek. De még ha hamisítvány volna is ez a valóban gyarló írás történelmi szempontból elfogadható emléke marad a Szereth melléki magyar uralomnak. Valószínűleg összefüggésben van ezzel az a Hinca vára, mely Nagy Lajos

korában (1370) Háromszékhez tartozott. (Schuller: Archiv für d. Kenntniss von Siebenbürgen 1841. 62. 1.) Ebből arra lehet következtetni, hogy a XIV. század végén még a szabad székelyek egy része ősi szervezetében megmaradt a Kárpátok gerincén túl is.

7. A csíki esperesség Kárpátokon túli elpusztult egyházaiknak emlékei által nyújtott bizonyosságot kiegészíti a *moldvai* vajdaság neve is. Közludomású, hogy ezt a vajdaságot Nagy Lajos uralkodása alatt Bogdán vajda alapította olyan formán, hogy a mármarosai oláhok egy részét titokban elvezette a tatárok által elpusztított Moldva-mellékre. A vajdaságot egy ideig úgy látszik Ungara vagy Maurovalachia, görögül Paeanodakia néven emlegették, majd Bogdaniának (törökül Karabogdania) nevezték az alapítóról, a telepedési helyről pedig Moldaviának. Minthogy a Moldva a Szerethnek kisebb és távolibb eső mellékfolyója, mint a Beszterce, az új vajdaságot az utóbbiról nevezték volna el, ha annak mellékét Bogdán megszállhatta volna! A csíki esperesség maradványai felvilágosítást adnak arra, hogy a Beszterce, illetőleg Tatros völgyében még székelyek laktak, tehát Bogdán vajdának messzebbre, a Moldva-mellék pusztaságaira kellett települnie híveivel.

8. A Tatros folyó mellékén és a Beszterce felső, zárt völgykaplanában a tatárok ismételt támadása sem tudta kurtítani a székelyeket; sőt, Nagy Lajos alatt a tatárok fölött diadalt arattak és mint látni fogjuk, Nagy Lajos a tatárokat otthonukban támadta meg és kényszerítette, hogy keresztlyén hitre térjenek; azonban ami nem sikerült a tatároknak, sikerült a velük szövetséget kötőknek. A székelyek és magyarok kénytelenek voltak visszahúzódní, sőt a Kárpátok nyugati lejtőire átköltözni: csak a legalsóbb népréteg maradt helyén, amelynek rendszereint közömbös az, hogy kinek szolgál, szülőföldjéhez azonban szeretettel ragaszkodik. Az elpusztult területekre királyaink az ország belsejéből nem telepíthettek magyarokat, de úgy a királyok, mint a földesurak *kenézeket* bíztak meg azok betelepítésével. Így tudomásunk van arról, hogy Zsigmond király híres pénzügyi szakembere, Ozoray Pipo 1415-ben a *bojárjai kerület* királyi birtokainak benépesítésével a kenézek egész sorát bízta meg. Ezek egyikétől származott a híres Majláth család, melynek egyik őse, mint II. Ulászló király «hű bojárja», udvari szolgálatot vállalt, a király főszakácsmestere lett. (Tört. Tár 1891. 621—624.) Ezeknek a hű bojároknak és az általuk telepített vlach népnek századokon keresztül eszébe sem jutott az önálló államalapítás, de hozzájárultak ahhoz, hogy a kis moldvai vajdaság határai könnyűszerrel terjedjenek.

9. A Kárpát-Szereth köz még a moldvai vajdaság megalakulása után sem vált külön politikai és földrajzi fogalomná, mert az még jó ideig Magyarország, illetve Erdély fogalmá-

ban fogalaltatott. Miként IV. László király 1282-ben, az ország részének (aliqua pars regni Hungariae) nevezte, XXII. János pápának az 1332. évben kelt oklevele szerint a milikói püspökség a tatárok szomszédságában, Magyarországon volt (in regno Hungariae in finibus Tartarorum!) XI. Gergely pápa is a magyar végekre (in confinibus regni Hungariae Theiner Monumenta I. 110) helyezi azt, sőt V. Miklós pápa 1153-ban is úgy tudta, hogy azon püspökség területe az *erdélyi részeken* (in partibus Transsilvanis) fekszik! Pedig akkor a magyarságnak csak romjai voltak meg ott.

10. Az elpusztult területen visszamaradt magyar és székely törzsek azonban még hosszú időn keresztül fenntartották a székely ősfoglalás emlékét, átadták az új telepeseknek; az ősi helyneveket és azok megtartásához a később visszaköltözők is hozzájárultak. Míg a moldvai magyar helynevek óriási tömegben hirdelik a magyar ősfoglalás emlékét, a csikszóki-*Leuca* és *Szeretszey* és a háromszéki síkság Moldvában előforduló helynevei annak emlékét őrizték meg, hogy lakói az ősi, Kárpátokon túli lakhelyükről költöztek oda (Sz. o. VI. 424, és 437.) Mindkettő benépesülése u. i. a Szereth mellék elvesztésével függ össze.

11. Moldva lakossága hosszú időn keresztül tarkabarka volt. A székely és magyar törzsekhez bessenyők, kunok, tatárok, törökök, bolgárok, németek járultak, akik a könnyű román nyelvet hamar megtanulták és a később nyelvben egységessé vált nép jelentős tömegét szolgáltatták. Ezt a tényt nem tagadja egyetlen komolyan vehető román historikus és etnográfus; megis csodálatos, hogy politikai szempontból az újabban divatosá vált vérsajt vizsgálataknál megfélekedtek erről és a moldvai oláhok és székelyek vérvizsgálatának tanulságai alapján rá akarják sütni a székelyekre, hogy elmagyarosodott oláhok. Pedig tudniok kellene és a komoly tudósok tudják is, hogy a székely egy kifejezett tiszta vérű faj, az oláht pedig csak nyelve és nem vére teszi egységes néppé; *az oláh népnek a székelyhez hasonló vérképlete, a magyar, székely és román bessenyő, kun, török, tatár ősöktől származó öröksége.* Éppen ezeknek köszönheti, hogy annyira megnemesedett, hogy a népek családjában szerepelhet. Nem volna szabad megfélekedezniük arról, hogy ezen vérkeveredés előtti időkből és még annak folyamán is, milyen jellemzések maradtak róluk korunkra.

Ezek után megrajzolhatjuk képzeletünkben az ősi, összefüggő Székelyföldet. Ennek nyugati határát megkapjuk, ha Beszterce, Szászrégen, Marosvásárhely irányában egy vonalat húzunk, — keleti határ pedig a Szereth. Körülbelül Beszterce adja az északi határt is, mely onnan észak felé tartott addig a pontig, ahol a Kárpátokból a már említett heglánc a Beszterce folyó mellett dél felé kiágazik; a déli határ az ojtózi szoros által feltárt völgy, mely a népvándorlás útjához tar-

tozván, a népvándorlás korában állandó lakóhelyül nem szolgálhatott és a honfoglalás után is igen gyakran esett ellenséges támadások áldozatául. (V. ö. 39. l.)

Ezt a területet csak avatatlan ember tarthatja a székelyek számához képest túlnagynak. Először is nomád állattenyésztő nép területszükséglete igen nagy; 2. hadakozó nép nem képzelhető el a cselédnépek nagy száma nélkül; 3. török fajta nép mindig nagyobb területet hódított, mint amennyire feltétlen szükségére volt. Ennek a területnek is nagy része lakatlan maradt. Eltekintve az emberi letelepülésre alkalmatlan nagy hegyektől, az egész Csík és Gyergyó csak arra szolgált, hogy mint egy óriási, bevehetetlen várba, oda visszavonuljanak barmaikkal, akár nyugat, akár kelet felől fenyegető veszély elől. Ennek emléke még a XVII. században is élt abban a hitben, hogy Csíkot és Gyergyót soha ellenség nem taposta! Ha nem volt veszély tehát, a Szereth, Beszterce, Tatros, Olt, Küküllő völgyeiben legeltették nyájaikat, amelyek erre a célra igen alkalmasak voltak, viszont a zord Csík és Gyergyó is kiválóan alkalmas volt védekezésre. Ezzel feleletet adtunk arra, hogy Csík és Háromszék egy része miért népesült be későbbben, de feleletet adtunk főképpen Hunfalvy két kétségére: hogy t. i. ha a székelyek ősfoglalók, miért szállották meg Erdély legrosszabb földjeit és főképpen arra, hogy a maroknyi

székelység mi módon maradhatott meg a hunbirodalom felbomlásától a honfoglalás koráig.

Az utóbbi kérdést azonban még bővebben is meg kell vizsgítanunk.

I. Orbán Balázs elévülhetetlenül becses munkájában felfedte a Székelyföld nyugati és déli erődítéseinek nyomait. Fejtegetéseit és észleleteit ma is nyugodt lélekkel elfogadhatjuk; csupán azt jegyzem meg, hogy tévedett akkor, midőn kővárak omladékait kereste és csak itt-ott talált alapokat és töltéseket. A székelyek kővárakat nem építettek, hanem csak fatornyokat és csak a hegycsúcsok könnyebben hozzáférhető lejtőin alkalmaztak töltéseket; de tagadhatatlan az általa megállapított nyugati és déli várrendszer létezése és ez egyben a székelyek ősrégi létezését is bizonyítja.

II. A 3000 székely — ha cselédségüket nem is számítjuk — nem maradt mindig 3000 székely. Későbbi szaporaságukból következtetve számukat minden két generáció megkétszerezte. Ez azt jelenti, hogy honfoglaláskor számukat minimum 100.000-re becsülhetjük.

III. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a székelyek nem maradtak sokáig önmagukra hagyatva.

Hagyományaink szerint a Csaba vezérlete alatt Görögországba menekült 15.000 hun visszatért és Dacia tartományában, Moesiában telepedett le. Erről tud Jornandes is, de szerinte nem Csaba, sem pedig Irnák, hanem testvéreik, Emnedzar és

Ultzindur telepedtek meg ott. Lelelepülésük helyét is meg lehet határozni: az Utus és Oescus folyók tájéka, szemben az Olt és Rhabon folyók torkolatával. Thierry híres munkájában nyomon kíséri a hun törzsek további sorsát, megállapítja, hogy egymással érintkeztek, egymást segítették és *állandóan készültek Attila birodalmának visszafoglalására*. Ebből feltételezhetjük, hogy az egymáshoz oly közel eső székely és moesiaj hun telep is érintkezett, sőt a szép Csaba-monda az emlékéit is megőrizte annak, hogy tőlük segítséget kaptak. *Ez a történelmi magva a Csaba mondanak*; ugyancsak történelmi szempontból értékelhető a monda azon része, hogy a *hadak útján segítségre siető Csaba seregével ott száll le a földre, hol az égbolbolzat a havasokkal összeér!* A csiki havasokkal... ahová vegszükség esetén visszavonultak.

IV. Nem vette kellően tekintetbe történetírásunk azt sem, hogy a hun uralom — amint annyi emlék igazolja — Daciára is kiterjedt és semmi adatunk nincs arra, hogy ott a hunok nagyobb vereséget szenvedtek. Fel lehet tehát tételeznünk, sőt fel is kell tételeznünk, hogy *a székelyek nem Pannoniából menekültek a sícambriai csata után, hanem a hun birodalom virágzó korában is ott éltek*, összekötő kapocsul szolgáltak a pannoniái és óshazai hun törzsek között. A hun birodalom bomlása után menekülésre azért nem gondoltak, mert tudták azt, hogy földjüket megtudják védelmezni. Valószínű, hogy Daciában más hun csapatok is maradtak vissza, — és ezek szolgáltatták a Székelyföldön kívül lakó székely telepek népét.

V. A hun nép sok törzsből állott; a hun szót olyan fogalomnak kell tekintenünk, mint a germánt, vagy szlávot. **Az avar nevű hun törzs** — természetesen más rokon törzsekkel együtt — visszaállította Attila birodalmát. Európa csakhamar megtudta, hogy a hun és avar között csak névbeli különbség van. A longobard származású Paulus Diaconus, aki az avarok viszonyait az avar-longobard háborúval kapcsolatban igen jól ismeri (hivatkozik is a háborúban résztvevő longobárdok elbeszélésére!) írja, hogy az avarok tulajdonképpen hunok voltak, avarnak egyik királyukról nevezték őket. Ő is és más történetírók is emiatt általában hun név alatt emlegetik őket. Több frónál előfordul ez a kifejezés: *Avari qui et Huni*, vagy megfordítva. Köztudomású dolog az is, hogy a görög császárnak az avar követek előterjesztését hun tolmácsok tolmácsolták. Semmi okunk sem lehet tehát kétségbe vonni a hunok és avarok szoros vérségi kapcsolatát. Bármennyire okosak vagyunk, még sem tudhatunk ebben a vonatkozásban többet, mint az egykorú és közel korú történetírók. Az avar és hun nép azonossága mellett tesznek bizonyosságot az említett Paulus Diaconuson kívül Johannes Longus de Ypra, aki szerint *vari sive huni* azonosak (Gombos II. 1930. I.) II: Jenő pápa 824-ben levelét Hunnia quae et Avaria dicitur — fejedelmeinek írja.

(Hager. Annales Bohemorum I. 384 l.) Hermannus Contracius Chronicon Salisburgense, Annales Alemanici, Fragmentum Historiae Francicae. Liber monasterii s. Wandregisii, Vita Sij Guóilae Nicephoros életrajza, Johannicius episcopus stl. munkái mind ezt bizonyítják.

Az avaroknak nevezett hunok erejét köztudomás szerint Nagy Károly, illetőleg fia, Pipin 8 évi kemény háború után megtörte. Sokan úgy vélekedtek, hogy ezzel az avarok el is üntek a föld színéről, ámde több megbízható forrásból tudjuk, hogy az avarok fejedelmei közül több áttért keresztény hitre (Thudun, Theodor) meghódolva Nagy Károlynak; egyes telepeik csak 861—864 között tértek át. Akik hajlandók voltak meghódolni, azokat Nagy Károly az Enns folyótól keletre (Poeta Saxo III. könyv). Noricumban telepítette le, mondjuk közérthetően, Ausztriában és Nyugatmagyarországon, — *a nyakasabbak pedig átlepték a Tiszát és Daciában telepedtek meg.* A frank birodalom hűbéres avarok országa (regnum Avarorum idest Hunnorum, seu Hungarorum.) akkor, mikor Lothar fiai között felosztotta birodalmát (843), Lajosnak jutott.

A szorgalmas Pray (Annales I. 291. l.) az avarok történetét csak 827-ig tudta nyomozni, de ma már történelüket egész a magyar honfoglalásig felderíthetjük. Az említett Conversio Boogariorum c. munka 885-ben azt írja róliuk, hogy földjüket *a mai napig adófizetésért bírják.* Megemlékezik róluk Nagy Alfréd angol király földrajza és Konstantinos görög császár is, aki a hunt és avart szintén egy népnek tekinti.

Reánk nézve ebből az a fontos, hogy a frank háború után az avarok egy része Daciába vonult, ahol — miként a hunok idejében — volt legalább annyi avar katona, amennyi elégséges volt az avar uralom helyi biztosítására és a keleti törzsekkel az összeköttetés fenntartására. Erről bizonyosságot tesz Ravennai Guido a VIII. században, kinek állítása szerint Dacia lakói Unj qui et Avari, azaz hunok, akiket avaroknak is nevezünk. Miként a hun, az avar birodalom fő ereje is Dunántúl tetelezhető fel. Mindkettő világoralomra tört és ezért bázisát nyugatra helyezte át, mindkettő ereje ott tört meg, de mindkettőnek daciái és Dacián túl fekvő telepei épen maradtak. Az avarok egy részének Daciába költözése csak erősíthette a rokon székelyek biztonságát, mert egy részük a székelyekhez csatlakozott. Csodálatos, hogy azon divatossá lett felfogással szemben, mely szerint az avarokat Nagy Károly kiirtotta, Orbán Balázs feljegyzései szerint a maroszeői székelyek megőrizték annak emlékét, hogy a szék egy részében (Mezőbánd, Geges, Rigomány) avarok laktak és ezt a hagyományt az újabb régészeti kutatások igazolták. A honfoglalás korában tehát még három avar telep volt hazánkban: az egyik Erdélyben érintkezésben a székelyekkel, — a másik Dunántúl Noricumban, a harmadik Konstantinos szerint a fehér horvátok között. Az

a feltűnő hasonlóság, amely a dunántúli (Komárom és Somogy vidéki) és székely nyelvjárás között van, az avarokra vezethető vissza. A két nyelvjárás hasonlósága vezetett arra a hibás következtetésre, hogy a székelyeket Dunántúlról Szt. László, sőt valamelyik XIII. századbéli király telepítette Erdélybe.

A hun és avartelepe csatlakozása nélkül a honfoglaló magyarjarság nem lett volna képes Pannoniát és Dáciát meghódítani és olyan erőt kifejteni, mely nevét ismertté és rettegetté tette az egész Európában. Érdekes, hogy több külföldi krónika egybehangzóan azt állítja, hogy a honfoglaló magyarok az avarokat elűzték. Ez a hibás állítás egy ősforrásra vezethető vissza. (Sajnos, még nem tudtam megállapítani, hogy melyik krónikás tévesztette meg a többit.) Érdekes megfigyelni azonban, hogy ugyanazon krónikás is, aki ezt a téves állítást átvetie, később hírt ad arról, hogy a magyarok *hunokkal, vagy avarokkal együtt* pusztítják a nyugati államokat. A tényeknek legmegfelelőbbben a késői, de forrásait jól megválogató és lelkiismeretesen felhasználó Aventinus ír, aki megállapítja a hunok és avarok csatlakozását a magyarokhoz és azt, hogy ettől kezdve elűnt az avarok és hunok neve. Ez utóbbi állításában mégis van valami tévedés; nem tűnt el nevük, de *ettől kezdve hun vagy avar nev alatt magyart értenek.* Ismétellen átnéztem lelkiismeretesen az összes külföldi forrásokat; ezek nemcsak azt tudják, hogy *a hun, avar és magyar azonos nép*, hanem valósággal rátukmálják a magyarokra a hun, vagy avar (agarenus) nevet. Akad olyan középkori krónikás is, aki a hunokat, vagy avarokat virágzásuk korában is Hungarus néven emlegeti, de olyan adat, amely a három nép azonosságát kétségbe vonná, nem maradt korunkra. *Hun, illetőleg székely örökségünkől kifolyólag nemzetünk boldogabb idejében Magyarország keleti határa a Szereth folyó volt, — és avar örökség, hogy a nyugati határt az Enns folyó öntözte.*

VI. Kétségtelen dolog, hogy a dáciai és moesiai hun telepek és székelyek, mint ugyanazon nép tagjai testvéri összeköttetésben állottak az avarokkal. A házist Dunántúlra áttelt avar birodalom keleti érintkezésére a székely szorosok nyitottak kaput. Az avar birodalom szerencsétlen frank háborúival egy időben egy másik testvér népet, a **magyart** kezdte nyugat felé sodorni a történelem tilokzalos hulláma. Utja megpróbáltatásokon, szenvedéseken át vezet a dáciai testvér néptöredékek felé. Elkerülhetetlen volt, hogy etelközi hazájában mely a Szerethig terjedt, érintkezésbe ne jusson a szomszédos székelyekkel, akik a Szereth jobbpartján legeltették barmaikat. Ennek emléke megmaradt a régi források alapján dolgozó Abuifeda arab író munkájában, amely szerint *a magyarok földje a székelyek és bessenyők tartománya között volt.* (Tudománytár 1842. II. 81. Kurz: Magazin II, 256, Wiener Jahrbücher XXVIII. 80.)

A honfoglalás.

Etelközben súlyos csapás érte a magyarokat: mikor hadseregük távol nyugaton, Arnulf német császár szövetségében harcolt, a tőlük keletre lakó bessenyők és délre lakó bolgárok támadást intéztek ellenük. Ez a kivédhetetlen támadás menekülésre készítette az egész népet. A menekülésnek két főiránya volt: át a Szerelhen nyugatra Dacia felé és a déli támadás elől északra. Krónikáink természetesen ezt elhallgatják; illetőleg egyik változat csak költői képben, a sasok csodálatos üldözéséről beszél. Annyi sas volt a fákon, mint a légy és felfalták bármajkat és lovajkat. (Őket nem!) Ugy adják elő a honfoglalást, mint egy előre megfontolt és elhatározott nagyszerű terv dicsőséges végrehajtását. Csodálatos ellentét, hogy történetírásunk Konstantinos (a kevésbé figyelembe vett Liuprand is meg-egyezik vele) előadását elfogadta ugyan, de nem szakított a magyar krónikák ellenkező hagyományával, hanem össze akarja egyeztetni azt, ami egymás mellett sehogy sem fér meg. Bármennyire tiszteltem a hagyományt, a honfoglalás mondáinak szigorúbb kritikáját kívánatosnak tartom már csak azért is, mert ennek két változata maradt meg Béla király névtelen jegyzőjének és Kézai Simon mesternek krónikájában. Bár a romboló kritika túlzásaival szemben hiszem és vallom, hogy a névtelen jegyző munkájában értékes gyöngyök is vannak, de ha a két hagyományt szembe állítjuk, be kell vallanunk, hogy a honfoglalás egész koncepciója nála hamis. Ő a vereckei szoroson át vezeti be az egész magyarságot, a felső tiszavidéki néphagyományt átvetítve az egész nemzetre. Innen kiindulva vezeti le az egész honfoglalást, mint előre megfontolt és részleteiben kidolgozott haditerv végrehajtását. Nem csoda tehát, hogy utoljára hagyja az anyaországgal az ő korában is lazán összefüggő erdőn túli részek, mondjuk most már: Erdély meghódítását. Feltűnő az ő előadásában, hogy ez a hódítás nem is szerepelt a haditervben; a véletlen műve volt. Egyik becsvágyó fejedelmi személy, Töhötöm magánvállalkozása, aki hallván az erdőkön túli földek jóságát, a saját erején (per se) nevet és földet akart magának szerezni. Csodálatos, hogy nem Erdély meghódításával kapcsolatban beszél a székelekről, hanem a honfoglalást befejező aktusnál, a bihari vár, illetőleg Ménmarót elleni hadjáratnál. A Ménmarótra vonatkozó részek a krónika legfeltűnőbb gyöngéi. Az első megmozdulás ellene Töhötöm vállálata, aki a Nyírtől a Hómosóérig eső területet meghódítva, elfoglalta Zilaht és környékét. (A Hómosóér, Bonfini szerint (I. kiadás 227. l.) Unsoer Várad mellett folyik!) Ménmarót akkor a Körös vonalának védelmére szorított (XXII. fejj.) Bár állott még a bihari vár és Ménmarótnak birodalma, mégis a Meszes kapunál tüzték ki Magyarország határát az ott összejövő Töhötöm, Szabolcs és Tas vezér!

A két utóbbi Töbötöm erdélyi vállalkozásával egyidejűleg a Szamos-Körös köz meghódítása után Szeghalomnál kísérletet tett a Körös vonalának áttörésére, amelyet Ménmarót meghiúsított. (XXVIII. f.) Így maradt ez a nem is jelentős terület a köröskörül meghódított részek közé ékelve addig, míg Árpád Pannoniát meghódította, elpusztította, sőt Karinthiába is betört. Akkor küldte ki Csepel szigetéről Ösböt és Veleket Ménmarót ellen. (L. f) És csak akkor, tehát a honfoglalás befejezése után »az összes (?) székelyek, kik előbb Attila népei voltak, meghallván Ösbö hírét, békésen elébe jöttek és fiaikat különböző ajándékokkal túszul adták és Ösbö serege előtt az első csatásorban kezdtek harcolni«.

Erdemes, hogy szerinte a székelyek a valószínűleg több évvel előbb történt kísérletekről, sőt Erdély elfoglalásáról sem vettek tudomást, amiből önként következik, hogy Anonymus, akinek erdélyrészi ismeretei feltűnően fogyatékosak, az összes székelyek kifejezéssel szerepelteti a Bihar vidéki székely szórványt.

Realisabb képét adja a honfoglalásnak Kézai. Előadásán meglátszik, hogy ő már számol a tényekkel és az előtte is szavahihető, külföldi krónikák adataival is. Szerinte is a magyarok Ungvárt foglalták el először és ott várat építettek, — mert a népetimológia ettől származtatta Ungarus nevünket és nehéz volt a közhiedelemmel szembehelyezkedni! — de elmondja azt is, hogy még hat várat építettek (a dáciai 7 vár!) és egy ideig azon a részen maradtak és csak az után hódították meg Pannoniát. Szerinte a székelyek, kik a krimhildi csata után Csigla mezején telepedtek meg, Árpád elé vonultak és hozzá csatlakoztak akkor, midőn Ruffenia határaihoz érkezett és vele résztvevtek Pannonia meghódításában; de a hódítás befejezése után nem Pannonia síkságán telepedtek le, hanem az oláhokkal vegyesen a végeken a hegyek között kaptak nyilat.

Ezen előadás különös vegyülete a hagyománynak és ami a székelyek telepedését illeti, az író korából kiinduló kombinációnak, amikor az oláhok beszüremlése már a székelyföld közelébe ért. Arra u. i. semmi adatunk, erre a későbbi időkből visszakövetkeztetés által sem juthatunk, hogy a székelyek vlachokkal keveredve (Blackis commixti) éltek volna valaha. Kézai szintén csak hírből ismeri Erdélyt és a fogarasi vidéki, vagy kolozs- és fejérmegyei oláh telepekkel keveri képzelte a székelyeket. Előadása kétségtelenül — és ez a fontos feladatunk szempontjából! — a nagy, összefüggő székely telepről szól, amely a Szereth vonaláig terjedt. Kora ifjúságom óta sokat tépelődtem azon, hogy a székelyek hogyan értesülhettek a magyarok bejövetelel szándékáról és hogyan és mely úton vonulhattak Árpádhoz, Kiev felé. Nem értettem és nem hittem; csak mikor Chyglyt megláttam a régi moldvai térképen és nyomozásaim során megállapítottam, hogy a székelyek őslakói voltak a Szereth és Kárpátok közének és a

hiteles források alapján revideáltam a honfoglalás körülményeit: akkor jöttem rá, hogy a székelyek Kézai elképzelése szerint csak a Szereth mellékén északra vonulva juthattak Rutheniába. Ha leegyszerűsítjük Kézai és különösen a Képes Krónika adatait: a székelyek csatlakozása, egy erdélyi pihenés, átszervezés és erőgyűjtés lett alapja Pannónia meghódításának. Ez megfelel a külföldi krónikák (Regino, Liudprand, Aventinus stb.) előadásának, melyek szerint őseink a nagy csapás után Dáciában, az avarok pusztaságain soká »bolyongtak« és éheztek. Egyik verzió hét évre becsüli dáciai tartózkodásukat! Dáciai éhezésüket természetesen csak azért említi egyik krónika, hogy Hungern nevüket megmagyarázza; de hogy mennyire elgyöngültek az éhínségben, azt megmutatták Pannónia elfoglalásával és sikeres kalandozásaikkal.

Ragadjuk ki most már az elmondottakból a használható szálakat.

Ha a honfoglalásban két hatalmas ellenség által a legrosszabb pillanatban megtámadott, csaknem védtelen magyar törzsek aradását látjuk; ha számot vetünk azzal, hogy a keletről üzöttek nyugat, a délről üzöttek észak felé menekültek, de útjuk mindenképpen Dáciába vezetett azoknak is, kik a Szereth és Pruth völgyében északra tartottak és a vereckei szoroson át jutának biztos révbe és végül ha számot vetünk azzal, hogy a menekülők a testvér székely és avar nép védelme alá jutnak és ezen védelem alatt találják az idegen zsoldból visszatérő magyar hadak; ha mondom, mindezekkel számot vetünk: csak akkor méltányolhatjuk a székelyek első nagy szerepét a magyar nemzet életében! Csak a hun-székelyek és dáciai avarok vendégszerető segítségével szerveződhetett át a szétugrasztott tömeg cselekvő, terjeszkedni képes hódító nemzetté. Eddigi életútja ennek a hun néptörzsnek nem volt se különösen dicsőséges, sem pedig szerencsés. A kiváló szervező és hadvezető Árpád vezér csak a székelyek és avarok útmutatásával és segítségével lálhatta meg a lehetőségeket; régi testvéri törzsek töredékei, megpróbáltatásokkal teljes történelem törmelékei gazdag tapasztalataikkal nyitják meg az utat Árpád vezér előtt Európa szívébe. Hunok, avarok, székelyek együtt harcolnak a magyarral Attila örökéért, egy diadalmas nagy birodalomért. Az előbbieket nyomtalanul beolvadtak a magyarságba. »Ettől kezdve eltűnt a hunok és avarok neve« — Aventinus szerint, de megmaradt a székely név és nép. Az Árpáddal harcoló székelyek közül ugyan itt-ott leszakadt egy-egy csapat és elhelyezkedett az ország másik szélén: Pannónia nyugati részein, de a nép zöme megmaradt szeretett hegyei között. Mert az elmúlt századok a pusztai hunivadékok lélekben is hegyi lakóvá alakították. Csak hegyi lakó tudja azt, hogy milyen gyógyíthatatlan fájdalom elszakadni a hegyektől, völ-

gyektől és csörgő patakoktól! Aki mégis kénytelen elszakadni, úgy érzi, hogy a lelkétől vált meg, — és lelkének nincs is gyermekeiben folytatása. *Ez ad a pusztainak maradt magyar íslvérrrel szemben különleges színt a székely népléleknek!*

De a hegyek szerelmésére nagy hivalás is várt. A magyarok elűzése után a bessenyők a Szereth vonaláig hatoltak és tovább fenyegették a magyarságot. Feltartóztatásukra valószínűleg nem is voltak elgéségesek a székelyek, a magyarok közül is maradtak a Szereth és Kárpátok között.

Íme feleletet adtam a székelyek őskorának legfőbb problémáira. Még néhány század sötétségében kell tapogatóznunk, míg lábunkat megveteljük az oklevelek szilárd alapján.

Nagyrabecsült historikusaink könnyen megfélekednek a *bessenyők* szomszédságáról és a bessenyőkrészéről nemzetünket ért nagy szerencsétlenség tanulságairól, ezért könnyelmű elméleteket faragnak. Az egyik pld. annyi nyomós történelmi adat figyelmeztetése ellenére azt hirdette, hogy a honfoglalók megse szállták Erdélyt. Elindult némely »halovány nyomokon«, a határt és őrhelyet jelentő helyneveken és felépített egy gyönyörű kártyavárat. Szeretném, ha élne Karácsonyi János, aki olyan jobb ügyhöz méltó buzgalommal nyomozta ezen halovány és megbízhatatlan nyomokat. Csak két kérdésre kérnék feleletet tőle. Ő azt állította, hogy őseink jóval a honfoglalás után, a királyság korában lassanként terjesztették ki Erdélyre uralmukat. Valamikor egy ideig Kolozsvárnál volt a gyepű vonal, mert szerinte elus határt jelent. Ez szent igaz; de Kolozsvárnak ehhez semmi köze, Kolozs ugyanis a régi magyar nyelvben *sákokkát* jelentett, (Sz. o. I. és Barabás Sz. o. 2. l.) és a kolozsi, teljes néven kolozsaknai sóbányától kapta nevét. Különben ősmagyar szó, a baskiroknál egy családnak is Kulus a neve. (Mijatev: Baskir törzsnevek 48. l.)

A másik kérdésem lenne: Moldvában ma is van egy Orheiu (Órhely) nevű hely, *sőt hasonló nevű megye is*. Tessék megnézni akármelyik térképen. Bár újabban a magyar emlékeket fanatikusan pusztítják, a helyneveket álkeresztelik, még a legfrissebb térképeken is megvan. Ezt a halovány ősi nyomot derítse fel bárki a hagyományrombolók közül, akik az ország határát olyan messzi visszavonják egy rögeszme miatt.

Orheiu, Orheiu! te szép román hangzású helynév, — mennyit tudnál beszélni az ősi harcokról, ha megszólalhatnál! Ott állt őrt talán a történelem nagy székelye a bessenyők ellen, melytől a magyarok ősei annyira tartottak, hogy még bosszút állani sem merészelték rajtuk. A görög császár jól tudá, hogy »a turkok népe (a magyarok) nagyon tart a bessenyőktől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget és majdnem megsemmisült általuk«, mégis — Konstantinos császár leírása szerint — elküldé hozzájuk Gábor diákot és ajánlatot tett, hogy együtt indítsanak harcot a bessenyők ellen, úzzék ki onnan és

telepedjenek vissza régi lakhelyükre. Erre egy hanggal a turkok fejedelmei azt kiáltották: »Mi bizony, nem megyünk neki a bessenyőknek, mert nem birunk velük. Nagy a földjük, sok a népük és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük!« (M. H. K. 111. és 113. l.)

A görög császár ezt az ajánlatot bizonyára még akkor tette, amikor a magyarok Daciában tartózkodtak; de nem változtatott meg őseink véleménye Pannónia elfoglalása után sem, midőn a nagyobb területre való széteszlás és távolság miatt a veszedelmes keleti határ védelmére még nagyobb gondot kellett fordítaniok. Ezt azok kedvéért mondom, akik a székelyekben idegen népet, sőt ments Islen! — hadifoglyot keresnek. Hadifoglyot! sőt e-szegel hadifoglyot! Akiket őrizni kellett volna, hogy el ne szökjenek. És kik őrizték volna?

Bármilyen nehezére esik a magyar hagyományok rombolóinak, be kell látniok végre, hogy a sors különös játéka, vagy magasabb rendeltetés vezérelte a székelyeket hegyeik közé. Ők mentették meg és segítettek újjá szervezni a földönfutó magyarságot. És azután is az a nehéz feladat hárult reájuk és a bizonyára melléjük rendelt magyar testvéreikre, hogy a magyarságot védelmezzék legveszedelmesebb ellenségük ellen, helyt álljanak a Szereth vonalán, vagy visszavonulva a Kárpátok bércei között, míg a magyar haderő ellenük felvonulhat.

A székelyek nyelve.

Ezekben adtam feleletet a Hunfalvy-iskola legfőbb kétségére, hogy egy kis nép nem maradhatott meg a népvándorlás zivatarában a hun birodalom felbomlásától a magyar honfoglalásig. Ha egy gepida töredék megmaradhatott jóval kedvezőlenebb körülmények között, nyílt terepen Pannoniában ez a kétség megszűnhet, ha csak önmagában képzeljük is a székely népet. Voltak azonban mellette erős hun törzsek és hozzájuk jött, melléjük telepedett a pannoniai avarok egy része is. A *dunántúli és ő-ző székely dialektus rokon vonásait éppen az avarok hatásának tulajdoníthatjuk*. Ugyanennek tulajdonítható részben a keleti és nyugati székelyek fizikumában és lelki világában észlelhető különbség is. Hunfalvyt azonban ezek kevésbé érdekelték. Ő azt állította, hogy a magyar és székely nyelv azonossága is kizárja a székelyek hun származását. Ha valaki behunyja szemét és a kétségtelenül hiteles, érdektelen külföldi forrásokat nem véve tekintetbe megtagadja a magyar és hun nép azonosságát, akkor probléma lehet előtte a magyar és székely nyelv azonossága is. Ez a probléma azonban a származás kérdését nem érinti és nem is döntheti el. Örömmel olvastam Németh Gyula véleményét erről, (Századok 1935.) az első józan, helytálló véleményt, melyet magyar nyelv-tudós ebben a kérdésben hangoztatott. Mert ha igaz lenne

Kézajnak azon állítása, hogy a székelyek oláhokkal összevegyülve laktak és véletlenül ősi nyelvüket elhagyva oláhuul beszél-
nének, még ez sem változtatna azon a történelmi tényen, hogy a székelyek a hunok leszármazói, mint ahogy kétségtelenül tudjuk azt, hogy a mai oláh nemzet tekintélyes részének őse bessenyő, kun, bolgár, magyar, tatár és török volt. Azt is tudjuk pld., hogy a kunok nyelve lényegesen különbözött a magyartól annyira, hogy betelepülésük után okleveleinkben gyakran szerepelnek az interpretes Cumanorum, a kun tolmácsok. De a XIV. századtól kezdve nem fordulnak elő, mert a kunok megtanultak magyarul és elhagyták ősi nyelvüket. Ha ez a nyelvvaltoztatás az őskorban történt volna, ha a kunok nyelvéből semmi adatunk nem maradt volna, hasonló talány előtt állana a nyelvtudomány.

Szerény véleményem szerint a nyelvészeknek nagyon meg kellene gondolni, hogy milyen kérdések megoldásánál ajánlhatják fel segítségüket a historikusoknak és óvakodniok kellene tudományuk jó hírének megóvása érdekében is hatásköri túllépésektől.

Ha Hunfalvy és iskolája megmaradt volna annak konstata-
lásánál, hogy a magyar és székely nyelv azonossága meg-
ejtendő probléma és a historizálás helyett neki láttak volna a székely nyelvjarások behatóbb tanulmányozásának, a székely tájszók, a speciális nyelvkincs összegyűjtésének és tárgyila-
gos értékelésének, nagy hálaára kötelezték volna a történetírókat, akiknek feladata lenne a további kombináció. De a magyar nyelvcszet éppen ennek a feladatának a mai napig nagyon jog-
gátékosan tett eleget.

Ezen mű megfelelő fejezete (melyet még nem olvashattam) remélhetőleg haladást fog jelenteni nyelvészeti szempontból is. Itt kizárólag történelmi szempontból nekem kell megmagya-
ráznom a magyar és székely nyelv azonosságát.

Történelmi szempontból megcáfolhatatlannak tartom azt, hogy a magyar és székely nyelv a közös hunszármazás révén nagyjában azonos volt a hongfoglalás korában is. Az évszázados önálló mult, más és más népek hatása kétségtelenül lényeges eltéréseket okozhatott a nyelvkincsben, de olyan eltéréseket, hogy egymást meg ne értsék, nem tételezhetünk fel. Egy lengyel történelmíró, Micchovius feljegyezte pld., hogy az őshazai és pannoniai magyarok nyelve azonos azon kivétellel, hogy a pannoniaiak sok szláv szót vettek át, olyan tárgyak ne-
vét, melyek Scythiában nem találhatók (Gombos II. 1611.). Az eiszakadás után kb. 500 év múlva is megállapították tehát a két azonos származású nép nyelvének azonosságát! Az is ismeretes dolog, hogy a magyarországi izmaeliták a tatárok nyelvét megértették és írásukat el tudták olvasni!

Az azonos alaptól kiindulva az időközben előállott különbségek eltompítását meg tudjuk érteni, ha elgondoljuk, hogy

a magyar honfoglalók a keleti határt a veszedelmes besenyők ellen feltétlenül megerősítették; kötelees óvatosságból a székelyek mellett magyar csapatokat is hagytak a Szereth mellékén. A moldvai magyar várak és vármegyék egész sora késő századok mulva is megőrizte a magyar honvédelmi rendszer emlékét Moldvában. Ezek a vármegyék kétségtelenül a XII. század előtt keletkeztek, mert attól kezdve az ottani székelység és magyarság rohamosan pusztult, később a Szereth melléke levált az anyaország testéről és csak mint hűbéres tartomány maradt meg. Még az erős határvédelem mellett is többször megtörtént, hogy a besenyők és kunok sűrűn megisméllődő erős támadásai miatt a magyar hadseregnek is meg kellett jelenni Erdélyben, viszont a székely *néphadseregnek* is támogatnia kellett a magyar királyokat. Ez az állandó érintkezés lekoptatta a kiáltó különbségeket a két nép nyelve között. A magyar nyelvészet jövő feladata lenne a még megmaradt különbségek behatóbb tanulmányozása, más nyelvjárással való összehasonlítása és azokból józanabb következtetések levonása.

A hunszékely írás.

A székelyek gondolataik kifejezésére különleges írásjeleket használtak, melyeket ősi örökségüknek tekintettek. Természetes, hogy mikor történetírásunk azt tartotta legsürgősebb feladatának, hogy az ősi hagyományokat lerombolja, elkezdték a hunszékely írást is. A tagadók megátalkodottsága ellen hasztalan hivatkoztak a hagyomány védelmezői a mágyar források egyöntetű bizonyosságára. (Kézai Simon, Thuróczi János, Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Benzédi Székely István, Veit Gábor, Szamosközy István, Baranyai Desi János;) mert annak ellenére, hogy ezek a tanúk nem egymástól átvett, hanem saját tapasztalatból merített bizonyossággal szolgáltak arra nézve, hogy a székelyek különleges írásjeleiket legalább is Kézai kora (1285 előtt) óta a XVI. század végéig állandóan használták; minden érvre hitellenséggel és tagadással válaszoltak. *Megátalkodottságunknak az volt az oka, hogy tudták azt, hogy ha ezen a ponton engednek, a hunszékely származás csatáját elveszítik.* A tagadóknak mindig kényelmesebb helyzetük van és Hunfalvy Pál ezt a kényelmes helyzetet még kényelmesebbé tette külön szervező képességével. A »modern tudósok« mind az ő táborában voltak, aki ellenők mert nyilatkozni, az a tudomány számára elveszett: rástűtötték, hogy ősi álmodozó, kritika nélküli műkedvelő. Ez mindenesetre haladást jelentett pld. a Fejér György álláspontjához képest, aki nem csak álmodozónak, de csipás borbélylegénynek minősítette azokat, akik a székely hagyományokban hittek.

Hunfalvy és iskolája nem tagadhatta le azt a tényt, hogy a magyar történelemírás a legősibb kortól a XVII. századig a székely írásról, mint élő valóságról emlékezett meg, azt azonban már a leghatározottabban kétségbe vonták, hogy a Telegdi Jánostól megmaradt székely abc. azonos lett volna a történelmi források által emlegetett ősi székely írással, még pedig azért, mert a Telegdi-féle írásjelek és az ismeretesség

A székelyírás abc-je.

Az első betű rovás, a második kurzív forma.

vált énlaki templomi felirat nem szögletes, merev, rovásra alkalmas jelekből állott, hanem tollal való foyamatos írásra látszott alkalmasabbnak. Ezt a tényt az illendőség határain túl kihasználták, holott írástörténeti szempontból igen természetes és magától értetődő volt. A XVI. században a Székelyföldre is elkövetkezett az az idő, amikor iskolákat alapították, ahol tudomásunk szerint a székely írást is tanították. A műveltség terjedése után az embereknek egyre több mondanivalójuk akadt, ami nem fért el egy négyszögletűre faragott pálcikára, tehát a rovásírást papírra vetették. Tudomásunk van pld.

arról, hogy amikor II. Rákóczi Ferenc fejedelem fia, József betörési tervével kapcsolatban a gyanúsítottaknál házkutatást tartottak (1738), az elfogott Lázár János kuriájában több székekelyírással írt levelet találtak, melyeket lefoglataak. (Gróf Lázár M.: A Lázár cs. tört. 93.) Csak természetes dolog, hogy a rovásírás jelei tollal, papíron másképen esnek, mint késsel, fán. Az igazi rovásírás minden vonása merev, egyenes, kerüli még a vízszintes vonásokat is, mert azok a fa rostjaival egyirányba esve, nem lehetnek volna tökéletesek, viszont tollal, papírra írva a kényelem és gyorsabb munka szempontjából a merev vonások megszűntek, a szögletek gömbölyűekké váltak, az írás jellege folyamatos, kurzív lett.

A hunszékely írás tagadásával Hunfalvyék kényelmetlen helyzetbe jutottak, mert azt az előnyt, melyet Kézai nyújtott nem használhatták ki. Kézai ugyanis azt mondja, hogy a székelyek az oláhokkal vegyesen telepedtek le és állítólag az oláhok tétűit használják. Ebben megtalálhatták volna a székely írás hun eredetének cáfolatát, ámde az oláhokra vonatkozó krónikás adatokkal szemben is épen olyan kétkedéssel viseltettek, mint a hun hagyománnyal.

A vita hevében azután akadtak tényleg álmodozók, akik újabb bizonyosságul történelmi emlékeket, egész könyveket hamisítottak hunszékely írással. Magyar részről Literati Nemes Sámuel, Somogyi Antal, Tar Mihály tűntek ki, de Kézai adata egy Buradát nevű román atyafit is hamisításra lelkesített, amellyel Kézai oláh adatának hitelét akarta bizonyítani, nemzete nagyobb dicsőségére.

Ezek a hamisítások csak növelték a skepticizmust; a hamisítatlan történelmi források tanúságát végül azzal intézték el, hogy lehetséges, hogy a székelyek is, mint a magyar pásztorok, ismerték a számrovást; a források csak erre céloznak, de akadt a XVII. században egy tanultabb székely hittanhallgató, aki a források hitelére támaszkodva héber írásjelekből megkonstruálta a székely írást,

Ebben az állapotban volt a vita, amikor mint érettségizett fiatalember, találtam egy XVII. századi kéziratot, a hunszékely írásról. Abból megtanultam az abc-t és a budapesti egyetemre beiratkozván nagy szorgalommal az irodalom tanulmányozásába kezdtem. Ennek a kéziratnak ismertetése lett volna az első munkám... és sohase írtam meg, mert beláttam, hogy XVII századbeli emlékekkel nem lehet a kérdést eldönteni. Korábbi, kétségtelen hiteles emlékekre lenne szükség!

És a véletlen az igazság segítségére jött; közel egymásután olyan felfedezések láttak napvilágot, melyek a székelyírás ősisége és hitelessége mellett döntöttek el a vitát.

Mai napig a következő emlékek lettek ismeretesekké:

1. A *dezszi templom feliratos téglája*. Szövege: Miklós derzsi pap. Pajzs Dezső szerint a XIII. századból való. Ebben

aligha van igaza, mert Derzsen az 1332. évi pápai tizedjegyzék szerint nem volt egyház; Azt a templomot, mely IV. László alatt meglehetően, valószínűleg a tatárok elpusztították. Új temploma stylusa után ítélve a XV. század első felében épült.

2. A *nikolsburgi abc*. Címe: Litterae Sicularum, quas sculpunt vel cidunt in lignis. Egy 1483. évből származó könyvbe bekötött pergamenten maradt meg. Keletkezési ideje a XV. század közepétája.

3. A *csíkszentmihályi templom felirata*. Irodalmunkban a legelőször ismertetett emlék. 1501. évből való. Szövege: »Úrnak születésétől fogva úrnak ezeregyszáz öt esztendőben Mátyás János. Estyán Kovács csinálták. Mátyás mester. Gergely mester csinálták«. Helytelenül csíkszentmiklósi emlékeknek is nevezik.

4. A *konstantinápolyi felirat* 1515-ben keletkezett, midőn Szelim szultán II. Ulászló király követét 7 évig (1512–1519) nem bocsátotta vissza. A követ, Béla Barna kíséretében volt Kedei Székely Tamás, aki a követek házában lévő istálló falába bevészte a következő emléksorokat: »1515. esztendőben írták eszt László király öt követét váratták itt. Bilaji Barnabás keltő esztendejek itt volt. Nem tön császár.. Keleji Székely Tamás írtam eszt. Szelimberg császár ittében száz lóval.« A felirat érdekessége, hogy balról jobbra írta.

5. A *bögözi falfestmény mesterjegye*. A bögözi templom újabban felfedezett régi falfestményei közül egyik keretének alján olvasható a képíró neve: *Alyai Están*.

6. A *Marsigli-naptár*. Egy kiváló olasz tiszti, aki 1690-ben Erdélyben teljesített szolgálatot és résztvett a székelyföldi szorosok megerősítésében és elzárásában, fára véselt székely írásos kalendáriumokat látott, amelyeket a katolikus hitre térített székelyek között osztottak ki, hogy a katolikus ünnepeket nyilvántarthatassák. Egy ilyen kalendáriumot magyar megfejtéssel és latinra fordítva is leíratott és kiegészítette azt a székely abc-vel. A kalendárium nem sokkal keletkezett 1690 előtt, mert a kat. hit terjedése csak akkor kezdődött meg, mikor a császári hadak bevonultak Erdélybe.

7. A *énlaki templom felirata*. A második ismertté vált emlék. Minthogy nem rótt, hanem festett, — a hagyomány ellenes párt ezt is felhasználta annak bizonyítására, hogy az általánosan ismert Telegdi-féle abc. nem azonos a krónikák által emlegetett fára véselt írással. Szövege: *Georgius Musnai..* és egy kétes szó után *egy az Isten*. Keletkezési idő: 1660 és 1670 között. Musnai György festő mester volt. Ő festette 1668-ban a martonosi (Jakab E. Udvarhely 123. l.) és 1664-ben a homoródszentmártoni templomot. (Ferenczi Sándor: Az énlaki rovásírással felirat 37. l.) A két utóbbi templom terjedelmes felirata latin betűkkel latin szövegű. Mindkettőben a festő magát Musnai Györgynek írja, ami kizárja Ferenczi azon nagy buzgalommal bizonyított feltételezt, hogy Musnai családi neve Dakó lett volna

és azt rejtené a vitás szó. Lehetetlennek tartom ugyanis, hogy ő a hosszabb feliratokban, ahol azt kényelmesen tehetné volna, nem használta családi nevét, csak a pár szóból álló feliratnál jutott volna ez eszébe. Véleményem szerint nem marad más hátra, mint megállapodni abban, hogy a felirat alsó sorának utolsó betűjéből hiányzik az *e* betűt jelző két vonás és visszaterni Szabó Károly megfejtésére, mely szerint a felirat szövege Georgius Musnai. Csak egy az Isten. Deuteronomium VI.

Ezeken kívül még adatunk van arról, hogy a középjaitai templomban is volt egy XVI. századi hunszékely írásos felirat, melyet Benkő József 1796. október 12-én írt levele szerint lemásolt és megküldött Benkő Ferenc nagyenyedi tanárnak (Orbán B. Székelyföld III. k. 14. l.)

Az a tény, hogy a hunszékely írásnak olyan sok emléke maradt meg templomokban, annak a jele, hogy Székelyföldön ez volt a közismert írás. Nem is csoda, mert könnyű megtanulni. Nem kellett ehhez a kultúrához egy »oszpóra« se, csak egy éles kés és egy darab fa. Így szállott a betű, (ami rovást jelent) ismerete a messzi ősidőktől apáról fiúra, míg végül az iskola is felkarolta. Szamosközy ugyan azt írja történelmi munkájában, hogy a székelyek már kezdik elhanyagolni ősi írásukat (II. k. 377.), de adatunk maradt arról, hogy népis-
kolákban jóval később is tanították. Desericzky Imre kegyesrendi áldozár a magyar nép őskoráról írt munkájában elmondja (megjelent 1748—1760), hogy egy Benedek nevű székely szerzetes beszélt neki, hogy nagyatyjától hallotta, hogy őt kis korában a mester társaival együtt a hun-skythia betűk írására tanította! (II. 154. Jakab E. Udvarhely 121.)

A felsorolt emlékek kétségtelenül igazolják, hogy a székely írás eredete messzi időkre visszanyúlik. Kézai korától kezdve egész a XVIII. századig igazolható állandó használata.

Most már csak az a kérdés, hogy lehet-e valami alapja Kézai azon állításának, hogy a székelyek az oláhoktól tanulták ezt az írást.

Hát először is Kézai állítása nem határozott. Neki Erdélyről igen halovány fogalmak vannak: csak annyit tud, hogy valahol keleten van. Ezt a dolgot valakitől hallotta amit *perhibetur* szóval (állítólag) ad tudunkra. Az ő korában a vlach különben nem jelentett népnévet; de ha ilyen értelemben használta is, maguk az írásjelek cáfolják meg ezen állítás hitelét.

Írástörténeti szempontból vitán felül áll az, hogy a székelyírás a türk írás családjába tartozik; 16 jele feltűnően hasonlít a türk betűkhöz. (b, d, e, é, g, i, k, l, q, n, p; r; s; sz, mb.) Több jele egyezik a bessenyó írással is, amely ugyanazon családdhoz tartozik. (c; i, q, ly, n, sz, t, u.) De a székely írásjelek közötti görög eredetűek is vannak. (a, f, h, l.) Ezek közül kellőnek átvételét azzal indokolják, mert a türk nyelvben az *i* és *h* hang nem fordul elő. Az átvételt meg lehet

magyarázni a hunok és székelyek görög kapcsolataival. Ezenkívül két jel (e és o hasonlít a glagolita íráshoz, melynek eredetét nehéz megfejteni.

Tehát a székely írás alapján is arra a következtetésre jutunk, mint a székely nép eredetének kérdésénél. A székely nép, mint minden idegen népek közé ékelt életképes kis nép, híven őrizte hagyományait és ezek között ősi írását is. Ezt az írást régi írónk felváltva nevezték skytha, hun, hunskytha, székely és hunszékely írásnak. Sebestyén Gyula és Németh Gyula újabban magyar írásnak keresztelte. A történelmi források világánál ezt az elnevezést nem tartom indokoltnak, bár nem tekintem kizártnak, hogy hun örökségként a magyarok is használták, addig, míg ősi hagyományaikhoz hűlenek nem lettek. Ez pedig elég korán bekövetkezett.

A hunszékely írást székelynek, magyarnak egyaránt úgy kell tisztelni, mint ősi kultúránk legbeszédesebb, legszebb jelét.

Akik e kérdésről bővebb felvilágosítást óhajtanak, olvassák dr. Sebestyén Gyulától: A magyar rovásírás hiteles emlékei és Németh Gyulától: A magyar rovásírás c. munkákat. Az utóbbi rövid, de igen világos, értékes összefoglalása a bonyolult kérdésnek.

A Székelyföld a honfoglalás után

Székelyek a fejedelemség korában.

A székely nemzet őstörténetének emlékeit elsodorta az idő árja; egy-egy pillér maradt meg, melyeket ki-ki készültsége, jó vagy rosszakarata szerint tudományosan megalapozott következtetéssel vagy hiú képzelődéssel kontárkodva boltoz át épültté.

A történelmi módszer komoly elveinek szem előtt tartásával megjelöltem a székely nemzet első telepedésének, az ősi terra Sicularumnak határait és szerepét a magyar honfoglalásban. Míg a honfoglalással lezárul a magyar nemzet történelmének homályos korszaka és további élete folyásának főbb mozzanatait több-kevesebb részletességgel nyomon kísérhetjük, a székely nemzet történetét a honfoglalás után még sűrűbb homály fedi, mint az őskorban. A homály pedig nagyon kedvez az orvoknak és kontár műkedvelőknek. Egész életemet végig kíséri a szóltan tépelődés, hogy mi módon lehetne fényt deríteni a sötét századokra, közben egymás után vígan jelentek meg a könnyelmű kísérletek. Elfogott sokszor a csömör; mennyit és mily biztosan tud regélni a csalhatatlanság habitusával történetírás képében fellépő lelkiismeretlenség!

Bevallom őszintén: erről a homályos korszakról keveset tudok, és amit sejtek, azt is félve mondom el.

Mialatt a fejedelmi korszak magyarjai, hunjai és avarjai Európa homlokán száguldának, a székely védte a határt keleten a veszedelmes bessenyők ellen. Szívós küzdelmeinek híre nem jutott el a nyugati krónikásokhoz, vagy ha eljutott, nem érdekelte őket, sőt a magyar krónikásokat sem, akik ezen korszak magyar hagyományait is nagyon fogyatékosan, a külföldi krónikáknál is mostohábban jegyezték fel. Figyelmük akkor sem fordult a székelyek felé, midőn a magyar ugar megérett a krisztusi tanok befogadására. Megérett, de nem egyformán: voltak foltjai az országnak, melyek szívósan ragaszkodtak az ősi hithez és amelyeket erővel is kényszeríteni kellett a keresztyén hit felvételére, mert Géza fejedelem fiának, Istvánnak házassága bajor Gizellával attól függött, hogy egész népe Krisztushoz térjen (Annalista Saxo Gombosnál I. 221. l.) Nem annyira az új hit, mint az új rend ellen lázadozók kö-

zött találjuk, (ezt külföldi évkönyvek és krónikások is feljegyezték!) az erdélyi Gyula fejedelmet, ki ellen István hadat indított, őt legyőzte, elfogta, feleségével és két fiával elhurcoltatta és »országát« (regnum eius.) erőszakkal a kereszténység felvételére kényszerítette.

Mégis csodálatos, hogy akadt egy tulságosan termékeny és ambiciózus magyar történetíró, aki se a magyar, se a külföldi forrásoknak nem hitt, mert Békésyulán született és az oménózus Gyula név s a tüzes lokálpatriotizmus arra a képtelen feltevésre ragadta, hogy Gyula fejedelem országának központja az ő szülőföldje vala. Mérgező elokvenciajú rabulisztikájával gyöngé elméjű olvasóira mély hatást gyakorolt. Bizonyított, mint a karikacsapás, csak azt felelte el bebizonyítani, hogy hol volt a *békésyulai regnum?*

Ezen kellemetlen, de elkerülhetetlen kitérés után térjünk vissza a székelyekhez.

Gyula fejedelemmel a székelységnek nem volt közvetlen kapcsolata, mert Székelyország kétségtelenül független volt; a magyar nagyfejedelemhez is csak erkölcsi szálak fűzték. Magától értelődik, hogy Gyula fejedelemmel — miként (elődei-vel is fenntartották a jó szomszéd-sági viszonyt és talán támogatták is őt akkor, mikor a magyar nagyfejedelemnek, immár királynak az a gondolata támadt, hogy karddal dirigálja népe vallási meggyőződését. Valószínű, hogy már korábban némi szakadék állott be Pannónia és Dacia magyarsága között. A könnyű zsákmányolási, kalandozási lehetőségek egyre jobban Pannónia felé tolták a súlypontot. Oda költözködött és akarva, nem akarva nyugati hatás alá került a magyarság többsége. A keletiek, a *felelte* magyarok (kikről a keleti részt Feketemagyarországnak is hívták!) — az ősi hagyományokhoz hívek maradtak. Nem is kell mondanunk, hogy a székelyek is a már említett törvényszerűség kénye alatt úgy ragaszkodtak ősi hitükhöz, mint énjúkhöz. Semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy az ősi állapotok védelméért harcoló Gyula fejedelemhez csatlakoztak, sőt az ő bukása után is ősi isteneiknek áldoztak. Még akkor is nehéz harcok árán terjedt el közöttük a kereszténység, mikor nagyjaik egy része ahhoz önként csatlakozott. Ezeknek a harcoknak emlékét megőrizték egyes székelyföldi várakhoz fűződő regék és az u. n. csíki székely krónika, mely ezeket a regéket a gyermekkoromban még áhítattal hallgatott szájhagyománynál ősbib, tisztább formában jegyezte fel.

Ha a csíki székely krónikának hitelt adhatnánk, nem kelene ebben a korszakban sötétben tapogatóznunk; de bármily nehezemre esett, nekem is meg kellett állapítanom, hogy az legjobb esetben a XVII. század legvégéről származó tákolmány. A hitelesség ellen eddig felhozott (nem mindenben helytálló) érvekhez csak kettőt csatolok. Előfordul benne a Trisedis (Há-

romszék) kifejezés, melyet emlékeztem szerint a XVII. század előtt nem használtak. A hamisító munkáját az 1691. évi 14. tc. idézésével (a székelyek az emberi nem legharciasabb népe!) kezdi. Osztom azonban Jakab Elek véleményét. Ebben az infamis hamisítványban, olyan adatok is előfordulnak, melyeket történelmi érzékkel bíró ember feltétlenül hiteleseknek ítél. Annak, aki ezt a krónikát összerótta, kétségtelenül hiteles régi adatok is állottak rendelkezésére. Bár inkább azokat jegyezte volna le és adta volna tovább! Jakab Elek kísérletet is tett arra, hogy a hitelesnek látszó adatokat felhasználja; — ér ilyen kísérlettől óvakodom. Legyen elég annyi, hogy nehéz harcok után keresztyénné lett a székely, legalább is formailag. Az egyház kénytelen volt nagy engedményeket tenni a magyaroknak is, hogy magához édesítse őket, hát még a székelyeknek! Még Angliában is híre volt ennek és megbotránkozott a szigorú felfogású papság a magyarországi, de különösen a székelyföldi egyházi viszonyok miatt. Tamás canterburyi érsek 1168-ban súlyos elvi harcai közepette III. Sándor pápához írt jelentésében panaszolja, hogy az angol egyház nem követheti a székely és magyar egyházak példáját, mert ez a példa a végfítéletnél nem lesz enyhítő körülmény, ha a gonoszságokkal szemben türelmet tanúsítanak. (Gombos II. 1345. III. 2204.) Még a XIII. század végén is olvasunk a külföldi forrásokban a magyarok felpogányságáról. Ez pedig mintha megrögződött volna a Székelyföldön, jóval később is sok panasz hangzik el a székelyföldi egyházi állapotok ellen. Megmaradt ugyan a Székelyföld nagy része a róm. kat. egyház kebelében a reformáció után, de a jezsuiták XVI. századi jelentésében az e miatt érzett öröm kifejezéseibe lesújtó bírálóat is vegyül. (Ezeket a jelentéseket részint az Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából, részint Veress Endre Fontes Rerum Transilvanicarum c. becses gyűjteménye közölte.) Köztudomású, hogy a székelyföldi papok inordinate éltek, még a XVIII. századig is házasodtak... Előfordulnak a hit mélységének imponáló megnyilatkozásai, de mégis csak székelyes hit maradt az tele pogány képzetekkel és szokásokkal napjainkig. Rendületlenül hitték még a XVI. században is, hogy a megölt ellenség szolgáljuk lesz a másvilágon. (Barabás 253.) Igyekeznek tehát minél több szolgát szerezni. Hitték, hogy a napislen küldte azt a meteor vasat, melyből a székely nemzet kardját kovácsolták. Még 1692-ben Csíkközvás megye törvénye eltiltja az ünnepeken való táncolást és a királyné asszony ültetés pogányoktól maradóit szokását (Sz. O. VI. 405.) De a pogány emlékekhez való ragaszkodásnak legjellemzőbb maradványa az, hogy Pekri Lőrincnek az 1707. évben a székelyek még a napra, holdra és csillagokra tettek esküt. (Századok 1875. 62.)

Az egyház még anyagi ügyekben is kénytelen volt engedményt tenni a székelyeknek. A tizedes számrendszer hatálo-

sabb megismertetéséhez világszerte hozzájárult az egyház a érzésével, melyet magyarul tizednek nevezének; de a Székelyföldön a matematika is csődöt mondott, mert a székely tized cím alatt terményeinek csak egytizenhatod részét adta. Mátyás király megpróbálta ugyan rávezetni őket a két szám közötti különbségre, de kevés sikerrel. (Sz. O. I. 203. Barabás 115.) Nemcsak a buzgóság hiányának, hanem a határszéli bizonytalan állapotoknak tudható be, hogy templomépítésben sem buzgólkodnak vala, melyet előbb-utóbb feléget az ellenség. Szent István tíz községnek kívánt egy templomot, ők ehhez tartották magukat. Még a XVII. században is találunk 5—6 községből álló megyét *egy harangszó alatt*. (Sub pulsu campanae.) A hit elmélyítésében és a kultúra terjesztésében oly nagy hivatást betöltő szerzetesrendek közül elég későn az igénytelen ferencesek és paulinusok vertek gyökeret. Kedvelték is ezeket, de szegénységük miatt egy kolostor sem fejlődhetett annyira, hogy legalább egy hiteles helylé nőhetne volna ki magát és a népnek jogügyeleteiben lámasza lehetett volna. Mint-hogy a legközelebbi hiteles hely is igen távol volt, közjegyzőkké kinevezett falusi papok öntötték írásba nagy keservvel a jogügyleteket. Az egész Magyarország területén nem találunk annyi közjegyzői kiadványt, mint Székelyföldön. A közjegyzők rendszerint falusi papok, akik az általuk szerkesztett oklevelekben hagyták tudatlanságuk emlékét. Csaknem érthetetlenül rossz a latin stílusuk; akadt olyan közjegyző, aki még a címét sem tudta helyesen leírni. Pld.: Stephanus presbiter de Uzon puplucus (így!) notarius in dioecesis (!) Albensis (!) (Sz. O. V. 33.) Ember legyen, aki megérti pld. azt az egyházi szempontból fontos latin oklevelet, melyet az erdélyi püspök és székely urak között a székely egyházak különleges viszonyairól létrejött egyességről a Mátyás korabeli nagy kulturális fellendülés idején kiadtak. (Sz. O. III. 153.) De ez természetes is; a székely kemény, durva ember; még akkor katoná és semmi más. Megvet tudományt, kulturát és mindent, mi elpuhultságra vezethet. (Bonfini.) Úgy érzi, hogy keménységének megőrzésétől függ nem csak a székely, hanem a magyar nemzet megmaradása is.

Mikor a szászokat erőszakkal folyóba mártva megkeresztelték, kinyújtották jobb karjukat, mellyel kegyetlen kardjukat suhogtatták. Ezzel jelképezték, hogy harci erényeiket nem adják fel. A keresztvíz a székelyből sem csinált bárányt. Oroszláni bátorsággal küzdött tovább is keleti ellenségei ellen, — sőt talán még nagyobb elszántsággal, mert bár keresztényiségük tele pogány képzetekkel (Cum paganismo polluta religio!) a hit is elválasztotta a veszedelmes szomszédtól, a bessenyőktől.

Bármily vitéz nép volt a bessenyő, céltalan harcai lassanként felőrölték. Végző vonaglásuk épen akkor kezdődött, mikor a magyarság megkezdte a békés beilleszkedés művét Európá-

pápa. Még Szent István alatt kísérletet tettek egy betöréssel. Nem lehetetlen, hogy a pogánysághoz ragaszkodók hívták be őket, vagy önként ki akarták használni az erőszakos térítés által előidézett zavarokat; de Istvánt a hagyomány szerint, általában égi jelenés figyelmeztette: készen várta s visszaverte támadásukat. Azután a bessenyők keleti szomszédai, a kunok támadásai miatt megkezdődött Bessenyőország bomlása; menekülő rajaik békés betelepülésért kopogtatnak a határon és talán éppen székely katonák rabolták ki azt a 60 bessenyőt, akik települési engedélyt akartak kérni Szent Istvántól.

A Székelyföld bekapcsolódása a királyságba.

Szent István nemcsak keresztyén hitre térítette, hanem nyugati mintára át is szervezte Magyarországot, melynek magyar és idegen telepei eddig nagyon lazán függöltek össze. A honfoglaláskor több menekülő magyar csapat átvergődve egyik-másik szoroson, kedvezőnek látszó területeken letelepedett, vagy *megszállott*, amint a nomád hajlandóságú magyar mondá. De a szállásból ülés lett és ezek a magyar csoportok hozták abba a kedvező helyzetbe a magyarságot, hogy az egész Kárpát övezte területet könnyű szerrrel birtokába kerítse és uralja. Ilyen nagy területre gazdasági szempontból még a kezdetleges nomád életmód (pedig azon már túlhaladt!) feltételezése mellett sem volt szüksége a magyarnak és hozzá csatlakozó rokonainak, de a hunavar tradíció és a fajban gyökerező hódítási vágy még ezzel sem elégedett meg: az egész Nyugateurópát átfogó kalandozásokba kezdett. A béke beköszöntése után a királyság szervező erejének lett feladata, hogy a lazán összefüggő magyar és más népcsoportokat szigorúan egységes államba összefoglalja, a közöttük elterülő lakatlan pusztaságokat betelepítse és olyan katonai szervezetet hozzon létre, hogy a király akaratának, a belső rend és béke követelményeinek érvényt szerezzen és a nagy országot külső támadások ellen megvédjé.

Az államegység elve sem zárta ki azt, hogy a szent király egyes néptörödékeknek, országrészeknek különleges szokásait figyelembe ne vegye és azoknak autonóm kormányzatot ne bízatosítsaon természetesen a királyt képviselő tisztviselő ellenőrzése alatt. Az ország északi részét pld. az ott lakó oroszokról Russiának hívták és saját fiát nevezte ki dux Ruzorum-nak. Az erdélyi magyarság élére Gyula legyőzése után vajdát nevezett. Konstantinos szerint a magyar törzsfők neve volt vajda, tehát a hagyományokhoz ragaszkodó erdélyi magyarság megtarthatta legalább az ősi nevet, melyet talán Tóthtóm utódai is viseltek. A különbség csak az, hogy megszünt a vajdai méltóság öröklése: a vajdát a király tetszése szerint nevezi ki. Ha a csíki székely krónikának híhetnénk,

Szent István épen ellenkező eljárást követett a székelyeknél: a rabonbán méltóságot eltörölte és a székelység élére ispánt állított ő, vagy valamelyik utóda. Ez az első seb a székelyek eddig megőrzötti függetlenségén.

A főújsztrviselők alatt lehetőleg azonos vidéki szervezettel biztosította a belső békét és az ország védelmét.

A hadsereg kérdése minden időben gazdasági és kulturális kérdés volt. Abban az időben a földgazdaság alapján hűbéri rendszerrel oldották meg az európai államok ezt a kérdést. Ezt az alapot elfogadta Szent István is. A hűbéres várispánsági rendszert kiterjesztette az egész ország területére, tehát a Székelyföld határaitra is.

A várispánság középpontja egy céltudatosan kiválasztott vár, melyhez annyi várföld tartozik, amennyi a vár, várkatonák és szolgáló népek összes szükségletét fedezte, sőt a királynak is hozott valami hasznot.

Akkor olyan nagy lakatlan területek voltak mindenütt az országban, hogy a várak és a várföldek kijelölése a nemzeti birtokok sérelme nélkül megtörténhetett. Ha esetleg a terepviszonyok a nemzetség birtokában lévő területet ajánlottak várnak, — valószínűleg cserébe más területet adott a király. A nemzetségek a várispánságok szervezése után is megőrizték a várispánoktól független szervezetüket, úgy, hogy két, illetőleg ha az egyházat is ide számítjuk, három egymástól független csak épen korrespondáló szervezet élt egymás mellett: az ősi nemzetségi, a hűbéres és egyházi szervezet.

A nemzetségek életét különösen birtokjogi tekintetben Az *egységes nemesi rend kialakulása* c. munkámban világítottam meg; a vármegyékről és várispánságokról többen írtak (Kovachich, Bartal, Bottka, Balásy, Pesty, Pauler, Tagányi, Holub) az egyházi szervezetről is megállapították, hogy a főesperességek területe kb. összeesett a vármegyék területével.

A várispánságokra és vármegyékre vonatkozó gazdag irodalom még a mai napig sem tisztázta kétségtelenül a várispánságok és nemzetségek viszonyát és különösen a vár és nemzetségi földek összeolvadásának tanulságos folyamatát; a székelyföldi királyi várak és várföldek helyzetét meg épen nem. Ez nem is csoda, mert erre vonatkozólag igen kevés adatunk van. E miatt történt, hogy a székelységre vonatkozó irodalom is tele van tévedésekkel.

Mindenek előtt próbáljuk meg az alapvető kérdéseket tisztázni és a sok téves nézet gyökereit kigyomlálni.

Krónikaink igen tévednek, midőn úgy beszélnek el a székelyek újabb megtelepedését a honfoglalás után, hogy a magyarok akarataiból, sőt quasi sorshúzás útján kaptak földet (sortem habuerunt). A Képes Krónika e téves nézet keretében mégis legalább úgy mondja, hogy *régi* lakhelyüket megtartották, mert »a magyarok úgy akarták.« Ha lehet magyar nem-

zetségeknél ősi foglalásról, *primaeva occupatióról* beszélni, a *székely Magyarország legrégibb népe*, a Székelyföld pedig a legősibb foglalású terület. Ezt el is ismerték királyaink, az illetékes hatóságok és az összes régi írók. Nincs olyan nyilatkozat a legrégibb időkől a »tudományos« magyar történetírás megszületéséig, amely ezzel ellenkezik. Az ősfoglalás jogának értékes jogi következményei voltak az egyes magyar nemzetségekre és még inkább a nagyobb számú és tekintélyű székelységekre. Nincs azonban olyan jog, mellyel szemben néha ne érvényesüljön a jogtalanság; egyes történetírók azonban rögeszméik bizonyítása kedvéért a vita hevénél szorultságában arra ragadtatták magukat, hogy a kivételes jogtalanságot fújták fel döntő bizonyosságig a jog ezer meg ezer megnyilvánulásával szemben is. Tévedésükhöz nagy mértékben hozzájárult a magyar nemzetségi jog és a székelyföldi királyi várterületek kérdésének teljes homálya.

A székely nemzet birtokjogi tekintetben a magyar nemzetségekkel egyenlő, ami az elképzelhető legtöbb jogot, a maximumot jelenti. A nemzetségek joga az általuk megszállt területen semmivel sem kevesebb, mint a fejedelem, vagy később király joga a saját nemzetségi és királyi birtokaín. A király saját birtokait hűbéri jog szerint comitatusokra osztja. Egyformán comitatus a várispánságok, az udvarnok ispánságok, vagy kamara ispánságok neve is, sőt királyi birtokokból szabad ispánságokat, comitatusokat adományoznak hűbéri jog szerint magánosoknak is. A nemzetségek területeit a *Szürke terra* névvel illetik. Bár a nemzetségi földek függetlenek a várispánságoktól és birtokjogi szempontból a királytól is, bizonyos, földrajzilag pontosan körülhatárait igazgatási egységeket meg kellett határozni. Az igazgatási kerületek, provinciák határát véleményem szerint magyar területen az esperességek területi illetékességének szem előtt tartásával állapították meg. A várszervezet alapján már csak azért sem állapíthatták meg, mert a várbirtokok a leghetlenebb módon szét voltak szórva. Volt olyan vár, amelynek 17 megyében volt birtoka. Nem hathattak a határok kialakulására a nemzetségi birtokok sem, mert a kimutatható ősnemzetségi birtokok és megyei határok sehol sem fedik egymást. A vármegye hűbéres korszakában még meg lehet különböztetni a nemzetségi birtokokat a várföldektől, a nemzetség szabad tagjait, (kiket *compossessorok*nak és *comprovincialisok*nak is neveznek), a várszerkezet hűbéreseitől, de a vármegye nemesi korszakában az eredetileg hűbéri intézmény neve alatt és keretei között úgy össze olvadnak a nemzetségek és előkelőbb hűbéres elemek, hogy többé külön választani sem lehet. A székelyföldi változás épen ellentétes: ott a székely konzervativizmus, az ősi nemzetségi jog ereje falja fel a várszerkezetet, vagy ha azt nem teheti, nem olvad vele össze, hanem külön szervezet formájában tartja fenn.

Természetesen kedvezőbb is volt a helyzet a nemzetségi jog szempontjából, mert míg magyar területeken helyenként néhány nemzetségi töredéke állott szemben a várszerkezettel, a Székelyföldön néhány vár egy egész nemzettel.

Már kifejtettem egy értekezésemben, de itt is szükségesnek tartom hangsúlyozni azt, hogy legkevesebbet az ősmagyarok, a nemzetségek függetlenül élő tagjairól tudunk; és ez egész természetes is. Őseink mindennapi életének forrásai az oklevelek; a legtöbb oklevél pedig birtokjogot biztosító eszköz. Az ősfoglalású birtokról nem szól oklevél, az ősnemes köztudomással és nem oklevéllel igazolja birtokjogát és nemességét. Még a XVII. században is egy székely atyafi nagyon megbotránkozott, mikor a bíróság az iránt érdeklődött, hogy birtokjogát tudja-e oklevelekkel igazolni. Aki adományt fogadott el királyi oklevelet nyert; az már ősi »arany« szabadságából feláldozott valamit, azt már nem mint *primae occupationis nobilitas*, ősfoglaló nemes sarjat, hanem mint közönséges adományost ismerjük. Ha az ősnemesnek valami pöre akadt, azt elintézték amicabiliter a nemzetségi bírái, vagy földbírák (*judices terrestres*) oklevél nélkül, élőlőszóval. Mindenkinnek jogát a köztudomás tartotta nyilván. Már romjaiban hevert a nemzetségi jog, midőn a nemzetségek pőrei is a vármegyék, vagy magasabb bíróságok, főképen az országbíró (*praesentia regia*) elé kerülnek és az ítéletekből *valamit* az ősi nemzetségi jogból megismerhetünk. Az ősi székelyekről is későn szólnak meg az oklevelek; de azokból ennél a konzervatív népnel változatlanul az ősi állapotok képe lép eléünk 1562-ig és éppen elégséges adatokat szolgáltatnak, hogy a királyi várak és székely nemzet, a várbirtokok és a székely terra viszonyát megismerjük. Ez magyar történelmi szempontból azért fontos, mert a székelyek viszonyaiból biztosan következtethetünk a magyar nemzetségek ősi viszonyára is. Két testvér nép, ugyanazon ősi szokásokkal és intézményekkel indult útra ugyanazon országban; útjuk akkor vált el, midőn az egyik idegen befolyás alatt hűtlen lett ősi intézményeihez, a másik pedig az életénél is görcsösebben ragaszkodott azokhoz. *Ha tehát a magyar a XIII. — XVI. századi székely oklevelek tükrébe tekint, megpillanthatja XI. századi őseinek képét.*

A székelyföldi királyi várak.

A királyi várnak honvédelmi, rendészeti és gazdasági célja volt; ameddig a magyar királyok kardja elért, még a hűbéres tartományok legtávolabbi pontjain is várakat építettek. Míg Magyarországon a királyi várak és ahhoz tartozó birtokok sorsát jobban ismerjük, mint a nemzetségekét; Székelyföldön fordítva áll a dolog. A királyi várak egy része igen korán magánkézre került és birtokaival együtt vagy a Székelyföldre ol-

vadt, vagy pedig közigazgatási szempontból valamelyik erdélyi vármegyéhez csatolták.

Az előbbi területek teljesen elveszítették királyi jellegüket, minden vonatkozásban a Székelyföld kiegészítő részeivé váltak, az utóbbiak megőrizték sajátságos különállóságukat és történelmi patinájukat. A görgényi váruradalom pld. abban az állapotban maradt nagyjában, ahogy azt Szent István megalakította, egész 1876-ig.

Miért állhatott elő ez a különböző fejlődés? — nehéz megállapítani. Bármennyit elmélkedtem ezen kérdés fölött, nem tudtam olyan feltételekre jutni, amely magyarázatot nyújt az ellentétes tünetek minden részletére.

Annyi bizonyos, hogy az a kérdés, hogy a várbirtok beolvadhasson a Székelyföldbe, függött a székely nemzet és a király akaratától is. Ismerünk olyan esetet, midőn a király nem tudta keresztül vinni, hogy idegen terület a Székelyföldhöz csatlakozhasson, viszont olyan eseteket is ismerünk, mikor a székelyek fegyveres erővel foglaltak el királyi területeket.

Ami az előbbit illeti, tudnunk kell, hogy a székelyek nemzetségi szervezete jóval kizárólagosabb volt, mint a magyar nemzetségeké. Könnyű szerrel fel tudnék sorolni legalább száz példát arra, hogy a magyar király idegeneknek a magyar nemzetségek »arany szabadságát« adományozta, vagy pedig engedélyezte azt, hogy az adománybirtokot olyan jogokkal bírják, miúta első foglalású szállásbirtok lenne; de nem maradt arra egyetlen példa, hogy ez ellen bármelyik magyar nemzetség tiltakozott volna. Megtörtént azonban, hogy valami Lőrinc és Lestyán nevű urak a kéréssel fordultak V. István királyhoz, hogy őket Szederjes és Szentkereszt nevű birtokaikkal együtt vegye ki az erdélyi vajda hatósága alól és engedje meg, hogy határjelekkel el nem választva csatlakozzanak a telegdi székhez (Udvarhely) és élhessenek a székelyek jogaival. A király kérésüket teljesítette és meghagyta a székelyeknek, hogy fogadják szívesen és védelmezzék őket: ezt a parancsot fia, IV. László is megújította, de a székelyek nem engedelmeskedtek. (Sz. O. III. 2.) A Küküllő vármegye területén fekvő két községet később Fejér megyéhez osztották (Sz. O. II. 224.) és a közvetlenül udvarhelyi határmellett fekvő Szederjes község csak 1876-ban jutott a szék határára belül.

A magyar nemzetségekre nézve közömbös volt, hogy a király idegeneknek is adományoz nemzetségi arany szabadságot és ősi nemzetségi birtokjogot, mert ezzel csak a királyi birtokterület kisebbedett, de a székelyek állhatatosan ragaszkodtak ahhoz a felfogásukhoz, hogy a székelység vérbeli közösségébe csak a székely nemzet közgyűlése fogadhat be előkelőbb embert, — míg a köznéphez tartozókkal a község fogadta be azzal, hogy nekik nyílföldet adott.

Valószínű, hogy a székelyföldi várrendszer bomlásakor minden nehézség nélkül a Székelyföldre olvadtak azok a várbirtokok, amelyeket székely várjobbágyok bírtak, még abban az esetben is, ha a várnép nem volt székely. Udvarhelyszék például magába olvasztotta a felegdi vár birtokait, még az idegen lakosságú, de elszékelyesedett oláhfalvi, zetelaki, oroszhegyi és lengyelfalvi várnépeket is, — Csíkszék hasonlóképpen; ellenben a sepsi és kézdi szék határától délre fekvő várterületek szláv és bessenyő falvait (pld. Hidvég, Árapatak, Érösd, Nyáraspatak, Lúget Szárazpatak, Kanta, Karatna, Szentkatolna, Ajta, Torja, Voljál, Peselnek), bár székely főemberek kapták adományba és lakói elszékelyesedtek, közigazgatási tekintetben Fejér vármegyéhez osztották be, még pedig nem is egy, hanem három kerületben, ami annak emlékére őrzi, hogy valamikor három vár tartozékai voltak. Azt mondhatnánk, hogy azért nem csatolták ezeket Kézdi és Sepsi székhez, mert lakói nem voltak székelyek; de viszont a Barcaságban is voltak tiszta székely faluk, mint például Földvár, melyet Székelyföldvárnak is neveztek. Bodola, Nyén, Botfalva. (Quellen zur Geschichte Brasó I. 97.) avagy Brassó székely negyede (suburbium Siculorum u. o. 198. 252, 654, 675.), idegen területi beosztásban maradtak megőrizve annak emlékére, hogy a Barcaság is székely föld, vagy jórészt székelyek által lakott várbirtok volt addig, amíg a kunok becsvágya el nem pusztította annyira, hogy mint pusztaságnak eladományozása vált esedékessé. Az is kétségtelen, hogy a német lovagrend által épített várak által védett területre később is tömegesen költöztek székelyek.

Kétségtelen dolog, hogy nem csak a székelyektől függött, hogy engedik-e a várbirtokok csatlakozását a földjükhöz, hanem a királyoktól is.

A királyi és székely föld összeolvadása a királyokra nézve egészen más probléma volt, mint a magyar nemzeti és hűbéres várspánsági területek nemesi vármegyévé olvadása. Magyar területeken dominált a királyi birtok és hűbéres társadalom. Országos érdek volt, hogy az ősi nemzeti és hűbéres elemek ellentéteinek kiküszöbölését a királyok is előmozdítsák és ennek a hűbéres várspánság bomlása után csak egy módja volt, a szentkorona birtokjogi elmélet alapján a nemesi vármegye szervezetének kialakítása. Ösfoglaló nemesi és hűbéres társadalom a nemesi vármegyében olvadt egységbe, De a Székelyföldön ennek a problémának híre sem volt! Ott is megbomlott ugyan a várspánság szervezete Görgény kivételével, ott is eladományozták királyaink a várbirtokok nagy részét, de mával a Székelyföldön hűbéresek nem voltak, ott csak az volt a probléma, hogy a felbomlott szervezettel mi történjék közigazgatási tekintetben. Erre nézve csak két megoldás volt lehetséges: egy egyszerűbb és egy komplikáltabb. Az egyszerűbb az lett volna, hogy a már eladományozott bir-

tokot csatolják a legközelebbi székhez, amint az megtörtént Udvarhely és Csík széknel, — azonban a *székely szék*ekhez csatolt királyi terület örökre elveszett a királyságra nézve, mert a Székelyföldön királyi jogot nem lehetett érvényesíteni. Birtokjogi tekintetben összeférhetlenebb valamit nem lehet elképzelni, mint a *székely és királyi jogot*, azért királyaink jogaik védelme végett a komplikáltabb megoldást választották ott, ahol azt még teheték.

Kétségtelen, hogy legelőbb a legvédelemben székely székek királyi várendszere bomlott meg. Mikor királyaink tapasztalták, hogy az udvarhelyi és csíki várbirtokon a jus regium legkisebb csíráját is elveszítették azáltal, hogy a székekhez engedték csatolni; a később adományozott sepsi, kézdi, sőt csíki (pld. Lázárfalva) vagy telegdi (Felsőrákos) birtokokat nem engedték a székekhez csatolni, hanem a távoleső Fejér megyéhez csatolták. Ez a különös vármegye lett a jus regium mentvára; ezért állott annyi darabkából! Méltán mondhatták róla: úgy meg van szaggatva, mint a Krisztus palásja.

Ezek az eredetileg idegen lakosságú királyi birtokok rövid idő alatt elszékelyesedtek, amihez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a pogány népek támadásai elől menekülő Kárpáton túli székelyek egy része is ott talált menedéket. Ettől kezdve ezeket *faji szempontból* Székelyföldre tartozónak képzelik és királyi oklevelek is a Székelyföldre tartozónak mondják, ha nem akarják közigazgatási hovatartozásukat megjelölni. Közelebbi megjelölésük gyakran igen különösen hangzik. Pld. a görgényi várat tartozékaival Torda vármegyéhez csatolták, de székely faji területhez tartozván, a marosi districtushoz is tartozik. Toldalag fekvését így határozza meg pld. egy oklevél. in *comitatu de Görgény* (!) sub districtu *sedis* Maros existens. (Sz. o. III. 92.) Bár számtalan oklevél úgy tűnteti fel Görgényt, hogy Torda vármegyében van, mégis Nagy Lajos egyik oklevelét sub castro Görgény in *Terra Siculorum nostrorum*; keltezi 1336-ban (A. o. II. 650.)

Még különösebb azoknak a helységeknek helyzete, amelyeknek lakossága székely, de a Barcasághoz tartoznak. Pld. Hidvégről olvassuk: in districtu terrae Barca vocatae ad sedem Siculorum nostrorum Sepsi appellatam, pertinens. (Sz. O. 232.) Törcsvár a hozzátartozó birtokkal, melyeken székelyek is laktak, szintén *comitatust* képez, a districtus Barcensishez tartozik, viszont a barcasági kerület Fejér vármegyéhez osztott be, de nem az erdélyi vajda, hanem a székely ispán hatósága alatt állott és miután kivették a székely ispán hatósága alól a Barcaságot, katonai szempontból is Fejér megyéhez csatolták. Ezt többek között onnan tudjuk, mert 1480-ban Báthory István erdélyi vajda Hidvégi Nemes Mihályt felmentette a hadbavonulás kötelezettsége alól és Fejér vármegyét érte-

sította, hogy őt távolmaradása miatt meg ne büntesse. (Barabás Sz. O. 146.)

Kézdi és Csík (Lázárfalva) sőt Udvarhely székeknek (Felső Rákos) is vannak községei, melyek Fejér megyéhez tartoznak. Pld. Karatna in districtu Sedis Kyzd in comitatu Albensi fekszik.

Azok a székely községek, melyek közigazgatási tekintetben Toróa, Kolos, Küküllő vagy Fejér megyéhez tartoztak, mind valamelyik királyi vár tartozékai voltak. A legtöbbről ma már nem lehet megállapítani, hogy eredetileg mely várhoz tartozott. Tulajdonképen azt sem tudjuk, hogy milyen királyi várak voltak. Várrom bőven van. Hogy melyik volt királyi és magán-vár, arra nem adnak feleletet a gyéren megmaradt oklevelek. Arról sincs fogalmunk pld, hogy hol volt és milyen területre terjedt ki a comitatus Alpium Transsilvanarum (Pesthy: Ellúnt régi vármegyék I. 6.) Annyi bizonyos, hogy Felcsíknek keleti része, a berecki uradalom, királyi birtok volt; még a késői időkben is a királyi kincstárnak nagy erdségei voltak ott, valószínűleg mint az említett havasi ispánság maradványai.

A Székelyföld és környéke közigazgatási térképe nagy tarkaságot mutat, bár a határ néhol képtelen dolgokat művelt. Az hagyján, hogy Bacon község egyik fele Udvarhely, a másik Sepszi székhez tartozott, mert a családban maradt, de pld. Torja községnek (később város) a patakon inneni része Fejér a tulsó Sepszi székhez tartozott, — lakosainak egyik része besenyő volt, a másik székely. Ugyanez volt a helyzete Kézdivásárhely közvetlen közelében fekvő, később vele összeolvadt Kantának is, de itt a lakosok egy része szerb volt, amint a választó vonalul szolgáló Rácok pataka is mutatja. A határt halálisan komolyan vették; más volt a szokás és törvény innen és túl, plá. a hegyvidékeken igen gyakori marhalopás eseteiben a nyomfelvétel formáságai. Ha a tolvaj átléphette a határt, akkor már ühették nyomát.

A székelybirtokok gyepüi.

A különböző területeket ott, ahol nem voltak természetes határok, *gyepükkel* választották el. Hogy erről bővebben írjak, annak az az oka, hogy amikor már a székelyek neve és eredete körül elült a déljábos nyelvészkedés, a helynevekre vetette maga a dílctlans historizálás. A gyepükre Tagányi Károly hívta fel a figyelmet egy végtelenül okos, minden tekintetben helytálló jeles tanulmányban. Nosza megindult erre a helynevek vadászata és hajmeresztő értékelése. »Halovány vonásokkal« rajzolták tele a térképet és úgy szabdalták az ország határait, miként őseink a kunok tarkoponyáját. Természetesen a Székelyföldre is rákerült a sor. Megfelelő előcsatározások után — mint-

hogy a mai kor mindenről terjedelmes, kimerítő, lehetőleg vadonatúj »szak tanulmányt« kíván — *Sándor Imre atyánk* fia önálló füzetten ajándékozta meg irodalmunkat. Ennek a műkedvelői kísérletnek különös tekintélyt adott a vallás és közoktatásügyi miniszter úr, mert anyagi támogatással tette lehetővé megjelenését. Sándor Imre atyánk fia igen jó vezető, Karácsonyi János és Erdélyi László után indult, bele is keveredett a helynevekkel űzött könnyű, délibábos játékba és egyes megbízható okleveles adatok megbízhatatlan értékelésébe.

Örökre véget szeretnék vetni hasonló üzelmeknek, azért rövid kilérést teszek.

A helynév kétségtelenül történelmi szempontból értékelhető, sőt értékelendő emlék. Olyanféle forrás, mint akár az archeológiai lelet; aki értékelni akarja, annak sok mindent meg kell tanulnia. A leleteket nem lehet pld. történelmi szempontból értékelni, amíg meg nem állapítják, hogy melyik korszakból, milyen néptől erednek. Meg kell állapítani, hogy mikor kerülhetett a földre és mire használták a megmaradt tárgyat. A helynévnél is ez lenne az első feladat. Gyepűt derűre-borura sokat lehet találni nemcsak a helységnévtárban, hanem oklevelekben is. Ha minden gyepű országhatár lenne, olyan vonalakat tudnánk meghúzni a magyar térképen, hogy belebolondulna a szemlélő, mert hát gyepük választották el egymástól a nemzeti és királyi területeket, népet néptől, vármegyét vármegyétől, széket széktől, községet községtől, sőt tovább megyek, ugyanazon község határában a szántóföldeket a nyomástól és a szállóktól. Természetesen gyepük választották el az egyes nemzetek területeit is. Az 1525. évi rákosi és hatvani országgyűlések határozatai között olvashatjuk pl., hogy a kunok szélhányták gyepűiket. Ugyanezt sokszor megcselekedték a székelyek is; fegyverrel támadtak hol a nemességre, hol Barcaságra. Az erdélyi három nemzetek olyan dicséretes egyetértésben éltek és egymást annyira szerették néha, hogy amikor az ellenséggel szemben állottak — amint ezt a három nemzet bevallja — egymás ellen intéztek támadást. (Sz. O. I. k. 311. l.) Milyen biztonságban érezhették tehát a béke boldog éveiben egymástól magukat! De néha a székely székek is hadban állottak egymással; belső gyepű-vonalak voltak tehát a szomszéd székek szemben is, amelyek különösen jó szolgálatot tettek akkor, ha egyik szék vagy megye nem tudta az ellenségnek ellenállani. Ilyenkor a következőknek kellett felvenni a védelmet. A székely vármegyék autonóm cselekvőképessége, sőt kötelessége volt az alapja védelmi rendszerünk páratlan eiaszticitásának. Oklevelekből meg lehet állapítani, hogy a gyepű a körülményeknek megfelelő földtöltésből állott és azt beütették bokrokkal.

A gyepük dacára sokszor van határpör, mert nem csak a kunok cselekedték meg azt, hogy szélhányták a gyepüket, ha-

nem a székelyek is. Támadásaikat a más két nemzet ellen rendszerint a gyepük széthányásával kezdték és ha sok kérelésre, fenyegetésre az elfoglalt területekről kivonultak, kötelezték őket a gyepük visszaállítására is. Sok a zenebona ott is, ahol természetes határ, folyóvíz alkotta a gyepüt, mert a víz folyását gyakran változtatja és ezt befolyásolni is lehetett. Az oláhfalviak pld. a Homoródnak egész más folyást adtak egy kis beavatkozással. Ilyen beavatkozásra ragadtatta magát Majláth István vajda és székely ispán, aki a Vitál patakát elvezettette természetes medréből és ezáltal a Piliske havas nagy részét a Székelyföldről a görgényi comitalushoz csatolta. Természetesen a székelyek nem késtek panaszt emelni mégpedig az országgyűlés előtt (Barabás Sz. o. 289.) A szeszélyes Ölt folyó is néha meglepetésekkel szolgált; egy alkalommal két községet ajándékozott Fejér megyéből Fogaras földének (Rukar és Ujfalu E. O. E. XV. I 218, 234, 237.) Nagy vita volt Bölön és Monyorós között is 1547-ben. Akkor Bölön már a Székelyföldre tartozott. Monyorós pedig Bodzaföldéhez. A bölöniek ahhoz ragaszkodtak, hogy megtartsák régi határukat, mert az Öltőlük szakított el területeket és úgy szerették volna, hogy a határ legyen a régi meder közepe. A két község vitáját nem lehetett olyan egyszerűen elintézni, mert két nemzet határáról volt szó; amely esetben régi gyakorlat szerint mindkét nemzet bizottságot küld ki. Minthogy a régi megállapodásokat figyelembe kellett venni, azok szerint pedig a határ az Ölt — bárhová veszi folyását, — a barcasági szászok nyerték meg a pört. (Sz. O. V. k. 60. és 65. l.) A kanyargós és szeszélyes folyású Tatrangot pld. Béli Pál és a prázsmáriak közös költségen szabályozták, hogy a nyéni és prázsmári szakaszon a folytonos határváltozásokat megszüntessék. (Sz. O. VI. 201.) Bizony, a székely határ komplikált historia volt, olyan furcsán ékelődtek bele a vármegyei területek, hogy egy alkalommal Báthory István lengyel királynak nemcsak bőséges jelentést tettek egy kérdéses határszakasról, hanem piktórral is delincáltatták azt. (Sz. O. IV. 91.) Sok helyen olyan komplikált a határ, hogy a legrészletesebb térkép nélkül nem lehet megérteni a határleírásokat; néhol a Székelyföld egy hihetetlenül keskeny sávra szűkül össze. Ilyen komplikációkat csak a történelmi élet tud produkálni. Telepítés csak tervszerűleg történik előre kijelölt határokon között. Már a Székelyföld egyes határrészleteit is mutatják, hogy a székelyeknél telepítésről szó sem lehet.

Még meg kell jegyezni, hogy a gyepűknek az utak keresztjeinél kaput hagytak; az utakat csak veszély idején sáncolták el. (Quellen Brassó II. 616.) Természetesen a gyepük sok helyen akadályozták a közlekedést és ezért — bár súlyos büntetés volt rá, — tilos kapukat is nyitottak a hatóság engedélye és tudta nélkül. Ezeket *konokrésnek* nevezték. (Corpus Sta-

tutorum I. k. 64.) a becsületes kapu neve pedig *porgolát kapu* (u o 69. l.) volt.

Az elmondottak igazolására néhány részletes adatot hozok fel.

Árapatakot — mely területileg Háromszéken fekszik, de Fejér megyéhez tartozik, a *Zoltán gyepü* választotta el a székelyföldtől. (Sz. O. I. 57.) Ugyancsak Árapatak és Hídvég határán találjuk a *Köriátgyepüt* vagy *Korlátkuput*. (Barabás Sz. O. 72-392. Sz. O. I. 9.) Hídvég határában egy tölgyerdőnek Gyepü neve van (Barabás 133.) Az 1211. évi annyiszor idézett oklevélben mely által II. Endre a német lovagrendnek adományozta a Barcaságot, a határleírásban háromszor fordul elő az *ivágo* (gyepü) szó; még pedig a halmágyi, a ma is vitás noilgianti és a székelyföldi miklósvári várak mellett. Nem szabad ugyanis egy várat elképzelni egy nagy darab föld, sőt a hozzátartozó őrtornyok nélkül. A vár területének határait is gyepükkel látták el; a várat közvetlenül körülvéző birtok határait természetesen úgy szabták meg, hogy az védekezésre alkalmas legyen.

Mint hogy az egyes községek is gyakran hajba kaptak egymással (így a pálfalvi székelyek valóságos hódító hadjáratot vezettek Bessenyőfalva és Firtosvárálja ellen, mindkettőt el is foglalták!) még a községek határain is voltak a viszonyoknak megfelelő gyepük. Ezeknek fentartására a székelyföldi községi szabályrendeletek igen nagy gondot fordítanak. Egy határpörből kifolyólag, mely az említett Pálfalva és Firtosvárálja között folyt, a bíróság egy határszakaszon gyepü (*structura sepium*) emelésére kötelezte a feleket. (Barabás Sz. O. 98.) Az 1713. évi udvarhelyszéki szabályrendelet elrendelte, hogy a falubeli bírácoknak, kertbírácoknak és esküdteknek szorgalmatos gondja legyen a kerteknek (a székely a kerítést nevezi kertack) küpüknek, kapu, gyepüknek, árkoknak megcsináltatásokra. (Corpus Statutorum I. k. 140.) Itt mindenik szó külön fogalom! — Mindeniknek más hivatása van.

Legutolsó adat gyepük csinálására 1814-től való. Ebből épen elég bizonyosságot meríthet az olvasó arról, hogy milyen nagyfokú lelkiismeretlenség kell ahhoz, hogy a gyepü, vagy székben hangzó indago, preszaka stb. szavak előfordulásából *országhatárra* következtessünk, sőt bájos térképeket rajzoljunk és visszavetítsük a mai Csonkamagyarországot az Árpádkorba, amikor az ország határai az Enns, (később Lajta) és a Szereth sőt Pruth folyók voltak. Épen ilyen lelkiismeretlenség kicsiben a Székelyföld határait is gyepü és más helynevekből össze **drotozni** és onnan átugrani egyszerre az okleveles alapra. Csíkszentmihályi Sándor Imre ezt cselekedte. Okleveles aiaapon azonban egyszerre szigorú kritikus lesz. Krónikáink, a hagyomány, mely nemcsak szóbeszédben, hanem különleges jogban is jelentkezik, őstörténeti gyökérről sarjadt intézmények tanusko-

dása és a legértékesebb közvetett bizonyságok egész sora, ...előtte megemlítésre sem érdemes semmiségek! Szerinte a helynevek tanuságán kívül csak az oklevelek fogadhatók el. Nos az oklevelekből is csodálatos következtetésre jut. Feltűnik neki, hogy a székelyeket 1086—1260 között általában *Magyarországon* emlegetik az oklevelek, — az után »megszűnnek« (már t. i. a magyarországi székelyek) viszont 1260 után kezdődik (?) »Erdélyben való szereplésük« s attól kezdve »egyre sűrűbben és egyre határozottabb alakban jelennek meg.« Világos ebből, miként a vakablak, hogy 1210-ben elkezdték a székelyeket Magyarországról a keleti határra terelni és 1260-ig megfiszíttatják Magyarországot tőlük. Megdöbbentő lelkiismeretlenség, mert nem igaz, hogy 1260-ban megszűnik a székelyek »magyarországi szereplése« — még olyan értelemben sem, ahogy ő ezt a klasszikus kifejezést érti: a magyarországi székely telepek érintetlenül megmaradtak, vagy elpusztultak. Egyetlenegy magyarországi székely telepről sem lehet kimutatni u. i. hogy annak lakóit áttelepítették volna a »későbbi« Székelyföldre.

Ideje lenne, hogy ezek után megismerjük

a székelyföldi királyi várak és várbirtokok,

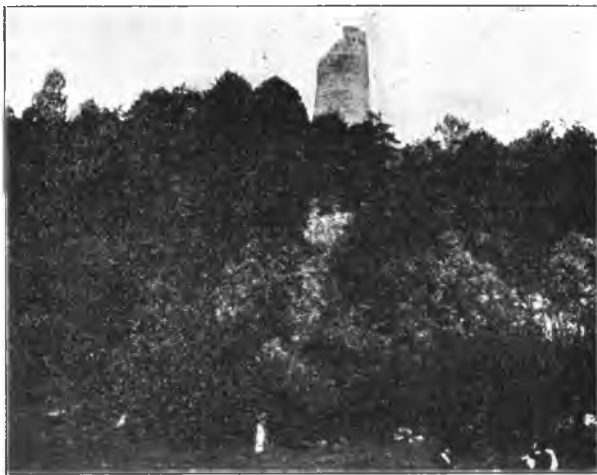
valamint azok lakóinak viszonyait.

Aki kezében részletes katonai térképpel olvassa Orbán Balázs nagyszerű munkáját, megállapíthatja, hogy az általa feltalált várromok, illetőleg azokból rekonstruálható várrendszer nyugatról és délről jövő támadás ellen nyújtott védelmet. Ezt azonban archeológiai alapon csak konstatálhatjuk, de bővebben történelmi adatok hiányában nem tárgyalhatjuk. A későbbi királyi várak részint a mai Székelyföldön, részint pedig közvetlen közelében vannak.

Ezek közül egy részének alig volt közvetlen kapcsolata a Székelyfölddel. A *küküllői* vár, melyből Küküllő megye fejlődött, csak átmenetileg számlált birtokai közé 3 olyan községet, melyeknek lakói székelyek voltak: Zsombort, Gerebencset, és Arapatakot. (Sz. O. I. 53.) Később Fejér megyéhez csatolták ezeket.

A Barca földén fekvő *Brassó vára*, melyhez a kisebb várak egész láncolata tartozott, már szorosabb kapcsolatot tartott fenn a székelységgel. Várának van székely bástyája, székely hósiátja (suburbium), székely temploma, vannak Zeklischer jószágai és választ egy Zeklesch tisztet. (Quellen Brassó VI. 6, 7. és több kötetében szélteben.) Egyik várát, melyet Marienburg néven is emlegetnek, magyarul teljes néven *Székelyföldvár*nak nevezték (A Vargyasi Dániel cs. olt. 516. l.) Ugyancsak székely lakossága volt Barótnak, Bodolának, Nyénnek, melyeket el is csatoltak a Barcaságtól. Oda tartozott eredetileg a miklósvári uradalom és Szék földje is, melynek fekvését az

oklevelek úgy jelölik meg, hogy in districtu Barca comitatus Albensis van. De nemcsak a Székelyföld és Barcaság határán, hanem jóval távolabb eső területen is vannak községek, melyekben nagyobb számmal laktak magyarok, vagy székelyek. A német lovagrend 1211. évi adományleveléből meg lehet állapítani, hogy a Barcaság előbb népes, valószínűleg székelyektől lakott várterület volt; melynek lakóit a pogányok kiirtották és e miatt pusztasággá változott. Még ha a Székelyföldre is tartozott, miután az elpusztult székelyek azt megvédelmezni nem tudták, azzal a király honvédelmi szempontból szabadon rendelkezhetett. Akik életben ott maradtak, szívesen vették a híres német lovagrend betelepítését, mely várak építésére és azon terület védelmére kötelezte magát. Nem véletlen az, hogy a Barcaság hosszú ideig a székely ispán fennhatósága alatt állott.

A felsőcsernáti vár. A Székelyföld egyik legrégebbi várának romjai.

Törösvár. Amikor II. Endre uralkodása elején elhatározta, hogy a Kárpátok keleti lejtőjén túl eső területeket feladja, szükségessé vált a fontos törösi szoros megerősítése. A német lovagrend egyik kötelessége volt ennek az erődnek megerősítése. A Lapis Thidrici Theodorus nagymester emlékét őrzi Okleveles adataink is vannak a vár megépítéséről. A vár Nagy Lajos korára elavult; Brassó városa vállalta, hogy saját költségén újra építeti. Valószínű, hogy ehhez is tartoztak székely községek, — a várórság nagy része székely volt annál is inkább, mert a székely ispán parancsnoksága alatt állott. A

székelyek pusztulása után oláhok lepték el, de kiűzték őket és keresztyéneket telepítettek. 1460-ban már a következő csángó községek nevét említi egy oklevél: Bácsfalva, Szentmihályfalva (Csarnátfalva), Türkös, vagy Temes, Hosszúfalva és Apáca. (Sz. O. I. 185.) Töröcsfalva, Tatráng, Zajzon, Purkerec, Krizba — szintén a várhoz és a fejérmegyei barcasági területéhez tartozott és adózott a királynak és székely ispánnak. (Sz. O. I. 60. 172. 245. 247.) Sajnos, az oklevelek nem említik, hogy »a keresztyén« csángókat honnan telepítették.

A töröcsvári uradalomra Brassó Mátyás király uralkodásának végén szemel velett. Az általa megvesztegetett Báthory István vajda és székely ispán ígéretet tett arra, hogy a királynál kieszközli, hogy azt megkaphassák, ez azonban akkor nem sikerült. A győzelemjű és magyargyűlölő II. Ulászló előbb (1498) 5000 frt-ért zálogba adta és két év múlva odaadományozta Brassónak, amely székely-csángó lakóit szívós erőszakkal jobbagy sorba süllyesztette. Csak Bethlen Gábor tett kísérletet a helyzet megváltoztatására.

Sokkal több köze volt a székelységhez a következő, székelyeknek mondható váraknak:

Bálványos vár. Hagyomány szerint ősi székely vár. Nagyobb jelentősége soha nem lehetett; királyaink mégis fenn tartották, még pedig valószínűleg mint a kézdíszentléleki várhoz tartozó erősítést. Ezt abból is lehet következtetni, mert ugyanazon várbirtokok tartoznak hozzá, mint a szentléleki várhoz. Várbirtokait az Aporok szerzik meg, még pedig a következő sorrendben: Szárazpatak, Peselnek, mellyel birtokukba jut a Peselnek és Kászon patak közötti terület. Torját és Rekeyás-völgyet a Ramocsák, majd Udvar fia András kézdi székely szerezte meg (Sz. O. III. 6.), de 1307-ben eladta Apor fiainak, Jánosnak és Sándornak. Az Aporok megszerzik magát a várat is felerészben. 1360-ban már osztozkodnak fölötte. (Sz. O. III. 14. és Barabás Sz. o. 25. l.) Karatnára az Altorjai Koncsika család szerzett királyi adományt. (Sz. O. III. 128.) A XV. században Apor Ilona pusztán hagyta a várat. (Sz. O. VI. 345.) A várhoz fűződő hagyománynak alig van alapja; legalább azzal alig lehet összeegyeztetni azt a tényt, hogy várbirtokainak őslakói rutének és bessenyők. Különben a várat magát — bár magánkézbe került, — az ország tulajdonának tekintették (E. O. E. I. 145.) és 1540-ben az országgyűlés elrendelte az új Bálványos várnak, mint az egyenletlenség okozójának lerombolását. (U. o. 21. l.)

Jóval nagyobb jelentősége volt a *várhegyi várnak*, mégis jóval kevesebbet tudunk róla. A Bodza (a székelyek Buzának mondták) völgyében elterült erődítményével igen fontos eleme volt a határvédelemnek. Ezt a várat Laczkfi András erdélyi vajda, volt székely ispán 1353-ban kelt parancsa szerint valamikor a magyar szent királyok kívánságára a székelyek épített-

ték a pogányok és bessenyők távoltartása végett és várkatonáknak adták át; de úgy a székelyek, mint a várnépek elhanyagolták és a tatárok újabb betörése elpusztította. Nagy Lajos király nagy gondot fordított a határvárak (castra regalia et finitima) megerősítésére és a várakhoz tartozó birtokok összeírására és visszafoglalására. (Bánffy okt. I. 294, 298.) Ennek következtében az erdélyi vajda meghagyta azoknak, akiket illet, hogy a várat javítsák ki és a határ felé előretolt *Székely-néz* nevű őrtornyát, (Bodzavár, vagy Pogányvár,) mely rombdölt, építsék újra, illetőleg alakítsák át várkastéllyá, vagy egészen rombolják le. Területe azonban lerombolása esetén is királyi birtok marad és a király azt úgy használja, vagy ajándekozza el, amint akarja (Sz. O. I. 62.) A várépítés terhe alól a szabad és fegyverrel szolgáló lófók mentesek.

Ez a vár valószínűleg a Várberce nevű hegyen feküdt és nem azonos a János Zsigmond által építtetett Várhegy nevű várral, melynek nem határvédelmi, hanem rendészeti célja volt és épen ezért Háromszék közepe táján feküdt.

Ennek a várnak már egészen székely jellege van. Kétségtelenül ősi határvár, székelyek építették és védtek; amit az idézett oklevél kivül az őrtorony neve is igazol (Székelynéz) — és mégis királyi területen feküdt! A hozzátartozó várbirtokokat nem ismerjük.

A *szentléleki várról* is ugyanazt mondhatjuk, hogy székely vár volt, pedig erről azt is tudjuk, hogy várbirtokaival együtt Fejér megyéhez tartozott, annak kézdi districtusához. Egy oklevél fekvését igen különösen határozza meg: *castro et possessione Zenthlelek vocatis pertinentiisque eorundem universis in sede Siculicali Kyzdy ac comitatu Albensi existentibus* (Sz. O. II. 64.)

A vár hagyomány szerint Szt István korában épült. Legelőbb Rogerius ad róla hírt, midőn elmondja, hogy a tatárok elfoglalták. IV. Béla 1251-ben megparancsolta az erdélyi vajdának, hogy javíttassa ki és védelmezze. (Sz. O. I. 8.) A király *castrum nostrum regium*-nak, királyi várunknak nevezi és fekvését úgy határozza meg, hogy a székely végeken (in confinijs terrae Siculorum) van. V. István 1271-ben királyi végvárnak nevezi és még határozottabban székelyföldinek mondja (in terra Siculorum U. o. 17.)

A végvár kifejezést nem kell szószerint venni. Szentlélek vára már a második várvédelmi vonalhoz tartozott. Így lehet megérteni, hogy elég korán magánkézre került, mégpedig a Kézdi cs. birtokába. A család egyik tagja Sándor moldvai vajdához ment feleségül és a várhegy tövében építtetett egy várkastélyt 1401-ben.

Mátyás király a magánkézen lévő királyi várakat visszaszerelte; de a szentléleki várat, illetőleg a várkastélyt (ad radicem montis et castris olim regalis) Bályogi Lőrincnek adományozta.

de a Kézdi Sándor család dicsőszentmártoni ága hosszas pöröszködéssel visszaszerezte és meg is tartotta kihalásáig. Az ág utolsó sarja Gáspár † 1513. Megint hosszadalmas pör indult meg a család más ágai (egyik ága Moldvába költözött és Román nevű helységről Románi Sándor-nak nevezték) és a törvénytelenül királyi adományt szerzett nőági rokonok között, kik közül az egyik épen azért, hogy a szentléleki uradalmat is megszerezze, attól sem riadt vissza, hogy a királyi könyvekből hamis oklevelet állíttasson ki. A ritka hamisítási eset miatt a király elrendelte, hogy a gyulafehérvári káptalan vonja be a levelet, vagy ha ez nem lenne lehetséges, nyilvánítsa azt érvénytelennek. A sok huzavona között, melyben az alvajda megengedte magát vesztegetni, Szapolyay János vajda szerezte meg e várat tartozékaival.

Természetes, hogy a hosszadalmas pörben sok oklevelet adtak ki (Sz. O. III. 102, Teleki okt. I. 336: 429., 479, II, 295, 316, 367, 380.) Míg az oklevelek általában csak a várat és tartozékait emlegetik, a hozzátartozó birtokok felsorolása nélkül, az említett pörben kiadott oklevelek figyelmes olvasása alapján megállapítható, hogy ehhez a várhoz tartozott Torja város, Peselnek, Kantafalva, Pálos és Péterlaka.

A tulajdonosok a várat egyre jobban elhanyagolták, mert a tövében épített kényelmesebb várkastélyban laktak. Mikor János Zsigmond a Feketeügy melletti Várhegyen *Székely bánja* várát építtette, már Szentlélek annyira elhanyagoltatott, hogy a fejedelem tartozékként osztotta be a vár birtokai közé, pedig még a vár fényes falai megvoltak 1582-ben is. (Sz. O. VI. 92.) Ez a várhegyi vár a síkságból kiemelkedő hegyen épült, aránylag kis terjedelemmel, az akkori viszonyok között nagyszerűen meg lehetett erősíteni elősáncokkal, de olyan kevés őrséget lehetett bele helyezni, hogy nagyobb ellenséges csapatok ellen nem volt védelmezhető. Még a belső rend fenntartása szempontjából sem felelt meg; a Báthory Zsigmond alatt fellázadt székelyek könnyű szerrel lerombolták. A léczfalvi országgyűlés elrendelte újraépítését; maga Basta is előmozdította azt. Még ép volt akkor, midőn Lenk Ignác kiváló földrajzi lexikonját írta. Mint kiváló katonai szakíró úgy vélekedik, hogy kicsinysege miatt nem érdemes fenntartani.

Miklósvár. A sebesi, udvarhelyi, csiki székelyek földjének és a Barcaság összeszögelésénél az Olt mellett feküdt. Először II. Endre 1211. évi oklevele említi a vár gyepűit a német lovagrend részére kiadott adománylevelében. Ez is a második várvédelmi vonalon feküdt, bár Fejérvármegye sepsi kerületéhez tartozott, mégis inkább Udvarhely és Csíkszék védelmére szolgált. Korán magánkézbe került királyi adománybirtok gyanánt tartozékaival együtt. Valószínű idetartozott az Olt déli fordulójánál fekvő Székföld is, melyet szintén a Mikó

család szerzett meg. Ide tartozott tehát annak a hegyláncnak nyugati lejtője, amely az Olt és Feketeügy közé nyúlik be. (A későbbi miklósvári járásnak több mint fele!) Nevezetesebb helységei voltak Miklósvár, a két Ajta, Bölön, Liget, Hídvég, Árapatak. Nyáraspatak.

Még volt egy vár, melynek a Feketeügy völgyét kellett védeni; de erről alig tudunk valamit.

Még egy nagyobb kiterjedésű királyi terület volt Bereck tájékán, amely valószínűleg a havasi ispánsághoz tartozott. Ez a terület Zsigmond uralkodása alatt a *Székelyföld szélén* lévő Oláh kenezség, azonban székelyek is lakták. Zsigmond király Kinizsi János és Bereckfalvi Czakó, valamint a Iemhényi és Nyujtódi előkelő székelyek és a székely ispán közbenjárása folytán adott ennek a kerületnek kiváltságlevelet. (Sz. O. I. 120. és O. B. III. 123.)

Ha ezeket a királyi várbirtokokat levonjuk a későbbi Háromszék területéből, olyan kevés és annyira szaggatott terület marad, hogy nehéz elképzelni annak életét. Sokat elmélkedtek mások is ezen. Csak az a vélemény lehet helyes, hogy a sebesi miklósvári és kézdi székelyek csak a királyi várendszert kialakulása után telepedtek meg, illetőleg terjedtek el nagyobb számban. Az őskorban is használhatták a háromszéki Olt völgyet, de ha védelemre került a sor, akkor barmaikkal visszahúzódtak hegyeik közé, azon három hegylánc észak felé egyre szerülő völgyeibe, amelyek Csík székéből nyúlnak le. Ezen völgyeket kétségtelenül már a legrégebb időben is erődítmények védtek.

Ha tudnánk azt, hogy a háromszéki királyi területekre (melyek Fejér vármegyéhez tartoztak és lakói bolgárok, ruthének és bessenyők voltak) mikor és hogyan telepedtek a székelyek, sokkal kevesebb vitaanyagunk lenne. Csak annyit konstatálhatunk bizonyosan, hogy a mai miklósvári, alsókézdi, felsősepsi és orbai járást, valamint Bereck környékét a XII. századiói áraszthatták el a székelyek. Erről majd a székelyek történetében emlékezünk meg bővebben. De itt a telepedés kérdésével kapcsolatban reá kell mutatnom mégis arra, hogy míg a bessenyőket a kunok, majd a kunokat a bolgár-wlach császárság nyugat felé szorítja, a Szerethközi székelység egy része kénytelen szintén nyugat felé húzódni; egy kun támadás a XII. század végén átsapott az ojtói és bodzai szoroson is és megtizedelte és a hegyekbe felyomta az Olt és küllői völgyi székelyeket is. Rövid nyugalmi állapot akkor következett be, midőn a bolgár-wlach császárság és tatárok által elpusztított kunokra a magyar királyság kiterjesztette védőszárnyait.

Tulajdonképpen a székelyeket ezen mozgalmas idő után ismerjük meg okleveles alapon. Még tartanak a nagy történelmi földrendés utókövetkezményei. A romok után látjuk a rendező munkát: a német lovagrend betelepődését, a szászok te-

rületrendezését. Kétségtelenül meg tudjuk állapítani, hogy mindkettő kap olyan területeket, melyeket az előtti székelyek laktak. Azt is tapasztaljuk, hogy az elmenekült székelyek visszavágyának és részben vissza is költöznek régi területeikre, nemcsak a Bárcságra, hanem a Szereth vidékére is a milkói, kun püspökség megalakítása után.

Királyi és Székelyföld.

Ezeket az adatokat nem vette tekintetbe az az iskola, mely a székelyekben Magyarországról hozott királyi telepéseket látott. Nem tudta megmagyarázni azt, hogy telepeseknél hogy lehet a jus regiumot kizáró ősfoglalási tulajdonjog, nemzetségi szervezel és azt, hogy a székelyek honnan veszik a nagy mozgási szabadságot, — és különösen a tömegeket arra, hogy új területeket foglaljanak. A székely telepedés kutatóinak persze igen nagy rejtély a kézdi székelyek esete, akik a XIII. sz. elején már elmenekültek a kézdi patak mellől és mégis Asztalos Miklós az V. István korabeli aranyosi telepítést *direkt* onnan vezeti Aranyos székre és Kézdi székbe is. Arra sem mutatnak rá, hogy milyen nagy különbség van az ősfoglalású székelyföldi és az aranyos székj székelyek birtokjoga között: de menstégükre legyen mondva, nem is veszik észre. Nem azért, mert figyelmetlenek; — az még nem lenne baj, mert néha a jó öreg Homeros is elbóbiskol, — hanem azért, mert nem ismerik a régi magyar birtokjogot, az adomány és nemzetségi birtok közötti óriási különbséget. Felületesen nézve a dolgot, az aranyosi székelyek és székelyföldiek között nincs semmi különbség. A székely specialitások itt is, ott is megtalálhatók, de az aranyosi székelyek feje fölött mégis ott lóg Damoklesz kardja: a király adta és el is veheti birtokukat! Az egységes nemesi rend megalakulásáról írt tanulmányomban több példával bizonyítottam, hogy aki adománybirtokot nyert, annak birtokában sohasem lehetett biztonságban. Egy jóképű kérvényező egy indokolatlan szeszély, vagy gyanu elég volt az adomány visszavonására: Minden trónváltozás kellemetlen meglepetést hozhatott, minden új királlyal megerősítették tehát a régi adománylevelet. A derék aranyosi székelyek már az első trónváltozás alkalmával bevették IV. László megerősítő oklevelébe, hogy ők 80 lovat is adtak a királynak; tehát néminemű vételről is volna szó, de ezen az alapon sem nyugodhattak; újabb és újabb megerősítést kértek, — többek között Zsigmond királytól is. (1394.) Azt hitték, hogy ezután már legalább Zsigmond uralkodása alatt nyugodtan aludhatnak. Közben Zsigmond új kettős pecsétet vésetett, kihirdette, hogy amely okleveleit új pecsétjével meg nem erősítik, azok érvényüket veszítik. Az aranyosi székelyek nyugodtan tovább aludtak, de évek muíva valami történhetett, mert 1436(!)-ban az öreg csá-

szár uralkodásának végén — talán az új uralkodóra gondolva — avagy mert valami befolyásos úr rávetette szemét földjükre — mégis csak felébredtek. Zsigmond tekintetbe véve hű szolgálataikat, — ámbár a megerősítés ideje régen lejárt — kérésükre újra kiadta az oklevelet. (Sz. O. I. 130.)

Az aranyosi székelyekről el lehet mondani, hogy királyi birtokra *telepedtek*. Ennek meg is van a nyoma; hosszú időn keresztül kísérte őket e miatt az aggodalom. Zsigmond után is többször megerősítették adománylevelüket. Ez a körülmény teszi érthetővé azt, hogy *még a fejedelmi korban sem mertek résztvenni a székelyek szabadságáért vívott harcokban, nem mertek fellázadni*, mert királyi adománybirtokon lakván, az birtokaik elvesztését vonta volna maga után.

A tulajdonképeni Székelyföldről hasonló nyomok felfedezésével még nem lepték meg irodalmunkat a modern kenézekt. Pedig sokat okoskodtak, sok haszontalan érvet és elméletet gyártottak, de azt nem sikerült bebizonyítaniok, hogy a Székelyföld a király földje volt és azt sem sikerült megdönteni, hogy a Székelyföldön még királyi jog sem volt. Ebből önként következik, hogy a székelyek nem lehetnek királyi telepesek, mert a királyok csak saját földjükre telepíthettek.

A nemzetségi jog nem írott törvényben és jogban gyökerezik, hanem a jogfolytonosságon alapuló gyakorlatban. Azt kitalálni, hogy egy birtok nem királyi, hanem nemzetségi — nem lehetett. Már a legrégebb időben registrumba foglalták a királyi birtokokat és az azokon szolgáló népeket. Még az Anjoukorban ismerték Szent István regisztrumát, illetőleg legendáját. II. Endre, IV. Béla, IV. László, Nagy Lajos alatt is készítettek ilyen jegyzőkönyveket, sőt IV. László idejéből arra is van adatunk, hogy királyi mértékkel (mensura regalis) fel is mérték a királyi birtokokat. Még meglőrténhetett, hogy valami kiváló szélhámos becsempészte magát valamelyik társadalmi osztályba, de egy egész nép ezt nem tehetné. *A székelyeknek a honjogtalanság megelőző szállásjoga nemcsak hagyomány, hanem megszakítás nélküli állandó joggyakorlat is!* Kezem és lábam ujjain nem tudom elszámlálni, hogy hányféle nép milyen privilegiumokkal telepedett Magyarországra az Árpád-korban. Az idő soknak elmosta később betelepedési körülményeit; a jambor utókor képzelete szerette minél messzibb korba visszavetíteni betelepedésük idejét. Az erdélyi szászok pld. kifalálták, hogy ők még Nagy Károly idejében telepedtek lakhelyeikre. Ezzel ugyan a székelyek régiségét nem licitálták túl, de önérzeti alapul szolgált. Senki sem törődött az ilyen elméleti álmódzással, mert ez a balhiedelem soha sem érvényesülhetett birtokjogi és politikai téren: az ő földjük csak királyföld maradt, megfizették becsülettel annak bérét, őket pedig és az összes más népeket csak telepeseknek, *vendégek*-nek tekintették. Ezzel szemben arra egyetlen adat sem maradt.

hogy a székelyek ösfoglalási és nemzeti jogát kétségbe vonták volna, mert az kétségbe vonhatóan *élő jog* volt, melyet meg lehetett hatalmi szóval sérteni, (bár erre sincs adatunk a királyság korából!) el lehetett taposni, de kétségbe vonni nem! De ideje, hogy visszatérjünk a székelyföldi királyi várakhoz ezen hosszadalmas kitérés után, melyet azért iktattam ide, mert a királyi birtok Háromszéken ékelődött be a legfeltűnőbbben a Székelyföldre és itt adhattam elő legérthetőbbben mondanivalómat.

A *csikszéki királyi várakról* semmit sem tudok mondani. Romok vannak; mondák sem hiányoznak, de történelmi adat nincs és nem is lehet, mert Csík Szent István korában kétségtelenül lakatlan pusztaság volt, csak olyan arányban népesült be, amilyen arányban a Kárpátokon túli székely terület pusztulása azt feltétlenül szükségessé tette. Lehetett ott talán egy ú. n. erdőispánság és benépesedése után keletkezettek erősek is. A csíki várrendszer egyik töredéke volt a sólyomkői erődítmény és őrtorony Tusnád határában, ahol székely-őrök (Spiculatores Siculi) teljesítettek szolgálatot. (Sz. O. I. 117.)

Legtovább megmaradt és a leglőbb írásos emléket is hagyott az a két vár, mely távol esett a határtól, a határvédelemben *közvetlenül* érdekelve sem volt: a *görgényi* és *székelyudvarhelyi*. Világért sem azért, mert ellenség kevesebbszer járta, hanem azért, mert ezek tisztségi uralkodókká (officialatus) váltak. A görgényi váruradalmat tisztsége jövedelme gyanánt a székelyek ispánja, az udvarhelyit pedig az alispán bírta, akiknek gondja volt a várak és különösen a várbirtokok konzerválására.

Legklasszikusabban megőrizte várispánsági jellegét a *görgényi comitatus*. Ez még az erdélyi fejedelmek korában is olyan, mintha az Árpádkor óta semmi sem történt volna, sőt tovább fejlődött az árpádkori alapon. A görgényi várbirtok, vagy mondjuk későbbi kifejezéssel érthetőbben, *váruradalom* amnyiban volt kedvezőbb helyzetben a többinél, hogy 27 község összefüggő területéből állott, amelyet János Zsigmond még 7 községgel meg is toldott. Lakói székelyek, oláhok és szlávok. Mint már említettem is, a Székelyföldre tartozónak tekintik, de közigazgatási szempontból mégis Torda megyéhez csatoltolták, azonban a székelységgel való kapcsolatának kifejezésére marosszéki districtusnak nevezték. Így a kecske is jól lakott és a káposzta is megmaradt. Megtörtént a görgényi várispánsággal is, hogy egyes birtokrészeit átmenetileg, sőt az egész ispánságot is eladományozták (pld. Hunyadi János) de ez a közérdekellenes beteges tünet rövid ideig volt érvényben.

A Székelyföldön és a Székelyfölddel kapcsolatos területeken elég későn ugyan, de érvényesülni kezdett az az elv, hogy tisztességhez, székely és szász földhöz és királyi várhoz tartozó területet nem adományoz el a király. (A feltételes kiadott patens alakú adománylevél idevonatkozó formulája: dummodo possessio non sit terrae Saxonum vel Sicularum nostrorum aut ad aliquod castrum nostrum regale vel aliquem officiolatum parcium nostrarum Transsilvanarum (Sz. O. III. 67.) Minthogy

A csíktusnádi solymókői vár látképe. Előtérben az Olt által átfúrt andezit konglomerát szikla. (Likacskö)

nem a székelyföldi várak részletes történetét kívánom adni, hanem csak a Székelyföld és várak viszonyának ismertetését, ennyit elégsegesnek tartok. Az olvasó bővebben olvashat a görgényi várról Csánki Dez.ó: Magyarországi földrajza V. k. 669. l. és a Sz. O. kül. kötetében.)

Még csak azt említem meg, hogy a vár a székely nemzet régi történetében különösebb szerepet nem tölt be; a székely ispán saját kényelme szempontjából többször Görgényszentimrére hívta össze a székely nemzetgyűlést és ezért látszat szerint Maros-zsék az anyaszéktől, Udvarhelytől elragadta a politikai vezetést, az igazságszolgáltatásban azonban Udvarhelyszék maradt a felelősségteljes fórum. A fejedelmi korban igen gyakran tartják itt, vagy Marosvásárhelyen az országgyűléseket, hogy a nemesség könnyebb megjelenését és a székelyekkel szemben túlsúlyát biztosítsák.

Valamivel bővebben kell megemlékeznem az *udvarhelyi várról*, mely régi római castrum romjain emelkedett. Legelső

ismert neve Udvard. Ebből többen arra következtetnek, hogy szláv telep volt, azonban az Udvar keresztnév előfordul a székely családoknál; képződhetett tehát ebből a keresztnévből Nagyom problematikus az értéke annak, hogy a magyar nyelvben előforduló szláv jövevény nevekkal egyező helynevekből szláv lakosságra következtetünk. Kétségtelen, hogy Udvarheíyszék a legtisztább székely szék, bár az udvarhelyi vár birtokain is a várnép idegen volt, mint mindenütt. Az udvarhelyi várra vonatkozó első ismert adatunk is az oláhfalvi oláh várnéppel ismertet meg. Másik várnép-falu volt Zetelaka Mjundkét község székellyé vált és azt sem tudjuk, mi módon, a székbe kebeleztetett régi privilégiumainak épségben tartásával. Ezek a privilégiumok igazságszolgáltatásukra és adózásra vonatkoztak. Csak 1765-ben csatolták szorosabban a székhez, de Oláhfalu a törvényhozásban gyakorolt különleges kiváltságát a legutóbbi időkig megtartotta. Ugyancsak várnép falu volt Oroszhegy, Lengyelfalva, Bessenyő és Farcád, talán Pálfalva is;

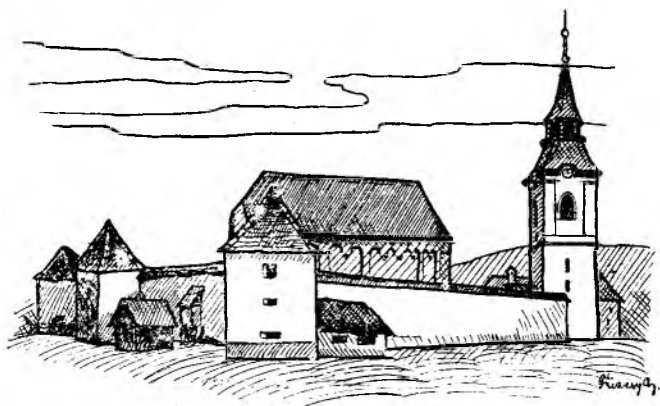

Az udvarhelyi vár romjai.

legalább egy késői oklevélből erre lehet következtetni. Valószínűleg várbirtok volt Udvarhely megyének Partium nevű része. Ennek első községéről, Szent Demeterről ezt kétségtelenül meg tudjuk állapítani és ebből a többire is bátran következtethetünk. Mint a görgényi, az udvarhelyi vár mellett is Szent Imre nevű községet találunk. Az udvarhelyi várhoz tartozott Firtos vára is.

Az udvarhelyi várudalalom a székely alispáni tisztséggel járó javadalom volt. Jelentőségét akkor veszítette el, midőn több alispán is működött. Talán akkor kezdték elhanyagolni a várat is, amely valamikor az őskorban, mikor nyugat felől is védelemmel kellett a Székelyföldet, a korviszonyoknak megfelelő volt, de a fejlődéssel már csak azért sem tarthatott lépést, mert stratégiai jelentősége megszűnt. Annyira elhanyagolták, hogy csaknem rombadült, de Báthory István vajda, aki a székelyeknek nagy ellensége volt, nem az ellenség, hanem a székelyek ellen újra építtette.

Várbirtokainak sorsáról vajmi keveset tudunk. Feltűnő, hogy míg más székekben a várbirtokok nem olvadhattak össze közigazgatási szempontból a székely székekkel, Udvarhely és Csík székeknél az összeolvadás csaknem teljesen végbement.

A derzsi (Udvarhelyszék) varjúvár.

Még meg kell említenem, hogy Székelyföldön *magánvárak* is szép számmal voltak, sőt úgynevezett *varjúvárakat* (a megerősített templomokat hívták így) a községek is szép számmal építettek különösen Háromszékben, amely a Székelyföld legvesélyesebb pontja, valósággal Achillessarka volt. Csak a magánvárakra vonatkozhatik Pecsevi török történetíró következő jellemzése: »Régi szokás nálunk (t. i. a székelyeknél), hogy az ő váraikba az erdélyi vajda nem léphet be, s ha éppen kosztát,

vagyis vendégséget kell nekik adni, akkor is csak 5-6 emberrel mehet be és kivüle valamennyinek fegyverét elveszik ilyenkor (Török történetírók III. K. 165. 1.)

Egyfelől a váraknak ilyen védelme, másfelől a várak engesztelhetetlen gyűlölete a székely szabadság féltéséből és szenvedélyes szeretetéből fakadt, amint később ki fog derülni.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy Székelyföldön a nemzeti birtokjog nem tett semmi engedményt, a *ius regiumon* alapuló hűbéres természetű birtokjognak. Megmaradt épen akkor is, mikor Magyarországon a két birtokrendszer az ösíségbe összeolvadt és ennek alapján megszületett az egységes nemesi rend és nemesi vármegye. A székelyföldi vagy Székelyfölddel határos királyi várbirokok két székben csaknem érintetlenül megmaradtak, kettőben pedig a székelyjog sérelme nélkül beolvadtak. Talán ez volt a tővéről elszakadt, önálló életre kényszerített nép konzervatívismusa és szabadságszeretetének a legnehezebben kivívott győzelme. Ebből a győzelemből a magyar történelem azt a gyönyörűséget merítte, hogy 1876-ig szemlélhette a várispánságok és nemzetségek legősibb viszonyának történelmi forrásainban homályan megmaradt képét élő valóságban. És az élet más vonatkozásaiban is ugyanerre a megállapításra jutunk.

Székely telepek Magyarországon.

Magyarországon a legrégebb idők óta találunk székely telepeket anélkül, hogy keletikezési idejüket még csak valószínűleg is meg tudnánk állapítani. Vannak ezek között olyanok, melyek már a honfoglalás előtt is meglehettek (Bihar vidéke), vannak olyanok, melyek a honfoglalás korában keletkeztek úgy, hogy a magyarokhoz csatlakozott székelyek nem tértek vissza (Vágvidék, Moson, Sopron, Vas megye), vannak olyanok, melyekre a XII—XIII. századi nagy csapások sodorták őket (ugocsai és szabolcsi). Vannak, ahová a szapora népet akkor telepítették, midőn földjük már nem tudta őket táplálni (Regéc, Marosillye, Dócse). Ezekben a nagyobb telepeken kívül vannak apróbbak szétszórva az országban, amelyeknek emléke csak helynevekben maradt meg.

A magyarországi székely telepek felé akkor fordult a figyelem, mikor be akarták bizonyítani, hogy a székely nem nép-, név, hanem foglalkozást jelentő szó. Különösen a vág vidéki és a regéczi székelyeket használták fel e célból régebben. Karácsonyi János pedig loklevelek és helységnévtár segítségével 17

helyeségről állította, a legtöbbről neve után — hogy székelyek lakták. Nem lenne nehéz ezt a névsorí gyarapítani, de nincs értelme. Lehetséges, hogy a Székely nevű faluk lakói tényleg székelyek voltak, de az is megtörténhetett, hogy egy székely nevű emberről ragadt rá a név.

Mint ahogy a székely tetszése szerint állhatott bárki szolgálatába, sok székely nevű család jutott ki Magyarországra. Ezek közül nem egy tekintélyes szerepet töltött be, és nagy birtokot is szerzett. Ilyen székely családról feltehető, hogy nemcsak nevet adott az általa telepített községnek, hanem székelyeket is telepített ki, ugyanezt tehették a székelyekkel kapcsolatban álló magyar főúri családok is. Nem véletlen pld., hogy a Lossonci család szerémi birtokain is találunk Zekwl nevű falut. (Bánffy O. I. 302). E családnak u.i. több tagja viselte a 'székely ispáni méltóságot és váraiban is székely tiszteket alkalmazott.

Mint ahogy ezeknek a szétszórt községeknek nagyobb jelentősége nincsen, csak a nagyobb telepek ismerletésére szorítkozom.

I. A legelősebb telepnek látszik a **bihari** melynek lakói Béla király névtelen jegyzője szerint résztvettek a Ménmarót elleni harcokban. Már röviden kifejeztem azt a véleményemet, hogy a bihari székely telep megvolt a honfoglalás előtt. Ezt arra alapítom, hogy Anonymus előadása szerint Usubu és Velek vezetése alatt a magyarok Csepel szigetéről kiindulva a homokon át érkeztek a Kórógy folyóhoz, ahol hozzájuk csatlakoztak »az összes« székelyek. Azonban a *székelyföldi* székelyek nem vonulhattak eléjük, még kevésbé egyesülhettek velük úgy, hogy az első csatában harcoljanak, mert közöttük és a magyar csapatok között volt Ménmarót országa. Ha a székelyföldi székelyekről lenne szó, akkor azok a csatában csak úgy vehettek volna részt, hogy a magyarok támadásával egyidejűleg hátra támadták volna Ménmarót seregét. Anonymus leírása tehát csak a székelyek egy nyugatra előretolt töredékére vonatkozhatik.

Ennek a telepnek első okleveles nyomát a váradi regisztrumban találjuk. Itt szerepel II. Endre korában 1217-ben egy *jobbágy székely század*. (centuria Sceculzaaz), Ez a század azt állította egy Deus nevű emberről, hogy ő is közéjük tartozik (valószínűleg ő is székely volt!) Deus azonban azt vitatta, hogy ő szabad; mint ahogy a székely század vezetői a perdöntő esküt nem tették le, a bíróság alperes javára döntött.

Amint a váradi regisztrum ezt előadja, a mai olvasó a várjobbágyok helyzetére hátrányos következtetést vonhat le. A várjobbágyok igen tekintélyes pozíciót töltöttek be, Hogy hadkötelezettségüket teljesíthessék mint páncélos lovasok vagy gyalogok, megfelelő nagyságú földet kaptak. Birtokuk átlagát 600 holdra tehetjük. (a minimum 300 hold) de volt közöttük olyan gazdag, aki egyházat alapít és tart fenn, mint kegyúr, másik várat épít-

tet; a különbség közöttük és az abszolút szabad ember között az, hogy ők királyi hűbéresek, szolgálatuk a várhoz, illetőleg az ispán zászlójához köti; a szabad ember pedig nem áll senki szolgálatában, ősi nemesi tulajdon birtoka jövedelméből él. Kézai krónikája szerint a várjobbágyok elszegényedett nemesek. A XIII. század végétől kezdve elég gyakran fordul elő oklevelekben is a nemes jelző reájuk vonatkoztatva.

Egy század várjobbágy nem kicsiny terület birtokosa. Kétségtelenül a bihari Székelyszáz nevű század központja Székelyhíd volt, melyet Székelyvárosnak is neveztek. Közeliében volt Székelytelek. Mindkettő előfordul az 1332 évi pápai tizedjegyzékben is. Telegd, Adorján és Albis szintén a bihari székelytelep-községei. Kétségtelen, hogy ennek a telepnek nem volt minden tagja várjobbágy, hanem ősi székely szabadságát megőrizte.

II. Honfoglaláskori telepnek kell tekintenünk a **nyugati határon** előforduló székelyeket is. Ezeknek egy részét Sopron, a nagyobb részt Pozsony megyében találjuk. Székelytelep volt Báránd az osztrák határszélen, de az Árpádkor végén talán a cseh háborúk, vagy belső villongások következtében lakói elpusztultak; I. Károly király az osztrák heiligenkreuzi kolostornak adományozta, elnémetesítve Parendorf lett belőle. (Sz. O. III. 7.) Nagyobb összefüggő telep volt a *vágvölgyi*, amely külön comitatust alkotott. Valószínűleg ezek is várjobbágyok voltak, mert az első okleveles adat szerint száz katonát állítottak a király minden, tehát külföldi hadjárataiban is. IV. Béla előtt panaszt emeltek ispánjuk ellen, mert túlságosan terhelte őket. A király tekintetbe véve, hogy a székelyek eddig is többet tettek kötelezettségüknél, megengedi, hogy miként a *serviens regis-ek*, fejenként teljesítsék hadi szolgálatukat. (C. D. IV/3. 547. Sz. O. I. 14.) Kétségtelen, hogy ez azt jelenti, hogy ezután száznál jóval többen fognak hadba vonulni! Miben áll tehát a király elismerése és jutalma? Abban, hogy ez után *közvetlenül* a király zászlója alatt harcolnak és külföldi hadjáratokban csak a király pénzéért kötelesek résztvenni! Ez a telep valószínűleg a tatárjárás alatt pusztult el, bár még azután is vannak nyomai (Történetírás I. 398. 401.) Boleráz helység 1258 és 1364 évi határjárása alkalmával még a Fejér hegység mellett laktak székelyek! Emléküket őrzi Székula tót község neve.

A nyugati határmenti székelyek közelében bessenyő telepek is voltak. Ezek fogták fel a német császárok, osztrák hercegek támadásait és igyekeztek visszatarítani a királyi sereg megérkezéséig. Első említésük II. István korából fordul elő a Kézai Krónikában. Jelen voltak, mikor II. István a cseh fejedelemmel békés tárgyalást tartott a határon. A szerződészegő csehek váratlan támadást intéztek a bessenyő és székely ijászok ellen, akik megszaladtak egész a király táboráig. (53. c.) Ugyancsak együtt szerepelnek II. Géza és Henrik osztrák herceg harcaiban és ott is megszaladnak, mint a juh a farkas.

előtt. (165. c.) Kétségtelen, hogy az utóbbi esetben csak a nyugati határmenti könnyű fegyverzetű íjász székelyekről lehet szó: a II. István korában pedig talán arról a székely testőr századról, melyet az erdélyi székelyek szoktak küldeni a királyi udvarba. Egyik esetben sem engedik feltételezni a körülmények, hogy Erdélyből székelyeket rendelhettek volna a nyugali határra.

III. A harmadik nagyobb székely telep a **sásvári comitatus** Ugocsa vármegyében. Mikor keletkezhetett? nem tudjuk megállapítani. Annyit tudunk, hogy Ugocsa vármegye igen sokat szenvedett a tatárjárás alatt. A tatárok az északkeleti hegyvidékről nem is vonultak ki, hanem azt évtizedeken át megszállva tartották. 1264-ben IV. Béla a sásvári főesperest küldte követségbe IV. Orbán pápához. A főesperes elpanaszolta a szentatyának, hogy egyháza mennyit szenved a tatároktól, a miatt jövedelme 9 ezüst márkára apadt. Ugy mondta, hogy a főesperesség Magyarország legszélén van, úgyhogy közöttle és a tatárok között alig van emberi lakóhely. Panaszára a pápa a zsinati tilalom ellenére neki adományozta a vinci plébániát. (Teutsch-Firnhaber 81. l.) Hogy 1264-ben már megvolt a sásvári székely ispánság is, erről kétségtelen adatunk van I. Károly idejéből 1323-ból.

Ebben az évben Sényői Salamon fia, Domokos a király elé járult, elpanaszolta, hogy ő a sásvári székely generációból való, de a békételen idők mostohasága miatt elszakadt onnan; kérte tehát az engedélyt a visszatérésre. A király vizsgálatot rendelt el, melyet az egri és az esztergomi káptalan tartott. Mindkettő több tanút kihallgatott, akik egyhangúan igazolták, hogy nem csak Domokos és atyja, hanem nagyatya is sásvári székely volt. Öröklött birtoka volt in Magna Luew de Themusy Zekul. Ezen jelentések alapján Károly király megengedte, hogy visszatérjen és szolgálja őt nemzetsége törvénye szerint. (Magyar Nyelv. 1931. 206.)

Domokos azonban nem tért vissza, hanem Egyed fia, Iván szolgálatába lépett és kitüntette magát a Dósa vajda ellen vezetett debreceni ütközetben, ahol meg is sebesült. Érdemeiért Károly király 1326-ban neki székely társaival együtt azt a kiváltságot adta, hogy tartózkodjanak szerzett birtokukon Sényőn, avagy bárhol, ahol akarnak és utódai közül se kényszerülse őket senki arra, hogy a székelyek közös lakhelyére, (t. i. a sásvári ispánságba) visszatérjenek, hanem mint nemesek, bárhová mehessenek.

Ezeket az okleveleket Domokos fia, Pál bemutatta 1365-ben Lajos királynak, aki azzal a hozzáoldással erősítette meg az okleveleket, hogy senki se kényszeríthesse őt és utódait az eredeti oklevelek bemutatására. Ennek az a magyarázata, hogy mikor II. Károly király pecsételte a Basarab elleni hadjáratban elvesztett, új pecséleteket vésztett és mindenkit kötelezett arra,

hogy régi pecsége alatt kiadott okleveleit megerősítés végett mutassa be. Ezt Sényői Domokos elmulasztotta és jog szerint eredeti oklevelei érvénytelenekké váltak.

Ezekből a végtelenül érdekes oklevelekből megállapíthatjuk, hogy a sásvári székely ispánság a XIII. század közepén már megvolt, mert Sényői Domokosnak az atyja, sőt nagyatyja is ehhez az ispánsághoz tartozott. Az ispánság központja a mai Sásvár közelében levő szigeten épített vár volt.

Mégismerjük az ispánság egyik kerületét, melynek neve Temesi Székely; ebben feküdt a Szent János egyház mellett Nagylövő, a Sényői család örökölt birtoka.

Bár a sásvári esperességnek elégséges védelmet látszott nyújtani a kedvező fekvésű Sásvár és vitéz székely őrsége, az esperesség elenyészett, illetve átalakult ugocsai főesperességgé. Ezen a néven fordul elő az 1332. évi pápai tizedjegyzékben. Az ugocsai székelyeknek még a XV. században is van nyoma. Sokat szereplő, híres ember volt ebben az időben Ugocsai Székely Balázs gyulafehérvári kanonok, ugocsai főesperes. (Teleki O. I. Sz. O. III. 24.)

Arra nézve, hogy az ugocsai székelyek mikor kerültek Sásvárra, nehéz határozott választ adni. Lehetetlen feltételezni, hogy IV. Béla a tatárjárás után telepítette volna, mert a fatárjárás után, mely Erdélyben 6 évig tartott, a székelység is igen gyér állapotban volt. Fel lehet tételezni, hogy esetleg a székeiység őstelepedésének előretolt őrszeihez tartozott a szabolcsi és váradvidéki székely telepekkel együtt. Ez ellen csak a Temesi kerület neve tiltakozik. Említettem már, hogy valószínűleg a Barcaság is a Székelyföldre tartozott, és azzal együtt a Tömösi szoros és Temespaták melléke is. Az ugocsai székelyek temesi kerületének neve arra a feltételre ad okot, hogy a kunok támadása elől elmenekült barcasági székelyeket telepítették a XII században a Sásvárhoz tartozó várbirtokra. Különben Marosszéken is volt két Sásvár nevű helység Marosvásárhely közelében és élt egy Sásvári család, melynek utolsó tagja, Péter alapította a marosvásárhelyi ispotályt. (Orbán Balázs IV. 144.)

A sásvári székely ispánság vezet a **szabolcsi székely telepek**hez. Minthogy Sásvártól keletre tatárok voltak, az ispánság birtokai nyugat felé terültek el. Ilyenek: Székely, Szakoly, Berkesz, és Ramocsaháza. Én magam meggyőződtem arról, hogy Székelyen és a közeli Ajakon ma is hamisítatlan székely dialektusban beszélnek. Megjegyzem, hogy Székely község legrégebbi neve: Terra Székely=Székelyföld. Ezen néven került 1344-ben a Kállay család birtokába. (Anjou K. II. 171. l.)

Záradéknál még reá kell mutatnunk arra, hogy nagyon helytelen úton járnak azok a »tudósok«, akik a magyarországi székely telepek jogi viszonyai alapján akarják kétségbe vonni a székelyföldi székelyek ősi kiváltságos helyzetét, nem mintha a székely-nemesi jog helyi természetű lett volna, hanem azért, mert a

székelyföldi *realis* székely jogok mind abból folynak, hogy a székely saját ősfoglalású területén lakik. Ha idegen területre költözik, akkor csak *személyi* (personalis) *jogait viheti magával*, új reális jogait külön egyezség szabja meg, ami főképen a szolgálat minőségétől függ. Így találunk székelyeket a király szolgálatában, mint bánt, főispánt, várnagyot, titkárt, várjobbágyot, szervienst, az egyház szolgálatában a hierarchia különböző fokozataiban, az esztergomi érsek szolgálatában mint egyházi nemest, magyar főuraknál mint főember szolgálókat. Igen sok székely megszerzi a magyar nemességet. Magyar nemesnek lenni és székelynek maradni — ez jelenti a legnagyobb jogot, amit Magyarországon el lehet képzelni! A kétlakóság nem utolsó előnye, hogy pld. ha a székely a székely nemzet törvényei ellen követ el valami nagy bűnt, elveszíti székelységét és székely birtokait, de megmaradnak magyar nemessége és birtokai, viszont ha magyar bíróság ítéli el fej és jószágvesztésre, székelysége és székely birtokai maradnak meg. Nem is csoda tehát, hogy sokan igyekeztek magyar nemességet szerezni.

Ennyit tartottam szükségesnek hozzáfűzni *Szabó Károly*: A magyarországi székely telepekről (Századok 1880) és *Jakab Elek*: Székely telepek /Magyarországon (Századok 1896) című értekezéseihez.

A székelység intézményei

A szék

Miután főbb vonásaiban megismertük a székelység elhelyezkedését, a terra, seu provincia Siculorum-ot, melyet Regnum Siculorum-nak is neveznek (Sz. O. II. 81.) ideje, hogy a lehető legrövidebben ősi intézményeivel is megismerkedjünk. Legelőbb azt a külső keretet ismertetem, amelyben életük lefolyt: *a székeket*.

Azok, akik a székelyek intézményeiből csak bizonyosság gyanánt ragadták ki a kedvezőnek látszó, vagy könnyen elcsavarható vonásokat, a székely székeket is felvonultatták bizonyosságaik között, azt állítván, hogy a szék nem ősi, sőt nem is székely intézmény, a szászoktól vették át. Ezt ugyan a szász tudósok nem állítják ilyen határozottan, sőt van aki ellenkezőről van meggyőződve. (Eder. Archiv d. Vereines f. S. LK. I. 51,) de ez nem is fontos, mert a székek keletkezését józan ésszel az *eredet kérdésének* eldöntésében sem pro, sem contra nem lehet bizonyossággal használni. A szék nem is jelentkezik önként, mert nem akar hamis tanú lenni, de hát a modern kenézek előrángatják és erővel felvonultatják. Az bizonyos, hogy öreg legény, de még sem volt szemtanúja az őskornak. Ősapja körülbelül a székelyek letelepedésekor született, még a pogány korban, Nem is keresztelték meg. Nagyatyját is csak századok múlva tartották keresztvíz alá. Nem az a fontos, hogy a kereszttségben milyen nevet kapott, hanem az, hogy mit takart a név. Annak bebizonyítása, hogy a szék szót a székelyek a szászoktól vették át, rabulasztika idölga, de nincs az a rabulasztika, amely a székely és szász székek lényegi azonosságát be tudná bizonyítani.

Természetes, hogy a Székelyföld ősi tagozódásáról nincsenek adataink. Első okleveleink igazgatási egységeiket a várbirtokokkal szemben *terra*-nak nevezték. A terra jelent földet, mezőt: a várbirtokokkal szemben a meg nem erődített területeket. Mint ahogy van mezőváros a fallal körülvett várossal szemben. (Pld. mikor Marosvásárhelyt várral megerősítették, olvassuk egy határozatban: »az előbbi *mezővárosi* állapotnak meg kellett változni Corpus Statutorum I K. 83. l.) és voltak az erődített városokban élő rendes hadsereggel szemben *mezei hadak*. Tehát a szabad székelyek földjét a várbirtokokkal szemben terrának

nevezték, előfordul pld. terra Kizdi Siculorum; terra Sebus stb. Ennek megfelelően nemzetség-bíráit is *földbíró*nak = iudices *terrestres*nek nevezték, amely kifejezés előfordul Magyarországon is más vonatkozásban.

Amikor az egyházi adminisztráció erősebb halást gyakorolt a világi adminisztrációra, a terra kifejezés helyett kezdtek használni a dioecesis-t, miként a magyarországi vármegyeknél előfordul a parochia kifejezés is.

A harmadik fejlődési fok a *sedes*, a szék. Első előfordulását Sándor Imre 1404-re teszi, de ez tévevés, mert már Simon székely ispán (1322—1327) egyik keltezetlen levelét a *marosszéki* (sedes Maros) székelyek közönségének címezi, (Sz. O. IV. 8.), egy 1366 évi oklevélben is előfordul a Siculi nostri sedis Sebus kifejezés (Sz. O. I. 70.) de előfordulhatott előbb is, Nem oszthatom azonban id Jóna János azon véleményét, hogy a 7 székely szék már 1322-ben megalakult. (Ujabb adatok 63 és 122. l.) Ez egy oklevél félreértésén alapul, mely egy erdélyi országgyűlésről szól. Ezen megjelentek az erdélyi püspökön és székelyek ispánjain kívül *nobiles totius partis Transsilvaniae de septem comitatibus Siculi et Saxones.* (ZW. Urkunden I. 363) Minthogy az oklevelekben általában nem fordul elő vessző, Jóna János a *de septem comitatibus* a Siculi szóhoz olvasta, pedig világos, hogy a *nobiles*hez tartozik. A helyes értelelem szerint tehát megjelentek a gyűlésen 7 vármegye nemesei, a székelyek és szászok. Jól jegyezzük meg, nem új intézményről, hanem csak névcsereéről van szó. A szászoknál is a XIV. század elején tűnik fel a *sedes* szó használata, amely lassanként kiszorítja náluk a *comitatus* szó használatát, amely még 1355-ben előfordul (*comitatus Brassó. Van vicecomes* is. Sz. O. I. 63.)

Igazán mindegy, hogy a székely, vagy a szász nemzet használta-e előbb a *sedes* kifejezést. csupán az igazság kedvéért nyilvánítom azt a véleményemet, hogy a székely *felfogásból*, mondjuk néplélekből inkább vezethető le a fogalom megszületése. Említettem már, hogy a székely nyelvben a *szállás* foglalma nem ismeretes oly mértékben, mint a magyarban. A székely a telket *ülésnek* és nem szállásnak (*descensus*) nevezi (Sz. O. V, K. 145, l.) Előfordul ugyan a székely szótárban is a szállás fogalma; az ideiglenes havasi kis kunyhókat, nevezik szállásnak. A szállás szó nomád fogalom. Benne rejlik az ideiglenesség. A székely túl volt a nomádizáláson, bár letelepedése után is igen hosszú ideig gazdasági életét is állattenyésztés jellemezte, *megülte* azt a magas területet, amelyen mint a mélyen léereszkdő felhő, megakadt. Bírái is *széket* ültek. Még a maki-sai mezőn 1819-ben is meg voltak azok a körbe rakott kövek, ahol széküléseiket tartották a háromszékiek. (Orbán Balázs III. K. 181. l.) Hát nem kézen fekvő-e, hogy ezeken az alapokon született meg a szék kifejezés, melyet a mindig elkülönzésre

törekvő szászok a magyar nemesi területen szokásos és már tőlük átvett (a diploma Andreanumban is előfordul) comitalus helyett felkaptak

A sedes szó használata mai okleveles anyagunk bizonyossága szerint a XIV. század elején tűnik fel, ámde az nem azt jelenti, hogy annál előbb nem használták. Minden esetre a szászok jobban megőrizték okleveleiket, melyen a létük nyugodott, — mint telepések több oklevéllel is éltek, mint a székelyek, *Est modus in rebus még az okleveles bizonyosságoknál is.* Egész véletlen dolga az, hogy egy oklevél korunkra maradt, ezért

Szállás a Hargitán.

a véletlen oklevél véletlen dátumaihoz nem lehet intézmények születését fűzni. Épen ezért fel sem sorolom, hogy melyik szék mikor fordul elő először oklevélben; legyen elég annyi, hogy rövid átmeneti korszak után, amikor még a terra és dioecesis is járja, a XV. század legelejétől kezdve általánossá válik a sedes — szék név.

A hetes számhoz való babonás ragaszkodás miatt a Székely földön is liét szék volt, de ezek közül egynéhány néha fájdalmas vajadás közben meg is fiadzott. Ha szakítunk a babonával és a lényegre tekintjük, a következő székekkel számolhatunk komolyan: 1. Udvarhely, 2. Csík. 3. Maros, 4. Háromszék, 5. Aranyos.

Udvarhelyszéknek idő folytán két fiú széke vált ki: Keresztúr és Baróócz. Az utóbbit nevezték Vargyas székeknek is (Vajda: Danieles 59.)

*Csík*ből alakult Gyergyó és Kászonszék.

8. R. Kiss István: Nemes Székely Nemzet Képe.

Háromszék eredetileg három elég kicsiny önálló szék: Közdi, Sepsí és Orbai összefoglaló neve. Utólag alakult Szentmiklósvárszék, vagy röviden Miklósvárszék. A Háromszék kifejezés emlékezetem szerint csak a XVII. század óta fordul elő. A főszéknek Sepsí székét tartották, ezért több oklevél tanúsága szerint ha csak kizárólag Sepsí székét akarták megjelölni, Sedes Sepsiszentgyörgynek nevezték. Előfordul pld.: ad sedem Sepsí, seu praesertim sedem Szentgyörgyszéke. (Sz. O. I, 182. II. 25. 26.

Marosszéknek Szeredaszék lett a fiúszéke. (Corpus Statutorum I. K. 66, és Barabás Sz. O. 231.)

A fejletlen *Aranyos szék* meddő maradt.

Fő és fiú székek száma a XVII. század végén 12 volt. Így lehet megérteni Lakatos István homályosnak látszó mondását, mikor Csík elpusztulásáról írva (1694) megállapítja, hogy a székely nacio egy tribusa a 12 közül elpusztult. (Sz. O. VI. 445.)

A székely székeket értékes statisztikai adatokkal Szamosközy István ismerteti legelőbb. Hozzá todom a XVIII. sz. közepéről Fasching: Nova Dacia c. munkájának adatait (35. l.)

Szamosközy korában Csík széknek 35 községe volt, egyenként 100–300 lakossal. F. szerint Gyergyóval 2 város 50 község Gyergyó (Szamosközy szerint az örmény Georgianusoktól (?) kapta nevét, akik most is közöttük laknak. 11 község.

Kászón egy régi vezér nevét viseli, 7 községből áll.

Sepsí 24 községből álló szék.

Közdi Kúsid vezértől kapta a nevét (?) Orbai pedig Orbo vezértől. Sajnos, a veszedelmes etimologizálás miatt elfeledte feljegyezni községeik számát Fasching szerint: Háromszéken 4 város és 95½ község volt. (Az ½ városzínűleg Sepsí Bacon.)

Údvárhelyen 130 (Fasching szerint 3 város és 130 község) Marosszéken 120 község (Fasching szerint 1 város 125 község) van. Sz. az utóbbi székét tartja legműveltebbnek.

Aranyosról Szamosközy megfeledkezett, Fasching szerint 21 község.

Míg a magyar vármegyék szolgabírói járásokra oszoltak, a székely székek járási felosztását a régebbi időkből nem ismerjük.

A székek kerületi beosztását Lipszky 1808-ban megjelent 12-ik térképe tünteti fel. E szerint:

1. *Aranyos széknek* van két kerülete: alsó és felső. 1 városa és 21 községe. Területe 61 földr. négyzetméter.

2. *Maros szék* is alsó és felső kerületre oszlik: Mindkettőben 4-4 járás, mégpedig 1. jobbágyfalvi, 2. sellyei, 3. szovátai, 4. abodi, 5. gálfalvi, 6. káli, 7. mezőbándi, 8. sámsondi, 2 városa. 126 községe van. Területe 264 f. nm.

3. *Údvárhely szék*. Felső kerületében 1. böződi és 2. farcádi járás. Alsó kerületében 3. keresztúri, 4. bögözi, 5. patakfalvi, 6. oláhfalvi, 7. homoródi, 8. bardóczi járások. 2 város és 128 község. Területe 51. f. nm.

4. *Csik szék.* Felső kerületében 1. felsőcsiki, 2. gyergyói, alsó kerületében 3. alsócsiki, és 4. kászoni járás. 2 város, 59. község. Területe 84. f. nm.

5. *Háromszék.* Felső kerületében 1. szentléleki, 2. alsó-csernátóni, 3. zágoni, 4. zabólai; alsó kerületében 5. feketeügyi, 6. olji és 7. zalányi járás. 4 város, 105 község. Területe 54.8. f. nm.

Közigazgatási szervezet.

Embri társadalom nem képzelhető szervezet nélkül. A területen jelentkező szervezeten kívül van organikus szervezet is, mely megnyilvánul a társadalmi struktúrában, az igazságszolgáltatásban és hadügyben. A székely földek, később székek belső élete a legszorosabb összefüggésben van a székely nép társadalmi szervezetével.

A székely földek élén eredetileg a nemzetségi bírák állottak. Kiket **nemen kednek** neveztek. Ezt az ősi szót még 1496, sőt 1559. évi oklevélben is megtaláljuk. (Sz. O. I. 286. II. 155.) Egyik adatunk meg is magyarázza, hogy a székelyeknél a **nemen ked** azt jelenti, amint a magyaroknál az *igaztevő bíró* (Nemen ked apud Siculos = *igaztevő bíró* apud Hungaros.) Az, aki ezt az 1559. évben összeállított székely törvények végén feljegyezte, még azt is hozzá fűzi, hogy mindkettő megfelel a homo regius vel vajvodalis-nak. Ebben azonban alaposan téved. A Székelyföldön a vajda embere csak azóta szerepel, mióta a székely ispánságot a vajdai méltósággal egyesítették. Hiszen már láttuk, hogy mikor Szederjest és Szt. Keresztet a király a Székelyföldre akarta kaposolni, kivette a vajdai hatóság alól. Márpedig a *nemen ked* nemcsak a királyi embernél, hanem az erdélyi vajdaság intézményénél is ősi. A nemzetség ősi bírójának lehetett a neve; a *kende* szónak testvére, sőt talán azonos vele: *kende—kënd—ked!* Székelyföldön a *kend* és *ked* szót ma is felváltva használják, melynek semmi köze a *kegyelmed*hez. A *kegyelmed* rövidített formája *kelmed*. (Se egyikből, se a másiktól nem lehet *kend*.) Mint a magyar trónörökös *uram* nevéből, a *nemen ked*-ből is megtisztelő kifejezés lett. A régi időben a bírók és bírótársak általában idősebb emberek (senior) voltak; a *ked* szó Székelyföldön ma is csak az idősebbeket, vagy magasabb társadalmi állású embereket megillető kifejezés!

Nyelvészeti kérdésekhez nem szeretek hozzászólni, de hibát követniék el, ha nem említeném meg, hogy erőszakoltnak tartom id. Jósa János magyarázatát, aki az adighe-kabard nyelv kha, khe szavából vezeti le. (Adalékok 49 és Újabb adalékok 58.) Nekem a török Kadi szó jutott eszembe, mikor először elmélkedtem ezen ősi szavunk fölött. Biz az régen volt, — és azóta sem jutottam annyira a nyelvészet rejtelmeiben, hogy véleményül merjek nyilvánítani, de azt határozottan merem

állítani, hogy egy ősi székely intézmény emlékét és egy ősi magyar szót ismerünk meg a nemen Ked-ben. A nemen e szerint a Ked-nek nevezett tisztek és társaik töltötték be a bíróság faladatát.

Mikor a Székelyföld tájakra (terra) különült és a *nemzet-ségi szervezet földrajzi ruhát öltött*, a királyság rendező korában a nembírákból földbírák lettek. Ezeknek latin nevük *iudex terrestris* változatlan maradt a székek kialakulása után is, magyar megfelelő kifejezése *székes bíró* lett. Épen fordított példáját találjuk ennek a magyar vármegyéknél, hol a *szolga-bíró* kifejezés a *serviens regalis* korszak emléke, a megfelelő latin kifejezés: a *iudex nobilium* pedig a későbbi nemesi vármegye korából való.

A székes bíró, vagy székbíró nem szoríthatta ki a nemen ked-et már csak azért sem, mert az hova továbbnem egy ember által viselt tisztséget, hanem a szék egész bíróságát jelentette, mely a változott viszonyok között is az ősi reminiscenciákat híven őrizte.

Minden nemzeti szervezeten az igazságot a nemzetiség gyűlése méri: az az igazság, ami a köz erkölcsi érzékének megfelelő. A királyság intézményében a király lesz az igazság főre. A királyi eskü legősibb formája az igazság, a béke és egyház védelmére vonatkozik. Az igazságszolgáltatás vezetése tehát személyileg felelős kinevezett vagy választott bírásokra hárul, de a királyság korában is a nemzeti bíraskodás maradványaképpen a bíró mellett megmaradtak a bírótársak, és az igazságszolgáltatás a nép széles rétegeinek tanuskodása mellett történik. A székelyt még századok kulturális fejlődése és erkölcsi rombolása sem tudta annyira megrontani, hogy ne az igazságot tartsa a föld legnagyobb kincsének, az isteni szellem kisugárzásának melynek fanatikus őre gyanánt körülüljük a bírakat, szenvedélyes nyilatkozataikkal kényszerítik arra, hogy a romlatlan lelkekben táplált erkölcsi törvényeknek megfelelően hozzanak ítéletet. Meg volt ugyan a lehetősége annak hogy az a fél, aki az ítéletet sérelmesnek tartotta, felebbezhessen; de arra törekedtek, hogy alsó fokon se történhessék jogsérelem; ennek pedig egy módját találták: ha a felekkel a nagy nyilvánosság előtt tárgyaltak. Még vizsgálatot sem lehetett tartani az érdekelte fél távollétében, a tanukat is a felek és érdeklődők előtt hallgatták ki.

A szabad ég alatt a körben (in corona) ülő bíróságot a nép tömege veszi körül feszült figyelemmel hallgatva a felek előterjesztéseit. A heves perbeszédnek könnyen felszították a szenvedélyeket és ilyenkor a bíróság jobban félt, mint az a fél, akinek rosszul állott az ügye. Egy esetről tudunk, mikor a bíróság félbeszakította — ő maga bevallja nem egészen perrendszerűen (non juridice) — az ügyvéd beszédét, mert látta, hogy ha tovább folytatja, az egész Székelyföldön nagy lázadás tör ki.

(Sz. O. II. 31.) Nem is volt ott könnyű dolog bírónak lenni, mert az igazság fanatikus szerelmesének, a székely nemzetnek volt egy szörnyű törvénye: *a hamis bírót megnyűzták és bőrét szalmával kitöltték* (Sz. O. I. 206.) vagy számkivetették.

A székbíró mellett ott volt a *hadnagy*, teljes néven *székes hadnagy*, akit később, midőn a szép címekben tobzódni kezdtek, a legkülönbözőbb névvel tisztelték meg; így *székkapitány* (capitaneus.) *főkapitány* (capitaneus supremus, vagy summus) *főliszt* (primipilus) *zászlótartó* (vexillifer Sz. O. I. 205. III. 26. 27. Teleki Okt. I. 321.) *hadvezér* (belliductor Sz. O. I. 195. V, 20). Ezekből a nevekből látjuk, hogy ő volt a szék katonai parancsnoka, természetesen hadügyben bírāja, de résztvesz a polgári igazságszolgáltatásban már csak azért is, mert magas állásához és fontos hivatásának betöltéséhez szükséges jövedelmének tekintélyes része a bírság volt. Kisebb ügyekben egyedül is bíraskodott (Sz. O. II. 120. 125.)

A hadnaggal a székes bíró is lehetőleg lépést tartott a címekorságban, supremus, summus, capitalis és principalis címekkel ékesítik fel, de tovább nem jutott, mert mikor a királyok a székelyek önértékét annyira meglőrték, hogy a székekbe nem főispánt, hanem főispáni haláskörrel felruházott királybírákat mertek küldeni, rövid küzdelem után *vice* lett belőle, — a hadnagy pedig ugyanezen időben előlépett *generálissá*.

Székes bíró és székes hadnagy a szék fejei. Mellettük szerepelnek azonban a legrégebbi időktől tanácsadóként és hírtársként az előkelő székelyek, a *főemberek*, *consul*, vagy *senior* néven. Talán előkelőségüket akarja kifejezni a personatus jelző. (Sz. O. I. 102. 205.)

A XV. század közepetáján az *esküdtekkel* (iurati assessores) bővül a szék vezérkara. Az esküdtek a magyar vármegyéken már előbb szerepelnek, és mégsem közvetlen magyar hatást lálok feltűnésükben, hanem a társadalmi élet fejlődésének észszerű következményei. Az előkelő székelyek a magyar urak rossz szokását követve, egyre kiméltlenebbül elnyomták a köznepet, nem gondolván arra, hogy a székely köznép is hadi szolgálatot teljesít, van fegyvere, szabadságszerető, bátor lelke és hogy ezzel a kifejezéssel éljek — a zöld asztalnál is befolyása tömegeinek. Az első kísérlet halál ütött ki; de azzal az eredménnyel járt, hogy a köznép aktív szerepet nyert a közügyek intézésében és az igazságszolgáltatásban. A főemberek nem zárkózhattak el azon követelés elől, hogy a seniorok mellé 12 sőt 24 esküdtet válasszanak, kiknek fele, sőt némely székben kétharjad része közszékely. (Sz. O. I. 163. III. 84. 85.) azért, hogy a nép a hatalmasok ellen panaszaiavál bizalommal fordulhasson hozzájuk. Ha valamelyik főember a község szabadságát megsértené és bárkit szolgaságra akarna vetni, az esküdtek meggyőződve a panasz jogosultságáról, kötelesek voltak jelenteni a székely ispánnak, aki az ilyen erő-

szakoskodókat fej és jószágvesztésre ítélte. A jurátusok bármikor összehívhatták a székgyűlést. A szék az esküdtek jelenléte nélkül ítéletet nem hozhat; az ítélet az esküdtek többségének véleményét kell, hogy kifejezze. Az esküdtek hajtják végre az ítéletet, ők szedik be a bírságot és osztják ki a székbírák között. Ki az esküdteket ócsárolja, nyelvváltsággal büntetik, viszont azonban mód adatik arra, hogy ha a bíróság az esküdtek »elméjének fogyatékosága, vagy szellemének gyöngesége miatt« nem hozhatott helyes ítéletet és e miatt a fél jogsérelmet látott fenntorogni, felelbezhessen. Ez a lenező, sértő indoklás a primorok hangja. (Corpus Statutorum I. K. 5.) — de még kellett hajolni, mert Mátyás király is a köznép védelmére kelt, és megadta azt a jogot, hogy régi szokásuk szerint az erőszakoskodó főembereket birtokaiktól megfosszák. (Sz. O. I. 220.)

Forrásaink hallgatnak arról, hogy a székeket járásokra osztották volna, de kisebb ügyek intézésére választottak kisebb bírakat is, még pedig a rendelkezésünkre álló kevés, de összeegyező adatok bizonyosága szerint minden székben négyet. Ezeknek neve kisbíró (minor iudex) vagy negyedes bíró (iudex quartalis Sz. O. I. 163 II 152. Kállay 175.) Id. Jóna János azt igyekezett bebizonyítani, hogy ezek remzetség, illetőleg ágbírák, de érvelését nem tartom meggyőzőnek. Ha 6 kisbíró lenne, akkor még lehetne vitatni azt, hogy mind a hat nemnek külön bírāja volt, de a négyes szám erősen emlékeztet a vármegyék négy szolgabírájára és négy járására!

A szék alkotmánya az ismertetett alapokon nyugszik hosszú ideig. Ezt kifejezi a szék címe is, mely a különböző időkben így változik: *agiles viri Capitanei, seniores, ac iudices terrestres caeterique Siculi*. Később, mikor a királybíró is megjelent: *egregii, agiles, capitaneus regiusque et terrestres iudices caeterique potiores et seniores ac assessores sedis...*

A XV. században még a *notarius sedis*, a jegyző egészíti ki a szék tisztviselői karát, kinek akkor a szék *diáconja* volt a tisztességes neve.

A középkor adminisztrációja elhanyagolt hamupipőke: az igazság- és hadügy dominált a mai közigazgatások őseiben. Ezt tapasztaljuk a székek életében is, de természetesen a székek fokozottabb igazgatási tevékenységet fejtettek ki, mint a vármegyék. Említettem már, hogy a Székelyföldön nem voltak hiteles helyek, az a nagy működési kör, melyet a királyi adminisztrációban a hiteles helyek tölthettek be, a székekre hárult, a székes bíró és a hadnagy volt a birtokjog nyilvántartója, a királyi parancsok végrehajtója, és minthogy a Székelyföldön *ius regium* nem volt, a birtokba iktatásnál is ők szerepeltek. Ezt néhány szóban figyelmeztetően méltóan fejezi ki egy 1477 évi oklevél: *Judices et capitanei, quorum testimonio tota Siculica terra in suis juribus utitur.* (Sz. O. III. 99.)

A fiúszékek szervezete nagyjában ugyanaz volt, mint az

anyaszékeké. Meg kell azonban jegyezni, hogy a székek szervezetét illetőleg Marosszéknél meg lehet állapítani, hogy a vármegyei hatás nagyobb, Aranyosszéknél pedig azt tapasztaljuk, hogy ott az első fokú bírót százados hadnagynak, a II. fokút, kihez a hadnagy ítéletét felebbezni lehetett, kapitánynak nevezték még a XVII. század elején is. (Sz. O. IV. 141.)

A rendes bírákon kívül a Székelyföldön is szerepelnek az igazságszerető közatyafiak, az arbiterek (fogott bírák) és egyes pörökben (pld megyei nemes, vagy szász contra székely) érvényesül »az ország megrögzött törvénye«, mely szerint az alperes bírása illetékes (actor sequitur forum rei! Sz. O. VI. 146. Magyarul úgy mondják: *fűstjin keresse!*) Az illetékességi kör túllépését szigorúan büntetik.

Somkereki Erdélyi Márton pld. panaszt emelt Sámsondi Erdély Mihály ellen, (aki valószínűleg kisbíró volt) azért, mert más bíró illetékességi területén elfogta és felakasztatta egy oláh jobbágyát. A szék még is állapította a határszköri túllépést, bár Erdély Mihály azzal védekezett, hogy az oláh jobbágyolt tetten érték, és elmarasztalta hatásköri túllépés címen 25 frt-ban és 40 frt. vérdíjjal. Ezt az ítéletet jóváhagyta a székely ispán is. (Feleki okl. II. 383.)

A szék tisztviselői rendes fizelést nem kaptak, főjövedelmük a bírság volt, melyen meghatározott kulcs szerint osztzkodtak. A bírságból részesítették a királybíró is. A bírság összege igen tekintélyes, a feleket különböző díjakkal terheltek ezen kívül. El lehet mondani, hogy a bíróság előtt a levegőt sem szívták ingyen. Az igazságszolgáltatás drágasága (bár a bírságtételek kisebbek, mint Magyarországon és a márkát egy forintban számítják, Kézdi székiek oszposrában fizetik. Sz. O. II. 126.) nagy arnyoldala a székelyföldi igazságszolgáltatásnak, de azért a székely fanatikus igazságkereső, pörlekedő maradt. A székely ispán elnöklote alatt tartott diaetan a bírságot duplán számították, fele a székely ispánt illotte, a másik felet pedig széloszloíták a székkapitányok, bírák, seniorok és esküdtek között. (Sz. O. III. 141.) A bírságot azonnal kegyetlenül behajtották, lefoglalva, ha szükség volt rá, a székely örökséget is, de természetesen igen mérsékelt beesáron akár a fél, akár rokonai visszaválhatták azt.

A bírságon kívül még bizonyos természetbeni szolgáltatások illették meg a hadnagyot és a székbírót; kiszálláskor elszállásolás és ellátás meghatározott számú kísérők számára is, — ezen kívül a hadnagy lova részére zab, mint természetbeni adó, melyet községenként gyűjtöltek össze és még akkor is *hadnagy lova zabja* néven emlegettek, mikor a hadnagyot már régen generalisnak hívták. (1670. Sz. O. VI. 324.) A marosszéki hadnagynak, bírónak és senioroknak a marosvásárhelyi vargacéh mestere minden ötödik héten egy pár sarut adott. (Sz. O. V. 26.) Minthogy minden székben volt egy királyi város, való-

szerűleg ugyanezen uzus volt más székeken is. Járt még a hadnagynak egy harmadfú tinó is, de kitől, azt megállapítani nem lehet. (Sz. O. II. 180.)

Az ítéleteket a fiúszéktől az anya- vagy derékszékhez, a székektől Udvarhelyszékhez lehetett felebbezni. Udvarhely az első szék (primaria sedes. Corpus Statutorum I. K. 13. l.) Nevezték anyaszéknek is. Olyan későn fordul elő ez a kifejezés, hogy abból nem lehet arra következtetni, mintha a többi szék Udvarhelytől származott volna. Inkább azt akarja mondani, hogy olyan a többi székhöz való viszonya, mint az anya és fiúszékek között. Itt az esküdtek száma 17. akiket Udvarhely és Keresztúr fiúszékéből választanak. Közülük főember 4 és lófő 13. A közrend — tekintettel arra, hogy itt némi jogtudományra volt szükség, nem volt képviselve. Ha az esküdt időközben meghal, helyette mást választanak, de a számnak mindig teljesnek kell lenni. (1505. Corpus Stat. I 13.) Ez a 17 bíró »minden székekben és országokban akármi renden levő székelyeknek személyeket és képeket viseli« legfőbb bírósága bármely országban élő székelyeknek. Esküt tesznek arra, hogy igazságosan ítélnék, aki ezt megszegi, minden vagyonától megfosztják és számkivetik. Száműzetés még annak is büntetése, aki az ilyen visszabocsátásáért szót mer emelni.

Ez a bíróság gondoskodik a székek bírái és kapitányai által ítéleteinek végrehajtásáról is. (Sz. O. III. 306.)

Nem kizárólag felelőviteli bírósága, hanem őre a székely nép jogainak politikai tekintetben is. Joga van arra is, hogy a többi székeket országgyűlésre, diactára hívja össze olyan esetben, midőn valaki a székelyek ősi törvényeit fel akarja forgatni. (1498. Sz. O. III. 143 és Corpus Statutorum 12. l.) Székgyűlésein néha a székelyispán, sőt a kormányzó is (1848. Sz. O. I. 157) megjelent. Van eset, hogy a szék olyan ítéletet hoz, mely ellen felebbezésnek nincs helye, így a Hunyadi János kormányzó jelenlétében tartott ülés kimondta, hogy aki az ítéletben meg nem nyugszik, annak ellenmondani merészel, örök hűtlenségben fejj- és jószágvesztésben marasztaltatik el. (Teleki oktár II. 35.)

Amily fontos szerepet töltött be Udvarhely az igazságszolgáltatásban, a politikai életben épen olyan előkelő helyet vívott ki magának Marosszék. Udvarhely volt az igazságszolgáltatás curiája és a marosvásárhelyi curiában tartották rendszerint az országos, illetőleg nemzetgyűléseiket. (1407. Sz. O. I. 106. Vásárhely peculiaris locus conventus Sz. O. II. 96.)

Udvarhely széktől a székely ispánhoz lehetett felebbezni és imen minden szabad székelynek joga volt birtokpörét — ha 3 forintnál nagyobb értékű volt — a király elé vinni. Száműzetés, fejj- és jószágvesztési ítéletek ellen kegyelmet is lehetett kérni, azonban a királynak sem volt joga fontosabb ügyben a székely nemzet beleegyezése nélkül megkegyelmezni. (Sz. O. II. 144. C. S. I. k. 12.)

Az igazságszolgáltatásban sok különlegesség van, amiről jókorra könyvet lehetne írni. Itt csak néhány nagyon jellemző dolgot említék meg.

Becsületügyben — akkor *tisztességbeli dolognak* nevezték — felebbezésnek nem volt helye; ahol elkövették, végérvényesen ott döntik el. (Sz. O. VI. 423).

Bár a székely izig véric katona — és talán éppen ezért tudja, hogy a párviadal kérdése az ügyesség és néha a véletlen kérdése is — Székelyföldön bajviadalt nem lehetett megítélni, — és perújításnak nem volt helye.

A kedvezményes vérdíjnak megfelelően kedvezményesek a bírságok is, telézve azzal, hogy a bírságnál 1 márkát 1 frttal, sőt 50 dénárral (Pessevino) számítottak.

Székelyország önállósága.

Látjuk ezekből a fogyatékos vonásokból is, hogy az a szabadság, amelyet a Székelyföld élvez és különösen élvezett a királybiroi intézmény bevezetése előtt, több mint autonómia. nem hiában nevezik Székelyországnak (regnum Siculicum, vagy röviden Siculia), mert önálló országgént él, melyet csak vérsége és az uralkodó személye köt Magyarországhoz. A királylyal szemben is jóval több joga van, mint Magyarországnak, mert 1498. előtt a királynak nem volt joga pld. a székely bíróságok által elítélteknek megkegyelmezni, csak ha előbb megkérte beleegyezésüket (nisi illis prius requisitis.) Ezt II. Ulászló a királyi mellósággal nem tartotta összeegyeztethetőnek és amikor 1499. a székelyek jogait egy oklevélben megerősítette, azt írja, hogy *nem lenne tisztességes dolog*, ha a király kegyelme elzáratnék és azért kiköti, hogy olyan esetben, *ha az ügy nem lenne nagyon fontos*, önelhatározásából is gyakorolhassa a megkegyelmezési jogot. (Sz. O. III. 143.) Ez a tény is világosan bizonyítja, hogy a székelyek nem lehetnek királyi telepések: honnan vennék telepések azt a horribilis hatalmat, hogy a *királyi jogoi még kegyelem formájában is kizárják földjükről?*

Hogy a székelységnek mennyire más a viszonya a királyhoz, mint a magyar nemzetnek és hogy önálló nemzeti életet él, az is mutatja, hogy trónváltások alkalmával előbb a királynak követe útján külön királyi esküt kell tennie arra, hogy a székelyek régi törvényeit, szokásait megtartja, és csak azután teszik le ők a hűsögesküt. (Sz. O. I. 272.) Mert hasztalan, a cölög úgy áll, hogy a székely a *király nemesese* (1552. Corpus Statutorum I. K. 62.) a magyar nemes pedig a *király szolgálja*.

A király hatalmat

a székely ispán

képviseli Székelyországban. Mint annyi magyar királyi főtisztzi állás, ez is hűbér jellegű szervezet. Feladata az, hogy örökös-

jék a fölött, hogy a székelyek a magyar királynak tett, hűség-
esküjüket megtartsák, hadi kötelezettségüket teljesítsék, azt a
csékély jövedelmet, mely a Székelyföldről csörgedezett, beszo-
gáltassék és legyen öre végül az erdélyi vajdával egyetértve
a három nemzet közötti békének és minden ellenség ellen ol-
talmazza a Székelyföldet. A székelyek benne látták legfőbb
hadvezérüket és védelmezőjüket, amit elárult beiktatási ünne-
pélye. *Beiktatáskor esküt kellett tennie a székely szabadság és
a Székelyföld megoltalmazására.* Ez után adták át neki hatalmi
jelvényeit, zászlót, botot és szablyát. Valószínű, mindhárom
ősregi ereklye volt. A szablyáról tudjuk is ezt, mert miként a
magyar királynak koronázásakor, a székely ispánnak is a világ
úgy tája fölé kellett sujtania, még pedig a székely nemzet
bűvös szabályával, melyet az Istentől küldött meteorvasból
kovácsoltak valamikor az őskorban (A. K. Fischer: Die Hunnen
... und ihre Nachkommen, 341. l.) Őskori eredetét az árulja el,
hogy *napvágásnak* nevezték ezt, valószínűleg ősi istenükről,
a Napról, aki hitük szerint a meteort küldte védelme jeléül!

A védelemre azonban nem volt nagyobb állandó hatalom
a kezében. Királyi sereg csak átvonulólag léphetett Székely-
ország területére; magával vihette azonban az ispán fegyveres
famíliárait, amelyeknek serege nélkül főember el nem képzel-
hető. Ezeknek számát kiegészítette a székelyföldi királyi várak
hadereje, de ezek a várak hamar pusztulásnak indultak, ami-
ben talán nagy része volt annak, hogy a székelyek az újrend-
szerben a várakkal nem rokonszenveztek, szívesen pusztulni
engedték azokat, hogy a székely ispánok hatalmát, mely eset-
leg veszedelmes lehetett a székely szabadságra, csökkentsék.
Az Anjou-kortól kezdve egyetlen váruralalom csorbíthatlan ere-
jével és jövedelmével számolhatott az ispán: a görgényivel,
ahol udvarát tartotta, — helyettesének lakohelye, az udvarhelyi
vár elég korán ruinálódott. Így is ki tudott állítani két bandé-
riumot saját jövedelméből.

A székely ispán az ország zászlós urai közé tartozott. A szé-
kelyek igen erős legiói (praevalidae legiones Siculorum) — hogy
Zsigmond király szavaival éljünk — és a székely nép
közismert katonai erényei kölcsönöztek neki tekintélyt. A méltó-
ság fényét mutatja az, hogy még a gyermekeik is címükben
viselik: filius... condam comitis Siculorum (Teleki okt. II.
544.) ami csak a nádoroknál és bánoknál fordul elő.

Tekintélyes, de veszedelmesen nehéz méltóság, különösen
ha az ispán meg nem ismerte és meg nem értette a különös népet
és annak különleges viszonyait. A XIII. században, — mely időben
feltűnnek a székely ispánok, a magyar nemzet intézményeiben,
jogszokásaiban messze szakadt az ősi intézményektől. A ma-
gyarnak már exotícumnak tűnik fel az, ami ősei mindennapi
életének kereteit tűrte fel a székelyek közelében, Aki a
székelyek szokásait nem szerette, bizony annak a székely is-

pánság nem volt kényelmes méltóság, — és rájött arra, hogy »a székelyek sem az Istentől, sem az embertől nem félnek.« (Barabás Sz. O. 246.) Megtörtént az, hogy a székely ispán kénytelen volt formális háborút viselni ellenük, és csak akkor sikerült némileg megfékezni őket és olyan hatalmas főúrnak, mint Báthory István, Szapolyay János, — mikor a vajdai méltóságot a székely ispánsággal egyesítették. Báthory az újra építetett királyi várakra támaszkodva zsarnoki önkénnyel uralkodott rajtuk, de meg tudták őt is bukztatni. Ha fegyverrel nem bírták megvédelmezni jogajukat, akkor azzal fenyegetőztek, hogy elköltöznék Magyarországról. Verancsics Antal a székelyekről közvetlen ismeret alapján írt jellemzésében elmondja, hogy a székely ispán tisztjeit igen gyakran megölik, ha valami visszaélést követnek el.

Mint hogy az ispán a király személyét képviseli, a király kinevezési joga korlátlan. II. Ulászióval szemben azonban választási feltételeiben (12.p.) kikölik, hogy csak érdemes magyar embert nevezhet ki.

után, nem tudjuk pontosan megállapítani, mert számadás-

hatásköre a Székelyföldön kívül kiterjed azon területekre, melyeken a XIII. század eleji pusztulás előtt székelyek laktak: a Barcaságra, (Sz. O. I. 90.) Medgyes és Selyk székre (1402-ig, Sz. O. I. 94.) és Besztercére. Az utóbbi 60 márkát fizetett neki évenként (Sz. O. I. 167.) hogy Brassó mit fizetett a Barcaság könyveiben ajándékok is gyakran szerepelnek, a brassói malomokban részére és a töröcsvári vár számára vámot szedtek 1427-ig. (Sz. O. III, 45.) Besztercei hatósága akkor szűnt meg, midőn Ulászló mint szabad grófságot, Hunyadi Jánosnak adományozta. (Sz. O. I. 167.)

Az ispán, mint a király képviselője (in persona regiae majestatis) általános felügyeleti jogot gyakorol a hatósága alá rendelt területen, főképen az igazságszolgáltatás és hadügy tekintetében. Joga van bármely bírói döntést, még ha nem is feleltették, revizio alá vonni. (Barabás Sz. O. 402. Erről 1531. előtt nincs adatunk!) viszont a király is felülvizsgálhatja és feloldhatja a székely ispán ítéletét (Sz. O. III. 31.)

Az ispán bírói jogát az összes székekből melléje választott előkelő bírótársakkal gyakorolhatja. (Sz. O. III. 114. Barabás 198.) Mint a nádor, vagy erdélyi vajda, proclamata congregatiókkal hirdet egy vagy több székeknek, nem egy esetben közösen szász és székely székeknek (pld. 1461. Szász Kézden Sz. O. I. 188.)

Egy szék részére, — tekintettel a költségekre — maximum egyszer hirdethetett közgyűlést. A jelenlétében tárgyalt perekben a bírságot duplán számították, mert annak fele az ispánt illette. A bírság összege azonban az 50 márkát nem haladhatta meg. Ha az ispán személyesen nem volt jelen, és az alispán helyettesítette, 25 márka volt a maximum.) (Barabás Sz. O. 192.) Ugy látszik, hogy minden bíró jövedelme után meg-

illetle valami rész, ezek begyűjtése a királybíró feladata volt, de az ispán e végből minden szék városában egy familiarist tarthatott, akinek azonban nem volt joga falukon megszállani, és a szegénységen élésködni.

A bírósági közgyűlésekre az ispán 40 lóval jelenbeteft meg Kíséretének, a lovaknak és bírótársaknak is az illető szék köteles szállásról és élelmezésről gondoskodni; de ettől tekintve a Székelyföldön nem szállható meg. *Még a királynak sem volt joga a Székelyföldön katonákat beszállásoltatni, csak abban az esetben, ha hadsereggel átvonult.*

Közgyűlés tartását a király is elrendelhetette, (Teleki oltár I. 356.) különben tilos volt bárkinék panaszával közvetlenül az ispánhoz fordulni: pörök csak felebbviteli úton juthattak bírói széke elé. Első fokón csak olyan határpörökben ítél, melyek valamelyik szomszéd nemzetet is érdekellek, — ilyenkor rendszerint az erdélyi vajdával együtt. (Sz. O. III. 144.)

Forrásainkban gyakran olvasunk a székely nemzet politikai természetű gyűléseiről; melyeket a historikusok *nemzetgyűlés* néven emlegetnek. Nem lehet eldönteni, hogy ezeket az ispán elnöklése alatt tartották-e. Én vajószínűbbnek tartom, hogy azokat a diáctákat kell értenünk, melyeket Udvarhely köteles volt összehívni. Ulászló 1499. évi oklevele szerint olyan esetben midőn bárki a székelyek régi törvényeit és jogszokásait fel akarja forgatni. (Joga volt más székeknek is a többi szék összehívására, ha a székelyek egyetemes jogát érintő sérelem érte. Az ilyen gyűlések gyakran az ispán ellen is irányultak és igen vihartosak voltak. Ezekre a gyűlésekre fegyveresen jelentek meg és nemcsak a köznép, hanem a lófők és főemberek sem tartózkodtak szenvedélyes kifakadásoktól. A XV. századtól kezdve állandó a panasz a főemberek hatalmaskodása ellen, *de a legélesebb társadalminak feltűnő harcok idején is a jöembereknek tekintélyes száma mindíg a régi székely szokások, törvények és szabadság fenntartása mellett foglalt állást.* Aki nemzetgyűlésen más véleményt mert nyilvánítani, ha csak valami módon egéruat nem vett, a helyszínen mindjárt megölték, és ha elmenekült is, házát lerombolták és a Székelyföldről száműzték. Ha azonban megbánást mutatott, vele kibékültek és közös költségen újra felépítették házát. (Verancsics Minden munkái I. 146.)

A székely ispán hatásköre nemcsak a felebbezeit pörökre terjed ki, hanem főképen a bűnügyekre, a közrend mindenemű megháborítására, melynek megtorlása államérdek.

Az igazságszolgáltatáson kívül feladata Székelyország haderejének szervezése és vezetése. Időnként az egyes székek haderejét megszemléli, meggyőződik arról, hogy a székes hadnagy, vagy kapitány mennyire gyakorolta be a szék hadseregét, hogyan vannak felszerelve. Jegyzőkönyvet, illetőleg névjegyzéket vétet fel a Székelyföld haderejéről, mégpedig külön

a lovasságról és gyalogságról; ennek egy példányát a királynak is felterjeszti. Ő ad indokolt esetben felmentést a hadjáratban való részvétel alól; ugyancsak ő állapítja meg, hogy a főemberek udvarházaikban vagy várkastélyaikban hány embert tarthatnak vissza háború esetén. Aki a felülés elrendelésekor be nem vonult, a székely ispán bírságolja, mely őt illeti. Ő vezeti a király zászlói alá a gyülekező helyre a székelyek haderejét és ott átadja; ettől kezdve — még ha ő is marad a székelyhad vezére, a hadi bírság (szökés, árulás stb. esetén) a királyt illeti. Ilyen esetben az illető elveszíti ha nemes nemességét, székelyjogát, fej- és jószágvesztésre ítélik és birtokai a királyt és tisztviselőit illetik. (Sz. O. III. 137.)

Bírság formájában a király és székely ispán is székely örökség birtokába juthat, és mivel nem tud vele mit kezdeni, székelyeknek eladja, vagy eladományozza. Székely ispán adománylevele előfordul (pld. Sz. O. I. 84.) szórványosan, igen szórványosan előfordul királyi adománylevel is székely birtokokról. Szórványosan, mert a székelyek közt ritka eset a katonai kötelezettség megtagadása és a hűtlenség és az is ritka, hogy a bírság címen elidegenített birtokot a rokonság meg ne váltsa. Ezt a ritka esetet használta fel némely történetíró annak a számtalan adat és királyi elismerés által bizonyított ténynek tagadására, hogy *ius regium* a Székelyföldön nem volt.

Harmadik feladata az ispánnak, hogy a királyt illető jövedelmekre felügyeljen, azokat összegyűjtse és beszállítsa. Ilyen jövedelme volt az ökörsütés, várbirtokok, bányák, erdőségek, határszéli harmincadok haszna és a hatósága alatt álló szász székek adója.

Sok vita volt már arról, hogy a *székely ispánság mikor keletkezett?* Összefüggésbe hozták ezt a székelyek eredetének kérdésével is. A tagadás alkalmasnak tartotta ezt a talajt is arra, hogy lábát megvesse. Különösen Erdélyi László használta ki elméletének igazolására. Szerinte az első székely ispánról 1230-ban történik említés. Minthogy pedig a logika örök törvényei szerint ahol nincs székely ispán, ott székely sem lehet, ergo a székelyeket a székely ispánság megalapítása után, vagy egyidejűleg telepítették.

En a magyar vármegyék történelével is behatóan foglalkozván, majdnem kísértetbe estem ezen szellemes elmélet elélezése után; hogy nem töröm a fejem tovább; kimondom a nagy szentenciát: minden magyar vármegye akkor alakult meg, amely időből első ispánjának nevét ismerjük. Azelőtt ott bizonyára lyuk volt, mint a Székelyföldön!

De azokkal a történelmi datumokkal is hiba van, melyeket a tagadás szelleme előráncigál és diadalmasan meglobogtat. A figyelmes olvasó már tapasztalhatta, hogy egy-egy korszakalkotónak és döntőnek hirdetett dátumot mennyire előrevittem; így vagyunk Erdélyi László székelyispán epochájával.

is. Jómagam a Történelmi Tár 1905 évf. 166. lapján azt olvastam, hogy Bagamér, a Ludány nemzetségből 1228-ban székely ispán vála.

»Két év nem számft« — mondja erre a tagadás szelleme. De hát mondok egyebet is.

Volt egy derék magyar ember, aki a székelyek történelmével is foglalkozott. Szerencsére magyar volt, mert székely embernek nem lehet hinni, sőt egy bölcs barátom szerint a székelyeket attól is el kellene tiltani, hogy a székelyek történetével foglalkozzanak. Ennek a derék magyar tudósnak *Nagykállói Kállay Ferenc* volt a neve. Irt egy munkát: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről*, mely Nagyenyeden 1829-ben jelent meg. Akkor még sok bölcseséget nem találtak ki; az 1230 év epochális jelentőségét is mélységes homály borítá a magyar kultúra nagy fájdmárára. Nos, ez a derék magyar tudós leírta becsületesen, amit az akkori körülmények között összekaparhatott és úgy találta, hogy 1220-ban Zoltán, 1224. Simon volt a székely ispán.

Én nem beszélek rabonbánokról, nem használok fel a Csíki székely krónikának azokat az adatait sem, melyeket kritikái érzékem elfogadhatóknak tart. de hogy Káliának ezen adatait kelségbe vonjam, — azt tiltja, ha egyéb nem, tisztesség-érzetem.

A következőkben összeállítottam a *székely ispánok lehető teljes névsorát 1526-ig*.

1220. Zoltán.

1224. Simon.

1228—1235. Szoboszló fia Bagamér T. T. 1905. 166. Sz. O.

I. 7

1280. István. Adorján. ZW. I. 141. 218.

1291. Moyus. Knauz M. E. S. II. 280. Teutsch-Firnhaber

171. Sz. O. 28.

1293—1300. Fogas Péter de genere Bó. Wenzel XII. 557. 656. Sz. O. I. 29.

1310. László vajda kötelezte magát a székely ispánság letételére, melyet úgy látszik magához ragadott. ZW. I. 296.

1315. Tamás és István. Sz. O. I. 36. Bánffy I. 42, C. D. VIII/I. 556.

1319. Dénes nádor fia Tamás egyedül. Bánffy I. 47. Sz. O. I. 36. ZW. I. 338.

1321—1327. Simon mester. Lázár székely ispánok 3. I. A. O. II. 10. ZW. I. 363. Barabás 12. M. E. Strig. III, 112. Sz. O. IV. 8.

1329. Hermány nb. Laczk vagy László mester A. O. II. 394. Sopron O. I. 197. Sz. O. I. 45. III. 12. Sieb. Qu. Sch. VI. 320. Eder: S. R. T. I. 64. 238. Sztáray okt. I, 228, C. D. IX/6. 11.

1341. Miklós fiai János és Jakab. C. D. VIII/5. 494.

1344—49. Laczkfi András. Anjou K. O. VII. 352. 362. 533. Anjou K. D. Eml. II. 316. 280. Eder Observations 35. T, T. 1907.

68. Sz. O. I. 49. 51. 57. 59.
 1351. *Bereck fia Miklós* Schlözer 32. Sz. O. I. 60.
 1352—55. *Tóth Lőkös*. Sz. O. I. 62. 63. TT, 1907, 2, 68, Sieb. Qu. Sch. VI. 10. Schlözer 34. 35.
 1358. *Gi étfi János* C. D. IX/2. 667.
 1359. *Hermány nb. László* T. T. 1907. 3. (?)
 1360. *Laczk Dénes* C. D. IX/3. 158.
 1361—67. *Laczk Miklós*, István vajda fia. Sz. O. III. 20. II. Okm. I. 246 és V. 140.
 1368—1373. *Lackfi István mester* Sz. O. I. 74. 75. Schlözer 37. Prov. Blätter I. 44. 45.
 1373— *Losonci Dezső fia László* Sz. O. I. 76. 85.
 1377. *Petőfia Miklós* Sz. O. I. 77. 92.
 1385. *Losonci Dezső fia Miklós* Kállay Székely nemz. 208 Zichy O. IV. 304. Sz. O. I. 79.
 1387—1390. *Balk és Drág*. Sz. O. I. 80. 81. Teleki oktár 1. 217. Mikor Balk erdélyi vajda lett, Drág székely ispán maradt egyedül. Uj Magyar Múzeum. 1857. 356.
 1390—95. *Kanisay István*. 1398-ban néhány Sz. O. I. 82. 85. 90. Teleki Oktár I. 251. 265. Sopron O. I. 514.
 1397. *Perényi Péter és Maróthi János*. Sz. O. I. 91. Zichy O. O. IX. 141. 1409-es adata téves.)
 1401—1403. *Csáky (másként Mácsay) György* Sz. O. I. 83. Századok 1875. 473.
 1404. *Macsa György és Marcali Dénes*. Sz. O. I. 98. C. D) X/4. 322.
 1404. *Harasztli János és Monostori László*. Sz. O. III. 21.
 1405—142... *Nádásdi Salamon fia Mihály* Sz. O. I. 99
 103. stb. 109. Archiv f. Sb. L. IV. 288, Teleki O. I. 316. 337. 339. 340. 353. stb. 384. 446.
 1423—1426. *Pelsőczy Péter*, Detre nádor fia. Sz. O. I. 120. III. 39. Teleki I. 494.
 1427—1433. *Kusalyi Jakcs János és Mihály* Sz. O. I. 124. 125. 127. 247. III. 44.
 1434—36. *Kusalyi Jakcs Mihály* Sz. O. I. 128—134. III. 52.
 1437—1438. *Kusalyi Jakcs Mihály Tamási Henrikkel* Sz. O. I. 131.
 1438—39. *Pelsőczy Bebek Imre és Csáky Ferenc*. Sz. O. I. 137. III. 55. I. 144
 1439. márc. 1. *Zoltán Lőrinc* is (Sz. O. I. 139.) november *Jakcs Mihály Csáky Ferenc*cel. (Lázár székely ispánok 18. I.)
 1441. *Losonci László bán fia István* Bánffy O. I. 537 Sz. O. I. 144
 1442. *Ujlaki István*, aki egyben erdélyi vajda és temesi ispán is. Sz. O. I. 145. Alispán *Emekei Miklós* huzamosabb ideig 1441— Sz. O. III. 55. I. 156.
 1443—1444. *Hunyadi János*, egyben erdélyi vajda, székely és temesi ispán. Sz. O. III. 59. I. 145. 155. Alispánjai *Emekei*

Miklós és Bethlen Gergely. Sz. O. III. 60

1445. *Hunyadi János és Ujlaki Miklós*, aki egyben erdélyi vajda, mácsói bán és temesi ispán is.

1445—1446. Hunyadi János az erdélyi nemések, székelyek és szászok kormányzójává nevezi *Varaskeszi Lépes Lorándot*. Teleki O. II. 18. Később *Vizaknai Miklós* az erdélyi részek alkormányzója *Vingárthi Geréb János* görgényi várnagy. Ők együtt a székelyek bírái is. A székely ispánság megszűntnek látszik Sz. O. I. 166, 163.

1448—1451. *Rozgonyi Rénold*. Zichy O. IX. 205. Sz. O. I. 164.

1450. *Bikali György* alvajda. Kétes. Lázár Székely ispánok 25 l.

1452. *Rozgonyi Rénold és Osvát*. Ugyanakkor Rozgonyi János erdélyi vajda. Vingárthi Geréb János még mindig görgényi várnagy, de a vár Hunyadi Jánosé. Őt nevezi ki Hunyadi a székelyek bírájának, mert valószínű, hogy a Rozgonyi testvérek nem tartózkodtak Erdélyben, csak a jövedelmet húzták.

1454. *Guthi Ország János*. Sz. O. III. 66. Hunyadi megbuktatta és „pecsétetes levéllel» a király a székely ispánságot megint *Rozgonyi Rénold*nak adományozta. Sz. O. I. 168. de mellette 1455-ben testvére Osvát is viselte a tisztséget (Fejér Genus Johannis de Hunyad. 212. l.)

1457—58. *Rozgonyi Osvát* székely ispán és kapitány. Sz. O. I. 175. III. 68, 69. alispánja Kazimíri Masa Mihály.

1459. *Lábatlani László* Sz. O. I. 180.

1459. *Paksi László és Lábatlani János*. Sz. O. I. 176. 177.

1460. *Szilágyi Mihály Erdély kormányzója* Sz. O. V. 17. Helyettese *Vingárthi Geréb János*, alattuk székely ispánok voltak Rozgonyi Rénold és Osvát. (Teleki X. 638. Sz. O. III. 76.) Alispánok: Losonci Dezső fia Nagy László, Vizaknai Miklós, Tarkói Rikalf fia György — egyben alvajdák is. Sz. O. III. 75.

1461. *Rozgonyi Osvát és Losonci Nagy László*. Sz. O. I. 188. Alispán Szepesi Bálint Sz. O. I. 190.

1461. *Rozgonyi Sebestyén* egyben erdélyi vajda is? Sz. O. I. 187.

D. *Pongrácz János* egyben erdélyi vajda is. Sz. O. I. 191. 199.

1462. Székelyek alispánja *Istenmezei Antal* Sz. O. III. 78.

1463. *Dengelegi Pongrácz János* erdélyi vajda is! (Barabás 102.) de a székely ispáni címet viseli Rozgonyi Rénold is. Sz. O. III. 78.

1464. *Dengelegi Pongrácz János és Bazini és Szentgyörgyi János*. Erdélyi vajdák is. Sz. O. I. 200. 203. 249, (hibás keltetés 1484.) III. 80—82, Teleki O. II. 86.

1465—1466. *Bazini és Szentgyörgyi János*. Barabás Szo. 116. Sz. O. I. 205. Erdélyi vajda is!

1467. Ugyanez és testvére Zsigmond erdélyi vajdák is! Sz. O. I. 208. Említik Monyorókereki Elderbach Bertoldot is,

1468—1469. *Monoszlai Csupor Miklós*. Erdélyi vajda is! Teleki O. II. 90. 101. 133. 139.

1470. *Dengeleghi Pongrác János* és M. Csupor Miklós. Sz. O. I. 215. 216. Alispánjaik Kérei István és Sikesd Miklós (Sz. O. III. 88, 89.)

1472—1475. *Magyar Balázs*. Erdélyi vajda is! Sz. O. I. 126. 129. 220. III. 97. Barabás 127. Teleki O. II. 119. 121.

Alispánjai Huszár Péter és Tornay Barna. (Barabás 398.)

1476. *Dengeleghi Pongrác János*. Erdélyi vajda is! (Teleki O. II. 122. 125. 127. Barabás 135.)

1477—1479. *Vingárthi Geréb Péter* Sz. O. III. 98. 103. Barabás 136. 149.)

1481—1492. *Báthory István*. Erdélyi vajda is. Sz. O. I. 235. Alispánjai Ramocsa Lőrinc, Mihály, és Gégényi György, Harinnay Farkas Tamás, Somkereki Erdélyi János.

1493—1498. *Losonci László és Drágffy Bertalan*. Erdélyi vajdák is. Barabás 155. 160. Sz. O. I. 291. Losonci László 1494-ig, utána egyedül Drágffy 1498-ig. (Barabás 174.)

1499. *Bazáni és Szentgyörgyi Péter*. Erdélyi vajdák is! Sz. O. I. 291. Teleki O. II. több helyen, Barabás 182.

1504—1506. *Tóthszelymesi Tarczay János* csak székely ispán Sz. O. III. 157. I. 304.

1508. *Bazáni és Szentgyörgyi Péter*. Erdélyi vajda is. Sz. O. I. 317. 319. III. 170. 174.

1519—1526. *Szapolyay János*. Erdélyi vajda is! Sz. O. III. 176. I. 326. Alispánjai: Héderfáji Barlabási Lénárt, Thuróczi Miklós, Beregszói Hajmási Kristóf, Báthory Szaniszlófi István, Csucsi Tomory István.

Mint e névsorból is látjuk, néha egyszerre két ispán is volt, viszont a Hunyadi-kortól kezdve általában az erdélyi vajdák töltik be a székely ispán tisztségét is, aminek az az oka, hogy a török már akkor közvetlen érintkezésbe jutott Erdéllyel; az állandóan fenyegető veszéllyel szemben szükséges volt az erők egyesítése. Ez természetesen emelte a vajdák hatalmát s visszaélésekre is ragadtatta a székelyekkel szemben. Az ebből támadt összeütközések vezettek arra a határozatra, hogy székely nem léphet az erdélyi vajda, illetőleg székely ispán szolgálatába. Ez a székely személyi szabadságnak, melynek alapelve az, hogy a székely bárkinek a szolgálatába állhat, észszerű és kényszerű megszorítása; következik abból az ellenséges viszonyból, mely a székely ispánok és a székelyek között a XV. század végétől kezdve tapasztalható.

A székely ispánnak familiarisai és officialisai, egy szóval alkalmazottjai között

az alispán

érdemel bővebb ismertetést. Érdemes lenne ugyan a vár-

nagyokról is beszélni, de olyan kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy épkezláb képet róluk nem lehet összeállítani.

Az ispánok általában előkelő magyar urak, akiknek más tisztsége is van. Egy részük nem is tartózkodott állandóan Erdélyben, csak a jóvedelmet húzta, helyettest nevezett ki tehát, kiknek latin neve *vicecomes*, magyarul alispán volt. A régebbi időben egy-két alispán szerepel, de a XV. századtól kezdve minden székben alispánokat látunk működni, kiknek elfogadott neve *királybíró* (*iudex regius*) lesz.

A *iudex regius* 1426-ban tűnik fel először (Sz. O. I. 121.) 1459-ben Udvarhelyszéken már helyettesével is találkozunk. (Sz. O. III. 72.) A királybíró köteles a szék törvénykezési ülésein résztvenni; különösen a bűnügyek elbírálásában van be-folyása és ezek után kirótt, még pedig kifejezetten orv-, vér- és paráznabírságnak fele őt illeti. Rész illette a falusi bíráskodás után is. Ő ügyel fel arra is, hogy a bírák ünnepnapokon ne bíráskodjanak. Ha mégis megeselekednék, a főkapitány rajtuk két marha bírságot hajt be. Ha a főkapitány (hadnagy) követné el ezt a kihágást, ő bünteti meg a főkapitányt. A szék-bírságon kirótt bírságot az esküdtek hajtják be és ők is osztják fel. A királybíró csak a **bírói széken** követelheti részét és évenként háromszor esküre kényszerítheti a székes bírót arra nézve, hogy a részét igazságosan kiszolgáltatták. Ha a neki járó illetmények kifizetését megtagadnák, a háromszéki királybíró Prázsmár bíróját megkeresi, hogy a szék bármely tagját tartóztassa le, akit a székesbíró köteles 15 napon belül kiváltani. Érdekes ez azért, mert Prázsmár a Barcasághoz tartozik, a székelly ispán fennhatósága alatt áll ugyan, de a Székelyföldhöz kevés köze van. A háromszéki székelyek a brassói források szerint gyakran jártak a prázsmári és brassói vásárokra, ott adták el terményeiket, ezért elégtelti ki magát a háromszéki királybíró ilyen kényelmes módon. Joguk van a királybíróknak a községekre is kiszállani, az őket megillető bírságok behajtása végett, ilyen esetekben a község gondoskodik biztonságos elszállásolásukról és ételmezésükről. Van adatunk arra is, hogy az igazságszolgáltatáson kívül a hadügyben is felügyeleti jogot gyakoroltak. A királybírók neve még 1499-ben is alispán. (*vicecomes qui appellatur iudices regii.*) A XVI. század közepén már úgy tekintik, mint a király széki képviselőjét és egyenrangúnak tartják a vármegyei főispánokkal; de a székelyek között soha sem volt olyan hatalmuk és különösen tekintélyük, mint a főispánoknak. Az 1559. országgyűlés végzése állapítja meg, hogy »a királybírókat a székelyek többi statusa között nem becsülik eléggé és a bírságpénzekből nekik megfelelő porciót nem adnak.« Elrendelik tehát, hogy minden székben tartsák őket olyan tiszteletben, amilyent a király *szenvélye*, méltósága megkíván. (Sz. O. I. 205. 316. II. 125. 151. 163. 165 III. 84. 142.)

A fejedelmi korszakban előlépett főkirálybíróvá Bethlen Gábor cserében azért, hogy a katonai szempontból fontos generalis kinevezési jogát biztosítsa, a királybírói méltóságot lette választás tárgyává. A *választott főispán* (mert a királybíró annak felel meg) bizonyára érdekes jogtörténeti kuriózum!

A tisztségek betöltése.

Főbb vonásaiban képét adtam a régi székely élet politikai kereteinek, de nem szóltam arról, hogy a székek tisztségeit hogyan töltötték be. A felelet igen egyszerű és világos: *a nemek és ágak szerint egy évre!*

Talán ez az egyetlen tény, amely a székelyek régi életéből vitára nem adott okot; de csak maga a pusztá tény, mert mögötte megint sok vitára és fejttörésre adott okot a nemek és ágak eredetének és értékelésének, a választásnak, és örökösödésnek kérdése. Szoros összefüggésben vannak ezek a kérdések az ősi vérségi szervezettel, és a birtokjaggal. Olyan komplikációkkal állunk szemben, hogy szinte lehetetlen ezekről világos képet adnunk.

Nyomozásunknál a legősibb gyökértől kell elindulnunk. Okleveleinkben gyakran előfordul ez a kifejezés: *trium generum Siculi*, magyarul: *a három törzsű, vagy nemzetségű székelyek*. Ezt a kifejezést csak akkor használják, ha az *egész székelységet* akarják megjelölni, de magának a kifejezésnek értelmezését nem adja egyetlen forrásunk sem; annál fogva — jaj szegény nép — a modern kor tót, sváb és zsidó historikusainak szakértelmére hárult a tátongó homály felderítése. Ahány ház annyi szokás, — ahány fej, annyi okoskodás! A historikusok egy része úgy vélte hogy ez a kifejezés a székelyek legősibb szervezetét illetőleg a legősibb szervezet három legnagyobb egységének, a *törzsnek* (tribus) emlékét tartotta meg; ezek alatt álló kisebb egységek voltak a nemek és ágak. A historikusok azon csoportja, mely a székelyekben újabb kori királyi telepéseket lát, természetesen érthető idegességgel viseltetik minden ősi, vérségi nyommal szemben. Tagadja, hogy a székelyeknek valaha három törzse lehetett volna és a Siculi trium generum alatt a székelyek három társadalmi rendjét érti. A modern kenézek azonban ennél a kérdésnél is figyelmen kívül hagynak nem is egy, hanem két valamit: 1., a genus szó vérségi kapcsolatot és nem társadalmi rendet jelent; 2. a székelyeknek eredetileg *két* társadalmi osztálya volt, a három rend csak 1473-ban alakult meg, a trium generum Siculi kifejezést pedig megtaláljuk jóval előbb, már a XIII. században. Ebből igen egyszerűen és hamarosan meg lehet állapítani, hogy azoknak a székely és színmagyar historikusoknak van igaza, akik a kérdéses kifejezésben a három ősi törzs emlékét látják. Erre az álláspontra helyezkedett legutolsó tanulmányában Karácsonyi János is.

Ennél tovább azonban más adatok hiányában nem mehetünk. Én mégis tovább megyek és ki merem mondani azt, hogy a székelyek törzsszervezetét a csapásoknak az a sorozata bontotta meg, mely az egész népet csaknem megsemmisítette, a Szereth melléki, az Olt és Küküllő folyók alsó folyása melletti telepeit elpusztította, és a megmaradt székelyeket Udvarhely, Csík és Háromszék hegyei közé szorította. Nagyobb csapás volt ez rájuk, mint a magyarokra a bessenyők és bolgárok etelközi támadása! Az összeszűkült területen a különböző törzsek menekültjei úgy helyezkedtek el, ahogy tudtak. Törzsi, nemzeti szervezet csak addig maradhat meg, amíg annak tagjai meghatározott területen és határok között élhetik a maguk életét. Miként a magyar törzsek életét is felbontotta az etelközi menekülés, a székelyek törzsi szervezetét is felőrölte az a nagy csapás, melyet a bessenyők és kunok mértek rájuk. Természetesen megmaradt ezután is, sőt elevenebb lett a testvériség tudata és megmaradt a *vérségi kötelékeken nyugvó birtokjog*.

Vérgyökér. Ősfi. Fiúleány.

Azt már kifejtettem, hogy a Székelyföld a székely nemzet *ülési-birtoka*, kizárólagos tulajdona, amelyhez a magyar királyoknak semmi formában sincs semmi joga. A székely nemzet a királyok korában is megőrizte abszolút függetlenségét, birtokjoga szüzi liszta ősiségét, míg a magyar nemzetségi birtokhűbéri elemekkel keveredve eljutott a *szent korona elmélet szépcen hangzó történelmi falzumához*. E szerint minden birtok gyökere a *szent korona*, holott a nemzetségi birtok jóval öregebb, mint a *szent korona*. Székelyországban nincs *szentkorona elmélet: a székely birtok gyökere a vér*. Egyformán nevezik a birtokot is és az ősi jogon birtokló személyt is kimutathatóan a XVIII. századig *vérgyökérnek*, de az utóbbit nevezik *ősfíú*-nak, sőt *ős*-nek is. Az *ősfíú*knak a templomban is megvolt a maguk ősi helye, amelyért épen úgy pört indítanak, ha valaki elfoglalja, mint a birtokért. Ilyen pör folyt több igénylő között 1618-ban a csíkszentmihályi templom egyik székéért és azt megnyerte Petki Farkasné, mert igazolni tudta, hogy őt megilleti a *Bene-gyökéren*. (Sz. O. IV. 200.)

Egy birtokpörben (1584.) egyik tanú vallomásában olvassuk: »nem tudom kit illet vérré gyökérré«. (U. O. 84. I.)

Székely szokás szerint is az özvegyet megilleti férje birtokán a *haszonélvezet*, de férjhezmenetele vagy halála után a birtok a *gyökérré* marad (Sz. O. II. 115.) A székely jogszokás is ismeri a 32 évi uzus tulajdongyártó erejét, de »ha valamely ember *vérgyökér* valamely örökségben, abban idomulás nincsen,« mert alyafiak között nincs uzusjog. (U. O. 121.)

Egy oklevélben olvassuk: Az én édes apám egy (=testvér)

volt Bernáld Balázssal... *vérgyökér* ebben a jószágban és *össze* is (Sz. O. V. 140.)

Nem egészen mindegy, hogy ki milyen joggon bírja a birtokot; az *ősfi* az igazi *teljes jogú* birtokos. Egy birtokcserénél olvassuk, hogy a cserélő felek kölcsönösen *ösfi*vá is tették egymást a cserébe adott birtokon (Sz. O. V. 78) pedig az egyik fél nő volt. Ez olyan, mint amikor a király birtokot adományoz valakinek és lemond egyszersmind a birtokhoz fűződő minden királyi jogáról.

Természetes a székely birtokjog kifejezett törvényvédelme. A »*gyökéres székely*« ha eladja birtokát, köteles azt »*ösfi* és *vér szerint való atyafiai*nak« felajánlani. (Sz. O. V. 139.) ha mégis idegennek adja, »*a vér gyökér*« azt visszaveheti (II. 121.) Ha a rokon nem akarja megvenni, *csonka jegenyével* meg kellett kínálnia a szomszédot (Sz. O. V. 76.) A magasba törő jegenyefának csonka ága a szomorú jelképe egy székely ág, egy vérgyökér letörésének és a birtok idegen kézre jutásának.

A vér lisztelete az alapja a székely *fiú-leány intézmény*-nek. Titokzatos lelki mélységekből törnek elő a népeknek igazságáról, jogról alkotott képzetei és ezek között talán legjellemzőbb az öröklés kérdése. A székelység szervezete katonai; minden intézmény szoros összefüggésben van a harcra való megővásával és fejlesztésével. A jó felszerelés a birtok kérdése; ezért óvják az ősi birtokot az ősfiai kezén. Ezzel a törvényvel ellentétesnek látszik a *fiú-leány intézménye*. A székely öröklési törvény szerint amíg a családban egyenes ágon leszármazó fiú van, addig az ősi birtokból, a vérgyökérből csak fiúk örökölhetnek, a leányok csak ingóságokban, marháknak kapják a *nem-részüket* és csak szerzett birtokot örökölhetnek. Ha egy fiú kiskorában veszíti el atyját, gyámja nem az anyja, hanem legközelebbi atyafia. (Barabás 182.) Ő neveli azzal a kemény spártai rendszerrel, mely ma kegyetlennek tűnik fel, de amely szükséges volt a mindennek fölött becsült vitézi élet fejlesztésére és a megvetelt elpuhultság elkerülésére. A gyám köteles még erővel is megvédeni a gyámoltat birtokaiban és jogaiban, amire asszony, anya nem képes. Ha azonban valaki fiú utód nélkül hal meg és leánya marad, az ősi birtok nem száll az oldalág fiaira, hanem a lány öröklő. Ha több leány van, egyenlő mértékben öröklők, de ha a leányok közül csak egynek születik fia, az öröklő az összes ősi birtokot.

Az ősi birtokot öröklő leányt birtokjogi tekintetben úgy tekintik, mintha fiú volna. Ő nem közönséges »simplex« leány, hanem *fiúleány*; rá, illetőleg férjére hárulnak a birtokkal járó kötelezettségek és jogok is. A *fiúleány* több esetben fenntartja a kihalt családot is. Apor Ilona *fiúleánynak* pld. két férje volt: Buresa Máté és az után Mihály Benedek; az előbbitől született Apor (és nem Buresa) István, az utóbbitól Apor (és nem Mihály!) László és Mihály (Sz. O. VI. 345.) Tehát a vér

és név így száll egyes vonalon át a fiú leány útján, ilyen értelemben lehet *ősfiú* a nő.

A vérgyökérnek látható kifejezője a birtok. Miként a történelmi emlékeket, hagyományokat megköti a föld, melynek színén az események lejátszódtak, úgy tapad hozzá az ősiség a birtokhoz, mely emlékek, jogok és kötelezettségek különös keveréke. *Ősi birtokon ősfűűnek lenni, ez a legteljesebb székely-jogot jelent, ez a maximum Siculiatum.*

A székely társadalom

Ez a maximum arányilag kevés emberé! Teljesen hamis az a képzet, hogy a törzsszerkezet olyan demokratikus alkotmány, a melynek keretein belül a törzs minden tagja egyenlő, mert a törz vezetőkől és vezetettekből áll. Midőn a kunok törzsei betelepülték Magyarországra, a reájuk vonatkozó adatokból élesen domborodik ki három osztályuk: az urak, a nemesek és a communitas a köznép. Ugyanezen három osztály emléke található a magyaroknál és székelyeknél is. Genus alatt nemcsak az előkelőket, a nemeseket értik, hanem a hozzátartozó népet is. Székely okleveleink is beszélnek a nemek nemeseiről és nem nemeseiről. Pld. Báthory István 1575-ben elrendeli, hogy nallgassák ki az Orlec és Ábrám nem Nagy és Seprőd ágának nemeseit és *rem nemeseit.* (Sz. O. IV. 35.)

A nemben csak az teljes jogú, az a *nemes*, akinek *nemesház* ülése van és lovas hadi szolgálatot teljesít; aki csak gyalogos szolgálatra képes, a köznéphez tartozik és csak az *út-lárosnak* tekinthető személyi székely szabadságnak részese. Kívül esik ezen a kereten fajilag is a szolgáló nép! Igen nagy tévedés az, hogy a Székelyföldön jobbágyág nem volt. A székelyek épen úgy ejtettek hadifoglyokat, mint más nép. Régen azokból rabszolgák lettek; a rabszolgaság megszűnése után a Székelyföldön is kifejlődött a jobbágyság. Csodálkozni lehet azon, hogy kialakulhatott az a vélemény, hogy a Székelyföldön 1562-ben alakult meg a jobbágyság, holott adataink a legrégibb időtől tudnak székelyföldi jobbágyokról. Ezeket 1562 után is az erőszakkal jobbágygá tett székelyekkel szemben *ősjobbágyoknak* nevezték.

A rendi állást az eskü értéke, a vérdíj és a hitbér (székelyeknél — jegyruha) összege fejezi ki a legszemléltetőbben.

Bár részletkérdésekkel nem szeretem fárasztani az olvasó figyelmét, mégis ezek közül a *vérdíjjal* és *jegyruhával* részletesebben kell foglalkoznom.

A *vérdíjjal* már találkoztunk. Elmondtam, hogy egy maroszéki bíró területi hatáskörének túllépésével felakasztatott egy oláh jobbágyot. Ezért kétféle büntetést kapott: egyet az illetékességi kör túllépése miatt és ezen felül a vérdíjban is marasztalták, mert az illetéktelen ítéletben gyilkosságot láttak. Vérdíjat (homagium) fizetett a gyilkos, ha tetten nem érték. Ezt

holt vérdíjnak (*homagium mortuum*) nevezték és duplája volt a rendes, vagy élő vérdíjnak, (*homagium vivium*), amelyet olyan embernek kellett fizetni, akit valami bűn (kisebb hatalmaskodás) miatt fejeváltásra ítéltek. Hogy fejét megváltva életben maradjasson, kifizette vérdíját. Ez a díj székely emberre nézve 12 és fél frt. volt; míg Magyarországon a bárók és főpapok vérdíja 100, a nemeseké 50 márka, a szlavoniai nemeseké 100 frt. az erdélyi nemeseké 66 frt. a magyar jobbágyoké 40, az erdélyi jobbágyoké 25 frt. A régi jó időben, amikor Székelyföldön dívatozott a vérbosszú is, indulatos ember gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy vérdíját le kellett fizetnie. Vérdíj tekintetében a székely főemberek és közép között nem volt különbség mindössze annak a székelynek, akinek magyar területen is volt birtoka. az erdélyi nemesi vérdíjjal számolták (pld. Béli Pál 1510. Sz. O. I. 323.)

A jegyruha összege még jobban kifejezésre juttatja a társadalmi különbségeket. A jegyruha a nőt a férj részéről illette meg, még pedig a férj társadalmi és vagyoni állapota szerint. Magyarországon a zászlósurak részéről járó hitbér összege 100 márka, — az előkelő nemeseké 50 márka, — a köznemeseké vagyoni viszonyaikhoz (jobbágytelkek száma) alkalmazkodott. Székelyföldön a társadalmi osztályok szerint egész pontosan megállapították a jegyruha összegét 1555-ben, tehát a fatalis 1562. előtt! (Sz. O. II. 125.) Ebből ismerhetjük meg legpontosabban a székely társadalom rétegződését.

Primor vagy nemes székelytől jár	24 frt.
lófő székelytől	12 frt.
darabontól	6 frt.
paraszt székelytől	3 frt.

Elmondok valamicskét ennek a négy osztálynak kialakulásáról.

Míg eredetileg a székelyeknek csak két osztálya: lovas és gyalog volt — és a szolgálóosztály kívül esett a székelység fogalmán, a rendiség a XV. században magyar földről belopózkodva legelőbb a lovas osztályt bontotta meg. Azokból, akik legalább három lovas tudtak kiállítani, *főembert* (primor) formált; az, aki csak egy lóval vonult ki, *lófő* (primipilus) nevet kapott (a *lófő* név onnan ered, mert sorban állva a lovak fejét számolták össze); a gyalogos székelyt pedig *pixidariusnak*, magyarul *darabontnak*, vagy *közzékelynek* nevezték. Előállott a parasztlakosztály is a székelység kebelében. A szaporodás, melynek arányában a Székelyföld nem nagyobbodott, sorscsapások és könnyelműség egyeseket annyira eiszegényítették, hogy saját erejükön honvédelmi kötelezettségüknek nem tehettek eleget. Ezeket a székelyeket *semmisnek* nevezték. Élni csak kellett; tehát gazdagabbak szolgálatába szegődtek; római mintára azok »*kliensei*« lettek. A mozgékonyabbak kimentek

Magyarországra, hol a jó katonát szívesen fogadták a fejedelmi birtokokkal rendelkező bandériális urak, a kényelmesebbek otthon maradtak, valamelyik főember szolgálatába állottak mint katonák, — avagy letelepedtek földjére és (idegen) *földönlakó* lett belőlük. Visszont az is előfordult, hogy azok a szolgáló népek és jövevények, kiket addig nem tekintettek a székelységhez tartozóknak, bejutottak a közösségbe; ugyanezek a közösségbe jutottak a Székelyföldre csatolt várterületek elszékelyesedett várnépei is. A közösségnek éppen úgy meg volt a joga arra, hogy bárkit körébe fogadjon és neki nyílt földet osszon, mint ahogy az előkelők osztálya, az ág népe is befogadhatott valakit érdemek és beházasodás után. Így jutottak pld. a székely lovasok közé a Henter (Honter) és Geréb szász eredetű családok. Geréb uram nem tudni mi módon, S'culiatumot szerzett, nemkül hangzó székely előnevet is kapott (Kelen-telki) de több generáción át meg lehet figyelni, hogy a magyar nyelvű oklevelek nevüket németesen írják: elől a keresztt, azután a vezetéknévet; István Geréb, András Geréb; csak a leányok nevét írják magyarosan! Egy másik ismert eset a befogadásra: Menasági Bóné András nőül vette Bodó Dénes leányát. A Bodó család tagjai befogadták őt az örökség 1/2 részébe és a löfőségbe is mondván: »szolgáljon róla, legyen jámbor, kedvünk kereső!» (Sz. O. V. 134.)

A székelység kebelében levő társadalmi osztályok még a rendiség kialakulása után sem váltak zárt kasztokká. A társadalmi állást az szabja meg, hogy bárki mennyit (és mi módon) tud katonai szempontból szolgálni: ez pedig a személyi rátermettségen kívül a vagyon kérdése. Ha a gyalogos székely annyi vagyont tudott szerezni, hogy saját lovával és felszerelésével jelentkezhetett zászló alá, bevették a löfők közé, — ha legalább 3 lovas tudott kiállítani, főember, primor lett belőle.

A székely társadalom nem ismerie a felfelé züllesztésnek azt a csúnya szokását sem, melyet Magyarországon követtek a királyság megalakulása óta: hogy t. i. büntetésből a legelőkelőbb embernek is a haját lenyírták, vagy később darócba öltöztették és derekára madzagot kötve rabszolgává tették. A vérszerződésben előfordul egy büntetésnem: az *anathema*. Ezt magyarul számkivetésnek lehet mondani. A székelyek ezt az ősi büntetést alkalmazzák azokkal szemben, akik súlyos, sőt a legsúlyosabb büntetést megérdemlik, mert a *székelységet* annyira becsülik, hogy *székely nem lehet rabszolga*. És ebben is mennyi mérséklet, mennyi igazságszeretet! Az a székely, akinek magyar nemesi birtokai is vannak, ha Székelyföldön vagy éppen a székelység ellen követett el valami bűnt, csak székely birtokait, illetőleg székelységét veszíti el, de a magyar nemessége és birtokai megmaradnak.

Tehát az elszegényedett »semmis« földönlakó székely is *székely*, részese a székely nemzet szabadságának, megköveteli

hogy patronusa megélhetését biztosítsa. őt védelemben részesítse. Aki ezt nem cselekszi még verejtséke árán is (etiam cum sudore!) azt többé nem is tartják főembernek; a nép közé süllyed. A közszékelv annak áll szolgálatába, kinek akar, — és patrónusát el is hagyhatja. Egy szót sem kell szólni erről. — a székely életben minden jelképes! — két kéve gabonát küld a patrónusnak, aki ebből tudja, hogy reá többé nem számíthat. (Verancsics II. 278) A közszékelv csak bizonyos önként vállalt kézimunkával tartozik patrónusának, szabadsága abban nyilvánul meg, hogy azt szolgál, akít akar, akár a Székelyföldön, akár azon kívül.

A székely vérségi köteléken kívül állónak tekintendők a rabszolgák utódai, a hadifoglyok és jövevények, egyszerűen az *ürbérsek*, vagy *jobbágyok* és azok a szerencsétlenek, akiknek úrbéres föld sem jutott, hanem mint *szellérek* lengetik életüket. Ezek csak hosszas, kínos vergődés után, midőn a harmadik rendet a székely községet jobbágyságra kárhoztatják, jutnak közelebb a közszékelvekhez, de midőn a székely szabadságot visszaállítja Báthory Zsigmond és a rákövetkező fejedelmek, szigorú intézkedéseket tettek arra, hogy az u. n. ősjobbágyok a székely szabadság részesei ne lehessenek.

A két eredeti társadalmi osztály: a lovasok és gyalogosok között a különbség az volt, hogy az előbbieknak ősi örökségi birtokuk volt, az utóbbiak pedig földközösségekben éltek. Ezt kifejezi az utóbbi osztály *község* (közösség, communitas) neve is. A közös földet időnként, midőn a község szaporodása szükségessé tette, újra felosztották egymás között. Ezt nevezték nyil földnek (sors). Míg volt máiból, elszegényedett főembernek is szívesen adott a község örökföldet, annvit amennyiből tisztességesen megélhetelt és teljesíthette rendje szerint honvédelmi kötelességét, csak épen egy kissé meg kellett magát aláznia: a község előtti süvegét levéve kellett kérését előadni. Az egyszerű székely ember háborús tapasztalataiból jól tudta azt, hogy a tömeg vezető nélkül nem sokat ér; a vezetésre pedig rátermeltség és tudás szükséges, ezért szívesen fogadta körébe a főembert. A székely község irtó társadalmi harcai soha sem a főemberek förténelmi jogai, hanem visszaélései ellen irányultak. Régi világban volt is föld bőven. A faluk még picinyek. Még a XVII században is vannak községek, ahol 8—10 ház volt. Ha a község lakói annyira felszaporodtak, hogy a szántóföld nem látszott elégségesnek, ott voltak az erdőségek; ki mennyit »ortott«, annyi tulajdon földet szerzett. A kérelmező főembernek tehát szívesen adtak ülést és földet. Mégis a népszaporodás, de főképen a társadalmi ellentétek kifejeződése miatt későbbben igyekeztek meggátolni az elszegényedett főembereknek a községre szállását; még azt is megtiltották, hogy főember a *faluk lakójának engedélye nélkül* olyan községben tartózkodjék, amelyben nincs öröksége (Sz. O. 25.)

Ezek után kellőképen megérti az olvasó azt, hogy a székelyekben tisztséget csak teljes jogú, ősi birtokot tulajdonul, örökségül bíró ősfjú viselhetett.

A primipilatus.

A mai élet igen egyszerű a régihez képest: azt a hatalmas tisztviselői gárdát, mely ma igazgatja az államok ügyes-bajos dolgait, céltudatosan nevelik hivatása betöltésére. A nebulót korán iskolába dugják és addig tömik fejét, míg diplomát kap; valahol előbb-utóbb belecsavarják a nagy gépezet valamelyik lyukába: állást kap és azután olyan biztosan megkapja fizetését, mint amilyen biztosan felkél a nap, ha... A legelőbb tisztviselő még azt sem tudja, hogy miért kapja fizetését. Bizony, régen érdemekkel kellett bebizonyítani, hogy valaki a közbizalomra érdemes és a vezetésre alkalmas. Akár háborúban, akár békében, csak tapasztalati alapon gyakorlatból lehetett megszerezni azt a kevés, de megbízható ismeretet, mely a vezetéshez szükséges volt. A gyakorlati ismereteknek könnyebben birtokába jutott az, akinek ősei is vezető állásban voltak; ezen az alapon racionálisan fejlődött ki a tiszti állások öröklése. És a fizetés? Hát bizony régen nem volt a tisztviselőknak rendes pénzbeli fizetése: hanem kaptak földet és őket illette az ügyes-bajos, igazságkereső felektől szedett bírság, mert hiszen a specialisan katonáinak látszó tisztok is végeztek bírósági tevékenységet.

Igy volt ez a székelyeknél is.

A székely község jól tudta azt, hogy a háború sorsa azon dül el, hogy milyen vezetői vannak, jól tudta azt, hogy szükség van lovasságra és gyalogságra is; ahhoz pedig, hogy lovasság lehessen, szükség van jó lovakra, jó felszerelésre, állandó gyakorlatokra, ezt pedig csak úgy lehet biztosítani, ha a lovasnak állandó, elegendő birtoka van. Így fejlődött ki a lovas székelyek örökös, tulajdon birtoka a lovaszékelyek közös birtoklásával szemben.

Ugyancsak kifejlődött a tisztségek öröklése is, mert atyáról fiúra szállott az a tudás, mely szükséges volt hadban, és békességben az ország védelmére, az igazgatásra és igazság megóvására. Nemcsak a tisztviselői állásokat, hanem a tiszt viseléséhez kötött birtokokat is örökölték Székelyországban. Abban az időben, mikor már adataink világos képet adnak népünk életéről, a tiszti állásokat *primipilatus*, vagy *Siculatum* gyűjtő néven emlegetik. Az oklevelek magyarul is felemlítik néha ezek nevét pld. *Officium primipilatus bíróság* appellata; vagy *officium primipilatus vulgo lóíróség*.

A *primipilatus* tehát a középkori oklevelekben egyformán jelenti a székes bíróságot és hadnagyságot, de jelenti a negyedes bíróságot, sőt a dézsma bíróságot is. Egy oklevél pld. felsorolja a nemen ked név alatt értett tisztviselőket, még pedig 4

primipilust, a székes bírón és hadnagyon kívül (Székely-O. I. 26. Barabás 168.) amiből világos, hogy a 4 primipilus a quartalis bíró tisztét töltötte be. A *dezsmit* bíróság szintén mint örökölhető officium primipilatus fordul elő. Pld. hozzátartozó birtok Lőrincfalva Marosszéken. (Barabás 194.) A XVI. században már a primipilatus alatt nem a tisztséget, hanem a lófők társadalmi osztályát, vagy a birtokot értik, — sőt a birtok anynyira előtérbe lép, hogy attól látszik függőnek a tisztviselői állás. Tatár Erzsébet pld., mikor eladta aranyosszéki birtokait, azokkal külön megemlítve, mint a birtokhoz tartozót adja el a székely főcmberséget(!?) a főhadnagyságot (capitaneatus) és a bíróságot (jurisdiction). A szerződést kétségtelenül olyan ember írta, akinek fogalma sem volt a székelyföldi jogi viszonyokról. (Jakab E. Udvarhely. 269.)

Az kétségtelen, hogy a székely viszonyokat híven feltüntető oklevelek is sűrűn nevezik a tisztségekkel összefüggő birtokot is primipilatus-nak. Ezeknek a birtokoknak a magva a teres belsőség, a nemes *háztűlés* volt (Törl. Tár. 1910. 123. Sz. O. II. 288 VI 19. E. T. A. III. 255.) melyet udvarháznak is neveztek. *Ehhez tartozott* konyha- és gyümölcsös kert, szántóföld, rét, erdő, és esetleg malom. Egészen elkülönítve, bekerítve a község tartozott fenntartani egy megfelelő nagyságú legelőt a hadi lovakszámára, melyet *lovész*, vagy *tököző* néven emlegetnek a községi szabályrendeletek. (A vész szónál ne tessék *pestis*-re gondolni, hanem a vejsze, vésza nevű elmés halfogóra.) Itt még azt is megemlítem, hogy a hadi lovaknak nem csak azért jelöltek ki külön legelőt, hogy a bő táplálék fejlődésüket és jó erőben maradásukat biztosítsa, hanem azért is, mert a székeiek rendszerint ménlovakat használtak, melyek tüzeesebbek és kitartóbbak voltak. Ezeket valósággal kiképezték katonáknak, hogy a harcban gazdájuknak jó segítő társai legyenek.

Milyen nagy volt a primipilatus területe, nem tudjuk. Ha meggondoljuk, hogy egy várjobbágy birtoka minimum 2 ökle (kb. 300 hold) föld volt (ezt onnan tudjuk, mert ha megosztás útján ennyire szállott a birtok terjedelme, más a királyhoz fordultak, több földet kértek, hogy szolgálatukat illően tudják teljesíteni,) arra kell következtetnünk, hogy eredetileg a primipilatus területe nagyobb lehetett a várjobbágybirtoknál: de a népszaporodás folytán megosztott, mindig kevesebb lett. Okleveleink beszélnek különben teljes, fél, sőt $\frac{1}{4}$ primipilatusról is — a primipilatusok terjedelme és az eladási árukban tapasztalható nagy különbségek arra engednek következtetni, hogy a székes bírósággal és hadnagysággal összekötött birtokok tekintélyes nagyok, a kisebb tisztségek (negyedes bíró, tizedes, százados, dézsmabíró) primipilatusai pedig jóval kisebbek voltak.

A primipilatus — mialatt a tisztségviselési jogot és birtokot kell értenünk — bírósági becsértéke annyi volt, mint a kedvezményes székely holt vérdíj, 25 frt. Ebben ismét egy páratlanul

álló székely kiváltság van. A székely ugyanis még főbenjáró ítélet (melyet tényleg végrehajtottak, vérdíjjal nem volt megváltható) esetén is csak fejét vesztette el, de birtokát megtartották örökösei. A bíróság által kirótt bírság fejében (melynek 2 része a bírót, 1/3. a pernyertes felet illette,) ugyan le lehetett foglalni a székely örökséget is, de azt a bíró vagy ellenfél csak *zálog gyanánt* bírta és köteles volt az örökösöknek, vagy rokonoknak az említett becsértékben visszabocsátani. Ha bírság formájában (pld. hűtlenség) a királyt illette a székely örökség, a családnak épen úgy meg volt a visszavállási joga; ha ezzel nem élt, köteles volt székelyeknek adományozni, vagy olyanoknak, akik közöttük laktak (teházszedeltak) »*hoggy a székelyek száma ne legyen kevesebb.*« (Sz. O. III. 142.) A székely primipilatások eladási ára különböző; van eset, hogy találkozzunk 25 frttal is. De szabad eladás esetén, mikor nem lehetett bírósági becsértékről szó 300—1000 frt. között vállalkozik az eladási ár. Így a primipilatust 25 frton megváltani mégis csak szerencsének lehetett mondani a szerencsétlenségben! Ugyanilyen mérsékelt becsárlan válthatta vissza a család a primipilatust olyan esetben, ha valamelyik székelyt hitbéli buzgalma arra indított, hogy primipilatust adományozzon valamelyik egyháznak. (Sz. O. III. 158. Barabás 177.)

A primipilatusnál nemcsak a birtok gazdasági értéke, hanem azon tisztség jövedelme is tekintetbe veendő, melynek a birtok függvénye volt. Ez a jövedelem a székelyföldi szűkös viszonyok közt igen tekintélyes. Szentgyörgyi Barna pld. 1427-ben, midőn pört indított tisztsége elfoglalása miatt, annak jövedelmét 50 márkára (200 frt.) becsülte (Barabás Sz. O. 51.) A soros tisztségviselő illetményén kívül a jövedelem egy részét elosztották az ág harc képes tagjai között. (Sz. O. I. 190. Barabás 401. 406.) hogy ebből felfegyverezhessék magukat és a primorok katonákat tarthassanak. (Sz. O. I. 279.) Ebben is kifejezésre jut, hogy a tisztség és birtok, egy szóval a primipilatust tulajdonképpen az ág népéé, mert a vevő jogi viszonya az ág népével szemben nem változik meg. Az sem változott a tisztség viselés jogán és sorrendjén, ha a teljes (totale officium) primipilatust az örökösök részekre osztották. Teljesen hibás a különben lelkiismeretes id. Jóna János okoskodása, amely szerint a tisztségviselés a birtok függvénye lévén a részes székely örökséggel nem járt tisztségviselői jog. Mert épen ellenkezőleg, az officium, a tisztségviselés anyagi megalapozásául szolgált a birtok, és a tisztségviselés jogi nem változott meg, ha azt az örökösök egymás között felosztották. Ilyen esetben meghatározzák, hogy a tisztséget milyen sorrendben látják el, annak jövedelmén milyen kules szerint osztoznak. Abból a lajstromból, mely a maroszéki székbírók és hadnagyok nevét is feltünteti az 1491-1515. évi ciklusban, láthatjuk, hogy a tisztséget általában egy ember tölti be, mert totale officiuma van, de előfordul, hogy ketten, sőt többen is.

Többször lámadt pör primipilatus részek miatt. Egy ilyen pörben az alperes, Gergely sepsi székes bíró, Hidvégi Bálint és fia Mihály felperesekkel kiegyezik: átengedi nekik Illyefalva, Uzon, Kőkös, Doboly sepsi széki községek bíróságát azzal, hogy ezen négy község lakóinak ügyében senki más nem bíraskodhatik, felpereseken kívül, a jövedelemnek azonban csak fele illeti őket. (Sz. O. I. 170.)

Még csak azt említem meg, — hogy az Erdélyi féle *folnagy elméletet* is megliszteljem — hogy a falusi bíróság távolról sem tartozott a nemek és ágak bírósági rendszeréhez. A községeknek a lófőkől is volt praefectura, de a község apró-cseprő ügyesbajos dolgaiat intéző falusi bíró a székely *közneptől* választott és annyira lealázónak tartották a falusi bíróság viselését a lófők, hogy amikor egy-egy községből kiirtotta valami veszedelem a gyalogosokat, országgyűlési végzéssel kellett kényszeríteni a lóföket arra, hogy viseljék a falusi bíróságot. (1680. 11. és M. H. H. XXXVII. 385.) Ellenben lófők, vagy primorok töltötték be a praefectusi tisztelet, úgy, amint a tisztségeket az ág népe minden évben beosztotta. A praefectus felügyelője és katonai vezetője volt a falu népének.

Miután ezeket a komplikált kérdéseket megismertük, végre a tisztli állások *betöltésének formáságairól* is beszélhetünk.

A tisztségek betöltése

a nemek és ágak sorrendjében vált esedékessé. Ennek részleteit könnyű lenne előadni, ha nem lenne irodalma, vagy ha lenne legalább egy vélemény, melyhez csatlakozhatnám; de amit eddig összeírtak akár a tisztségek választásáról, akár a nemekről és ágakról, azt elfogadni nem lehet. Még a legújabb írók is (Id. Jósza János, Sándor Imre, Dr. Árkosfalvi Szilágyi László) a birtok függvényének tartják a tisztséget és bár elismerik annak öröklődését, azt állítják, hogy a tisztviselői állásokat a nemek és ágak sorrendjében *választás* útján töltötték be. Ezt pedig a korunkra maradt adatok nem igazolják.

Bár az lenne lelkem vágya, hogy ezeket a végtelenül fontos, perdöntő kérdéseket minél egyszerűbben és világosabban adjam elő, még sem tudom elmellőzni, hogy itt a forrásokat meg ne szóltassam.

Egy lelkiismeretes székely ügyvéd a XVI. század második felében, mikor már felforgatta János Zsigmond a székelyek régi intézményeit, az ág népéről a következőket írta: Az ág népe soha sem osztott, nem is oszt senkinek örökséget, hanem tisztelet: esztendeig való hadnagyságot, és esztendeig való bíróságot. Ez két ember mellett lófejek voltak, akik ítéltek. Ez a két tisztség series szerint járt minden székeken. A hadnagnak társai voltak a hadnagysághoz, a bírónak a bírósághoz. Fizes kellett, hogy legyenek. Ha valamelyik meghalt közülük, tud-

Áák, hogy kire száll tiszti. Ezek a falukat elrendelték, ki melyik falunak legyen praefectusa. Más lófó ott bírságot nem szedhetett, csak az, akinek a falu jutott. Mint egy-egy ispán, olyatánok voltak. *Ág népének* azokat nevezték, akik a sorba járó tisztségben egy társaságban voltak. Ezek nem mind egy faluban laktak, hanem egy székben. Egyik sem tudta, hogy a másiknak hány hold földje vagyon, hány ember kaszálja meg rétjét, pénzben vette-e, mint jutott hozzá?... (Erdélyi Tört. Adatok III. 251.)

Előben nem fordul elő a választás szó, sőt abból, hogy ha valaki az ág népéből meghalt, tudták hogy *kire száll* annak tiszti, meghatározott sorrendbeli öröklésre gondolhatunk.

És ezt megerősítik más adataink is. Olyan sorrendben, amint képen eszembe jut, felsorolok néhány adatot, melyekből kiderül, hogy választásról szó sem lehet.

Az előttünk ismert családai esetek mind azt bizonyítják, hogy a székely a primipilatus tisztségét és az ahhoz tartozó birtokokat örökség címén bírja, az adásvételi szerződés megjelöli azt is, hogy a tisztség melyik nem és ágtól függ. (Pld. Sz. O. I 288, III. 129. 166. 169. stb.) A székely törvények megengedik azt, hogy míg magva nem szakad (E. T. Á. III. 255.) bárki tisztségét eladhassa, csak a rokonoknak és szomszédoknak biztosít elővásárlási jogot, ellenben szigorúan tiltják azt, hogy a tisztséget bárki erőszakosan, a birtokos akarata ellenére elfoglalhassa. Pedig ilyen esetek is gyakran megtörténtek és éppen ezek bizonyítják azt, hogy a tisztségek betöltésénél komoly választásról szó sem lehetett.

Az 1508. évben a székely ispán bírói székén Bodor Antal előerjesztette azt a panaszát, hogy bár ő az Agház nem Koronja ágából származó igen nemes székely és Bikfalvát Sepszi székben örökösen bírja, a szék főemberei megakadályozzák, hogy a *genetioyáját megillető tisztségeket* viselje; emiatt pörbe hívja őket. A szék főemberei tagadták az ő örökségi jogait, de a bíróság megállapította felperes igazát, azt, hogy őt megilleti az uralom, a tisztség és székülés joga Sepsziszékben (dominium honor, dignitas, officium et sessio sedium! Sz. O. III. 173.)

1502-ben két primipilatusi tisztség és a hozzátartozó birtokok *elfoglalása* miatt folyik pör, ezeknek egyike dézsma bíróság (iudicium decimale) volt. (Barabás 192. 194.)

1427-ben Szentgyörgyi Barnabásnak az volt a panaszja, hogy míg ő urala szolgálatában Magyarországon volt elfoglalva, Szentpéteri László elfoglalta örökölt székely tisztségét (honorem seu officiolatum suum haereditarium) mely őt a székelyek törvénye szerint teljes joggal megilleti. Ő előbb a székelyek szokása szerint megintette, és mivel ennek nem engedelmeskedett, a király elé idéztette és kívánta jogos örökségének visszaadását: s az okozott 50 márka kár megtérítését. (Barabás 51.)

1548-ban nagy pör folyt a Jenő nem Bessenyo ágabeli Szép Péter öröke nevű tisztség illetőleg primipilatus birtoklása

miatt: a bizonyítlás során kiderült, hogy ezt a tisztséget a Domokos család viselte és vitte a zöld lombot, a tisztség jelvényét. Csernátonba. (Sz. O. III. 290.)

1525-ban Béli Pál a székely ispán előtt bejelentette, hogy Sepszi székben az Udvor ágon a bíróság őt illeti és tiltakozott az ellen, hogy az ág mást válasszon, miután a tisztséget személyesen kívánja gyakorolni; azt is kijelentette, hogy azt a tiszteletdíjat, amely az ág tagjait megilleti, rendesen megfizeti. Ennek következtében Szapolyay János erdélyi vajda és székely ispán megparancsolta Sepszi szék Udvor ági székely nemeseinek és főfőinek, hogy miután a bírói tisztség Béli Pált illeti, többé (a modo deinceps!) mást választani ne merészeljenek, őt tartásák és tiszteljék bírójuknak. (Barabás 401.)

Ugyancsak Béli Pál és fiai 1543-ban a gidófalvi Csulyak család tagjait örökösökkel együtt befogadták a *Kövér fiai*-nak nevezett nembe azzal a feltétellel, hogy mikor a sepsi széki bíróság sora a Kövér fiai genealogiájára száll és Béli Pál, vagy fiai azt vállalni akarják és vállalják, az őket megillető tiszti jövedelmekből a Csulyakok semmit sem követelhetnek. (B. 406.)

Ha valakitől erőszakkal foglalnak el tisztséget, avagy valaki követelheti, hogy örökség címen őt ismerjék el, ebből világos, hogy az örökösödés joga erősebb, mint a választás joga. Választás csak olyan esetben volt lehetséges, ha nem volt, aki örökség címén követelje, avagy az örökös nem akarta betölteni a tisztséget. — és akkor sem a székgyűlés, hanem az ág választott; a szék ünnepélyesen tudomásul vette, hogy ki lesz a következő évben bírója és hadnagya, őket tisztségükbe a többi tisztviselővel beiktatta és a zöld lombú fákat (fenyő) háza elé ültették! Nem volt tehát az ágak választásának nagyobb jelentősége, mint az 1526. év utáni magyar királyokénak!

A tisztviselés joga

a nemek és ágak

sorrendjében 24 éves ciklusban vált esedékessé. Ezért kell közelebbről megismerjük őseink nemzetségi szervezetét, De ez nem olyan könnyű munka, mert ezt a kérdést kontár műkedvelők és felületes, de jószándékú tiszteleltre méltó szakemberek ép úgy összezavarták, mint a székelyek eredetét. Hozzászólt ehhez a kérdéshez mindenki, aki a székelyek eredetével és a magyarországi intézmények történelmével foglalkozott.

A székelyek eredete szempontjából az volt a kérdés, hogy *őszeférhelle a telepítési teoria a székelyek nemzetségi szervezetérei?* Valamikor a konzervatív irány képviselőinek egyik leghatalmasabb érve volt a nemek és ágak szervezete, mert hiszen világos, hogy az ország különböző vidékeiről állítólag

összeszedett és a Székelyföldre telepített egyveleg népkeverék nem hozhatott volna létre vérségi, nemzetségi szervezetet. Már pedig a székely nemek és ágak hosszú, szívós élete annyi kétségtelen hiteles adatot hagyott reánk egész a XVIII. századig, hogy ezt az ősi szervezetet letagadni és lényegéből kiforgalni nem lehetett. Történtek ugyan erre is próbálkozások, de sikertelenül. A legutolsó és legszellemesebb kísérlet dr. Erdélyi László ajkáról hangzott el, aki többször felmelegítve kínálta fogyasztásra lelki táplálékkul azt az »elméletét«, hogy a székely főemberek telepítő vigécek utódai, kiket a felvidéken soltészeknek, az erdélyi tájakon pedig kenézeknek nevezének. Hogy nyájas olvasóim ezt az elméletet kellően élvezhessék, elmondom, hogy a telepítő ágenseknek megbízzjuk. (mert földesurak, főpapok is alkalmaztak ilyeneket!) adott egy darab földbérmentes, de mégis *hűbéres* földet és biztosította azt a kiváltságot, hogy egyenes utódai a telepített község örökös bírái lehetnek. A telepések maguk természetesen meghatározott idő után (rendszerint 3 és 5 év) földbért és adót fizettek földjeik után akár a király, akár magánosok *tulajdonára* szálltak, akár királyi, akár *földesúri* község, vagy város fejlődött a telepből. Minthogy a székely főemberek is örökség jogán töltik be a tisztséget, a kenézek is, Erdélyi László csodálatraméltó, alapos társadalomtörténeti ismeretei alapján felülmulhatatlanul szellemes képzeletársítás-sal nyugodt lelkiismerettel kimondá az ergo-t. Hogy van itt mellékszöngge is, nevezetesen hogy a Székelyföldön a hűbériségnek, regalis possessio-nak, ius regium-nak, földbér fizetésnek nyoma sincs, az ebben az elméletben keveset számít... És ebben rejlik tökéletes értéktelensége.

A nemek és ágak komplikált szervezete és a vitában elhangzott tévedések labirintusa megtévesztett olyan szorgalmas, józan embert is, mint id. Jósá János, aki a székely nemzet ködös életére alapos tanulmányajval itt-ott fényt derített. Ő a nemekben és ágakban szintén nem látott vérségi kapcsolatot és abból elfogadhatatlan, ködösen mesterkéltné közgazgatásj gépezetet konstruált. Teljesen figyelmen kívül hagyja az *ősfiú* fogalmát, a birtokjogban minden változás közepette megnyilvánuló *vérgyökeret*, a hamisítatlan *ősiséget*: félrevezetik őt (és ebben nem egyedül áll!) a nemek és ágak és hivatalviselés sorrendjéről korunkra maradt kritikai szempontból nagyon kifogásolható fiatal jegyzékek.

Magam is évtizedek óta hangtalanul tépelődtem a nemek és ágak komplikált kérdése fölött, míg kialakult véleményem. És most, mikor le kell írnom véleményem, azt sem tudom, hogy hol kezdjem, mert attól tartok, hogy a sok részletkérdés tárgyalása közben nem leszek képes kifejezésre juttatni azt a szemlélet, mely áthatja a székely nép egész életét.

A reánk maradt adatokból az összes írók arra következtetnek, hogy minden székely székben a primorok és lófók ugyan-

azon hat nemhez tartoztak és minden nemnek négy ága volt. Lényegtelen eltérések tapasztalhatók ugyan az ágak nevében, de ezeknek tárgyalásával azért nem fárasztom az olvasót, mert a kérdés közelebbi megismeréséhez egyelőre nem vezetnek.

Már csak a nevek megismerése céljából is felsorolom a *maroszéki nemek és ágak* nevét.

<i>Halom</i>	nem	ágainak	neve:	Gyerő, Péter, Halom, Nánán
<i>Örlóc</i>	"	"	"	Bod, Szovát, Seprőd, Eczen
<i>Jenő</i>	"	"	"	Szomorú, Uj, Boroszló, Balász
<i>Meggyes</i>	"	"	"	Meggyes, Dudor. Kürt, Gyáros
<i>Adorján</i>	"	"	"	Telegd, Poson, Vácmán, Vaja
<i>Ábrám</i>	"	"	"	Nagy, Gerő, Uj, Karácson

Nem kell történeti nyelvészeti jártasság annak megállapításához, hogy ennek a névsornak egy cseppet sincs hun íze. sőt a nevek nagyon fiatalok. Egy részén rajta van a keresztvíz, másoknak pedig különös idegen íze van. Ez távolról sem azt jelenti, hogy az egész ág idegen származású, hanem azt, hogy annak a székely főembernek, kinek nevéből elnevezték az ágat, idegen hangzású keresztneve volt.

A nevekből önként következik, hogy a nemek és ágak ilyen formában a királyság korában keletkeztek. Ugyanezt megerősíti az egész szervezet mesterkéltisége. Olyan kínosan mesterkelt, mondva csinált szervezet ez, mint egy nagyobb katonai egység oszlopos alakzata. Amit az élet önmagától formál, az egyszerű és természetes szokott lenni. Az ősi telepedés és nemzetségi szervezet nem lehetett *ilyen* kínosan mesterkelt. Minden törzs meghatározott területet választott és azon belül szintén a vérségi kötelékek megőrzésével telepedtek a nemek és ágak. Hogy az egész népet összekeverjék és csaknem dekára egyformán elosszák úgy, hogy a valamikor megalakulandó székekre egyformán jusson minden nemből és ágból, azt elképzelni sem lehet. Nem, ezt a szervezetet csinálták, mégpedig dacára annak, hogy vannak ennek a szervezetnek birtokjogi és igazgatási vonatkozásai is — kétségtelenül katonák csinálták.

Mikor?

Amikor az ősi szervezetet megőrlötte az idő vagy tönkretette egy váratlan nagy szerencsétlenség, és egy újabb megpróbáltatás új katonai szervezetet kívánt.

Isten ne rójjá fel bűnül és a jámbor olvasó is bocsássa meg vakmerőségemet, — most én is szellemes képzettársításra adom bús fejemet.

A történetírónak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy az adatok hiányát megfontolt következtetéssel, feltétellel átvigdalja, de az igazság szeretete és az olvasó iránti respektus megkívánja, hogy 1. a börtönzaton sziklaszilárd pillérekre építse 2. következtetése egyetlen kétségtelenül hiteles ténnyel se ellenkezzék és 3. ne üljön a csalahatatlanság trónusára, hanem vallja

bé, hogy szemenszedett igazság helyett csak gyarló következetésekkel, feltétellel (nem *elmélet!*) szolgálhat.

Már kénytelen voltam tájékoztatni az olvasót arról, hogy Székelyországot a XII. századtól olyan szörnyű csapások érték, hogy csaknem eltörülték a föld színéről. Elvesztette a Kárpátokon túli területeinek nagy részét, valamint az Olt és Küküllő szélesebb völgyeit. Aki életben maradt, a dühöngő ár ellen a hegyek közé húzódott, vagy idegen földre sodródott. *Egyetlen* ilyen csapás is elégséges a vérségi szervezet felforgatására.

A magyar testvér szerencsésebb viszonyok között élt. Könnyen kiheverte törzsszerzetének felbomlása árán a besenyőktől és bolgároktól reámért etelközi csapást. A menekülés forgalagában összekavarodtak ugyan a törzsek, de a *hét lapitány* (!) megmaradt és az örök életű taktikai elvek szerint átvette egy egy néptörzék parancsnokságát! Ilyen kavardásban csak kisebb vérségi egységek maradhattak meg. Új telepedési területeiken tovább éltek tehát a nemzetségek; kicsiny számukat az idegen telepések, *vendégek* egész sora egészítette ki. Nincs örök, változhatatlan emberi intézmény. A természet nagyobb és mindig nagyobb egységek kialakítására, az egyenlőtlenségek eltüntetésére tör a föld színén és az emberi életben is. Nem csak a vérségi szervezet nem változhatatlan, hanem a vér és az érzelmeket kifejező nyelv is változósnak van alávetve. A nemzetségi joggal felruházott, vagy hűbéres vendégek és az idő egyaránt hatottak a magyar nemzetségek szerveződésnek megbontására.

A magyar nemzet életében és szervezetében újabb óriási változást okozott a tatárjárás pusztítása. Minden, amit erről írtak, szüntelen dadogás a valósághoz képest. A csapás a magyar fajt sújtotta a legnagyobb mértékben, mely nomád kedvtelésből a síkságot szállta meg. Ennek mocsár és földvárak nem tudtak ellenállni, népének pedig nem nyújthatott menedéket a nyílt terület. Még az erősebb dombvidéki várak is elesetek, mely az értékes vendégnépek pusztulását vonta maga után. Egy pápai oklevél azt írja, hogy a tatárjárás előtt hatalmas és *nemes* népekkel tele volt az ország; a tatárjárás után utat kellett nyitni az értéktelen balkáni sőpredéknek is.

Különösen elpusztult az ország keleti fele. A brassói templom falán maradt feljegyzések szerint a tatárok először 1233-ban törtek be és 1236-tól kezdve 7 évig laktak, illetve pusztítottak Erdélyben. Elképzelhetjük, hogy milyen állapotban maradt kivonulásuk után!

Erről maga IV. Béla tanúskodik a legékebben, midőn a pápához írt jelentésében a tatárok támadásának megismétlődése esetén a Dunát jelöli meg védelmi vonal gyanánt. Ez azt jelenti, hogy ő már lélekben beletörődött a keleti rész elvesztésébe. Minden lehetől megtett ugyan Erdélyben is a határok védelmére, hiszen láttuk, hogy parancsot adott a székely-

földi várak kijavítása tárgyában is, — de alig volt reménye Erdély és a keleti részek megmentésére.

A poraiból megelevenedett, szervez ellenségbe süllyedt ország-
nak legértékesebb támasza a kun nép lett. IV. Béla látván
azt, hogy milyen összetartást, erőt és mozgékonytágot bizto-
sít a kun nép nemzeti szervezete, nemcsak a magyar nemzeti-
ségi szervezetet elevevénítette fel, hanem — miként azt okle-
veles alapon kimutattam — a tőle függő várjobbágyokat és
és udvarnokokat is nemzeti szervezetebe tömörítette, és őket
iuxta generatíones, nemzeti ségenként íratta össze.

És itt következik az én képzetlársításom! Joggal felté-
lezhetjük, hogy ő honvédelmi szempontból új katonai szerve-
zetet adott a székelységnek is, melynek ősi szervezetét amúgy
is összegabalyították a sorscsapások. Ha nem is volt *jus regium*
a Székelyföldön, a magyar királynak kétségtelenül joga volt
arra, hogy honvédelmi szempontból a székely nemzetet a viszo-
nyoknak megfelelően szervezze és tiszta képet nyerjen arról,
hogy ottan milyen erőkre számíthat.

A székely nemek és ágak szervezete kétségtelenül katonai
Az ágszáz, a tized tanúskodik erről; de különösen tanúsko-
dik a szervezete azonossága az összes székely székekben, amiről
bővebben a katonai szervezetről beszélünk. Itt csak Aranyos
szék megalakulására utalok. Mikor a kézdi székelyek egy része
átköltözött az Aranyos mellékre, hat kapitányt, illetőleg nemet
választottak maguknak és úgy szállották meg azt. (*Sex capita-
neos videlicet hat nem eligentes ad ipsam terram fecerunt
condescendere. Sz. O. I. 296.*)

A kapitány tehát — a nem parancsnoka. Egy nem pedig
4 ágszázból áll. Egy szék hadereje tehát átlag minimum hat
zászlóaljbol állott.

Mint hogy a székely nemzet életében mindent alárendel-
tek a katonai szempontoknak, az új katonai szervezetbe bele-
gyömöszölték ősi életük maradványait, hiszen amúgy is az
ősfiúk lettek a nemek kapitányai, az ágszázak száznagyai és
hogy kellőképpen betölthessék ezt a hivatásukat, *összhangzat-
ba hoztak ezzel a rendszerrel ősi birókszervezetüket.* Így ke-
letkezett birtokegységként a siculiatum, vagy primipilatus!

*Az ágak és nemek rendszere így lett a régi bor új tömlője.
A tartalma ősi, a formája új.* Mikor két párt hajba kapott,
a székelyek eredetének kérdése fölött, természetesen az egyik
párt mindenben újat, a másik mindenben régit akart látni,
nekünk azonban, akik azelőtt a komoly feladat előtt állunk,
hogy a székelyek történelmét ismertessük, az igazság szerint ele-
meire kellett bontanunk az egész szervezetet, hogy a fejlődés
irányát legfőbb vonásaiban megállapítsuk. Ebben a tekintetben
még nem is fejeztük be feladatunkat.

Minden komo y historikus tudja azt, hogy milyen nehéz a
valóság képét megközelíteni. Méltán büszkék lehetünk arra, hogy

a források felkutatása és közlése által a történelmi ismeretek gazdag tárai nyíltak meg: de számot kell vetnünk azzal, hogy a leggazdagabb forrásanyag is csak gyarló töredéke a mult változatos életének. A véletlen műve, hogy mi maradt korunkra; a véletlen pedig néha különös játékot űz. Egy különös véletlen fizött csalfa játékot azokkal, akik újabban a nemek és ágak szervezetével foglalkoztak.

Mióta Szménfalvi János kimutatta, hogy a székelyeknek 6 neme van (Eder S. R. T. I. 65.) és különböző forrásmunkákban megjelentek a nemek és ágak lajstromai, azt hitték, hogy az egész rendszerről világos, teljes képet kaptunk. Egy 24 éves sorjában még azt is tudjuk, hogy milyen sorrendben kik viselték a bírói és hadnagyi tisztelet Marosszékből.

Ha azonban a lajstromok provenienciáját vizsgáljuk, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy azok az adatok, melyek a rendszernek egész képét nyújtják, mind *marosszéki származásúak*. Szétszórtan elég gyakran fordulnak elő nem és ág nevek, háromszéki oklevelekben, — de alig maradt vajami Csík és Udvarhelyszékre vonatkozólag. Csikból csak a Lázárok Kászón szék megalakulása körüli szerepével kapcsolatban maradt adatunk. Udvarhelyszék történetéből is csak két adatra tudok visszaemlékezni: az egyik Kiss Miklósnak a Halom nem Péter ágán viselt lófőségéről szól. (1550. év Barabás 283.) a másik pedig arról, hogy 1636-ban a székely szabadság teljes visszalállítása után időbe telt, míg a szék kikerestette: »mint ment régen ágra nemre a liszt s köztük a jövedelme.« (Jakab: Udvarhely 360.)

Kétségtelen, hogy a rendszer főbb vonalaiban ebben a két székben is ugyanaz volt: 6 nem 24 ág; de ahhoz alapos szófér, hogy a részletekben is meg volt a megegyezés. A véletlenül reánk maradt háromszéki oklevelekből megismerjük a Jenő nem; Bessenyő ágát, az Ágház nem Koronica ágát, az Udvor ágat és a Kövér fiait genealogiáját (Sz. O. III. 44. 289. 294. V. 66. Barabás 401. és 406.) melyeket a marosszéki eredetű lajstromokban hiástalan keresünk. De ezektől a részletektől tekintve is, a marosszéki példa a lehető legrosszabb abból a szempontból, hogy a többi székekre következzünk. Említettem már más vonatkozásban, hogy Marosszék szervezetére nagy hatása volt a vármegyei életformáknak, ugyancsak érezhető hatása volt Háromszékre is. A másik két szék minden nagyobb fájdalom nélkül megemésztette a vár, illetőleg erdőispáni birtokot népeivel és rendszerével együtt, Marosszék határán azonban ott állott a görgényi comitatus teljes épségében, és közvetlenül érintkezett a vármegyékkel más oldalon is, — Háromszékbe beékelődött mint külön test a régi várbirtokok maradványaként Fejér megye. Ezeknek hatása megnyilvánult földbirtok elosztásában és a társadalmi életben is. (Pld. csak Marosszéken fordulnak elő a siculi szervientes.) A maros- és háromszéki primorok a magyar főurak igényeivel lépnek fel.

A magyarországi lézengő Ritter főúri typus lelkiismeretlenségével, erőszakosságával, a megfélemlítés eszközeivel igyekeznek szétrombolni az ősi székely szabadságot és vérségi alapon nyugovó szervezetet. Az élelmes jöttmentek azzal férköznek be a jog, igazság és szabadság hazájába, hogy zsarnokoskodó székely ispánok erőszakát is felhasználva beházasodnak kihalt félben levő gazdag, előkelő székely főemberek családjába, kihalásuk után a fiúleány intőzmény házaját, magukra nézve még azt sem tartják kötelezőnek, hogy gyermekeik a fiúleány atyában újra fakadó család nevét örököljék, — de élvezik a székelyjog előnyeit és minden kínálkozó alkalmat megragadtak arra, hogy mint kakuk fiókák terpeszkedjenek és a székely ősiük örökösre lépjenek. Így hamisították különösen Marosszéken a vér törvényét. Az még hagyján, hogy a csikszéki Lázár család átnyújtotta hatalmas csapjait Marosszékre és két nem három ágában szerzett székely örökséget, mert tagjai nagyon kevés kivétellel tisztességes székelyek maradtak, de már a székelység egész lelki világával ellenkezik, hogy a Gyalakuti család 6 nem 7 ágában a kakukfiú Baresay Gáspár, ki krónikáink szerint oláh származású volt, 5 nem 7 ágában, a szintén »idegen« Apafi család 4 nem 6 ágában, a Tóth fiúk pedig 2 nem 3 ágában viselték örökség címén a székely tisztségeit. Abból a lajstromból, mely 24 év tisztségviselőinek nevét tárja elénk, megdöbbenéssel állapíthatjuk meg, hogy Marosszéket csak «vétve» kormányozták székely ősiük.

Milyen különös ellentét az elv és gyakorlat között! A székely törvények lehetőleg gátat akarnak vetni a tisztségek, és székely örökségek elidegenítésének. (Nullus bona sua avitica alicui durante vita vel relinquere vel etiam testamentaliter legare possit. Sz. O. III. 157!) a tisztségek erőszakos elidegenítésére is halálbüntetést szabnak (U. O. 85.) de a könyörtelen élet megkövetelte a birtok szabad adásvételének biztosítását; csak a deficiáló, kihalás előtt álló utolsó családtagok szabad rendelkezési jogot tudták korlátozni. (Erdélyi Tört. Adatok III. 255.) Elemi csapások, ellenség pusztítása, hadifogság, súlyos válságdíjak és az ellenségénél is rosszabb Báthory István és Szapolyai János kegyetlen zsarnoksága sok ősiút kényszerítettek arra, hogy megváljanak ősi örökségüktől és megköstöljék az idegen szolgálat keserű kenyerét. Az igaz, hogy a rokonságnak, sőt szomszédoknak is elővételi joga volt, de ellenséges pusztítás idején ez az amúgy is pénztelen Székelyföldön csak elméleti jog maradt; ellenben akadt vevő a védettebb, boldogabb, jobbágyaikat kizsaroló magyar vármegyék nemeseiben. Mindig voltak olyan emberek, kik mások szerencsétlenségéből hasznot húztak. Így hódították meg a magyar nemesek Marosszéket. Az a birtok, mely magyar nemesi kézre került, nemcsak tulajdonjogilag veszett el, hanem a székely életformák szempontjából is. Ezt keserű humorral fejezték ki, azt mondván a székely birtokot szerző magyar nemesről: *»magának nemesítette a székelyt«*

erősíti. Székelyországnak ebből a független állapotából fokozottabb mértékben következik az adómentesség nemesi *székely örökséget*.» (Sz. O. II. 178.) Ez pedig a vérség, a gazdasági és szociális igazság szempontjából kimondhatatlan súlyedést jelentett!

Hát bizony a marosszéki primipilatusok nagy részét magának nemesítette néhány magyar úr és birtokain új életformát ieremtelt. Ezért olvashatjuk az 1552. évi székely határozatban a következő figyelemre méltó kijelentést: »A marosszéki székelyeknek a lófőségről különb szokások vagygon a több székelyeknél.« (Sz. O. II. 108.)

Ezt a pár szót nem vette észre senki azok közül, akik a székely nemek és ágak intézményének ismertetésére vállalkoztak. Figyelmeztetésem után talán osztani fogják azt a véleményemet, hogy a nagy örömmel fogadott marosszéki tiszti jegyzéket (Sz. O. III. 139.) kritikai szempontból el lehet fogadni arra vonatkozólag, hogy az 1491-1515 évig terjedő 24 éves ciklusban Marosszéken kik viselték a székbírótságot és hadnagyságot, de ezen túl egy lépést sem szabad tenni. Nem következtethetünk ebből a lajstromból még marosszékre szorítkozva sem az ősi állapotokra, sőt még a megelőző 24 éves ciklusra sem, — annál kevésbé a többi székely székekre, az egész Székelyföldre.

Meg kell tehát elégednünk a megtévesztő forrásanyag kikapcsolása után azzal a képpel, mely a megbízható apró adatokból tárul elénk.

Ezeket az adatokat már fejtegetéseim során ismerttettem. Ugyanazon kép domborodik ki ezekből, mint Bocskay István történetírójának, Szamosközy Istvánnak jellemzéséből, aki felsorolva a székely nemeket és néhány ág nevét megemlíti, hogy a székelyek nemzetségi szervezetébe magyar nemesek is beférkőztek ugyan, *de azért a szervezet megőrizte ősi vérségi jellegét*. Azt minden székely tudja, hogy melyik nemhez tartozik, az ágak nevét azonban már kevesen tudják felsorolni. Ő természetesen hibásan a legősibb időkbe vezeli vissza a nemek és ágak keletkezését és megemlíti, hogy az európai népek között még csak a zsidók vezetik le magukat a népet alapító őstől. Ezek után már csak az lehet feladatomb, hogy összefoglaljam és élesebbé tegyem a szétfolyó képet.

A székely nemzet nemcsak hadban, hanem békében is ugyanazon családok vezették. Ezeknél apáról fiúra szállottak azok a tulajdonságok és tapasztalati ismeretek, melyek a vezetésre másoknál alkalmasabbakká tették őket. A tisztség viselés joga örökség címen ezeket az »ősfjúkat« illette meg. A tisztség viselés díjazásául föld szolgált, mely a tisztségviselés jogával együtt öröklődött. A tisztséget officium primipilatus-nak (bírótság, lófőség) nevezték, a tisztségi birtokot siculatum, vagy

primipilatus néven emlegették. A tisztségöröklés valószínűleg kezdetben csak jogosultságot jelentett a választásra, de az ősi családok kihalása, vagy elszegényedése után néhány jobb módú család tényleg örökölte a tisztségeket. Attól az időtől kezdve, amióta oklevelek bővebben állanak rendelveinkre, választás csak kivételesen fordult elő, — a választásról szóló egyik forrás az ünnepélyes beiktatást léveszti össze a választással. A tisztségbe iktatás jelvénye a fenyőfa volt, melyet az új székes liszt háza elé tűztek. Az ősi nemzetségi jogból érvényben maradt az, hogy a tisztség haszonélvezetét az özvegy is örökölte (Sz. O. I. 329.) és fiú utód nélkül meghalt atya leánya magát a tisztséget is. Az előbbi személyének képviselőtét reá ruházhatja valakire, az utóbbit pedig férje helyettesíti a bíróságban és hadnagyságban.

Ezek az ősi elemek megmaradtak akkor is, midőn a régi nemzetségi szervezetet elseperték a sorscsapások és midőn minden valószínűség szerint IV. Béla főképen katonai szempontból az új nemzetségi szervezetet kiterjesztette a székelyekre is. Ezek az ősi elemek ősi színezetét adták az új szervezetnek is, melyhez a hagyományokat tisztelő nép szívósan ragaszkodott.

A székelyek kötelességei.

Azok a jellemzések, melyek a régi történetírók műveiben korunkra maradtak, egybehangzóan kiemelik a székelyek szabadságszeretetét és páratlanul álló szabadságukat. Ez a szabadság méltán kelti fel a hazai és külföldi írók figyelmét, mert nem volt példa a világon még egy országban arra, hogy lakói általában mind nemesek és adómentesek legyenek. *Szabadság* alatt a rendi világban az adómentességet értik, *servitus* alatt pedig az adófizetést és más szolgáltatási kötelezettséget.

A székelyek adómentessége nemcsak abból folyik, hogy az egész nemzet minden tagja nemes, hanem abból is, hogy Székelyország egész területe a székely nemzet kizárólagos tulajdona. Elismerik azt, hogy hozzátartozik a szentkoronához, elismerik, a magyar király főségét, esküt tesznek neki, ha előzetesen megesküszik a székely szabadság és szokások megőrzésére, elismerik, hogy a magyar király az ő haduruk, elismerik, hogy az igazság legfőbb forrása, de már beleegyezésük nélkül a székely bíróságok által elítélt bűnösökkel szemben kegyelmi jogát nem gyakorolhatja, birtokjogi tekintetben semminemű joga nincs, még azt is csak kivételesen teszi meg, hogy egyes családoknak a székely jogból folyó igényeit, jogait elismerésével meg-

hadsága. Mélységes igazság rejlik Bonfini azon soraiban, hogy a székely jobban ragaszkodik szabadságához, mint az életéhez. Ez nem egy korszakra, a székelyek egész történetére jellemző alapigazság!

Ökörsütés.

Nem ellenkezik a nemesi szabadsággal, sőt kiegészíti a nemesi méltóságot, hogy önkéntes megajánlással, ajándékkal segítségére jön szükség esetén királyának. A székelyek három ünnepélyes alkalommal lepték meg a királyt ajándékkal, olyan alkalomkor, amikor a magyar királysággal a leglazább összefüggésben álló területek (pld. Ragusa) sőt idegen barátok is indokoltnak tartották, hogy ajándékkal kifejezésre juttassák tiszteletüket: a király koronázásakor, esküvője és első fiú gyermeke születése alkalmával.

Az ősi szittyá egyszerűségben élő nép, mely földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, legkönnyebben mozgatható és mégis becses állatállományából, ökreiből adott ajándékot, még pedig minden család (kapu, telek) egy ökröt.

Ennek első nyoma 1254-ben fordul elő, mikor IV. Béla az esztergomi érsekség kiváltságait megerősíti és tőlük között elismeri, hogy a székelyek által adott ökrökből is a fized megilleti az érseket. Az ökröket a királyi végrehajtó jelentésében a székelyek gyűjtötték össze még pedig úgy, hogy minden székely köteles volt eskü alatt összes ökreit felhajtani. Azoknak felét találomra elkülönítette, másik feléből pedig a király megbízottja tetszés szerint választott. A kiválasztott ökrökre rásütötték a székelyek kezdőbetűjét; innen az ajándékot *ökörsütésnek* nevezték.

Királyaink, különösen Mátyás és II. Ulászló elismerték az ökörsütés ajándék jellegét: abban sincs véleményeltérés közöttük, hogy egy király legfeljebb háromszor tarthat igényt erre az ajándékra, Mátyás király azonban több alkalommal is kérte az ajándékot és a székelyek az ország szükségletét tekintetbe véve kérését teljesítették; annál keményebben állottak ellen azonban, amikor II. Ulászló király fia születése alkalmával a régi szokások ellenére követelte és erővel akarta behajtani ezt az ajándékot. Történetíróink általában Istvánffy előadása alapján lázadásnak minősítik a székelyek ellenállását. Maga Oláh Miklós sem jegyezte fel pontosan az ellenállás okát, pedig az ő atyja is a királyi csapat erősítésére küldötte 17 lovasát. A tájékozatlan Istvánffy azt írja, hogy midőn Ulászló az ökröket követelte, azt mondták, „hogy senki sincs közöttük, aki emlékezne, hogy ilyen történet volna. Ezt a székelyek nem mondhatták, mert hiszen előfordul az ökörsütés háromszori kötelezettsége Ulászló 1499. évi oklevelében is. A különbség Ulászló és a székelyek felfogása között az volt, hogy az előbbi első szülött fia részére követelte az ajándékot, a székelyek pedig

azt vitatták — amint ezt Verancsics pontosan le is írja, — hogy csak abban az esetben terheli őket a kötelezettség, ha a király első szülöttje fiú, — ha véletlenül leánya születik, akkor a harmadik ökörsütés nem terheli őket, amint pld. nem terhelté V. László születése alkalmával sem, aki Albert királynak harmadik gyermeke volt, Lajos herceget pedig szintén megelőzte egy Jeany. A különben baráti: Ulászló az ügy tisztázása előtt tett intézkedéseket az ökörsütésre és a vége az lett, hogy a székelyek a királyi banderiumot csúfosan kiverték, amint azt a történelmi részben fogjuk elbeszélni.

A mohácsi vész után az országra zúdult szerencsétlenségek a székelyek ősi kiváltságaira is károsan hatoltak. Már Szapolyay János a haza megmaradása érdekében *segély* címen többször kért tőlük ökörsütést, amit nem is tagadtak meg (Verancsics és Székely Krónika). Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a kis állam aránylag nagy fenntartási, adminisztrációs költségeihez járult a török adó, mely alól Erdély egyik nemzete sem vonhatta ki magát, mindeniknek le kellett mondania némely kiváltságairól az állam megmaradása és saját szabadságuk érdekében.

A székelyek nagyon nehezen törődtek bele az új helyzetbe. 1542-ben várhegyi gyűlésükön megtagadták az ökörsütést, hivatkozva azon károokra, melyeket az előző évben a törökök és vadák becsapásai miatt szenvedtek: követeket küldtek az özvegy királynéhoz, és helyzetük figyelembe vételét kérték. A királyné azonban kérte őket, hogy ne akarjanak elszakadni az országtól, sem pedig jobb helyzetbe jutni, mint a többi nemzet. A töröknek az adót meg kell fizetni, ha ezt elmulasztják, ők lesznek felelősök, ők lesznek okai az ország és saját pusztulásuknak. Kövessék a többi nemzetet, melyek lemondtak kiváltságaikról az ország szüksége miatt. Azok is ki vannak merülve, mégis megajánlották az adót. Emlékezzenek arra az ígéretre, melyel Erdélybe jövele alkalmával tettek, hogy t. i. neki hűségesen engedelmessékednek. Itt az idő, hogy beváltsák ígérelüket! A követek azt felelték, hogy testvéreikkel tanácskozni fognak és az eredményről jelentést tesznek. (E. O. E. I. 137.) Nem valószínű, hogy 1542-ben elegendő tettek volna a királyné kiváóságának, de a következő évben, midőn Szaláncezi János portái követ visszatért, és gyorsan ajándékolni kellett küldeni a szultánnak, Izabella azonnal Gyalura országgyűlést hívott össze, de arra azzai az indokolással, hogy a székelyek a távolság miatt úgy sem jelenhelnének meg, őket meg sem hívta, — két nemzet határozata amúgy is kötötte a harmadikat. (Sz. O. II. 69.) Itt megállapították, hogy a székely község fizessen fejenként 50 dénárt, a lófők egy-egy, a főemberek két-két ökröt, (U. o. 184.) és ezen felül Szt. András napján fejenként 1-1 frt.-ot. Ezt nagy részük nem tudta, vagy nem akarta megfizetni, helyettek Frater György fizette ki kölcsönképen és az országgyűlés felhatalmazta őt arra, hogy követo-

lését a székelyeken behajtsa. Az adónak azt a címet adták, *ad victum caesaris* — a szultán élelmezésére!

A következő évben is Frater György fizette ki a székelyekre eső 4000 frt. adót, amit az országgyűlésen be is jelentett és az országgyűlés kimondta, hogy a székelyek ezen adósságuk fejében Frater Györgynek ökörsütéssel tartoznak; ezt a kötelezettséget a székelyek teljesítették is. (Sz. O. II. 71. E. O. E. I. 191. 225.)

Az 1545. évi országgyűlés azt végezte, hogy »a terheket a három nemzet egyformán viselje, mert a haza közönségesen mindnyájunké s így a megvédéséből származó haszon is közös.« (E. O. E. I. 196.) Erre az elv első pillanatra helyesnek látszik, de a gyakorlat más. Midőn a székely nemzetre ugyanolyan összeget róttak ki, mint a többi nemzetre, őket sérelem érte, mert nem számoltak a nemzetek birtokában levő földek minőségével és azzal, hogy a székelyek katonai kötelezettsége jóval nagyobb mint a másik két nemzeté. Mióta pontos statisztikai felvételek alapján ismerjük a három nemzet területeinek termőképességét, tudjuk, hogy az egyenlő kulcs szerint való felosztás a székelyekre nézve hátrányos volt. Ők csak érezték ezt, de bizonyítani nem tudták. Főként azt sérelmezték, hogy adózni és hadiakozni is nem lehet. Még 1545-ben is ellenállának; különösen Sepsí és Orbai székek lázadoztak. Az erélyes Frater György úgy rendelkezett, hogy az adóbehajtást éppen a lázadó székelyeken kezdjék és mikor elleuállottak, ő maga kért segítséget ellenük Csík és Gyergyó székétől. (E. O. E. I. 226. Sz. O. II. 71.) Sikertült megosztani a székelyeket; azután bejárta a Székelyföldet, melynek megnyerésére annál inkább törekedett, minél jobban kiélesedett az ellentét közte és a királyné között.

A székelyek, ha nehéz szívvel is, de meghajolnak a kényszer előtt, fizetik az ökörsütést, az évi 4000 frt. portai adót. Hogy idegen végrehajtó ne lépjen földjükre, magukra válladják az adó elosztását és behajtását. Az elosztás körül azonban hiba történt még pedig a község rovására, ami csak kimélyítette és veszedelmesebbé tette azt a sajgó sebet, melyet az állandó adó ejtett az addig szűzen megőrzött székely szabadságon.

Frater György amint tudott, segítette rajtuk. Az 1548. évi országgyűlés már a királyné részére is 2000 frt.-ot szavazott meg nemzetenként. A székelyek adójának behajtását Frater Györgyre bízta azzal, hogy hajtsa be, vagy fizesse ki, ha nem tudná, vagy nem akarná behajtani.

Igy meg lehetett érteni, hogy Frater György mellé állanak a királynéval szemben, és meg lehet érteni azt is, hogy alig várják, hogy Erdély a barát terve szerint Ferdinándhoz csatlakozhassék, kitől védelmet és régi szabadságaik visszaállítását remélik. Reményeikben egyelőre nem is csalatkoztak. Ferdinánd tiszteletben tartotta kiváltságaikat, Erdélybe küldött biztosai táján informáltatta magát viszonyaikról, (Sz. O. II. 95—101.)

de mikor értesült arról, hogy a székelyek soron kívül is adtak ökörsütést Szapolyainak és Frater Györgynek, 1555-ben elrendelte az ökörsütést. Biztosai úgy jelentették, hogy régen 36.000—40.000 ökör jött össze, de most alig lehet remélni többet 12000-nél.

A székelyek ezen alkalommal szívesen tettek eleget a király kívánságának, mert előzetesen megerősítette régi szabadságait, főképen elismerte azt, hogy a székelyek »mióta Attila vezérlete alatt Erdély keleti részébe jöttek, és ott letelepedtek, Magyarország dicső királyai, a mi elődeink minden adó és rovás fizetésétől mentesítették.« Kijelenti, hogy ő is meg akarja őrizni őket nemesi szabadságukban, »úgy mindazonáltal, hogy mindazt, amit elődeinek, a hajdani dicső magyar királyoknak az ökrök fejenkénti kirovásában régi idő óta mindig megadtak, utódainak is a szokott időben megadni tartozzanak.« (Sz. O II 112.)

Bár a székelyek készségesen teljesítették Ferdinánd kívánságát, az eredmény a régi viszonyokhoz képest igen szerény volt, ami mutatja a nép gazdasági erejének hanyatlását. Hasonló hanyatlást fogunk észlelni a hadkötelezettségnél is.

Az ökörsütés lebonyolításával a kamara Vas László erdélyi kir. biztost bízta meg, kinek számadásai korunkra maradtak és bepillantást nyújtanak az utolsó ökörsütés részleteibe.

Begyült Udvarhelyszékről	1069.
Sepsi	645.
Kézdi és Orbai	411.
Marosszékről	1335.
Csík	344. (?)
Aranyos	416. ökör.

Ebből régi szokás szerint megillette volna a székelyek ispánját, illetőleg az erdélyi vajdát 200, az alvajdát 100; a székely kapitányait és bírait fejenként 12—25, a főbélyegzőket (sütők) nem tudni milyen kulcs szerint székenként 32—60, akik a bélyegzést végzik 1—1 ökör. Marosszéken még a szegények házának és a barátoknak is levontak 1—1 ökröt, úgy hogy a tényleg összegyűjtött 4400 ökörből 465 darabot osztogattak el a vajdák illetményén kívül.

Míg Mátyás és Ulászló alatt az ökrök nagy részét a katonák élelmezésére fordították, Ferdinánd mint jó gazda, Bécsbe akarta szállíttatni és ezért Tordára hajtatta az összes székek ökreit, nem gondolva arra, hogy azok között vannak előregedett, elgyengült, vak és sánta példányok is, amelyek nem bírják meg a kb. 2 hétnapi utat különösen a késő őszi változó időjárása és sanyarú takarmányozási viszonyai mellett. Hogy hány ökör érkezett meg Bécsbe és milyen állapotban, arról nem szól a krónika; de annyi bizonyos, hogy Ferdinánd nagy reményeiben, melyet az ökörsütéshez fűzött, nagyot csalódott.

Az ökörsütést még Mihály vajda elevenítette fel, aki meg-

erősítette és visszaállította a székelyek szabadságait, azonban az ökörsütésre vonatkozó rendelkezéseibe meglepő újításokat csuszlatott be: nevezetesen minden 6-ik ökör sütés alá esik a fejedlem befektatása és lakodalma alkalmával. Ha a fejedlemnek előbb leányai születnek, ökörsütés helyeit 1 frt.-ot kell fizetni, az első szülött fiút illeti meg csak az ökörsütés, de keresztelését is meg kell tisztelniök fejenként 1—1. frt. ajándékkal.

Mihály vajda nem jutott abba a szerencsés helyzetbe, hogy az ökörsütést el is rendelhette volna. Rákóczi Zsigmond tett egy kísérletet a székelyek szabadságának visszaállításával kapcsolatban az ökörsütés felelevenítésére (E. O. E. V. 491. l.) de fejedelmi előterjesztésre az országgyűlés határozatol nem hozott. Az idő átgázolt a régi rendszeren, a székelyeknek is pénzzel, mégpedig lehetőleg jó pénzzel kellett hozzájárulni az állam szükségleteihez és különösen a portai adóhoz. Ezen adótól mentesek voltak a főemberek és azok a lófők, akiknek elei Lajos király idejében (1526 előtt!) is lófők voltak. Nem szívesen fizeték ezt az adót, — pedig csak jóval később, a nemzeti fejedelemség megszűnése után tudták meg, hogy mit jelent ez a szó: adó.

Kisebb terhek

1. A közköteleességhez számítjuk azt is, hogy a székelyek saját költségükön küldöttek követet a királyhoz és a király által hozzájuk küldött követek költségeit is ők viselték. A követésekre nézve ugyanis az volt a gyakorlat, hogy a követeknek minden kiadását az országba érkezésüktől a király fedezte. Székelyország bármennyire ország, mégis a szentkorona tagja, — és ha előbb más gyakorlat is lehetett, Mátyás király 1473. évi kiváltságlevele mindennemű követségi kiadások viselését a székely nemzetre hárította. Egy adatunk maradt is a követek napi költségeiről, melyből legalább némi fogalmat alkothatunk. Előbb az a baj támadt, hogy amikor a fejedelmek csaknem kizárólag székely diplomatákat alkalmaztak, egy ideig azok költségeit is a székely nemzetre hárították.

2. A székelyek köteleessége volt, hogy a Moldvából érkező követeknek, vagy Moldvába menő királyi követeknek lovat adjanak. Ezt a köteleességet János Zsigmond mérsékelte úgy, hogy csak azoknak a követeknek, akik erről a király parancsát fel tudják mutatni. (E. O. E. II. 125.)

3. Ugyancsak a közterhekhez sorozhatjuk az adminisztratív kiadásokat és az országgyűlési követek költségeit. (T.T. 1894. 596.)

4. A székelyek mentesek a katonai elszállásolás terhétől. Se a király, se a vajda hadserege nem tartózkodhat Székelyföldön. Csak egy kivételt ismernek: ha a királyi hadseregnek külső ellenség ellen át kell vonulnia a Székelyföldre. Ebben az esetben kötelesek voltak átvonuló szállást nyújtani, de ugyanezt a jogot élvezték az átvonuló székely hadak is a királyi területeken.

Hadkötelezettség.

A sors a székely nemzetet Magyarország legveszedelmesebb pontjára helyezte. Még ha nem is teremtetten volna az Uristen a székelyt katonának, a körülmények azzá avatták volna. Micsoda félelmetes erők hömpölyögtek keletről Magyarország felé történelmünk folyamán! Bessenyő, kun, tartár, török, olyan volt, mint valami óriási árvíz, mely veszedelmes hullámaival felül emelkedett és átsapott a Kárpátok ormán, áttörve a természeti által emelt hatalmas gátakat. És a gátszakadás legveszélyesebb pontján uszott az árral szemben egy maroknyi nép: a székely.

Valamikor, míg a magyar testvér nem jött, míg a nagy rengetegben magára hagyatottnak érezte magát, saját védelmére hatalmas várrendszert épített, kihasználva szeretett hazája hegyrendszerének minden előnyét, de a királyság megalakítása után kiábrándult a várakból, mert azt kellett tapasztalnia, hogy a várak hatalmaskodó királyi tisztviselői éppen olyan ellenségei az életnél is többre becsült székely szabadságnak, mint a megvetett pogányság. Valósággal örültek a királyi várak pusztulásán, sőt a magok részéről is elősegítették azt. Szavuk járása lett, hogy a vitéz ember nem várral, hanem mellével fogadja az ellenség csapásait. Ha a túlerővel szemben védekezni nem tudtak, barmaikkal felhúzódtak a hegyek közé, melyeket bármely túlerővel szemben meg tudtak védelmezni. Természetesen a völgyeket körülzáró hegyeknek kezdetleges falui ilyenkor áldozatul estek az ellenség dühének, de azzal édes-keveset törődtek. Az élet kényelmét megvetették, az u.n. kultúráról az volt a véleményük, hogy az csak arra jó, hogy az embereket elpuhítsa, ezt pedig a legnagyobb veszedelemnek tartották. Lakóhelyeiket egyenesen a pusztulás számára építették, olyan egyszerűen, olyan kezdetlegesen, hogy ne fájjon azoknak pusztulása. Az idegen bárdolatlanoknak, dúrvánknak találja életmódjukat, de meglepi nyájasságuk, kedves vendégszeretelük — és a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel emlékeznek meg vitézségükről. Az oklevelek rideg stílusán is érezhető melegség ömlik el, ha a székelyek vitézségéről emlékeznek. IV. Béla király pld. azt írja a vágyvidéki székelyekről, hogy minden hadjáratában, melyeket az idők körülményei szerint viselni kellett, kötelezettségükön túlmenőleg vettek részi és vitézségről vitézségre szállva, olyan kedves és dicséretreméltó szolgálatot tettek, hogy királyi lelke gyakran megnyugodott rajtuk. (Sz. O. II. 15.)

Midőn II. Ulászló király megerősítette a székelyek kiváltságait, olyan terjedelemben, amilyenre eddig nem volt példa, indokolásai elmondja, hogy tekintette vette azokat a hűséges szolgálatokat, melyeket a székelyek elődei alatt, főképen a kegyetlen törökök, a krisztusi hit megrogzított ellenségei ellen minden időben vérük hullatásával, őseik és testvéreik halálával

tanúsítottak és az ő uralkodása kezdete óta is a törökök és a belső lázadók ellen bármely megkeresésére fáradhatatlanul nyújtottak. (Sz. O. III. 144.)

Verbóczy István híres törvénykönyvében örökítette meg, hogy a székelyek, a régi szittyák utódai *hadi dolgokban a legjártasabbak*.

Posssevino Antal, jezsuita atya, Báthory István lengyel királynak bizalmasa az oroszok elleni hadjáratban figyelte meg a székelyeket. »Oroszországban« — írja — nem láttam annyira rettenhetetlen katonákat, mint a székelyek, olyan kevésbé félték a haláltól, hogy a többieket is felbátorították.« (Veress: Fontes R. T. III. 53.)

Báthory Zsigmond 1601-ben azért adja vissza a székelyek szabadságát, mert a törökök elleni hadjáratban nem csak ő bámulta meg vitézségüket, *hanem azok az idegen nemzetek is, melyek a vitézség és hadi tudomány pálmáját maguknak követelik*, nyilvánosan elismerték, hogy ezek a vitéz, serény férfiak inkább születtek fegyverviselésre, mint paraszti szolgálatra, mert lelkükben most is virul amaz ősi hun erő és dicsőség. (Sz. O. IV. 151.)

Mihály vajda szintén elismerte vitézségüket és vad népek ellen a kultúra védelme által szerzett érdemeiket.

A székely vitézség hírére jellemző, hogy midőn II. Rákóczy György követe, Schaum Konstantin, a svéd király előtt megjelent, nyilvános kihallgatáson megkérdezte a követet:

»Mondja csak, mit csinálnak az Önök székelyei, még meg van-e bennük a harci készség és oly jól harcolnának-e most is, ha arra alkalom adódna?«

»Azt feleltem, hogy a készség éppen úgy megvan, mint azelőtt, és mivel harci gyakorlatokat soha sem hagyják abba, azt hiszem, hogy alkalomadtán éppen olyan kiválóan harcolnának.«

Ezt hallván a király tanácsosai felé fordulva így szólt: »Valóban jó katonák és ők képezik Erdély főerejét.«

Tovább folytatva kérdezte, hogy hadba hívás esetén milyen számban öltének fegyvert?

Azt feleltem: Én bizony nem tudom pontosan, úgy hiszem 30, 40 egész 50 000-ig lehet a lovasok és gyalogosok száma a magyarok nélkül.

Ismét rátekintett tanácsosaira mondván: Ime, milyen hatalmas!

Az után ismét megkérdezte, hogy a hadviselés idejében köteles-e a fejedelem őket zsolddal tartani.

»Mondtam: *alig hiszem* mert ha az ország határain belül vannak, élelmezést kapnak a fejedelemség alattvalóitól. Egyébként ez a nemzet szabad, nem fizet semmi adót. Ezért a szabadságért — ha nem csalódom (— saját költségén köteles hadba szállani; mégis a fejedelem, ha derekasán harcolnak, feje-

delmi bőkezűséggel megjutalmazza őket.» (E. O. E. II. 222.)

A dicséretnek koronájába a legszebb ékkövet akkor illesztették be, midőn megszűnt az erdélyi nemzeti fejedelemség. Az 1691. évi országgyűlés XIV. cikkelye (Lipót császár diplomája), *a székkelyeket az emberi nem legharciasabb nemzetének nevezi.*

Nevelés.

A veszületett harci erényeket a legszigorúbb spártai nevelés is fejlesztette. Tudásuuk van arról, hogy Bethlen Gábor milyen rideg nevelésben részesült nagybátyjánál a szárhegyi várkastélyban; még civilizáltabb viszonyok között sem változott meg ez! Apor Péter leírja bátyja, gróf Apor István nevelését, ugyanazon időből ismerjük Cserey Mihály történetíró nevelését is. Mindkettőről elmondhatjuk, hogy csaknem az emberetelenségig szigorú volt, mert az az elv vezetett, hogy a székkelynek gyermekkorában hozzá kell szokni a fegyelemhez és minden sanyarúsághoz.

Apor István korán elveszítette atyját és bátyja, a híres Petki István neveltette, természetesen vesszővel. Ha valamű pajkosságot követett el, hogy a korbácsolás rangjához illően hajlassék végre, leteríttette a szőnyeget és arra végig fektette az ítélet végrehajtására. A rideg bánásmód miatt többször hazaszökött, de anyja is elverte és visszavitte. Ott a terített szőnyeg vária: a szökésért kélszeri korbácsolás volt a büntetés. Három év alatt tört be teljesen a gyermek, aki jó módoráért és étes eszéért II. Rákóczi György is megszeretett. Mikor vége volt a nevelésnek és őt Petki asztalához ültette, anyyira megilletődött, hogy inkább kiment volna a világból, de engedelmeskednie kellett. (M. H. H. XI. K. 38.)

Cserey Mihály gyermekkorában az asztal végén ült, a tálba nem volt szabad nyulnia, hanem a tányérjára dobta egy darab húst és azon rágódott. Háta mögött állt az inas és atyja intésére bármily csekélységért még a vendégek előtt is megkapta föle a nyaklevest. Ágyban nem lett volna szabad aludnia, hanem a földre terített medvebőrön az agarak között; de anyja megszánta és ha atyja elaludt, bevitte a fehér cselédek közé, puha ágyba, de onnan kora hajnalban kelttek és ismét a medvebőrre fektették, hogy atyja reggel ott találja. Elnyúlt csizmája helyett sem engedte, hogy új csizrát vegyenek, — fél meztláb járt volna az iskolába, ha anyja a várkapunál nem dugott volna el új csizrát. Ott cserélte fel jövet és menet. Az atyjától anyyira félt, hogy jelenlétében a szemét sem merete felemelni, annát kevésbé megszólalni. (Ujabb nemzeti könyvtár 91. l.)

Abban az időben már arra is adtak, hogy a jobb módú fiút taníttassák, de a legnélkülözhetetlenebb tudomány mégis a fegyverforgatás, cselbalövés és lovaglás volt. Ha mindezt jól

megtanulta, felferdült, csak attól kezdve vették ember számba.

A felnőtteknek is legfőbb feladata, hogy testi erejük fejlesztésére, vagy legalább megővására ügyeljenek, és békében is az idő minden viszontagságához hozzá szokjanak. Mert a székelyt nem kényeztették el háborúban: a sátrat pld. a XVII. század előtt nem ismerték, szabad ég alatt aludtak.

A székely csak két foglalkozást ismer: a földművelést és vadászatot. Mindkettő test és lélekedző nemes foglalkozás. A vadászat a régi időben, mikor tele volt az erdőség nagy vaddal, jóval fáradtságosabb és veszélyesebb multság volt, mint ma. Még a XVII. században is annyi volt a bölény a székely havasokban, hogy időnkénti mozgósították a löfegyverrel bíró székelyeket minden székéből megritkításuk végett. Medve, farkas, vadló szintén bőven volt, sőt jávorszarvas is előfordult. A vadászat a gyönyörűségen kívül ételmet és pécmet nyújtott, mely utóbbi hozzájárult a hadi viszontagságok könnyebb elviseléséhez.

Székely íjászok.

A löfegyverrel különben soká nem tudtak megbarátkozni. Ugy gondolkodtak, mint a törökök, a személyi vitélség és ügyesség ellenségét látták benne. Nem is tartották szükségesnek, mert az íjat egyszerűen kezelték. Már a Képes krónika megemlékezik a *székely íjászokról*. A székely had félelmes híret főképen az íjászoknak köszönhette. Épen olyan híreik voltak, mint a skót íjászoknak; nem csoda, ha külföldi uralkodók zsoldjában együtt találjuk őket. A florenci levéltárban 1479-ből maradt feljegyzés szerint Mátyás királynak Erdélyben 16.000 katonája van, akiket székelyeknek neveznek. Mindegyiknek van lándzsája, pajzsa és kézilja. Ezeket a legjobb íjászoknak tartják, jobbak, mint a levanteiek. Mindeniknek gyors lova van. (Fontes Rerum Transilvanicarum IV. 33.) Brassó városa is, melynek birtokán, a Barcaságban több székely falu volt, általában székely íjászokat tartott. A brassói számadáskönyvek adathalmazából halásztam ki azt, hogy az íjászoknak ügyességük és gyakorlottságuk szerint három csoportja volt: a kezdők csak *emberalakra* (ad hominem) a haladottabbak *pajzsra* (ad scutum tárcsa) a legkiválóbbak *madárra* (ad aves) lőttek gyakorlat közben. El lehet képzelni, hogy milyen nagy fokú erő, ügyesség és mennyi gyakorlat kellett ahhoz, hogy valaki a repülő madarat íjjal biztosan lelője! Fegyverforgatásban, lövésben mindenkinek önmagát kellett gyakorolnia, — ezen kívül sűrűn, de legalább egy évben kétszer tartottak hadgyakorlatot, mikor a székely tisztjei szigorú szemlét tartottak felszerelésük szempontjából is, és csapatgyakorlatokkal egészítették ki az önképzést.

A hadkötelezettség mérvé.

A hadkötelezettséget illetőleg az az elv, hogy minden családból egy egészséges, fegyverfogható székely köteles az ország

védelmében résztvenni, a hadba hívó parancsra a gyülekező helyen pontosan, jól felszerelve halálbüntetés terhe alatt megjelenni és egy hónapig saját költségén katonáskodni. A tétlen táborozást nem tudták tűrni; ha az ellenség két héten belül nem jelent meg, megszűntnek tekintették kötelességüket, illetőleg csak zsold fizetés mellett maradtak tovább a táborban.

Természetesen nem minden háború vonta maga után az egész székely haderő mozgósítását. Valószínű, már előbb is szabályozták, hogy milyen esetben mozgósíthatták egész, vagy részleges haderejüket. Zsigmond király idejéből már ismerjük az ország haderejének területi beosztását, és ezzel kapcsolatban a székelyek hadkötelességét is. A székely ispán két banderiumot állított ki tiszti jövedelme után, és ezen kívül a székelyek annyit, amennyit a körülmények között kellett. A Zsigmond korabeli hadijegyzék a szászok és székelyek haderejét 4000-ben szabta meg, az egész erdélyi nemességét 3000-ben. Csak maga a székely sereg 3500 lehetett. (Kovachich: Supplementum I. 433. C. D. X/7. 259. 269.) Zsigmond király meg is emlékezik egy moldvai hadjáratáról, melyben a székelyek igen erős légióival (cum praevaldis legionibus) vett részt. (Sz. O. I. 82.)

A Zsigmond féle hadijegyzék nem részletezte a székelyek hadi kötelezettségét, csak a sereg számát szabta meg. Ezt a hiányt Mátyás 1463 évi törvénye pótolta. E szerint a legnagyobb veszély idején is kiállítható hadseregük 3/4 részét kötelesek az ország hadseregébe küldeni, 1/4 rész minden eshetőségre ott-hon marad. A törvény kötelességévé teszi a szék kapitányainak, hogy békeidőben is minél gyakrabban tartsanak hadi szemlét, a hadkötelesekről vezessenek pontos lajstromot. A hadkötelezettségben alapelv, hogy egy családból egy férfi köteles a hadba hívó parancsra megjelenni. A kötelezettség a családfőt terhelte, de a felnőtt fiú az atyát »mentette.« (Sz. O., VI. 337.) Ha a bevonult családtag elesett, nem követelhetette a hadvezetőség más családtag bevonulását. (Kovachich: S. M. II. 386.)

II. Ulászló király még részletesebben meghatározta a székelyek hadviselési kötelezettségét 1499-ben, midőn kiváltságaikat megerősítette. Tulajdonképen ebből a régi gyakorlatot ismerjük meg, mert a székelyek régi kiváltságait írásba foglalva terjesztették elő megerősítés végett. E szerint a székelyek hadkötelezettségének mérvét az szabta meg, hogy melyik irányból támad az ellenség. Ha a király *kelet* felé vezetett hadat, akkor kötelesek voltak fejenként résztvenni a hadjáratban, még pedig ők mentek a király csapatai előtt, — és visszavonuláskor ők képezték az utóvédet. Ha azonban a király nem állott személyesen hadai élére, helyettesével már csak fele vett részt a hadjáratban. Ugyancsak hadseregük fele vett részt *dél* felé irányuló hadjáratban, ha a király személyesen vezette a hadat, — ellenkező esetben hadkötelezettségük 1/5-re szállott. Dél felé is ők vonultak az élen és visszatéréskor ők zárták be a menetet. Ha

a király nyugat felé viselt hadat, minden 10 telkes székely egy egy zsoldost küldött szolgálatára, ha a király a hadsereget személyesen vezette, máskülönben nyugat felé, valamint *észak felé* irányuló hadjáratra 20 telkes család küldött egy zsoldost. — Zsoldos küldés esetén minden szék köteles volt egy kapitányt adni. (Sz. O. III. 138. Corpus Statutorum I. 9.)

Részleges mozgósítás esetén természetesen nagyobb teher sújtotta azt, akinek a hadjáratban részt kellett vennie. Ezek költségeinek fedezéséhez az otthon maradtak hozzájárultak. Igy II. Ulászló alatt a zarnokoskodó Báthory István vajda a székelyek 1/8 részét mozgósította és a többi székelyt fejenként 1 frt váltásig fizetésére kényszerítette. Ezt az összeget, ami kb. 100.000 frtot tett ki, amikor már elköltötték felszerelésükre, a vajda magának követelte. (Sz. O. I. 278.) Ez az adat az első pontos felvilágosítás a székelyek számára. nézve. E szerint 114.286 család volt, ami legalább 570.000 lelket jelent. Volt eset, hogy a székely haderő 1/4, sőt 1/12 részét mozgósították, — amit az Ulászló idézett kiváltságlevelében foglalt szabályzat azért nem zár ki, mert abban a király kijelentette, hogy nem szabad úgy értelmezni azt, hogy a hadkötelezettség szabályozása az ország szükségletei és a fenyegető veszéllyel ellentétbe jusson, ami azt jelenti, hogy az általános szabály csak a főbb irányelveket szabja meg, de a gyakorlatban a kötelezettség mérve a fennforgó szükségletekhez igazodik.

Ezekon az alapokon maradt a hadkötelezettség 1562-ig; csupán a felszerelésre vonatkozólag hoztak a fejlődő viszonyok szerint új intézkedéseket. A törökökkel folytatott állandó harc azt az elvi jelentőségű változást okozta, hogy a gyalogos közlépet, mivel a törökök ellen főképen lovasságra volt szükség, ritkán vették igénybe számarányuknak megfelelően, — viszont a lovasokat gyakran terhelték. Ez a körülmény vezetett ahhoz, hogy a községet csaknem állandóan hozzájárulási költségekkel, hovatovább adóval terhelték és a végén szabadságától megfosztva jobbágyi állapotba süllyesztették.

A hadkötelezettség körébe tartozik a *székely testőrség*. Köteles volt a székely nemzet 100 lovasat küldeni természetesen megfelelő felszereléssel a királyi udvarba. Ezeket egy évben háromszor váltották fel. A fejedelmi korszakban a székely testőrök száma 300-ra emelkedett és végül minden szék küldött 100 lovasat. Zászlóról, méltó felszerelésről és ruházatról a szék gondoskodott. Minden szék zászlójának más színe volt, (az Udva-helyé vörös) egyik oldalára a fejedelem, másik oldalára a szék címerét hímezték. (Századok 1869.)

Fegyvernemek.

A székelyeknek két társadalmi osztálya volt; ami egyszersmint fegyvernem szerinti elkülönülést is jelentett: *lovas és gyalog*

Vagyon és jövedelem kérdése volt, hogy ki hol teljesített szolgálatot. A lovasságnak jóval nagyobb szerepe volt, mint a gyalogságnak még akkor is, mikor az európai népek egymás közötti háborúiban a gyalogság jutott döntő szerephez. Ez távolról sem hagyomány, hajlam és előítélet kérdése, mert a török és tatár lovassággal szemben csak kiváló könnyű lovasság állhatta meg helyét. A lovasság érdekei szabták meg a székely nemzet birtokjogi és társadalmi viszonyait, sőt miként láttuk, sajátos közigazgatási rendszerét is. Alapelv maradt ugyan az egyenlő szabadság, de a gyakorlatban a lovasság lényeges előnyökhöz jutott, hogy felszerelésének nagyobb költségeit előteremthesse. A gyalogos község ebbe bele is nyugodott.

A lovassági felszerelésnél legfontosabb a ló. A székely nagyon becsülte, becézte lovát; messzi földre elment egy jó harci paripáért. Szabály volt náluk, hogy a harci méneket külön legelőkön tartották. A háts lovakat befogni nem volt szabad. Kancát általában nem használtak és gúnyolták a szászokat, akik a könnyebben idomítható és nem annyira tüzes kancákat szívesebben használták. A régi erdélyi induló szerint

Serkenj fel hát, talpadra kelj,

Viléz magyar, lóra székely,

Kabalára szász! (Thaly: Vitézi énekek I. 316.)

A hadi méneket vagy paripákat kitarló fáradtsággal betanították harci szolgálatra úgy, hogy gazdájának segítő társa volt.

A lovasság felszerelése még Mátyás korában is elég kezdetleges. Vásznon- vagy bőrvért, sisak, pajzs, kopja, kard volt a fegyverzete. — nehéz fegyverzetű csak a legmodosabbak között akadt. Pekri Lőrinc szabály gyanánt említi, hogy csak katona nyereg, szakállas kengyel és rohonci zablát használtak. (Századok 1869. 125.) A lovasságot Mátyás király szervezte újra 1473-ban. Ő alakított belőlük két csoportot, ami egyben két társadalmi osztályt is képezett: a főemberek és lófők osztályát. Ő adta az előbbieknak a *primor*, az utóbbiaknak a *primipilus* nevet. A kettő között a különbség az volt, hogy a primorok maguk mellé legalább 3 lovat állítottak ki saját költségükön, az utóbbiak pedig fejenként vettek részt a hadjáratokban. A gazdagabbaktól teljes felszerelést kívántak; a szegényebbeknél megelégedtek, ha lovat, pajzsot, és kopját tudtak szerezni.

A lovasság 50 főből álló osztályokra tagozódott. (Passevino). A gyalogság fegyvere a vadászgerely, vagy hosszú íj és kard volt. Gyalogos szolgálatra kötelezték azokat, akiknek legalább 3 frt. értékű vagyona volt. Ugyancsak 3 frt. értékű porók voltak felebbezhetőek a királyhoz. Ezt kell tekintenünk a teljes jogú székely létminimumának.

XVI és XVII századi csataleírásokban már *ostromgépekről*, *ágyukról* is olvasunk, de ezekről olyan kevés adatunk maradt, hogy pusztá említésén túl nem mehetünk.

A székely haderő parancsnoka a székely ispán volt. Hadba hívást közvetlenül ő rendel el, ő veszi át a székek hadait és vezeti a király zászlói alá és adja át a király megbízottjának az egész székely haderőt. Ő tartotta békében a szemiékét, ő tartotta nyilván a székek haderejét, ő adott a szék főembereivel hadmentességet, ő állapította meg, hogy általános felkelés esetén is kik maradhatnak otthon. Ő volt felelős a fegyvelemért, neki kellett gondoskodni arról, hogy béke idején legalább egy hónapon át gyakorolják a hadköteleseket; neki kellett felügyelni arra is, hogy a király zászlói alá vonuló székely sereg ne hatalmaskodjék, fizetetlenül semmit erővel el ne vegyen. Azok ellen, akik ezt megszegték, szigorú ítéletet kellett hoznia: az ilyen hatalmaskodó katona büntelése kezének levágása és egyik szemének kiszúrása volt. (Sz. O. III. 85.)

Az ispán hadi felszereléséhez a székek is hozzájárulnak. Beiktatásakor minden szék egy paripát ad neki, ezek közül legalább ötnek kellett teljesen kiképzettnek, hadi célokra alkalmasnak lenni. (Sz. O. III. 140.)

A mozgósításra a parancsot közvetlenül a székely ispán adta ki a székeknek, de még a fejedelmi korszakban is felelevenítték azt az ősi szokást, hogy véres nyársat hordoztak körül, vagy ha nem volt idő, megszólaltatták a szárdobokat, vagy az ősi őrtornyok helyén (tűzhalom) meggyújtották a jeiző tüzekeket, melyre szóbeli parancs nélkül is köteles volt minden jegyzőkönyvbe vett, felkelésre kötelezett székely a gyülekező helyen teljes felkészültséggel megjelenni. Normális mozgósítás esetén szerepelnek a seregyűjtők, (sollicitator et levator gentium) akik valószínűleg a tisztli karhoz tartoztak. (Sz. O. I. 251. II. 19.)

Mozgósítás és hadjárat idején szigorúan büntették a fegyelmielleniséget, de különösen a lázadást. A székely nemzeti éntudal »az igen-igen régi Scythiából ránk maradtott főkételes hűségnek dicséretét« mindenek felett becsülte, és a lázadást ejítelte. Azon mozgalmakat, melyeket lázadás címen könyvelt el a történelem, önvédelemnek kell tekintenünk). Azt aki a felkelő seregben lázadást mert szítani, tüzes vassal égették meg. A lázadásban résztvevőket pedig lefejezték, vagy felakasztották. (Kovachich I. m. i. h. és Sz. O. I. 281.)

Tagozódás.

A székely haderőt légiókba vagy ezredekbe foglalták. Ezeknek számát nem ismerjük.

A székelyek békében is hadi beosztásban éltek. A nemek és ágak rendszere első sorban katonai rendszer. Erre

vall különösen az ágszáz és a magyarországi telepeknél előforduló székelyszáz kifejezés. Ugyancsak gyakran előfordul a tized, melynek legtöbb emléke Csík és Gyergyó székben maradt meg. Többen a tizedhez messzimenő telepdedési következtetéseket fűznek, pedig az távolról sem székely specialitás: Barcaságban is épen úgy előfordul a Zehndschaft, sőt Hundertschaft is. (Quellen Brassó VI. 144.) Az ágszázhoz hasonló péld Bereg vármegyében a Lumpertszáza (Századok 1870.) és bármely várispánságban a századok és tizedek rendszere. A különbség az, hogy ez a rendszer a székelyeknél hosszú ideig érintetlenül maradt meg.

Valószínű, hogy eredetileg — amikor még kisebb haderők döntöttek el a népek sorsát, minden székben, minden ág egy századot állított ki és így egy szék haderejét 21000 emberre becsülhetjük. Később a fejenkénti hadkötelezettség nagy mértékben túlszárnyalta ezt a számot, 30—40—60, sőt 90.000 főnyi székely hadseregről is vannak híreink. *Ilyen óriási sereghez tisztek, altisztek is megfelelő számban voltak szükségesek.* Mivel a székely idegen tiszt alatt szolgálni nem volt hajlandó, kizárólag csak székely tisztekre gondolhatunk és megértjük azt, hogy a székes hadnagynak és bírónak jövedelmét miért kellett megosztania az ág előkelőivel. Előbb fedezték azt a kiadási többletet, amivel egy tiszti felszerelés járt.

Az ágszáz és tizedi beosztás azzal az előnnyel járt, hogy az együvé tartozó egységek békében egymás közelében éltek, hadgyakorlataik, szemléik nagyobb nehézség nélkül voltak megtarthatók. A tized hadjáratok alatt is a legtermészetesebb egység, tagjai ugyanazon községből valók, a legtöbb esetben vérrokonok, akik egymást a háború semmi veszélyében el nem hagyják, amiért azt sok megható epizód bizonyítja. A tizedet összetartja a szomszédságon kívül az is, hogy közös székéren volt minden podgyásza és Bethlen Gábor óta közös sátra is.

A miniatűrű hadiszervezet, Boeckay szavai szerint a jó rendtartás« akkor kezdett megbomlani, mikor a székely főemberek a magyarországi rossz szokáson felbuzdulva a község elnyomására, és jobblágyságra sülyesztésére kezdtek törekedni. Ennek a káros törekvésnek még Mátyás király erőlyesen ellentállt és megfelelő támogatásban részesítette a községet, azonban a halála után bekövetkezett országos bomlás a székelység ősi szervezetét is magával ragadta. A Székelyföldön is megindult a társadalmi harc, de éppen ellentétes irányban, mint Magyarországon, ahol a főúri rend kizárólagos befolyásával szemben a köznemes is szóhoz akart jutni az ország ügyeinek intézésében. Székelyföldön a községet a főemberek akarták megfosztani történelmi jogaitól és a székely ispánok lépnek fel vajdai hatalmukra is támaszkodva az egész nemzettel szemben. Báthory István, vagy Szapolyay János úgy ispánkodik, mint valamikor a római provinciákban a dolyfős és pénzéhes prokonzulok!

A székelyek többszöri »lázadása« és a mohácsi vész sem volt elég intelem; tovább folyt a lelkiismeretlen játék, melynek heve elragadta azt a János Zsigmondot, akit 20.000 székely védett királyi birtokállományában. (Possevino) A hűsége született népet jogai fegyveres védelmére kényszerítik, aminek eredménye irbólzasos bosszú: a község jobbágyságra sülyesztése lett. Bár belőlük kihalászták és *fejedelmi darabontokká* tették a legalkalmasabbakat, — a székely hadsereg létszáma 12.000-ra szállott. Csak Báthory Zsigmond megbízhatatlan ígérete szaporította ezt a sereget 40.000-re, de utána a fejedelem szöszegése megnyitotta a pusztulás újabb korszakát. A végén a székelyek ellenállása mégis diadalmaskodott, és Bocskay felkeiése után a székely nemzet a régi alapokon és új szabadságának keretében teljesítette honvédelmi kötelességét. Ennek hamis értelmezése adott alkalmat a székelyhatárórség erőszakos felállítására, melynek történetét a maga helyén meséljük el.

Képek a székely nép életéből.

Vannak apróságok, melyek nem férnek bele a historiába, pedig jellemzőbbek, mint a nagy történések. Egy virágdísz vagy más motívum, egy apró epizód, melynek elmondása a nagy események mellett groteszkül hatna, olyan bepillantást ayújt a régműli időkbe vagy a néplélekbe, amilyent talán századok történetéből sem meríthetünk. A historia váz, »a múltnak csak dala«, mely fogyatékosan és legtöbbször hamisan szűródik át az írók különböző lelkiségén. Mennyivel másként hat, mennyivel izesebb és tanulságosabb egy apró töredék a való életből! Ezeket az apróságokat a historikus is élvezi, de a legtöbbször nem tudván beilleszteni az események kétségtelenül fontos sorrendjébe, olvasóival nem közli. Magam is adatgyűjtésem vége felé jártam, mikor arra gondoltam, hogy mintegy étvágygerjesztőül feltálalok egy pár ízes apróságot. Ha előbb eszembe jutott volna, többel is szolgálhatnék, ámbátor úgy gondolom, hogy elég ennyi is belőle, mert ezzel nem szabad jóllakni; hadd maradjon hely a pecsenyének is!

A székely menyasszony.

A székely lakodalom örömműnep, új családalapítást jelent, mely záloga a faj szaporodásának. Ezt az ünnepet felékesítették elmés, zengő versekkel; meglüzdelték »székely fortelyokkal«, (M. H. H. XXX. 12.), melyekről ma is lelki gyönyörűséggel olvasunk. Rcám a legnagyobb hatást mégis az tette, amikor egy külföldi krónikában IV. Béla király fiának, lakodalmáról olvas-

tan. Ige iktatom szó szerinti fordításban: »Eljött Béla, Magyarország királya, halántéka körül arany kőöntőgyűkkel, a cseh király sátrába, hogy megnézzze fia jegyesét és hitbért rendeljen számára. Az után a csodás szépségű ifjú Béla, a jegyes végig hallgatván a misét, jegyesének fejére arany koronát helyezett, majd előlépett egy nemes és kardját megvillogtatva leöntötte azt fejéről.« (Cronica Boemorum Gombos I. 463.) Mi köze ennek a székelyekhez?

Csak annyi, hogy a jó öreg Apor Péter leírása szerint a székelyeknél még a XVIII. század elején is meg volt ez a szokás.

Bizonyára a régi módiban gyönyörködő Apor Péter sem gondolt arra, hogy ez a szokás ennyire régi, és hogy ennek valamikor magyar királyok is hódolának. Olyan magyar királyok, kik magyarok valának! Az idegen királyok alatt elpárologtak a régi magyar szokások, de a székelyek, mint minden máséhoz, hűvek maradtak ehhez a gyönyörű szimbolikus, jelképes szertartáshoz is, mely kifejezésre juttatja a nő, a feleség iránti tiszteletet, de egyúttal arra is figyelmeztetett, hogy hűtlenség esetén »kard leszen a fején.«

A vérbosszú.

Minden népnél előfordul a fejlődés bizonyos fokán. Szükséges kísérője a törzsi életnek, de szívósabb magánál a törzsi életnél is. A székely nép is gyakorolta ezt és dacára keresztényiségnek és új igazságszolgáltatási rendszernek, nehezen hagyta abba. Még a XVI. században is van nyoma (Sz. O. II. 122, Barabás 246.) de már összhangba hozva az igazságszolgáltatással. Még 1664-ben is megtörtént a következő eset. Krasznán összeveszett két székely legény. Egyik megölte a másikat. A gyilkost halálra ítélték a tisztek. Mikor az ítéletet kihirdették, a meggyilkolt ifjú atyja előlépett, kirántotta kardját és egy csapással levágta az ítélt fejét. »Res praeclara« (nevezetes dolog), teszi hozzá a szász krónikás, aki az esetet elbeszélte. (Quellen Brassó IV. 289.)

Egy másik eset! Szabó András nevű brassói harmincados Eperjesen boros fővel botrányt okozott. Ma ilyen esetről az illetőt valami módon haza tuszkolnák, lefektetnék és kijózanodása után megnéznék a fejét, de az akkori civis prudéria nem ismert pardont. Szabó András uramat az eperjesi piacon lefejezték! Megbotránkoztak ezen a jó brassói polgárok is, mert azt hitték, hogy Szabó András azért lelte halálát, mert a király akkor a városokban (Brassóban is) törvénytelen adókat szedtetett, és annak egyik eszköze volt Szabó uram is. De a százok megbotránkozása nem vert volna nagy port, azonban a megölt harmincadosnak tekintélyes székely rokonsága is volt. Elég jó hangzású nevek: Becz Imre, Athlamos Bertalan, Török Antal, Tatár Jakab és Nemes Mihály. Ezek magukévá tették az ügyet és elhatározták hogy bosszút állanak »a genealogián« esett gyalázatért. Fel-

izgatták lársaikat és már arról beszéltek, hogy hadjáratot indítanak Eperjes ellen, de Tomory Pál, kinek Eperjes közelében birtokai voltak és aki a béke kedvéért is az ügybe beleavatkozott, figyelmeztette őket, hogy messzi van Eperjes Siculiától! Talán ez a figyelmeztetés sem használt volna, ha éppen véletlenül Szapolyay János nem szólítja hadba a székelyeket; de így is maradtak otthon annyian, hogy Budára, vagy erdélyi vásárookra járó eperjesi polgárokon bosszút állhattak. Tomory Pál kérve kéri az eperjesieket, hogy igazolják, hogy igazságosan ítélték halálra Szabót, és valami módon csendesítsék le a székelyeket. »A szászoknál az ügyet könnyen el lehetne intézni« — írja — »de ismerem a székelyek erkölceit. Nem főznek azok sem az Istentől, sem az emberektől...«, »Azt hiszik, hogy akit megölnek, szolgájuk lesz a másvilágon... ezért lelki üdvösségüket nem féltek, ha valakit megölnek.« Még mikor az eperjesiek saját levelükkel, Sáros vármegye és Tharczay János volt székely ispán levelével is próbálták igazolni, hogy jogosan végezték ki Szabót, még akkor sem nyugodtak meg. Alig tudta rávenni őket Tomory, hogy Szt. Mihály napjáig ne cselekedjenek semmit, közben pedig azt tanácsolta az eperjesieknek, hogy forduljanak a királyhoz és adassanak ki szigorú parancsot, hogy ebben az ügyben bíróságon kívül hűtlenség lünének terhe alatt el ne járjanak. A király ki is adta a parancsot, de Tomory úgy látta, hogy annak nem lesz meg a kívánt hatása. Arra való hivatkozással, hogy neki más dolga van, az eperjesiek védelmét kéráza magáról... de hogy hogyan bosszulták meg a székelyek a genealogiájukon esett sérelmet, arról nem maradt adatunk. (*Barabás*: 244—254.)

A székely asszony.

Legyen áldott édes anyám emléke, kinek lelki nagyságát, hőleségét, kiváló erényeit és özvegységében kilenc gyermekéért hozott áldozatait csak felnőtt koromban kezdtem kellően méltányolni! Áldott emléke vezet, midőn képet akarok adni a székely asszonyról, aki pihenést nem ismerve segítő társa urának, rendben tartója háza tájának, a belső gazdaságnak; pelikán módra vérével táplálja gyermekeit, szövésével ruhazza testüket, tündérmesékkal, vagy andalító énekekkel ringatja álomra, példázatokkal neveli, és az atyai szigorú vigasztaló szókkal és rejtett csókokkal édesíti.

Ma is nagy erények szükségesek szembenézni az élet megpróbáltatásaival, de valamikor még többet követelt az élet a hű feleségtől és a szerető édes anyától. A székely asszony akkor is mintaszerűen teljesítette kötelességét. Átvette a férfi feladatának minden terhét, ha a férjet háborúba szólította a haza veszedelme és nehezült lélekkel hordozta az egész életen, ha rokkantan tért vissza, vagy vissza sem tért szerető párja. Tudunk esetet, — ma is regéli a nép, mint a székely asszonyi

Hűség páratlan emléket, — hogy elindult a nagy ismeretlenbe. Törökországba fogságba esett férjének kiszabadítására. Az erős akarat és szeretet csodája, hogy az akkori szörnyű viszonyok között célját elérte: a szénaboglyában a tűt, a nagy birodalomban férjét megtalálta! A hűségnek és hősiességnek ez a ritka példája annyira meghatotta a kérges lelkű török tisztet, hogy foglyát az általa viselt láncsal együtt neki ajándékozta.

A székely nő, ha a szükség úgy kívánta, fegyverrel is szembeállt az ellenséggel.

Hagyomány szerint hűség-védelmére fegyvert fogtak a csíki nők. — ugyancsak fegyverrel védte meg Barót községis lelkismereti szabadságát egy hőselkű leány, Baróthy Katalin vezetése alatt (Orbán Balázs Szf. leírása I. 214.) A derék amazon később Cserey Györgynek, az erdélyi udvari karabélyos hadak főkapitányának lett felesége. Ebben a harcban résztvett a község több leányán kívül Apor Andrásné szül. Lázár Borbála is. (Cserei Farkas: Magyar és székely asszonyok törvénye. 5. l.)

Megmaradt az emléke az 1658 évi *tatárhalmi* ütközetnek, melyben résztvett az említettekén kívül egy terhes asszony is. Ebben az ütközetben 250 székely megvert 3000 főnyi oláh és tatár hadsereget. Minthogy előre tudták és várták támadásukat, a völgyben, hol fel kellett vonulniok, sűrűn lyukakat ástak és hogy észre ne vegyék, azokba csuprokat helyeztek el, melyek a rohamra induló lovak patái alatt betörték. A hegyoldalba karókat tűztek és azokra fazekakat helyeztek el, melyek távolról sisakos katonáknak látszottak. Szemben 250 székely férfi és nő várta a támadást. A megzavarodott hadból Losteiner elbeszélése szerint 1500 esett el. (Orbán Balázs II. 116.) A terhes dítrói asszony is »végig állá a verekedést, és az ellenség közzül hetet vere által egy nyárssal...« és az ütközet után egészséges gyermeket szült. (Cserei Farkas i. m. 6. l.)

Ma is él emléke Homoród Szentmártonban Orbán Borkónak, aki 1691-ben, midőn Thököly zernyesli diadala után a tatárok a Székelyföld meghódítására indultak, a férfjakkal együtt védte a homoródszentmártoni varjú várat, sőt a vezető férfiak eleste után a védelmet oly sikeresen vezette, hogy a tatárok eredmény nélkül vonultak el a vár alól. (Orbán Balázs I. 163.)

1694-ben becsapa a tatár Moldva felől, a szépvízi havason elrablá és égeté a szegény csíkiakat... Szentmihályon bement két tatár egy szegény ember házába. Megfogták és kötözni kezdték a gazdát. Elrejtőzött leánya észrevévén ezt, fejszét ragadott és azzal föbe vágta előbb egyik, az után a másik tatárt és apját megszabadította. Az után azonban felesen jövének a tatárok. A hőselkű leány ellenállott és addig hadakozott, amíg darabokra vagdalta a dühös ellenség. (Történelmi Tár 1906. 540.)

Emlékezetre méltó Gelencei Mihály Erzsébet. Ő Bethlen István jegyese (vagy kinek Basta zavaros korszakában veszett

híre támadt. Basta elfogatta Tholdalaghy Mihályt és halálra ítélte. Erről Erzsébet értesülvén, érette nagy váltságdíjat fizetett le. A halás Tholdalaghy öt szabadulása után nőül vette. Az ő csodálatos megszabadulása az ország története szempontjából is igen nagy jelentőségű, mert Tholdalaghy az ország legkiválóbb diplomatája lett, de emellett hadban, tanácsban és kormányzásban is emberül szolgálta hazáját. A kiváló székely államférfiának nevezetes cselekedete volt, hogy I. Rákóczy Györgynek, midőn a török Bethlen Istvánnal ellene támadt, azt tanácsolta, hogy védekezzen a török ellen. »Ha győz a török — kétségtelenül megölik, de kap Erdély más fejedelmet, ha pedig ő győz, akkor megmenti Erdély szabadságát és a szabad erdélyi fejedelemválasztást.« (Történelmi kalászkok 4—8. l.)

1848-ból is több emléke maradt annak, hogy a székely anyák gyermekeiket hogyan áldozták fel a hazának. Nagy Ferenc széki ügyvéd felesége pld. két fiát azzal az intelemmel bocsátotta el: »Ugy lesztek székely apátoknak és hazátoknak méltó fiai, ha ellenségeket legyőzve tértek vissza.« Jakab Eleknek is két kiváló fiát adta a honvédő seregnek, »Helyeslem tetteidet« — írta Eleknek — »mindent a hazától vettél, mindeneddel tartozol neki.« (Jakab Elek: Visszaemlékezések 318. 499.) Elek szerencsésen átküzdötte a szabadságharcot és kiváló tudós lett, öccse József, aki Angliában és Németországban tanult és kiváló matematikus volt, kilenc nyelven tökéletesen beszélt, mint közhonvéd fogságba esett. Onnan megszökve, Görögországba került, ahol latin és görög nyelvet tanított. Magyar filozofusnak nevezték. Korán meghalt bujdosásában. Nyelvi készségére jellemző, hogy angol és francia nyelven is tartott beszédeket. (U. o. 483 és Hőke 517.)

A székely nemzet nemzedékről nemzedékre szálló halhatatlan erényeit nem értjük meg, ha a székely férfi kiváló tulajdonságai elismerése mellett nem méltányoljuk a székely nőcsodálatos erényeit.

A székely katona.

Ezeregy éjszakát tudnék mesélni a székely katonáról: okosságáról, találékonyságáról, hűségéről, oroszláni bátorságáról; a nevesekről és névtelenekről. Székely Antalról, vagy Kun Gotthárdról, a »székely nemzetű jámbor emberről, jeles vitézről, kire az egész országban nagy tekintet vala«. (Verancsics II. 25. 26.) A Mikesekről, Beldiekről, Bercsényiekről, Lázárokról, kik annyi kiváló katonát adtak, hogy nótába foglalták: Ha nem Lázár, nem katona. Avagy a bujdosó székely kurucokról, akik közül egyik, Agyagfalvi Sándor Gergely holland ezredes, a másik Bercsényi László a francia huszárság megalapítója lett! Itt a 48-as magyar szabadságharc vértanúi és dicsőséggel koszorúzott hősei!

Nem ezekről lesz szó, — hanem egy pár katonai fufangról és emlékezetes epizódról.

A modern pajzs. Mikor II. Rákóczi György Lupul vajdát elűzte, a székelyek Petki János és Mikes Mihály vezetése alatt sokáig ostromolták Szucsava várát és nagy veszteséget szenvedtek. A végén valamelyik székely katonának támadt egy jó ötlete: vastag deszkákat szereztek, azokat elfűrészelték valamivel ember magasságánál hosszabbra, a szem magasságánál kifúrták és annak oltalma alatt közelítették meg és vették be a várat. (Szalárdi János 274.)

A fagyos szűr. Legendás hírű székely hős vala Lakatos János udvarhelyszéki atvánkfia. Ő volt a megtettesült vitéz ség. Mikor a jó emlékezetű Orbán Balázs a Székelyföldet járta és szedegette a sok szép emléket, mint a méh a virágról a mézet, összeírta a nép száján keringő cselekedeteit. Nem a legnagyobb, de a legelmésebb hősi cselekedetét jegyzem itt fel. Egy csata után az Olt mellett menekülni volt kénytelen; a törökök utána! Jó lovában bizott, de attól tartott, hogy a sűrűn utána küldött nyilvesszők közül valamelyik beléje botlik. Megsarkantyúzza tehát lovat és előnyt nyerve, a fagyos Olt vizébe bemártotta szűrét és úgy öltötte magára. A szűr csakhamar csontá fagyott és pajzs gyanánt védte.

A hamupogácsa. A tatárjárás alkalmával a környék székeiyei az almás barlangba menekültek. Aki ott járt, tudja, hogy az a barlang bevéhetetlen erősség; hát bizony »a kutyafejű«
tatárok sem boldogultak. Mégis megszálltak ott, gondolván, hogy kiéhezetik, ámbátor nekik sem volt bőven eleségük. Ezt észrevévén a székelyek, hamuból pogácsát sütöttek és egyik felvitte a Csudálókőre és megmutatta a tatároknak. Erre elvonultak. Épen ideje is volt, mert liszt hiányában sütötték hamuból a pogácsát... Így jegyezte fel ezt Orbán Balázs és így beszélt el nekünk az a kecskepásztor, aki a barlangba bevezetett, mikor Gyallay-Pap Domokos barátommal III. gimnazista korunkban ott jártunk.

A szentiványi pap. Mikor II. Rákóczi György becsvágya nyomorúságba döntötte Erdélyt és összeomla az a szép épület, melyet okos elődei emelének, a törökök több mint százezer foglyot hurcoltak el Erdélyből; közöttük a szentiványi papot is. Jó gazdája akadt: a híres Ali pasa. Nem volt más dolga, csak az, hogy gazdáját magyarul tanítsa. Mikor Ali megtanult, rabját tisztességgel haza bocsátotta. Két év múlva Alinak kellett Erdélyben rendet csinálnia, Szentivánnak rendes kőfallal erősített temploma, u. n. varjúvára volt, ahová a község lakói a török veszedelem hírére összehúzódtak. Szerencsétlenségükre arra ment egy török járőr és valaki a jó alkalmat nem akarván elszalasztani, reájuk lőtt és elég jól célzott. Ali pasa erről értesülvén dühében ágyúztatni kezdte a templomot. A szentiványi pap fehér zsebkendő t lobogtatva a török lábori felkereste

és volt tanítványától kegyelmet kért. Ali pasát azonban nem fudta megengesztelni. Ót a táborban akarta ugyan tartani, de a hű pap visszament híveihez és velök együtt halt meg.

A testvéri szeretet. Az 1660. év élethalál harcai között Mikés Jánost, Kővár hős parancsnokát a várórség kiadta Barcsaynak és így török fogságba került. A török vezérnek az az ötlete támadt, hogy segítségével vér nélkül meg tudja szerezni az ecsedi várat is amely a támadásokkal szemben erősen tartotta magát az elfogott János úr testvérének, Mikes Mihálynak kemény vezetése alatt. Az ecsedi vár alá vonult és oda állíttatta a bilincseibe vert Mikes Jánost, követeivel pedig megüzente, hogy ha kedves neki testvére élete, a várat azonnal adja fel. A természet joga erősebb, mint a fejedelemnek tett esküje. Mihály nem tudta eltitkolni azt a fájdalmat, melyet testvére szomorú sorsa kellett benne, de az ajánlatot a leghatározottabban visszautásíította. Annyira ismeri testvérét — mondá, — hogy szívesebben meghal becsületesen, semhogy életét testvére árufása árán váltsa meg! (Kazy: Historia regni H III. 241. l.)

A gyermek hadsereg. Jóval a török kiűzése után, mikor arra senki sem gondolt, 1694. febr. 14-én váratlanul 330 tatár tört be Csíkba; a következő nap még több. Támadásuk olyan váratlan volt, hogy hirtelenében az ellenállást sem tudták megszervezni és több csiki falu áldozatul esett dühüknek. A vakmerővé lett rablóhad a csíksomlyói ferencrendi zárda felé tartott, hogy azt kirabolja. A védtelen szerzetesek és diákok sorsa megpecsételtnek látszott, mikor egyik szerzetesnek merész ötlete támadt: hadsereget szervezett hirtelen a gyermekekből és az oda menekült lakosságból. Még a nőket is »besorozta.« Letétette velük a fehér főkötőt, papírból katonás süveget gyártottak. Mindenkinnek valami fegyver felét adtak kezébe, ha más nem, dorongot. A toronyba kilúztak egy nagy vörös zászlót és a torony ablakainál elhelyeztek néhány puskást és egy dobost. A sereget pedig elrendezték a klostrom kertjében egy messziről látható dombon: középen a férfiakat, a két szárnyon a diákokat, hátul az asszonyokat. Elölérben zászlók és dobosok, élükön a háromszéki királybíró fia, Kálnoki Ádám, aki német katonáktól megtanulta a dobolás fülbemászó mesterségét. Így várta az első támadásukat a tatárok támadását. És a tatárok nem is várattak magukra sokáig, de midőn a dobok megszólaltak, meghúzták a harangot és felhangzott a csatakiáltás, megtorpantak. Eddig nem találtak ellenállásra, épen eleget raboltak, váratlanul hadsereget látván maguk előtt, nem vállalták a kockázatot, hanem rövid tanácskozás után két felé oszolva eltakarodtak. Ennek a csodának hamar messze hatott a híre, nemcsak a székelyföldi, hanem a szász krónikások is feljegyezték.

Kiscsatóka-Nagycsatóka. A kurucok becsapásainak megboszulására Rabutin büntető expedíciót rendezett a Székelyföld ellen, melyben nagy számmal vettek részt a szász sógorok is.

A rosszul szervezett és felszerelt kuruc hadak nem voltak képesek ellenállani, széteszlásuk miatt a Székelyföld védtelenül maradt: a részekre bomló bosszúló sereg szabadon garázdálkodkodott. Egy szász csapat Udvarhely közelében ütött táborn egy dombtetőn, melyet ma is Szászok táborának neveznek. Ennek közelében van két árok, melyeket a címben közölt néven emlegetnek azért, mert ezeken az árokokon sétáltatta egy székely tiszt kevés katonáját jobbra-balra olyan formán, mintha egész hadsereg vonulna fel. A szászok nem is várták be a támadást. Azt hívták, hogy egy nagy sereg vonul ellenük, felszedték hirtelen a sátorját.

A *tökfejűek*. Az udvarhelyi Pál család viseli ezt a nem nagyon megilsztelőnek látszó jelzőt. Mindenki arra gondol ennek hallatára, hogy a jeles családban öröklődött a szellemi inség; valójában azonban nagy dicsőség rejlik a tökfej alatt! Pál Mihály és Lőrinc testvérek a régi dícséretes székely hadiszokás szerint egymás mellett harcolának a nagyságos fejedelem, II. Rákóczi Ferenc zászlója alatt. Többek között Holdvilágnál a labanc nagyon megtalálta nyomni a tökéletes vezetésben nagymértékben szűkölködő kuruc hadat. Lőrincet kupán vágta egy labanc, Mihály pedig elmenekült. A székelynek nem csak bosszút kellett állania testvééréért, de a csatatéren sem volt szabad egyszerűen elhagynia. Mihály nem is ment messzi, elrejtőzött és a sötétség beálltával mikor táborba huzódott a győztes labanc, visszatért a csatatérre. A kukorica között rá is talált testvéérére. Ifj. uram fia! Nem halt meg, csak épen elhasogatták a fejét. Kapta magát, kikeresett egy jókora tököt, azt felvágta és ráhúzt a vérző fejére. A hús tök hamar magához térítelle az elalélt embert. Igyekeztek minél távolabb jutni a labancoktól. Utjuk egy malom mellett vezetett el. Az ablakon át látták, hogy négy labanc mulat ott. Reájuk törtek, összeapritották őket és így tértek haza diadalmasan, bő zsákmánnyal a veszített családból.

Hordóból ágyú. Ez is a szászokkal és oláhokkal történt szintén Udvarhelyen. 1848-ban, midőn a székelyek az agyagfalvi réten ősi szokás szerint fegyveres országgyűlést tartottak és a gyűlés színhelyéről azonnal Marosvásárhely felé vonultak, egy nagy oláh és szász sereg Udvarhely ellen vonult, melynek fegyverforgató lakói távol voltak. Ugy látszott, hogy Udvarhelyre is Nagyenyed szomorú sorsa vár.

Az otthon maradt férfiak, bármilyen kevesen voltak, fegyvert fogtak; az esperes vezetése alatt pedig egy küldöttség ment a sereg elé alkudozni. Közben a várost övező hegyekre gyűlt a szomszédos falvak lakossága. Egy székelynek az az ötlete támadt, hogy rájleszt az oláhokra. Hirtelen egy hordót kerítették és lenekét beütve, bele lőtt pisztolyával. A hordó úgy bömbölt, mint egy ágyú. Ágyúbőgés közben megszólaltak a kispuskák is; az oláhok azt hitték, hogy a székely hadsereg

ért vissza Marosvásárhelyről és megszeppentek. Mikor a városi puskások is elkezdtek a lövöldözést, a 10.000 főnél többre becsült sereg hátul fordított. A rendetlenül visszavonuló seregből még a bikafalvi székelyek is lelőttek halvanat. Így szabadult meg Udvarhely. Az igaz, hogy később nagy sarcot kellett fizetni a császáriaknak és Bikafalvát fel is gyújtották.

A könnyező hős. Pünkösti Gábor híres nagy székely katona. II. Rákóczi Ferenc ezredes kapitánya volt, — és még sem tudom nevét beilleszteni a székelyek történetébe. Bár a kurucorról rengeteg adat áll ma rendelkezésünkre, a Rákóczi-történet és más gyűjteményekben nevét sem találtam. A feledés homályától a szász Conrád Mihály mentette meg érdekes önéletrajzában. Ez a Conrád Mihály jegyzője volt a mádэфalvi veszedelem és a székely lázadás kivizsgálására küldött bizottságnak. A székelyek iránti ellenszenvet megbecsülésé és szeretetté változott működése alatt, amint a székely népet jobban megismerte. Mikor a bizottság Háromszéken tartott vizsgálatot, őt egy 80 évesnél idősebb székelynél: Pünkösti Gábornál szálásolták el. Így tudta meg, hogy az ő gazdája kuruc ezredes volt, a szatmári béke után nem fogadta el a kegyelmet, hanem XII. Károly svéd király szolgálatába lépett és adjutánsa lett. Mellette volt a friedrichshalli csatában is, mikor a nagy király elesett. Ez után Agost lengyel király szolgálatába lépett, aki megszánta a honvágytól kínozott öreg katonát és kegyelmet eszközölt ki részére III. Károlynál. Azzal a feltétellel térhetett vissza, hogy szülőfaluja, Uzon határát nem hagyja el.

A szász bizottsági jegyző nagy érdeklődéssel és élvezettel hallgatta az öreg úr, a nagy idők tanuja elbeszélését. Sajnos nem jegyezte fel a részleteket, de azt mégis megírta, hogy az öreg hősnek mindig könnyes lett a szeme, amikor a magyarok vezérei fejedelméről, II. Rákóczi Ferencről beszélt. (Archiv des Vereines für Sieb. Landeskunde XV. 148. l.)

Puskaporra vált hősök. A régi jó világban a nagy csaták sorsa is mai fogalmaink szerint kicsiny területen és kis hadseregekkel dűlt el. Egy-egy heves ütközés után a holttestek egymáson garmadában heverték. A győztes félre háruít az a kötelesség, hogy a holttesteket eltemesse. A temetés nem járt valami nagy fizikai munkával, mert nem is próbálták meg, hogy olyan nagy sírt ássanak, amelybe beférné volna az áldozatok földi maradványa, hanem a holttesteket összehordták egy csomóba, gúlába raktak barátot-ellenségét, ha egy vallásuak voltak — és beakarták a rendelkezésükre álló idő szerint vékonyabb, vagy vastagabb földréteggel. Így takaros halmok keletkeztek, melyet elénk *testhalomnak* neveztek. Ilyen halmok bőven voltak Erdélyben. Bethlen Gábor levelei is többször emlékeznek róluk. Ő emlékezik meg arról a testhalomról is, melyet Székely Mózes szerencsétlen ütközete után Erdély legjobbainak hulláiból emeltek Brassó mellett. Brassó közelében sok csata dűlt

1. Az erdélyi lovassereg a brassói síkon szerette fogadni az ellenséget... mellükkel fogták fel az ellenség nyil, vagy golyózáporát és csapásait... a szászok pedig biztos kőfalaik között szorongva lesték az ütközet végét. Ha az ellenség győzött, elkészültek arra, hogy fizetniök kell, mert a kőfal legtöbb esetben arra volt jó, hogy pénzzel megváltsák az önvédelmet. Csak ritkán, kényszerűségből nyultak az ultima ratio-hoz, a fegyverhez. Az is a körülményektől függött, hogy kit tartottak ellenségnek, mert a vendéglátó magyar nemzet rovására az ellenséggel is gyakran paktáltak, amint »magasabb érdekeik« azt megkívánták. Basta, Mihály vajda, Radul vajda, Rabutin például barátaik valának és az ellenük küzdő székelyek, vagy magyarok ellenségek. És a halmok szaporodtak; itt 8, amott 10 000 székelyt rejtegettek. Székelyhalomnak is nevezték... És eljött egykor a megpróbáltatások ideje Brassóra is, amidőn pénzzel nem lehetett megváltani a szenvedést és életet, mert a fanatikus kurucok hódolatot követeltek. A puszkapornak szükiben levő városnak 1706-ban az odamenekült egyik székely, Gidófalvi Gábor diák tanácsolta, hogy a teshalom csontjaiból főzzenek salétromot. Meg is cselekedték. Két halmot szétkapartattak cigányokkal, még arról sem feledkeztek meg, hogy összeszámolják (9971+3760) az ott nyugvó hősök fejét.

Hogy a becses bányából mennyi salétromot termeltek ki, arról nem szól a krónika. Mindenesetre stilszerűbb ez a bányászat, mint amikor kardból bilincset csináltak! (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. (V. K. 354.)

A különös párbaj. A Háportoni Forró család tagjai ősi idők óta vagy papi, vagy katonai pályára léptek. A XIX. század elején Forró József a magyar testőrségnél szolgált és onnan mint főhadnagy átlépett a hadseregbe. A testőröknek kiváltsága volt, hogy tetszésük szerint választhattak ezredet; Forró József a székely huszár ezredet választotta. Abban az időben az árhelyezés ritkább volt, az ezredek tisztikara összeszokott és nem szívesen fogadta az új tisztet, különösen, ha az a vele egyenrangúakat rangsorban megelőzte és így előmenetelüket gátolta. Ez volt az indoka annak, hogy amikor Forró József patriájába megérkezett és bemutatkozott ezredénél, a következő nap korán, mikor még ágyában olvasgatott, két fiatal tiszt kopogtatott be hozzá. Előadták, hogy mivel őket mellőzés érte idejövetele miatt, elégtételt kívánnak. Erre Forró nyugodtan kibujt az ágyból és fel sem öltözve, elővette kardját és a hozzá legközelebb álló tiszthez így szólt: »Tessék, kérem, én készen vagyok!« Hiában szabadkoztak és hívatkoztak formáságokra, mert Forró azt felelte, hogy ők sem tartottak meg semmi formáságot, tehát csak rajta!

Igy történt meg a különös párbaj. Forró József egyiknek jobb, másiknak bal felől vágta meg arcát és kiszólt inasának, hogy hozzon be vizet és készítse el a reggelit.

Mindkét bajtársnak kimosta és műértően bekötötte sebeit és azután barátságosan meghívta őket reggelire. Ezt azonban nem fogadták el azzal az indokolással, hogy ők már reggeliztek. Forró szívesen elbúcsúzott tőlük és megüzente a löbbi tisztnek, hogy ha valaki még sértve érzi magát áthelyezése miatt, szívesen áll rendelkezésére; különösen reggeli előtt szereti az étvágy-csináló egészséges testmozgást!

A hadvezetőségnek gondja volt arra, hogy a székely ezredekhez lehetőleg ne kerüljön székely tiszt, — és ha mégis kivételesen meglőrtént ez a csoda, idegen tisztársaik között karddal kellett biztosítaniok nyugalmukat.

Mondanom sem kell, hogy Forró József a szabadságharc legvitézebb és legvakmerőbb tisztjei közé tartozott. Nemesak a kardot, a könyvet is szerette. Szabad idejében mindig olvasgatott és ezért *filozofus kapitány*nak nevezték.

A *rongyos székelyek*. Szász krónikások gyakran gúnyolódva emlegetik a székelyek szegényes ruházatát és hiányos hadi felszerelését, de rendszerint a cifrázkodásra hajló magyar testvérek is lenézték és kigúnyolták a székely katonákat e miatt. ha egy seregbe összekerültek. Így történt ez 1849. február 11-én is, midőn a székelyek Meggyesnél Bem magyarországi seregéhez csatlakoztak. Egyikük azonban azzal vágott vissza a gúnyosan szájakozónak: »Ne féljenek kentek és ne nevéssenek, majd veszünk mü mundéért és puskát Szebenben.« Tényleg Szebent he is vették és Bemnek első gondja volt, hogy szeretett székely katonáit a zsákmányból szépen felöltöztesse és felszerelje. (Höke Lajos: Magyarország újabbkori történelme II. K. 349.)

Bem és a székelyek. Mert »Bem apó« a székelyeket nagyon szerette. Szilágyi Sándor feljegyzése szerint ha valami nagy feladatot kellett végrehajtani, mosolyogva azt szokta mondani: »Azt csak bizzuk a székelyekre.« — És ha Bem a parancs kiadása után azt mondta: »Előre fiaim!« egetverő kiáltás volt a felelet: »Éljen Bem apó!« és vakon rohantak az ellenségre mint a főngeteg, mert benne a sors küldöttjét, hivatott vezérüket látták és meg voltak győződve arról, hogy a puskagolyó neki nem árt. Tudták, ugyan, hogy tele van a teste sebbel és sok golyó szorult belé, ha golyóhiány volt, azzal vigasztalták magukat, hogy van elég a Bem apó testében; de azt is szentül hitték, hogy a piskii csatában egy tizenkétfontos ágyúgolyó-bis keresztül ment rajta és nem ártott neki. Megölték volna azt az embert, aki ezt nem akarta elhinni.

Mikor Szeben ostrománál csíki zászlóalját rohamra vezényelte, egy székely így szólt hozzá: »Generalis uram, azt mondom én magának, ne menjen ott elől! Magának még kardja sincs, osztán ha közülünk ezeret lelőnek, jön helyettünk kétezer is, mert van otthon elég, de Bem csak egy van s ha azt lelővik, nem tudom, hogy ki a fránya ád nekünk mást.« Bem neki nem ért. Tudták, ugyan, hogy tele van a teste sebbel és

kely őszinte aggodalma annyira meghatotta, hogy megvergette vállát és az arcvonal mögé vonult.

A *székely kezes*. A székelyek hőskölteménybe illő vitézkedése hiábavaló volt: az orosz invázió eltaposta a magyar szabadság virágait. Orosz csapatok szállották meg a városokat. Az volt a szokásuk, hogy minden városban, melybe bevonultak, túszoikat szedtek, akik az életükkel kezekedtek arról, hogy az orosz csapatok ellen nem történik orvátadás. Lüders generalis Sepsiszentgyörgyön három túszt kívánt, akiket táborában tartott, amíg az orosz csapatok a városban tartózkodtak. Midőn visszabocsátotta őket, megkérdezte az egyik idősebb kezeslőt: »Ön családos ember?«

»Igen is az vagyok. Kegyelmes uram, nyolc gyermekem van.«

»Nyolc gyermeke van,« — mondá Lüders elcsodálkozva — »és Ön az életét olyan könnyelműen teszi kockára!? Gyermekei miatt örülök, hogy nem kerültem abba a helyzetbe, hogy Önt kénytelen legyenek agyonlővetni.«

Székely temetés. Volt idő, amikor olyan erdélyi magyar és székely ember, aki a becsületre adott valamit, nem halt meg természetes halállal és testhalom lett temetője; de ha az *agilis* címmel ékeskedő székelynek az a szerencse jutott osztályrészül, hogy békés időben szenderült jobblétre, akkor is megillette a katonai temetés. Katonatársai katonás rendben kísérték utolsó útjára; mielőtt koporsóját leeresztették, belelöttek sírjába, sírhantjára pedig zászlós kopját tűztek. Ezt a szokást még a múlt században is megtartották. Gyermekkoromban tanujá voltam egy ilyen temetésnek és ma is élénken emlékszem, hogy nem tudtam megérteni, hogy miért kell lövöldözni temetésen.

A sírba lőtt pisztoly és a zászlós kopjafa utolsó emléke a világ legrégebbi és legkiválóbb néphadseregének.

Korhadttak fakesztek, elmálott kopjafák! Emlékezetetek él. Az alattatok nyugvó ősök tényezői mai életünknek is! Ősi szent hagyományaink pajzsnál, páncélnál, kopjánál, ágyunál hathatósabb védelmezői nemzeti életünknek.

Részlet a fülei temetőből.

A székely nemzet története a XIII. századtól a mohácsi vészig.

Kronikáink attól az időtől kezdve, hogy elmondták a székelyeknek a magyarokhoz csatlakozását, hosszú ideig mélységesen hallgatnak róluk. Két gyarló említésüket a XII. század harcáiból már láttuk és megállapítottuk, hogy egyik esetben a királyi testőrökről, a másikban a nyugati határmenti székely telep tagjairól lehet szó. A keleti, vagy mint okleveleink nevezik, az erdélyi székelyekről az oklevelek is későn, a XIII. század elején emlékeznek meg. Ebben az időben nemcsak a székelyek, hanem Erdély történetét is homály borítja. Ez a homály okozta, hogy hajmeresztő elméletek keletkeztek arról, hogy Erdélyt honfoglaló őseink el sem foglalták, a székelyeket pedig a királyság korában Erdély elfoglalása után telepítették a keleti határra.

Ezen elméletek ellen már néhány nyomós érvelés sorakoztattam, most kiegészítésül ismertetem azokat a nagy eseményeket, melyek Erdélytől keletre lejátszódtak és amelyek nem lehettek hatás nélkül Erdélyre és a székely nemzetre.

Tudjuk, hogy a honfoglalás hullámai a bessenyőket sodorták a magyarok mellé. Ennek a harcias nagy újságnak jelentős része volt abban, hogy őseink kénytelenek voltak nyugat felé vonulni. A bessenyők nem rablási vágyból, vagy velük született ösztönük miatt voltak a magyarok ellenségei, mert mögöttük is titokzatos erők sorakoztak és őket is nyugat felé szorították.

Közvetlen szomszédaik lettek a Kazár birodalom felbomlása után a kunok, kiknek éppen úgy voltak fehér és fekete törzsei, mint a magyaroknak. Előbb a feketék, azután a fehérek törték a bessenyőkre és őket kényszerítették, hogy tovább nyugatra vonuljanak, ha tudnak, és nekik helyet engedjenek. Mint hogy a bessenyők nyugaton is erős ellenállásra találtak, két tűz közé szorulva felőrlődtek. Általában 1060-ra teszik a bessenyő birodalom felbomlását, de az csak 1091-ben következett be, mikor a délfelé, görög császári területre vonult nép ellen a görög császár a kunokkal szövetségbe felettük döntő győzelmet aratott. Már korábban is sok bessenyő telepedett be Magyarországra, országuk felbomlása után nagy tömegeik valósággal

ellepték az országot. Alig van olyan megye, melybe bessenyőtelepesek nem jutottak.

Micsoda erő tarthatta vissza a bessenyőket attól, hogy Erdélyt el ne foglalhassák és kénytelenek legyenek néhány erdélyi próbálkozás után dél felé kitérni, és a görög birodalom rovasára keresni megmaradásukat?

A bessenyők birodalmát a kunok foglalták el. Kemény, durva, harcias kalandvágó nép, még kevésbé kívánatos szomszéd, mint a bessenyő. 1060-tól kezdve gyakran betörték Magyarországra. Krónikásaink összetévesztik a bessenyőkkel, mert nyelvük és viseletük hasonlatos volt. Támadásaik akkor váltak veszedelmesebbekké, amikor őket is a népvándorlásnak egy késői hulláma, a tatárok kezdték szorongatni. Nekik is csak egy meniség volt lehetséges: tovább vonulni Nyugat felé, új hazát foglalni!

Nekik sem sikerült ez. Mint a bessenyők, egy-egy kedvező pillanatot ők is felhasználtak, betörték Erdélybe, sőt mélyen benyomultak az ország szívébe, de lábukat nem vethették meg.

Meg Erdélybe betörték a Fekete-tenger felől III. István korában Vatazész Leo vezetése alatt oláhokkal vegyesen a görögök (1166) és az a szokásuk szerint alaposan elpusztították, de lábukat ők sem vethették meg.

Ennyi veszélyt ki tudott volna-e állani Erdély, ha a székelyek nem lettek volna ott, és ha nem lett volna ősi időktől bevált védelmi rendszerük?

Ha a székelyeket ezen nagy harcok között oda nem képzeljük, nem tudjuk megérteni, hogy akár a bessenyő, akár a kun miért nem foglalta el a keleti Kárpátok könnyen védhető nyugati lejtőit, amelyekben ha megvethette volna a lábát akár egyik, akár másik, keletről fenyegető támadás ellen biztos védelmet talált volna a könnyen védhető hegyekben. Ha ott megtelepedhettek volna, azoknak visszafoglalására aligha lett volna ereje a magyar királyoknak. Csak léha történelmi szemlélet láthat a bessenyők és kunok támadásaiban rabló kalandot: mindkét népnek életszükséglet lett volna az új honfoglalás, és ha üres, vagy haszontalan néptől megszállt terület lett volna a Székelyföld, a történelem másként alakult volna.

Különösen fontosnak tartom a Vatazész-féle 1166 évi támadást, melynek tervét Manuel császár eszelte ki. Míg a görögök szokásos támadási vonalán Béla herceg intézett színtelt támadást, az alatt Vatazész a Fekete tenger felől támadt nagy komoly erőkkel, ahonnan még Magyarországot a görögök soha sem támadták. Ez volt a nagy görög császár utolsó kísérlete Magyarország meghódítására; haditerve arra mutat, hogy arra a meggyőződésre jutott, hogy Magyarországot csak Erdély felől lehet meghódítani. A támadás körülményei azt bizonyítják, hogy Magyarország keleti határa még akkor is a Kárpátok vonalán túl volt és mivel a görögök sokkal módszeresebben

pusztítottak, mint a nomád népek, fellehető, hogy a székelyeknek a Kárpátoktól keletre lakó része ezen alkalommal igen sokat szenvedett. Ekkor költözhettek Havasalföldre tömegesen a vlachok az elpusztult népesség pótlására, de azért ez a terület Magyarország birtoka maradt. III. Béla hozományul adta leányának, aki Angelosz Izsák görög császárhoz ment nőül. II. Endre alatt ez a terület megint birtokunkba jött.

III Béla és Imre alatt a bolgár-vlachok és kunok törtek be ismétlenül, bár mindkét esetben a harc a magyarok győzelmével végződött, de Erdély egy része elpusztult.

Első okleveles adataink, melyek II. Endre korából a német lovagrend betelepítésére vonatkoznak, már a *pogányok által elnéptelennélt pusztaságnak* mondják a Barcaságot, illetve a Bodzai földet, amely azelőtt kétségtelenül a székelyek területe volt.

A sok megpróbáltatás után csak II. Endre alatt kezdték nyugalmat élvezni a Székelyfőld.

Ú a kunok ellensúlyozása végett egyik leányát az új Bolgár-vlach ország cárjához, II. Aszánhoz adta nőül, kinek segítségével 12100 körül Joachim szebeni, ispán vezélése alatt szász. oláh, székely és bessenyő csapatokat küldött. A csapatnak három kun fejedelem állotta útját, de azokat legyőzték, kettő közülük elesett, a harmadik fejedelmet, Kárászt, Joachim elfogta és Endre királyhoz küldte. Ezen epizód után a segélycsapat tovább folytatja útját és Bodon (Viddin) várát bevéve Aszánnak átadta. Az ostrom alkalmával Joachim ispán alól kilőtték a lovat, ő maga is súlyosan megsebesült. (Századok 1912. Barabás 4. l.)

Ez az első okleveles nyomunk az erdélyi székelyek aktív szerepléséről; kizárólag a véletlennel köszönhetjük, hogy ez az oklevél is megmaradt. Joachim ispán ugyanis ezen érdeméért birtokadományt kapott Zala megyében, de azt IV. Béla alatt az általános birtokrevízió alatt elvették fiától, aki a nagy király előtt igazolta, hogy atyja *érdemes szolgálata alapján* kapta a birtokot; így nyert tőle arra új adománylevelet.

Erdély és a Székelyföld nyugalmához hozzájárult a német lovagrend is, amely nemcsak a neki adományozott földön és a törcsi szorosban, hanem azon túl is valahol a Szereth mellettekén várát épített és így a kunok betöréseinek véget vetett. Miután a sik területén is helyreállott a biztonság, a székelyek kezdtek visszaköltözni elhagyott szülőföldjükre. Minthogy a lovagrend egyházkormányzati tekintetben nem tartozott az erdélyi püspökség fennhatósága alá, Vilmos erdélyi püspök igényt emelt az oda telepedő székelyek és magyarok tizedére. (Zw. I. K. 16. l. Sz. O. I.)

A német lovagok hadi sikerei előmozdították az egyház azon törekvését, hogy a kunokat Krisztus útjára vezesse. Különösen a magyar domokosrendiek karolták fel ezt az eszmét, de a cél elérését buzgó igehirdetésüknél hathatósabban előmoz-

Szent László küzdelme a nörbló kunnal.
A ókeresztény unitárius templom XV. századi falfestménye.

a székelyeket, kunokat és magyarokat is, annak dacára, hogy a XIX. századig újabb és újabb székely telepek rajzoltak át oda. A milikói püspökség még névleg a XVI. századig élt, míg a régi magyar vármegyék egy részének neve ma is hirdeti, hogy *a mai Moldván és Beszarábia egy részén Európa ma élő népe között a székely és magyar nemzet volt az őstelepülő és általában így ott magának történelmi jogokat.*

Azt a szédületes nagy perspektívát, melyet a kunok megterése és magyar területre telepedése egyházi és magyar nemzeti szempontból nyújtott, a bolgárok igyekeztek megzavarni. IV. Béla 1235-ben hadat indított ellenük, és ostrom alá fogta ugyanazon Viddin várat, melyet barátságból nem régen székely, szász, oláh és bessenyő csapatok foglaltak el Aszán cárnak. A hadjárat komolyságát mutatja az, hogy azt IV. Béla maga vezette. Ennek megfelelő számban vettek részt a hadjáratban a székelyek is Bagamér nevű ispánjuk Szoboszló fia vezetése alatt. Főképpen az volt feladatuk, hogy mint könnyű lovasok, minél rövidebb idő alatt áraszták el és pusztítsák Bulgáriát, hogy ellenállását erkölcsileg megtörjék. Míg Viddint maga a cár védte, testvére, Sándor a portyázó székely csapatokat többször is megtámadta és Bagamér ispánt el is fogta. (Sz. O. I. 7.) Ez azonban nem akadályozta meg IV. Béla diadalát, aki azt a szörényi lánság alapításával koronázta.

Jóval nagyobb veszedelem fenyegette nem csak az új plantációt, hanem Magyarországot is a tatárok részéről, pedig a dolog látszólag jól kezdődött, mert a tatárok által 1259-ben legyőzött keleti kunok is Kötény vezetése alatt Bore példáját követve meghódoltak IV. Bélának és Magyarországra költöztek. Ez ugyan erősítette Magyarországot, de megnyitotta az utat a tatárok előtt. Már 1236-ban átléptek a Szeréthen. Székely, magyar, kun, szász, brodnik, oláh nem tudott ellenállani: a tatárok elörték rajtuk és a Kárpátok keleti szorosain. Hogy Erdélyben milyen pusztítást műveltek, arról a freisachi évkönyvek (Gombos I. 131.) értesítenek, Radna, Beszterce, Brassó, Kolozsvár, Fehérvár, egymásután estek el. A küküllővári csalában 30.000, Szelennél 100.000 ember pusztult el. A székely várak közül a hagyomány szerint csak Bálványos vár nem esett el; a szentléleki erősen megrongálódott, kijavítása iránt csak 1251-ben intézkedett IV. Béla. (Sz. O. I. 8.) Egy külföldi híradás szerint azonban a tatárok kivonulása után a székelyek és oláhok, akik a magyarországi hegyek és erdők közelében laktak, a szorosokat úgy elzárták, hogy azokon többé a tatárok át nem juthatnak. (Johannes de Ypra Gombos II. 1332.) Ez arra vallana, hogy a Kárpátokon túl eső területeket feladták. Többet mond IV. Béla levele, melyben 1254-ben azt írja a pápának, hogy a mostani országhatáron túl eső ruthén, kun, brodnik és bulgár föld, amely valaha nagy részben uralma alá tartozott, most a tatároknak fizet adót és országát állandóan

veszélyezteteli. (Hurmuzaki I/1. 266.) Kísérletet tett ugyan a visszafoglalásra, a János lovagrend telepítésével, ez azonban nem sikerült. Csak IV. László tudta megtörni, jött a tatárok uralmát, aki egyik oklevele szerint olyan messze üzte a tatárokat, és kunokat, ahol még magyar király sohasem járt. A tatár uralom természetesen nem tudta és valószínűen nem is akarta kiirtani az ott maradt, hatalmába jutott székely népet, amely még egyházi szervezetét is megtartotta. Valószínű, hogy a határ nem is a Kárpátok vízválasztója volt, hanem a Beszterce folyót övező hegylánc. Csak így érthetjük meg, hogy az itt lévő székely egyházak és püsköpségi birtokok az erdélyi püsköpség alá kerültek.

Tudjuk azt, hogy a tatárjárás után Magyarország hamar visszanyerte régi erejét, amit IV. Béla az osztrák herceg és Otokár király elleni harciban mutatott meg. Az utóbbi harcokban Otokár panasza szerint az embertelen emberek nagy sokaságában *székelyek* is szerepelnek nemcsak IV. Béla, hanem V. István uralkodása alatt is. (Gombos I. 165. és 535.)

IV. Béla és István ifjabb király családi háborúiban a székelyek természetesen az utóbbi mellett foglaltak állást, mert az ő uraima alatt voltak. Volt idő, amikor az öreg király egész a Székelyföldre visszaszorította »rosz fiát«, aki a végén mégis győzedelmeskedett. (Z. W. I. 98)

Különösen kiűntették magukat a kézdi székelyek, kiknek őshazáját a szalmaszálba is kapaszkodó képzelet a Kézdi patak körül keresi. Szerintem az őshaza a Szereth völgyében volt. Vezető családjuk, a kézdi Sandriu egyik ága ott élt még a XVI században is. Mikor onnan menekülniök kellett, a Kézdi patak mellé olyan jelentéktelen szórványuk juthatott, hogy II. Endre területrendezése azt a szászok földjébe érkelte; a többség *Kézdi földet* (szék) népesítette be. A hálás V. István a tordai várhoz tartozó Aranyos nevű földet adományozta nekik, az Aranyos és Maros folyó között. Az adománylevél nem maradt korunkra, így annak indoklását nem ismerjük, de IV. László midőn megerősítá atyja adományát, említi, hogy édes atyjának anyji hú, és hasznos szolgálatot tettek, hogy hosszú és unalmas dolog lenne felsorolni. (Sz. O. I. 22.) Tulajdonképen jót akart tenni V. István akkor is, midőn Lőrinc és Lestár nevű híveinek Szederjes és Szentkereszt nevű birtokait a telegdői (udvarhelyi) székhez akarta kapcsolni, mert ezzel lényegesen bővítette volna a szék határait. (Sz. O. III. 2.)

Jó szolgálatot tettek az Aranyosra költözött kézdi székelyek IV. Lászlónak a kunok elleni harcában, a hódi ütközetben (1282) és a tatárok betörése alkalmával (1284) midőn a gazdag zsákmánnyal visszavonuló tatárokat megtámadták, megverték, és kb. 1000 foglyot kiszabadítottak. Ezen felül a királyt szükségben azzal is segítették, hogy nekik 80 lovaszt adtak; érdemes

szolgálataikért és a lovakért nyertek új akománylevelet. (Sz. O. I. 21.)

A kézdői székelyek számára abból következtethetünk, hogy áttelepedésük alkalmával 6 nembe és 24 ágba tömörültek és 29 községbe szállottak, amelyekben valószínűleg idegen várnépeket találtak, kik jobbágyaikká lettek. Számukra és erejükre jellemző, hogy sikeres támadást intézhettek az elég nagy számú tatár csapat ellen.

Vitézségükkel megóvták a környéket is a pusztulástól. Valószínűleg ezért ajándékozta nekik a torockói várat a tulajdonjog fenntartásával Toroczka Ehellős azzal a feltétellel, hogy addig, amíg az Aranyos mellett laknak, fejük, gyermekeik, és vagyonaik védelmére úgy használják, mintha tulajdon birtokuk lenne. (Sz. O. I. 18.)

Ebben az oklevélben az is benne foglaltatik, hogy számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a királyi birtokon nem maradnak állandóan.

A visszavonuló tatárok másik nagyobb csapatát Bálványos váránál verték szét a székelyek. Valószínűleg itt történt az, hogy az eső miatt annyira megereszkedett a tatárok nyilainak idege, hogy nem tudták használni és a kézi lúszában alul maradtak. Ebben az ütközetben vehetett részt Loránt erdélyi vajda is. Kitüntették magukat Meggyes és Fiók nevű székely főemberek, akiknek már előbbi hasznos szolgálataikért V. István a kolozsi egyház nyárádtói birtokát adományozta. (Sz. O. VI. 2. és 6.)

Bár IV. László visszaszorította a tatárokat, de erejüket nem törte meg. Még később is többször betörték az országra, és olyan rettegésben tartották Erdélyt, hogy mikor I. Károly király Erdélyben járt, Laczk székely ispán nagy sereggel örködött azon, hogy a királyt váratlan támadás ne érhesse.

III. Endre alatt a székelyek egy csapata részt vett az Albert osztrák herceg elleni hadjáratban. Ugyanezen király alatt van első adatunk arra, hogy résztvesznek a magyar törvényhozási munkában is.

Az Árpád család kihalása utáni zavarokban csak annyit tudunk megállapítani, hogy míg a szászok a német (bajor) Ottó mellett foglaltak állást, a székelyek Anjou Károly pártjához csatlakoztak és a szászok ellen háborút is viseltek. (ZW I. 280.) A templariusz rend feloszlása alkalmával a harályi (orbai szék) templariuszokat Károly király megbízásából az Imecsek irtották ki. (M. H. H. XI. 24.)

Nagy Lajosnak a székelyek mindjárt trónra lépésekor jó szolgálatot tettek, amidőn segítették a lázadó szászok megfékezésében. A nagy király három alkalommal látogatta meg a Székelyföldet. Ott döntötte el azt a hosszú ideig tartó pört.

mely az esztergomi érsek és aranyosi székelyek között folyt Aranyosvinc miatt. 1345-ben a tatárok betörték a csiki szorosokon át, ahol legkevésbé várták, Erdélybe. A szász krónikás a tatárok harmadik betörésének nevezi. Szerinte először a Székelyföldet dúlták fel és végig pusztították Erdélyt. Még a várakat is bevették a Barcaságban Brassó és Rozsnyó kivételével, pedig minden községnek volt egy erőssége, ahová veszély esetén meghuzhatta magát a lakosság, de a tatárok olyan dühvel rohamoztak, hogy nem lehetett ellenállani. Ekkor Brassó város okleveleinek nagy része is elpusztult, úgy hogy Nagy Lajos kénytelen volt új kiváltságlevelet adni. (Quellen Brassó IV. 98.) Amint a Lengyelországban tartzkodó király értesült erről, azonnal mozgósított, és maga is részt akart venni a hadjáratban. (Mon. Eccl. Str. III. 563.) de a tatárok visszavonultak. Megtorlásul nagy sereget küldött utánuk Laczkfi András székely ispán vezetésével. A hadjáratban résztvevő székely főemberek közül Apor András nevét őrizte meg a hagyomány. (M. H. H. XI. 9.) János minorita barát krónikája szerint a hadjáratban székelyeken kívül kevés magyar vett részt. (M. Florianus Fontes III. 151.) A tatárok Athlamos nevű fejedelmük vezetésével keményen harcoltak, de a három napos viadal a székelyek fényes győzelmével végződött. »Isten segítségével sok tatárt kardélre hánytak.« Maga Athlamos is fogságba esett és bár rengeteg pénzt ígértek szabadulásáért, lefejezték. A győzelmes sereg óriási zsákmánnyal tért vissza: arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel és drága ruhákkal. Egy öreg tatár fogoly elbeszélése szerint nem is a székelyek győzték le őket, hanem egy hatalmas természetű vitéz, aki egy nagy lovon ült, arany korona volt a fején; fölötté egy felséges szép asszony lebegett csodálatos fényt árasztva. És a nagy lovag súlyos csatabárdjával osztotta halálos csapásait... Az egykorú János minorita szerzetesen kívül Laskai Osvát és Temesváry Pelbárt Szt. Lászlóról írt szentbeszédek tartották fenn azt a legendát, hogy a szent király csakugyan résztvett a tatárok elleni hadjáratban, mert eltűnt a váradi egyházban őrzött feje és mikor az örkanonok ismét rátalált, még verejtékezett a nagy munka után.

Ez a legenda nemcsak a győzelem nagyságára jellemző, hanem annak a mélységes tiszteletnek is jele, amellyel a székelyek a mai napig viseltetnek a szent király emléke iránt, ma is mutogatván patkójának nyomát, (pld. Csíkszépvízen), és székelyföldi tartózkodásának más emlékeit.

A nagy diadal szétoszlatta a tatárok nimbuszát és azt a nyomasztó érzést, amely egész Keletmagyarországon csaknem megdermesztette az életet. Ezután már a székelyek többször viszonzták a tatár csapatok régi látogatásait, és minden alkalommal diadallal és gazdag zsákmánnyal tértek vissza. (M. Florianus i. m. 152. l.)

Körülbelül a tatárháborúval egy időben egy érdekes székely főemberről szerzünk tudomást, Simon bánról, aki megölte a gyulafehérvári püspökség főispánját, fia János pedig feldult 5 községet. Az ügyben az alperesek illetékes bíróságának, a székelyek közgyűlésének kellett ítéletet hozni. A gyulafehérvári káptalan megnyugvással vette tudomásul, hogy a pórt egyezséggel be lehet fejezni. Simon bán lefizette a szokásos vérdíjat. János pedig kötelezte magát, hogy ha 25 eskülárral nem tudja tisztázni magát a vád alól, 100 márka kártérítést fizet. (ZW. I. 218 és Tört. Tár. 1889. 75.)

A székelyek támadásai elől a tatárok visszahúzódtak, de távolról sem a Fekete tenger mellékére, — miként Szádeczky állítja, — hanem a Szerethig. Nagy Lajos 1354-ben a litván háború után Lengyelországból a Bug mellé vonult, hogy fészékben támadja meg a tatárokat, azonban vezérük békéért könyörgött, elismerte főségét, adót ajánlott és ígéretet tett, hogy átlér a keresztyén hitre.

A helyzetet a buzgó király még azután sem tartotta annyira biztatónak, hogy a milkói püspökség lényegesen visszaállítására lépéseket tegyen, bár nem sokkal a tatárokon aratott győzelme után. 1347-ben VI. Kelemen pápa éppen azért nevezte ki Németi Tamást milkói püspökké, mert úgy az özvegy királynénak, mint Nagy Lajosnak kedvelt káplánja volt és így remélte, hogy meg fogja nyerni őket arra, hogy a püspökség újra építésében buzgólkodjanak. (Theiner. Mon. I. 737.) De N. Lajos még nem látta erre elérekezettnek az időt. Valószínű, hogy az 1354 évi kísérlet után is terve volt, hogy megsemmisítő csapat mér a tatárokra, de más irányú háborúi ebben egyelőre megakadályozták. Hogy a megbízhatatlan szomszéd megelőző támadásai ellen legalább a Kárpátokon belüli részeket biztosítsa, jó karba hozatta a határvárakat, újra építette Szörény várát és a Székelyföld közelében nagyon megerősítette Törösvárát, és abba angol műszaki csapatokat helyezett. (Küküllői János krónika XXXVIII. Schw. I. 193.) A visszahúzódtott tatárok és a Kárpátok között volt ugyan egy nagy darab föld, mely történelmi jog szerint és most ismét tényleg is Magyarország kiegészítő része lett, megmaradtak a régi székely, szász, kun, és oláh lakosság töredékei a tatárok kivonulása után is, de települési akcióját nem lehetett kezdeni a tatárok erejének végleges megtöréséig; a jórészt puszta földre pedig püspökség nem kellett. Elégséges volt, ha buzgó szerzetesek vállalkoztak az ott lézengő hívók lelki gondozására. Ennek a pusztaságnak egy kis részére, a Moldva folyó mellékére költözött át népével együtt a mármarosai oláh telep vajdája, Bogdán. Természetesen egyelőre szó sem volt országalapításról. Ha csupa oláhokból állott volna a »mármarosai districtus« lakossága, akkor sem juthatott volna eszébe Bogdán vajdának ilyen nagy terv, neki csak anynyi volt az ambíciója, hogy valamivel távolabb legyen a magyar

királytól és annak tisztviselőitől, nádorától, ispánjaitól és talán főképen papjaitól, hogy népével együtt keleti hitében megmaradhasson. Nagy Lajost természetesen kellemetlenül érintette a mármárosi föld pusztán maradása (bár az oláhok közzül is szép számmal maradtak vissza) bántotta, hogy Bogdán titokban (clandestine) szökött meg, azért 1359-ben személyesen megjelent Mármarosban, bejárta akkor a rég nem látott Erdélyt is. Természetesen Bogdán vajda ezután is elismerte a király főségét, elismerte, hogy a magyar királyság földjén lakik, de fejedelmi módon kezdett élni, különösen, mikor sikerült több oláh teleppel gyarapítani hatalmát. Nagy Lajosnak meg lett volna ugyan a módja arra, hogy az új települést elsöpörje, de a magyar királyság szempontjából még mindig előnyösebb volt, ha a pusztaságot szakadár keresztyének lakják, mint pogány tatárok. (Küküllői krón. Schwandtner S. R. H. I. 156.) Körülbelül 10 esztendő múlva került csak sor arra, hogy a milkói püspökséget új életre keltsék. Addig is nevezett ki ugyan a pápa püspököket Milkóba, in partibus infidelium, de azok soha püspökségüket nem látták, — 1370-ben egy új püspökség alakult Szeret városban, melynek lakói székelyek és szászok voltak — és a következő évben XI. Gergely pápa az *arról a vidékről való* Budai Miklós ágostonrendi szerzetest nevezte ki milkói püspökké és intézkedett az iránt, hogy a püspökség birtokait engedjék vissza azok a hatalmas főpapok, akik azt lefoglalva tartják. Ez irányban a pápa a királyt és az esztergomi érseket is megkereste. (Theiner. Mon. II. 110.) Jó reménnyel kecsegtetett, hogy László moldvai vajda át akarta téríteni egész népét a római egyházba, de a remény nem vált valóra, és nem sok idő múlva a főrokok előtörése újabb akadályokat gördített a szép tervek valószínűsége elé.

Különben a székelyek nagy számmal vettek részt Nagy Lajos elég sűrű háborúiban: a litvánok, Velence és Nápoly ellen, de különösen a szerencsétlen 1368 évi havasalföldi hadjáratban. Lajos 1367. dec. 31-én rendelte el a mozgósítást. Az erdélyieket, — tehát a székelyeket is — felszólította: »Lovaitokkal s fegyvercetekkel gyorsan álljatok készen, hogy ha közétek megyünk, régi szokásos hűségetek szerint velünk útra kelhettek. Tudjátok mindnyájan, hogy eddig minden kívánságotokat teljesítettük, és ez után is Isten segítségével teljesíteni akarjuk«. Két oldalról támadta meg a lázadó Vlahk vajdát: Garai Miklós nyugatról, Laczkfi Miklós, a székelyek ispánja az erdélyi haderővel északról. A kiváló hadvezér nem volt elég óvatos, az oláhok egy szorosba csalták az erdélyi sereget és igen nagy károkat okoztak. Maga Laczkfi is elesett. Az elesettek közt Nagy Lajos életírója, Küküllői János, Péter és László székely főemberek nevét is említi. Garai Miklós kiközösítte a csorbát. Laczkfi holttestét is kiragadták az oláhok kezéből, és Esztergomban temették el.

Különben Nagy Lajos uralkodása alatt egy ideig Erdély kormányzója a király öccse, István herceg volt, aki tisztsége elfoglalása alkalmával fogadalmat tett arra, hogy szabadságában és jogában mindenkit kegyelmesen megőriz. (Sz. O. I. 60.) Alatta már kifejlődve találjuk az erdélyi három nemzet szervezetét, látjuk, hogy minden nemzet nem csak az igazságszolgáltatásban, hanem kormányzatában is autonómiát élvez, nemzetgyűléseket tart, sőt annyira közös érdekeik tudatára ébredtek, hogy közös országgyűléseket is tartanak. (Bánffy cs. O. I. 247. 260.) Ez már lényegében is három nemzet unióját jelenti, úgyhogy hihető az a hagyomány, hogy az unio Nagy Lajos korában jött létre először.

A nagy királynak legfőbb törekvése volt, hogy visszaszerezze az Árpád-házi királyok örökségét, mely a belső viszályok alatt veszendőbe ment és azokat a római katolikus hit erejével összekaparta és főképen Magyarországot a kelet felől fenyegető veszedelem ellen védelmezze. Nagy mértékben hozzájárult a fenyegető tatár veszedelem megtöréséhez, de meg kellett érnie, hogy a történelem titokzatos hulláma egy újabb veszedelmes népet sodort Magyarországra felé: a törököt. Azt nem tudjuk megállapítani, hogy a tatárok fejedelme teljesítette-e azt az ígéretét, hogy áttér a keresztyén hitre. Ha teljesítette is, a törököknek nem tudott és nem is akart ellenállani, a tatárok népe. Ettől kezdve a török-tatár együtt fenyegetik és pusztítják egyelőre a mellék tartományokat, de hova tovább Magyarországot is.

Az ország szerencsétlenségére a nagy király halála után belső viszályok sorvasztották a nemzet erejét, — és ha az ország testéből ki nem szakítva, mégis hozományul kapta a moldvai vajdaságot kisebb leánya, Hedvig lengyel királyné. Ettől kezdve a moldvai vajdák pillanatnyi érdekük szerint hol a lengyelekhez, hol a törökökhöz, hol pedig a magyar királyhoz csatlakoztak. Megbízhatatlanságuk Erdély és a székelység sorsára sokszor végzetes volt.

Mária királynő férje és uralkodótársa **Zsigmond** látván a fenyegető veszedelmet, Moldvát szorosabb szálakkal kívánta az országhoz csatolni és ezért 1394. év őszén István moldvai vajda ellen, aki a lengyel királyhoz csatlakozott, és Magyarországra felé a szorosokat elzárta, háborút indított. Mint mindig a Kelet felé irányuló hadjáratokban, most is a székelyekre hárult az a feladat, hogy teljes haderejükkel a királyi seregnek utat nyissanak. Vezérük volt hős ispánjuk, Kanisay István, kinek vezetése alatt »a székelyek erős légiói« áttörték azt a gyepűvonalat, mely először akarta hirdetni azt, hogy egy darab föld leszakadt Magyarországra testéről és a magyar királytól függetleníttelte magát. Mire a székely csapatok elárasztották Moldvát, a királyi sereg is megérkezett és Szucsava váránál foglalt állást. István vajda kénytelen volt meghódolni és magát kötelezni arra, hogy a magyar királynak adót fizet és háborúiban

seregével kíséri. Erről ünnepélyes oklevelet állított ki. Mindezt Zsigmond király beszéli el abban az oklevélben, melyet a Kanjsayaknak ajándékozott gazdag adományairól adott ki, amelyben Moldvát a történelmi jognak megfelelően *terra nostra* a mi földünknek mondja. (Soproni O. I. K. 544. Sz. O. I. 82. Thuróczy krónikája.)

A hagyomány szerint ebben a hadjáratban viléz, hűséges forgolódásával a király figyelmét magára vona a kászoni székelyek csapata. Megkérdezte: »micsoda népek volnának?« Azt felelték, hogy ők *egy magának szakadólt szegelyjöldön* lakó népek; az ő hazájukat Kászonnak nevezik, de Csík székbe bírják őket. A király megkérdezte, hogy mivel jutalmazhatná meg őket; a kászoniak keveset kívántak. »Minthogy mi szabad székelyeknek neveztetünk, de a Csík szék tart kötelesség alatt, mi azt kívánjuk Felségedtől, hogy szabad népek legyünk és mi magunk tehessünk bírót, hadnagyot közöttünk.« A király természetesen teljesítette kérésüket, kiadta az engedélylevelet arra, hogy Kászon önálló székké alakulhasson, de mégis Mátyás király idejéig kellett küszködniök a csikiakkal jogaik elismeréséért. (Sz. O. I. 297.)

Alig fejezték be a háborút, ugyanazon hadseregre újabb feladat várt. A visszatérő királytól Brassóban Mircse havasalföldi vajda kért segítséget a török ellen. Zsigmond szívesen fogadta, kinevezte őt Fogaras hercegévé és szörényi bánná és kötelezte arra, hogy bármely hadjáratában, melyet személyesen vezet, egész haderejével kísérje — ha a király nem áll a hadsereg élére, akkor is megfelelő hadsereget küldjön. Zsigmond némi előkészítés után erős haddal indult a törökök és hozzájuk csatlakozott oláhok ellen. Ezen alkalommal is Kanisay István haladt az élen a székelyekkel. A magyar sereg nagygyőzelmet aratott. Bevették kis Nikápoly várát, mely alkalommal Kanisay István súlyosan megsebesült. Bár Mária királynő meghalt, és a lengyel király betört az országba, hogy felesége örökségi jogát érvényesítse, Zsigmond nem tért vissza, míg a hadjáratot be nem fejezte. Visszatérésekor az a meglepelés érte, hogy Mircse vajda, kinek kérése adott okot a háborúra, előtte az utat eltorlaszolta és mérgezett nyilakkal lövöldöztetelt a kereszténységért harcolt hadseregre.

Zsigmond a következő évben egy nagy kereszties hadjáratot vezetett a török ellen. Ebben is nagy számban vettek részt a székelyek, de a francia lovagok hevessege miatt Nagynikápoly-nál csatát veszített. Itt maga a király is veszélyben forgott, Cserey Balázs baróti székely mentette meg az életét. (C. D. X/8. 347. M. H. H. Xk. 304.) Kanisay István székely ispánnal székely testőrség kísérte a királyt Konstantinápolyba és onnan Dalmácián át haza.

Az oláh vajdaság magatartása ezután is mindig kétszínű volt, ezért Zsigmond a lucki keleti kongresszuson felvetette ellenük egy büntető hadjárat tervét.

Attól kezdve, hogy Zsigmondot elhagyta a hadi szerencse és ágas-bogas családi politikája miatt elhanyagolta a törökök elleni védekezést, sőt az országot Albert osztrák hercegnek adományozta, a székelyek is elégedetlenkedni kezdtek és egy nagy részük csatlakozott a Zsigmond elleni összeesküvőkhöz, akiket Erdélyben Tamás egri püspök és Debrői István szerveztek. A székelyek a nemesi területekre lőttek, azt elpusztították. Még Kolozsvárt is elfoglalták és feldúlták. (Sz. O., I. 94, 96, III. 22.) Zsigmond Perényi Péter volt székely ispánt, Maróthi János macsói bánt és Kállay Miklóst küldte a lázadók leverésére. (Sz. O. I. 96.) Hasznos szolgálatot tett ebben a királynak a hűségében megmaradt Kézdi Székely Sándor fiaival Sinonnal és Miklóssal, kiket Zsigmond gazdagon megjutalmazott. (Barabás 37.)

1412-ben Zsigmond egyezséget kötött a török ellen a lengyel királlyal. Az utóbbi lemondott Moldváról és a moldvai vajdát kötelezték arra, hogy valahányszor a magyar király hadat indít a török ellen, egész haderejével csatlakozzék, mit ha elmulasztana, a moldvai vajdaságot megszüntelik és egymás között felosztják. Ezt az egyezséget 50 magyar és 50 lengyel főúr is megerősítette.

Ez után Zsigmondot az egyházi ügyek tartották távol az országtól. Bármily heves ellensége volt Husz János tanainak, azok különösen Erdélyben és a székelyek között terjedtek. Az a szigorúság, mellyel az inkvizicio fellépett, sok székely családot kiűzött Moldvába. Soha sem lett volna nagyobb szükség az egyetértésre és egy gondos királyra, mint akkor, mert a török egyre közelebb hatolt Magyarországhoz. 1419-ben ugyan Zsigmond hadjáratot indított a Vaskapun át a török által megszállott Bolgárországba, és Nikápolynál meg is verte a török vezér 80.000 főnyi hadseregét, de ez nem törte meg a török erejét. Zsigmond mégis a husziták ellen fordult a következő évben. Távollétét a török arra használta fel, hogy betörjön Erdélybe. Közeledésüknek hírére az erdélyi vajda, a püspök Nádasdy Mihály székely ispán Tördára hívta össze a nemeseket és székelyeket. Elhatározták, hogy 1/3-ad részük és jobbágyaik 1/10 része résztvesz a hadjáratban és a szászokat is hasonló határozatra hívták fel. (Sz. O. III. 38.) A törökök mégis betörtak lőrní Erdélybe. A Barcaságot végig pusztították, Brassót 1421. ápr. 3. bevették, tanácsát elhurcolták, (Quellen, Brassó IV. 154.) A Barcaságból az Olt mellett Sepsiszekén át Csík szék ellen vonultak, de Kézdi Sándor fia, Balázs Csík Tusnád mellett, Solyomkő váránál, mely azelőtt a székely öröké volt, feltartóztatta őket (Sz. O. I. 117. Orbán B. Sz. II. leírása II, 63.) Innen a törökök a magyar föld ellen vonultak. Feldúlták Szászvárost, lakói nagy részét rabul ejtve és Hátszegnél megverték Csáki Miklós erdélyi vajda seregét. Az előbb említett Balázs vitéz módját ejtette, hogy a hátszegi csatában is részt vevyen és olyan jó szolgálatokat tett, hogy az erdélyi vajda

jutalmul neki Alsófejér vármegyében birtokot adományozott.

A hátszegi csatában kitüntette magát a vajda egyik székely familiarisa és hadainak kapitánya, Szentgyörgyi Forró László is, ki maga is súlyosan megsebesült s felesét néhány testvére és familiarisa. Ezen érdeméért kapta Zsigmond királytól Háportont. (Barabás 48.) A Háportoni Forró család ezzel elszakadt a Székelyföldről, de híven őrizte a székely hagyományokat. Tagjai századokon keresztül katonák, vagy papok voltak, tehát a székely nép lelki világának legjobban megfelelő életpályát választották.

Részvettek a székely hadak az 1426. évben az esztergoni érsek vezetése alatt a havasalföldi törökök ellen indított hadjáratban. (Hatvani oklevéltár 282) Ekkor úzték el a törökkel cimboráló Radul vajdát, helyébe Zsigmond Dánt nevezte ki. Dán vajda kérésére, személyének őrzésére, 100 lovasra, és 900 gyalogosra hópénzt rendelt és székelyeket is küldött lestőrökül. (Sz. O. III. 40.) A következő évben maga Zsigmond feleségével együtt meglátogatta az erdélyi részeket; megfordult több székely székben. Intézkedéseket tett a Székelyföld gazdasági fellendítésére. Kiváltságlevelet adott több székely városnak, (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck,) ezzel kapcsolatban tudjuk meg, hogy minden székely székben volt egy királyi város, melyek a királyi várendszer bomlása után új formában tartották fenn a királysággal a kapcsolatot. (Sz. O. I. CD. X/8. 609.)

Szabadalomlevelet adott a csikmadarasi vashányászoknak (Köleséri.) Megengedte, hogy a barcaságiak a székely sőt használhassák, ami hasznot jelentett a székelyeknek és barcaságiaknak is a királyi sókamara rovására. Minthogy értesült arról, hogy a törökellen átvonuló hadak sok kárt tesznek a lakosság-
nak, szigorú katonai fegyelmi szabályokat adott ki és meghatározta a legfontosabb élelmi cikkek árát.

Bármily szigorú volt Zsigmond az oláh vajdákhöz, hűségükben nem lehetett megbízni. Ezért 1429-ben Ulászló lengyel királytól lucki összejövetelük alkalmával az követelte, hogy előbbi egyezségük értelmében osszák fel egymás között Moldvát, Ulászló azonban nem fogadta ezt el, pedig felosztás esetén talán másképen alakult volna az ottani magyarok, székelyek és szászok sorsa. Nem csak a moldvai vajda volt megbízhatatlan, állítólag Dán vajda is a törökkel praktikált, amiért a hírhedt Mircse vajda fia, Vlád megölette és ezt személyesen jelentette a Nürnbergben tartózkodó Zsigmondnak. Zsigmond jutalmul ráruházta a vajdaságot, zászlót és buzogányt adott neki, sőt a sárkányrend tagjának is kinevezte, ami a legnagyobb kitüntetés volt. A sárkányrend jelvénye miatt nevezték az oláhok ezt a vajdát Drakulnak. A súlyos eskü azonban, melyet le kellett tennie, nem akadályozta meg, hogy áruló ne legyen. Ő maga vezette be 1432-ben a török hadakat Szörénybe az oda telepített német lovagrend ellen és azok legyőzése után a Barcaságba és

Székelyföldre. A törökök nagy pusztítás után sok zsákmányt és fogollyal tértek vissza.

Ilyen körülmények között lázadtak fel a székelyek csaknem kivétel nélkül. Mi volt a lázadás oka, nem tudjuk megállapítani, de tény az, hogy a nemesek területére törtek, a határjeleket szétszórták, az útjukba eső községeket felperzszelték, és »más gonoszságokat« követtek el. Zsigmond Bécsben értesült erről és hogy a baj elharapózásának elejét vegye, sürgős parancsokat küldött Kusalyi Jakcs János és Mihály székely ispánoknak, hogy személyesen keressék fel a székelyeket, győződjenek meg az igazságról, csendesítsék le és kényszerítsék elégtételadásra őket. Ha a szép szó nem használ, hívják segítségül az erdélyi vajdat és minden alkalmas eszközzel, minél nagyobb hatalommal kényszerítsék. (Sz. O. III. 47. Teleki O. I. 527.) Valószínű, hogy a szép szó halott, annál is inkább, mert a Jakcs testvérek szertették a székelyeket. Ennek abban látjuk jelét, hogy néhány év múlva, mikor a székelyek a szászok földjére rándulniak ki hasonló lendülettel és Köhalmom székét dúlták, égették, zsákmányolták, öldösték, Zsigmond talán a személyesen panaszkodó köhalmi bíró információjára azt írta Jakcs, Mihálynak, hogy ha kedvez a székelyeknek és nem szolgáltat igazságot, ő majd más úton jár el és meg fogja bánni, hogy megvetelte parancsát. (Sz. O. III. 52.) *A két irányban is megnyilvánuló terjeszkedési vágy arra enged következtetni, hogy a Székelyföld szűk lett a szapora népnek.* Különbösen a szászoknak más panaszja is volt a székelyek, illetve Kusalyi Jakcs Mihály székely ispán ellen, mert amidőn 1431-ben a király némely ellenségei ellen Brassó felé átvonult, serege a közdi szászoknak 7000 frt-nyi kárt okozott. (Sz. O. III. 50.)

1434-ben Jakcs Mihály székely ispánt kémei arról értesíték, hogy a török Havasalföld felől támadásra készül és az oláhok is hozzájuk csatlakoztak. Erről értesítette Brassót, vigyázásra, kilátásra intette a jól megerősített várost, különösen lelkükre köti, hogy arra ügyeljenek, hogy meg ne csalják őket a gaz oláhok. (nefandissimi valachi). Ő már hírt adott főember szolgáltnak és segítségükre siet. Nemsokára hírt vett arról, hogy a fogarasi oláhok is hűtlenné lettek és a törökkel cimborálnak. Erre is figyelmezteti a brassóiakat meghagyván nekik, hogy öljék le a férfiakat és lehetőleg fogdossák össze az asszonyokat és gyermekeket. (Sz. O. I. 128. 129.)

1437-ben Erdélyben főképen az erdélyi püspök kapzsiságai miatt nagyarányú parasztlázadás tört ki. A táborda gyűlt jobbágyok Alparétról (Belső Szolnok) követeket küldtek Csáki László erdélyi vajdához és sérelmeik orvoslását kérték. A vajda elkövette azt a nagy hibát, hogy a követeket felakasztatta, ami természetesen csak növelte a jobbágyok elkeseredését. Elkeseredetten harcoló tömegekkel nem bírt a vajda és székely ispán egyesült hadereje sem, aminek következtében kénytelenek voltak

velük a nemességre nézve hátrányosnak tartott egyezséget kötni. A nemesség nem tartotta meg a békefeltételeket, sőt az erdélyi három nemzet szept. 16-án a Kápolnán tartott országgyűlésen ellenük szövetséget kötött. (Sz. O. I. 134.) Így megújult a harc, melynek dühöngése közben Zsigmond császár és király meghalt. A lázadó parasztlak (infideles rustici) ellen a hadjáratot a tapasztalt Jakes Mihály székely ispán vezette az erdélyi alvaidával és több kapitánnyal, őket Kolozsvárnál összeszorította. Innen értesítette a szászokat, hogy körülfogta Kolozsvárt és sürgős segítséget kért tőlük (Sz. O. III. 53.) azzal a fenyegetéssel hogy ha ezt elmulasztják, jelenteni fogja Albert királynak 1438. febr. 2. Tordán a három nemzet unióját megerősítették. A kápolnai unió az első írásbeli jele annak, hogy az erdélyi három nemzet a közös veszedelem közepette tudatára ébredt annak, hogy a közös veszedelmekkel szemben közös erővel védekezhetnek. Az unió szilárd alapja lett Erdély életének.

Alig mult el a parasztlázadás veszedelme, a törökök betörték Erdélybe, feldúlták a Barcaságot, bevették 6 várat, köztük Szászsebesi és Medgyest, és két hónapi pusztítás után 70.000 fogollyal vonultak vissza a töröcsvári szoroson át. (Török történetírók I. 128.) Ebből az időből megmaradt Bebek Imre székely ispán parancsa Brassóhoz a töröcsvári út építése ügyében. (Sz. O. III. 55.) Albert király megdicsérte a brassói szászok hűségét és ígéretet tett arra, hogy nemsokára olyan székely ispánokat nevez ki, akik őket ellenségeik ellen megvédelmezik. (Sz. O. I. 136.) Mínthogy Moldva a török felvonulások útja lett, elpusztult a milkói és szereti püspökség. IV. Jenő pápa sajnálattal értesült arról, hogy a magyar, székely és szász lakosok között is terjedni kezdett a görög eretnokség. Mivel nem volt remény a moldvai püspökségek feltámasztására, a lelkek gondozását Benedek szörényi püspökre bízta. (Sz. O. I. 142.) Egy későbbi levelében a huszita tanok terjedését is megállapítja Moldvában; — a székelyek hét székében nem olyan erős az eretnokség, de kevés a pap, távol vannak a püspöki székhelytől. Mínthogy kevesen hirdetik az igét, alig ismerik a hitet. Ezért a ferencrendi szerzeteseket Scythiában, Moldvában és a Székelyföldön különleges jogokkal ruházta fel (Sz. O. I. 142.) Ime, a mult hatása: a pápa még 1444-ben is Moldvához és Scythiához csatolja a Székelyföldet.

A Hunyadiak korában.

Albert király halála után drámai korszak kezdődik a magyar történelemben, mely *Hunyadi János* nevéhez fűződik. A kiváló hadvezér nagy harcai a török ellen csaknem kivétel nélkül olyan területeken folynak, mely a székelyeket teljes haderejük kiállítására kötelezte. A székelyek hűségesen ki is tartottak mellette. Egyik legkiválóbb hadvezére, Székely János.

13. R. Kiss István; Nemes Székely Nemzet Képe.

Sepsiszentgyörgyi székely családból származott, vitézsége hová bántára emelte. A várnai csatában esett el. Egy másik Székely János — talán előbbi fia — Mátyásnak volt híres hadvezére. A hagyomány ettől származtatta a Kilyéni Székely családot Hunyadi János meg tudta becsülni a székelyek kiváló erényeit, őket mint erdélyi vajda és székely ispán, majd mint kormányzó védelemben is részesítette. 1442-ben a török felhasználva a Magyarországon dúló polgárháborút, 80.000 emberrel tört be Erdélybe, de Hunyadi Szent Imrénél megsemmisítette a török sereget. Seregében az első sorban harcoltak a székelyek. Épen abban az időtájtban valami incidens történt némely székelyek és szászok között Földvárnál, hol a szászok néhány székelyt megöltek. Hunyadi a székelyek panaszára Her-

A csíksomlyói templom]

mányba összehívta a székely főembereket és a brassói tanács kiküldöttcét. Az utóbbiak azonban nem jelentek meg. Erre Hunyadi írt Brassónak, hogy azonnal küldje el követeit. Reméli, hogy egyezséget tud létrehozni, különben a székelyek bosszút fognak állani rajtuk. (Sz. O. III. 58.) Ugyanekkor megfordult Csíksomlyón is. A szentimrei ütközet emlékére a kolostort ki-

javíttatta, és 32. confratert ajándékozott annak. Ezeknek utódai a legújabb időkig megmaradtak a zárda szolgálatában. Az öt-tani Szűz Mária tiszteletére emelt egyház építésére IV. Jenő pápa is adakozásra szólította fel a híveket. (Sz. O. I. 153. Orbán Balázs II. 14. Endes Miklós: Csík története 25.)

Panaszok merültek fel a szászok részéről a székelyek ellen amiatt, hogy bár a székely szorosokon át vámmentesen kereskedhettek, a székely tisztek ajándékokat követelnek tőlük, sőt ökreiket elveszik. Csernátoni Nyujtódi Domokost 23, Kizdi Sandrjnt 42 ökör elvételével vádolták, amiatt is panaszkodtak. hogy a moldvai utat önkényesen elzárták és a kereskedőket megrabollák, heves pör keletkezett, melyben Bogdán moldvai vajda a székelyek védelmére kelt, és megcáfolta azt a vádat, hogy Csernátoni Domokos a kereskedőket megrabolta és az ország vámját megkárosította. (Sz. O. III. 36. 59, 61, 62.)

Az 1448-i rigómezei csatában egy török történetíró virágos szavai szerint a székelyek bánja elesett és »a semmiség országa kapujának őrévé lett.« (Török Történetírók I. 62. 63. 150.) Akkor éppen nem volt külön székely főispán, hanem Lépés Loránd, mint erdélyi kormányzó látta el ezt a tisztséget. A székelyek bírái voltak Vizaknai Miklós és Vingárti Geréb János. Valószínűleg az előbbi esett el. Ugyanazon török történetírók arról is megemlékeznek, hogy Hunyadi János megmenekülése után háborúra izgatta »a lengyelek, csehek, székelyek és oláhok bánjait«. (U. o. I. 147.)

Hunyadi János azzal is jó emléket hagyott a székelyek történetében, mert megerősítette a székelyek jogait (Eder: Observationes 129. Sz. O. III. 83.) és külön is az örökösödési jog szabályozására vonatkozó határozatukat. A hagyomány Szolyor vára építését is az ő nevéhez fűzi.

V. László uralkodása alatt a székelyeket szaporaságuk arra kényszerítette, hogy a már szokott módon a nemesek felé a határjeleket széthányják és foglalásokat eszközöljenek. A nemesek panaszára 1453-ban V. László elrendelte Hunyadi János beszercei gróf országos kapitánynak és az erdélyi vajdáknak, hogy szüntessék meg a nemesek és székelyek civódását, a felek képviselőinek jelenlétében vizsgálják meg a határokat, állítsák vissza a régi határjeleket, az ellenmondókat erővel is kényszerítvén (Sz. O. III. 65. Teleki O, II, 50.) Ugyanő megersőiteltte a segesvári szászok azon jogát, hogy székely sőt vásárolhasanak. (Sz. O. III. 65.) Ugyanebben az évben a székelyek és szászok Tordán értekezletet tartottak és elhatározták, hogy V. László előtt panaszt emelnek kormányzásuk hibái miatt. Erről Hunyadi tudomást szerzett; kancellárja litokban felkereste a Bécsben más ügy kilincselő Reudel János plébánost, és közölte vele, hogy Hunyadi mindenről pontosan értesült és követeiket nagy veszély fenyegeti. (Sz. O. I. 167.) Hunyadi a következő évben nagy készüléteket tett a törökök elleni hadjáratra, az erdélyi

országgyűlést is összehívta Kápolnára. Ott a szászoktól 500 lovast kért, amiért a szászok azon ürügy alatt, hogy Brassó követei nem jelenték meg, elhárítottak. (Hogy a székelyektől mennyi katona kiállítását kívánta, arról nem maradt adatunk. Sz. O. V. 10.) Emiatt szept. 15.-re új országgyűlést hívott össze Tordára. Közben IV. Vlád vajda betörése miatt dec. 28-ra is ugyanoda hirdetett országgyűlést, amely azonban a dühöngő pestis miatt nem sikerült.

Hunyadi László kivégzése után Szilágyi Mihály nyíltan fellázadt a király ellen. Arra igyekezett, hogy Erdélyt és a Székelyföldet hatalmába kerítse. A király fegyveres országgyűlést hirdetett ellene, el akarta foglaltatni Diód és Beszterce várát, azonban Rozgonyi Osvát székely ispán nem sokra ment. V. László nagyon rossz jelentéseket kaphatott, mert Brassó tanácsának azt írta, hogy az ispán fejét veszedelem fenyegeti. Ha hozzájuk menekülne, fogadják be és védelmezzék. (Sz. O. I. 175. 176.) Ez arra vall, hogy a székelyek Szilágyi Mihályhoz csatlakoztak. A jó Rozgonyi még V. László halála után is — mert annak híre későn érkezett, — igyekezett helytállani, pedig Hunyadi János pártfogása emelte az ispánságra. (Sz. O. I. 168.)

Mátyás uralkodását az igazságszolgáltatás megjavításával kezdte. Uralkodása kezdetén minden évben bizottságot küldött Erdélybe (*iudices per regiam majestatem deputati pro faci-endo moderativo iudicio in medio nobilium. Sículoꝝum et Saxoꝝum Sz. O. I. 180. 194 Barabás 93. 97.*). Ez a bizottság Székely Kocsárdon kezdte meg működését. Kinevezte rokonát, Vingárti Geréb Jánost Erdély kapitányának, aki nemesak a katonai ügyeket irányította, de beleszólt az igazságszolgáltatásba is. (Sz. O. I. 177. 178.) Majd Szilágyi Mihálylyal kibékülve, őt kinevezte besztercei grófnak és Erdély kormányzójának.

Uralkodása alatt a három nemzet 1459-ben Medgyesén megújította az uniót. Az itt megállapított és írásba foglalt feltételek részletesen szabályozzák a három nemzet viszonyát. Az előbbi uniókhoz képest ezt új élet alapjául szolgáló szövetséglevélnek kell tekintenünk. A körunkra maradt példányra helyesen vezette rá a brassói jegyző a *confoederatio* szót. (Sz. O. II. 11.) mert ettől kezdve a három nemzet szövetsége képezi Erdély közéletének alapjait.

Az unióban van egy igen fontos pont, amely szerint veszély idején a megerősített szász városok kötelesek az ellenség elől menekülő székelyeket és magyarokat befogadni. A medgyesi gyűlés foglalkozott Sepsiszek és Miklósvár fiúszék viszályával is. Az utóbbi törvényhatósági jogát megersőítette.

Tudjuk, hogy Mátyásnak sok küzdelmébe került, míg uralmát az egész ország elismerte. A bizonytalan helyzetet kihasználták a havasalföldi és moldvai vajdák, különösen a kegyetlen IV. Vlád Drakul havasalföldi vajda, aki egy csürben 400.

magyar kereskedőt megégettetett, a Barcaságba beütvé, a foglyokat karóba húzatta és azok ordítását hallgatva reggelizett. Épen ilyen kegyetlen volt alattvalóival szemben is. Istenmezei Albert székely alispán vezetése alatt székelyek fogták el Mátyás elzáratta és helyébe Radult nevezte ki vajdának, kivel a székelyek fegyverszünetre léptek. (Sz. O. III, 78.)

Az 1463. évben Mátyás visszaváltotta a koronát. Koronázását az erdélyi magyarok és székelyek Kocsárdon ünnepelték meg és arra a szászokat is meghívták. (Sz. O. III, 79.) Ugyanezen évben Mátyás nagy készüléket tett a török elleni hadjáratra. Ennek kifolyása az erdélyi hadi regula, melyből a székelyekre vonatkozó részeket már ismerteltem. Ugyanezen évben mozgósította Pongrác János vajda és székely ispán Erdély haderejét. A szászokon tartozásukon felül 1000 lovas azonnali kiállítását és összes ágyúíknak és hadigépeiknek Kolozsvár alá küldését követelte. (Sz. O. III, 80.) Valószínű, hogy ez az erdélyi jobbágyok újabb mozgolódásával állott összefüggésben.

A következő évben az erdélyi nemesek és szászok panaszt emeltek a közöttük lakó oláhok rablásai és gyilkolásai miatt. Mátyás megparancsolta az erdélyi vajdának, hogy erélyesen csináljon rendet közöttük, az engedetleneket — mivel nem születtek szabadságra — írta ki. (Sz. O. I. 249. Hibás keltezésel!) De a népmozgalom átharapódzott a Székelyföldre is. Mínt hogy a török elleni harcok megindulása óta gyakran vonultak át magyar csapatok is, a székely főemberek látták, hogy egy-egy magyar főúr milyen nagy sereget állít ki és milyen nagy pompával lép fel. Ezzel szemben az életnívó a Székelyföldön a szaporodás és birtokmegosztás miatt egyre hanyatlott. Terjeszkedni nem lehetett, hiában próbálkoztak. Az életnívót tehát csak úgy tarthatják meg, ha a köznépre kiterjesztik hatalmukat. Felforgatták tehát az ősi székely szabadságot és egyre jobban elnyomták a köznépet különösen Sepszi, Kézdi és Orbai széken. A köznép a végén is Szolga Miklós kapitány vezetése alatt fellázadt és forradalmi törvényszéket alapított. Fegyverrel a főemberek ellen fordultak, birtokaikat feldúlták, házaikat felégették, ítéleteikkal a jog színezetével is irtották. Mátyás a lázadás hírével egyszerre értesült annak okairól is, ezért megparancsolta az erdélyi vajdának, hogy a székely köznépet állítsa vissza a régi magyar királyoktól nyert örök érvényű privilégiumaikba, hogy *lehessenek hálásak Istennek és hűségesen szolgáljanak a királynak.* (Sz. O. I, 205.) A vajda Zabolára hívott össze székgyűlést, melyen főképen Hunyadi János nem rég kjadott szabadságlevelének és az elismert jogszokásoknak szemmeltartása mellett, a kibékített főemberek és köznép legjobb tudomása szerint összeírták a székelyek régi törvényeit és megtoldták a község jogainak hathatósabb védelme végett az esküdtek intézményével. (Sz. O. III, 85 és Tört. Társ. 1900. 135. Corpus Statutorum I. 3.) és azzal a határozat-

tal, hogy ha a főemberek közül a köznépet bárki elnyomja, és az behizonyosodik, a székely ispán a kegyelem kizárásával köteles fej- és jószágvesztésre ítélni.

Semmi sem jellemzi Mátyás bölcsességét és igazságosságát jobban, mint ez az eset. A főemberek és a köznép a zabolai gyűlésen kibékültek és a köznépet a vajda arra is rávette, hogy nemcsak visszadták a főemberek elrablott holmiját, hanem lerombolt házaikat is felépítették.

Kevesebb mérsékletet tanusított a következő 1467 évben az erdélyi lázadás elnyomása alkalmával, midőn kénytelen volt személyesen hadat vezetni szűkebb hazája ellen. Ebben a lázadásban a székely főemberek közül is többen résztvettek. Sepsi, Csík és Marosszékből. A lázadás okát az összeesküvők szövetséglevele az elnyomásban és kiváltságaik elvételében jelöli meg. Valószínű, hogy okot adott rá közvetlenül az, hogy Mátyás a köznépet az urakkal szemben védelmébe vette és új adórendszerével Erdélyt is a közterhek viselésébe nagyobb arányban vonta be. Mindhárom nemzet képviselői megjelentek a kolozsmonostori konvent előtt, ott írásba foglalták megállapodásaikat, és sulyos esküt tettek arra, hogy a végleges győzelemig egymást el nem hagyják (Sz. O. I, 207.) Az összeesküvés tulajdonképpen az uniónak egy új formája, melyben a három nemzetre kimondták azt az alapelvet, hogy amiben két nemzet megegyezik, ahhoz a harmadiknak is hozzá kell járulni, különben erre fegyveres erővel is kényszeríthetik. Ez majd az erdélyi fejedelemség alkotmányának alapelvévé fog válni. Tudjuk az ország történetéből, hogy Mátyás a lázadást gyorsaságával könnyen elnyomta és csodálatosképen megkegyelmezett a királyjelölt erdélyi vajdának és más vezetőknak, de az összeesküvés szervezőin kegyetlen bosszút állt. A kivégzettek pontos névsorát nem lehet összeállítani, csak néhány székely főember kivégzéséről tudunk. Ugy látszik, hogy a mozgalomban és Mátyás elleni »hirterejsztésben« nagyobb számmal csak az aranyosi és marosszéki székelyek vettek részt, akiknek Mátyás megkegyelmezett, sőt kiváltságaikat is megerősítette azzal a kikötéssel, hogy az 1467 évi budai országgyűlés által megszavazott adót, mely alól a törvény szerint senki fel nem menthető, fizessék meg. (Barabás 119.) Ennek ellenében azonban hozzájárult ahhoz, hogy hat évig nem tart bírósági közgyűléseket, amelyek a lakosságra nagy teherrel nehezedtek. (Barabás 124.)

A székelyek csapatai szívesen csatlakoztak a királyhoz, midőn a rendcsinálás után Moldvába indult, hogy István vajdával is leszámoljon, aki összeköttetésben állott az összeesküvőkkel. Seregével diadalmasan nyomult elő. Szokás szerint a székelyek megelőzték a királyi sereget, ők vették be az eltorlaszolt szorosokat és győzték le az ellenálló kisebb csapatokat. A királyi sereg veszteség nélkül érkezett Románvásárig, és onnan Moldvabányába. Itt István vajda meglepetésszerűleg éjjel

támadta meg a király seregét. A csatában maga Mátyás is megsebesült, ami miatt elhatározta, hogy visszavonja seregét, amire különben a tél is kényszerítette. A körülményekből meg lehet állapítani, hogy nem számított komoly ellenállásra, erre mutat seregének kis száma és az, hogy november 25-én kezdte a hadjáratot (Moldvabányánál dec. 15-én sebesült meg!) István vajda nagyon megijedt »diadalától,« a visszavonuló királytól levélben kért bocsánatot és fogadott hűséget. Természetes, hogy megint hűtlen lett, amikor Mátyást cseh háborúi ellentétbe hozták a lengyel királlyal, akit a magyarországi elégedetlenek királyuknak szemeltek ki és Magyarországra hívtak. Talán ekkor törhetett be a vajda a Székelyföldre, és hurcolt el székelyeket, akiket a Bandinus által fenntartott hagyomány szerint Kolnártra telepített.

A cseh harcokban a székely csapatok is résztvettek, és még nagyobb számban vonultak fel az országba tört lengyel király ellen. A Modra várát (Zemplén vm.) vívó király előtt az udvarhelyi és marosszéki lovas és gyalog székelyek panaszt emeltek a nemzet főemberei ellen. Ilyen panaszt már az előző évben is eljuttattak hozzá, és akkor Mátyás király Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak és Domokos székesfehérvári prépostnak adott megbízást, hogy a hatalmaskodó főembereknek és tiszteknek adják tudomására akaratát (Barabás 127). Most ezen rendeletére hivatkozva megparancsolta a székely ispánnak, hogy közhírré tétellel tiltsa el a köznép elnyomását. Aki a köznéptől pénzt csikar ki, azt fej- és jószágvesztésre kell ítélni. A székelyek három rendjét meg akarja őrizni szabadságaiban. Vegyék tehát jegyzőkönyvbe a székely lovasok és gyalogosok nevét. Ezt semmiféle főember meg nem változtathatja. Ez alkalommal adta a lófőknek a primipilus, a gyalogosoknak a prixidarius nevet. A lófők közül azok kerülnek a főemberek sorába, akiknek legalább három nyúl földje van és az után három lovast állítanak. Akiknek anyagi viszonyai javulnak, a székely ispán tudtával magasabb osztályba léphetnek. Ez a rendelkezés megfelel a régi szokásoknak; új a három társadalmi és katonai rend elismerése és főként a község megrögzítése, mert a jegyzőkönyvbe vett gyalogosokat szabadságuktól senki meg nem foszthatja, (Sz. O. I. 220.) Ebben a rendeletében is Mátyás elismeréssel emlékezett meg a székelyek hűségéről, hadakozásra mindenkorisere ny készségéről és az 1467 évi nem egészen jól sikerült adóztatási kísérlettel szemben hangoztatja, hogy a székelyek örök időktől fogva adómentesek voltak, sem a királyoknak, sem a tisztviseleknek semmi fizetéssel nem tartoztak, csak az ökörsülésnek nevezett ajándékkal, csupán a királyhoz küldött, vagy a királytól jött követek költségeit viselték. Ezt a kiváltságukat is megerősítette.

Természetes, hogy a köznép ilyen teréyes védelme nem tetszett azoknak a főembereknek, akik szolgálai állapotban akarták sülyeszteni azt. Közülük Fancsi Mihály neve maradt meg. Bár nyughatatlanságai miatt Mátyás többször megkegyelmezett neki, mégis a híres boroszlói diadal után azt az álhírt terjesztette Erdélyben, hogy a király meghalt, hogy ilyen módon zavart kelthessen. Mátyás 1474-ben szemrehányásokat tett neki hálátlansága miatt és meghagyta, hogy siessen 300 székellyel a török ellen István vajda segítségére! Ha parancsát teljesíti, megkegyelmez neki, különben felakasztatja. (Sz. O. I. 222.) Nem tudott megnyugodni Erdőszentgyörgyi Medgyes Balázs sem, ki név szerint is szerepelt a szövetségre lépő összeesküvők között; azért most Mátyás nemesi birtokait elvette és Báthory István vajdának adományozta: székely birtokai természetesen épségben maradtak (U. o. 238.)

Fancsi Mihálynak azért kellett 300 székely katona kiállításával lemosni bűnét, mert a folyton intrikáló István vajda nagy veszedelembé jutott és Mátyástól kért segítséget a török ellen. A veszély nagyságát mutatja, hogy Mátyás 21.000 főnyi sereget, közöttük 5.000 székelyt küldött neki, amely a moldvai sereggel fényes győzelmet aratott a török felett. Midőn István vajda a zsákmányból illő részt küldött Mátyásnak, újra elismerte őt urának és örök hűséget fogadott. Mátyás viszont őt és gyermekeit kegyelméről biztosította, és őt a vajdák azon jogaiban, melyeket elődei adtak, megerősítette.

Azok az ellentétek, melyeket már korábban is tapasztaltunk a székelyek és a más két nemzet között, a nagy diadal után kiújultak. Már korábban nézeteltérések támadtak közöttük és Brassó között. (Sz. O. III. 94.) de az esekélység volt ahhoz, ami 1475-ben történt: egyszerre támadták meg a nemesek és szászok földjét és Magyar Balázs vajdát is visszaszorították. A vajdának megmaradt egy levele Beszterecéhez, melyben Tordára hívja megbízottját figyelmeztetvén arra, hogy köztudomás szerint a székelyek sok kárt okoztak és zsákmányoltak a nemesek földjén, Köhalom és Segesvár szász székeken is. Még több bajt is okoznak, ha nem történik meg felelő intézkedés; küldjenek tehát néhány tanácsost, hogy őket megvédelmezhesse. (Sz. O. III. 97.) Még 1479-ben is Hidvégi Nemes Mihály azért nem tudott felülni a török ellen, mert a székely köznép hidvégi birtokait (nem tartozott a székely földhöz!) megszállta, jobbágyait kirabolta, házat fel akarták gyújtani és őt is megöléssel fenyegették (Barabás 144.) Orbaj szék egyházi tekintetben függetlenítette magát az erdélyi püspöktől, különösen a szentszéki bíraskodástól hivatkozva valami privilegiumra, sőt a papokat is világi törvényszék elé kényszerítette. (Sz. O. III. 95.)

Ez a belső nyugtalanság mélységes gazdasági bajok tünete. A szűk határok közé szorított szapora nép valószínűleg a meg-

éltetés gondjaival küzdött és az kényszerítette terjeszkedésre. Ebben valószínűleg a főemberek is támogatják a köznépet; miután a király a köznépet zsarolását megakadályozta, életszínvonaluk megtartása végett hajlandók voltak idegen birtokot foglalni. Ezt Mátyás nem ismerte fel. Míg egy felől oklevelei zengik a székelyek katonai erényeinek és hasznos szolgálatainak elismerését, 1484-ben úgy intézkedett, hogy az eladásra kerülő nemesi birtokokat *csak szászok* vásárolhatják meg.

A külső viszonyok azonban éppen a nyugalmat és belső békét kívánták. Míg Mátyás fanatikusan küzdött hatalma terjesztéséért nyugaton, keleten az ország felbecsülhetetlen károkat szenvedett. A török hatalma igen nagyra nőtt, Havasalföld már csak névleg volt meg, vajdáját a szultán nevezte ki. Moldva és a többi tartomány is jó részt elveszett. Egy-egy ötletszerű nekibuzdulás, diadalmas becsapás az elveszett tartományokba nem változthatott a szomorú helyzeten. A töröknek igen jó kémei voltak; jól tudta, hogy mikor viszonzhatja a támadásokat! Mohamed szultán 1479. év október havában — mikor a török már abba szokta hagyni a megkezdett háborút is — 43.000 főnyi lovas haddal rontott be Erdélybe. Ekkor lörtént a híres kenyérmezei diadal. Mátyás két kiváló hadvezérének Báthory Istvánnak és Kinizsi Pálnak mintaszerű egyetértő működése eredményeként. A székelyek akkor Báthory seregében harcoltak. Ezen alkalommal a bal szárnyon. Feltűnő hogy ebben a csatában az erdélyi vajda, Vingáreti Geréb Péter háttérbe szorult. Csak annyit tudunk megállapítani, hogy 1479. Törcs várában tartózkodott nagyobb sereggel. (Sz. O. III. 103. A kenyérmezei diadalról Boufini és egy egykorú ének. Thaly: Vitézi énekek és elegyes dalok I. K. 71. 1. Ebben olvassuk: »Balkéz felől az székely is igen forgolódik«.)

A kenyérmezei diadal után nyugodalmasabb évek következtek Erdélyre, nem kizárólag azért, mintha a törököt elkezdettlenítette volna vesztesége, hanem azért, mert Mohamed szultán halála után családi viszályok és belső zavarok kötötték le a birodalom erejét.

E nyugalmi időszakban Mátyás 1486-ban megúnván a sok panaszt a székelyek ellen határsértések, erőszakos foglalás, pusztítás miatt teljes felhatalmazással Erdélybe küldte Harsághy István és Dorogházy László ilclőmestereket, hogy vizsgálják meg a panaszokat, szolgáltatassanak igazságot és tegyék meg a szükséges intézkedéseket. Meg lehet állapítani, hogy a bizottság működött is, megállapította pld. Udvarhely és Kőhalomszék határát, (Sz. O. III. 109.) de még a határ kérdésben sem végzett alapos munkát, mert a következő évben a Barcaság és Sepsiszék között tört ki határvillongás, melyet már az erdélyi vajdának kellett elintézni. (U. O. 113 l.) Ebből következtetjük, hogy a bizottság nem élt a szükségesnek látott reformok megtételére kapott felhatalmazásával. Valószínű,

hogy még akkor (bár volt elég sok égető társadalmi kérdés!) a legbölcsebb ítélőmesterek sem tudták megítélni a székelyek nyugtalanságának okait, illetőleg nem találhatták meg a túlnépesedés üdvös orvosszereit, annál is inkább, mert 1481-től a vajdai és székely ispáni tisztet *Bathory István* töltötte be, aki igen nagy ellensége volt a székelyeknek. Csodálatos dolog, hogy ez a kiváló hadvezér abból a szempontból nézte a Székelyföldet, hogy a királynak, illetőleg *neki* mit jövedelmez. Mint-hogy ezzel nem volt megelégedve, különösen Mátyás halála után a legerőszakosabb zsarolásoktól se riadt vissza és familiarsait is szabadjára engedte. Az ő székelyispánsága a székelyek történelének egyik legszomorúbb korszaka. Már az első évben felhangzott a panasz zsarolása ellen (Sz. O. I. 235.)

Ha a bizottság az ő tájékoztatása után indult, érthető, hogy nem jutott eredményre.

Mátyás halála után fellélegzettek azok, kik az ő kemény uralmat nehezen tűrték. Általános volt a vélemény, hogy az ország régi törvényeit és szabadságait — értsd alatta a főurak féktelen hatalmát — vissza kell állítani, abban azonban a nagy fegyveres kísérettel felvonuló urak nem tudtak megegyezni, hogy kiktől válasszanak királynak. A nagy határozatlanságban még ugyanazon ember is többször változtatta véleményét. Megtörtént ez a leghatalmasabb magyar főúrral — ki magát a haza atyjának nevezte, — *Báthory István* országbíró erdélyi vajdával és székelyek ispánjával is, aki 3500 katonával vonult a királyválasztásra. Ő a királyi tanácsban először a *nemzeti* királyság mellett szólalt fel igen helyes, most is helytálló érveléssel. Midőn látta, hogy annak nincs kelete, Ulászlóval szemben harcias testvére, Albert mellett foglalt állást és őt híveivel a rákosai mezőn királynak is kikiáltotta. Ezzel sem volt szerencséje, mert a többség **Ulászló** mellett foglalt állást. Ekkor különösen Beatrix kérésére ő is csatlakozott Ulászló gárdájához. Ez még mind hagyján, de nem lehet őt meg nem róni azért, hogy bandériumát rendelkezésére bocsátotta Korvin János kifosztására és színváltozása után üldözte azokat az erdélyieket, akiket talán épen ő nyert meg Albert pártjának.

A választás után mindkét testvér magyar királynak képzelte magát. Albert azért, mert miként Mátyást, a köznemesek kikiáltották, **Ulászló** pedig azért, mert annak rendje és módja szerint megválasztották; mindkettő követelket küldött a székelyekhez is azzal az utasítással, hogy nevükben eskü alatt ígérjék szabadságaik megtartását és tőlük vegyék ki az esküt. Voltak akik Albertre esküdtek, a többség azonban **Ulászló** követinek. Veress Péternek és Geréb László erdélyi püspöknek tett esküt. **Ulászló**nak régi szokásuk szerint felajánlották az ökörsülést is, — de ekkor jött az újabb meglepetés: *Báthory István* vajda ezt megakadályozta. Már ebből is lehetett látni, hogy nincs minden rendjén.

Az ellentét a vajda és székelyek között még jobban kiéle-

sedett a gyalázatos pozsonyi béke megkötése után, melynek egyik mestere ő volt. A magyar országgyűlés felháborodással utasította vissza a szörnyszülöttet; de a király és a békeszerzők egyenként rávettek főurakat, előkelő tisztviselőket, városokat, megyéket, hogy ahhoz hozzájáruljanak. A szászok meg is cselekedtek, de a székelyek visszautasították.

A nagy zűrzavarban az ellentétek mellett is megérezte az erdélyi három nemzet, hogy össze kell tartaniok és egymást kölcsönösen védelmezniök. A sárdi mezőn megújították az uniót, kiegészítve azzal az időszerű kötelezettséggel, hogy egymás jogait is megvédik, és ha valamelyiket közülük elnyomnák, együttesen felkelnek és a királytól is kikényszerítik jogaik tiszteletben tartását. (Sz. O. III. 122.)

Legelőbb a székelyek jutottak abba a szomorú helyzetbe, hogy a sárdi egyczéség érvényesítését követeljék, mert Báthory — bár Mátyás életében is volt ellene sok jogos panasz. — most a gyöngye Ulászló alatt levette álarcát: Erdélyben király, sőt zsarnok akart lenni, azt hirdette, hogy őt a király örökös vajdának nevezte ki. — A zsarnoki önkénynek azonban volt egy hatalmas gátja Erdélyben: a szabadságra született székelység. Ennek meglörése volt tehát legelőbb torkvése. A legkülönbözőbb címeken megkezdte a székelyek üldözését és anyagi lönkretelét. Azt mondta, hogy *»hasznosabb és jobb lenne a királynak, ha a Székelyföldön bomlódozó holttestek hevernének, mintsem székelyek éljenek, mert a királynak semmi hasznót nem hajtanak és nem is szolgálnak«*. Hogy könnyebben elbarátságosson velük, Marosvásárhelyen és Ulvarhelyen várakat építtetett; familiárisai ezekből és a töresi várból zsarolták és sanyargatták a székelyeket. Egy részét azon a címen vették ütközőbe, mert Albert-pártiak voltak, másoknál már jogcímel sem kerestek: elfoglák egyszerűen és addig nem bocsátották szabadon, míg vérdíjukat le nem fizették. Hogy milyen mértékben üzték ezt, példa erre Zetelaka, hol 60 családfeje közül 54 volt kénytelen vérdíját kifizetni. De elfoglak fiatal fiúkat és leányokat is, nyársat kötöttek hozzájuk és tüzet gyújtottak. A megrettent szülők kifizették vérdíjukat, hogy elevenen meg ne süssék őket. Ezen kívül a szabad székelyeket a vár szolgálataira kényszerítették. — A vajda katonái is szabadon garázdálkodtak, a nőekkel erőszakoskodtak, raboltak, a várban megromlott sör megvételére, vagy kicserélésére kényszerítették a községet. Beleavalkozott Báthory a családi ételbe is, a kihálás előtt álló gazdagabb székely családok leányait, — a birtokokat öröklő fiúleányokat — erőszakkal familiarisaihoz adta feleségül és így a legsebezhetőbb ponton támadta meg a székely vérségi köteléket. Mozgósította a székelyhaderő egynolcad részét. Részleges mozgósítás esetén az otthonmaradottaknak hozzá kellett járulni a felkelők költségeihez. Családonként azt 1 irtásban állapította meg. Mikor a felkelők elköltötték már a pénzt

felszerelésükre, akkor visszakövetelte tőlük azt, ami által adós-ságba verte őket.

Az embertelen bánásmód miatt sokan kiköltöztek Moldvába, vagy Havasalföldre, de maga a vajda is sok székelyt ártatlanul száműzött és azt mondta, hogy ha hétszer kegyelmez is meg nekik a király, ő ezt tekint tőbe nem veszi. A panaszolkodóknak pedig azt mondta, hogy két feje legyen annak, aki a királyhoz panaszra megy, hogy ha az egyiket levágatja, a másikat helyére lehesse.

A szörnyű elnyomatás okozta, hogy a székelyek összegyűltek Nagysolymoson, — elég félreeső helyen —, s az ott megjelent magyar követekkel csatlakozásra szólították fel a szászokat, figyelmeztetve őket arra, hogy a sárdi egyezség értelmében a szerződészegők elviszítik fejüket és birtokukat. Egyelőre nem akarnak fegyveresen ellenállani, mert még azt sem tudják, hogy Báthory a király tudtával zsarnokoskodik-e, azért panaszait a király elé tárják és kérik akarják, hogy adja vissza régi szabadságukat. (Sz. O., III. 122.)

Hogy a másik két nemzet összeállította-e a »haza atyja« bűnlajstromát, nem tudjuk. A székelyek panasza megmaradt. Ebben sérelmeik felsorolása után a király előtt hivatkoznak arra, hogy elődeit és őt is híven szolgálták. »Az ország más határszéleiről sok ezer forint költséggel védelmezik és még sem tudják a pusztulástól megmenteni, mi pedig Felségednek ezt az országát minden pénzsegély nélkül vérünk bő omlásával és sok atyánkfia halálával mind ez ideig épen megtartottuk. Ezen kívül bármikor, ha a boldogult magyar királyok erre felszóltottak, az ország védelmére minden hadjáratban résztvettünk és őseink vére különböző országokban ú. m. Moldvában, Havasalföldön, Szerbiában, Bulgáriában, Horvát- és Törökországban bőven hullott, a mi vérünkben patakok keletkeztek, csontjainkból és tagjainkból pedig halmokat emeltek... Tovább azonban nem bírják a zsarnokság gyötrelmeit. Már többen elmenekültek előle a vajdaságokba és ha a király Báthoryt tovább is közöttük tartja, egész nemzetül ők is azt cselekszik. »Tudja meg Felséged bizonyosan« — írják — »hogy mi alatta többé nem maradunk, még ha mindnyájunknak feleségeinkkel és gyermekeinkkel idegen földre is kellene bújdosnunk.« (Sz. O. I. 273.)

Vaiószínű, hogy a székelyek követei a másik két nemzet követeivel adták át a panaszlevelet. A legjobbkor érkeztek Báthory, aki egyben országbíró is volt, éppen akkor összetűzött Ulászló egyik kedvelt, nagyhatalmú tanácsosával, Bakács püspökkel és hogy őt s a többi püspököket a királyi tanácsból eltávolítsa, indítványt nyújtott be, hogy a papok foglalkozzanak szent dolgokkal és ne elegyedjenek bele világi ügyekbe. Bakács azonban ravasz módon lemondásra bírta őt. Báthory ellen, akit félelmetessé tett vajdai hatalma, nyíltan nem mer-

tek fellépni; azért a Zsigmond kora óta szokásos módon Bakács még egy vajdát akar kineveztetni melléje. Ezt, mint a király szándékát közölte vele. Tudja, hogy ez sérti önérzetét, mondjon le tehát a vajdaságról, mire bizonyára a király az új vajda kinevezését vissza fogja vonni. Báthory lépre ment... és a király az ő lemondását fogadta el (Tubero) »anélkül, hogy tőle kegyelmét és jóakarata! megvonná« és kinevezte vajdákká és székely ispánokká Lossonczy Lászlót és Drágy Bertalant. (Sz. O. I. 124. 271.)

A legfőbb ideje volt, mert ezzel elejét vette egy véres poigárháborúnak. A székelyek készülődésének jele az, hogy Szeben város 1492-ben kémeket küldött — Székelyföldre (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens I. 133), ami talán összefüggésben van azzal, hogy Báthory tőlük kért kisebb-nagyobb ágyúkat (2 hopnicát, 1 tarackot, 16 szakalost két mázsa löporral és kőgolyókkal. (Sz. O. III. 117.) Az ügy megvolt ugyan, de a viszony szászok és székelyek között a régi maradt. A szászok készek voltak a székelyek ellen Báthoryt segíteni, viszont a székelyek megtámadták Daróczot és Szászvárost. A nagyszebeni bíró a királyi kincstartóhoz fordult pártfogásért, de az nem tudta referálni az ügyet a királynak, aki Albert ellen vonult (Archiv d. Vereines f. Sb. Lk. XV. 217. Sz. O. V. 31.)

1493-ban mielőtt az új vajdák megérkeztek a törökök betörték Erdélybe a Vöröstoronynál. A váratlan támadást Telegdi István alvajda hirtelen összeszedett emberekkel, kiket Tubero parasztoznak (agrestes) Siegler pedig pásztoroknak mond, visszaverte. (Schwandter S. R. H. II. 186. Bél: Adparatus.) A vajdák megérkezése után a Barcasággal próbálkoztak, de erről jó előre értesültek, bandériumaikkal Szebenbe siettek és fejenkénti felülésre szólították fel a székelyeket. (Sz. O. I. 271.)

A két vajda arra igyekezett, hogy megnyugtassa a székelyeket. Unnepélyes ígéretet tettek arra, hogy őket egyenként és összességükben régi jogaikban, szokásaikban és szabadságaikban megtartják és megoltalmazzák (Barabás 155.)

A székelyek szívesen tettek eleget tehát félszólításuknak a következő évben is; ekkor azonban a szászok különleges kivánsággal léptek fel: ne ültessék fel őket és nem engedjék, hogy a székely sereg átvonuljon és táborozzon az ő földjükön. (Quellen z. G. Siebenb. II. 173.) Pedig az ő földjük védelméről volt szó első sorban! Hasonló szükkeblű önzésükkel nem egyszer találkozunk: a hazának minden hasznát kiélvezni és a kötelességeit kevés adóval leróni, — ezt az előnyös helyzetet szerették hitosítani maguknak.

Különben ez az év volt, amikor Ulászló egy kissé nekikeményedett és meg akarta mutatni, hogy királyi módon is tud viselkedni. Elsősorban Ujlaky Lőrinc ellen készült, aki a királyt kezesetlen szavakkal bájosan cseh ökörnek nevezte, ami

még a magyar ökörnél is utolsóbb! Az érzékenyen sérteft király előbb szövetséget kötött testvérével, a lengyel királlyal, azután Erdélybe vonult és Szebenbe országgyűlést hívott össze, hogy az erdélyi adóval és hadsegedelemmel megalapozza tervezett hadjáratát. Elég rosszkor érkezett, mert rossz termés és nagy drágaság volt. Mivel a tárgyalások soká elhúzódtak, a székely követeket költségkímélés szempontjából hazaengedte. A székelyek tekintettel akkori inségükre hadseregük egytizenhatod részét ajánlották fel, amit a király — bár löbbre lett volna szüksége, — elfogadott. (Sz. O. I. 281.) A szebeni országgyűlés által megajánlott adó számadásai korunkra maradtak. Egyik címben szerepel a városok és székelyek taksája is. (Engel: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. I. Voracten) Itt csak a kir. városok adójára gondolhatunk, melyeket később taksás városoknak is neveztek, mert a körülmények nem engedték feltételeznünk, hogy a székelyek a maguk részéről segélyt ajánlottak volna föl. Seregük kétségtelesenül résztvett az Ujlaky elleni hadjáratban; így az ujlaki vár ostromában is, miután előbb Drágfy vajda elnyomta az adó miatt kitört zavargásokat.

Különben Lossoncy vajda még ebben az évben lemondott, mert Drágfyval nem tudott megegyezni. Drágfy az Ujlaky elleni hadjáratból visszatérve erőlyesen elnyomta az adó és újzed miatt zajongó és politikai jogokat követelő oláhok mozgalmát és éberen örködött a török ellen.

1497-ben a székely hadak Moldvában harcoltak. Ezt megelőzőleg a székelyek követei jártak Ulászlónál, Ulászló Som Józsa temesi ispánt küldte hozzájuk. Ugy a követek Ulászlónak, mint a székelyek közönsége Somnak ígéretet tett arra, hogy hadi köteleességeiket teljesíteni fogják. (Barabás 174. 175.) Épen a székely követség idején készült Ulászló Csehországba és ugyanakkor Drágfy vajda is főleg a szászok magaiartása miatt cikkedvellenedve bejelentette lemondását. Ulászló tekintettel elutasítására is, nem fogadta el azt, kérte, hogy menjen vissza Erdélybe és a török és más ellenségek ellen védelmezze azt. — a székelyeket is megkérte, hogy legyenek segítséggel és fellívására szálljanak hadba (Barabás 174.) A székelyek a vajda felhívására fel is keltek, de a szászok megint féltették földjüket. A Székelyföldre érkező vajdához követeket küldött Szeben, hogy a had kivonulásakor ne szálljon »ő felsége szegényeire.« Tarczay Jánosnak is írtak, hogy befolyásával eszközöljön ki királyi parancsot a beszállásolás megtiltására. Tarczay ki is eszközölt egy parancsot, melyet a vajdának Székely András kézbesített, de a vajda azt nem vette tekintetbe, úgy, hogy a szászok a beszállásolt hadak erőszakosságai miatt kezdtek panaszkodni és hogy azt a veszedelmet elhárítsák, a vajdának 75 frt értékű ezüst kupát, a tiszteknek különböző ajándékokat adtak: posztót, vásznat, zabot, borsot, sáfrányt

és más fűszereket (Quellen z. G. S. I. 250. 251.) A hadjárat befejezéséig a királytól, —arra hivatkozással, hogy a székelyek sok kárt okoztak átvonulásuk alkalmával, — parancsot eszközöltek ki, hogy a vajda a székelyek földjén át vezesse vissza a hadakat. (Sz. O. III. 130.)

A hadjárat befejezése után Marosszékbén törték ki zavargások néhány főember erőszakossága miatt. A tumultust felhasználta. (avagy talán annak egy epizódja volt) Szentbenedeki Márton Péter és János főember és familiarisaival (13-nak a nevét is megemlítik) megtámadták a marosvásárhelyi templomot és cimitermet; Lőrinc papot meg is ölték, — talán azért, mert a székely község mellé állott (Barabás 171.) A gyilkosság miatt jó darab birtokkal engesztelte ki az erdélyi püspököt: a tumultus ügyével pedig a székely nemzetgyűlés foglalkozott, mely a főemberek közül Szentgyörgyi Györgyöt, Csányi Lőrincet és Lénártot, Szentkirályi Tamásy Ferencet és Bernátot, valamint az említett szentbenedeki Márton Jánost proszkríbálta és a Székelyföldről száműzte. A jámbor Ulászló — »hogy az egyenletlenség miatt a székelyek hazája veszedelembé ne jusson«, ulásította az erdélyi püspököt és vajdát, hogy kísértsek meg a felek kibékítését. Hosszas tárgyalás után a következő egyezséget hozták létre. Az elítéltek kövessék meg Marosszéket és kérjék bűnük bocsánatát; tegyenek ígéretet, hogy többé semmi kihágást nem követnek el. Ennek alapján a szék hozzájárul, hogy Baldoczi Csányi Lőrinc megtartsa nemesi jogait, de a székely jogok nélkül, testvére Lázár visszanyeri eddigi székely örökségét, de a székely nemzetgyűlés és különösen Marosszék közgyűlésének beleegyezése nélkül Marosszékre nem térhet vissza, ellenben más székely székeken rokoniainál bárhol tartózkodhat, de a székelyek közül familiarist nem fogadhat. Kötelesek mindketten eleget tenni az ellenük felmerülő követeléseknek bírói ítélet szerint. Ha Szentgyörgyi György a szék szegényeinek gyűlésétől bocsánatot nyer, örökségeit és jogait visszanyeri. (Sz. O. III. 2134.)

Az 1499 évet Ulászló azzal jette emlékezetessé, hogy megerősítette a székelyek jogait. Kétségtelenül a nagy események előérzele és a bizonytalan állapotok miatt maguk a székelyek kívánták azt, hogy régi jogukat lehetőleg teljesen foglaltassa írásba és ünnepélyesen erősítse meg. Ulászló a kérést a királyi tanácsban is tárgyalhatta és valamelyik tanácsos (talán az erdélyi vajda, akinek székely ispáni tisztéből kifolyólag referálni kellett a tanácsban a székely ügyeket) írásba foglalta a székelyek előtte ismert jogszokásait. A király ezt elfogadta és változatlanul ünnepélyes oklevélbe foglalta. Az oklevél tehát három részből áll: a király bevezetése, a tanácsi javaslat és a befejezés. A bevezetés elmondja, hogy a székelyek régi jogaik és kiváltságaik megerősítését kérték, — a befejezés pedig indokolja, hogy a király azért ismerte el és erősítette meg ezeket,

mert kiváló érdemeket szereztek már elődei alatt is az ország védelmezése által, az ő uralkodása alatt is minden felszólításra készségesen állottak rendelkezésre a törökök, valamint a lázadók és pártütők ellen.

Ami a jogokat illeti, azoknak felsorolását mellőzöm, mert a bevezető részekben már ismertettem. Csak arra hívom fel a figyelmet, hogy az oklevél az előző évi marosszéki zavargások tanulsága képen különösen bőven foglalkozik hasonló esetek megelőzésére alkalmas szabályokkal. Megtiltja azt, hogy ezen túl a székelyek bárki házáat feldulhassák, vagy a székely ispán tuatta nélkül valakit halálra ítéljenek. Ha valaki az ország (Székelyországot érti) vagy a község jóléte ellen új és káros törvényeket hozna be, vagy a községet jogaiban, vagyonában sértené vagy elnyomná, a székely törvényeket, szokásokat felforgatná és a székelyek bírái által megintve sem akarna jó útra térni, akkor azon szék bírāja tartozik a szék közgyűlését összehívni, ha a szükség úgy kívánja, más széket is meghívhat, sőt Udvarhelyszék kapitányához fordulhat és összehívhatja a székelyek közönségét ítélethozatal végett. Ez után kerül az ügy a székely ispán és esetleg a király elé, aki kisebb ügyekben a székelyek megkérdezése nélkül is kegyelmet adhat.

Ulászló oklevele a székelyjognak első teljességre törekvő összefoglalása. Olyan időben rögzítette meg a székelyjogot, amikor legszükségesebb volt. Királyi elismerés, királyi szó ad súlyt a gyakorlatban addig is élt szokásoknak, de a királyok gyöngesége miatt azoknak érvényt ezután is csak a székely község bátorsága és szabadságszeretete szerez, mint ahogy létrejöttéhez is a marosszéki székely motus járult hozzá. Míg Ulászló gyöngé uralkodása alatt az egész országban mindenki ereje szerint hatalmaskodik és elnyomják a szegény népet, a székely község a királyi hatalom támogatása nélkül is meg tudta védelmezni ősi jogait.

Sem Báthory csúfos bukása, sem pedig Ulászló kiváltáságlevele nem akadályozhatták meg, hogy a székelyekkel harmóniában élő Drágfy Bertalan lemondása után kinevezett új vajda és székely ispán, Szentgyörgyi és Bazini Péter kísérletet ne tegyen a székelyek elnyomására. Mikor türhetelenné vált a helyzet, 1503-ban az udvarhelyszéki bíró kötelessége szerint Székelykeresztúrra összehívta a nemzetgyűlést. Innen a sárdi szövetség értelmében meegkeresték a más két nemzetet, hogy mivel a vajda elnyomja őket és mikor panasza a királyhoz mentek, azzal vádolta, hogy fellázadtak, nyújtsanak nekik segítséget. Ennek megbeszélése végett Tordára gyűlést hirdettek, melyre a vármegyék és szász székek követeit meghívták (Sz. O. V. 34.) Valószínűleg a szászok vonakodása miatt támadt fegyveres összetűzés a szászok földjén a vajda egyik tisztje, Tomory Pál és a székelyek között, melynek során Erked annyira elpusztult, hogy az 1503 és 1504 évben adóel-

engedésben részesült. (Quellen zur G. S. I. 394. 396. A Sz. O. III. 161. csak az előbbi közli) Ulászló értesülvén erről, 1504-ben az ellentétek kiegyenlítése végett megbízottat küldött a székelyekhez, akit arra is felhatalmazott, hogy a székelyek kényelme szempontjából azon pörökben is döntsön és a király nevében végleges ítéletet hozzon, amelyeket a király elé szoktak feleltetni. (Sz. O. III. 159.)

Az ellentétek kiegyenlítése nem sikerült. Bazini Péternek le kellett mondani a székely ispánságról, illetőleg dehogyan mondott le! — Ulászló kinevezte az ő meghallgatása nélkül a királyné kedvelt pártfogoltját, Tóthselymesi Tarczay Jánost, amit Péter vajda igen rossz néven vett és a görgényi vár átadását nemcsak megtagadta, hanem élelmiszerral megrakta (!) pedig ez képezte a székely ispánoknak fő jövedelmét és hatalmuknak alapját. Amíg uralmon volt, a görgényi várt igen elhanyagolta, bomladozni engedte, most egyszerre felfedezte dicsőségét. Ezen kívül igyekezett pártot szervezni még a székelyek között is, aranyhegyeket ígérve pld. Lázár Andrásnak. Bizonyítgatta, annak üdvösségét, ha a vajdaság és székely ispánság egy kézben van. Ulászló szokása szerint erre is rámondta a dobsót. de tovább is folytatta: mivel vajdai tisztében is sok panaszra adott okot és még azon felül országbíró is, hagyja ott a vajdaságot, amelyre szintén Tarczayt nevezi ki. Tudomására jutott a királynak az is, hogy Bazini esetleg fegyveres ellenállásra készül, Török Imrével szövetekezett, spekulálva a király halálára (Ulászló éppen akkor épült fel egy halálosnak híresztelt betegségből!) a székelyek közül is megnyert néhány főembert, amit az udvar azzal ellensúlyozott, hogy Tomory Pált a vele barátságban élő Bornemisza János kincstartó által megnyerte és kibékítette a székelyekkel. (Barabás 204.) Mindezek csak állhatatosabbá tették a királyt és különösen az okosabb és erélyesebb királyné elhatározását!

Bazini Péter gróf bármily hatalmas főúr volt, a végén mégis meghajolt a király akaratára előtt és átadta a székely ispánságot Tarczaynak. Régi idők óta nem volt a székelyeknek olyan ispánja, aki egyben nem töltötte be az erdélyi vajdaságot is. A méltóság egyesítésének nemzeti szempontból mélyen fekvő okai voltak. Ha megfigyeljük a vajdák és székely ispánok névsorát, megállapíthatjuk, hogy az erdélyi parasztlázadás, az oláh tömegek megmozdulása, a szászok megbízhatatlanságának első jelei és különösen a török veszedelem növekedése óta a magyar nemzeti érdekek hathatósabb védelme céljából egyesítették a két tisztséget és sokan voltak, akik most sem tartották szerencsésnek a két méltóság elválasztását; viszont a székelyek sem túrhették, hogy a székelyek ispánja vajdai hatalmával őket elnyomja.

Kétségtelen, hogy a székelyeknek nagy diadala volt Bazini gróf megbuktatása és az önálló ispánság visszaállítása, de ennek

az örömmek nem tudtak 'méltóképen kifejezést adni az új székely ispán ünnepélyes beiktatásával, mert a havasalföldi vajda megharagudott a székelyekre azért, mert ellene Bogdán moldvai vajdával szöveterkeztek és attól lehetett tartani, hogy a törökkel támadást intéz; emiatt a háromszékiek nem is jelenhettek meg az udvarhelyi nemzetgyűlésen. (Barabás 208.)

Miután Tarczay elfoglalta az ispáni méltóságot, Bazini gróf a vajdaságot duzzogva ott hagyta, úgy látszik anélkül, hogy arról formálisan lemondott volna; Ulászló e miatt nem nevezhetett ki új vajdát. Ez »a minden oldalról ellenség által körülvevő Erdélyre igen káros volt nem csak önvédelmi szempontból, hanem a három nemzet békés együttműködése szempontjából is. A különböző nemzetek tagjai között felmerülő ügyekben, határsértési pörökben a vajda volt a legfőbb bíró. Az igazságszolgáltatás szünetelése élesztette az ellentéteket, az unió helyeit a három nemzet között a gyanakodás, az egyenlenség és gyűlölet annyira befészkelte magát, hogy midőn a közös ellenség ellen felvonultak, arra gondolt egyik, hogy megtámadja a másikat. Ilyen körülmények között összejött a három nemzet Tordán 1505-ben; ott elsírták bajaikat: a külső ellenség pusztításait, a belső ellenség, a gonosz emberek garázdalkodásait a rablások, gyilkosságok, gyujtogatások végtelen sorozatát, a hamis pénzverők által a közgazdasági életben okozott károkat és kiküldtek egy bizottságot, hogy dolgozzon ki a körülményeknek megfelelő javaslatot. A bizottság Segesváron 1506. febr. 10.-én gyűlt össze és abban állapotott meg, hogy szervezzenek egy egyetemes, mindhárom nemzetre kiterjedő erdélyi *főtörvényszéket*, melynek tagjai: agyulafehérvári káplán, dekánya és minden nemzetből 14—14 bíró. Ez a bíróság egy évben kétszer tart székét: Szent György és Szent Márton nyolcadán, az előbbit mindig Marosvásárhelyen, az utóbbit ott, ahol jönnek tartja. A bírák esküt tesznek arra, hogy a három nemzet között tehetségük szerint igazságosan ítéelkeznek. A főtörvényszéknek nem csak a folyó ügyek elintézése feladata, hanem 32 évre visszamenőleg ítélet tárgyává teszi a nemzetek egyeteme és a különböző nemzettek egymás között felmerült viszályait. Halálos ítélet esetén az elítéltnak joga van a királynhoz feleltetni.

Nagy jelentőségű és páratlan értékű a határozatnak az a része, hogy *a bírák a bírságból nem részesülnek*. Ez annak a jele, hogy az erdélyiek felismerték a középkori igazságszolgáltatás rákfenéjét! A feleknek kell ugyan bírságot fizetni, de az a fél hova tartozandósága szerint az erdélyi vajdát, a székelyek ispánját vagy a szebeni bírót illeti meg!

Már a vajda említése a bírságnál arra vall, hogy bár a vajdaság szünetelése adott alkalmat a főtörvényszék megalapítására, de azt a vajdai méltóság betöltése esetén is fenn kívánták tartani. Még jobban kitűnik ez a határozat politikai

jellegű részéből. Ebben nem csak arra kötelezik mindenik nemzetet, hogy egymást a király előtt személyüknek, vagyonuknak, költségüknek és fáradságuknak kímélése nélkül védjék, hanem abban az esetben, ha a vajda, vagy székelyek ispánja, vagy bárki bármelyik nemzetet jogaiban és szabadságaiban elnyomná, mindhárom nemzet addig könyörög ő felségének, amíg az az illető nemzet köréből elmozdítja, avagy a vajdától, székely ispántól és bárkitől kegyelmesen megvédelmezi. (Sz. O. III. 3009.)

A három nemzet követség útján mutatta be ezeket a határozatokat a királynak és kérte azok megerősítését. (A szászok követe Morgonday János volt. Quellen zur G. S. I. k. 489.) Semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy a király kérésüket teljesítette.

Tarczay János nem sokáig viselte a székely ispáni méltóságot, pedig a székelyek őt nagyon megkedvelték. Adatunk van arra, hogy szeretetüket és nagyrabecsülésüket annyira megnyerte, hogy még tíz év múlva is, — midőn a székelyek és Eperjes város között súlyos ellentétek merültek fel, (L. 168.) Tomory Pál azt ajánlotta az eperjesieknek, hogy kérjék az ő pártfogását, akít a székelyek körében és a királyi udvarban is nagyon tisztelnek. (Barabás 241.) Korai távozására táján hatással volt a *székelyek lázadása* — mert annak minősítették! — Ulászló ellen.

A székelyeknek minden oka meg volt arra, hogy a gyöngye királyt kedveljék; részéről csak jogtiszteletet és védelmet tapasztaltak. Hogy mégis szembe kerültek egymással, annak két oka van.

Az 1505. évi rákosi országgyűlésen a székelyek feltűnő nagy lelkesedéssel fogadták és szavazták meg azt az indítványt, hogy ha Ulászló törvényes utód nélkül hal meg, idegent királynak nem választanak. (Istvánffy: Hist. R. H. 33. l.) — és ugyanazon, vagy a következő évben a királlyal összetűzték az ökörsütés kérdésében is.

Tudjuk azt, hogy a királyt háromszor illette meg az ökörsütésnek nevezett ajándék a székelyek részéről. Az elsőt — bár Báthory vajda mindent elkövetett, hogy késleltesse és abból a maga részére minél többet elcsípijen, Ulászló koronázása alkalmával lerótták. Kb. 10.000 ökör gyűlt össze. 1501-ben Ulászló házassága alkalmával is eleget tettek ennek. Ez alkalommal a kincstartó familiarisa 1800 ökröt Brassóban feledett (Sz. O. III. 165.) A harmadik már nem ment olyan simán és még olyan egyszerűen sem, amint a csetepatét Istvánffy leírja.

Először is az ökörsütést Ulászló 1505-ben rendelte el, holott fia Lajos 1506. július 2-án született! (Pray: Epistolae procerum I. 62.)

Tegyük fel, hogy az ökörsütést elrendelő királyi parancs-

nak évi keltezése hibás, de a napi keltezésben nem kételkedhetünk, mert azt nem lehet elhibázni: ugyanis az Apostoliok oszlása utáni péntek napon július 18-án kelt. Ezt azonban megelőzte egy másik (előttünk ismeretlen) rendelet, amelyre a székelyek követeket küldtek a királyhoz, kifejtve, hogy jog szerint nem jár ökörsütés. A király azonban — vagy mert sürgősen pénzre volt szüksége, vagy mert attól tartott, hogy az idősebb fiú meghal, sürgősen követelte az ökörsütés végrehajtását és a székely követekkel le is küldte az ökrök átvételére Merzyn György grófot és Tarczayhoz az újabb rendeletet: hívja össze a székelyeket és ott Merzynnel együtt, *vagy ha ő nem akar jelen lenni, Merzyn egyedül* tudassa a király akarát, hogy késedelem nélkül adják meg az őt megillető jövedelmet.

Kétségtelen, hogy Tarczay ejeget tett a király rendeletének, de a székelyek Merzyn ekesszólása dacára is megmaradtak azon jogi álláspontjuk mellett, hogy Ulászlónak nem tartoznak harmadik ökörsütést adni, mert az csak abban az esetben illeti meg a királyt, ha az első szülött gyermeke fiú, míg mások Ulászlót úgy informálták, hogy az első szülött fiút illeti az ökörsütés.

A székelyek mindig fanatikus igazságkeresők voltak; Possevino azt jegyezte fel róluk, hogy annyira maniakus pörlekedők, hogy néhány garas miatt évekig pörölnek. Hát ők most a királlyal szemben is ragaszkodtak az ő igazságukhoz és úgy látszik, hogy Tarczayt is meg tudták győzni arról, hogy nekik van igazuk. Ellenállásuk felbőszítette Ulászlót, kinek lelki egyensúlyát felesége halála is megzavarta; kiadta a parancsot, fegyverrel is kényszeríteni kell őket!

De hát ki!? Tarczay nem vállalta; a király Tomory Pálra gondolt, aki néhány évvel előbb már összemérte fegyverét a székelyekkel. Most is vállalkozott rá. Kapott a királytól egy banderiumot és parancsot a vármegyékhez és százszokhoz, hogy csatlakozzanak hozzá.

Kétségtelenül nehéz helyzetben voltak a székelyek. »Az *égen-igen nagy Scythiából reánk maradt tökéletes hűségnek dicsérete, amely még eddig minden pártütéstől, árulástól mokaia nélkül közöttünk megmaradott*«; azt javasolta, hogy najoljanak meg a király akarata előtt, a jog fanatizmusa és talán a Tomory iránti gyűlölet azonban erősebb volt. Fegyvert fogtak — most először életükben — a király ellen. És elkecseregésükben jól is forgatták: Tomory seregét Marosvásárhely mellett szétverték; még azokat is megfosztották fegyverüktől és felszerelésüktől, akik el nem estek. Maga Tomory is 20-szebbel menekült. Ez után a jámbor király még jobban megkeményítette magát, tekintélye védelmére nagyobb sereget küldött. Ennek azonban nem akadt dolga, mert a székelyek tovább nem állottak ellen. Kidühöngték magukat, mint a zivatar és azután kisímult ábrázatuk, mint az ég kék boltozatja. Ha

anyjira kell a királynak az ökör, hát adtak. Talán nem sajnálták anyjira az ökröket, mint azt, hogy heveskedésükkel elveszítették jó barátjukat, Tarczay Jánost, az utolsó önálló székely ispánt, akinek nem volt semmi más feladata és gondja, mint hogy őket védje és istápolja. Ulászló azzal állott bosszúl rajtuk, hogy az ispánságot egyesítette a vajdasággal és megint nyakukra küldte Bazini Péter grófot.

Még a Tarczay ispánsága idejében történt, ugyanakkor, mikor a három nemzetet az igazságszolgáltatás elhanyagolása Tordára kényszeríté, hogy a székelyek 1505. november 23-án Székelyudvarhelyen tartott nemzetgyűlése Udvarhelyszék keletében egy új felebbviteli törvényszéket szervezett az egész Székelyföld részére. Erre azért volt szükség, hogy a nagyobb időközökben tartani szokott és politikai jellegűvé vált nemzetgyűlések helyett legyen állandóbban működő törvényszékük összhangzásban a szervezendő új erdélyi főtörvényszékkel (Sz. O. I. 306.)

1506-ban, valószínűleg a szomorú ökörsütés után az agyafalvi réten tartottak újabb nemzetgyűlést és hoztak azon a különböző *hílván szokások* és egyenlenségek ellen bölcs határozatokat.

Itt már anyjira lehiggadtak, hogy a sorok között, — mert ezt az egyet nyíltan székely nem szokta megcselekedni — beismerik hogy nem cselekedtek helyesen, midőn a király ellen fegyvert fogtak, kárhoztatták a pártütést, számkivetéssel sújtolták a pártütőket, örök hűséget fogadtak a királynak és az ő személyei képviselő vajdának és székelyispánnak. Határozataikkal arra törekedtek, hogy Székelyország legyen a rend, béke és igazság hona. (Sz. O. I. 313.)

De az anyagias kor bomlási csirái megfogamzottak az egészséges székely talajon is. Napirenden vannak az erőszakosságok: székely rablók garázdálkodnak Moldvában, a szászok és nemesek földjén, nagy marhacsordákat hajtanak el, fosztogatják a kereskedőket, pénzt hamisítanak, egymás között is civakodnak. 1507-ben megtörtént, hogy meglámadták és kirabolták a meggyesi vásárra igyekvő szebeni kereskedőket, Barlabájsi Lénárt székely alispán kinyomozta, hogy a rablók vezére Makfalvi Dózsa György volt. Azt javasolja a szebenieknek, hogy írjanak Lázár Andrásnak és Marosszék más főembereinek, hogy ilyen országos rablót ne tűrjenek maguk között és úgy büntessék meg, hogy a székelyek és más nemzetek között létrejött szövetséges egység (Confoederativa unio) és béke megmaradhasson, sőt erősödjék (Sz. O. III. 164.) Talán ez a csekélység készítette Dózsa Györgyöt arra, hogy áttegye működési terét a török elleni harcok mezejére, ahol vitézségével hírt, nevet szerze.

Bármily szép okmányok maradtak meg a három nemzet uniójáról és bármennyire is belátta minden gondolkodó

ember az egyetértés szükségét, az 1509. évben megint meg kellett drótozni azt. (Quellen zur Geschichte Siebb. I. 517. Sz. O. V. 41.) olyan időben, amikor a törökök feldúlták Karánsebest, melynek lakói koldulva járták be Erdélyt. (u. o. 535.) és a moldvaiak is kísérletet tettek egy kis betöréssel, melyet azonban Béli Pál visszavert.

Ebben az évben vált meg a vajdai tisztségtől Bazini Péter. Helyette erdélyi vajdának és székelyispánnak Ulászló király Szapolyay Jánost nevezte ki, miről értesítvén a székelyeket, felszólította őket, hogy ismerjék el ispánjuknak és neki, valamint tisztjeinek engedelmeskedjenek. (Sz. O. III. 176.) Alatta megint újra kezdődik az egyenetlenkedés: az ambiciózus előkelő mágnás ifjú úr meg akarta mutatni, hogy meglőri a székelyek makacsságát. Felhasználta erre a székelyek társadalmi harcát. Elfeledvén megkaparni saját családfáját, a főembereket pártját fogta; azok pedig örültek, hogy végre akadt egy megértő kebel... És az eredmény?

Már vajdaságának második évében olvassuk, hogy a csiki, gyergyói és kászoni közszekelyek fellázadtak, a főembereket elűzték és házaikat feldúlták. Szapolyay nem volt akkor Erdélyben, egyik alvajdája minthogy másként segíteni nem tudott, a vajda nevében is kérte Brassót, hogy fogadják szívesen és mindenben segítsék a menekült főembereket (Sz. O. III. 177.)

Benne volt akkor a levegőben a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésének vágya. Székely földön nem kellett azt apostoloknak hirdetni: a székelyekkel a korszellem — hogy úgy mondjam — most kezdett lépést tartani. Ezért adott prófétákat a Székelyföld az új kor szellemének idegen földeken is.

Ilyen prófétát ismerünk meg *Székely Jánosban*. Természetesen hivatalos iratok mutatják be, melyek kígyó-tékát rákijáltanak. Annyit a szűkszavú és elrogujt levelekből megállapíthatunk, hogy Székely János uram nem volt közönséges halandó. Ő nem akarván nyilott ajtót döngetni a Székelyföldön, 1513. elején a szászok közé ment, városról-városra hirdette az új kor eszméit: »elhintette az egyenlenség magvait« és a jámbor szász népet annyira felizgatta a fölülte kíméletlenül uralkodó patriciusok ellen, hogy felforgatta a szász városok élét. Kidobálták a régi tisztviselőket, helyettük a maguk embereit választották... »Gyalázatos ember..., párttűlő..., rabló..., tolvaj, ki a szászok közkarára a maga hasznát keresi«, olvassuk a hivatalos királyi és vajdai levelekben. A bensőbb hívek, vagy tanítványok csapata követte őt, ha egyik szász városból a másikba ment. Ezek voltak — hivatalos nyelven — az ő »cinkostársai« Nos, a király a patriciusok panaszára elküldé a budai vár hős várnagvát, Bornemissza Jánost, hogy rendet csináljon, megérkezéséig is intvén a szász városokat, hogy ne kövessék Székely János tanácsait, hanem űzzék ki őt maguk közül. De a nép barátjával nem bírt Bornemissza János sem:

feleletül »enormis« lázadást csinált Szebenben és az összes szász városokkal megtagadtatta a király által kért hadi segílyt. Közben kigyulladt a tűz Magyarországon is: a keresztes hadak vezére, Dózsa, vagy Székely György az urak ellen fordította a török ellen összegyűlt kereszteseket. Szapolyay János kétségbeesett erőfeszítéssel igyekezett rendet csinálni Erdélyben. Ismételten megkereste a szász városokat, hogy a rabló Székely Jánost és cinkostársait fogják el; ha lakosaik között valaki lázadást kezd, vagy hirdet, avagy csak óhajt, büntessék szigorúan; irtsák ki ezeket harmadiziglen, nem tekintve nemet, kort és vallást. Az előkelők kötelessége fenntartani a rendet és ő majd nem az ismeretleneket, hanem az előkelőket fogja felelősségre vonni. Épen akkor (1514. júl. 9.) készülvén a Dózsa-féle parasztlázadás letörésére, Brassót értesítette, hogy Tomallyay János vagy Lázár András parancsára bocsássák rendelkezésre hadaikat és ágyúikat. (Sz. O. III. 1800. 185. V. 43. 45. 46.) A Dózsa-féle lázadás leverése és az istentelen bosszú, melynek részleteit a történelemből ismerjük, valószínűleg megpecsételte a Székely János mozgalmának sorsát is.

A pár év múlva kikerülhetetlenül elkövetkező mohácsi vész pusztításainak méretei csekélyek a parasztlázadás és azt követő bosszú pusztításaihoz képest. Ezért az Uristen és a történelem ítélőszéke előtt nem a Székely Jánosok, Györgyök, és Lőrinc papok a felelősek, hanem az urak, akik a parasztlázadásban nem tudtak embert látni. Erőszakkal meg tudták mutatni, hogy az ország életét a régi igazságtalan és istentelen életformák között is valami módon tovább tengette... de nem kell hozzá nagy bölcsesség annak megítéléséhez, hogy másként alakult volna az ország sorsa, ha az urakat a hazaszeretet legalább annyira áthatotta volna, mint a rendi érdekek istápolása, ha idejében átvetítették volna a székely község képét magyar földre... vagy legalább is a jobbágyban idején meg tudták volna látni az embert. A parasztlázadás után rabszolga lett a magyar jobbágyból és a népeltenes hangulatban a székely községnek is erős harcokat kellett vívnia ősi jogaiért. A székely főemberek a gyöngye király alatt újabb területen is próbálkoztak: a szépen fejlődő székely városok polgárait nyomorgatták és ingyen munkára kényszerítették. A márosvásárhelyi polgárok panaszából az ott virágzó iparok (szabó, tímár, szijgyártó, nyereggyártó, kovács, borbély, stb.) egész sorát ismerjük meg. (Sz. O. III. 205.)

A nemes urak diadalmas hadvezére, Szapolyay János nem tartotta tiszteletben a székely nemzet jogait sem; minden ismert esetben a szászok és székelyek között felmerült ellentétben az előbbiek pártját fogta. Felháborító eset volt pld. az, hogy a sepsiszentgyörgyi vásárok megtartását betiltotta, mert a fejlődő székely város versenylátsává lehetett volna, vagy legalább is érdekeit sértette Brassónak. A hatalmas, önző város még azt is megakadályozta, hogy a háromszékiek saját közlekedésük köny-

nyebbtetésére révhajójáratot rendszeresíthessenek az Olton, mert az ronlotta az ő kómpjának a jövedelmezőségét. (Sz. O. III. 194. 195.) A sok sérelem 1515-ben arra készítelte a székelyeket, hogy Marosvásárhelyre gyűlést hívnának össze. Erre a gyűlésre a legutóbb kötött segesvári szövetség értelmében meghívták a szászokat is. Élni akartak azzal a jogukkal, hogy a zsarnokkodó vajda elmozdítását kérik a királytól. Erről értesülvén Barlabássy Lénárt vajda, megtiltotta a szászok megjelenését, mert azt a gyűlést a vajda ellen és nem az ország javára hívták össze. »Jól tudjátok« — írja — hogy a székelyek minden vajda ellen visszavonást szívtak, amivel az országnak csak gondot és költséget okoztak.« (Sz. O. III. 190.) Valószínű, hogy az óvatos szászok engedelmeskedtek is, ami még jobban elrontotta a két nemzet viszonyát. Az 1515. évben pld. két panasza is volt a Barcaságnak. Béli Pál, az orbai székelyek segítségével betört területükre, és a török ellen induló marosszéki hadak is erőszakoskodtak (Sz. O. III. 188. 189.) 1517-ben pedig Orbajszék egyszerűen elfoglalta Buzamezöt (Bodza), mely Brassó birtoka volt (Sz. O. III. 194.) Ezek az erőszakosságok arra készítették a szász nemzetet, hogy II. Lajos előtt panaszt emeljen és kárai megtérítését kívánja. A király Horváth Miklóst küldte ki vizsgálatlétel végett és megnyugtatta a szászokat, hogy kárait megtéríteti (III. 196.) Ezzel meg is bízta Szapolyay Jánost, kinek visszaélései ellen a Keresztúron tartott székely nemzetgyűlés abban az időtáiban határozta el a komolyabb fellépést. Megkeresték a magyar vármegyéket 1519. január 22-én, hogy gyűljenek össze Tordára és ott hallgassák meg követeteiket. Figyelmeztették őket arra a kötésre és ünnepélyesen kijelölt egyességlevélre, amely szerint ha valamelyik nemzet bárki elnyom, a többiek tartoznak azt védelmezni és fegyveresen is segíteni. Ők most a vajda úrtól jogaikban, szabadságukban nagy fogyatkozást, személyükben és örökségükben nem kis kárt, sérelmet és romlást szenvedtek, segélyüket kérik, ígérvén, hogy szükség esetén ők is viszonozzák azt. Levelükben még megemlítik azt is, hogy valami nagy váddal illették őket a király előtt, melyet tisztázni kívántak... erről azonban a csonkán korunkra maradt levél nem nyújt bővebb felvilágosítást. (Sz. O. III. 198.) Valószínűnek kell tartanunk, hogy a szászokhoz is hasonló megkereséssel fordultak. Ha a két nemzet melléjük is állott és a segesvári szövetséglevél értelmében együttesen kívánták a sérelmek orvoslását, annak sem lett főganatja. Ez kényszerítette a székelyeket arra, hogy az utolsó eszközhöz, fegyverhez nyuljanak. Szapolyay idejében értesült készülődéseikről és arra törekedett, hogy elszigetelje, sőt egymás között is megossa őket.

Korunkra maradt az 1519. év június 12-én Brassó városához intézelt rendelete. Értesítette »kedves barátait« arról, hogy a csíki székelyek *megint* pártütésre készülnek elle, aki ő

felsege személyét képviseli Erdélyben, Ha jól meggondolja a dolgot, az ilyen lázadások mindig nekik volt kárakra. Ő felkészi a baj elhárítására. Kéri és a király nevében szigorúan parancsolja, hogy hűségüket szem előtt tartva, azonnal küldjenek hozzá 300 lovast és 50 gyalog puskást Segesvár felé. (Sz. O. III. 198.)

Körülbelül két hét múlva a barcasági területre, Prásmárra hívott össze némely székely főembereket, akik határozatukban sajnálattal állapították meg, hogy az egyenetlenkedés, pártoskodás, egymás elleni torzsalkodás és visszavonás mennyi kárt okozott hazájuknak. Mint hazájukat szerető és azt megtartani óhajtó hazafiak szeretnék ezt a bajt gyökerestől kiirtani. Az egyenlenségek legfőbb oka az, hogy némelyek vélt sérelmeikkel nem fordulnak bíróságához, hanem tetszésük szerint vesznek elégtételt maguknak. Ennek elejét kívánván venni a vajda előtt elhatározták és erős kötés alatt hitet tettek arra, hogy Székelyország szabadságát és törvényét megoltalmazzák és megtartják; kívánják, hogy mindenki elégedjék meg azon szék bíróságával, amelyben lakik, más szék ügyeibe ne avatkozzék, pártot ne szervezzon, mások elnyomására felkelést ne indítson. Minden ügyet a bíróság elé kell vinni és ha valaki a bírák ítéletének ellenszegül, a sértett fél vigye ügyét a székely ispán elé. Ha az nem kényszerítené, »azonnal hívják segítségül azokat a székbelleket, akik ennek a szövetségnek tagjai, vagy ha a szükség úgy kívánja, a szomszéd székbeli szövetségeseket is«, hogy szerezzenek érvényt a bírói ítéletnek és veszítse fejét az engedetlen, sőt a körülmények szerint házát is dűlják fel. Amely szövetséges az igazság mellett fel nem kel, veszítse hitét, becsületét és Székelyországból üzzék ki. Aki pedig a szövetségeseik közül felkelést, pártütést kísérel meg, az élő Istenre, Szűz Máriára és Isten minden választott szenteire való esküvéssel fogadják, hogy azt 'kézbe adják. Végül kimondják, hogy akik vagy azért, mert nem értesültek, vagy más ok miatt a prásnári gyűlésen nem jelentek meg, 15 napon belül a vajda előtt jelentkezzenek és a hozott határozatokhoz járuljanak hozzá. Ha ezt nem cselekednék, vonakodásuk nem használ nekik, mert úgy fogják tekinteni, mintha a határozatokhoz hozzájárultak volna és annak kötelezettsége alatt állanak (Sz. O. III. 337.)

Tehát a vajda olyan szövetséget köt néhány székely főemberrel, amilyent Magyarországon már régebb idő óta divatba hoztak, hogy egy szervezett társaság az egészre rákényszerítesse akaratát. Hogy jót akartak-e, vagy rosszat, az mellékes: a szövetséglevelek mindig üdvös dolgokat emlegetnek és jót ritkán szűltek, mert az magyar alkotmánnyal is ellenkezett a lengyel izű szövetkezés, — a székelyek alkotmányának szellemével pedig éppen nem fért össze. Nem is lett más haszna, mint az, hogy ezen szövetséglevél alapján a vajda esküszere-

gőnek tekinthette azokat a székelyeket, akik akarata előtt feltétel nélkül meg nem hajoltak. Ilyenek pedig igen sokan voltak. A prásmári államcsíny, — mert annak tekintették — csak növelte az elkeseredést és mikor a vajda Budára távozott, a székelyek egy része fegyvert fogott és Hagymássy Miklós alvajdát seregével együtt megverte. Szapolyay kénytelen volt sereget gyűjteni és úgy megjelenni. A harcot a csíkiak kezdték és Hagymássy megverése után áthataloltak Udvarhelyre. Szapolyay gyorsasága azonban megakadályozta a székek egyesülését: Homoród Szent Pál közelében szétverte a felkelőket. Ez után azon kor barbársága szerint következett a megtorlás, ami csak újabb elkeseredést és újabb zavargásokat keltett. Több, mint két évig tartott, míg a rend helyreállt. Ez alatt a keserves két év alatt állandó volt a harc a vajda és a székelyek között, kiket — úgy látszik, — a két más nemzet cserben hagyott, sőt a szászok a vajda parancsára lovasokat, íjászokat és tűzereket küldtek és Brassó a székely lázadók ellen összehívott 1521 évi marosvásárhelyi országgyűlésen 300 frtot is felajánlott, de végeredményben 691. frtot fizetett (Quellen zur G. Brassó I. 259. 329.) Brassó ugyan a vajda bosszúja elől elmenekült székely főembereket is szívesen fogadta és a legszükségesebb élelmiszerral ellátta. Számadáskönyvei 1520-ban Jánossy György, Kézi Bernát, Cirjék Balázs, Borosnyay Ferenc nevét említik. Oda menekült még Balaskó Imre és János, kilére nézve II. Lajos úgy intézkedett, hogy tiltakozásukkal nem törődve fogják el és adják ki a vajdának (Quellen z. G. B. I. 257. Sz. O. III. 213.)

A döntő ütközet a vajda és székelyek között 1521-évből volt. Ezt onnan tudjuk, mert Brassó város gazdagon megjutalmazta azt a hírnököt, aki meghozta azt a »jó hírt«, hogy a vajda megverte a székelyeket. (Quellen I. 328.)

Semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy a vajda kívánására a székelyek ellen szövetségük ellenére kényszerből a vármegyék is megszavazták a segílyt, de a szászok érzelmén a számadáskönyv árulja el, amely a székelyek vereségét »jó hír« néven könyvelte el.

A három évig tartó háborút a győzelmes vajda a marosvásárhelyi nemzetgyűlésen számolta fel. Már az 1519 és 1520 évekből is van adatunk, hogy székely főemberek vagyonát is »kapzsira vetik«, ingóságjaikat Brassóban eladják, vagyonukat elkölozzák (Sz. O. III. 207.) a döntő diadal után a marosvásárhelyi nemzetgyűlés — a legilletékesebb forum — a nemzet színe-javát számúztetésre és jószágvesztésre ítélte azon a címen, mert megszegték a király és szentkorona iránt tartozó hűségüket és a prásmári szövetségét esküt. A birói szék illetékessége és a formák ellen nem is lehet kifogást emelni, de kétségtelen, hogy a bírakat a vajda befolyásolta. Valamikor Báthory István, mikor az útjába eső székely főembereket számkivetésre akarta ítéltetni, a nemzetgyűlés színtere mellett akasz-

tőfákat huzatott fel tapintatos, gyengéd figyelmeztetésül azoknak, akik esetleg kívánsága ellen lettek volna hajlandók szavazni; Szapolyay valószínűleg diadala után ezt a formáságot is mellőzhetőnek tartotta. Valljuk meg, ezt az ítélet érvényességéhez nem is kívánták meg a székely törvények.

Dictum—factum, a hős vajda a magyar parasztok után három évi harc árán eltiporta a szabadságszerető székely nemzetet is, nemcsak a községet; hanem a nagyját is, mert itt nem társadalmi, hanem politikai küzdelemről volt szó, sőt lázadásról ő szent felsége méltósága ellen, amelyet a vajda úr oly igen nagyra becsült!

A halálra, vagy számkivetésre ítélt birtokait is elkobozták. Hát ezt is törvényesen tehették, de a székely jog szerint a király vagy székely ispán köteles volt az ilyen birtokokat székelyeknek adományozni. A vajda már ezzel a csekélységgel nem törődött. Nem vette tekintetbe már korábban sem a székelyek érzékenységét abban a tekintetben, hogy székely birtok idegen kézre ne kerüljön, sőt hosszas fúrás-faragás után a Kézdi Sándor család kihalása után kijárta a királynál, hogy a szentléleki várat neki adományozza. Nincs rá közvetlen adatunk, de fel lehet tételeznünk, hogy a székelyek nyugtalansága e miatt kezdődött. A szentléleki vár-uradalom nem tartozott ugyan jogilag a Székelyföldhöz, a király annak adományozhatta, akinek akarta, ámde azt, mióta magánkézbe került, mindig székely főemberek bírták, tényleg a Székelyföldhöz is számították és a szabadságukra annyira féltékeny székelyek aggodalommal látták, hogy egy váruk éppen a vajda kezére került.

Az 1521 évet még emlékezetessé teszi a török beütése a Székelyföldre; most már külső ellenség folytatta a pusztítást, melyet annak hivatalos feje és védelmezője megkezdett. (Quellen Brassó I. 361.) Erről különben részletes tudósításaink nem maradtak; valószínű, hogy a török ezzel a becsapással azt célezte, hogy belgrádi hadjáratát az erdélyi hadaktól mentesítse.

Belgrád eleste után Szapolyay Marosvásárhelyre, majd Nagyenyedre országgyűlésre hívta a három nemzetet, hogy a török elleni hadjáratot előkészítse (Quellen Brassó I. 417. 426.). A szászok e célra 9000 forintot ajánlottak föl. A háborúból úgy látszik nem tett semmi, mert az Erdélybe betört sereg visszavonult; de Szapolyay legalább visszahelyezte Radul havasalföldi vajdát, akit Mohamed bég elűzött székéből. (Quellen Brassó 518. Szilágyi Erdélyi történelme I. 184.) Ebben a hadjáratban résztvettek a székelyek is.

Ugyanebben az évben II. Lajos nemes székelyeket és szászokat hívott magához. (Quellen Brassó I. 507.) valószínűleg tájékozódni akart az erdélyi viszonyok felől. A következő 1524 évben hívás nélkül is megjelentek előtte a székelyek követői újabb panaszokkal a vajda ellen.

Nagyon helytelenül írja Possevino azt a székelyekről, hogy

makacsságuk csak addig tart, míg le nem győzik őket, mert azután meghunyászkodnak. Dehogy hunyászkodtak, sőt újabb akció! kezdtek Szapolyay ellen. A szövetségi hűségről korábban tett sajnós tapasztalataik ellenére újra megkeresték a szász nemzetet és figyelmeztetvén őket a sárdi egyezségből folyó kötelezettségükre, segélyadásra szólították fel. Sérelmeik között felemlítik, hogy a fogarasi kapitány ok nélkül felakasztotta Székely Pált, ami addig hallatlan dolog volt. A szász atyafiak bizonyára tudják, hogy az erdélyi sókamra ispánja mit cselekedett a szebeni polgármesterrel. Ha ez így tart, egyik nemzetet a másik után elnyomják. Épen azért felhívják, hogy készüljenek fel, hogy mihelyt a királytól követeik visszaérkeznek, alkalmas helyen minden hadaikkal közöttük fegyveres gyűlésre megjelenhessenek. A felhívást nemcsak székely főemberek írták alá, hanem a 7 nemes vármegye nevében hét nemes is, ami annak a jele, hogy most már két nemzet véglegesen megegyezett abban, hogy a vajdát életük árán is eltávolítják Erdélyből. (Sz. O. III. 237.)

»Tudja meg Uraságtok« — írják levelükben találóan — »már a külső és belső ellenségek miatt végső veszedelemben forogunk«.

Valószínű, hogy csak az elkeseredés diktálta ezeket a súlyos szavakat és valójában maguk sem hitték, hogy a végső veszedelem olyan közel van!

Országszerte tombolt a visszavonás. Magyarországon legalább egy forradalmi jellegű országgyűlés egyidőre elsöpörte azokat, akik az országot a végromlás szélére jutatták, Szapolyayt még a nagy kormányválság idején sem lehetett lekarni Erdély testéről, mert a míg titokban szövetségre lépett több főúrral a köznemesek ellen, nyíltan a köznemesek törekvéseit látszott támogatni és így a hatvani országgyűlés után is megmaradt Erdély vajdájának és a székelyek ispánjának, hogy az ország rombadőlte után abból a méltóságból lépjen királyi trónra.

Oda se vitte magával a székelyek áldó kívánságát!

A késő kor historikusa igazságos ítéletre törekedve érthetetlennek találja az ő erdélyi vajdaságát és főképen székely ispánságát. Ha a székelyek csak egyetlen egyszer megtagadták volna azon kötelességük teljesítését, melyet ő a király nevében jog szerint követelhetett, avagy legalább tömegesen kivonták volna magukat annak teljesítése alól, meg tudnánk érteni, hogy példás büntetésben részesíti őket... azonban ilyesmi nem történt. A degenerált, nyegle főúrnak a székelyek szabadsága és demokratikus szervezete nem tetszett... Lélektanilag semmi más indokot nem találhatunk az ő oktafan pusztításaira... A székely nép látott már sok ellenséget. Megtörtént, hogy nyílt ütközetben csatát veszített, de hegyeibe visszavonulva folytatta az ellenállást; a mohácsi vész előtt azonban nem tudunk arra

esetét, hogy huzamosabb ideig tanyázott volna ellenség a Székelyföldön. Nyugodtan elmondhatjuk: az egész középkor folyamán a székelyeknek Szapolyay volt a legveszedelmesebb ellensége. Kisebbségi hadjárataitól eltekintve, állandó zsarnokoskodása és az 1519—1521-i hadjárata tönkretette a székely népet és Székelyföldet olyan időben, amikor a legnagyobb szükség lett volna a székely vitézségre és székely hazaszeretetre!

A mohácsi vésztől Bocskay koráig.

A magyar urak önzésének, visszavonásának és pártoskodásának gyümölcse megért és lehullott a mohácsi csatamezőn. Ott lelte halálát gyöngé királyunk, II. Lajos is. Ez a veszedelem nem érintette közvetlenül Erdélyt, melynek hadai hibás intézkedések miatt nem érkezhettek a csataterre. Ennek az épen maradt csapatnak lett feladata, hogy a szultán büntető ekspedíciójának gátat vessen a Tiszánál és egy jobb korszak alapjait lerakja. Az ország további sorsát azonban megpecsételte a kettős királyválasztás, ami annak volt jele, hogy az ország urai a mohácsi intelemből sem vonták le a tanulságot.

A székelyek magatartása arra mutat, hogy többségük feledte és megbocsátotta azokat a sérelmeket, melyeket nemzetük Szapolyay Jánostól szenvedett. Nemcsak 1505-ben fogadták nagy applauzussal a nemzeti királyság visszaállításának eszméjét, hanem amellet híven ki is tartottak és egy részük azt vallotta, hogy a magyar urak közül a királyválasztásnál más nem jöhet szóba Szapolyay Jánosnál. Egy 6000 főnyi székely csapat — valószínűleg az, amelynek a mohácsi csataterre kellett volna vonulni! — Tokaj felé menetelt, ahol a János párti urak gyülekeztek, — Ennek a csapatnak vezére Kan Gothárd (Kocsárd) volt, »jámbor ember, jeles vitéz, székely nemzetű, kire az egész országban nagy tekintet vala«. (Verancsics II. 36.) Ez a csapat a tokaji értekezlet után Buda felé nyomult és megvette Budát, Esztergomot és biztosította a királyválasztás nyugodt és méltóságteljes lefolyását. Ezzel egyidejűleg azonban az a párt is mozgolódni kezdett, amely az ország megmentését nem a belső béke helyreállításától és a nemzeti erők felfokozásától, hanem idegen segítségtől remélt. Az özvegy királyné és Báthory István nádor állott annak a pártnak élén és nagy tevékenységet fejtettek ki a »vajda« ellen. Ügynökeik elárasztották az egész országot, így természetesen Erdélyt is, ahol különösen a székelyekben és szászokban reménykedtek. Az utóbbiakban azért, mert feltették, hogy faji öntudatukból kifolyólag örömmel üdvözölnek egy német királyt, a székelyekről pedig úgy gondolták, hogy nem felejtettek

el a vajdától szenvedett sérelmeiket. Ebben megerősítették őket a Ferdinánd koronázásán megjelent Székely Tamás és Daczó György, akik valószínűleg a székelyek tekintélyes részét képviselték (Deutsche Fungrufen N. F. 7.) Számításaikban nem is csalódtak. Ferdinánd egy igen ügyes embert, Reichersdorfer Pétert küldte Erdélybe, még pedig Moldván keresztül és tárgyalásokba bocsátkozott a »fekete emberrel« is, hogy vele is ellensúlyozza a törököket, székelyeket és oláhokat, kikbe hírei szerint János bizodalját vetette. (Fontes R. Trans IV. K. 148.)

Reichersdorfer ígéretekkkel megnyerte Péter vajdát és onnan nem kevés veszéllyel a Székelyföldön át Brassóba érkezett. Felhívására csatlakoztak a szászok és a székelyeknek az a része, mely nem feledhelte Szapolyay kegyetlenségét. (Quellen Brassó 497. 527. Kurz: Ung. Magazin II. 276.) Működése folytán annyira megingolt a talaj, hogy Szapolyay szükségesnek tartotta, hogy Erdélybe menjen, arra a helyre, melyet szerinte »jótéteményei« hűsége köteleztek volna. De személyes megjelenése is csak a magyar vármegyékre hatott. Azt sem tudta megakadályozni, hogy Ferdinánd biztosai Marosvásárhelyen »országgyűlést« tartsanak. Itt megjelentek azok a székelyek is, kik eddig Szapolyay mellett foglalták állást. A főbbek közül ott volt pld. Lázár Ferenc, aki a mohácsi vész előtti harcokban ellenfele volt, de Vécs várának adományozásával megszeliidítette. (Sz. O. II. 19. III. 244.) Itt nem csak azt határozták, hogy ellenállanak, hanem azt is, hogy a Koiozsváron tartózkodó Szapolyayt meglámadják. A király a lámadást nem merte bevárni. Távozása még inkább megerősítette Ferdinánd pártját, mely Erdélyben Fogaras vára kivételével átvette az uralmat. De a párt harmóniája nem tartott sokáig, Ferdinánd megbízottja, Horváth Gáspár és az ől feiváltó áruló Perényi Péter a székelyek bizalmát nem tudták megnyerni. Bizalmatlanságukat tetézte az a nagy szerep, melyet Ferdinánd egy »rossz oláhnak« Majláth Istvánnak juttatott, kinek édes atyja II. Lajos király szakácsa vala. A helyzetet Majláth levele jellemzi legjobban, melyet sógorához, Nádasy Tamáshoz írt: »Akik itt vagyunk, mind fiatal emberek vagyunk, nem értünk semmihez, nem tudjuk mihez kezdjünk! A vajda (Perényi) feleségéhez vágyik, a sereg bomladozó félben van« Ott is hagyták Erdélyt, amelyre nagy megpróbáltatások vártak.

A Lengyelországba menekült János király kénytelen volt a török pártfogásához folyamodni és összeköttetésbe lépett Erdély könnyebb meghódítása végett Péter vajdával is, aki szolgálására készen volt, mihelyt arról értesült, hogy a török szultán pártfogását megnyerte. Előbb ugyan Ferdinándhoz csatlakozott és már 1528-ban betört a Székelyföldre. A következő év januárjában ismételte a betörést és úgy elpusztította Háromszéket, hogy alig maradt ép faluja. Akkor még azt hir-

delte, hogy azért bünteli meg a székelyeket, mert hűtlenek Ferdinándhoz és Moldvába rabló módon betörték (Sz. O. II. 218. Eder. S. R. T. II. 68. Quellen Brassó II. 485. Chronicon Fuchsio Lupino Olt. I. 49. Veress Fontes R. T. IV. 181. 186, Archiv des Vereines f. Sb. Lk. XV. 58.) A kegyetlen vajda kihirdettette, hogy aki Ferdinándhoz csatlakozik és nála jelentkezik, nem lesz semmi bántódása, de szavát nem tartotta meg. 18 székely főembert kivégeztetett és rengeteg fogolyal és marhával vonult ki. Közben azonban megváltoztatta álláspontját, mert a szultántól utasítást kapott, hogy csatlakozzék Jánoshoz, aki segítsége fejében neki ígerte Besztercét, Radnát, Küküllő, Csicsó és Bálványos várát. (Quellen Brassó IV. 498.) Ursu: Die auswärtige Politik des Peter Rares.)

Ez a vajda újabb betörését vonta maga után. Csak a cím változott, de a kegyetlenség ugyanaz maradt, azzal a különbséggel, hogy most a székelyek értesülvén a fordulatról nem állottak ellen, sőt amikor Ferdinánd megbízottai: Török Bálint, Gerendi Miklós és Majláth István Földvárnál ellenállást kísértettek meg, a táborban lévő székelyek már a csatajel megadása előtt ott hagyták a tábort, ami természetesen súlyos vereséget vont maga után. (Archiv de Vereines für Sieb. I. k. XV. 58. Deutsche Fg. N. F. 7.) A könnyű győzelem után Péter vajda Brassó alá vonult és megadásra szólította fel. »Ne bízzanak kőfalaikba« — üzenté, — »mert, ha nem engedelmessékednek, minden évben elpusztíttatja vetéseiket, megtiltja a székelyeknek, hogy nekik élelmiszereket adjanak; ehelik aztán a követ!« Brassó meg is adta magát, mire a vajda a várost védelmébe fogadta és meghagyta a székelyeknek, hogy elhajtott barmaikat adják vissza. (Sz. O. III. 245. 246. Quellen Brassó II. 126. 128. IV. 76. és 155.) A többi szász város ellen tovább tartott a harc, de annak vezetését Báthory István vette át, akit János király kinevezett erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, míg Péter vajda a neki adományozott Beszterce meghódításával kezdett bibelődni. A székelyek ezekben a harcokban már általában Szapolyay pártján vannak mert meggyőzték őket arról, hogy Ferdinánd a magyar nemzet vesztére tör. Ezzel magyarázhatjuk meg a nagy érzelmi változást. Ettől kezdve általában Szapolyayban a nemzeti eszme képviselőjét látják és az ellenálló szászok ellen Nyújtódi Gergely alatt »sok dühös hadat adának« és fanatikus gyűlölettel harcoltak; fennem hirdették, hogy kiirtják az összes szászokat, még a csecsemőknek sem kegyelmeznek. (Kultsár: Székely Krónika 9. F. R. T. IV. 190, 196. 201. 204.) Azokat a székelyeket, akik hívek maradtak Ferdinándhoz, János szigorúan büntette. Lázár Ferencről elvette Vécs várát és elzáratta, Bögözi Ferencnek fejét vétette. (Kultsár: Székely Krónika 9.) — mások bosszúja elől Magyarországra menekültek, Ezek között forrásaink megemlítik Dálnoki Székely, másként Vaska Antalt, aki Ferdinánd

híres vitéz kapitánya lett. Felesége ölte meg. (Történelmi Tár 1900. 141.)

1529-ből még arról is értesülünk, hogy a havasalföldi vajda is betört és Orbai székot elpusztította. (Archiv de Vereines f. Sb. Lk. XV. 59.)

1530-ban, midőn Majláth István Ferdinánd nevében szerencsétlenül beavatkozott Havasalföld ügyeibe, a török seregtől vereséget szenvedett, sőt maga is fogságba esett. A törökök és oláhok betörték Erdélybe és különösen a szászföldet pusztították. Egy csapat török elkóborolt a Székelyföldre is. A székelyek felvilágosították, hogy ők János hívei, átküldték a szászokhoz. Brassó alá vonultak, de mivel nem tudták bevenni, a nemeseknek és székelyeknek sok jobbágyát elhurcolták. (Quellen Brassó IV. 12. Archiv d. V. XV. 62.)

1531. János király Szeben kivételével elfoglalta az egész Erdélyt. A székelyektől a koronázáskor esedékes ökörsütést utólag behajtotta. (Kulcsár i. h.) Ellenállás nélkül adták, de annál jobban megütköztek, amikor a következő évben kormányzónak kinevezelt szélhámos Gritti Lajos is adót követelt. (Kulcsár) és annak alapján népszerűrást rendelt el. (Quellen Brassó IV. 262.) Érthető tehát, hogy lelkesedéssel csatlakoztak a Gritti elleni összeesküvéshez, nem annyira Czibak Imre meggyilkoltatása miatt, kit nem szerettek, mert 1519-ben ellenük harcolt. (Bunyitay: Egyháztörténelmi emlékek I. 251.) hanem azért, mert adómentességüket kétségbe merete vonni. A Gritti elleni hadjáratban vezérük Kun Kocsárd volt, akit Gritti szintén meg akart gyilkoltatni. Gritti Batthyány Orbánt küldte ellenük, de ő nem mert támadni, három napig céltalanul bolyongott és csata nélkül tért vissza. Medgyes ostrománál legelőbb a székelyek törték be a vár kiskapuján és nagy pusztítást vittek végbe a várórségben. Rengeteg zsákmányt ejtettek; kezükbe került többek között Gritti gyógyszerháza, melynek megvásárlására Brassó ajánlatot tett. Tört. Tár 1903. 218. 224. 227. Quellen Brassó II. 364. 373. Egyháztörténelmi emlékek II. 366.)

Gritti halála után Szapolyay Majláth Istvánt nevezte ki erdélyi vajdának és székely ispánnak.

1535-ben Fábján napján az új vajda is megtartotta a székely ispánok hagyományos gyergyói bölényvadászatát, még pedig a szokottnál nagyobb keretek között azért, mert a veszedelmes állatok — talán azért, mert a vadászatra a belső harcok miatt rég óta nem értek rá — nagyon elszaporodtak, igen sok kárt tettek, sok embert eltapostak. Majláth felhívására puskával fel-fegyverezve sok nemes is megjelent és nagy bátorsággal sok bölényt kiirtottak. Ezt az érdekes adatot egy szász krónikás jegyezte fel; német szövegében vad ökörnek nevezi a bölényt, hozzátéve, hogy a székelyek *beogin* vagy *beggen* néven nevezik. Érdekes adat lenne, ha helyesen írta le. (Deutsche Fundgruben Neue Folge 10.)

Gritti halála megzavarta egy időre a jó viszonyt János és a porta között. A még mindig dacoló Szeben figyelmeztelte Ferdinándot, hogy *addig nem számíthat Erdély elfoglalására, amíg a székelyek János pártján vannak*. Meg kellene nyernie Péter moldvai vajdát, aki a székelyekre nyomást tudna gyakorolni (Veress: Fontes R. T. IV. 241.) Ferdinánd hajlott is a tanácsra és nem hiába! Péter vajda Jánosnál mindent elért: Erdélynek több erős várát János elég könnyelműen neki adományozta. Ugy gondolta, hogy ezeknek segítségével Erdélyben tovább hódíthat, hogy ha felhasználja a két király viszályát. Számított arra, hogy a szultán nem fogja rossz néven venni, ha Gritti haláláért bosszút áll. Ez arra indította Jánost, hogy Erdélyben is felkészüljön. Marosvásárhelyre 1535. országgyűlést hívott össze és a veszélynek megfelelően pontosan meghatározta a magyar nemcesek és székelyek hadkötelezettségét.

A székelyekre nézve kimondták, hogy a jobb módúak és tisztviselők fegyverzete legyen: páncél, sisak, pajzs, dárda, kard, a lófóké: sisak, pajzs, kard, buzogány vagy csákány, vagy íjj nyilakkal. Akinek nincs legalább két 6 ökrös ekéje: kard, kopja, pajzs, buzogány vagy íjj; a szegényebbeké: pajzs, kopja, vagy kasza; akik cséplésből élnek: kopja és pajzs. (Eder S. R. T. II. 140.)

A terv az volt, hogy Ferdinánd Magyarország felől, Péter pedig Moldvából egyszerre támadnak Erdély ellen. Szapolyay Ferdinánd serege ellen Kun Kocsárdot küldte, aki fényes győzelmet aratott, de az ütközetben olyan súlyos sebet kapott, hogy belehalt. Ez annyira elkésértette Jánost, — aki vajdakori erélyét mint király elveszítette — hogy az elfogott tisztek közül negyvenet kivégeztetett. Ugyanekkor kiadta a parancsot, — melynél népszerűbb parancsot a székelyeknek nem adhatott volna — hogy Péter vajdától foglalják vissza Bálványos várát. Parancsát 1536 áldozócsetörtökén teljesítették is.

Természetesen Majláth vajda elzáratta a moldvai szorosokat, hogy Péter beütését könnyebben megakadályozhassa. A csíki szorosok lezárásának és védelmezésének feladatát Lázár Ferencre bízta, aki úgy látszik, nem feledte el, hogy valamikor Ferdinánd pártjára volt. Átment a vajdához praktikálni. Erről Majláth értesülvén, elfogatta és Szászrégenben lefejeztette. (Verancsics I. 42. 63, Székely Q. III. 260. Bethlen Farkas I. 234. Veress: Fontes R. T. IV. 268.)

Miután Péter vajda arról is értesült, hogy a szultán Gritti hűtlenségéről meggyőződött és János királynak megöletését még érdemül tudta be, visszatért a hűségre, mentegelő követséget küldött Szapolyayhoz, aki úgy tett, mintha hinne neki... de természetesen nem adta vissza Bálványos várát. Ezt a székely nemzet várhogyi gyűlése, melyre Brassó is elküldte követét, megnyugvással vette tudomásul. (Quellen Brassó II. 518.)

Azért azonban az 1537. évi marosvásárhelyi országgyűlés elhatározta szükség esetén az általános felkelést. Még a közrendűekkel is kötelezték arra, hogy huszanként egy szekeret állítsanak ki és azt szereljék fel a szükséges élelmiszerekkel, és hadi felszereléssel. Mikola László vajda és székely ispán figyelmeztette a csiki és gyergyói székelyeket, hogy olyan híreket kapott, amelyek szükségessé teszik részükről a készenlétet. (Barabás 278.) Ez valószínűleg Péter vajda mesterkedésével függött össze, mert egy moldvai beütés ellen Brassó tárgyalta a székelyekkel. (Quellen Brassó II. 510.)

A készülődések alatt állandóan folytak a béketárgyalások János és Ferdinánd között, melyek a végén eredményre vezettek. A váradi béke után János király megházasodott, mely alkalommal a székelyek megfizették az ökörsütést. (Quellen Brassó II. 566.)

A nagyváradi béke azonban nem hozta meg Erdélynek a nyugalmat. Ferdinánd gondoskodott arról, hogy a lörök értesüljön Szapolyay hűtlenségéről. Nemsokára riasztó hírek jöttek a szultán készülődéséről; a székelyek elállták a szorosokat, az erdélyi vajda is Torja vásárán tartózkodott. (Sz. O. II. 51.) A jószimatú Brassó jóelőre kérte a királyt, hogy ne kötelezze őket a székelyek és fogarasiak befogadására, mert attól tartanak, hogy valami szerencsétlenség folytán elveszítik a várat. (Quellen Brassó II. 570.) A székelyek követség útján akarták biztosítani befogadásukat, de Brassó elutasította őket; erre az erdélyi vajda szigorú rendeletet küldött rá közölve, hogy erővel is kényszeríteni fogja a székelyek befogadására, de a mának város ismét a királyhoz fordult védelemért. (U. o. 575.)

A rettegett török büntetőhadjárat elmaradt. A szultán megelégedett azzal, hogy a megbízhatatlan Péter moldvai vajdát megbüntette: elűzte őt, török őrségeket helyezett a moldvai várakba, egy új várat is építtetni kezdett, erős felügyelet alá helyezte az új vajdát. Péter vajda meg tudott szökni. Csicsó várába előre küldte feleségét és gyermekeit, ő maga később jött. Kíséretétől elszakadva egyedül bolyongott a székely havasokban. A székely katonáknak Majláth István parancsot adott, hogy keressék. Egy székely katona rá is talált. Mikor megtudta, hogy Majláth kereszteti, igen megijedt, azt hitte, hogy Majláth boszszút áll rajta; ajándékokkal és könyörgéssel rávette tehát a székely katonát, hogy kísérje őt Csicsó várába. (Verancsics I. 95.)

Péter vajda elűnése után a Székelyföld helyzete nagyon romlott, mert az új vár olyan közel volt, hogy a török onnan kijindulva reggel, délre már a Székelyföldre érkezhetett. (Tört. Tár 1902. 117.)

A török közelsége és a nagy nyomorúság egy új nemzetrontó bünt szült. Német katonák és rossz emberek ellopták a keresztény gyermekeket és eladták a töröknek. A kajocsaj érsek jelen-

tette ezt a pápai követnek (1539) aki úgy intézkedett, hogy az ilyeneket gyónás alkalmával ne abszolválják, hanem küldjék Rómába. Ennek azonban nem engedelmeskedtek félvén attól, hogy a török betör, és családjukban kárt tesz. (Egyháztört. Eml. III. 336.)

A brassóiak szűkkeblűsége kihívta a székelyek és fogaras földiek megtorlását. A székelyek Prásmárra törtek, elhajtották barmaikat, elégették szekereiket. Brassó elzárta határait, de a csíki köznép, melyet a határzár gazdaságilag sujtott, kérte, hogy velük tegyenek kivételt, mert nem vállalnak semmi közösséget a hatalmaskodókkal. (Quellen Brassó II. 563.—566.) Még veszedelmesebbnek tartották a fogarasföldiek lámadását, melyről Brassó Szebent is értesítette, és úgy intézkedett, hogy Marosvásárhelyen levő kocsija ne Fogaras, hanem a Székelyföld felé térjen vissza. (Quellen IV. 613.)

Tudjuk az ország történetéből, hogy Szapolyay a váradi béke után is ki tudta békíteni a szultánt: de a nyugalmat nem élvezhelte sokáig, mert összeesküdtek ellene az erdélyi vajdák. Az összeesküvésben néhány erdélyi úron kívül főképen szászok vettek részt. A székelyek közül Andrassy Márton, Péter Geréb, Sándor Mihály, Lázár Imre és Nyujtódy Gergely csatlakoztak a szövetséghez. (Tört. Tárg. 1892. 89. Sz. O. II. 66.) János király kénytelen volt az összeesküvők ellen hadba vonulni. Itt betegesen értesült arról, hogy fia született. Mintha az örömhír meggyógyította volna, lóra ült és nem tekintvén nyavalyás voltát kiment a táborba és maga adta tudtul az örömhírt. A magyarok és székelyek nagy örömmel fogadták ezt, a szászok hidegen. (Deutsche Fundgruben N. F. 12.)

Nemsokára a betegség elhatalmasodott a királyon; júl. 21-én meghalt. Halálakor földrengés volt Erdélyben. A természettel együtt a székelyek is gyászolták halálát, mert mint király, jóságával akarta feledtetni azt, amit vajda korában ellenük vétett. Egy nagy eszmét képviselt ő, melynek a székely népnél megértőbb, rajongóbb híve senki sem volt.

Mialatt a király holttestét legbensőbb hívei Budára kísérték. a lázadó vajdák Segesvárra országgyűlést hívtak össze. A gyűlés ideiglenes intézkedéseket tett. Majláth Istvánt és vajdatársát Balassa Jnrét Erdély főkapitányainak választották, reájuk bízta az ország védelmét és abban állapodtak meg, hogy azt ismerik el királynak, akit Magyarország választ.

A nagyravágyó ravasz Majláth azonban sietett a maga előnyére kijaknázni a helyzetet: színlag Ferdinánd hívének mutatkozott, de valójában Erdélyt el akarta szakítani, mint önálló fejedelemséget. Állítólag a székelyek közül megnyert magának három széklet. A két nemzet adót ajánlott az ország fenntartására, a székelyek pedig kötelezték magukat, hogy 1000 katonát adnak. Megjelent az országgyűlésen Ferdinánd nevében Nádasdy Tamás is és figyelmeztette a székelyeket, hogy maradjanak bé-

kében, különben Erdély oda fog sülyedni, ahol Moldva és Havasalföld van. Igéretet tett arra, hogy amit Ferdinánd Lázár Ferenc és Kornis Miklós útján ajánlott, megtartja. (M. H. H. IX. 144. E. O. E. I. 15. 52, Kultsár 12.) Ezzel szemben nem sok idő múlva a havasalföldi vajda kancellárja közölte, hogy ha Erdély nem ismeri el urának János király fiát, a török a két vajdával fogja kényszeríteni. (Quellen Brassó II. 674. 692.) Még tisztább helyzetet teremtett a szultán ünnepélyes levele, (adname) mely által a magyar királyságot János Zsigmondnak ajándékozta.

Ez megbontotta az egyetértést a két vajda között. Balassa Imre a Szapolyay párthoz csatlakozott és magával vonta a székelyek nagy részét is, akik őt kedvelték; Csík, Sepsi, Kézdi és Orbai szék azonban Pesti Bálint és Daniel Ferenc vezetése alatt Majláth mellett maradt és résztvettek Torda elfoglalásában. El lehet képzelni, hogy a székely nép meghasonlása mennyi pusztítással járt, de a Majláth pártiakat nemsokára utólerzte a büntetés: Kutsi Bali bég és két oláh vajda betört Erdélybe és feladta az említett székeket. A többi szék a sárdi rétre gyűlt és a törökökkel Fogaras ellen vonult, ahol elfogták és örökre csendes emberrel tették a bajkeverő Majláthot. (E. O. E. I. 14—28. Quellen Brassó III. 104. 106. 108. Sz. O. III. 270.) A székely krónika balladaszerűen írja le az eseményeket: »Jaj, mint kínnának! a törökkel rablának, elégették az országot! János király fiának esketének, és Bornemissza Boldizsárt kapitánnyá tevék és Majláthot magukkal fogva elvívék.« (Kultsár 12. l.)

Buda ostroma és a szultán által elfoglalása új, zavaros helyzetet teremtett. Az ország lakói nem ítélték meg egyformán a helyzetet: egy részük azon a nézetben volt, hogy a töröknek nem képes az ország ellenállani, jobb tehát alkalmazkodással megmenteni a menthetőt, mint elpusztulni, a másik rész a Ferdinánd alatti egyesüléstől remélt szabadulást, Maga Frater György a körülményekhez alkalmazkodott, bár alapjában ő is a Ferdinándhoz való csatlakozáson volt, amennyiben azt az ország veszedelme nélkül végre lehetett hajtani.

A székelyek általában azt kívánták, hogy Erdély szakadjon el Magyarországtól és a török védelme alatt gondoskodjék további sorsáról. Oroszi Péter azt a hírt hozta Konstantinápolyból, hogy látta ott a székelyek levelét, melyben bejelentették a szultánnak, hogy hajlandók őt uruknak elismerni és neki adót fizetni, csak védelmezze meg őket. (Tört. Tár 1902. 130.) Amennyiben Izabella, illetőleg János Zsigmond uralma ezt a védelmet biztosította, szívesen fogadták azt. Örömmel üdvözölték az Erdélyben megjelenő Izabellát és Mihályfi Ferenc és Andrassy Márton vezetése alatt banderiumot küldtek elébe. (E. O. E. I. 38.) Voltak azonban olyan momentumok, melyek határozottan elégedetlenséget keltettek bennük. Nem helyeselték, hogy a tordai országgyűlés erősen korlátozta szabad mozgásukat. Ad-

dig Moldvában úgy jártak, mint otthon. Állandó kereskedelmi összeköttetésük volt: amit nagy mértékben előmozdított az, hogy még akkor Moldva lakosságának tekintélyes része székely és magyar volt. Most a tordai országgyűlés kötelezte azokat, kik kereskedésnek okából akár Moldvába, vagy Havasalföldre akartak menni, hogy utazási szándékukat és annak célját jelentsék be a szék tiszteinek, azok pedig Fráter György helytartónak, az engedély megadása végett. (E. O. E. I. 84.) Ugyancsak a tordai gyűlés katona állításra és adófizetésre is kötelezte őket, amiben féltve őrzött szabadságuk sérelmét látták. Nem tudjuk, hogy az említett körülmények közül melyik adott okot arra, hogy Fráter György a székelyek megbüntetésére olyan parancsot adott ki, hogy Brassó jónak látta az unio szellemében mellettük állást foglalni. (Sz. O. III. 271.)

Mikor Frater György Gyaluban egyezséget kötött Ferdinánd biztosaival Erdély átadására nézve, bár ezt az egyezséget Ferdinánd hadainak budai kudarca miatt nem hajtotta végre, a szultán mégis értesült erről és elhatározta Erdély megbüntetését. Eszközül a már többször említett Péter moldvai vajdát szemelte ki, akit János király a szultán parancsára Csicsó várában elfogott és kiszolgáltattott. Több évi fogság után úgyanis meg tudta nyerni a szultán kegyét és visszakapta vajdaságát. Péter vajda szívesen vállalta azt a feladatot, hogy betör Erdélybe, hogy visszafoglalja azokat a várakat, melyeket még »János király adományozott neki«. Azzal fenyegetőzött, hogy elfoglalja Erdélyt, sőt tovább megy, meg sem áll Székesfehérvárig. János király holttestét kihúzatja a sírból és felakasztatja. (Pray Epistolae procerum II. 120.) Frater György a veszély hírére mozgósítást rendelt el és egyelőre a székelyek hadi kötelezettségét 1000 lovasban állapította meg. A székelyek azonban nem szívesen tettek eleget ezen kötelezettségnek. Tudták jól, hogy a két vajda és török erejének ellen nem állhatnak, és azért Péter vajdához követtséget küldtek: (tagjai: Kun Lázár, Bélydy Pál, Mihályffy Ferenc, Danjel Péter, Andrassy Márton, Tamassy Ferenc) hogy a beütéstől visszatartsák. (E. O. E. I. 99. 158.) de a vajda mégis betört Brassónál, pusztítva rabolva átvonult a Székelyföldön, és egykori birtokát, Besztercét vette ostrom alá. (U. O. 100 és Kallsár 13.) Frater György gyors mozgósítása térítette vissza.

A következő évben a háromszékiek törtek be Moldvába és ott sok kárt okoztak. A vajda panaszára a marosvásárhelyi országgyűlés felkérte Frater György helytartót, hogy indítson szigorú vizsgálatot, büntesse meg a bűnösöket és kényszerítse kártérítésre. (E. O. E. I. 184.)

Erdély és a hozzácsatolt részek önálló élete és a török adó nagyobb terhet rótt a lakosságra, mint amilyent azelőtt viseltek; emiatt mindenkinek fel kellett áldozni valamit régi privilegiumaiból. A székelyek nem tarthatták meg régi adómentességüket, de az adó neve egy ideig ökörsütés maradt. Az új

helyzetet az 1545 évi tordai országgyűlés realizálta, »Mivel egy a hazánk és egyenlő szeretetet kíván, szükséges, hogy mindenki egy akaratral és buzgalommal hordozza szíven a haza ügyét és senki se vonja ki magát az alól a kötelesség alól, melyet fenntartása igényel«, akár a honvédelmet, akár az adófizetést illetőleg. Ezért elhatározták, hogy a három nemzet a terheket egyenlően viselje, mivel a haszon is, mely az ország fenntartásából ered, mindenkit egyenlően illet. Ezen alapelvek részleteiben is kidolgozta a marosvásárhelyi gyűlés. (Sz. O. V. 58.) mely ismételvén az egyenlő teherviselés elvét, elhatározta, hogy minden szék válasszon egy bizottságot a zsellérek összeírására. Az ősz kőfőkön kívül nem irándók össze a régi földönlakók, Mindenki más akár bérelt, akár vett földön lakik, összeirandó és számukról jelentést kell tenni, hogy a Székelyföldre eső adóösszeg elosztható legyen. Aki annak ellenáll, mint lázadót fej- és jószágvesztéssel kell büntetni.

A három nemzet egyenlő adóviselési elve nagyon szépen hangzik, de csak akkor lett volna igazságos, ha a három nemzetnek jóvedelme is egyenlő lett volna. A Székelyföld kétségtelenül ezen elv alapján kedvezőtlenebb helyzetbe jutott, ami annál nyomasztóbb lett, minél jobban növekedtek a terhek. Kiegészítette ezt a hadviselési teher aránytalansága, mely szintén a székelyeket sújtotta a legnagyobb mértékben.

A marosvásárhelyi gyűlés a hadviselés kötelességét is megállapítja az adófizetésre kötelezett új primipilusokra és jobbágyokra nézve. Akinek az előbbiek közül legalább 50 frt. vagyona van, köteles felszerelni magát lóval, vérttel, sisakkal, és dárdaival; akinek 12 frt. értékű a vagyona, lovat, pajzsot, és dardát köteles beszerezni, de még a vagyontalan is köteles legalább lovat tartani.

A gyűlés végül foglalkozott a Székelyföldön felszabadított visszaélések megtorlásával: a tolvajok, hamispénzverők, tolvajok rejtegetői felkutatására minden szék királybírája, szék-bírája és kapitánya járja be a községeket és Szent László törvényéhez hasonló módon tudakozódjanak. Ha valaki ellen három lófő hitére vádat emel, az olyant már meg kell büntetni szigoruan kell büntetni azokat, akik Moldvában vagy Havasalföldön rabolnak.

A gyűlés szigorú állásfoglalása érthető, mert egyes esetekből is meg lehet állapítani, hogy a nagy bomlási folyamat károsan befolyásolta az erkölcsi állapotokat. Olyan előkelő embert, mint Petki Jánost gyantúsítottak pénzhamisítással. Akadt olyan székely is, aki aranyat hamisított. Mikor Brassóban lefartóztatták, kiszabadulása végett Békés Adorján, Kálnoki Péter, Dacó Pál és Bernát és Jankó György ment Brassóba. (Quellen Brassó III. 353. 443.) Nagystílu székely rabló volt Borosnyay Simon, aki pld. Prázsmár lovait hajtotta el. Mold-

vából is nagy számban raboltatott lovat, Brassó állandóan panaszkodott ellene, de azért ajándékokkal is kedveskedett neki. Addig nem lehetett megfékezni, amíg Fráter György rá nem szánta magát, hogy személyesen csinál rendet a székely és szász földön. A kisebb székely és szász rablókkal még csak boldogult, de Borosnyay ellen hadjáratot kellett indítani, melyhez Brassó szívesen járult hozzá haderejével, így végre hurokra került és Fráter György felakasztatta. Házának még alapjait is széthányták a brassói darabontok. (Quellen Brassó II. és III. kötetben gyakran. III. 447. 463. 485. E. O. I. 211.)

1545-ben Brassó több alkalommal tett jelentést a helytartónak és figyelmeztette a székelyeket is, hogy kémei jelentése szerint Péter moldvai és Mircse havasalföldi vajda be akar törni Erdélybe. A székelyek közül Béli Pál, Vég János és Mihálcsik Ferenc kap jelentéseket, ami arra mutat, hogy ebben az időben ők voltak megbízva a határ őrzésével. (I. m. III. 273. 274.) Ugy látszik, hogy a tervezett beütés elmaradt amiatt, mert a vajdák észrevették, hogy tervük kitűdött. Valószínű, hogy a vajdák azt hitték, hogy Fráter György és Izabella viszálya könnyűvé teszi becsapásukat. A viszony annyira elromlott közöttük, hogy Fráter György támadást intézett a királyné ellen a székelyekkel, akiket azzal nyert meg, hogy az adót lefizette helyettük.

1545 óta vannak adataink arra, hogy a havasalföldi bojárok nagy számban menekültek Mircse vajda kegyetlenkedései elől a székelyek közé. Mircse már akkor felszólalt befogadásuk ellen és a marosvásárhelyi székelygyűlés el is rendelte elűztetésüket, de azt nem hajtották végre; sőt a menekülők száma egyre nőtt. A bojárok a kegyetlen vajda elűzése végett kb. 1000 székely és szász zsoldost fogadtak fel és betörték Havasalföldre, de vállalkozásukat elárulták. Egy szász krónikás azt állítja, hogy a székelyek mind ott veszttek. (Deutsche Fundgruben. II. 36.) a másik szerint (Quellen Brassó III. 441.) ütközetbe sem bocsátkoztak, mert látván a túlerőt, visszaszaladtak anélkül, hogy bárki üldözte volna őket. Az utóbbi híradás felel meg az igazságnak, mert egykorú adatokból tudjuk, hogy épségben haza érkeztek és Fráter György a vajda panaszára Glésán Jánost és Andrássy Mártont bízta meg azzal, hogy a törvényellenes toborzás tárgyában tartsanak vizsgálatot és büntessék szigorúan azokat, akik résztvettek a hadjáratban. Ezen vizsgálat alkalmával került hurokra az említett Borosnyay Simon is. Hasonló esetek megismétlődésének elkerülése és a vajda megnyugtató vége a kolozsvári, majd marosvásárhelyi országgyűlés elhatározta, hogy a menekült bojárokat a határ közeléből az ország belsejébe kell telepíteni. (E. O. E. I. 242.) Ugyanakkor a béke megőrzése végett megszüntették a határvillongásokat is; vegyes bizottság igazította ki a határt Erdély és Havasalföld között.

De a béke megtartása főképen a töröktől függött: a portának módjában volt akár békére, akár háborúra kényszeríteni a vajdákat. Erdély, illetőleg Fráter György viszonya a törökhöz abban az időben végleg elromlott. A barát Buda elfoglalása óta állandóan tárgyalt Ferdinánddal Erdély átadása ügyében és most elérkezettnek látta az időt ennek megvalósítására. Ezt a tervét azonban nem tudta titokban előkészíteni és az országlakók nagy része, de maga Izabella sem értettek egyet a baráttal. Közvetlenül János halála után többen voltak, akik az ország egyesítésében látták a nemzet megmaradásának zálogát. Maga Izabella is visszarettent attól a gondolattól, hogy fiára a két hatalom közötti harc bizonytalan sorsa vár; akkor Fráter György nem akarta az egyesülést. Az elmúlt 10 év meggyőzte Izabellát és párthíveit arról, hogy közvetlenül a török mellett nem lehet török ellenes politikát csinálni, de viszont a helyzettel kibékülve a szultán oltalma alatt biztonságban lehet élni. Nem akarták most tehát a már kifejlődött és bevált életformát megváltoztatni, amiklor jogosult volt az az aggodalom, hogy a német elfogadja ugyan Erdélyt, de a török ellen megvédelmezni nem lesz képes. Ez a sorsdöntő nagy kérdés megbontotta a székelyek egységét is. Eddig a barátfő szép szóval és kedvezésekkel meg tudta nyerni és Izabella ellen fegyverfogásra is bírni a székelyeket; a döntő órákban azonban tekintélyes részük Izabellához csatlakozott. Fráter György nemzetgyűlési határozat provokálásával akarta maga mellé sorakoztatni az egész nemzetet. Bár a marosvásárhelyi nemzetgyűlésre nagyobb nyomaték kedvéért csapatokat küldött, az Izabella-pártot nem tudta megfélemlíteni. A két párt között az ellentétek annyira kijélesedtek, hogy fegyveresen támadtak egymás ellen. A harcba beavatkoztak a barát katonái is természetesen az Izabella-párt ellen, melyből sokan estek; (Veroncsics VII. K. 120.) a többi elfogták és Fráter György parancsára a marosvásárhelyi klostromba zárták (Tört. Tár 1905. 95.)

A szultán megbízható jelentéseket kapott Fráter György hűtlenségéről többek között Izabellától és Petrovits Pétertől is, akik tőle segítséget kértek. A vajdák meg is kapták a parancsot, hogy készüljenek Erdély ellen. Erről a brassói kémeik elég korán értesültek és Brassó idejében értesítették Háromszéket, hogy készüljön föl a védelemre, sőt maga is gyűlést hívott össze a szükséges készülétek megtétele végett (Quellen Brassó III. 511. 515.) Minthogy a jelzett lámadás késett, a háromszékiek elhanyagolták a határőrzést és a lámadás pillanatában készületlenül találtattak. Az igaz, hogy óriási erővel kellett megküzdeniök: nem csak a moldvai vajda jött, hanem egy nagyon erős török sereg is. Egy szász krónikás szerint: »Isten elvette a székelyek szívét; szélszaladtak az erdőbe!»

Oláh és török ezután szabadon garázdálkodott két teljes héten keresztül. Bevelték az összes várakat és erődített helyeket, gyujtogáltak, raboltak, rengeteg zsákmányt ejtettek. A legérzékenyebb kárt a lakosság összefogdosásával és elhurcolásával okozták. Egyik verzió szerint 5000 (Sigler *Bél Adparatus* 71.) a másik szerint (Gyulafi Lestár. *Tört. Tár* 1893. 16.) 20.000 rabot ejtettek. Brassó bármilyen, heves Ferdinánd párti volt, pénzzel vásárolta meg biztonságát. Midőn a kialakult válságdíjat elküldte a vajdának, az a brassói követnek örömeiben székely rabokat ajándékozott. Volt miből, bőven! (Quellen Brassó IV. 510. 511.)

A törökkel és moldvai vajdával egyidőben a havasalföldi vajda is betört a vaskapui szoroson és a szászföldet árasztotta el. (Kultsár *Krónika* 15. Quellen Brassó IV. 8.)

Fráter György ilyen körülmények között sem esett kétségbe. Ha valaki, ő jól ismerte Erdély erejét; tudta, hogy könnyűszerrel kijáráthat 100.000 főnyi hadsereget. Egyelőre elégségesnek tartotta ennek felét. Körülhordozlatta a véres kardot és a zászló alá gyűlt 50.000 embert szétosztva mindhárom ellenséget meglátáda és szerencsésen le is győzte... hogy a megmentett Erdélyt a bátorri egyezség értelmében átadja Ferdinánd biztosainak. Izabella kénytelen volt meghajolni akarata előtt. Könnyezve adta át a magyar szent koronát, azzal a szomorú jóslattal, hogy azzal többé magyar embert nem koronáznak meg.

A székelyek nem hagyták bosszulatlanul a moldvai vajda betörését. Összeverődött száz főnyi jól felszerelt csapat és Moldvába betörve nagy zsákmánnyal tértek vissza. A lordai gyűlésnek nem tetszett ez az akció, sőt Fráter Györgynek sem, aki szerette volna a moldvai vajdát is Ferdinánd főségének elismerésére bírni és ezért arra készült, hogy fegyverrel bünteti meg az önálló külpolitikai mezőre lévedt székelyeket (Quellen Brassó IV. 511. 512.)

Fráter György a császári hadak megérkezése után Erdély egész haderejét mozgósította Temesvár felmentésére. A székely hadak a Barcaságban táborozva várták a további parancsot. (U. o. 513.) Ott érte őket a váratlan hír, hogy Fráter Györgyöt Castaldo orvul meggyilkoltatta.

A gyalázatos cselekedet végtelenül felháborította a székelyeket; teljes erejükkel bosszúra készültek. Castaldo megrémülve vonult a szebeni vár oltalma alá. Nagyobb biztonság okúért Kendi Ferencet küldte a marosvásárhelyi táborban gyülekező székelyekhez, aki egy szász költő (Schesäus) szavai szerint egyedül volt képes tanácsával a nép szenvedélyére hatni. Kendi le is csillapította a kedélyeket (Bethlen Farkas I. 513. E. O. E. I. 355.) sőt meggyőzte a székelyeket arról, hogy a török ellen harcolni legfőbb kötelességük. A fordulatról Ferdinánd

örömmel értesült és nem késett köszönetét kifejezni (Sz. O. II. 93. E. O. E. I. 381.) Kendi szép szavainak hatása azonban nem sokáig tartott, mert Castaldo nem sokára azt jelentette Ferdinándnak, hogy inkább kételkedik, mint reménykedik a székelyekben (E. O. E. II. 367.) Báthory András, az új vajda is úgy informálta a királyt, hogy bár egy részük szolgálatát ajánlotta, nem bízik hűségükben (Tört. Tár 1905. 103.) Ez nem is csoda, mert a német csapatok bőven gondoskodtak arról, hogy meggyűlöltsék magukat. Visszaéléseiket azzal lelépték, hogy nyíltan beszélték, hogy valamikor Pannonia és Dacia a németeké volt (akkor azt hitték, hogy a szászok már Nagy Károly korában is Erdélyben laktak!) Le fogják ölni az előkelőket és nemeseket és ismét birtokukba veszik azt. (Forrách 88.)

A székelyek — úgy látszik — összeköltetésbe léptek a németek ellen a moldvai vajdával és a török szultánnal is. A havasalföldi vajda is értesítette Castaldót, hogy van egy székely úr, aki a szultánnal érintkezésben van (E. O. E. I. 368.) Minthogy a támadást Moldva felől várták, Haller Péter azt javasolta Ferdinándnak, hogy erősíttesse meg az ojtózi szorosot. Kifejezte azt a reményét, hogy a székelyek azt nem fogják ellenezni, de ha ellenállának, erővel is kényszeríteni kell. (T. T. 1892. 147.) Castaldo össze is hívta a székelyeket, hogy a várépítés ügyében őket megnyerje (T. T. 1891. 652. 659.) de hasztalan. Báthory István vajdasága óta nagy ellenkezéssel viseltettek a királyi várakkal szemben. Mikor Castaldo értesítette őket arról, hogy a király várat akar építeni az ojtózi szorosban, arra kérték, hogy engedjen időt, hogy előbb tárgyalhassanak erről nemzetgyűlésükön; azután újabb halacztást kértek, hogy a király előtt indokolhassák elhatározásukat. Követeket küldtek Ferdinándhoz, kik kifejtették, hogy van más út is, melyen az ellenség bejöhet és így egy várrak nem lehet visszatartani. Haller Péter ezzel szemben figyelmeztette a királyt, hogy a moldvai vajda a legelőször az ojtózi szoroson tört be nagyobb sereggel. Ha van más út is, de az ellenség tartana attól, ha az ojtózi szorosban erősség van. Azon kívül azon környék lakóit is könnyebb lenne engedelmességben tartani, amit a székelyek épen nem tarthattak kívánatosnak. Figyelmeztette a királyt, hogy ne hallgasson a székely követekre; még erővel is kényszeríteni kell őket, hogy az erődítmény építését eltűrjék. (Sz. O. II. 103.) A székelyek tényleg ellenállottak, de Miksa főherceg utasította Castaldót, hogy meg kell törni az ellenállást és ha készen lesz az erősség, nem szabad székelyekre bízni annak őrzését, mert az rájuk előnyös helyzetet teremtené és alkalmat adna nekik arra, hogy más nemzeteket elnyomjanak. Ismétellen is — elég nagy! — azt írja Castaldónak, hogy az erődítési munkálatokat »észrevétlenül« is végeztetni kell, mert arra szükség van.

a moldvai betörés megakadályozása és a székelyek megzabolázása végett. (Tört. Tár. 1892. 143. 152.)

A moldvai vajda azonban nem várta meg a vár építését. A székelységgel egyetértve betört nagy sereggel és 24 ágyúval. A székely nép is fegyvert fogott a németek ellen. Báthory András vajda betegesen értesülvén a székelyek elpártolásáról nem remélte, hogy Erdélyt meg lehet menteni. Castaldo is elégikus hangú levelében azt írta, hogy élve alig hagyhatja el Erdélyt. (U. o. 155. és 1905. 110.) A vajda Berecken ütött táborot, de a székelyek egy része nem csatlakozott hozzá, sőt azt kérték, hogy Báthory vajda jöjjön segítségükre (Tört. Tár 1892. 268.) Minthogy a vajda csalódott az ígéretekben, a Székelyföldet kirabolta, a falukat felgyújtotta. A cseh lovasság és labancok a Barcaság határáig nyomultak ellene onnan nézték egy ideig a székely falvak lángolását, majd bevették magukat a brassói várba és tétlenül nézték végig a Barcaság erpusztítását is. A bajt növelte a brassóiak bizalmatlansága a székelyek iránt. (Quellen Brassó IV. 514. Tört. Tár 1905. 110 E. O. E. I. 368.)

Ferdinánd, ha már sereget küldött Erdélybe, valami hasznot is akart látni belőle. Ezért már 1551.-ben adót kívánt a szebeni országgyűlésen; a következő évben még nagyobb adót kívánt. A székelyek igen kevesen jelentek meg az országgyűlésen és az adóra nézve nem is nyilatkoztak. Azt hozták fel okul, hogy olyan kevesen vannak, hogy nemzetük nevében nem nyilatkozhatnak; majd Udvarhelyen nemzetgyűlést tartanak, ahol tehétségük szerint fognak határozni (E. O. E. I. 361. 411.) Azt azonban kívánták, hogy az országgyűlés és Castaldo szólítsa fel a moldvai vajdát az elhurcolt foglyok szabadon bocsátására. (U. o. 399.) Castaldónak nem volt sok reménysege arra, hogy az udvarhelyi gyűlés nagyobb adót szavaz meg. Tudomása volt arról, hogy Mihályfi Tamás és Lázár Bernát vezetése alatt összeesküdtek Frater György halálának megbosszulására. Erről nyíltan beszéltek az országgyűlés alatt, de nem merték megbüntetni őket, mert attól félt, hogy az egész székelység fellázad. Ferdinánd helyeselte is, ha megbüntetésüket későbbre halasztja. (Tört. Tár 1892. 283. 287.) Báthory András vajda is azt írta Nádasdynak, hogy a székelység és a nemesség nagy része most is azt várja, hogy az ő uruk János király fia, Kornis Sándor és Mihály s néhány székely ajánlja ugyan szolgálatát, de azok se vetnék szerencsére fejüket és marhájukat, ha Petrovits vagy az oláh vajdák betörnének Erdélybe. Bizony mind király fia szolgálai lesznek. (Tört. Tár 1905. 223.) Bernáld Balázs »az régi szillyai magyar szabású székely is király fia szolgája«... meg lehetne szerezni krasznoj birtokát. (U. o. 224.)

Még rosszabb lett a helyzet, amikor a szultán levelben értesítette a székelyeket arról, hogy János király fiát vissza

fogja ültetni trónjára és Balassa Menyhértet is felszólította, hogy üzze ki Erdélyből a németeket. A szultán levelét sokszorosítva litokban terjesztették a székelyek között. Erről Ödönffy László székely ispán értesült és sikerült is neki a levél egy példányát megszerezni és Castaldónak megküldeni. A székelyek már abban is a változás előjelét látták, hogy a lengyel király a moldvai vajdával szövetséget kötött, amit úgy magyaráztak, hogy a törökön kívül a lengyel király is támogatni fogja a moldvai vajdával együtt Izabellát. Különbösen közvetlenül a moldvai vajdától is érkeztek hozzájuk intelmek, hogy a németeket ki fogják űzni. E miatt a székelyek nem is titkolták érzelmeiket. Török Albert és Mihályfi Tamás Segesváron nyilatban beszéltek a királyné visszatéréséről és arról, hogy a besztájis piskos k... németeket kiűzi Erdélyből. E miatt Segesvár tanuvallatást rendelt el, Castaldo pedig mindkettőt letartóztatta. (Tört. Tár 1891. 644. 646. 654. 65. 656. 657.)

Báthory lemondása után Ferdinánd Dobó Istvánt nevezte ki vajdának; a tordai országgyűlés Kendé Ferencet választotta melléje vajdatársnak, akit a székelyek szerettek (Quellen Brassó IV. 515.) Alvajdák és székely alispánok Ödönffy László és Dobó Domokos lettek. Az utóbbit később székely ispán néven emlegetik. (Tört. Tár 1891. 656.) A kormány változás nem javította meg a német párt helyzetét. »A király fia« hívei szervezkedni kezdtek. A magyarok Radnóton gyülekeztek, a székelyek Marosvásárhelyen. Összeköttetésbe léptek a moldvai vajdával és a törökkel is. Tervük az volt, hogy Marosvásárhelyen egyesülnek és ugyanakkor Petrovits is támadást intéz a császári csapatok ellen. A tervet azonban elárulták. Kornis Sándor azt tanácsolta az erdélyi vajdának, hogy sietve támadják meg a székelyeket. *»Vágják le a székelyek fejét, majd a farkuk nem fog rugdalkozni«*. Dobó gyorsan Marosvásárhely ellen vonult, az egyesülést megakadályozta és a székelyeket kényszerítette Ferdinánd uralmának elismerésére. Az elégedetlenek egy része mégis egyesült és elfoglalta Bethlen várát.

Ekkor azonban váratlan dolog történt. Mircse vajda fia Illés törökökkel betört a Székelyföldre és habár ő is be volt avatva az összeesküvésbe, Csíknak felét felprédálták, a somlyói kolostort is felgyújtották; elfogták Lázár Bernátot, és elárasztották a szomszédos területeket is. Az elpusztított területeket nem ismerjük; az 1553. évi tordai gyűlés a Székelyföld nagyobb részének (bona pars Siculiae) elpusztulásáról beszél. Ez a hiúságó eljárás gondolkozóba ejtette a felkelőket; Bethlen vára is megadta magát kegyelemre a vajdáknak (E. O. E. I. 452. 490. 497. Bethlen Farkas I. 550, Quellen Brassó IV. 515.)

Az ellenség pusztítását kiegészítette a pestis, mely miatt csak Brassó környékén 5000 ember halt meg.

Az 1554. évi március 1.-re Ferdinánd Pozsonyba országgyűlést hívott össze; szeretne volna, ha azon az egység kidomborítása végett az egész ország képviselteti magát. A székelyek — kik még eddig Ferdinándot követséggel nem tisztelték meg, ezen alkalommal sem csatlakoztak a magyar és szász nemzet követségéhez; utólag azonban — talán a vajdák unszolására mégis elküldték az említett szittya szabású Bernáld Balást és Sándor Mihályt, akik még az országgyűlés befejezése előtt megérkeztek. Nem üres kézzel jöttek, hoztak magukkal egy folyamodványt, melyben jogszokásaik, törvényeik és szabadságaik megtartását kérték, amelyeket különben úgy is megerősített Ferdinánd. Kívánták különösen adómentességük elismerését, néhány személyi ügy kedvező elintézését, a moldvai vajda ellen védelmet, Lázár Bernát szabadon bocsátásának közlését.

Ferdinánd tudomásul vette a késedelmükre felhozott indokot és kívánságokra kegyelmes választ adott (Barabás 287.) Az általános jellegű feleleten kívül ünnepélyes oklevében is megerősítette a székelyek szabadságait. Már előzetesen egy bizottságot küldött Erdélybe (1553.), amely Erdély állapotairól és a székelyekről is kimerítő jelentést és javaslatokat terjesztett elő. Minthogy a bizottság jelentésével nem ellenkezett a székely követek által előterjesztett kérés, 1554. ápr. 26. kiadta az igen értékes oklevelet. Ebben elmondja, hogy a székelyek követei előadták, hogy bár ők az *Attila vezetése alatt* az erdélyi részekre jöttek és ott letelepedtek minden adózástól és rovástól mentesek voltak és valódi nemességgel éltek, azonban nem régen Fráter György és Izabella királyné őket különböző praktikákkal arra kényszerítették, hogy a török adó és a királyné megsegítése címen nemességük sérelmére adót fizessenek. Kérésükre visszaállítja régi szabadságukat, felmenti őket a pénzbeli adózás alól azzal a feltétellel, hogy régi kötelességeiket teljesítsék és az ökörsütést régi szokásuk szerint szolgáltatassák (Sz. O. II. 112.) Ennek alapján a következő évben el is rendelte az ökörsütést. Az adómentesség elismerésével egy idejűleg az 1554. marosvásárhelyi gyűlés rendezte az a kérdést is, hogy kiket nem illet meg az adómentességgel éltek, azonban nem régen Fráter György és Izabella az előtt is kellett adót fizetni. A vásárhelyi határozat szerint a földön lakók közül azok, akiknek nem volt birtoka (valóságos földön lakók) adómentesek maradtak, a zálogos földön lakónak pedig (zálogosnak nevezték Erdélyben azokat, kiknek fekvő birtoka volt) adót kellett fizetni (Sz. O. II. 108.)

Minthogy már előzetesen uralkodása alatt is fizettek a székelyek adót, adómentességük elismerésével járó veszteségét más területen kívánta pótolni. A Székelyföld köztudomás szerint igen gazdag sóbányákkal; különösen kifogyhatatlannak látszanak még ma is a parajdi, szóvatai sóbányák és a homoródmelléki

(Szent Márton, Szent Pál, Sófajva) sóvidék. A két előbbi bánya a görgényi váruradalomhoz tartozott, az utóbbi pedig a székely nemzet közös birtoka volt. Régi kiváltsága volt a székelyeknek, a segesvári, kőhalmi és brassói szászoknak és Fogaras földének, hogy a drágább kincstári só helyett az olcsóbb székely sót használhatták. Jelentős számú szegény székely élt sókereskedésből és a csempésztől sem riadtak vissza, meg nem engedett területeken is konkurrenciát csináltak a királyi sónak. Ezt már a középkorban is néhány király meg akarta szüntetni, Mátyás király azzal a ravasz Fogással élt, hogy a kincstári sót olyan olcsón kezdte árusítani, mint része vonult hadba Balassi Menyhért vezetése alatt. (Kultsár lehetett soka bírni. Ferdinánd elrendelte tehát, hogy mivel a só használat joga csak saját háztartásukra vonatkozhat, a székely só kivitelét tiltotta. De a megrögzött szokást és jogot — mert nem csak a székelyeknek volt joga a só eladása, hanem a szászoké is az olcsóbb só vétele, — nem lehetett eltörölni. Egy év múlva valaki igen jó ötlettel oldotta meg a kérdést: a só kereskedelmet engedélyhez kötötték, aminek díjából a királybírák mégis csak beszolgáltattak valamit a kincstárnak.

Ugyancsak a székelyek régi jogainak elismerésével kapcsolatban az 1554 évi megyesi országgyűlés újra részletesen szabályozta a székelyek hadi kötelességeit (E. O. E. I. 526.)

Az 1554. év elején ismét betört a moldvai vajda Csíkba, és Gyergyóba. Az erdélyi vajdák szemrehányásokat tettek a székelyeknek gondatlanságuk miatt. »Már korábban gyakrabban jutottunk« — írják — »hogy feleségeitek és gyermekeitek védelméért úgy készüljetekek fel, hogy váratlan ellenséges betörés esetén is azonnal fegyverre kelhessetek, és egyesült erővel védhessétek életeteket, szabadságotokat, kedves gyermekeiteket és feleségeiteket, de hogy mit használt intelmünk, az ellenségnek most nem régen történt betörése elégségesen megmutatja«. Ha éberem örködtök volna a hazáért, most is gyalázattal távozott volna az ellenség, de hanyagságuk csak újabb támadásra bátorítja azt. Szigorúan megparancsolják tehát, hogy ez után fejük és jószáguk vesztésének terhét úgy legyenek készen, hogy bármely pillanatban ellenállhassanak az ellenségnek. Egyben egy örvendetes hírt is közöltek velük: mivel a moldvai vajdát több alkalommal figyelmeztették arra, hogy a jó szomszédi viszony! tartsa meg és erre ígéretet is tett, de másként cselekedett, most hozzájárulnak a székelyek azon kéréséhez, hogy a hely és idő alkalmatosságához képest törjenek be Moldvába és elrablott holmijukat szerezzék vissza. Megparancsolták továbbá, hogy mindenkint fogjanak el, akik az ők írásbeli engedélyük nélkül Moldvába akarnak utazni és akik Moldvából érkeznek (Barabás. 285)

Ezzel a vajdák életet akartak verni a székelyek és moldvaiak esetleges egyetértésébe és lehetetlenné tették azt is, hogy a török és Izabella titkos pártja között Moldván keresztül érintkezés állhasson fenn. Egész váratlanul hat ezek után Báthory András azon értesítése Nádasdy Tamáshoz, hogy a székelyek a moldvai vajda támadását várják, hogy azonnal a király fiához csalakozhassanak (Tört. Tár 1905. 227.)

Különben a pestis abban az évben is dühöngött. Kolozsváron 7000 ember halt meg (Tört. Tár 1890. 116.) Ebből az egyetlen számadatból Székelyföld pusztulására is következtethetünk.

Az 1555. évben nagyobb erővel tört ki a háború a törökkel, mert a szultán elhatározta, hogy Izabellát és János Zsigmondot visszavezeletti Erdélybe. A török ellen a székelyek egyötöd része vonult hadba Balási Menyhért vezetése alatt. (Kultsár Krónika 15.) Székely volt az erdélyi hadak sasos zászlójának tartója. Nyárádtói Pókai Balázs is, de megfélelmezvén tisztességének kiválóságáról és letett esküjéről, mely szerint neki elül kellett járnj és a zászlót előre vinni, a zászlóval együtt átpártolt a törökhöz és ezzel a sereg tekintélyes részét magával vonta, meghűsítva ez által a győzelmet. Ezért az ország régi törvényei szerint birtokait elkobozták, a nemesség számából örökre kivetik és erről körlevelekben az egész országot értesítik. (Sz. O. II. 131.) Nem is kell bővebben fejtegetni, hogy Pókai uram a zászlót azért találta igen előre vinni, mert az őt követőkkel együtt király fia híve volt.

Ebben az évben a moldvai vajda megint betört Erdélybe, Ezen alkalommal a Barcaságot pusztította, de Prásmár alatt vereséget szenvedett. Itt esett fogságba valószínűleg Gerendi Péter több székellyel. (A vajda kész volt őket több előkelő oláh fogolyért kicserélni, de az erdélyi vajdák visszautasították ajánlatát, mert a foglyok értékét nem tartották egyenlőnek. (Eder Scriptores R. T. I. 145. Sz. O. II. 131.)

Az 1555. évet a székely nemzet életében emlékezetessé teszi a székely jogszokások összeállítása. Az újabb kodifikációt a székelyudvarhelyi nemzetgyűlés fogadta el és megerősítették a vajdák is. Ez jóval teljesebb az előbbi, már ismeretett kísérleteknél. Csodálatos, hogy a visszavonás és külső ellenségekkel való küzködés korában alaposabb munkát végeztek, mint a korábbi boldogabb, békés korszakokban. (Sz. O. I. 119. Corpus Statutorum I. 19.) ami a művelődés fejlődésének jele.

Az öt évi állandó belső harc és a szultán erélyes követelése végre eldöntötték Ferdinánd erdélyi uralmának sorsát.

A drámai kifejtés előidézésében a székelyeknek nagy része volt. Mikor Ali basa közölte a szultán azon kívánságát, hogy Erdély fogadja vissza Izabellát, annak hívei Marosvásárhelyre országgyűlést hívtak össze. Az országgyűlés a vajdák fegyveres nyomásának ellensúlyozása végett titokban a széke-

lyektől kért segítséget. Ezt Alárd Miklós elárulta a vajdának, és azt tanácsolta, hogy Dobó szállja meg Marosvásárhelyt a székelyek megérkezése előtt. Ez meg is történt. A székelyek megérkezése után kilört volna a harc, de a vérontás elkerülése végett abban állapodtak meg, hogy intézzenek kérdést Petrovitshoz, akinek a szultán nem rég adományozta a lugosi és karánsebesi bánságot és nagy sereggel közeledett, hogy szándéka van-e Erdélybe vonulni. A válasz megérkezéséig fegyverszünetet kötöttek. A követség azzal a válasszal jött vissza, hogy Petrovits saját seregével és török segélyhadakkal útban van; az oláh vajdák is segítségüket ajánlották, de ő a pusztítás elkerülése végett azt visszautasította. Ez döntött. A vajdák látták, hogy kicsúszott a talaj alóluk, sőt Kendi az Izabella pártjához csatlakozott. A marosvásárhelyi országgyűlés kimondta Izabella visszahívását s követséget küldött Ferdinándhoz azzal a kéréssel, hogy a keresztényiség pusztulásának elkerülése végett mondjon le Erdélyről. (Bél Apparatus 74. Forgách F. 91. Kultsár Krónika.) Izabellát pedig ünnepélyes követség kérte fel a visszatérésre. Ennek a követségnek tagjai voltak a székelyek részéről Ombozy Miklós, Sándor Mihály, és Sükösd Benedek. Minden nemzet 100 főnyi diszbandériumot állított ki a királyné és fia bekísérésére. A székely bandérium vezetői voltak: Andrassy Márton, Betz Pál, Lázár István és Bernáld Ferenc (Kultsár 28. E. O. E. I. 486.) A székelyek hadserege ez idő alatt Ujvár alatt harcra készen táborozott.

Még Izabella bevonulása előtt kemény harcok voltak a császári csapatokkal. A székelyek a köteles egyötöd részen felül csalogatott íjászt küldtek Petrovits táborába, akik közül Gyulafehérvár ostrománál többen elesetek (Deutsche Fundgruben N. F. 23. E. O. E. I. 581.)

Tévedésen alapult tehát az a nézet, hogy Izabella azért haragudott a székelyekre, mert korábban Fráter Györggyel tartottak és visszatérése után nem tettek neki hűségeskü. Ha Izabellának volt oka neheztelni és bosszúra gondolni, a szász nemzet volt az, amely az utolsó pillanatilg kitarlott a német király mellett. Nem lehet azt sem mondani, hogy a székelyek Fráter György korában a baráttal tartottak, — mert voltak a királynénak a székelyek között akkor is odaadó hívei. Ferdinánd uralma alatt pedig a székelyek vállalták a legnagyobb kockázatot és a legtöbb szenvedést az örökségétől megfosztott király fiáért. Természetesen volt kivétel is közöttük. Voltak olyanok, akik a Ferdinándnak tett hűségeskü tartották magukra nézve kötelezőnek, míg a többség már régebben úgy gondolkozott, hogy az első eskü kötelez, az utóbbi már csak azért is érvénytelen, mert egy hűtlen szolga, Fráter György árulása és erőszaka távolította el a választott királyt. Míg a szászok érzelmeikkel itkolva meghajoltak a kényszer előtt, a Ferdinánd-párti székelyek azután is őszintén megvallották véleményüket és vo-

nakodtak esküt tenni. Ez azonban a székelységnek elenyésző kisebbsége volt és nem vezethette arra Izabellát, hogy az egész székelységen bosszút álljon annál is inkább, mert midőn az 1557 évi országgyűlés elrendelte az esküfételt, kétségtelenül az addig esküt nem tett székelyek is engedelmeskedtek.

A királyné és a székelyek között más dolog okozott el-
lentétet.

Izabellára az országgyűlés olyan jogokat ruházott, melyek felülmúlták a régi királyok jogait. A sokáig mellőzött sőt elnyomott élvhaihászó, uralomra és csillogásra vágyó asszony élt ezekkel a jogokkal. Fráter György alatt is, Sziléziában is a szegénység miatt panaszkodott legkeservesebben; a kis országának vállalnia kellett egy aránytalanul költséges udvartartás és a török adó terhét a nélkülözhetetlen normális kiadásokon felül is, és éveken át véreznie kellett a »részek« visszacszerzése miatt. Ferdinánd nagyobb segélyforrásai mellett megtehetette azt, hogy elismerte a székelyek adómentességét; de ezt nem lehetett fenntartani, amióta Erdély részeivel magára maradt. Az 1556. országgyűlés kimondta az alapelvet, hogy a székelyek és szászok egyenlő terhet kötelesek viselni (*domini Siculi et Saxones aequalia onera portare debebunt*). Majdnem ugyanezen szavakkal az 1558. tordai gyűlés is. (E. O. E. II. 61. 91.) Az elég sűrűn tartott országgyűlések esetről esetre állapították meg az adó összegét és számítva a székelyek ellenállására, felelevenítették és törvénybe iktatták azt a régi elvet, hogy amiben két nemzet megegyezik, a harmadikat is kötelezi. (E. O. E. II. 73.)

A székely követek hasztalan érveltek, hogy a terhet a nép nem tudja elviselni. Az államtudomány még akkor nem tartott ott, hogy a jövedelem arányában adóztasson, a statisztika sem volt ismeretes. Találomra állapították meg az adót. Ma tudjuk, hogy helytelen volt a három nemzet között egyenlő arányban felosztani az adót, mert először is a három nemzetnek sem területe, sem pedig népessége nem volt egyenlő, — és főképen nem volt egyenlő népeinek jövedelme. A székelyföld megművelhető területe az első pontos statisztikai felvétel szerint (Galgóczy) Erdély művelt területének csak egyötöd része és a legjobban jövedelmező (mert akkor az emberek több bort ittak), szőlővel beültetett területnek csak egytizenharmad részét képezte. Időjárása is a termelésre kedvezőle-
nebb volt a más két nemzeténél. Ha még a földművelés tekintetében is hátrányos volt helyzete, az ipar és kereskedelem szempontjából össze sem lehetett hasonlítani a szászokkal, akiknek anyagiakban kifejezhető nagy kiváltságai voltak, míg a székelyeké inkább elméleti és személyi volt. Jelei mutatkoznak ugyan annak, hogy a székelyek is iparkodnak, de iparuk és kereskedelmük csak addig fejlődhetett, amíg a szászok érdekét nem sértette. Számítalan esetben a szászok régi privilegiuma-

ikra való hivtkozaással, fenyegetőzéssel és ajándékokkal a királyokkal és fejedelmekkel szeptették nyakát a székely ipar és kereskedelem fejlődésének. Minthogy a vámokat és huszadot ők kezelték, maguk is sokat tehettek és tettek ebben az irányban. Ezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a székelyek már akkor is aránytalanul lettek volna adóztatva, ha a három nemzetre eső adónak csak egyötödét (tehát 5000 frt helyett 3000 frtot) fizették volna. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a katonaság terhét mindkét nemzettel szemben jóval nagyobb mértékben viselték. Kb. hatszor-nyolcszor nagyobb haderőt állítottak ki *saját költségükön*, mint azok.

Amily tisztán látjuk ma ezeket, épen olyan ködbe vesző homály volt az egykorúak előtt. Csak azt érezték, hogy nincsen jól a dolog és így a székely követek régi privilegiumaik és panaszaik hangoztatásán túl nem tehettek egyebet. — húzták, halasztották az adó megszavazását azzal, hogy testvéreikkel meg kell beszéljüök a dolgot; ezt azonban illuzoriussá tette a más két nemzet határozata. Nolle-velle, fizetni kellett az adót, melynek összege 3000—5000 frt között változott. Csak az adó felosztási kulcsának meghatározása és behajtása körül intézkedhetett a nemzet tetszése szerint. Mikor akadozott a dolog és a primorok önzése miatt (akik zselléreiket kivonták az adó alól) a népet tönkretették az aránytalan terhekkel az országgyűlés beleszólt az adókötelezettség kulcsának megállapításába is, hogy eltüntesse azt az anomaliát, hogy a más két nemzet által fejenként fizetett 99 dénáros adó a Székelyföldön 150 dénárra emelkedett. Adómenteseknek ismerte el az őst, most már *gyökeresnek* nevezett primor és prinipilus családokat, a vegyes sokaság vagy a község (*promiscua multi tudo seu communitas inter Siculos*) épen úgy fizeti az adót mint a nemesek jobbágyai. Végre elrendelték az adózók összeírását is.

Hasonlóan újra rendezték a székelyek hadi kötelezettségeit is. Izabellának nagy előnye volt, hogy feltétlenül élvezte a szultán támogatását és Lengyel-, Francia- és Angolország jóindulatát is. Uralma és országának biztonsága külpolitikái alapokon nyugodott; emiatt nem volt szüksége nagyobb hadügyi erő kifejtésre. Ebből még világosabban megérthetjük, hogy neki inkább pénzre volt szüksége, mint hadseregére. *A székelyeket csak olyan uralkodók tudták igazán megbecsülni, akiknek igénybe kellett venniök katonai erőnyeiket.* Minthogy a székely köznép adózóvá vált, felmentették a hadiköteletség teljesítése alól. legfeljebb egytizenhatod részét vették igénybe; a hadkötelezettség feltétlenül csak az adómentes primorokat és prinipilusokat terhelte. Az utóbbiakat régi gyakorlat szerint személyes feikelésre kötelezték, az előbbieket jobbágyaik arányában állítottak még maguk mellé katonákat. (E. O. E. II. 16. 36, 73. 75. 91. 96. 105.)

A köznép helyzetét nagy mértékben rontotta, hogy a primorok dézsmát is kezdtek szedni tőlük. Mikor erről Izabella értesült, a visszaélés eltiltása helyett ő is jogot formált a dézsmához. (E. O. E. II. 125. Sz. O. II. 153. 105.)

Igy történt, hogy a régi székely szabadságnak romjai is alig maradtak legalább is a köznépet illetőleg és annak helyét elfoglalta a kiáltó nyomor. Voltak bizonyára a primorok és príncipilusok között olyanok, akik önzően élvezték azt, amit részükre a sors megkímélt, sőt tapasztalván azt, hogy János Zsigmond nem törődik a nép nyomorával, a helyzettel rútul visszaéltek, a népet húzták, vonták, nyomorgatták. A csikiak pld. Márton Péter, Betz Pál, Antal Péter, Tokai György és Székely János kegyetlensége miatt panaszkodtak (Sz. O. II. 180.), de általában főemberek és nép között nem fejlődhetett ki az a lelketlen viszony, mely a magyar nemes és jobbágyok között volt. A vérközösség érzete és ama nagy scithuai hűség és szent hagyomány, a nemzeti tudattá erősödött közös nemesség megbecsülése az előkelők többségét is a község mellé állította, mert rendi felfogás szerint a nemességgel nem fért össze az adófizetés. Már pedig kétségen felül álló tény volt, hogy a székely köznép is nemes.

Évekig forrt, gerjedt a nemzet elégedetlensége, míg tetté izmosodott. Az 1559. évi segesvári országgyűlésen előterjesztették sérelmeiket és kérték, hogy Ő felségeik erősítsék meg régi szabadságaikat.

Kaptak erre egy rémhosszú írást, amely egy nagyon átlátzó ürügy leple alatt tapintatosan kitért legfontosabb kérésük elől. »Mint hogy a székelyek semmi privilegiumot nem adtak. Ő felségek semmi privilegiumot nem adhatnak nekik és nem konfirmálhatnak. Mindazáltal az jelen való articulásokban kegyelmesen végeztenek jó rendet szabni és nekik pecsét alatt kiadni és úgy rendelték a dolgot, amennyire lehetett, hogy ennyi nehéz dolgok között mind az közönséges szűkségre és az ország megtartására, mind pedig az ő szabadságoknak megoltalmazására kegyelmes gondot viselnek«.

Kétségtelen, hogy száz meg száz esetben erősítették meg az uralkodók általánosságban régi privilegiumokat, lényegében az az eskü is, melyet Izabella 1556-ban tett, ilyenféle megerősítés volt; azonban egy ilyen általános megerősítésnek az volt az akadálya, hogy az sértetlenül fejelevenítette volna a székelyek megsértett jogait. Ha csak az lett volna a nehézség, amit a határozat mond, hogy nem mutatták be régi privilegiumaikat, — azon is könnyű lett volna segíteni; de akár Mátyás király, vagy II. Ulászló, avagy Ferdinánd néhány évvel előbb kiadott privilegiumát mutatták volna be, ezekből úgy is ki kellett volna hagyni azokat a pontokat, melyeknek megsértése volt a székelyek legfájóbb sérelme.

Egyébként a kiadott oklevél hangsúlyozza ő felségeik jó indulatát »székely uraim« iránt, akikhez »mindenkor kegyelmes és kegyes tekintettel voltak és az ő szabadságuk megtartásának kedveztek« és ez után is »amennyire lehetséges az időnek nivoltáért, eltökéltették megtartani«. Ez az igazi felelet a régi privilegiumok megerősítésére. E helyett az oklevél intézkedéseket tartalmaz az adófizetésről a kapuk összeszámlálásáról, a hadfelkelésről, a székely városok külön szakasztásáról »egyéb székelységtől«, mert azok portaj adót fizetnek, a királybírók tiszttségéről, az igazságszolgáltatásról, a moldvai vajdasággal való érintkezésről. (E. O. E. II. 117. 122.)

Ebből a székelyek megérthették, hogy szó sem lehet azon szabadságaik és jogaik visszaállításáról, melyeket Ferdinánd szívesen megerősített és így azzal a változással, melyért sokat harcoltak és szenvedtek, csak maguknak okoztak kárt. Sok embernek volt módjában meggyőződni arról, hogy Izabella nem ismert hálát, a székelyek is azt tapasztalták. Ezen tapasztalat nyomán az elkeseredés nem tört ki azonnal lázadásban, de a hangulat érett volt arra. Izabella nem sokára búcsút vett az életvilágtól, fiára maradt a nehéz örökség, hogy a rövidlátó és szeszélyes asszonyi uralom által felhalmozott nehézségekkel szembenézzen.

János Zsigmondnak legfőbb ambíciója az volt, hogy visszaszerezze atyai örökségét. A »részekért« még kíméletlenebbül megindult a küzdelem és ebben a székelyeknek oroszlánrész jutott. Possevino olasz történétíró, aki adatait főképen Báthory István lengyel királytól kapta, említi, hogy a székelyek néha 20.000 embert állítottak ki a Ferdinánd elleni harcokra, már pedig a rendi világ felfogása szerint nemesnek lenni, harcolni és adót is fizetni, összeférhetetlen dolog.

A székelyek elégedetlensége olyan tényező lett Erdélyben, melyre bátran számíthatott minden olyan főrekvés, mely János Zsigmond ellen irányult. Miksa érkezettnek látta az időt Erdély visszaszerzésére, amikor sikerült a moldvai vajdai székelybe ültetnie a szédelgő Heraklides Jakabot. Az akciót Balassa Mányhért megnyerésével kezdte meg, aki árulása után összeköttetésbe lépett a székelyekkel és a szászokkal is.

A székelyek és szászok immelámmal teljesítették hadikötelezettségüket már az 1561 évben, amikor János Zsigmond mozgósított Heraklides vajda ellen, (E. O. E. II. 142.), melyet megelőzőleg szűkségesnek tartotta a székely közállapotok zűrzavarában részletesen megállapítani az adó- és hadkötelezettséget és elrendelni a hadra kötelezettek megmustrálását és jegyzékbe foglalását (Sz. O. III. 318.)

Balassa árulása után Heraklides vajda vezérét, Székely Antall, Balassa pedig saját titkárát, Deák Józsefet és Baksai Tamást küldte a székelyekhez (E. O. E. II. 147.) Ezek munkája is hozzájárult ahhoz, hogy midőn János Zsigmond Balassa

támadása ellen hadfelkelést rendelt el, csak a székely urak engedelmeskedtek, de a község megtagadta a hadi adó fizetését és a hadrakelték is kijelentették, hogy addig nem teszik le a fegyvert, míg régi szabadságukat vissza nem szerzik.

Balassa és Báthory András azzal a biztos tudattal törtek be a Partiumba, hogy a székelyek is lázadásukkal segíteni fogják hadműveleteiket. Báthory András meg is írta Miksának: »a székelyek roppant adók által nyomtatván kevés fáradsággal megnyerhetők, ők a király asszony fia ellen fel fognak kelni».

Ugy is történt; de elkésve. A primorokból és primipilusokból álló székely sereg részt vett még a Balassa Menyhért és Báthory András betörése elleni harcokban, mert az ügynökök nem tudták előkészíteni a megállapított időre a felkelést. Csak átmenetileg okoztak némi zavart, még pedig azért, mert egyik ügynök, Valkai Miklós felfedte a tervet János Zsigmond híve, Báthory István előtt és így idejében meg tudták akadályozni a lázadás kitörését. Valkai kegyelmet nyert, Forró Miklóst, a lázadás szerzőjét elfogták és halálra ítélték, de midőn az ítéletet végre akarták hajtani Tordán, a nép kiszabadította. Székely Antalt nem tudták elfogni. Ő tovább szervezte a lázadást, mint a viszonyokat jól ismerő székely. Udvarhelyre nemzetgyűlést hívott össze, melyen körülbelül 40.000 ember jelent meg tehetsége szerint felfegyverezve. Itt esküt tettek arra, hogy addig le nem teszik a fegyvert, míg vissza nem vnyják régi szabadságukat.

Érintkezésbe léptek a szászokkal is. Székely Antalnak bizonyára tudomása volt arról, hogy Miksa megbízottai őket is felkeresték. Minden szász székbe két követet küldtek a székelyek, hogy régi szövetségük értelmében őket csatlakozásra szólítsák, mit ha elmulasztának, a földdel egyenlővé teszik városaikát és még a csecsemőket is kiirtják. Segesvár jóindulatáról és készségéről biztosította őket és talán Beszterce is, de állásfoglalásukat a többi szék határozatától tették függővé. Szeben városa még mielőtt a követek hozzá érkeztek, már értesült a székelyek határozatáról és körlevélben figyelmeztette a többi szász székot, hogy a székelyek felhívását visszafogja utasítani. »Az országban csak egy felsőség van, és annak engedelmeskedni kell. A lázadás bűn Isten ellen is.« — írják. (Sz. O. II. 160. III. 319. Quellen Brassó IV. 138. Eder Scriptores R.T. I. 71. Deutsche Fundgruben II. 93.) Szebenbe Antalfy Mátyást és Ember Jánost küldték azzal a kívánsággal, hogy csatlakozzanak és két seniort küldjenek hozzájuk, hogy tanácskozzanak régi szabadságuk visszaállításáról. A szebeniek a követeket János Zsigmondhoz kísértették, aki kihallgatta őket és visszaküldte Udvarhelyre azzal az üzenettel, hogy sérelmeiket orvosolni fogja, ha leteszik a fegyvert. Leccsendesítésük végett még két követet is küldött, hogy adják elő sérelmeiket; de a nemzetgyűlés a követeket visszatartotta né-

hány napig, míg a hadi előkészületeket megteszik — és azzal a válasszal bocsátották vissza, hogy régi szabadságuk védelmére fogtak fegyvert és addig le nem teszik, amíg azt ki nem vívják. Ez formális hadüzenet volt.

János Zsigmond is összevonta hadait, segítséget kért a havasalföldi vajdától, várta a török csapatokat is, melyeket Balassa támadása ellen kért, de arra törekedett, hogy a lázadást lehetőleg minél kevesebb vérontással saját erején verje le. Nagy erőt vont össze; 20.000 embert mozgósított és maga Segesvárra szállt, hogy közel legyen a székelyekhez. A városnak szemrehányásokat tett a lázadással való kacérködés miatt; a magistratus féltében megnyitotta kapuit és fegyveres kíséretével bebocsátotta.

Addig is míg csapatai összejönnek Majláth Gábort küldte az udvarhelyi székelyek ellen, valószínűleg azzal a rendeltetéssel, hogy a maroszléki és keleti székelyek egyesülését megakadályozza. Majláth egyik elég szavahihető történetírónk, Forgách Ferenc szerint kezdetben résztvett a lázadásban, de egyik árulója lett annak.

A lázadó székelyek katonai szervezetét nem ismerjük. Fővezérnek *Pálfalvi Nagy Györgyöt* választották; vezértársai lettek Gyepesi Ambrus és Bán András. A vezérekre igen nagy feladatot várt. Szervezni, felszerelni, fegyelmezni és begyakorolni azt a tömeget, mely katonának született ugyan, de amelynek katonai szolgálatát régóta nem vették igénybe. Ilyen nagy feladatnak csaknem lehetetlen megfelelni rövid idő alatt. Hasonló esetben csak egy taktika lehetett volna helyes: a döntő ütközetet kerülni és apró csatározásokban kiforrani engedni a sereg harképességét. Ez főképen a fegyelem kérdése, aminek a forradalmi hangulat nem kedvez.

Pálfalvi Nagy György katonai múltját nem ismerjük. A forradalom nem is az érdem és rátermettség szerint válogatja ki embereit. Jó tanácsadóknak nem lett volna hiány. Mellette volt talán Székely Antal, a kiválóan tapasztalt vezér, a lázadókkal tartott több primor: a nagy tekintélyű Szentpáli Kornis Mihály, Lázár István és János, Szentmihályi Geré, Miklós és Benedek, Csuky Mihály, Székely Mihály, Farkas Pál, Bernáld Ferenc, Kátay Ferenc és György és Andrassy Márton; de ezek valószínűleg kellő szerephez nem juthattak.

Az Udvarhelyről Maroszlék felé vonuló sereget Majláth Gábor támadta meg, de vereséget szenvedett. Az után egy szász krónikás szerint valami Mihalschi (?) (valószínű Mihályfi) Tamás nevű magyar nemes akarta feltartóztatni, de őt is visszaverték. A vert sereg Marosvásárhelyre vonult vissza és a volt ferencrendi kolostorban ütött tábort; a székely sereg pedig Holdvilágig jutva igyekezett a környéket hatalmába keríteni. Ennek a seregnek vezérei voltak Nagy György és Gyepesi Ambrus.

A másik sereg Bán András vezetése alatt Marosszéken, az ákosfalvi réten táborozott. Onnan tört rá Mihályfi Tamás koronkai kuriájára és azt teljesen elpusztította, elfoglalta Szászrégent, Görgényt, és felperzselt Gernyeszeget. Ez a sereg Vaja és Kisgörgény között állott, amikor János Zsigmond Radák Lászlót és Pekry Gábort küldte ellenük 2000 válogatott lovas-sal. Radák és a vásárhelyi kolostortól előtörő Majláth két oldalról egyszerre támadta meg őket. A székelyek *Deust* kiáltának és vitélzül harcoltak, de legyőzettek. Sok székely elesett, sokan fogságba estek, a többi pedig szétszaladt. Bár ez a lázadóknak kisebb csapata volt, de a vereség híre egyszerre lehangolta a székelyeket. Ellenállásra többé nem is gondoltak. Vezéreiket: Nagy Györgyöt és Gyepessit megfogták és »királnak küldék« maguk pedig házukhoz oszlának.

A nagy esemény a székely balladák gyorsaságával pergett le, — még ma is él erről a nép emlékezetében a következő vers:

Zsoldos néppel Radák, Majláth,
Megtörték a székely hadát.
Orruk, fülük megcsonkázták,
Szabadságát megnyirbálták.

A nagy háborúnak hamarabb vége lett, mint képzelnünk lehetett. Közben megérkezett a király segítségére a havasalföldi vajda törökkel elegyes nagy serege is, mely a Székelyföldön táborot ütött. Rabolva, dulva várta a további parancsot. Meg is jött a király követe, de azt a váratlan parancsot hozta, hogy nincs reájuk szükség; szép rendben, kártétel nélkül vonuljanak haza. Ez nem nagyon tetszett a zsákmányéhes hadnak, de engedelmessé kellett. Három csoportra oszolva vonultak ki Erdélyből; vezérük 6000 emberrel a Barcaságon vonult át szép rendben, minden kártétel nélkül (Verancsics II. 104. Quellen Brassó V. 138.)

A székely nép tehát csaknem küzdelem nélkül fejadta a harcot és okosan tette. Balassa a török segélycsapatok érkezésének hírére már előbb ugyanezt tette. A holdvilági tábor bizonyára értesült arról, hogy milyen nagy erőt vont össze ellenük János Zsigmond és arról, is, hogy a havasalföldi sereg is megérkezett. Okosság volt kitérni az egyenetlen harc elől, de még okosabb lett volna előbb elfogadni a király ajánlatát a sérelmek orvoslását illetőleg.

János Zsigmond *Segesvárra országgyűlést hívott össze*, »és oda az erdélyi urakat mind elhívá hitetlenség alatt, hogy megérthesse, kik legyenek a székelyek feltámadásának okai.« Meg kellett jelenni fejenként a primoroknak és primipilusoknak, a község pedig minden székből 16 választott követet küldött. Ezek minden széktől magukkal vitték a szék könyörgő levelét, melyekből kiderült, hogy a lázadás oka a főemberek zsarolása. A csíjak pld. felsorolják az erőszakoskodó és zsaroló főemberek

nevét és jellemző székely észjárással adják elő, hogy *akaratauk cilenére* (!) hogyan sodródtak bele a mozgalomba. A hadnagykok összehívták őket, hogy adják elő panaszait. Össze is gyűltek, de ők csak panaszkodni akartak, nem pedig ő felsége ellen támadni. Mikor azonban sokan voltak, hatot elválasztottak belőlük, azok pedig hajlani, kergetni kezdték úgy a lófőket, mint a szegény népet. Ők pedig mentek. Más bűnük nincs, legyen tehát a király kegyelmes az egész községnek, ne nézze vélküket! (Sz. O. II. 180.)

Egy szász krónikás szerint az országgyűlést a segesvári templomban tartották. Bár a király a székelyeket *salvus conductus*sal, menlevéllel hívta, mikor összegyűltek, Csáky István kancellár egy írással megjelent. Arról felolvasta a bűnösök nevét, azokat mindjárt elfogták és kihallgatás nélkül azonnal kivégezték. (Deutsche Fundgruben II. 93.)

A kivégzettekéről nem maradt pontos névjegyzék. Az bizonyos, hogy János Zsigmond a két vezért karóba húzatta, a bűnösnek talált primorok egy részét kivégeztette, a többit elzáratta. Egy részük börtönben halt meg, a más része 1565-ben szabadult. A kisebb bűnösöknek levágatta orrát és fülét és úgy szabadon bocsátotta.

Verancsics híradása szerint (II. k. 103.) »János király fia« 1300 székelyt vágata le és az elfogottak közül is sokat rút halállal öletett meg. Itt említem meg azt az érdekes adatot, hogy a megcsónkított székelyek hogy legalább fülük helyét eltakarják, hosszú haját eresztettek és példájukat követték a többiek is. Ennek emléke még ma is megmaradt. Szentmártoni Kálmán barátom közlése szerint Pálfalván, (a lázadók vezérének faluja!) és környékén most is hosszú haját viselnek a székelyek.

A kegyetlen megtorlással János Zsigmond csak a személyi ügyet intézte el, de gondoskodott arról is, hogy a jövőben hasonló lázadás ne keletkezhesen. A gyógyszer már jó előre kieszelte anyja a hisztériás asszonyok előérzetével. Az 1557. országgyűlésen kimondatta, hogy hűtlenség esetén a székelyek birtoka is elkobozható. (E. O. E. II. 75.) A székelyek gyakori forrongásáról, úgy látszik, az volt a vélemény, hogy az az ők természetrajzához tartozik. Kifejlesztette azt a nagy szabadság, és abból a jogukból származó biztonságérzet, hogy a székely vagyonát nem lehet elkobozni, mert azt halálbüntetés esetén is ártatlan családja öröklí. Izabella csodálatos felületességgel és asszonyi logikával úgy gondolta, hogy a székely nem ősi jogainak elvétele és az emberetlen zsarolások által okozott nyomor miatt lázadozik, hanem azért, mert legnagyobb gyönyörűségnek tartja, ha minél előbb felakasztják, vagy nyársba húzzák, hogy birtokát utódai örököljék. Miután az országgyűlés elfogadta ezt a logikát és meghozta határozatát, most jó alkalom volt azt végrehajtani.

János Zsigmond tehát ítélkezett a jövő generáció fölött is. Aranyosságuk nem vett részt a lázadásban, tehát ott változatlanul maradt minden. A főemberek és főfők sem vettek részt olyan nagy számban, hogy az egészet jogvesztettnek lehetett volna nyilvánítani; a bűnösöknek elkobozta birtokát, a többit pedig kényszerítette, hogy birtokáról kérjen adománylevelet. Így a *ius regiumot* bevezette a Székelyföldre. (Barabás 336.)

A község olyan nagy tömegben vett részt a lázadásban, hogy jogosnak látszott az egészet egyetemes büntetéssel sújtani; az egész néposztályt jobbágygá tenni. Főember és földönlakó között megszűnik a clientela meghitt, emberséges viszonya, a földönlakó rabszolga lesz amit szebben hangzó néven magyar jobbágyoknak neveznek. A községnek az a része, mely addig meg tudta őrizni függetlenségét, a fejedelem jobbágya lesz, természetesen olyan formán, hogy eddig használt nyílföldje is a fejedelem tulajdonába megy át és őt a fejedelem tetszése szerint szolgáltatja akár jobbágyként, akár darabontként.

Már megcáfoltam azt a véleményt, hogy a Székelyföldön 1562 előtt nem volt jobbágy, helyesen úgy mondhatjuk, hogy nem volt székely jobbágy. Most a székelyeknek egész tömege süllyedt a jobbágyországba, sőt lényegesen rosszabb helyzetbe, mint addig a székelyföldi jobbágyok voltak, mert azoknak 1562. előtt szabad költözési joguk volt, ami ezután megszűnt és beköszöntött a földhöz kötött állapot. (Sz. O. IV. 21.)

A székelyeket fel is kell híjtani. Hallatlan dolog, hogy eddig meg tudták őrizni fajuk tisztaságát, földjük székelységét; a *ius regium* igen üdvös arra, hogy ez a brutális faji alap megszűnjön és idegenek is megköstöljék a székelyföld gyönyörűségeit. Egy új lársadalmi osztály keletkezik a János Zsigmond és utóda, Báthory István adományai folytán, a *donatariusok* (adományosok) osztálya. Új ez az osztály nemcsak Székelyföldön, hanem a magyar jog szempontjából is. Az ősi magyar birtokjog megemésztette a középkorban a *hübéri elemeket*, a János Zsigmond adományosai kifejezetten hübéreseket, mert az adomány bármikor visszavonható, csak a fiúk örökölhetik, a testvér már nem. Az adomány a birtok arányában meghatározott hadi szolgálatra kötelez (Sz. O. IV. 128.) A fejedelemtől függő viszony tartja vissza az adományosokat attól, hogy a székelyekkel érzelmi közösségbe olvadjanak, sőt feladatuk, hogy öröködjenek, árulkodjanak, gyalázzák és nyúzzák a székelyeket. Aki a XVI. századi udvari történetírókat olvassa, lehetetlen, hogy figyelmét elkerülje az a megvetés, lenézés és rosszakarát, mellyel a székelyekről írnak, mert a székely Erdély legmegvetettebb, legutolsó népe lett. A donatariusok száma nem is volt olyan csekély; a székelyek 1571 évi panaszában olvassuk: *Sok idegen népet szállíta mi közinkbe*; kiváltképen Marosszéket teljességgel azoknak adta. (Sz. O. II. 326.)

Felforgatta a székely igazságszolgáltatás rendszerét is, mert az igazsággal is lehet fogni és zsarolni az embereket. Eltörülte a felebbviteli fórumokat, a székely székektől a táblához lehet felebbezni, de nem követek, hanem írás által. Bár a dekrétum is (Verbőczy Tripartituma) elismeri a székely jogi szokások érvényét, a tábla hol a magyar, hol a székely jogot rángatta elé, aszerint, hogy a grata personáknak mi volt a kedvezőbb. Pör pedig Isten jóvoltából bőven volt, mert a nagy felforgatás nagy jogbizonytalanságot és sok vitás esetet szült. (Sz. O. II. 178. 249.) A királybírák zsarolásra használták bírságkiszabási jogukat is. (II. 180.)

Megszüntette a székelyek katonai és közigazgatási szervezetét is, »az székelység kapitányság alá vettetik« és meg is számláltaték. (Sz. O. II. 281.) János Zsigmond a székelyek főkapitányává Pekry Gábort nevezte ki, megparancsolván a székelyeknek, hogy tőle hallgassanak és neki engedelmeskedjenek. (Sz. O. III. 326.) Az egyes székek főlé kapitányokat nevezett ki. Ezek idegen sereggel vonultak be és türhetetlen katonai uralmat rögtönöztek. Közöttük János Zsigmond alatt leghirhedtebb volt Telegdi Mihály és »az ő utána való tisztartók, királybírók és különbnél különféle ispány és szabadosi«. (Sz. O. II. 328.) De hasonló szörnyeteg mások személyében is akadt.

A zsarnokság sohasem érzi magát biztonságban. Azt beszélték, hogy a székelyeket nem lehet eléggé tönkretenni és megfélemlíteni. A kapitányrendszert ki kell tehát egészíteni két vár építésével. Erre a legalkalmasabbnak találták Udvarhelyt, melynek várát már Báthory István újra építtette és Várhegyet. Mindkettőnek már fekvése mutatja, hogy nem honvédelmi szempont, hanem a székelyek megzabolozásának célja vezette János Zsigmondot. Az előbbt el is nevezte *Székely lómadt*, az utóbbit *Székely bánja* várának, de nevezték az Udvarhelyt *zabolavárnak* is. Valószínű, hogy az egyiptomi gulákat sem építték több keserűség és kegyetlenség árán, mint ahogy most a székely községet, sőt lófőket is hajtották a kényszermunkára! A várakhoz uradalom is illik. Semmi sem volt könnyebb: egy tollvonással a jobbágy községek egész sorát kapcsolták hozzájuk. A várakhoz azonban ágyuk, szakállások, puskák, és puskapor is kell. Az is akadt: a háromszéki határon lévő várkastélyokból és varjúvárakból — melyek az országot török és oláh ellen védték volna, — egyszerűen elvitték mindent. Ha az ellenség becsap, az sem baj, az is csak a székelyeket gyengíti! (Sz. O. II. 331.)

A jus regium bevezetése a gazdasági életben is új világot teremtett. Eddig a bányák a székely nép tulajdonát képezték; most a király »lárházához« foglalták a *só, kén és vasbányákat*, de olyan ravaszul, hogy azok művelésére a székely köznépet kényszerítették. Most már külön székely sókamarát állítottak fel. Minthogy a főemberek és lófők nemesi jogait elismerték,

megkapták az ingyen sót, mint a nemesek, de úgy hogy a vágási díjat, a girapénzt és a kamarásoknak az ajándékot megfizessék. (Sz. O. II. 166. 225.) Halálos komolysággal vették a kisebb királyi haszonvételeket. A kapitányok malmokat építettek az Olton, Maroson és két Küküllőn és megjelölték egy jókora területet, melyről a szegénységnek oda kellett járni örökleni, még ha közelebb találtak volna is régebbi malmokat. Eltiltották a vadászatot és halászatot.

Megszorították a tizedet. Régen az állatokból csak az üzetett tizedet, akinek legalább 10 marhája volt; most 5 után elkívántak egy felet, hét után már egyet vettek és esztendeig is eltartatták a szegény emberekkel. A tizedet régen pénzen is meg lehetett váltani, még pedig bárányt hat, süldőt négy pénzért, mostantól kétszer annyit kívántak. (Sz. O. II. 180.)

Ami kevés kereskedelmi lehetőséget a szászok önzése engedett, most azt is megnyomorították a vámokkal. A lázadás emlékére született a berecki vám is, hathatósabb vámolási lehetőség kedvéért. (Sz. O. II. 330.)

Ezekhez a csekélységekhez járult az adó.

Alapelv lenne, hogy a primorok és primipilusok nemesek, tehát adót nem fizetnek, de amikor a Székelyföldre bocsátott zarnokok serege látta, hogy szabad a vásár, az adót megvették »a főemberen és szolgáján is, a lófőn is és szolgáján is, a szegény emberen is megvették, továbbá a béres szolgáján is«. (Sz. O. II. 179.) A fejedelem intézkedése szerint a következő lett volna a jogállapot.

A főnép és lófő csak hadakozással tartozik, adót nem fizet.

Adómentesek a főnép azon szolgálai is, kik urokkal egyetemben hadiszolgálatot teljesítenek. Mindenki más adóköteles, még pedig:

1. kinek 6 frt. értéke van, fizet 1 frtot.
2. kinek 5 frt. értéke van, fizet 50 pénzt.
3. kinek 3—5 frt. értéke van, fizet 25 pénzt.

Kínél falu nyila van (bár azt nem vették tulajdonnak!) megrovatik a nyilak száma szerint.

Hogy az adót igazságosan vessék ki, minden székben a királybíró kinevez a lófők közül négy »felelőt« és ugyanannyit választ a szegény nép is. A kirótt adót 15 nap múlva köteles a falu a székes helyre beszállítani (Tört. Tár 1906. 138.) azonban a valóságban az adószedők kivetés után 24 órán belül hajtották be a helyszínén. (Sz. O. II. 178.)

Ebből megítélhetjük a rendszer istentelenségét: 6 frt. vagyon után 1 frtot fizetni minden évben és még meg is élni, gyermekeket nevelni... Gyermekeket nevelni? Azon hamar túl voltak..., a gyermekeket sokan nem nevelték fel, hanem eladták, hogy az adót fizethessék!

Nincsen-e igaza feljajdulásuknak, mikor az erdélyi országgyűlésnek írják: »Estenek azelőtt való fejedelmek alatt is némienemű egyenletlenségek, háborúságok, melyek veszedelmek voltak és nem kellett volna lenni«... »az előző fejedelmek sokakat bennük meg is büntettek, de soha úgy meg nem büntették és rontották az székely nemzeiséget«, mint János Zsigmond tanácsa és »ti kegyelmek országul«. (Sz. O. II. 322.)

Készakarva nem az országgyűlés megtorló végzését ismer tettem, hanem a tényleg kiadott rendelkezéseket; de még ez sem elégséges, mert a végrehajtás túltesz az intézkedések istentelen szigorán is.

Való igaz, hogy a székelyt reális korszakokban gyűlöli és csak ideális korszakokban érti meg a magyar. Akkor is »tán csodálja, ámde nem szereti«, mert a székelyben mindig gőmentől lát: olyan képet, amelyennek neki is kéllene lennie! A magyar, mint a Vergilius kigyója, gyakran dühöngött önmaga ellen is, — és most János Zsigmond fogdmegjei megmutatták, hogy hogyan tud dühöngeni a székelyek ellen. Bűnlajstromuk ismertetése, mely megszegyénítené a legpogányabb tatár megszálló csapat teljesítő képességét, oldalakat venne igénybe. Kár lenne a szomorú emlékeket részletezni; elég az, hogy János Zsigmond befejezte atyja munkáját: koporsóba rejtte a nemzeti királyság rajongóját, Székelyországot és a székely nemzetet!

Igazság kedvéért meg kell említenem, hogy ő nem így akarta; hízegő bérencei azonban úgy hitték, hogy neki kedveskednek, ha sanyargatják és az állati élet lehetőségeitől is megfosztják a székelyeket. Az uralkodók azonban arra valók, hogy az igazságnak érvényt szerezzenek és a nép javát szolgálják. Ő már hibát követett el akkor, amidőn a székelyek igazságos panaszait idejében nem orvosolta, még nagyobb hibát követett el, mikor az indokolt lázadás után a sérelmeket tetézte, de a legnagyobb hibát akkor követte el, midőn tisztviselői visszaéléseit nem akadályozta meg.

Olyan sebet ejtett Erdélyen, amely csak véletlen gyógyulás miatt nem okozta végromlását.. de az a seb sokáig sajogott és hosszú időn keresztül lázassá tette a kis fejedelemség életét.

A következő év újabb érzékeny veszteséget hozott a Székelyföldnek: János Zsigmond a székelyek és Brassó között a bodzai földért folyó pörben Brassó javára hozott ítéletet. (Quellen Brassó IV. 101. V. 139. Sz. O. V, 102.) Ezen alkalommal a helyszínén is megjelent és olyan beteg lett, hogy halálát várták. Erről értesülvén az éber Jakab deszpota, behatolt a Székelyföldre és a Barcaságba, de miután értesült feigyógyulásáról, visszahúzódott.

Uralkodása hátra lévő részében minden országgyűlés foglalkozott a székelyek panaszával; végre a két más nemzet is megsokalta a visszaéléseket és kérte a királyt, hogy válassza külön az ártatlanoktól a bűnösöket és ne büntesse az egész nemzetet. (Sz. O. II. 206. E. O.E. II. 315.) Talán annak hatására íratta össze azoknak a főnépeknek és lófőeknek névsorát, akik hadjárataiban hűségesen szolgáltak. A segesvári végzéseket nem akarta hatályon kívül helyeztetni, de híveinek sorsán legalább azzal könnyített, hogy nekik jobbágyokat és birtokot adományozott. (Sz. O. II. 208. 213. 243. Danjel cs. o. 11.) Divatba hozta a primorság és primipilatus adományozását is birtokkal, vagy anélkül.

A székelyek elnyomásáról és elkeseredéséről Miksa király is értesült és királyi szavára biztosította őket arról, hogy ha elpártolnak János Zsigmondtól, kegyeibe fogadja őket és régi szabadságaikat visszaállítja. (Sz. O. II. 207.)

Bár még lófő székelyekkel is megtették a kapitányok, hogy adóztatták, várszolgálatra és katonáskodásra is kényszerítették, a székelyek mégis minden adott esetben híven teljesítették hadi kötelezettségüket. 1563-ban, mikor István vajda felülte Demeter vajdát, Daczó Tamás vezetése alatt székelyeket küldött az utóbbi segítségére (Bél Adparatus 88.) 1566-ban szigorú mustra után 10.000 székelyt küldött Gyula ostromára (Sz. O. II. 182. Tört. Tár 1903. 307.) A következő évben részt vettek Nagybánya ostromában. A vár ormára Nagy János székely kalona tűzte ki a zászlót nagy golyózaporban. Ezen érdemeért nemességet adományozott neki.

Hozzájárultak a más két nemzettel egyenlő arányban azújvári és szászsebesi vár építéséhez. Ezzel kapcsolatban értesülünk arról, hogy a székelyföldi porták száma 7444 volt. (Maroszzék 1116. Udvarhely 2085. Csik 1199, Gyergyó 289, Kászon 144, Kézdi 808, Orbai 403, Sepsi 1374. Sz. O. II. 211. 216-221.)

Mikor János Zsigmond észrevette, hogy a székely társadalom szélbontásával az addig jelentős székely haderő nagy mértékben összezsugorodott, a hatalmába jutott székely községből kiválogattatta azokat, akik legalkalmasabbak voltak katonáskodásra. Ezeknek terheit lényegesen könnyítve belőlük egy új hadsereget alakított; ezeket hol pedites pixidarii (gyalog puskások) hol darabontok néven emlegetik. Ezekből 1000 (500—500-as részletben) állandó szolgálatot teljesített udvarában.

Még egy székelyföldi cselekedetéről kell megemlékezni, melyet a legenda annyira felcicomázott, hogy nagyon nehéz a puszta tényt megállapítani.

Köztudomású János Zsigmondról, hogy az Ur utainak buzgó tudakozója volt és az igazság keresése fokozatosan az unitarizmusig vezette. A legenda egyik verziója Blandrata befolyásának, a másik türelmetlenségének tulajdonítja azt az

elhatározását, hogy a régi hithez ragaszkodó csikiakat erőszakkal is unitárius hitre akarta téríteni, azonban a csikiak István pap lelkes szónoklatára ellenállottak és még az asszonyok is fegyvert fogtak, sőt lobogó hajú szűzek képezték az előcsapatot. Nem is várták be, hogy a fejedelem Somlyóig nyúljon, ők mentek elébe a Nagyverdő tetejéig... és visszaverték.

Az egészben úgy, mint azt Losteiner feljegyezte, édes kevés az igazság. Először is János Zsigmond korában több egykorú jelentés szerint a Székelyföldön igen kis mértékben terjedt el a reformáció. Hogy miért választotta volna ki a király, — *aki erőszakosságra hit dolgában soha sem ragadtatta magát, mert azt tartotta, hogy a hit Isten ajándéka*, — épen Csíkot, mikor közelebb is talált volna tennivalót, nehéz megmondani. Anyai szent igaz, hogy a reformátusok által bálványimádásnak bélyegezett katolikus hitet nem szerette és alatta az 1556. évi országgyűlés a katolikus papokat ki is tiltotta. Valószínű, hogy ebből keletkezett valami differencia, de hogy fegyveres összetűzésre nem került a sor, azt újabban a király kíséretében levő Gromo olasz kapitánynak tulajdonítják: ő lett volna az, aki a királyt a fegyveres beavatkozásról lebeszélte (dr. vitéz Kárpáthy—Kravjanszky: Gromo. 22. 1.) Ennek azonban nincs semmi alapja. Az a 10.000 székely, akitől Gromo jelentésében megemlékezik, távolról sem Csík, hanem Nagybánya ellen készült. Különbösen is arra a viszonyokat ismerő historikus nem is gondolhat, hogy János Zsigmond a székelyeket *székelyek élén* merte volna megtámadni. Ismétlem, lehetett valami csetepaté a csikiak és talán az udvarhelyi kapitány között, aminthogy János Zsigmond egész uraldomása alatt voltak kisebb-nagyobb fegyveres összetűzések, — és azt a hagyomány szépen felöltöztette és ilyen formájában örökítette meg a jó öreg Losteiner. Mikor volt ez? — azt sem lehet megállapítani. 1556, 1559. és 1567. között ingadoztak azok, akik a hagyományt időhöz akarták kötni. Már ez is elég séges bizonyosság a hagyomány megbízhatatlanságára, amit fokoz az, hogy ha a csikiak János Zsigmondnak tényleg ellenállottak volna, sőt visszaverték volna — annak nyoma maradt volna Csíknak példás megbüntetésében, mert János Zsigmond királyi tekintélyét büntetlenül megsérteni nem lehetett.

Különbösen János Zsigmondot a székelyek állandó panasza nem engedte nyugodni. Egy alkalommal beutazta a Székelyföldet, kapitányait többször intette a nép kiméletére és látván, hogy a segesvári végzés célt tévesztett, foglalkozott a jóvátétel gondolatával. Egy székely küldöttségnek meg is mondta azt, de mivel országgyűlési határozatról volt szó, országgyűléssel akarja elintéztetni. »A dolog nem kicsi, hanem nagy« — mondta a küldöttségnek.

Erre azonban már nem maradt ideje. Megtért őseihez és így emlékére száradt teljes mértékben az a bűn, melyet elkövetett. Azt, hogy a székelyek nagy részét kiirtotta és példékjei által éveken keresztül módszeresen irtani engedte, soha jóvá nem tehetné volna és azokon a visszaéléseken, melyeket jóvá akart tenni, a szándék alig enyhített. Bűn volt az nem csak a székely nemzettel hanem Erúélyel, sőt az egész magyar nemzettel szemben is; és ezért a bűnért isten utódait büntette meg.

Halála után fellélegzett a székely nép, amelyet Miksa császár már korábban, a speyeri egyesség megkötése után is (1571 jan. 31.) biztosított kegyelméről. (Sz. O. III. 333). Sokan azt hitték, hogy a Szapolyay család kihátrása után Erdély visszatér a magyar király uralma alá, azzal a különbséggel, hogy maga választja vajdáját. A vajdaválasztás némi emociót keltett is. A török szultán Báthory István, Miksa Békés Gáspárt óhajtotta, aki a speyeri egyesség megkötésével jó szolgálatot tett az ország egységének helyreállítása körül.

Kétségtelen, hogy a székelyek Békés Gáspár párthívei voltak. Megbízhatatlan hírek szerint Békés oláh, megbízható oklevelek tanúsága szerint székely származású volt. Abban az időben az embereket születési helyük szerint osztályozták. Forrásaink pld. II. Ulászlót csehnek, testvérét Albertet lengyelnek mondják, I. Miksa császár pedig azzal bizonygatta magyar voltát, hogy a bécsújhelyi vár magyar tornyában született. Békés nevű székelyekkel már találkozunk; Gáspárnak atyja lugosi vjceban volt, ezért tarthatták némelyek oláhnak. Bizonyára az ő hatására kereste fel Miksa kegylevelével a székelyeket, akik várva-várták az ország egységének helyreállítását, hogy szűnjék meg az az ürügy, amely őket szolgálai állapotra kárhoztatta.

A vajdaválasztást azonban úgy intézték, hogy abban minél kevesebben vehessenek részt. Részleges országgyűlést hirdettek, holott a székelyek meggyőződése szerint ilyen fontos ügyet csak egyetemes országgyűlés intézhet el. Megjeitettek tehát a gyulafehérvári országgyűlésen nemcsak a primorok és lófók, hanem a község is minden faluból 3 követet választott és Tövisen táborni ütöttek, várván az országgyűlés megnyitását. A testamentumos urak azonban halogatták a temetést is, hogy a törvény által kívánt egyhangú választást biztosíthassák. Nem csekély dolog volt a két hatalmas császár ellenkező akarata között eltalálni a helyes utat és választani a szabad elhatározás látszatának megőrzésével. Ezért fel sem honlották a szultán levelét, amelyről tudták, hogy Báthoryt ajánlja.

Az urak sok sugás-bugása a végén idegeire ment a székely, tábornak és ellenségesen megmozdult. Avagy talán meg sem

mozdult, csak elhíresztelték, hogy a székelyek rosszban törik fejüket. Báthory István, akire minden szem úgy nézett Gyulafehérváron, mint jövődő vajdára, leveleivel és követekkel igyekezett őket lecsillapítani, amikor arról értesült, hogy fegyveresen 800-an vannak már Tövisen és több is jön utánuk. Mikor annak nem lett sikere, gondolván, hogy ellenségei is izgatják őket ellene, több főembert magához hivatott, hogy szándékukat megtudja. Ezek igyekeztek őt megnyugtatni, de ez annyira nem sikerült, hogy Báthory szoldos katonáit összehívta. A székely főemberek egyike, Betz Pál azonban nem várta meg, hogy Báthory beavatkozzék, hanem maga intézett támadást a tövisi tábor ellen és késő estig tartó harc után őket legyőzte. A nép a sötétben szétszaladt.

Erről az ütközetről csak Bethlen Farkas emlékezik meg (II. K. 246.) a többi forrás úgy adja elő a dolgot, hogy sikerült a székelyeket minden háborúság nélkül lecsendesíteni. A gyűlésen jelen lévő híres Gyulaffy László, a magyar Achilles levelében azt írja pld, hogy »jóllehet a **Zeketek** megháborodtak vala, mert az ő régi szabadságukat kívánják vala, mely szabadságokat az im meghalt kegyelmes urunk elvett tőlük, de *azek is különb-különb okokkal minden háborúság nélkül elcsendesítők*«. (E. O. E. II. 412.)

Kétségtelen, hogy a késői Bethlen Farkas egy másik ütközetet hehez előre. Tövisnél nem volt semmi csetepaté. A székelyek nagy nehezen tudomásul vették, hogy a vajdát nem közönséges országgyűlés választja és így nekik Gyulafehérváron nincs keresnivalójuk; de mivel úgy is jogaik visszaállítása végett jöttek, panaszukat az országgyűlés elé terjesztették úgy a főemberek, mint a község »az ő nyomorúságokból való megszabadulásokért«. A főrendek és lófők panaszából látjuk, hogy János Zsigmond tiszteji a község megfélekezése után velük is szolgamódon bántak és úgy kizsarolták, hogy katonai szolgálatuk teljesítésére alkalmatlanokká váltak. A köznép panaszát pedig ma sem lehet megbotránkozás és mély részvét nélkül olvasni. Helyzetükre a legjellemzőbb az, hogy most már nem is hangoztatják nemességüket, nem kívánnak adómentességet, sőt felajánlják, hogy minden évben készek az 1 frt adót megfizetni »*csak a mostani, Isten ellen való rovás helyett rovasának jámbor, istenes emberek által újabban meg*«. (Sz. O. II. 321.)

Miután Báthory Istvánt vajdává választották, az országgyűlés tárgyalta a székelyek panaszait és a legkiáltóbb visszaéléseknek végetvetett, több sérelem orvoslását a következő országgyűlésre halasztotta. (E. O. E. II. 474.) Báthory, aki kezdetben úgy viselkedett, mint a magyar király vajdája, az országgyűlés után jelentést tett Miksának, melyben kiterjeszkedett a székelyek ügyére is. Fontosnak tartom ezt a jelentést,

mert ebből megismerhetjük a szintizta igazságot, míg a későbbi adatok már megbízhatatlanok lesznek, mert a székely ügyet minden érdekelt fél pártpolitikai szempontból ítéli meg. »Az ország leghatalmasabb nemzetét« — írja Báthory — »János Zsigmond akkor, mikor Ő felségéért fegyvert fogtak, részben kivégeztette és *in genere* régi szabadsága elvesztésével büntette. Hogy léken tarthassa őket, földjükön egy várat és egy várkastélyt építtetett. Ezekből sanyargatták őket és a szegény nép ellen hallatlan kegyetlenségeket követtek el, melyekkel kimerítették és elvadították. Számuk is megfogyatkozott, úgy hogy új összeírást kellett elrendelni. Különösen bánlja őket a székely birtokok eladományozása. Már most is *majdnem* fegyvert fogtak. Követelik régi szabadságaik visszaállítását, a donatariusok eltávolítását. Ő a jövő országgyűlésre ígerte ügyük elintézését. Tudja, hogy ha nem ad kielégítő feleletet, fellázadnak; kéri a királyt, hogy adjon neki utasítást. Világosan tájékoztatja a kétes jogi helyzetről: egyfelől a király *más jogainak sérelme nélkül* megerősítette János Zsigmond adományait, de másfelől esküt tett arra is, hogy mindenkit megtart régi szabadságaiban«. (E. O. E. II. 468.)

Miksa utasítását nem ismerjük. Azt tudjuk, hogy Báthory a fehérvári országgyűlés után kiadta az utasítást az adózó székely nép újabb összeírására eleget tévén e tekintetben az 1571. III. lc. utasításának, amely megállapította, hogy a székelyek *a rajtok való sok különb-külön* nyomorúságért megfogyatkoztak és ezért arra kérte a vajdát, hogy »hív, Istenfő, keresztény személyeket válasszon minden székre és ujonnan számláltassa, rotassa meg őket«. (E. O. E. II. 474.) Az országgyűlés ezen alkalommal nem szabta meg egy összegben a székely nemzet adóját, hanem az adózó porták után vetett ki »a szegénységre« 99 dénárt, tehát kevesebbet, mint amennyit a székely község önként megajánlott. A székelyek Szászsebes megerősítéséhez is további segítséget ajánlottak egyenlően a többi nemzettel. Az országgyűlés igen szívesen fogadta, hogy »a székely uraim is amennyire elegendek lehetnek az ő keves számok szerint« vállalják azt a terhet és látván az ő keserves voltokat ezért kezükbe engedi a székely mezővárosokat és Zaránd vármegyét (E. O. E. II. 377.)

Az országgyűlés humanus határozatához képest Báthory még messzebb ment a jóakarásban. »A hív, istenes« bizottságoknak nemcsak a számlálásra nézve adott jóságos utasításokat, hanem utasította arra is, hogy vizsgálják meg, hogy micsoda földeket foglaltak el a székelyektől a várakhoz és lássák meg, hogy ellehelnének-e a várak azok nélkül; vizsgálják meg, hogy az új adományosok mennyi földet foglaltak el és miként tartják a szegény népet. Intsék a főnépeket, hogy tartózkodjanak a nép zsarolásától és bármi törvényteleniséget tapasztalnak, arról tegyenek jelentést. (Sz. O. III. 335.)

Ezekből a hivatalos adatokból megállapíthatjuk, hogy egy lelketlen uralkodó önkénye Erdély egykori leghatalmasabb és legnépesebb nemzetét mennyire kiirtotta és elkoldusította.

A székelyek méltó elkéseredése és életérdekei azonban nem sokkal Báthory megválasztása után politikai játékszervekké leiltek. Mihelyt Miksa észrevette, hogy a vajda nem sokat ad az ő felkent személyére, titokban régi jelöltjét, Békés Gáspárt támogatta és a székelyekre vonatkozólag Báthorynak olyan utasításokat küldött, melyeknek végrehajtása alkalmas volt arra, hogy ellene a székelyek körében gyűlöletet keltsen. Csak így lehet megérteni azt a látszólagos következetlenséget, mely a székelyekkel szemben elfoglalt magatartásában észlelhető.

Báthory választása után Békés Gáspár Fogarasba vonult és onnan izgatta a székelyeket, akiket nem elégitett ki se az országgyűlés, sem pedig Báthory válasza. Reményüket vesztve nyíltan arról beszélgettek, hogy fegyverrel szerzik vissza szabadságukat, melyet erőszakkal raboltak el tőlük. A köznép tényleg fegyvert fogott, Csík és Gyergyó vezéreket választott semmiféle sem adva Báthory intó szavaira. Az általa összehívott országos értekezlet azt határozta, hogy lehetőleg szép szóval kell lecsendesíteni őket, de alkudozni nem szabad velük, *mert még feljebbalkodottabbak lesznek (!)* Ha nem engednek, ismét fegyverrel kell észretéríteni őket. (E. O. E. II. 408.) A tárgyalás látszólag eredményes volt. Bánffy Pál az udvarhelyi vár tövében megegyezett a csíki székelyekkel. (Sz. O. III. 340.) de az egység a legfájóbb kérdéseket nem oldhatta meg és nem is változtatott a helyzeten.

Ezért a csíki és gyergyói nép neki esett az új adományosoknak, birtokajukat kirabolta, elpusztította, szolgálkat leolte. Megtagadták a várhoz a szolgálatot, sőt megtiltották, hogy bárki a várbelieknek élelmet adjon el. A vashámort leégették, a felhalmozott vaskészletet elhordták. Az elmenekült adományosok Miksához könyörögtek segítségért. (E. O. E. II. 457.) Erre Báthory megerősítette a Székely támadt és Székely bánja vár őrségét és minden előkészületet megtett a lázadás elnyomására. A székely főemberek újabb megtorlástól tartottak és jobbnak vélték, ha nagyobb veszély elkerülése érdekében magukra veszik népükkel szemben az odiumot: mielőtt Báthory megmozdult volna, maguk verték le a köznépet az előbb már említett Betz Pál vezetése alatt. (Forgách 649. E. O. E. II. 410.) Így eleget tettek Miksa akaratának is, aki úgy rendelkezett, hogy Báthory hagyjon mindent olyan állapotban, amilyenben Szapolyay halálakor volt és fegyverrel verje le a lázadást. (E. O. E. II. 490.)

Bár a székely nép nem került szembe közvetlenül Báthoryval, a megtorlás mégsem maradt el. Az 1571 évi novemberi kolozsvári országgyűlés elrendelte a felkelés szerve-

zőinek, vezetőinek és résztvevőinek megbüntetését és a jövőre nézve elhatározta, hogy akik afféle támadást tennének, jószágukat elveszítsék és halállal lakoljanak. (E. O. E. II. 504.) Kjt hogyan büntetett meg Báthory, arról részletes adataink nincsenek; egy szász krónikás csak azt hagyta emlékezetül, hogy a bűnösök *orrát, fülét és ajakát levágatta.* (Chron. Fuschio Lupino Oltardinum II. 68.)

Különben a kolozsvári országgyűlés folytatta a székely ügy félben maradt tárgyalását és megállapította, hogy a székelyek régi kiváltságainak visszaállításáról szó sem lehet, mert arra az idő és viszonyok nem alkalmasak, de nem is érdemlik meg, mert a köznyugalmat egy részük korábban és mostanában is megzavarta. A főnépeket és lófőket illetőleg azt határozták, hogy ki-ki méltósága szerint kapjon birtokot, amit Báthory azzal egészített ki, hogy az adományozásnál az érdemekre és erényekre lesz tekintettel. Ezzel a Szapolyay által lefoglalt székely birtok egy része természetesen a rab községekkel együtt székely kézre került vissza. (E. O. E. II. 514. Erd. Tört. A. I. 290.)

A székelyek a miatt is panaszt emeltek, hogy János Zsigmond a *ius regiumot*, — *a királyi igazságot!* — bevezette a Székelyföldre. Bizonyították, hogy János Zsigmond alatt is csak két úr, Csáky Mihály és Csákán Balázs kapott *ius regiummal* birtokot, ezek közül is az előbbi ügye még most is pör tárgya, csak utóbbi tudott birtokba lépni; most azonban *ius regium* címén ősi birtokjogukat veszélybe sodorják. Ennél közismertebb tény nem volt ugyan Erdélyben, de az országgyűlés mégis időnyerés szempontjából utasította a székely urakat, hogy a következő országgyűlésig bíróság előtt bizonyítsák be, hogy a Székelyföldön nem volt *ius regium*. Erről Báthory jelentést tett Miksának is, aki azt az utasítást adta, hogy ebben az ügyben, ha az végrehajtásra kerül, várja be további utasítását (E. O. E. II. 520.)

Báthory uralkodása tehát elég rosszul kezdődött a székelységre. — és a folytatása még rosszabb lett. Egyelőre nem a vajda, hanem Isten látogatta meg őket egy szörnyű dögvészszel. Ennek pusztításáról egyetlen megmaradt adatunk bőséges felvilágosítást nyújt. Háromszék négy községében 1572-ben 939 ember halt meg pestisben, becslés szerint az összes lakosság kétharmad része! (Tört. Tár 1880. 642. Quellen Brassó IV. 155.) A pestis még 1574-ben is tartott, és rossz termés miatt éhínség is járult hozzá (E. O. E. 441. 553.) Mintha ég és föld összeesküdt volna a szerencsétlen nép ellen!

Ugyanabban az évben az udvarhelyszéki főemberek és lófők kérték sérelmeik orvoslását, amit Báthory saját hatáskörében el is rendelt. Panaszukból láthatjuk, hogy még az előkelőbb osztályok jogait is mennyire megnyirbálták. (Barabás. 299.)

1573-ban elérkezettnek látta az időt Miksa Báthory megalkutatására. Egy leplezett kölcsönt adott Békésnek, melyet úgy kellett törleszteni, hogy vesztegetéssel is szerezzon híveket. A tervet Báthory személyes ellenségeire és a székelyekre alapították. Békés a székely főemberek közül Andrassy Péterre nyerte meg, kinek Báthory nem régen nagy birtokokat adományozott érdemeiért. A toborzás megindult és a székelyeket hajlandónak találták a felkelésre. (E. O. E. II. 444. E. T, T, I. 113. 124.) Ügynökei közül Szentmihályfalvi Péter deák nevét ismerjük. Ő maga is ígérte, hogy bemegy közéjük és inagával visz néhány kiváló hadnagyot, főképen Székely Antalt. Bevonta a lázadásba az Aranyos székietet is. Ezen alkalommal azonban Békés támadása nem bontakozhatott ki Báthory ébersége miatt. Békés kénytelen elmenekülni, de megbízottai útján állandóan érintkezésben marad a székelyekkel.

Az 1574 évben a szultán parancsára a havasalföldi vajdát elűzve Sándort ültették a vajdai székre a székely hadak. (Bethlen Farkas II. 281.) Vezérük Daczó György volt.

Az 1575. évre Békés előkészítette a lázadást. Aranyosszék kivételével hozzászatlakoztak az összes székek. Az előbbieket nem biztak ígéreteikben és 800 gyalogost küldtek Báthory seregébe. Szamosközy István a székelyek újabb lázadását azzal indokolja, hogy mióta szabadságukat elveszítették, *úgy bántak velük, mint hadifoglyokkal: életük és haláluk fölött hatalmuk volt.* Békés ígéretet tett nekik, hogy ha győzelemre jut, visszaállítja régi szabadságaikat és *azt Miksa császárról is megerősíteti.* A székelyek azonban előbb megkísérelték a hűség útján megmaradni. Főembereik Báthoryval közölték, hogy a székely nép megmarad hűségében, ha régi szabadságaikat visszaállítja. Báthory azonban ezt felháborodva utasította vissza. Méltatlan dolognak tartotta, hogy azok, akiket jogosan és méltán tettek szolgálkává, helyzetükről megfélekedeznek és törvényes uruknak feltételeket írnak elő. Jogtalan követelésüket nem teljesíti és gondja lesz arra, hogy ha Isten szerencsét ad neki, ezen szemtelenségükből több fájdalomuk, mint örömeük fakadjon. Inkább hű szolgálataikkal kellene kegyelmét kiérdemelni, mint szabadságot követelni!

Báthory ezen szavaiból látszik, hogy ő zsarolásnak minősítette a székelyek fellépését, pedig ő volt a zsaroló, mikor a székelyek ősi szabadságának visszaadását egyénenként hű szolgálatokhoz kötötte.

A lesújtó válasz után nem maradt más, mint fegyvert fogni. És előállt egy siralmas hadsereg. A céltudatos székely gyilkolás és pestis miatt annyira lepadt a számuk, hogy a legelkeseredettebb csíkiak is csak ezerezen foghattak fegyvert. Fegyvert? — mit is beszélék!? Attól is megfosztották már őket. Kard helyett tölgyfa husángot, lándzsa helyett füstös dorongot.

mellvért helyett vastag pokrócot, ló helyett gebét, merészség helyett szorongást, álló harc helyett futást, kéz helyett lábat vettek a harcba... írja költőileg Szamosközy. A felszerelést illetőleg van is igaza, de a bátorság megítélésében már nagyon téved. Régi történelírók nem értettek a lelki motívumok megítéléséhez. Ma úgy látjuk, hogy a szabadság rajongó szeretete és óriási bátorság kellett ahhoz, hogy az embertelenül kifosztott és elnyomoritott nép botokkal támadjon a zsarnok jól felfegyverezett serege ellen.

A lázadók Csíkbán és Gyergyóban szervezkedtek először. Maguknak vezéreket választottak és megindultak faluról falura, pusztítva különösen a kincstári bányákat (vashámort, kénbányát, udvarhelyszéki sóbányát) és eltíporva az ellenállókat. Minden fegyverfogható férfit csatlakozásra kényszerítettek. Báthory fenyegető levelekkel és követek által akarta őket lecsendesíteni, de hasztalan. Megerősítette tehát az udvarhelyi és görgényi várat és arra törekedett, hogy a székelyek és Békés csapatainak egyesülését megakadályozza, mert Békés előnyös helyzetét feladva, Tordáról Maroszék felé indult, hogy egy-sülhessenek.

Báthory két tűz közé szorította a csiki és udvarhelyi székelyeket, úgy hogy azok nem is juthattak Békés közelébe. A fegyvertelen had egy részét elfogta a csüggedés. Megbomlott egyetértésük. A harcias párt azonban felül kerekedett és meggyeztek abban, hogy éjjel támadást intéznek a fejedelmi hadak ellen. A támadás szerencsétlenül sikerült, mert valószínűleg elárulták. Heves harcban sok székelyt leöltek; egy részük bujdosásra adta fejét a székely hegyek között; mások Moldvába menekültek. A foglyok egy részét amúgy melegében kivégeztette, a többinek pedig orrát, fülét lemetéltette Báthory. Későbbi hagyomány szerint a hóhér mellé egy vékát helyeztek és abba dobálta a levágott orrokat és füleket. A lefegyverzett és katonákkal körülvett székelyek között elterjedt az a hír, hogy csak addig végzi a hóhér a csonkításokat, amíg a véka megtelik, — a többit kivégezteti a fejedelem. Erre nagy tolongás támadt, körülvették a hóhért, mindenki első akart lenni és könyörögtek neki: »*Mess nekem is!*« Ez aztán szállójge is lett Erdélyben. Olyankor szokták mondani, mikor valaki káros dolgot kívánt magának.

Köztudomású dolog, hogy Békés és Szent Pálnál csatát vesztett. Seregének egy része elesett, igen sokan menekülés közben a Marosba fullak; más részét leöldöste, vagy elfogta az üldöző lovasság.

Az elfogottak között volt több székely főember; közülük a két Pókay testvér, kiknek Békés Gáspár volt gyámjuk. Közülük egyiknek megkegyelmezett Báthory. Ekkor szakadt ki a székelység testéből az Andrássy család. Egy ideig idegen földön bujdosóknak írják magukat, bár Miksa bőségesen gon-

doskodott róluk, — Még Báthory Zsigmond alatt is kizozta őket a honvágy, vissza akartak térni ősi földjükre; de a végén megnyugodtak Krasznahorka büszke várában. Ugyancsak számkivetették Salamon Tamást, Fejér Pált, Antal Balázst és Pált.

Báthory a győzelem után Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, hogy a lázadókat törvény processusa szerint büntessék. Ő maga is beszédet tartott az országgyűlésen. A vádat Sombory László közügyigazgató képviselte, aki nagy buzgalommal gyűjtölte össze az adatokat. (E. O. E. II. 444.) Az ítélet különösen szigorú volt a csíki és marosszéki székelyekre. 1575. aug. 8-án 34 székelyt végeztek ki a kolozsvári piacon. Szamosfalván pedig ugyanannyinak vágták le orrát, fülét és ajakát, « hogy még az utódoknak se jusson eszébe a szabadság, hanem nyugodjanak belé megérdemelt sorsukba és abból a haza iránt szerzendő érdemekkel igyekezzenek kiszabadulni. » (Szamosközy I. 158—178. Bethlen Farkas II. 302. 354. Forgách: M. H. H. XVI. 478.)

Különben az egész székelység nem vett részt a lázadásban. Megmaradt a névsora azoknak, akik a kerelő szentpáli csapatában résztvettek, arról lekéstek, vagy távolmaradtak. (Barabás 302.) Báthory oldalán tünt fel *Székely Mózes*, aki a Maroson álászott és egyedül támadt Békés katonái ellen és közülük néhányat megölve visszaúszott. Ez az első cselekedete is rendkívüli embernek tünteti fel. *Ő a székely nemzet legnagyobb fia közé tartozik, mintha a görög féltstnek sorából lépett volna közénk, hogy tündökljön hősi cselekedeteivel, hazaszerető lelke tisztaságával és példát mutasson az eljövendő szomorú megpróbáltatások idején a kortársaknak és az utódoknak!*

A nagy győzelem után Báthory már a székely főemberek és lófők szabadságát sem tartotta tisztelben: egymás után két évben 50 dénáros adót vetett ki rájuk. Ennek köszönhetjük, hogy az udvarhelyi, csíki, gyergyói és háromszéki főemberek névsora megmaradt. (Sz. O. IV. 37.)

Egy év múlva azonban már annyira megennyhült a székelyek iránt, hogy meghallgatta az aranyosszékiek panaszát és a tisztviselők és bírák zsarolásai ellen őket védelmébe fogadva, közélük küldte Szentmátyfalvi Péter deákat és jelentése alapján új politikai rendet szabott. (Sz. O. IV. 500.) Ezt valószínűleg kiterjesztették a többi székre is.

Mikor királlyá választották, a Székelyföldön át vonult Lengyelországba. Magával vitte a székely udvari csapatokat és egy válogatott lovas csapatot is. (többen mentek vele Dálnokról, akik egy erdőt kaptak Sz. O. V. 110.) Ez annak a jele, hogy ismerte a székelyeknek azt a tulajdonságát, hogy jogaikért fegyvert fognak ugyan fejedelmük ellen is, de mint katonák hűségesek és megbízhatók. Lengyel király korában

is állandóan sok székely katonát tartott, jelentős csapatuk vett részt az oroszok elleni harcaiban, aminek nemesak jutalomként osztogatott nemeslevelekben és birtokadományokban maradt nyoma, de megörökítette vitézségük emlékét a többször emlegetett Possevino jezsuita atya is, aki szemével győződött meg halált megvető bátorságukról, mellyel lelket öntöltek a többi katonába is.

Még meg kell emlékeznem István király egy nagyszerű tervéről, mely ha sikerült volna, a Székelyföld nyugalmaához nagy mértékben hozzájárult volna. Ő tudta azt, — bármennyire szíveskedett is a töröknek — hogy a török-magyar barátság nem lehet tartós. Ezért a török becsapások megakadályozása végett Illyefalván egy erős, nagy várat akart építtetni. A helyszínére el is vezettette a pápa megbízottját, Possevino atyát, aki melegen felkarolta a tervet és nyomatékosan ajánlotta a pápa figyelmébe. Azt javasolta, hogy a keresztyénység védeimére járuljon hozzá a pápai szék a vár építéséhez 50.000 arannyal, évi 10.000 arany részletekben, azzal a kikötéssel, hogy csak római katolikusok tartózkodhatnak abban. (Possevino i. m. 253.)

Báthory István utóda, *Kristóf* vajda korából nem maradt emlékezetre méltó esemény. Tanácsosai közül Gálffy János aranyosszéki volt. Kocsárdon született, bár családja, mint újabb beköltöző, nem tartozott az ősszékelyek közé.

A r. kat. Báthoryak alatt Erdélyben is megkezdődött az *ellenreformáció* küzdelme. A harcot a buzgó jezsuiták vették fel itt is. Működésükkal kapcsolatban több jelentés megemlékezik a Székelyföld vallásügyi viszonyairól. A jelentések egybehangzón azt állítják, hogy Erdély lakói közül a székelyek maradtak meg legtöbben a r. kat. hitben. A kat. székelyek számát 10.000-ra becsülik, azonban kevés a papjuk (egyik jelentés szerint 12.) azok is tudatlanok. Bár több jelentés úgy véli, hogy az ellenreformáció alapja a Székelyföld lehelne és bár több jezsuita megfordul ott, igen kevés eredményt látunk abból a szempontból, hogy állandó intézményekkel és papképzéssel is elősegítenék a kath. egyház megerősödését. A magyarul nem tudó jezsuiták sok eredményt nem értek el, több ideig a nép szegénysége miatt nem tartózkodhattak ott; még a székely származású Ladó Bálint sem, akit különben is szükségből novicius korában ideiglenesen küldtek oda. A szegény Székelyföldhöz kolduló rend illet; csak a ferencesek tartottak ki ott híven.

Báthory Zsigmond uralkodása alatt nagy változások állottak be a székely nép életében. A jezsuiták által nevelt és befolyásolt Zsigmond szakított a történelmi tapasztalatokon nyugvó erdélyi politikával és súlyos erőkifejtésre kényszerítette Erdélyt. Míg az előző uralkodóknak a török védelme alatt nagyobb szüksége volt pénzre, mint fegyverre, és amiatt elpusztították azt a

kincset, melyet a székelyek kiváló katonai erényeiben és szervezetében bírtak, Zsigmond alatt szükség lett megint a széke-lyekre és emiatt nem is lehet fenntartani igazságtalan szol-gaságukat.

Uralkodása idejéből csak a főbb monumentumok feljegyzé-sére szorítkozom. 1590-ben a görgényi várhoz beosztott darabon-tok közül egy néhány megtagadta a szolgálatot. Vezetőjüket, Farkas Ferencet kivégezték, a többi életének megkegyelmezett a fejedelem, de mint jobbágyokat eladományozta. (Sz. O. IV. 112.)

A következő évben a fejedelem a csíki vashámor 21 munkásának adományozott nemességet, illetve lófőséget azért, mert a bánya hű művelésével használtak az országnak és feje-delemnek; nemességük háború esetén lovas szolgálatra kötelezi őket. A kitétetett munkások Dánfalva, Vacsárcsi, Rákos, Som-lyó, Szentgyörgy, Jenőfalva, Borsova, Göröcsfalva, Kilyénfalva és Feisőfalva (Kászon) községekből valók. (Sz. O. V. 151.)

Ugyanazon évben enyhített a marosszéki darabontok sorsán is. Felmentette őket nagy veszély kivételével az udvarhelyi vár szolgálata alól és közvetlen a saját, illetőleg udvari kapitánya hatósága alá rendelte, meghatározván jogajukat és kötelessége-iket. Ézckből látjuk, hogy a székely köznéppnek az a része, melyet beosztottak a darabontok közé, körülbelül régi jogai szerint élt, azonban állandó katonai fegyelem és hadbíró-sági illetékesség alatt. (Sz. O. VI. 19.) Számuk azonban nem volt nagy. 1592-ben Háromszéken 446, Csíokban 354 darabontot must-ráltak meg. (E. O. E. III. 413.)

Az 1592. országgyűlés már arról értesült, hogy a székely lófők számát szaporítják, ami valószínűleg a fejedelem még titokban tartott külpolitikai szándékával függött össze. Az or-szágyűlést az érdekelt urak úgy tájékoztatták, hogy »az újonnan kreált« lófők nem elegendők a szolgálatra.« Elrendelik azért, hogy a kapitányok és királybírák tartsanak szigorú mustrát és azokat, akik a lófőségi szolgálatra nem alkalmasak, töröljék a rendből. (E. O. E. III. 403.) Ez a határozat mutatja, hogy még a zárt rendiség nem alakult ki. Nem valószínű, hogy ezt a határozatot végrehajtották volna, mert ebben az évben már Zsigmond megegyezett a rácokkal a török ellen, akik tőle Szé-kely Mózesért kérték vezérnek, ami azt mutatja, hogy az orosz háborúban is kitűnt egyszerű székely családból származott had-vezér híre messzi ismeretes volt már.

Egy európaszerte feltűnést keltő botrány történt ebben az évben Székelyudvarhelyen, melynek lakói felekezeti tekintet-ben megosztottak. Pribék Péter nevű előkelő székely házának ab-lakából rálőtt arra a fészületre, amelyet egy temetési menet élén vittek. Szentségtörő cselekedete miatt a vár kapitánya, Mindszenti Benedek a fejedelem parancsára bírói eljárás mellő-zésével kivégeztette és birtokait a kincstár részére foglalta. Bár erről az esetről több feljegyzés is maradt, még azt sem

tudjuk megállapítani, hogy Pribék melyik felekezethez tartozott. Ujabb időben divattá lett az erdélyi vallásügyi viszonyok hamis értékelése. Csak laikus teheti meg azt, hogy a leghevesebb hitviták idejére a XIX. század fogalmaint átvetítse és a közömbösséggig menő modern türelem szempontjából ítélje meg azt a kort. A XVI. és XVII. században türelmes volt az az ország, hol a hit dolgában erőszakot nem tültek. A szentségtörő, közbotrányt okozó Pribék elvette büntetését, és elvette volna akkor is, ha véletlenül a fejedelem nem lett volna r. kath. vallású. — de valószínűleg nem birói ítélet nélkül. (M. H. H. XXXII, 29.)

Báthory Zsigmond igyekezett jó fundamentumot vetni a töröktől való elszakadásnak. A rácok megnyerésén kívül a két eláh vajdaságot is szorosabb szálakkal akarta Erdélyhez fűzni. Ezzel függ össze Áron moldvai vajda elleni hadjárata, aki ellen 4000 székelyt küldött (Quellen Brassó IV. 158.) E miatt Ibrahim bég (a magyar Márkházy) hevesen tiltakozott, de hasztalan. Ezt követte a havasalföldi hadjárat is, ahová szintén 4000 székellyel Horváth Mihályt és Uzoni Béli Jánost küldte. (Sz. O. IV. 122. Quellen Brassó IV. 157. 158.) Ezen hadjáratok után ismerte el mindkét vajdaság az ő hűbéruraságát. Ezzel egyidejűleg Nagyvárad körül is 2000 főnyi székely csapatot vont össze, *kiknek szegénységét az urak megszánván*, Kendi Sándor tanácsára — bár nem tartoztak volna vele — fejenként 2 frt-ot adtak. Az eseményeket igen jól ismerő Gyulafi Lestár ezt tekinti az erdélyi tragédia első láncszemének. (M. H. H. XXXI. 28.) Erről nem ad bővebb felvilágosítást, de mégis megértjük. Ekkor már a tanács — mely ragaszkodott a török szövetséghez — ismerte a fejedelem szándékait... a szokálan zsoldfizetés valószínűleg azt célozta, vagy legalább is a fejedelem úgy fogta fel, hogy a tanácsurak maguknak akarják megnyerni a székelyeket.

1594-ben az ellentét kiélesedett a tanács és a fejedelem között. A török is értesült arról, hogy a fejedelem hűtlen lett, és nagy tatár sereget küldött észretérítésére. Ez szerencsére a moldvai vajda hűsége és okossága miatt nem törhetett be a Székelyföldre, hanem Máramarosból kerülve indult dél-felé és meggyengülve érkezett oda. A székelyek Betz Pál vezetése alatt győzelmet arattak fölötte.

Zsigmondot a tanács és a tördaj országgyűlés ellenállása és talán a lelkében felmerült kétségek is arra bírták, hogy a fejedelemségről lemond. A tanácsurak attól félve, hogy távozása nem őszinte, — és hogy esetleg a tatár megint bejött, a székelyek megnyerésére elküldték Szilvássy Boldizsárt. Felhatalmazták arra, hogy ígéretet tegyen nekik régi szabadságuk visszaállítására. (Bethlen Farkas III. 417.) Erre fegyvert is fogtak és a tanács kívánsága szerint Kolozsvár felé vonultak, azonban a székely politikusok és a szászok értesülvén Zsigmond le-

mondásáról, őt követek által hűségükről biztosították és kijelentették, hogy addig nem ismernek más fejedelmet, míg ő él. (M. H. H. XXII. 127.) Ez teszi érthetővé, hogy a székelyek ügyében a fejedelem és a tanács nem tudnak egyenlő véleményre jutni.

A székelyek állásfoglalása nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Zsigmond visszatért. A kolozsvári országgyűlés már végérvényesen döntött a török háború kérdésében. Itt a székelyek többsége a mellett szavazott, hogy Erdély maradjon még a török hűségben. (Szamosközy IV. 44.) És mikor a szászok és vármegyék a fejedelem akarata előtt meghajolva a török ellen a háborút elhatározták, a székelyek óvást emeltek az ellen, hogy adót is fizessenek és hadakozzanak is. (Bethlen Farkas III. 459.) Felhánytorgatták ezen kívül sérelmeiket, meiyeket az adományosoktól szenvedtek, de különösen a királybírók zsarolásait, melyeket igazságszolgáltatás leple alatt elkövettek rajtuk. Ilyen zsaroló manővernek mondták a *»tetemrehívásf, kalálújítást, gyilkosságról való hűtfeledést,* stb. kik nem keresztények közé illendők.« Még a halálesetet is zsarolásra használják, »a holttestet addig nem engedik eltemetni, míg a keserves anyát és anyát meg nem sarcolják.« Ezeket eltiltotta az országgyűlés; a székely jobbágyot úrszék alá rendelte, ami talán a zsarolás lehetőségét kisebb területre szorította, de a székely önérzetet mélyen sértette. (E. O. E. III. 436.)

Ilyen körülmények között indult a hűtlen Erdély ellen Sziánán nagyvezér. Hír szóránt olyan nagy sereggel jött, amilyent a hódító nagy Szulejmán szultán óta nem látott a világ. És Zsigmondot cserben hagyták szövetségesei! A régen ígért nagy seregek helyett csak a moldvai vajda és florenci herceg küldöit némi segítséget és Rudolf 1500 fekete lovagot és fegyvereket.

Ebben a lélekbetejtő állapotban dőlbeniek rá arra, hogy Erdély leghatalmasabb erőforrása a székelység. Zsigmond fejedelem leveleket és követeket küldött hozzájuk azzal a titkos ígérettel, hogy visszaállítja régi szabadságukat. (E. T. A. I. 44.) Az után körülhordoztatta a véres kardot. A szombatoszékta tagjain kívül, akik vallási tekintetben a mohamedánokhoz közelállónak tekintették magukat, és a török beütése esetére házaikat ismertetőjellel látták el, az egész székely népviharos lelkesedéssel követte a fejedelem hívó szavát. Nemszak a régi község kelt fel, hanem az urak bosszúságára az ősjobbágyok is. Zsigmond kiváló vezéreket rendelt élükre: Bogáthy Balázst, Mindszenti Benedeket, Kornis Farkast és Toldy Istvánt, és ő maga is, — hogy közelebb legyen — Szászsebesre majd Feketehaomra vonult. (Baranyai D. J. M. H. H. XVII, 202.)

Egy ilyen nagy, elkeseredett tömeg megmozdulása nem. Iórlénhetett meg rendzavarás nélkül: a nép fojtott keserű-

sége sok helyen kitört istentelen kínzói ellen és dehogya titkolta el a fejedelem titkos üzenetét! Zsigmondnak az volt a célja, hogy Erdély egész erejét bármilyen eszközzel a török ellen állítsa. Most a székely nép szenvedélyének kitörése miatt az adományosok és székely urak szemrehányásokat tettek a fejedelemnek, hogy az országgyűlés nélkül megfosztotta őket jobbágyaiktól. A gyilkos fejedelem meghökken; rendeletet adott ki, hogy a jobbágyok vonuljanak haza, azok azonban nem engedelmeskedtek és követeik útján biztosították a fejedelmet, hogy neki hűségesen fognak szolgálni. Szükség törvényt bont. *A fejedelem belátta, hogy a nemesség nem pótolhatja azt az erőt, amelyet a nép nyújt.* Minthogy pedig a körülmények nem engedték országgyűlés összehívását, tovább ment a maga útján: utasította a székelyeket, kiknek számát 20—40.000-re teszik (Borsos Tamás és Nagy Szabó Ferenc) hogy Feketehalomnál csatlakozzanak seregéhez. Szóbeli ígérettel azonban a székelyek nem elégedtek meg; cselekedetükért cselekedetet kívántak: függőpécsetes fejedelmi oklevelet!

Báthory kénytelen volt engedni. Hogy formát adjon a dolognak, tábori gyűlés elé vitte a kérdést. Ott volt Erdély színe-java: a nemesség és százszok is jóval nagyobb számban, mint országgyűlésen szoktak. Régi magyar gyakorlat a fegyveres országgyűlés, mely sokszor törvényeket is alkotott. A székelyek csatlakozásának kérdése a tábori gyűlésnek nem volt közömbös, mert bőrre ment. Egy békés országgyűlésen a nemesség önzése határtalan volt, nem ismerte a porba sujtottak felemelését. *A tábori gyűlés csak a győzelem szempontjából mérlegelte a helyzetet* és hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelem ünnepélyes oklevéllel állítsa vissza a székelyek szabadságát, az érdekellentéteket majd csak elintézik a háború szerencsés befejezése után.

Az 1595. szept. 15. kelt oklevél azzal indokolja a köznép régi szabadságának visszaállítását, mert a székelyek a hunok utódai, a katonai szolgálatra alkalmasabbak, mint a jobbágyságra. Nem állítja vissza azonban teljesen régi szabadságukat, mert a katonai szolgálaton kívül adóra is kényszeríti; mégpedig fizetni kell háztartásonként 1-1 köből zabot és gabonát, $\frac{1}{2}$ köből árpát és készpénzben 1 frtot. Tizedet és képét régi szokás szerint adnak; a várak megmaradnak, katonai szempontból az udvarhelyi kapitány alatt állanak. A kapitányt a fejedelem nevezi ki, a többi tisztviselőt a nemzetségek sorrendje szerint választják. Só és vasbányáik a kincstár birtokában maradnak, a torjai kénbányát az ottani lakosok művelik. Régi szabadságaikat csak azok nyerik vissza, kik részt vesznek a hadjáratban. Ezeknek nevét jegyzőkönyvbe foglalják (M. H. H. XVII. 208.)

Az oklevelet felolvasták, megtartására esküt tettek a székelyek. Ez után Zsigmond kiosztatta közöttük a Rudolf által

küldött fekete puskákat és megindult Havasalföld felé, hogy a harteret idegen földre tegye át.

Közismert dolog, hogy a székelyek mily kiválóan harcoltak Gyurgyevónál és a várak bevételénél. Itt egy új oldalról ismerjük meg őket. Tergovist elfoglalása alkalmával a vár átkutatását a székelyekre bízta Zsigmond, »*akik ahhoz a legjobban érezttek.*« (Bethlen Farkas III. 618.) Meg is találták elrejtőzve a vár parancsnokait: Ali pasát és Mehemed béget.

A hadjárat után dicsőségtől koszorúzva, diadalmámborban tért vissza a székely sereg, mint gondolá megújodott szabad hazájába. Ámde 'öbbs helyen kihágások történtek Borsos Tamás szerint nem is a hadviseltek, hanem az itthon maradtak részéről, akik természetesen jobbágyi állapotban maradtak volna. Megtámadták ezek a földesurakat, kertjeiket, malmaikat elvagdalták, halastavaikat lebecsátották, szölleiket megszedték, földjeiket elfoglalták. A rendbontást elősegítette az, hogy Zsigmond Bécsbe és Prágába ment; de elősegítette ez a nemesség bosszúját is, akik »orroltak« jobbágyaik felszabadítása miatt. Titokban összeesküdtek, hadat készítettek; felregisztrálták, hogy kiket fognak el és ölnek meg. 1596. elején, a szomorú emlékü *székely tarsang* egyik éjszakáján minden székben egyszerre meglámadták a népet és annak barátait; kit leöltek, kit elfogtak. Az elfogottak közül is ízlésük szerint egyiket nyársba húzták, a másikat felakasztották, a harmadiknak orrát fülét levágták. Nagy Szabó Ferenc szerint, aki elevenen írja le a marosszéki vérengzést, főképen a nagyjával kegyetlenkedtek, akik a legtöbb érdemet szerezték a török háborúban, akik hívek voltak hazájukhoz, fejedelmükhöz és igazságtalanul rabszolgasorsra jutattott népükhöz.

Báthory Zsigmond visszatérése után az adó és a székelyek ügye miatt országgyűlést hívott össze. Az adó megszavazása simán ment. A székelyek ügyében a nemesség és a község is panaszt adott be. Ha a fejedelem férfiasan kijelentette volna, hogy ő fejedelmi szava és becsülete alatt visszaadta a székelyek szabadságát azért, hogy a hazát megmentse és ezt nem hajlna-ó visszavonni, más irányt vett volna az ügy; de ő mint általában, silány módon viselkedett. Fejedelmi tekintélyének megsértésével engedte, hogy egy *törvénytudó* bizottság vizsgálja meg az ügyet. A bizottság Alárd Ferencnél gyűlt össze és mindkét fél meghallgatása után ítélte.

A nemességnek az volt az érve, hogy ők érvényes fejedelmi oklevél birtokában vannak, mely régiebb, mint Zsigmond fejedelem levele. Ez a levél különben is feltételes volt, a székelyek pedig megsértve a feltételt feldúlták a nemesek házait, elfoglalták földjeit, kirtották erdeit, ami által érdemtelenné tették magukat a szabadságra. Javasolják, hogy az országgyűlés küldjön ki bizottságot, vizsgálja meg a nemesek kárait és őket helyezze vissza birtokaikba. (1595, 16.) A község véde-

kezelt, ahogy tudott. Az országgyűlés nem akarta észrevenni, hogy a törvénytudók indokolásában van egy szépséghiba; ha a prioritás elvére helyezkedünk, minthogy a székely szabadság még előbb volt János Zsigmond jogtalan adományánál is, és a székelyek törvénye szerint szabad embert szolgává tenni nem lehet, csak régi szabadságuk visszaállítását lehetett volna indítványozni. Az országgyűlés elfogadta a törvénytudók igazságtalan és oktalan javaslatát, a fejedelem, pedig a további vizsgálatot be sem várva, hirtelen bezárta az országgyűlést. És ez után megint következett egy rabulisztika! A magyar jog szerint az országgyűlés alatt a követek sérthetetlenek, *salvus conductus* élveznek még útközben is. De akkor úgy vélték, hogy a *salvus conductus* nem kötelező az országgyűlés bezárása után; elfogták tehát a község képviselőit. Minthogy tudták, hogy emiatt a székelyek fegyvert fognak, ennek megelőzése végett az udvari katonák és a nemesség Bogáthy Boldizsar, Toldy István, Apafi Miklós és Ravazdy György vezetése alatt rajta ütött a Székelyföldön. Ahol ellenállásra találtak, leverték. Minden székben kihirdették, hogy a puskákat, zászlókat, dobokat szolgáltassák be és térjenek vissza a földesurak szolgálatára. Ez után éjjel körülvették a lajstromba foglalt »bűnösök« házát és elhurcolták őket. A következő napon kezdetét vette a példás büntetés. »Sokat benne, a javában, kit felnyársalának, kit akasztának, kit horogba hányának, kinek orrát-fülét elmetelték, kit megpiricskolának.« Ezeket a bünteléseket a piricskolás kivételével el tudja képzelni a nyájas olvasó bővebb magyarázat nélkül is. A piricskolás fogalmával egyik forrásunk bővebben így ismerteti meg: deszka lapockát csinálának, annak étel és fokot faragtak, kilencet ütöttek a laposával, de az utolsót élével vágták oda a fenekére, hogy a fara csontja mind apróra törött mialta. Sok meghalt abban is.« Pedig ez volt a legenyhébb büntetés! Még csak azt említem meg, hogy az orrmelélés műveletét is megreformálták; ez úttal a hóhér az orrhoz a felső ajakból is hozzászabott egy darabot, hogy örök vigyorgón, fogát mutogató képet formáljon a szabadság vesztén búsongó atyafiaknak. (Baranyai Decsi János, Szamosközy, Nagy Szabó Ferenc, Borsos Tamás, Bethlen Farkas, Weisz Mihály, Quellen Brassó V. 150 és országgyűlési emlékek alapján.)

A következő évben igen szellemes határozattal koronázta meg az országgyűlés a kivívott diadalt: *megtiltotta a fejedelemnek, hogy a székely jobblágok közül bárkit löfővé, hadnaggyá vagy darabonttá kredálhasson.* (E. O. E. IV. 122) Báthory István még azzal vigasztalta a székelyeket, szolgáljanak híven a hazának, hogy érdemeik árán a szolgaságból szabadulhassanak... most már örök rabszolgaság lett a sorsuk!

Ennél nagyobb aljasságot nem ismer a világtörténelem. A Székelyföldre beférkőzött donatarius magyar nemesség és attól megfertőzött székely főemberek felülmulták önmagukat!

Azt hitték: a székely község megtette kötelességét, tönkre verte a törököt, nincs tehát rá többé szükség! Ki kell pusztítani főképen a javát; az alját majd csak valamikor betörök járómba!

Csoda, hogy Isten elküldé Erdélyre öldöklő angyalát és a Székelyföld lehető megkímélésével pusztává tette földjét! Ellenséget, éhínséget, dőghalált bocsátott rá... és főképen ellenséggé lette leghívebb népét!... Az a csoda, hogy véghetetlen irgalmában meghagyta irtómagját a bűnös generációnak!

A bűnös fejedelem eltörte kardját: többé az életben semmi sem sikerült neki. Csak azért élt, hogy ingatagságával rászabadítsa Erdélyre Isten büntetését.

Mikor Carillo Alfonso jezsuita atya, ki Zsigmondot beleugratta a kockázatos, ostoba háborúba, Velencébe és Spanyolországba utazott, beszélt, hogy Zsigmond fejedelem helyzete nem ad okot aggodalomra, mert ha a székelyekkel való ellentétet el tudja intézni, könnyen 60.000 embert állíthat fegyverbe. (M. H. H. XXXII. 591.) Ez jellemzi a páter és a fejedelem politikai bölcsességét! *Elintézeni a székely ügyet... a történetek után!?*

Van ugyan egy pár székely, aki még megmaradt a gyilkos szogálatában. Ott látjuk Temesvár ostrománál Petki Farkast, a régi nemzetű kiváló katonát, aki a várostromban volt jeles, — de fogságba esett (M. H. H. XVII. 264.) Ugyanott furta át mellét egy golyó a marosszéki darabontok vitéz kapitányának, Barabás Péternek, midőn rohamra vezette katonáit. (M. H. H. XVII. 263.) Az ostromot félbe is kellett hagyni. Az ostromló sereg új kapitánya, Jósika István belátván, hogy székelyek nélkül nem boldogul, arra kérte a fejedelmet, hogy küldjön 2000 székely katonát. (M. H. H. XVII. 297.) Zsigmond maga ment. *»De minthogy a székelyeket nem vihette vala oda mivel a székely urak tavaly lemészárolták vala és jobbágyokká tették vala őket, nem voltanak az hadban — semmi dolgában Sigmund ez úttól is nem meheti elé, hanem elpironkodék alóta nagy sok ember oda vesztésével és igen nagy kárával.«* (Erd. Tört. Ad. I. 50.)

Igy lett keserűvé a fejedelemség íze! A török megtorlásra készül, Rudolftól nem lehetett segítségét várni. Szomorú kiábrándulásához, az önvád mardosásához hozzájárult szerencsétlen házassága. Megpróbálta egyszerre hideget és meleget fűjni; egyezkedni kezdett a törökkel és Rudolffal is; az utóbbival házassága felbontása és bíbornoksága miatt. A fejedelemség hiú örömei és fájó tövisei elől sebzett lelke keserű furdalásaival visszavonulni... vezekelni kívánt! Rudolf vállalta, hogy átveszi a fejedelemség gondjait. A császárral való régi uniót tehát új consensussal növelték. Báthory lemondott a fejedelemségről és a császár biztosai átvették Erdélyt. De az állhatatlan Zsigmond nem tudott megnyugodni s minden színváltozása újabb szenvedés forrása lett. Végre — anélkül, hogy Rudolffal

az ügyet elintézte volna, -- a fejedelemséget unokatestvérére, **Báthory Endre** bíbornokra ruházta, ő pedig, »mint Kájin, a sok ártatlan vér kiontásáért bujdosék vala.« Távozása előtt kísérletet tett arra, hogy a székelyek ellen elkövetett igazságtalanságát némileg jóvátegye. Visszaadta szabadságukat és mivel ez össze volt kötve az adományosok birtokjogának sérelmével, azokat is kártalanította. Így Székely Mózzsal, aki őt visszatérésekor fogadta, a székelyeket hűségére eskette (E. O. E. IV. 53.) és székely csapataival a portyázó törököket kiverte (Szamosközy II. 172.) megegyezett, hogy a neki korábban adott Vágást (Udvarhely szék) a székely köznéppnek visszabocsátja, melyért a fejedelem kárpótlásul Libaton nevű helységet adományozta. (Sz. O. IV. 132.) Ez az oklevél csak az udvarhelyszéki székelyek szabadságának visszaadásáról emlékezik meg, de valószínűnek tartjuk, hogy Zsigmondnak szüksége volt a többi székelyekre is. Minthogy az adott esetből látjuk, hogy az adományosok kártalanításával kötötte össze a székelyek felszabadítását, az csak folyamatosan történhetett meg.

Utódára, Báthory Endrére várt volna a nagy feladat folytatásos lebonyolítása, azonban erre a sors neki sem engedett időt.

Rudolf felháborodással vette tudomásul a bíboros fejedelemmé választását. Azonnal meg is tette intézkedéseit megbuktatására. *A székelyeknek tudomására adta, hogy ha hűségében megmaradnak, régi szabadságaikat visszaállítja és megadja nekik mindazon kiváltságokat, melyeket valaha birtak.* Erről majd ünnepélyes oklevelet ad ki (E. O. E. IV. 311.) Utasította Mihály vajdát, mint hűbéresét, hogy vonuljon be Erdélybe Báthory Endre ellen, ugyancsak utasította felsőmagyarországi hadainak főparancsnokát, Bástát is, hogy szükség esetén ő is segítse Mihály vajdát.

Hangsúlyozni kívánom a következő események helyes megítélése szempontjából, hogy Mihály vajda nem mint hódító tört be Erdélybe, hanem Rudolf király parancsára, aki Erdélynek jogos ura volt, miután azt Zsigmond reá ruházta és jogairól Zsigmond visszatérése után nem **mondott** le. Rudolf küldött Mihály vajdának pénzt is a hadjáratra és ugyancsak ő értesítette arról is, hogy a székelyek megmaradtak hűségében. Mihály vajda már 1599. *jun. 14.-én* tudta azt, hogy Rudolf visszaadta a székelyek régi szabadságát (E. O. E. IV. 471.) holott erről az említett oklevelet csak 1599. *jul. 23.-án* adta ki.

Tehát teljesen hamis történetírásunk azon beállítása, hogy Mihály vajda magának akarta meghódítani Erdélyt és a székelyek magyar fajuk és országuk elárulásával csatlakoztak hozzá. Nemcsak a székely köznép, hanem igen előkelő, nagy befolyású, beavatott nagy urak, maga Báthory Endre főgenerálisa, Kornis Gáspár is Rudolf pártján voltak és támogatták a császár parancsait végrehajtó Mihály vajdát.

Mihály a hadjáratot nagyon óvatosan készítette elő, közben biztosítva Endrét hűségéről. Ugyanígy óvatosan és titokban szervezték a székely köznépet is.

Betörése előtt a hozzá menekült székelyek közül beküldte Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Haraly Istvánt és Dömös Istvánt, hogy testvéreiket csatlakozásra bírják. Miként Rudolf császár, ő is ígérte, hogy visszaállítja a régi székely szabadságot, véget vet annak az állapotnak, hogy a köznéppel úgy bánjanak, mint rabszolgákkal; benne jobban megbízhatnak, mint Báthory Endrében, a papban. Ígért és később küldött nekik fegyvereket is.

A csiki és háromszéki székelyek kijelentették készségüket, de azt is, hogy addig nem fognak fegyvert, míg a vajda a várhegyi várat le nem romboltatja. Midőn erre ígéretet kaplak, a legnagyobb titokban szervezkedni kezdtek és később maguk rombolták le azt. (Bethlen Farkas IV. 314.)

Báthory Endre csak az utolsó pillanatban mozgósított. A székely köznép egykedvűséget színelve megvárta, míg a főemberek, adományos nemesek és lófők a bíboros fejedelem hívására elvonultak: azután előszedték fegyvereiket és Tamásfalvi János, Makó György, Haraly István, Dömös István, Imets Mihály és Bedő István vezérlete alatt 12 éven felül minden férfi megindult, hogy a vajdával egyesüljön. (Erd. Tört. Tár II. 24.) Mielőtt ez megtörténhetett volna, Báthory sorsa Szeben közelében, a szenterzsébeti réten eldült. Báthory seregében ott voltak az előkelő székelyek és adományosok. 1000 székely lovas képezte a középet. Székely Mózes, Csomortányi Tamás, Becz Tamás és Lévay Ferenc vezetése alatt. Székely tiszti vezette a zászokat is, Lázár István, kif Báthory István lengyel király neveltetett és képeztetett kiváló hadvezérré. Ott volt Ravazdy György is, ki csak előbb kegyetlenkedett a székely köznéppel. Hiába volt a hősiesség, Báthory csatát veszített. Serege nagy része elesett, Báthory 104 udvarhelyi és csiki székely főember fedezete alatt elmenekült. Ravazdy György fogságba esett. Mihály vajda eleve nem átadta a székely köznéppnek, hogy töltsék ki rajta bosszújukat kedvük szerint. A szenterzsébeti csata megpecsételte a székelyföldi adományos urak és a fajukhoz hűtlenné lett főemberek sorsát is. A székely köznép annyi időn át elfojtott keserősége kilört: aki kezükbe került irgalmatlanul megölték, nem kímélték még a nőket és a gyermekeket sem; házukat felégették, birtokaikat feldúlták. Ennek hírére még a laksági jobbágyok is fellázadtak, mert remélték, hogy Mihály vajda nekik is szabadságot ad (Szamosközy, Bethlen F. Mikó Ferenc, M. H. H. VII. 143. 76.)

Báthory Endre a veszített csata után a hű főemberektől kísérve az udvarhelyi várba menekült. A vár megvédésére

nem volt reménység, azért miután ott kipihente magát, elhatározták, hogy Moldván át Lengyelországba menekülnek. Vele tartottak a székely főberek is, akik úgy is tudták, hogy a székely köznép bosszújának áldozatul esnek, ha otthon maradnak.

A menekülők útja a csiki havasokon át vezetett. A székely köznép ekkeseredésére jellemző, hogy a buzgó katolikus csiki nép emelt kezét Isten felkent szolgájjára, mert a gyűlölt Báthory nevet viselte. Halállal kellett lakófölnia ártatlanul azért, amit a Báthoryak Mátyás király óta vétkeztek a székelyek ellen. Jellemző, hogy Ördög Balázs lázítóita feléllene a csiki székelyeket, akivel állítólag sok jót tett, de azt feledve szenvedélyesen felsorolta a Báthoryak vétkeit, amivel nagyobb hatást keltett, mint azzal, hogy Mihály vajda jutalmát is kilálásba helyezte. A biboros-fejedelem kíséreléssel egvűtt a csikszentdomokosi Pásztorbűkk nevű erdőben lelta halálát. A gyilkos székelyek levágták fejét és diadallal bemutálták Mihály vajdának. A vajda szemrehányásokat tett nekik, hogy miért nem fogták el és hozták élve hozzá; de már csak annyit tehetett, hogy elhozatta holttestét is, azt megmosatta, fejét visszavaratta és biborosi díszbe öltöztetve tisztességesen eltemettette.

A pápa büntetésül a csikszentdomokosiakat kiátkozta és az egész Csíkszékben péntek és szombat napot még a vajás ételektől is eltiltva megböjtölni rendelte. (E. T. T. II. 18.) Más forrás a szerda napi böjtöt említi. A büntetés száz évre szól, de a csikiak még 1763-ban megtartották a böjtöt, már nem is tudták, hogy miért. (Heidendorffi Conrad önéletrírása Archiv des Vereines f. Sb. Lk. XV. 146.)

Ez után élethalál harc következett a Székelyföldön, mely két évig tartott. Mihály vajda felhatalmazta a székely köznepet az urak és nemesek kiirtására. (E. T. A. I. 178.) és a megfélemezésükre épített várak lerombolására, de lerombolták újra a kincstári kezelés alatt álló bányákat is. Nem elégedtek meg a nemesek irtásával, hanem a szászokkal is éreztették bosszújukat azért, mert szent frigyük ellenére őket cserben hagyták. Megmaradt a kőhalmi szászok keserves levele, melyben Szebent értesítették, hogy a székelyek udvarhelyi gyűlésükön a németek legyilkolásáról tárgyaltak. Ők nem képesek már magukat védelmezni, legnagyobb részük tűz által elpusztult. Nincs már egyebük, csak életük, halálukat minden óráan várják, ha segítséget nem kapnak (Sz. O. IV. 143.)

Miután Mihály vajda a Rudolftól ajándékba küldött 6 lovas kocsiján Gyulafehérvárra bevonult és elfoglalta a fejedelemséget, a székelyeket a császár, a saját és fia Péter hűségére eskette és visszaadta nekik régi szabadságaikat. Erről oklevelet is adott ki, egyet a saját, egyet a Rudolf nevében. Az utóbbira reáfüggesztették Rudolfnak egy hiteles okleve-

léről levett pecsétét és Örmény Péter ráhamisította Rudolf aláírását is. (E. O. E. IV. 343. A nemes székely nemz, consti-
tutíoi 81.)

Mihály vajda hiteles oklevelének érdemi része annak megállapításával kezdődik, hogy a keresztységnek a bar-
bárok elleni megvédelmezésében legtöbbet tett a harcias szé-
kely nemzet, melynek hadi tettei mind a multban, mind
pedig jelen időben dicséretesek. Minthogy lázadásuk miatt
nem régen ősi szabadságukat elveszítették és szolgaságra vet-
tettek, a császár akaratából régi szabadságukat visszaadja,
hogy a keresztység védelmére készebbek és alkalmasabbak
legyenek. Miután pedig ő Erdélyt a császár akaratából elfog-
lalta, a székely köznépet és azok utódait szolgai állapotjuk-
ból és a nemesség hatalma alól kivesszi úgy, hogy csak a
magyar király és Erdély fejedelme uralma alatt legyenek és
mindazon szabadsággal és kiváltságokkal élhessenek, melye-
ket elődeik Magyarország régi dicső királyai, nevezetesen pedig
Mátyás alatt élveztek, a következő feltételek alatt:

1. Kötelesek a lovasok jó hadi paripákkal, karddal, pán-
céllal, pajzsral és kopjával, a gyalogok pedig puskával, kard-
dal, csákánnyal és más katonai fegyverekkel jól felszerelve
a császárnak és vajdának parancsára az általános vagy rész-
leges hadfelkelésben saját költségükön katonáskodni.

2. Uj fejedelem választásakor, annak esküvőjekor és első
fia születése alkalmával minden hatodik ökrükkel adóznak.
Itt az Ulászló korabeli ellentét tanulsága képpen hozzá teszi,
hogy ezzel abban az esetben is tartoznak, ha a fejedelemnek
előbb leánya születik.

3. Leány születésekor, minthogy az a férfinál alsóbb álla-
potú, minden székely 1 frtot fizet. Ezt fizetni kell, akárhány
gyermek születik. Tehát pld. a második fiu után is! Ugyan-
annyit fizetnek kereszteléskor.

Rudolf nevére hamisított oklevelét is hitelesnek kell
tekintenünk tartalmilag, mert a székelyek szabadságának visz-
szaadását Rudolf is megígérte és a Mihály vajda oklevelét
is tudomásul vette. Ezt jelentették neki Bocskayn kívül erdélyi
biztosai is, (E. O. E. IV. 490.) sőt Istvánffy azt is jelentette,
hogy a székelyek igen jól felszerelték magukat, emiatt adós-
ságot csináltak. Zsoldot kérnek, hogy abból adósságukat tör-
leszthessék. Kérésük teljesítését javasolja. (U. o. 457.)

Tudomásul vette és elfogadta ezt az oklevelet az 1599.
évi kolozsvári országgyűlés is, mert határozatában hivatkozik
a székelyek ökörsütésére, amely egyelőre fedezi a vajda kiadá-
sait: kifejezetten hivatkozik a székely köznépi felszabadítására
is. A nemesség csak azt kívánta, hogy ősjobbágyait, kiket
1562 előtt is békességben birtak, ha a székelyek közzé is
íratják magukat, visszakövetelhessék, ugyancsak visszakapják
azokat, akiket a szászok, oláhok közzül és a lakságról telepít-

tettek a székely nemesek. Lemondtak adománybirtokaikról is, visszabocsátván azokat a községnek, de kikötötték, hogy ősi birtokaikat megtarthassák. Mihály vajda ehhez hozzá is járult (E. O. E. IV. 435.)

Mihály vajda nem elégedett meg eddigi sikereivel. Elfeledkezett arról, hogy Erdélyben csak addig lehet biztonságban, amíg Rudolf király megbízottjaként szerepel. Ő azt a merész tervet főzte ki, hogy megszerzi Moldvát és a két vajdaságot Erdéllyel egyesítve egy nagy országot alapít. Ennek a tervnek sikere szerinte a töröktől és a római pápa pártfogásától függött. A törökkel meg is egyezett, a pápát is megnyerte azzal az ígéretével, hogy áttér r. kat hitre és arra Erdélyt is visszavezeti. Naprágyi Demeter erdélyi püspök támogatta őt, sőt több forrásunk szerint ő adta azt a tanácsot, hogy írta ki az eretnekséghez makacsul ragaszkodó magyar nemeseket és szászokat.

Természetes, hogy ezek a hírek hamar elterjedtek. Az üldözött, adókkal és zaklatásokkal elkeserített magyarok és szászok egy része Báthory Zsigmonddal lépett összeköttetésbe, mások pedig Rudolfnak tettek jelentést, aki meggyőződván Mihály vajda hűtlenségéről, intézkedett, hogy Felsőmagyarországi főkapitánya, Basta György és Báthory István 8-8000 főnyi sereggel vonuljanak be Erdélybe.

Mihály vajda erről nem tudván, nyugodtan készítelte elő Moldva elfoglalását, mellyel annál jobban sietett, mert értesülj, hogy Báthory Zsigmond Lengyelországból Szucsava várába érkezett és erdélyi híveivel érintkezésbe lépett.

Mozgósította tehát Moldva ellen az erdélyi haderőt. Megerősítette újra a székelyek jogait, adómentességét azzal a feltétellel, hogy szükség esetén hadjárataiban fejenként vegyenek részt. (E. O. E. IV. 370.) Az után nemsokára elrendelte, hogy készüljenek fel saját költségükön legalább félévi hadjárataira és vonuljon minden fegyverfogható férfi 12 éven felül Szászsebesre. (E. O. E. IV. 376 és Sz. O. IV. 143.)

A nemesség Tordán gyülekezett és ha már egyszer fegyvert fogott, azt »az oláh Farao« ellen akarta fordítani. »Ennek indítói főlképen a székely Petki István és Kemény János voltak«. Összeköttetésbe léptek a szászokkal, velük megújították az uniót és a székelységet is csatlakozásra szólították. (E. O. E. IV. 533.) Mihály vajda úgy tett, mintha semmit sem vett volna észre, tanácskozáásra hívta a nemességet Gyulafehérvárra *fegyveres szolgái nélkül*, de nem mentek, mert attól tartottak, hogy a székelyekkel leöleti őket. (Szamosközy IV. 122.) Így a vajda küldött követeket hozzájuk, de azok is a nemességhez csatlakoztak és többé nem tértek vissza, sőt az első követ, »a nagy« Csáky István állott a vajda ellenségeinek élére.

A székelyekre most jött el a krízis pillanata. Azt, hogy mostanáig Mihály vajdával tartottak, nem lehet kifogásolni;

akik mostantól vele tartanak, kétségtelenül árulást követnek el Rudolf királlyal és hazájukkal szemben is.

Megérezte a pillanat nagyszerűségét a közszekelyek egyik vezére, Teleki Makó György, aki Székely Mózzsal és Tárkány Istvánnal együtt már előbb gyanussá tette magát Mihály vajda előtt, mert látván a haza bajait, Báthory Zsigmonddal összeköttetésbe lépett, — most pedig, miatt Székely Mózes lengyel-segítségért ment, 1800 lovasával Torda felé indult. Hiában akarta őt visszatartani Mihály vajda nagy ígéretekkel: a hazaszeretet fellángolt benne, amit át tudott sugározni vitézeibe is. Jöttének hírére a nemesség eleibe vonult és zeneszóval kísérte Tordára. Megbocsátották neki, amit eddig vétett, meghagyták Mihály vajda birtokadományaiban, sőt neki adományozták a várhegyi uradalomból Bölönt, Szentivánt és Laborfalvát (Sz. O. IV. 144.)

Ugyancsak a tordai táborhoz csatlakozott Aranyosszék, melynek kiváltságait szintén megerősítették. (U. o. 141.) és Marosszék egy része is. Marosvásárhely egymaga 100 lovas és 200 gyalogost indított a tordai táborba (Tört. Tár 1884. 80. M. H. H. VII. 243. E. T. A. O. I. 55. Sz. O. IV. 138.)

Ez reményt nyújtott arra, hogy a többi székelyeket is meg lehet nyerni. Újabb felszólítást küldött tehát Csáky István a többi székékhez és ugyanazt tette a szász nemzet nevében Szeben városa is. Figyelmezteti őket, hogy régen milyen boldognak éltek a magyar és szász nemzettel egyetértésben, és mivé lett az ország. Csatlakozzanak tehát hozzájuk, amely esetben biztosítják régi szabadságaik visszaállításáról, bűnbocsánatról és védelmükről a Moldva, vagy Havasalfölde felől jövő minden támadás ellen. Ha pedig tovább is a vajdával tartanak, házatokat felégetjük, feleségteket, gyermeketek szabályára hányjuk«. (Sz. O. IV. 138.) Bár más szász székék is megkísérelték rájuk halni, a sérelmek emléke és a gyűlölet erősebb volt, semhogy az érvek hatása alatt meghajoltak volna. Tudnunk kell, hogy akkor a Székelyföldön nem maradhatott más, csak az, akit a köznép megtűrt. Ha volt, is köztűntük olyan, aki belátta, hogy döntő pillanathoz érkeztek, az nem érvényesíthette befolyását. Az udvarhelyi gyűlésen pld. még tombolt a gyűlölet, a szászok kiirtásáról beszéltek és arról, hogy Csáky Istvánt keresztbe nyársalják. Azt hitték, hogy Mihály vajda állása megingathatatlan, hozzájuk küldött üzenete szerint Segesvár és Meggyes között győzni fog és a németeket kipusztítja Erdélyből. (Sz. O. IV. 143.) Valójában azonban azt sem tudta, hova legyen aggodalmában. Fia Pet-rasko és Baba Novák serege nagy részével távol volt; kurtán-jait is csábították, és megingatták Makó György, a nemesség és szászok ígérétei. Egy nagy csapatuk meg is indult Maros-vásárhely felé... 4000 katonája, — oláhok, rácok és magyarok

-- eljutottak ugyan az ojtózi szorosig, de a brassói szászok visszaszorították. (U. o. 142.) Ez a segítség még gyöngítette táborát, mert 4000 székelyt kellett segítségükre küldeni, akik a Barcaságot pusztították. (Quellen Brassó V. 378. 136.) A szászok lekötötték a főgarasi oláhokat is.

Ilyen állapotban támadták meg Mihály táborát a Bastával egyesült magyar és székely csapatok Miriszlónál. Hasztalan volt a vele lévő székelyek hősies küzdelme: Basta kiváló haditerve annyira bevált, hogy minden, amit az ambiciózus vajda annyi idő alatt oly nagy gondnal épített, pillanatok alatt összedült.

A vesztett csata után kb. 1800 székely egy hegyen erősitett állást foglalt. A nemesek nem tűrhettek ilyen ép sereget, de nem boldogultak velük; felszólították, hogy adják meg magukat, de mivel tudták, hogy úgy is levagdallják őket, inkább »kezeken« (fegyverrel a kézben) akartak meghalni. Ekkor Daczó János székely főembert küldötték hozzájuk, aki az egész nemesség nevében megesküdt, hogy nem lesz semmi kiántódásuk. Erre »szegények hitre lejöttek, de az esküvés mellett nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség és körülvevén, mind levágták nagy sivalkodással szegényeket annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a test. Azt mondták, hogy a test alól vérpatak folyt ki«. (Erd. Tört. Ad. I. 56 Erd. Tört. Tár I. 181.)

A miriszlói csata előtt 500 maroszléki lovas cserben hagyta Mihályt és átállott a nemességhez. »Azoknak megígérték a szabadságot, de az Isten jó szerencsét adván nekik ugyan megcsalák.« (E. T. T. II. 26.) A győzelem után következett a megtorlás. Megint büntető ekspedíciót indítottak a Székelyföld azon részei ellen, melyek megmaradtak Mihály vajda hűségében.

Basta Sepsiszékbén Uzonban, Csáky István Kézdiszéken Léczfalván, Székely Mózes pedig Borosnyón ütött táborát, hogy megfélemezzék a jól felfegyverezett székelyeket. (M. H. H. VII. 149.) Léczfalván tábori gyűlést is tartottak. Itt a közsékelyeket ismét visszaadták uraiknak. Elrendelték, hogy a lerombolt udvarhelyi és várhegyi várakat építsék fel. Ennek költségeihez a nemesi, sőt fejedelmi jószágok is kötelesek hozzájárulni. Várhegy felépítése a csíki és háromszéki, Udvarhelyé az udvarhelyi, gyergyói és kászoni székelyek kötelessége.

Kimondták, hogy a székely főemberek kárait kötelesek megtéríteni a kártevők. Ha jobbágy tett kárt, azért ura fizeti a kártérítést. Ha nemes ember is kárt tett másnak, kétszeres kártérítéssel tartozik. Viszont védelembe vette Imecs Mátyást és több lófeket, Mihály vajda egykori híveit, kiknek ősi örökségét bosszúból elfoglalták törvény nélkül.

»A mely puskákat Mihály vajda kiosztott volt a székelységre, végeztük, hogy mind beszédjék a kapitányok és király-

bírók... hűt szerént és szállítsák a kincstár számára Fejérvárra. Amely fegyvert a székely »paraszt« maga pénzén szerzett, azt az ura tartsa meg. Oláh peníg és székely fegyvert, kézfűt ez után ne viselhesen, kivéven a juhászokat, kik a havason laknak, hanem a szász és magyar viseljen fegyvert.« Ha a földesúr el nem veszi a fegyvert, 12 frt. bírságot fizet... és ez minden esztendőben vizsgálják meg. (E. O. F. IV. 557.)

Még ugyanezen évben két országgyűlés foglalkozott a székely nép bűnének megtorlásával.

Ugyanakkor az az Ur is a csapások egész sorával látogatta meg Erdélyt. Kezdődött a marhavésszel, folytatódott a hiulóvel, mely a gyermekek sorait ritkította meg, de pár hónap múlva a felnőttek kezdtek halni hagymázban és valami mérges nyavalyában (an einer giftiger Sucht.) Ez 1601-ben kezdődött, a következő évben a pestis és hasfájás olyan nagy mértékben szedte áldozatait, hogy pld. Besztercén 9000 ember halt meg. (Quellen Brassó V. 375. 378.)

Bastát, aki a közhittel ellentétben humanus, okos ember volt, nem tudta magával ragadni a pártdüh lobogása. Éles szemével meglátta a székely nép katonai erényeit és mint hű katona, konzerválni akarta a székely népet nagyobb feladatra. Háromszéken és Csikban végig járva, az az eszméje támadt, hogy Havasalföldet meghódítja Rudolf számára, Szigorúan felszólította Mihály vajdát, hogy a székelyeket bocsássa el táborából, császári komisszáriusokat is küldött hozzájuk, hogy jöjjenek bátran, ő felsége táborában nem lesz semmi bánódásuk. (M. H. H. XXXIV. 427. E. O. E. IV. 546.) Tervét Rudolf elé terjesztve a székelyek felfegyverzésére 4000 fegyvert kért (M. H. H. XXXIV. 449.) Rudolf jelentésére értesítette, hogy nem tartja tanácsosnak, de végrehajthatónak sem a léczfalvi gyűlés azon határozatát, hogy a székelyektől elveszik a fegyvert. Ezt akadályozza meg minden eszközzel! Legyen gondja arra, hogy a szászok és székelyek megmaradjanak hűségében. (M. H. H. XXXIV. 470.)

Midőn Rudolf ezt a rendelkezést kiadta, nem Havasalföld elfoglalására, hanem Báthory Zsigmondra gondolt. Tudta azt, hogy a Báthory-párt az ő híveivel csak kényszerből egyesült és Mihály vajda legyőzése után megint szétválnak útjaik. Az erdélyiek többsége nem is annyira a szeszélyes Báthory Zsigmondhoz ragaszkodott, hanem a török háború kedvezőtlen folyásán aggódva a török bosszújától tartott, ha idejében vissza nem térnek hűségére. Minthogy pedig Székely Mózes és Makó György Zsigmonddal megértették, hogy a törökkel egyetértve kell fejedelemségét elfoglalnia, most nagy reményekkel néztek Zsigmond visszatérése elé. Ő nem is soká váratott magára.

Erdély egyik polgárháborúból a másikba lépett! Ebben megint döntő szerep várt a székelyekre.

A helyzetet komplikálta Mihály vajda, aki Prágában tisztázta magát Rudolf előtt az ellene emelt vádak alól és mint a »császár barátja« abban a viszonyban tért vissza, hogy juttatásait tovább folytathatja. Erdély elvesztett uralmára vágyott. Most még jobb fundamentumot akart vetni vállalkozásának. Titokban megbékélt tehát a törökkel és az elkeseredett székelyekkel újból érintkezésbe lépett. Arra azonban nem gondolt, hogy »császár szolgája«, Basta György minden lépését figyelje, és hogy zavart ne csinálhasson többé, elhatározta, hogy rövid úton örökre csendes emberré teszi. A székelyeknek írt tehát, hogy legyenek nyugton; várják szabadságukat Rudolf császártól, aki kegyelmébe vette őket. (E. T. A. I. 61.) Hogy inkább kézben tarthassa őket, már előzetesen Sennyei Pongráczot helyezte élükre és Rudolfnak is jelentette, hogy nem engedi őket fegyvereik és szabadságuk elvételével molesztálni: ügyel arra, hogy velük erőszakosság és igazságtalanság ne történhessen. (M. H. H. XXXIV. 482. 491.)

A Basta jóakarata önzetiennek és őszintének látszott, amit a sorsüldözött nép régóta nem tapasztalt senkiltől. Viszonozni is akarták ezt. 1601. május végén felkereste őt megbízottjuk, jelentette, hogy készek a királyt szolgálni. Kötelezik magukat arra, hogy 6000 lovast és 8000 gyalogot állítanak ki, ha fegyvert kapnak. Mivel Basta Magyarországra készült, hogy nagyobb sereggel térhessen vissza, kötelezték magukat arra, hogy Nagybányaig eleibe mennek. Azonban úgy látszik, hogy a szükséges fegyverekről és felszerelésről nem tudott gondoskodni, bár annak küldését Gonzagánál és Mátyás főhercegnél is sürgette. (M. H. H. XXXIV. 550, 552, 558.) Visszatérése után ismét ünnepélyesen megígérte régi szabadságuk visszaállítását. (U. o. 558.) és kiadta a parancsot Mihály vajda meggyilkolására. A gyilkosságot történetíróink szerint vallonok hajtották végre, de egy szász krónikás szerint két székely, Nagylaki Ferenc és Székely Ambrus szabadította meg a modern Faraótól Erdélyt. (Deutsche Fundgruben N. F. 36. 1.) Ez után megjelentek Bastánál a székelyek megbízottjai, kiknek 1601. szept. 2-án *régi szabadságaik visszaállításáról kiállította az oklevelet*. Itt kell megemlítenem, hogy Basta kancelláriájának vezetője is, Keresztury György, székely volt, (U. o. 593.) aki állandóan ébren tartotta Basta rokonszenvét a székelyek iránt. Az egykorú székely krónikás szerint »Kedvez vala Basta a székelyeknek, mert tudta azt, hogy ők mindenkorai fizetés nélküli hadak s jó kész nép.« (E. T. A. I. 88.) Valószínű, hogy a székely szabadság visszaállításának politikai célja is volt: Basta részéről felelet Báthory Zsigmond hírdelményére, amelyet egy brassói szász naplójegyzetei szerint 1601. aug. 9-én gorozói veresége után bocsátott ki, amelyben tudatta, *hogy amíg él, fenn fogja tartani a székelyek régi szabadságát* (Quellen Brassó V. 379 M. H. H. VII. 152.)

Mihály vajda meggyilkolása után ugyanis Báthory és Rudolf pártja között került kenyértörésre a dolog. Zsigmond követei útján kibékült a szultánnal, aki újra elküldte neki az ünnepélyes frigylevelet (adhname), és a fejedelmi jelvényeket és megfelelő segítséget ígért. Bastának az volt a törekvése, hogy Zsigmondot még a török segítség megérkezése előtt kiverje az országból. A székely nép ilyen körülmények között kétfelé sántikált. Basta felé is jó képet mutatott, de Báthory Zsigmondot is elismerte fejedelmének, nem feledkezvén el arról, hogy az év elején (április 12 és 20 között) egy tatár sereg a nyílt dűlta fel földjüket, mert Zsigmondot nem akarták elismerni (Quellen Brassó V. 435.) Most hatalmas török seregek betörésével kellett számolniuk. E miatt egy részük feltétlenül csatlakozott Zsigmondhoz, míg a másik rész (valószínűleg Maros és Csíkszék) megmaradt Rudolf hűségében. Épen így megszökött Segesvár és Beszterce (Deutsche Fundgruben I. 173. Történelmi Tár 1907. 241.) Báthoryt elismerte, Szeben pedig Bastával tartott. Basta Nyárádtőre visszavonulva a marosszéki székelyekkel meg akarta támadni Brassót, de Segesvárnál megállapodott. A székelyek otthagyták és Zsigmondhoz csatlakoztak. (Quellen Brassó V. 314.) Így csak Csíkszék maradt meg Rudolf hűségében, melyet elválasztott Báthory Zsigmondtól a meggyilkolt Endre bíboros árnya és a somlyói barátok izgatása a pogány törökökkel való megegyezés ellen. Zsigmond Székely Mózeset küldte ellenük büntető hadjáratra. Az egykorú kútfők különösen azt emelik ki, hogy Endre bíboros meggyilkolásáért kellett bűnhődniük. (M. H. H. VII. 246. Bethlen Farkas V. 14.) de hogy politikai célja is volt a büntető ekspedíciónak, az mutatja hogy Székely kardélre hányatta a török szövetség ellen izgató somlyói barátokat is. A hagyomány szerint egyetlen vak szerzetes maradt életben.

Báthory Zsigmond egy elöltünk ismeretlen erdélyi országgyűlésen égéreteit beváltva visszaadta a székelyeknek régi szabadságukat. Az országgyűlésen megállapították azt is, hogy a fejedelem a kárt szenvedett adományosokat alkalmasint kárpótolni fogja. Erre az országgyűlési végzésre hivatkozva 1601. december hó 31-én Báthory kiadta az egyes székely székeknek a régi szabadságot visszaállító ünnepélyes oklevelet. Megmaradt a Csík, Maros és Udvarhelyszék részére kiadott, azonos szövegű oklevél. (Sz. O. IV. 150. V. 168. Jakab: Udvarhely 296.) Valószínű, hogy Háromszék is hasonló oklevelet nyert, Aranyosszéknek nem volt szüksége ilyen oklevélre, mert ott épségben maradt a székely szabadság.

Az oklevél dícsérettel emlékezik meg a székelyek kiváló érdemeiről, melyeket Magyarország dicső királyai iránt tanúsítottak és legutóbb a havasalföldi hadjáratban szerzett dicsőségéről, ahol vitézségüket nemcsak ő csodálta meg, hanem

azon nemzettek tagjai is, akik a vitézség és haditudomány pálmáját maguknak követelik. Itt bizonyították be, hogy vitéz, serény, fegyverviselésre és nem parasztszolgálatra született férfiak, akikben virul még az ősi hun erő és dísz. Ujabbidőben is nemcsak megfelelték reményeinek, hanem, azt felül is múlták, mert megvetvén a németek fenyegetéseit, hozzá hűségesek maradtak. Ezért és más indokok miatt az országgyűlés által kiadott határozatot minden pontjában megerősíti, megtartja és utódaira nézve is kötelezőnek jelenti ki. Kiveszi tehát a népet a jobbágyi állapotból, amelybe az idők mostohasága miatt süllyedt és a székely szabadosok (libertinus) rendjébe emeli, minden rendes és rendkívüli adótól, rovástól, tizedtől mentesíti felhatalmazva arra, hogy mindazon jogokat és kiváltságokat élvezhessék, melyekkel eleik Magyarország dicső királyai alatt éltek, azzal a feltétellel, hogy ő és utódai parancsára minden általános és részleges hadjáratban jó katonai felszereléssel résztvegyenek. Kapitányaikat a közöttük élő nemesek közül szabadon választják. Hogy a székelyföldi nemesek és szabadosok között a kölcsönös békét és egyetértést biztosítsa, elrendeli, hogy a szabadosok viseltessenek illő tisztelettel a nemesek iránt, a nemesek pedig ezt viszonyozzák kedvességgel és atyafiságos szeretettel. A nemesek megtarthatják mindazon birtokaikat, melyeket a székely felkelés előtt bírtak, vagy az óta vásároltak, de elveszítik azt, amit korlátlan hatalommal szereztek. Ha valaki a fejedelmi adománybirtokot eladta, elzálogosította vagy elcsesérelte, ezt érvényteleníti.

Bár Zsigmond uralma csakhamar megszűnt, kiadott oklevele mégis érvényben maradt. Az Erdélyre következő szörnyű korszak hullámjai ostromolták ugyan a székely szabadságot is, de többé meg nem semmisíthették. Az igaz, hogy sokszor csak névleg élt az, de mégis élt!

Báthory oklevele a harmadik rend jelölésére új szót használ. A régi község (communitas) vagy gyalogos (pixidarius), 1562-ben plebs (nép) lett, — és 1601-ben átalakult libertinussá. (szabados.) Ez a szó távolról sem felel meg az ősi állapotnak, melyet Báthory oklevele vissza akar állítani. Valószínű, hogy az oklevél intelmül használja ezt a szót, intelmül a volt rabszolgaságra!

Báthory Zsigmond a székek szabadsága után megerősítette a székely városok kiváltságait is és Szalontai Toldi Istvánt kinevezte a székelyek generális kapitányának azzal az utasítással, hogy a székelyek javára fejtsse ki tevékenységét (Sz. O. IV. 154. 157.)

Mikor Zsigmond több kiváló hadvezére és tanácsosa előkészítette Erdély megszabadítását Basta és fegyelmezetlen hada nyomasztó uralma alól, a szeszélyes fejedelem titokban megegyezett Bastával és elhagyta Erdélyt. Azok, akik Bastától féltek, avagy Erdély önállóságáért rajongtak, a veszített csata

után török földre menekültek. Közöttük a legtekintélyesebb volt Székely Mózes, akit a bujdosók Erdély vajdájának választottak. A szultán tudomásul vette a választást és Székely mellé török segélycsapatokat adott, hogy Erdélyt a németektől elfoglalja.

Bastának a székelysége vonatkozólag a változott körülmények között sem változott véleménye. Bár jókötésű, kemény kegyetlen hajdukát is kapott Magyarországról, tudta azt, hogy Rudolf uralma a székelyek támogatása nélkül nem lehet állandó. Ennek kulcsa a székely szabadság tiszteletben tartása volt. Ismétellen védelmébe vette tehát őket. (Sz. O. IV. 159.) Tövisi győzelme után kegyelmet hirdetett azoknak a székelyeknek is, akik »a német igát« (al giogo Alemanno!) nem akarták vállalni. (M. H. H. XXXVII. 1.) Ugyanezt biztosította a Csáky Istvánnal kötött egyezségben (M. H. H. XXXIV. 720.) Minden székbe biztosokat küldött, akik előtt *hűségesküre* kellett jelentkezni. A biztosok községenként jegyzékbe foglalták az esküt tett székelyek nevét, hozzátevé rendi állásukat is. Ebből látjuk, hogy Basla is elismerte a Báthory-féle szabadságlevél érvényét, mert az összeírásban a székelyeknek három társadalmi osztálya van: nemes (primor) lófő és *szabados* (libertinus.) Itt ott szerepelnek jobbágyok is, még pedig — mivel az ősbágyok politikai tekintetben nem számítottak — alattuk csak a *fejekötött* (magukat önként jobbágyságra adott) székelyekre gondolhatunk. A szabadosokkal egy társadalmi színvonalon vannak a darabontok, akik a fejedelmi udvarban teljesítenek testőr szolgálatot.

A becses összeírás két példányban maradt korunkra. A teljesebb példányt az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. kötetében közölte Szilágyi Sándor, a hiányosabb példányt pedig amely 169 névvel kevesebbet tartalmaz, két évvel később a Székely Oklevéltár V. kötetében Szádeczky Lajos adta ki. A teljesebb példány megjelenéséről annyira nem volt tudomása, hogy a székelyek történelméről írt munkájában is a hiányos példányt használta fel azon véleményének nyilvánításával, hogy az az *összes székelyek* számát tartalmazza. Véleményem szerint még a teljesebb példány is alig tartalmazhatja a családfejek 25% át. Esküt tett u. i. kb. 10.000 minden rendű székely — Botán Gábor pedig 20 év múlva csak az újabban *fejekötött székelyek* számát becsülte ennyire!

Az összeírás szerint legnépesebb lenne Háromszék 2999 esküt tett emberrel. Nehány év múlva (1605) azonban Bedő István Háromszékből 7000 főnyi *válogatott* sereget állított Bocskay mellé (V. ö. 296. l.) Ugyanekkor Kátay Mihály kancellár fejkenél 50 dénárt kívánva a székelyek szabadságlevelének taksájáért 50.000 frt. bevételt remélt, tehát a fizető székely háztartások számát 100.000-re becsülte!

Az összeírások tehát nem használhatók arra, hogy azokból a székelyek számára következtethessünk. Bár a széke-

lyek rendi állapotát is pontosan megjelölik, még arra sem használhatók véleményem szerint, hogy a rendi megoszlási arányok közelítő megállapítására használjuk, mert kétségtelen, hogy a főemberek és lófők többsége nem tett hűségeskül Bastának (azok Székely Mózes hívei voltak!), kivéve a moldvai vajda támadásától legjobban fenyegetett háromszékieket. Ezért van az, hogy a főembereknek (nemesek) kb. kétharmad és a lófőknek egyharmad része Háromszékre esik, pedig azt nem lehet feltételezni, hogy Háromszék 101 nemesével szemben Gyergyóban és Kászonban ne lett legyen egyetlen egy nemes se és a nemesi befolyásnak legjobban kitett Marosszéken pedig csak 19! Ugy kell vennünk ezeket az összeírásokat, amint vannak: megismerjük belőlük név szerint Basta és Radul vajda híveit, kiket rendi állásuk szerint a következő táblázat tüntet fel:

Esküt tett	nemes	lófő	darabont	szabados	jobbágy
Háromszékben	101	724	166	1854	144
Csikszékben	15	519	149	791	166
Kászonszékben	—	44	24	84	12
Gyergyószékben	—	42	11	191	2
Udvarhelyszékben	27	566	165	1723	389
Marosszékben	19	227	114	990	155
Összesen	162	2172	630	5633	868

Ugyanezen társadalmi osztályokról emlékeznek meg az 1602, 1603 évi országyűlések végzései

A nemességnek, amely Basta ajatt kénytelen volt lemondani jogtalan igényeiről, már csak két vágya volt: 1. hogy ős és fejekötött, (önként jobbágyságot vállalt székely) vagy pénzen vett jobbágyaik maradjanak birtokukban (E. T. T. II. 32.) és elvesztett adománybirtokaikért kárpótolják más egyenlő értékű birtokkal, vagy azoknak örök becsárával. (M. H. H. XXXVII. 74. E. O. E. V. 223. Bethlen Farkas V. 202. Deutsche Fundgruben N. F. 155.)

Basta olyan komolyan vette azt, hogy a székely szabadosok visszakapják szabadságukkal együtt régi nyílföldjeiket is, hogy még Sennyei Pongrácot is kényszerítette a János Zsigmondtól kapott székelybirtokok visszabocsátására, pedig őt megtette a székelyek főkapitányának. Az igaz, hogy a gyalui váruradalommal kárpótolta őt (M. H. H. XXXVII. 17.)

Jelét adta jóindulatának, midőn a maga részéről előmozdította a többszörösen elpusztított Marosvásárhely bírájának, Borsos Tamásnak azt az igyekezetét, hogy Vásárhelyen a polgárok életének és vagyonának védelmére várat építsen. (E. T. T. II. 31. és E. T. A. I. 87. Sz. O. VI. 3.)

Különbönb rendkívül érdekesek Basta és Naprágyi Demeter erdélyi püspök jelentései a székelyek szempontjából. A Basta jelentései és javaslatai jóval több jóakaratot és igazságot tartalmaznak, mint az erdélyi püspöké. Az utóbbinak az a véle-

ménye, hogy a székelyeket 1562-ben fegyverrel meghódították, tehát jogról és szabadságról szó sem lehet. Ugyanaz a véleménye különben az egész Erdélyről. Azon az alapon, mert Basta 4000 emberével megverte Tövisnél Székely Mózes 1500 főnyi seregét, Erdélyt fegyverrel meghódított tartománynak tekinti. A székely nemzet számát igen kevésre becsüli Bastával ellentétben. Szerinte jobb, ha minden székelyt jobbágnak tekintenek; az után ki lehet venni belőlük egy részt. — *természetesen azokat, akik katolikus hitre térnek; a többiét azután erővel is át lehet téríteni.* (E. O. E. V. 164.) Javasolja Udvarhely és Várhegy vára újraépítését részint az oláhok betörése ellen, részint pedig a székelyek ellen, akik gyakran fel akartak lázadni.

Basta csak egy dologban nem vette figyelembe a székelyek érzékenységét: választási jogukat megsértve idegen tiszteket nevezett ki föléjük. A dobostól kiváló tulajdonságai miatt hadvezérségre emelkedett ember csak a katonai szempontokat vette figyelembe és arra alig gondolt, hogy más irányban gyakorolt jóindulatának hatásait rontja le ezzel, mert a székely szabadságához tartozónak tekintette azt a jogát, hogy tiszteit szabadon választhassa és még a kinevezett királybíróknál és kapitányoknál is megkívánta, hogy lehetőleg székelyekre essék a fejedelem tetszése, mert idegeneket maguk között nem szívesen tűrtek (Bethlen Farkas VI. 33.) Ugyancsak bántotta a székelyeket, hogy Basta néhány székelyt is bírói ítélet nélkül kivégeztetett, így Tamásfalvi János marosszéki főkapitányt, Jankó Gáspárt, Szörtsey Ferencet, Kiss Pétert stb. (U. o. V. 497. l.)

Ez az oka, hogy *amikor Székely Mózes bujdosásából visszatért, mint Erdély vajdája és szabadítója*, sőt már előbb mikor Bethlen Gábor és Makó György őt megelőzve a Székelyföldön is széjosztotta az új fejedelem hirdetőiméneit, a székelyek jelentős része azonnal csatlakozott hozzá. (E. O. E. V. 49.) Konkoly Péter hajduvezér Bastát már 1602. szept. 23. értesítette a székelyek megbízhatatlanságáról. (M. H. H. XXXVII. 95.)

A Makó György vezetése alatt összeverődött székelyek Segesvár elfoglalásával és kirablásával kezdték. Minthogy a szászok igen kimutatták önzésüket és német barátságukat (Mikó Ferenc M. H. H. XVII.) ellenük igen kíméletlenül léptek fel. Az 1603. januári országgyűlés a Székelyföldre bizottságokat küldött a préda összegyűjtésére és elrendelte az értelmi szerzők szigorú büntetését. (M. H. H. XXXVII. 148. és Sz. O. VI. 2.) Ennek lehet tulajdonítani, hogy a Rudolf által Erdélybe küldött bizottság Basta tudtával is csak *egyelőre* javasolta a székelyek szabadságának fenntartását azzal a megszorítással, hogy köztük két német főembert kell küldeni fékentartásukra. (M. H. H. XXXVIII. 183. E. O. E. V. 45.)

Székely Mózes visszatérése után megkezdődött Erdély élet-
 talál harca szabadságáért. Ebben a harcban résztvett ugyan
 Erdély színe-virága, de ez is *lényegében mindkét oldalon a*
meghasonított székely nemzet harca.

A vezér maga is székely; fájának legkiválóbb tulajdonsá-
 gai nagy mértékben testesültek meg benne. Mint katoná,
 történelmünk legragyogóbb alakja. Személyi bátorsága had-
 vezéri talentummal egyesült, amely ismerlte tette nevét Euró-
 paszerle. Ismerték és nagyrabecsülték a törökök, lengyelek, oro-
 szok, németek, rácok és oláhok, de a legnagyobb dicséretként
 említem, hogy nagyságát elismerték a székelyek és magyarok,
 akik között akkor olyan hősök voltak, hogy a görög regék
 hősei, Hektor és Achilles nevével tisztelték. Bocskay István és
 Betülen Gábor fényes tettekkel igazolták be katonai erényeiket
 és hadvezéri képességeiket, de Székely Mózes mellett kicsiny-
 nek érzik magukat. A legnagyobb elismeréssel emlegetik nevét:
 Különösen Bethlen Gábor, kitől annyi szép levél maradt ko-
 runkra, mindig áradozva emlékezik meg róla, aki méltó lett
 volna arra, hogy Nagy Sándor Parmeniója legyen. De nagy-
 volt Székely Mózes mint politikus is. Izzó hazaszeretetét át-
 tudta sugározni a tömegekbe; a hazáért élni-halni kész, átszel-
 leműlt, fanatikus gárdát szervezett. Nagy volt amíg élt és
 hősi halála után eszmévé finomult. Az ő poraiból éledt újra
 Erdély... Az egykori recsenyédi kis sókereskedő székelyt a
 székely község legszörnyűbb elnyomatása idején így ragadta
 az erény a magyar Olympus félistenei közé.

Mellette ott látjuk a székelység színe-virágát... de legelke-
 seredtebb ellenségei, gyilkosai is székelyek, akik nem tudják
 megbocsátani a mult sérelmeit szabadságuk visszaállítása után
 sem. Jobban gyűlölik a velük kegyetlenkedelt nemeseket, mint
 az ország ellenségeit...

Székely Mózes visszatérése után összeomlott az a kártyavár,
 melyet Basta művészettel és erőszakkal épített, de visszavonu-
 lása után is megmaradt a császár hűségében néhány vár, álta-
 lában a szászok és a székely nép nagy része. Székely Mózes
 arra törekedett, hogy mielőtt Basta nagyobb erővel visszatér,
 az egész Erdélyt birtokába kerítse. Hadi műveleteit minél
 gyorsabban ki akarta egészíteni a Bastához hű székelyek meg-
 nyerésével, vagy legyőzésével.

Mialatt Bethlen Gábor Gyulafehérvárt ostromolta és Makó
 György Basta hajdúit Besztercénél szétverte (Deutsche Fund-
 gruben I. 184.) Toldi Istvánt 1000 tatárral, magyar és rác
 csapatokkal Székelyföldre küldte, hogy a népet fegyverbe szö-
 lőftse és ha nem engedelmeskednének, fegyverrel kényszerítse.
 Toldi a Székelyföldet kímélni akarván Marosszékre vonult
 és az egész széket szépszerével csatlakozásra is bírta (Sza-
 mosközy III. 66.) Szintén csatlakozott Udvarhely és Aranyos-
 szék is. Háromszékre Nagy Albertet és a rác Kis Farkast
 küldte azzal a meghagyással, hogy lehetőleg kíméljék őket.

Ennek meg is feleltek, végtelen türelmet tanúsítottak. A háromszékiek nem tagadták meg kerekén a csatlakozást, de kétértelmű feleleteket adtak és a hadba vonulást arra való hivatkozással tagadták meg, hogy ha ők elmennek, a tatárok megfáradhatják a széket és elrabolhatják az asszonyokat és gyermekeket; Csikszék még merevebben ellenállott. Adatunk van arra, hogy ezen idő alatt is összeköttetésben állottak Bastával, akitől azt kívánták, hogy mentse fel Gyulafehérvárt mert ha nem, akkor Székely Mózeshez csatlakoznak. Erre terminust is tűztek ki. (M. H. H. XXXVII. 228.) Basta látván azt, hogy saját erején nem boldogul Radul havasalföldi vajdától kért segítséget. Ugy gondolta, hogy ha a vajda 10.000 emberrel belőz Erdélybe és magához csatolja a székelyeket, Székely Mózes seregét két tűz közé szorítva legyőzheti. (U. o. 226.) Radul teljesítette Basta kérését és Erdély felé vonult, Erről kétségtelenül értesültek a háromszéki és csiki székelyek; de értesült Székely Mózes is. Nagyobb erélyre intette tehát Nagy Albertet és Imets Mihályt is Csikba küldte. Ők az ellenállást meglőtték, több székelyt kivégeztek, sokat erőszakkal elhurcoltak, de alig vonultak ki, Radul vajda segítséget küldött nekik Rácz György vezetése alatt, minek következtében még szilárdabb lett a csikiak és háromszékiek ellenállása. Radul vajca segélycsapatai ezután székelyekkel gyarapítva Segesvárig nyomultak.

Székely Mózes még egy kísérletet tett a háromszéki székelyek megnyerésére. Három követet küldött hozzájuk, de azokat a nemzetközi jog ellenére elfogták és Cappához küldték Segesvárra, aki kegyetlenül kivégeztette őket; egynek előbb a karjait vágatta le és azután a fejét, a másikat karóba húzatta, a legembertelenebb módon Henter Benedeket kínoztatta halálra. Székely kísérletét tett arra is, hogy Radullal egyezséget kössön. Sikerült is őt nagy ígéretekkel megnyerni, de a láborában lévő székelyek erről értesülve lázadni kezdtek.

Háromszéken Bedő István, Csikban Mattis János ragadta magához a vezetést, akik a népet akarata ellen is összegyűjtötték és Radul hadához vezették. Gyöngye fegyverzetüket kiegészítették a Brassóban vásárolt fegyverekkel. Forrásaink egy része 3000-re, a másik 4000-re becsüli a Radulhoz csatlakozott székelyek számát, a szászokét pedig 800-1000-re.

Székely Mózes meg akarta akadályozni a havasalföldi had előnyomulását és ezért két székely kapitányát, Makó Györgyöt és Imets Mihályt küldte Rózsnyó irányába és ő maga is Brassó felé megindult. A krónikák feljegyezték, hogy a Rózsnyó felé menetelő székely csapatot a varjak serege kísérte, mintha megérezték volna, hogy a halálnak bő aratása, nekik pedig gazdag lakmározása lesz. Nem is csalódtak!

Makó harcban edzett, tapasztalt, hős hadvezér volt, Imetsben sem hiányzott a bátorság, de forró fejű, tapasztalatlan

fjatal ember lévén meggondolatlanságával hozzájárult a vereséghez. A rozsnyói ütközetet győzelemmel vezették be, könnyen áttörték az oláhok és rácok vonalát, *de a székely szé-
kely ellen nehezen boldogult.* Radul hada a székelyek ellen-
állásától fedezve visszavonult és erődített szekér tábori rögtön-
zót. Székely Mózes újabb csapatokat küldött Makónak és megüzente, hogy addig ne bocsátkozzanak ütközetbe, míg ő is meg nem érkezik; ennek ellenére Imets erőszakolta, hogy támadjanak. Mindkét sereg csaknem kizárólag székelyekből állott. Heves harc után Makó serege vereséget szenvedett. A visszavonulókat keményen üldözte az ellenség; Rozsnyó és Fekete-
halom között holttestek borították az utat. Még a brassói krónikás is megsokalja, hogy a közszékelyek mennyi nemes székelyt végeztek ki és fogtak el. (Quellen Brassó V. 157.) A véres harcban 1500 székely és magyar esett el. Közöttük volt a heves Imets Mihály is, Makót pedig sebcsúlnen fogták el. Múton a háromszékiek vezére, Bedő István elé vezették, szemrehányásokat tett neki, de Makó őt hitzegéssel és ámulással vádolta. Ez Bedőt annyira felbőszítette, hogy kardját kirántva saját kezével ölte meg és fejét Radulhoz küldte. Ez volt a testvér-háború első felvonása.

Makó veresége arra kényszerítette Székely Mózesi, hogy maga vegye át a rá bízott feladatot, be sem várva az érkező lengyel segítséget. Balsejtelmek között nyomult előre; rossz jóslatok nehezítették útját. A Székelyföld mindig termelte a jósnöket, faun parasztokat és a természetfölötti babonás hjedelmeket, ezért második Dodonának is nevezték. Ketten is megjósolták, hogy Székely Mózes Brassónál fog elesni. Az egyik, egy öreg székely, húsz évvel előre jóslta, hogy Brassó mellett, Alabornál 1605-ban nagy szerencsétlen csata lesz; most pedig Székely Mózeset figyelmeztette, hogy ne menjen Brassóba, mert ott baj éri. »Honnan tudod?» — kérdezte a fejedelem. »Nem fontos az, óh fejedelem, hogy honnan tudom, de kérlek, óvakodj attól, amire intettelek«. A fejedelem rem hit; őt nem a baboná, hanem az ész vezérli« — mondá! Az öreg jósnak azt parancsolta, hogy kotródjék el és ne beszéljen a nép között haszon-
talanságot, mert megbünteti. Az öreg konokul felelt: »A gazda nem kényszeríti hallgatásra és nem is öli meg a kakast, ha zivalart jósol«. A fejedelemet mégis annyira nyugtalanította a baljóslat, hogy bizonyosságot akart. Élt akkor Udvarhely-
székben Szentmihályon egy híres jósnő, egy santa vénleány, Borbála, aki egy híres öreg süket jósnőnek volt a tanítványa. »Mikoron azon Székelyföldén Udvarhely mellől menne el, hozzája vitelte volt, megkérdezte tüle, mint leszen az ő hadának exítusa. Megmondta neki az leány, hogy Brassónál kell elveszni mind hadastúl és vissza onnan soha nem jü. Mózes ezt hallván, ugyan megfedte volt, hogy »Megládd« — úgymond — »hogy ha igazat nem mondasz, mihelt visszajövök, megégettetlek.«

A leány nem ijedt meg: »Csak addig ne bántass, amíg oda mégy, hár azután mege elekedjed, ha visszajűsz!» (Szamosközy ve-gyes feljegyzései M. II. H. XXX. 192.)

Tudjuk hazánk történelméből, hogy a jóslat bevált. Székely Mózesnek az volt a veszte, hogy a rozsnyói csatából menekült tisztek tanácsára kis hadával védő állást foglalt és olyan formán alakított szekértábort, mint Rác György Rozsnyónál. Innen irányította a tűzérseget, hogy hová löjjön, mindaddig, míg mellőle elhullottak vitézei. Mikor látta, hogy a csatát elveszítette, egy szekér rúdján át akart ugratni. »Egy gesztenye színű paripán, (nem fűlovon!) volt Moyses«. A ló lába megakadt és nehezen vergődhetett át. Utána ugratott Bogáthy Miklós és néhány híve. Nyomában, hű inasa, Kadicsfalvi Nagy János, aki súlyos csapásokat oszlogatva vilózúl védelmezte urát, »úgy annyira, hogy ha csak őt vagy hat volt volna is olyan Moysessel, elszaladhatott volna.« Ő maga is keményen védekezett, három támadóját visszaverte, de a végén puskalövés érte, majd kopjával átöklelte egy csikszenzmihályi székely, Katona Mihály. (M. H. H. VII. 254. Bethlen Farkas V. 402.) Rác György azután érkezett oda, pallósával fejét vétette. »Igy háramlik az a hír Rác Györgyre, hogy ő sebesítette és ölte volna meg.« Fejét beküldte Brassóba, ahol tehén ganéjba vetették a piacon; ott hevert három napig is, míg végre az ebek megették. A csontja ott hevert sok ideig imitt-amott széllyel a városban... Hős hadseregéből kevesen menekültek élve. Hatezer székely és magyar esett el... és a menekülő tatárokat is, kik elhúzódtak az ütközet alatt, kiirtották a csiki székeiek. (Szamosközy, Bethlen Farkas, Mikó Ferenc, Quellen Brassó V. 157. Deutsche Fundgruben I. 185. stb. alapján.) A brassói csatáról is azt jegyzik fel kútfőink, hogy Radul hadában több volt a székely, mint az oláh, rác és szász.

A meghasonlott székely nemzet testvérháborúja volt e: akár a hunósök scambriai csatája...!

Egyik tábornak a hazaszeretet szent tüze hajtotta az idegen zsarnok ellen... a másikat a gyűlölet régi kinzói ellen és a hála Basta iránt, aki idegen létére megértette és értékelte a székely köznépet, meglátta és megszánta sajnó sebéit; visszaadta és győzelmei után sem vonta vissza ősi szabadságát!

Eddig kímélte a sors a székelyek földjét; nagyobb pusztulás nélkül élte át Mihály vajda és Basta korszakát; de Rozsnyónál és a brassói papírmalomnál csaknem halálra sebezte őnnagát. A pestis és éhínség is szedte áldozatait; a lakosság háromnegyed része pusztult el miatta (Quellen Brassó IV. 14. 160 183.) De ez után a bánatos felhők megszakadoztak és kiragyogolt a nap: *a székely szabadság napja!*

»Igy vevék el tőlünk a szabadságot, kit ők ismég, újabban is valóban megtorlának és ugyan mégis megvevék az ő szabadságukat.« (Lötsey Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussai.)

A székely szabadság új korszaka

Bocskaytól az erdélyi fejedelemség végéig.

Székely Mózes veresége és halála nagy történelmi esemény volt. Siratták a haza jobbjai, és barátai. Haszon pasa azt mondta: »Ha rabbá esett volna, megváltotta volna kétezer ló teher pénzen. Szerette benne a justiciást, hogy amit mondott, úgy találta«. (M. H. H. XXX. 173.) A mi az egyiknek mély-séges bánat, — a másiknak szívvidámító gyönyörűség. Rudolf császár oda volt az örömtől, mikor a jó hirt hallotta: mikor pedig megérkeztek Radul követei 40 rabul esett zászlóval, nagy kitüntetéssel fogadta őket. »Ez zászlók felvitelét képekben kinyomatták Prágában«. Nagy processiót tartottak melyben egyik főherceg is résztvevett, és sok »pispekek«, de az oláh követek mind főbb helyen és jobb kéz felől mentenek.. csudálatos nagy becsületben tartották őket«. (U. o. 203.)

Azt hitték, hogy Erdélyt hozták és helyezték a császár lábai elé! Csak Bastának voltak kétségei. Mikor Kassára visszatért és látta, hogy távolléte alatt mennyi sérelem érte a magyarságot, azt mondta: »Elég ellenségünk volna kívül is, bár ne csinálnánk az kebelünkben is ellenséget magunknak. Ugy nagyon, hogy nem sok az magyar nemzetség, de nem kell semminek vélni és contemnálni, (megvetni) mert ha összegyülekezhetik és pártot ütnek, nagy vizet zavarhatnak, kiből nagy és reméltelen dolog indulhat«.

Az a nagy ember, aki felvette a Székely Mózes lehanyaglott zászlóját és összegyülekeztette az egész magyarságot, **Bocskay István** volt. Eredetileg német szívu ember, rajongó híve a keresztényiség egyesülésének a török ellen; tanácsadója unoka-öccsének, Báthory Zsigmondnak. Egyik oka az erdélyi fejedelemség válságának, amiért két alkalommal is megnótázta az erdélyi országgyűlés, mégis Rudolf hatalmaskodó tábornokai fegyverrel és ágyúkkal üzték el a császári hűségtől és kényszerítették, hogy a végveszélyben forgó magyar nemzet megváltó Mőzese legyen.

Magyar tolv soha ki nem fogyhat az ő dicsőítésében.

Én csak két cselekedetéről emlékezem meg. Ő kapcsolta be a kivert kutyaként ödöngő, hitetlen, nemzetpusztító, sehonnai hajdúságot a hit és a hazaszeretet erőneveléssel megnevelve nemzetünk életébe és az ő varázsszavára értette meg a duzzogó székely köznép is, hogy megbékült lélekkel fel kell vennie a régi nehéz, de gyönyörűséges igát. Így lettek a hajduk Bocskay angyalai, a székelyek pedig a megújított erdélyi fejedelemség oszlopai.

Az utóbbi változásnak folyamatát fogom vázolni röviden.

A brassói csata után a megtorlás következtet *»a hűtlen székelyek ellen. Rudolf utasította Bastát, hogy büntesse meg azokat a székelyeket, akik Székely Mózeshez csatlakoztak; a híveket tartsa meg további szabadságukban. Talán nem lenne rossz, ha a hű és hűtlen »kerületeket és ispánságokat (i?)« megkülönböztetné egymástól. Ugyanígyan értelembe adott utasítást az erdélyi kormányzó tanácsnak is azzal a kiegészítéssel, hogy a székelyek fölé rendeljenek két külföldi, lehetőleg német kapitányt, hogy a hűségben megtarítsák és tanácsai segítsék őket. (M. H. H. XXXVII. 366.)* A megtorlásról nem is annyira Basta, mint Radul vajda gondoskodott. Hajduk, rákok és csíki székelyek törtek be Udvarhelyszékbe: égelték, pusztítottak, raboltak. Székelyudvarhelyen felgyújtották a piacot és minden útjukba kerülő embert lekaszáboltak. (Deutsche Fundgruben I. 189. E. T. A. I. 43.) Ugyanígyan büntetés érte Marosszéket is. Végre maga Basta is megsokaita a hű szövetséges garázdálkodásait, és felhívta Radult, hogy vonuljon ki Erdélyből. Ezt meg is cselekedte, de véletlenül útjában kirabolta a hű székelyeket is. (E. O. E. V. 56.)

1604 elején Basta összeíratta a szabad székelyeket. Ezen alkalommal több ősjobbágy a székelyek között akarta iratni magát. (M. H. H. XXXVII. 378.) de Keresztury György, Basta titkára intézkedett, hogy azok továbbra is jobbágyok maradjanak.

Arra is több adatunk maradt, hogy Basta a hűtlen székelyek birtokait elkobozta és hű székelyeknek adományozta; (M. H. H. XXXVII. 391.) így az Aporok birtokait Teleki Donáth György kapta. (Sz. O. VI. 162.) De Basta nem bízott meg senkiben, különösen amióta értesült arról, hogy a török vissza akarja állítani az erdélyi fejedelemséget és Radult engedelmességre kényszerítve nagy sereggel készülni betörni. Attól kezdve gyanusakká váltak Radul székely barátai is. Kicserélte emiatt a székelyek kapitányait, (M. H. H. XXXVII. 386.) sőt közülük többet látható ok nélkül elfogatott, így Kálnoki Jánost és Donáth Györgyöt, kiknek szabadon bocsátásáért hasztalan könyörgött az országgyűlés. (Deutsche Fundgruben N. F. 167.)

A nép hangulatának megváltozásához nagy mértékben hozzájárult az, hogy a körükből kiemelkedett, vagy vejük tartó új kapitányok sem bizonyultak jobbaknak a régiéknél. Egy adat eléggé illusztrálja azt. Bedő István udvarhelyszéki kapitány 250 kőből búzát és zabot, 40 darab sajtot és tömlőtűrőt, Csong-

rádi Ferenc maroszéki kapitány pedig 100 fejés barmot és 200 köből lúzáat vitetett el Kornis Ferentől. (M. H. H. XXXVII. 391.) Kinek hűségéhez szó sem férhetett. El lehet képzelni, hogy a kisebb emberekkel szemben hogyan hatalmaskodtak.

Mind ezek hozzájárultak ahhoz, hogy a székely nép hangulata megváltozzék és örömmel fogadja azt a hírt, hogy Bocskay István legyvert fogott a magyar szabadság kivívásáért.

Bocskay felkelése után Barbiano az erdélyi császári hadakat is ellene Magyarországra rendelte. Ehhez kellett volna csatlakozni a magyar és székely hadak egy részének, viszont a székely hadak löbbségére az a feladat várt volna, hogy Erdélyt minden esetleges támadás ellen védelmezze: sőt 2000 székelyt a császári biztosok Radul segítségére Munteniába rendeltek, azonban Kornis Boldizsár, megtagadta az udvarhelyszéki székelyek felültetését, addig, amíg a vallonok és flandriaiak el nem távoznak az országból. Ugyancsak megtagadták a felütést a kászsanszékiek. Kornist felszólították a császári biztosok arra is, hogy minden székéből szállítson a császári hadak részére 30-30 drb. ökröt Magyarországra, mert ott nagy drágaság van. (E. O. E. V. 284.) A császáriakkal Kassa ajá vonult, székely had, miután Kassa nem nyitotta meg kapuit, visszatért Erdélybe.

Bocskay vezére volt a székelyeknek a gyurgyevői utközetben: jól ismerte vitézségüket és kiváló rendtartásukat. Bár értesült az azóta történt eseményekről, nem hitte, hogy a székelyek annyira elpusztultak. Igyekezett őket megnyerni. Levélben fordult hozzájuk. Egyelőre csak semlegességet kért tőlük: ne segítsék se őt, se a németeket. Ha ezt a kívánságát teljesítik, igéri, hogy szabadságaikban meg fogja őket tartani. (Szamosközy IV. 266.) Hogy azonban a székelyek megnyerése volt a célja, azt elárulja régi ismerőseinek, Petki János maros- és udvarhelyszéki, valamint Orbonás György orbai széki kapitányoknak írt leveleiben, melyekben nemcsak személy szerint kérte őket, hogy hozzácsatlakozzanak, hanem azt is kívánta, hogy másokat is vezessenek jó útra. (Erd. Orszgy. E. V. 371. Szilágyi: A Rákóczyak Erdélyben 16.)

Bocskay levele után vette Petki a császári biztosok felszólítását, hogy 2000 gyaloggal és 500 lovassal (Udvarhelyszék hadajával) a Bocskay nevében betört hajdúk ellen vonuljon Szamosujvár védelmére. Akkor éppen Maroszákon volt, ahol tisztársa, Pathó Márton gyűlést hívott össze. Azt még megeselekedte, hogy a gyűlésen megjelent, de ott olyan nyilatkozatot tett, mely Pathó ítélete szerint nem volt a közönséges nép köze való. A gyűlésről sietve Görgénybe távozott. Pathó kétségbe esve könyörgött neki, hogy törődjék többet a haza sorsával. »Kegyelmeleknek, a székely fiaknak illenek leginkább a haza gondját viselni... A székelysége nem tudom ki visel gondot, ha magatok nem.« A lázadók már Marosvásárhelyt is hódolatrá szólították fel. Ugy írnak, mintha nagy Sándor hadnagyai,

Parmenio és társai is közöttük lennének. Ő engedelmessékedik, felülleti a széket, de azután távozik. (T. Tár 1884. 262.)

A császári biztosok Fejéregyházára, majd Pentelére hívtak össze értekezletet, hogy Erdély védelméről tanácskozzanak; Petki egyiken sem jelent meg... emiatt nem is tudtak határozatot hozni, mert őt tartották a székelyek fejének. Petki időközben titokban összeköttetésbe lépett a tekintélyesebb székelyekkel, és önmaga hívott össze 1605. február elejére Székelykeresztúrra egy értekezletet. (E. O. E. V. 297.) Nem tudjuk, kik jelentek meg itt, de akik ott voltak, Petki felhívására *Bocskayt a székelyek ispánjának választották* és hozzá követeket küldve feltételként a következő kérelmüket tejesztették eléje:

1. őrizze meg őket régi szabadságukban;
2. a zavaros idők alatt elkövetett bűnökért ne álljon bosz. szűt se ő, se a nemesség;
3. idegen kapitányokat ne nevezzen ki közülük, engedje, hogy ők válasszanak alkalmasnak ítélt tisztet;
4. ne tartson a Székelyföldön idegen katonaságot, sőt távoítsa el onnan a nem székely származású nemeseket is;
5. mozgósítás esetén, ha az ellenséggel két hétig nem lehet megütközni, régi szokásaik szerint hagyhassák el a táborot;
6. ezekre tegyen esküt.

A követeket felhatalmazták azon ígéretre, hogy ha a fejedelem kívánságait teljesíti, ők Erdélyt meghódítják saját erejükön.

Bocskay örömmel fogadta a székely követeket, elfogadta a feltételeket és felvette a székelyek ispánja címet. Ettől kezdve fejedelemmé választásáig »Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja« címet használta. Ezen a címen első oklevelét a székely székeknek adatta ki Sárospatakon 1605. febr. 16-án. Ebben ünnepélyesen keresztyén hitére ígérte, hogy méltó tekintetbe vévén a székelyek kész akaratát, és jóindulatját hozzá és a nyomorult hazához, biztosítja őket arról, hogy megbocsátja nekik mindazon tudva vagy nem tudva elkövetett vétkeiket, melyekkel 12 esztendő óta Erdély országát rontották, azokat úgy veszi, mintha nem is cselekedték volna, sőt hozzájuk bőségesebb kegyelmének megmutatásával kijelenti, hogy őket ősi szabadságaikban, privilegiumokban és adómentességükben a régiebb királyok és legutóbb is Báthory Zsigmond által kiadott oklevelek tartalma szerint megtartja és másokkal is megtartatja. Feltétel gyanánt kiköti, hogy hűségére fejenként esküvéssel kötelezzék magukat és iránta és a haza java és előmenetele iránt szolgálatjokat tökéletes hűséggel megmutassák. (Jakab: Udyarhely 309.)

Kétségtelen, hogy a székelyek egységes állásfoglalása és Bocskay megválasztása elsősorban Petki János érdeme volt, akit kiváló tulajdonságaiért általában szerettek. Bocskay annál szívesebben nevezte ki őt a székelyek főkapitányának, mert régi

barátság fűzte hozzá abból az időből, mikor Báthory Zsigmond alatt a török ellen együtt harcoltak, ahol Petki kijűntette magát. Azután Székely Mózes híve volt. Fogságba esett Brassónál, de Basta megkegyelmezett neki. A nagy székely tömegek megnyerésére a legtöbbet azonban egy egyszerű »paraszt« székely Kovács Máté tett. Nem volt nála elkéseredettebb ellensége a nemességnek, saját maga is több nemest vágott le. »Igen nagy auctoritása volt a székelység között, noha paraszt ember volt. Most (1606) az egész gyalog székelységnek kapitányok, nagy kísérettel jár, mint valami főúr.« (Tört. Tár 1893. 198. M. H. II. XXXIII. 46.) Neki és társainak volt oka, hogy Bocskay és a nemesség bosszújától tartson, de mikor értesült arról, hogy Bocskay bűnbocsánatot hirdetett és a székely szabadság visszaállítását megígérte, hozzá csatlakozott. Már régen nem szivesen tűrték a Basta által kinevezett idegen kapitányokat, a folytonos parancsolgatásokat. Rájöttek arra is, hogy jobb, ha magyar fejedelmük van, mintsem hogy minden apróság miatt Prágába szaladjanak. Eddig is idegenek miatt pusztultak és pusztították az országot is, nem lesznek tovább nemzetük árulói. Erről sugott, bugott a háromszéki és csíki székelyekkel Kovács Máté, és Bedő István, amikor a császári biztosok parancsára az idegen Konkoly Péter és Rácz György vezetése alatt Udvarhelyszék felé vonultak, hogy azt hűtlensége. (Bocskay választása) miatt újból megbüntessék. Nemcsak az ejtette őket gondolkodóba, hogy idegen parancsra saját véreiket kellene pusztítaniok, hanem a sánta Borbála jóslata is, aki nagy veszedelmet jósolt fejükre, ha Udvarhelyre mennék. Már jó messzi, Segesvár körül jártak, mikor egy véleményre jutottak. Bedő István elfogta Konkoly Pétert, a szemfüles Rácz György megszökött. Így Háromszék és Csík, melyek megvadult népe annyi kárt okozott saját nemzetének, — a nemzeti ügghöz csatlakozott.

Egy szász krónikás 1605. febr. 15-re jegyezte fel, hogy mind a 7 székely szék elpártolt Bastától. (Quellen Brassó V. 419.)

A székelyek magukkal ragadták az erdélyi magyarokat is. A székelykeresztyúri nemzetgyűlés a székely székeken kívül felszólította a magyar vármegyéket is, hogy február hó 21-én jelenjenek meg *Nyárádszeredán*. Itt a két nemzet Bocskayt Erdély fejedelmévé választotta, és ennek tudtul adására s a fejedelem behívására ünnepélyes bizottságot küldött ki. Ennek tagjai voltak Kemény Boldizsár, Angyalosi János a nemesek, és az a Pathó Márton, aki nem régen még nem akarta megérteni a székelyeket. Nagy Menyhért és Barabás Ferenc a székelyek részéről.

A nyárádszeredai gyűlés tudatában volt annak, hogy a két nemzet képviselői egy hevenyészett gyűlésen jog szerint nem választhatnak fejedelmet; ezért csatlakozásra szólította fel a szász nemzetet is. Ez azonban állhatatosan megmaradt Rudolf hűségében. Nem maradt tehát más, mint kényszerű alkalmazni.

Petki ellenük Nádason vonta össze a székely hadakat. (Deutsche Fundgruben I. 200.) Ezt annál nyugodtabban tehetette, mert a moldvai és havasalföldi vajda is követek útján üdvözölte őt, midőn értesült arról, hogy Bocskay a székelyek főkapitányának nevezte ki és egyetértő működésre szólították fel. (Tört. Társ. 1885. 265. 266.) tehát a Székelyföld megtámadásától részükről nem lehetett tartani. A székelyek kegyetlenül pusztították a meg nem hódolt szász községeket. Végre a szászok könyörgésre fogták a dolgot; ők is az ország tagjai; ne pusztítsák őket, hanem engedjenek időt nekik tanácskozásra! Már Szebenbe gyűlést hirdettek, ott határozni fognak.

A szász városok közül csak Medgyes nyitott kaput; bebocsátotta Kun Istvánt 400 székellyel, de a medgyesiek titokban értesítették Rácz Györgyöt, aki eredetileg Radul embere volt és Radul kivonulása után maradt Erdélyben. Vele egyet-értésben és mulatásban elmerült székelyek nagy részét levágták. Erre a székely csapatok könyörtelenül pusztítani kezdtek a szászok földjén, főképen Medgyes vidékét. (Deutsche Fundgruben 202. a medgyesi őrséget hajdunak mondja, a kétségtelenül jobban beavatott E. T. A. I. 99. szerint székelyek voltak!)

Közben Bocskay kinevezte Erdély főkapitányává Rátóti Gyulafi Lászlót, egy kiváló, de betegsége miatt csaknem lehetetlen embert. Ő igyekezett a székely és magyar haderőt szervezni, hogy a szászok ellenállását minél előbb megtörje, akiknek költségére Rácz György kozákokat és áruló magyarokat fogadott zsoldba.

Gyulafi haditervét főképen a székelyekre alapozta. Kiadta a parancsot, hogy jól felkészülve gyülekezzenek Károlyszentmártonban; azonban a tavaszi munka idején a földművelők nehezen mozogtak, a gazdagabb rész sem árult el nagyobb buzgóságot. Gyulafi rájött egy nagy visszaélésre: a hadkötelesek a kapitányokat megvesztegették, hogy őket a hadkötelezettség alól felmentsék. 2—3 ökörért 2—300 székelyt is felmentettek. Gyulafi felháborodva tette ezt szóvá, a székelyek pedig kötelezték magukat, hogy kikeresik és megbüntetik a bűnösöket.

A szászok meglőrése azért lett volna fontos, mert időközben a szerencsi országgyűlés fejedelemmé választotta Bocskayt és erdélyi hívei azt szerették volna, hogy az erdélyi országgyűlés is a rendes formák megtartásával Erdély fejedelmévé válasszassa. A szászok egy része hajlandóságot mutatott erre önként is. sőt szebeni gyűlésükön kidolgoztak a császári biztosok tudtával egy tervet, amely szerint hűségesküjük megszegése nélkül ni módon tarthatnának a más két nemzettel és javaslatukat az unióra nézve Weisz Mihály szebeni szenátor Gyulafinak is bemutatta. (Quellen Brassó V. 176.) Összehívták tehát Marosvásárhelyre az országgyűlést 1605. május 8-ra. Itt nagy számmal

jelentek meg a székelyek, igen tekintélyes számban a nemesek is, de a szász városok közül csak Segesvár küldte el követeit. Az országgyűlés mindazonáltal tovább tárgyal velök, amíg Gyulafi bizalmas értesítést nem kapott, hogy három oldalról szándékoznak meglámadni Marosvásárhelyt. Erre áthelyezte az országgyűlést Kelemenelkére. A gyűlés után, mely Bocskayt ismételtlen fejedelemmé választotta, kiújult a háború, amelyet Gyulafi állandó tárgyalásokkal igyekezett enyhíteni. Holdvilág és Ebesfalva között ütött táborn, amelyet *békekütyölések közben* május 19. éjjel Rácz György meglepetett és aránylag kicsiny erővel szétugrasztott. Csak 300 aranyosi székely maradt rendben, de ennek a kis csapatnak nem volt elég ereje a csata sorsának megfordítására. A rend felbomlása miatt Petki Jánost terhelte a legnagyobb felelősség, »kiben semmi férfiuhoz illő bátorság nem volt.« Annyira elveszítette eszét, hogy zajos menekülésével még azokat a székelyeket is magával rántotta, akik a nagy zűrzavarban összeverődve sikeresen harcba bocsátkoztak. Olyan idegösszeroppanás vett rajta erőt, hogy szaladás közben még Erdőszentgyörgyre sem tért le édesanyjához, hanem csak bekijáratott, hogy meneküljön mindenki. Ezért később anyja megpirongatta, a székelyek pedig megvetették. Szaladása közben találkozott Mátyus (Mattis) János csíki kapitánnyal, aki fel akarta tartóztatni, felszólította, hogy futás helyett csatlakozzék hadaihoz, »de semmi benne nem költ, futott-futott, míg el nem unt.« Mátyus csapatával folytatta útját Ebesfalva felé. A verecség hírére Bedő István is kihozta a háromszéki székelyeket. Olyan erőltetett menetben jött, hogy a székelyek sarkán kiserkadt a vér; két nap alatt érkeztek meg, amin mindenki csodálkozott. Bedő olyan szigorúan ültette fel a széket, hogy csak a gyermekeket és nőket hagyta otthon; a válogatottja 7000 fő volt. (Gyulafi Lestár krónikája a legjobb forrásunk erre az időszakra. M. H. H. XXXIII. 55-66. és Tört. Tár. 1893. 211.)

Gyulafit, akit a menekülés után egy székely Sárdra vezetett, véletlenül megtalálta Mátyus János. Nagy lelki erővel gyűjtötte össze ezután csapatait. Egy hét múlva már lángolt Segesvár, és a szász föld nagyrésze (Deutsche Furdgruben N. F. 37. Bethlen Farkas VI. 274.) A csíki és háromszéki székelyek kegyellenségében megnyilvánult a szászok hitszegése fölötti bosszúságon kívül a szégyenérzet is. Szégyellték Petki futását és különösen szégyellték, hogy eddig nem vártatták be Bocskaynak tett ígéretüket. A székely hadakhoz járult Radul 800 magyar katonájának váratlan csatlakozása Gyulafihoz. Mátyus János kölcsönrel is segítette Gyulafit, hogy nekik zsoldot adhasson (Benedek 354.) Míg a székely csapatok a szász földet dúlták, Rácz György szerencséjében elbizakodva és talán azért is, hogy a székelyeket visszavonulásra bírja, három csapattal támadást intézett Szatmár, Marosvásárhely és Udvarhely irányában. Az utóbbi csapata volt a legerősebb, 18 zászlóalj rác és oláh. Ennek feladata az lett volna,

hogy elfoglalja azokat az ágyúkat, melyeket Szamosújvárról szállítottak. A csapat vezére Csonka János volt, akit Mátyus János Solymosnál megtámadt és egész seregét megsemmisítette. Ezután maga Csonka is csatlakozott a Bocskay-párthoz. Az oláh foglyok közül Mátyus 19-et a csíki vashámorhoz küldött, melyet zálogban bírt. Ugyanekkor még véletlenül ráakadtak egy malomnál egy zászlóalj lovasságra, melyet egy főig levágtak.

A Bocskay-párt helyzete annyira megjavult, hogy a Medgyesbe zárt Rácz Györgyön kívül ellenállásra már nem lehetett számítani. Ezért Bocskay elhatározta, hogy ha rövid időre is, de bevonul Erdélybe. Péchy Simon, Bocskay titkára 1605. jul. 25. értesítette erről Petkit és figyelmeztette, hogy fogadják őt fejedelemhez illően. Egy szép sereggel vonuljon Petki Erdély határára, ott jól elrendezve hagyja hátra a sereget és menjen a fejedelem elé s üdvözlés után térjen vissza a sereghez.

Ez alkalommal a székelyek — miután Bocskay leszerelte Rácz Györgyöt is — segélyhadakat ajánlottak fel a magyarországi hadjáratra. Ezt azonban Petki olyan késedelmesen állította ki, hogy meg kellett sürgetni. (E. O. E. V. 398.) Annyira figyelmetlen volt a had megmustrálásában is, hogy amikor a különben türelmes Bocskay meglátta azt, felháborodott és visszaküldte, mert hitványul felszerelt, tanulatlan béresekből állott. Jó szerencse, hogy épen nem volt szüksége hadra, mert ha ütköztetne került volna sor, »a székely nép nevének nagy gyalázatjára lett volna.« Keserű szemrehányásokat tett Pelkinek, hogy tűri a visszaéléseket. A tisztviselők »magok erszénye telésével fogyatkoztatják a közönséges szolgálatot,« pénzért felmentik a hadköteleket, üresen állanak a székekben a fejedelmi zászlók. — vagy eltűri, hogy a jobb módúak tanulatlan béresekkal helyettesítsék magukat. Ő ismeri a régi időkbeli a székelyek vilétségét és jó rendtartását; ezt vissza kell állítani gyakori mustrákkal és gyakorlatokkal! Legyen gondja a felszerelésre: a ló fő legyen szerszámos és kopjis, a gyalog öltözék vörös köntösbe! (E. O. E. V. 400.)

A három nemzet békéjét az 1605. szept. 4-i medgyesi országgyűlésen pecsételték meg. Itt válaszolt a végre a teljes erdélyi országgyűlés tökéletes formák között Bocskayt Erdély fejedelmének. Egy szász történetíró epésen jegyezte fel, hogy a magyarok és székelyek nagy pompával vonultak az országgyűlésre, *mintha pénzük lenne, mi szegény szászok egyszerű fekete ruhában, de pénzünket jól eldugva otthon hagytuk.* (Deutsche Fundgruben N. F. 38.) A székelyek ezen alkalommal szeszénységükhöz képest ajándékot ajánlottak fel a fejedelemnek. A legelőbbit Udvarhely 1934 ft 80 d.) a legkevésébbet a kis Kászón (173) összesen 7542 frt. 30 dénárt (Tört. Tá. 1885. 269.)

Petki kincsek hatásköre Gyulafi halála után még megnövekedett, nemcsak a hadviselésben volt gyáva, hanem a kormányzásban is olyan hanyag és gyámoltalan, mint a hadszervezésben.

Igazán méltatlan munkatársa Bocskaynak. Reá hárult volna az a feladat, hogy, amit egy emberöltő rombolt egy egészséges nép szervezetében, azt meggyógyítsa. Szív és ész, jóság, szigorúság és tapintat kellett volna erre a feladatra, de benne ezek a tulajdonságok nem valának meg. Ő a régi, bűnös székeiy urak közé tartozott, aki szerencsésen átvergődött az idők viharán, de azokból a tanulságot nem vonta le: az új idők szavát nem értette meg. Alatta a régi reakció lábra kapott, az uralkodáshoz szokott, bosszúsomjas nemesség ment a maga útján, a tisztviselőkkel együtt nyúzták a népet. A tiltott nyers erőszakot új forma vállalta fel: ígéretekkel, védelemmel, bírói ítélettel és hadakozási kötelezettség elvonásával *szerződésszerűleg* tették jobbággá a népet, melyet a tisztviselők is rablók és orvok üldözése címen sanyargattak. A nép úgy látta, hogy csak a forma változott, a lényeg megmaradt! Arra nem volt elég intelligenciájuk, hogy meggyőződjenek Bocskay őszinte jóakarataról, de bátorságuk sem volt arra, hogy nála panaszt emeljenek, mert régen elszoktatták attól, hogy a fejedelemtől igazságot reméljenek. Az új rendszer Bocskay nevét viselte, és ebből következették, hogy Bocskay is megcsalta a népet.

Ez az elégedetlenség nem kerülte el a császár ügynökeinek figyelmét. A kétkulacos Radul vajda is sűrűn járatta embereit lóvásárlás ürügye alatt. Gyakran megfordult a Székelyföldön Ráczy György és egy Nicola nevű képíró (festő). Híresztelték, hogy Rudolf császár sorsa megfordul, három koronás király jön segítségére és lehanyatlik Bocskay csillaga. »Eddig Bocskay király volt a neve, de ezután Bocskoros István lenne ez heste lélek k... a neve«. Csak a Petki gyöngye kormánya alatt lábrakapott reakciónak tulajdoníthatjuk, hogy összeesküvés jött létre a Székelyföldön és ebben résztvettek Mátyus János, Bedő István és Csongrádi Ferenc is, akik nem régen még olyan kiváló szolgálatot tettek a nemzet ügyének. Ezek a kiváló kapitányok a nép igaz barátai voltak a küzdelmek idején és azok maradtak a gyümölcs megérése után is. Az összeesküvők névsorában meglepetéssel olvassuk azok nevét, kikkel a Bocskay iránti hűség miatt a legélesebb ellentétbe jutottak: Konkoly Péter és Ráczy György! Szövetséglevelük szerint a császár hűségében megmaradnak, a székelységen egy nevezetes embert sem hagynak, mind levágnák őket, különösen Petki Jánost, Kornis' Ferencet és Pathó Menyhértet. »Ha az Istennek gondja nem lett volna reánk csak egy hétig is, mind elvesztünk volna« írja egy székely.

Rákóczy Zsigmondot, Bocskay erdélyi kormányzóját titkos feljelentés figyelmeztette az összeesküvésre, de kapott Bedő István ellen feljelentést Bocskay is. Meghagyta Rákóczynak, hogy hívassa magához és rántsa le róla a kapitányságot tisztességesen. Ezt Rákóczy meg is cselekedte, de lerántotta a lábáról is, mikor elég terhelő adat birtokába jutott. Tanúvallomások és

házkutatások fényt derítettek az egész összeesküvésre. Terhelő leveleket találtak Bedő kálnoki házában és brassói szállásán is. (Szamosközy IV. 354. E. O. E. V. 314. 419. Szellágyi: A Rákóczyak Erdélyben 34.)

Bocskay István ezen alkalommal is megmutatta az ő páratlan nagyságát. Találón írt róla az ő titkára, Péchy Simou: *»Csak az Isten tudja, mi volt ebben az emberben, ő szent jelése jól marasztotta itt erre az időre, mert csak egyet is hozzá hasonlót sehol sem láthatunk.«* Más ember azonnali széieskörü megtorlásra ragadtatta volna magát. Bocskay a távolból is kítapogatta a bajok okát és egész életében azon volt, hogy azokat megszüntesse, és a visszaléléseket korlátozza.

Szemrehányó levelet írt a székeknek és egyetemesen a székely nemzetnek is. Biztosítja őket, *»hogy egyszer megmutatott kegyelmességünkben meg akarja kigyelmegetek tartani és oltalmazni.«*... Néma gyermekek szavát az anyja sem érti meg, a doktor sem tud a betegnek orvosságot adni, ha nyavalyáját nem érti. Ha sérelmet szenvednek, forduljanak hozzá panaszuikkal. *»Meg akarjuk mutatni azt, hogy az kegyelmegek joggyatkozása kedvünk ellen vagy, nem is akarjuk azt, hogy az kegyelmekekhez mutatott kegyelmességünkkel más kedveskedjék és azt másnak köszönjék.«* Biztosítja őket, hogy semmi sérelmüket nem fogja büntetlenül szenvedni.

Petki generálisnak háromszor is írt, hogy orvosolja a székely nép sérelmeit. Utolsó leveleiben szemrehányásokat tesz neki, hogy parancsai ellenére eltűri a székely nép elnyomását és engedí, hogy a panaszokkal őt terheljék. *»Nem is úgy bíztok volt kegyelmedre a botot, hogy kegyelmed ilyen beteges állapotunkban annyi panaszt bocsásson reánk.«* Minthogy ő a székelységet hitével erősített szabadságában meg akarja tartani, őket kicsinytől nagyig oltamazza! Megírta a királybíráknak is, hogy aki oka lesz a székelyek elnyomásának, büntetését el nem kerülí. (Erdélyi Tört. Ad. IV. 341-350.)

Arról is értesült, hogy a székelyek nyugtalanságának az volt egyik oka, mert a fejedelemség elfoglalása után nem erősítette meg székely ispán korában kiadott és jogilag érvénytelené vált szabadságlevelét. Erre intézkedett új szabadságlevelé kiállítására iránt. Kátai Mihály kancellár 1605. május 16. értesítette Petki Jánost. *»Székely uraim szabadlevelek — írja — mind az ő, mind pedig az úi nálam vagy. Enni nem kér, de a pénz jó volna.«* Kéri tehát, vegye rá a székelyeket, hogy váítsák ki azt minél hamarabb. Ha minden atyafi 50 dénárt adna, reá menne 50.000 frt-ra; de megelégszik 10.000-rel is, de ha soknak tartják, 6-7000-el is beéri, de annál olcsóbban nem adja. Bogáthy Miklósnak is annyit adtak volt (aki az első szabadságlevelet kiállította! Tört. Tár. 1885. 305.)

Való igaz, hogy a kancellárt a kiállított kegyelvelek után megillette bizonyos taksa, de olyan rettenetes összeg, amilyent

Kátai kívánt, nem. Kátai uram zsarolni kívánt és semmi kétség, hogy Petki, — mivel érdekei a vele való jóviszonyt megkívánták, — erősegitte azt. Csak az kétséges, hogy vajjon a székelyek kiváltották-e a drága levelet... Ha kivártotta, az is Bocskay rovására ment, mert a nép nem tudhatta, hogy egy hűlen tisztviselő zsarolásáért fizet. Sajnos, ez az oklevél nem maradt korunkra.

Annyi bizonyos, hogy Bocskay a székelyföldi nemesek minden mesterkedésével szemben keményen kitartott a székely szabadság mellett. Mikor értesült arról, hogy a nemesek jobbágy-ságra szorítják a népet, Petkinek megírta, hogy a székelységnek már megadta szabadságát; több szava nincs felőle!... « Oltalmazza a székelységet a kapitányok és királybírák ellen is, hogy nekik adott szabadságukban épen megmaradhassanak, mert ha végére mehetünk akármily kicsiny dolognak — meg is tudjuk penig valakik eféléknek okajk lesznek — el nem feledkezünk róla s büntetlen nem hagyjuk.»

Míg közvetlen elődei abból a szempontból nézték a Székelyföldet, hogy mennyi pénzt csíholhatnak ki belőle, az ő szemében a székely szabadság visszaállítása a régi katonai érdemek és jó rendtartás jelelevenedésének záloga.

Ez pedig az ország legnagyobb kincse!

Ezért követelte meg gyakorta a mustrát és az oktatást. Mikor a bécsi béketárgyalásoknak katonai nyomatékot akart adni, igénybe vette a székelyek által felajánlott 2000 lovast és 2000 gyalogot, de azoknak megmustrálására Petki mellé elküldte Nagy Albertet is, hogy a sereget jó módjával készítsék elé, vigyázzanak, hogy azokban szolgarend, se béres ne legyen, hanem mindenki személyesen teljesítse kötelességét. A seregeket lássák el zászlókkal, dobokkal s a gyalogok közzé siposokat is rendeljenek, mert azokkal szép a sereg. Ez a sereg ki is vonult, de a békekötés miatt nem szagolt puskaporl, azonban jó fegyelem alatt nevelőleg hatott kivonulásuk.

A nagy fejedelem a székelyekhez való jóakarát azzal is megmutalta, hogy célszerű intézkedéseket tett gazdasági életük fellendítésére. (E. O. E. V. 407.) adót pedig nem kívánt tőlük, önkéntes megajánlásra kérte kivételesen akkor, amikor Gyulafehérvárra készült. Mivel a fejedelmi palotát elpusztították Basta idejében, azt kívánta, hogy annak rendbehozatalára önként ajánljanak meg segítséget és természetbeli adományokkal járuljanak hozzá a fejedelem és udvara táplálásához. Ennek összegyűjtését nem bízta saját tisztviselőire; minden szék válasszon arra való megbízható embert.

Az volt a kívánsága, hogy mikorra Erdélybe érkezik, a székely nép maga is szabályozza újra életét és szüntesse meg a kebelében dúló visszavonást. Intézkedett, hogy hívják össze

a nemzetgyűlést és adják ott tudtára kicsinynek-nagynak az ő akaratát. A nemzetgyűlést Székelyudvarhelyen épen Bocskay halálának napján tartották meg. Itt kihirdették, hogy ő felsége minden székelyt meg akar tartani az ő szabadságában; szabad székelynek tehát tilos magát elkötöni (t. i. jobbágságra. Aki önként kötötte magát jobbágságra, »fejekötölt jobbágnak nevezték.) Akik korábban elkötötték magukat az éhség idején kevés élelmiszerért, váltsák ki magukat. Akinek panasa van, forduljon a generálishoz és ha nem találna meghallgatásra, csak akkor a fejedelemehez. Elrendelték, hogy minden székben írják össze a székelyeket társadalmi osztályuk szerint vagyonuk felbontásával. (Nemzeti Társalkodó 1836. *Orbán Balázs Székelyföld*. I. 13.)

A nagy fejedelem még halálos kínjai között sem fejedkezett el a székely nemzetről: végrendeletében is gondoskodott jövője biztosításáról. »*Intjük a nemes országot, Erdélyt, mint ídes hazánkat, hogy a székely nemzetséget a mitőlünk nekik adott szabadságban tartsák meg és successorunknak (utód) is erre legyen gondja; így mind magának, mind az országnak birodalma örökösébb lehet. A székelységet pedig, mint kedves hívőinket intjük fejenként: szolgáljanak hazájuknak híven és az országgal szép egyezséggel alkíván, igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására; többé magyar vérben ferőtözni és a nemesség rombolására ne igyekezzenek, hogy minden nemzetségek előtt jó hírek és nevek fennmaradhasson!*»

Bocskay haláláról fogadott fia, *Homonnay Bálint* értesítette a székely nemzetet. »Tisztelendő székely barátim és atyámfiái! Az kegyelmes Isten mintegy megváltóul adta mindnyájan kegyelmeleknek és nekünk Magyarországnak az üdvözült kegyelmes urunkat előnkben. Az kegyelmelek szép szabadságát is helyén hagyta s míg éle, abban kegyelmeleket megtartá és oltalmazá és mint édesatyjok úgy viselé egyebek között hozzájuk magát. Kegyelmelekről holta után is sok gondot akarván ő felsége viselni, tetszett beteges ágyában, hogy kegyelmeleket, szép szabadságának felépítését és oltalmazását reám bízná, melyekre ugyan nagy átok alatt is testamentumában kötelezett is... (Szilágyi: *A Rákóczyak kora Erdélyben* 130.)

A megértő munkatárs és hű fiú szavainál szebben nem jellemezheti senki Bocskay és a székely nemzet viszonyát.

Bocskay halála után a testamentumos urak írtak Petkének és a székelységnek. Az utóbbi levélben hivatkoztak arra, hogy Bocskay a székely nemzethek tett ígérletét be akarván váltani, megparancsolta a tisztartóknak, hogy őket szabadságaikban oltalmazzák meg és ha valami bántódásuk esik, jelentsek. Majd a jövődő fejedelem fogja megállapítani, hogy jogosak voltak-e panaszai. Intik őket, hogy vigyázzanak arra, hogy némely nyughatatlan elméjű emberek közöttük zavart ne támasszanak, örködjenek éberem az utakon és ösvényeken. Halála előtt a

fejedelem azt kívánta tőlük, hogy udvartartása élmezéséhez járuljanak hozzá. Most az összegyűjtött élelmiszerek fölött szolgáltassák be, mert a temetésre sokan jönnek és azok élmezésére kell; más felével majd kedveskedjenek az új fejedelemnek. A temetésen megfelelő számú haddal meg kell jelenniök Petki János vezetése alatt. (Szilágyi: A Rákóczyak Erdélyben 55.)

Külön írt Petkinek Péchy Simon is, hogy a nagy változásban úgy viselkedhessen, hogy a haza javát és saját előmenetelét is előmozdítsa. Könyörögve kéri, hogy higgye meg szavát és ne induljon nyughatatlan elmék tanácsán, akik nem ismerik az állapotokat, a török és német császár akarát, akik már megegyeztek Erdélyt illetőleg. Vannak akik zavart akarnak csinálni, hadakozni, pedig kenyérük is szűkön van. »Járjon kegyelmed« — írja — »tökéletességgel igyenes úton, mutassa kegyelmed a mi kegyelmes urunknak hideg teteméhez is azon hűségét, míg a földbe tétetik, melyet éltében mutatott; mert ennyi szolgálatjéért hogy hazánkat megszabadítá, igen háládatlan volna, valaki, ha ő felsége legkisebbik csontja ellen is tusakodik«. Végül inti, hogy másfél—kélezer emberrel jöjjön a holttest fogadására a határ szélébe és a többi székelységet is tartsa rendben otthon. (Tört. Tár 238. Szilágyi I. m. 57.)

Tudjuk azt, hogy az erdélyiek nem teljesítették Bocskay utolsó kívánságát, hogy utódául Homonnay Bálintot válasszák. **Rákóczy Zsigmond**, mint kormányzó, nyeregben ült és ezt a helyzeti előnyt alaposan kihasználta veje és a székelyek között Báthory Gábor mellett hangulatot csináló Bethlen Gábor ellen. (R. Kiss: Az átértékelt Bethlen Gábor 32. l.) Homonnay arra gondolt, hogy fegyverrel is érvényt szerez igényeinek. Mikor értesült arról, hogy Petki János is megelégedve Bocskay jótéteményeiről, ellene fordult, sőt Rákóczy törekvéseinek legfőbb előmozdítója lett (M. H. H. VII. 174.) a székelyeket értesítette, hogy sereget gyűjt és felszólította őket csatlakozzanak hozzá Szatmárnál. Ha ezt nem cselekszik meg, nagyobb sereggel kell Erdélybe betörnie és akkor szenvednie kell a Székelyföldnek is. (Szilágyi I. m. 132.) Ujabb sürgető levélben ünnepélyesen ígérte, hogy őket szabadságaikban megoltalmazza. »Kegyelmeteknek édes atya gyanánt gyámola és gondviselője leszek«. Gondoskodásával napról-napra épülni fognak... »Az Isten kegyelmeinek gondviselésére állatott engem elő«. (U. o. 134.)

Kétségtelen, hogy Petki a székelyek tömegeit nem tudta elitántorítani Homonnaytól, de a nemességet, mely Bocskay jóindulatát a nép iránt nehezen tűrte és annak folytatását nem kívánta, könnyen megnyerte. *Rákóczy síma megválasztását csak úgy tudták biztosítani, hogy a választó gyűlésre a székelyek közül csak a főembereket hívták meg*, Minden székéből

a főkapitányon és királybírókn kívül 8--8 főember jelent meg. Mínthogy a szultán Hommonay mellett foglalt állást, sőt neki az adóhátról előre kijelölt adót kellett tartani, hogy Rákóczy választására megtorlással válaszol; ezért Rákóczy a főfőknek, darabontoknak és szabadosoknak is szerepet szánt: mozgósította őket és Marosvásárhely közelében vonta össze, hogy ott akár a török, akár Hommonay támadása esetén készenlétben legyenek. (Szilágyi i. m. 70.) Egy úttal eltorlaszolta a határokat Moldva és Havasalfölde felé, a határőrző községek lakóit felmentvén a hadbaszállás kötelezettsége alól. (E. O. E. V. 455.) A nép hangulatát az mutatja, hogy Rákóczy választása után a székelyek közül olyan kevesen tettek hűség esküt, hogy a vásárhelyi országgyűlés szükségesnek tartotta őket esküdtételre kötelezni. (E. O. E. V. 331.) Különösen bánította őket Bethlen Gábor elfogatása, akinek édes anyja, Lázár Druzsina volt és árvaságra jutva a Székelyföldön nőtt fel. Rákóczi hívei alig tudták megakadályozni, hogy kiszabadítása végett fegyvert ne fogjanak.

Különben Rákóczy alatt az országgyűlés is Bocskay szellemében bünbocsánatot hirdetett a Mihály vajda idejétől Bocskay választásáig elkövetett bűnökre, de a székely jobbágyokra nézve a Basta alatti állapotokra tért vissza. A székelyek szabadságát elismerte az új fejedelem is, de választása után fel akarta eleveníteni az ökörsütés terhét is. Ebben az irányban előterjesztést is tett a kolozsvári országgyűlésen. Az országgyűlés természetesen nem határozott ebben a speciális székely ügyben, hanem szokás szerint a székely követek vállalkoztak arra, hogy atyafiaikkal megbeszéljék a dolgot. A székelyudvarhelyi nemzetgyűlés úgy döntött, hogy az ökörsütést pénzzel váltják meg és felajánlott minden 6 ökör után 2 frtot. (E. O. E. V. 491. és 492.)

Az öreg, beleges Rákóczy Zsigmond nem sokáig maradt fejedelem. Kiegyezett Báthory Gáborral, kinek részére Bethlen Gábor megnyerte a székelyeket.

Rákóczi lemondása után az erdélyi országgyűlés 1608. márc. 7-én **Báthory Gábot** választotta meg fejedelemnek. Választási feltételeinek 8. pontja kötelezte arra, hogy »az egész székelységet régi szabadságokban, melyben ennek előtte való fejedelmek az oltá, mióta Sigmond fejedelem újonnan az szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendjében ő nagysága is megtartsa«. (E. O. E. VI. 93.)

Báthory a választását tudtul adó küldöttségnek ígéretet tett erre és ezt később esküvel is megerősítette. Mindjárt hozzá tehetjük, hogy meg is tartotta.

Nagyratörő, ambiciózus, bátor, bohém fejedelem volt, aki egy nagy birodalom alapításáról álmodozott. Egyetlen erdélyi fejedelem sem jutott olyan közel a székelyek szívéhez.

mint ő: szerették erényeivel és hibáival és híven támogatták őt szerencséjében és balsorsában.

Báthoryt már bevonulása előtt jól informálta Bethlen Gábor és mások a székelyföldi viszonyokról. Első tette az volt, hogy a nemesek ekszponensét, Petki Jánost elmozdította a székely főkapitányi tisztségből és helyébe Kornis Boldizsárt nevezte ki, amit a székely nép nagy megnyugvással fogadott. A legnehezebb székely székek (Haromszék, Csik) kapitánya Bethlen Gábor lett.

A fejedelem iránti jóindulatának kifejezést adott a székelyudvarhelyi nemzetgyűlés az által is, hogy ökor sütés helyett minden eke után 1 frt 10 pénzt ajánlott fel és átengedte nekik a székelyföldi sóbányákat. Segítségét ajánlott ezen kívül a fejevári templom építésére is. (Kazy: Historia R. H. I. 72.) Még azt is vállalták, megszánván az országnak többi részét, hogy a terhek viseléséhez is rendkívüli segélyükkel hozzájárulnak. (Eder Scriptorum R. T. I. 75.)

Báthory hamar átlátta Erdély hadügyi helyzetét. A százkra keveset lehetett számítani, a magyar nemesség a szörnyű idők alatt nagyon elpusztult, — a székelység maradt meg legépebben. A székely nemzet egymaga jóval nagyobb sereget tudott kiállítani, mint a más két nemzet (M. H. H. VII. 182.) Nagy terveit tehát csak a székelysége alapozhatta. Még nagyobb székely seregre számíthatott, ha végleg megfelel a székeiy főemberek erőszakosságát és véget vet annak a visszaélésnek, hogy megszorult szegény székelyek jobbágságra költessék fejüket, amely esetben a hadkötelezettség alól szabadultak. Még a régi fejekötött jobbágyok szabadságát is vissza akarta állítani, mert a székely kötelessége a hadkozás és nem a paraszti szolgálat. Ezért bizottságokat küldött ki. Bocskay alatt a szabad székelyek összeírását rendelték el, — ő a jóval kisebb számú székelyföldi jobbágyoknál fogta meg a dolgot. A bizottságoknak az volt a feladata, hogy a jobbágyok összeírásánál az iránt is érdeklődjenek, hogy miért és mi módon vesztették el szabadságukat. Azokat, akiket a földesurak erőszakkal zálog címenű tettek jobbágyokká, vagy valami büntetés elől menekültek védelemért a jobbágságba, a kinestár részére foglalta le, a többinek visszaadta szabdságát és *500 frt büntetés terhe alatt* megtiltotta, hogy bárki székelyt jobbágnak tehesen. (Sz. O. VI. 26—28. E. O. E. VI. 113. Vajda: Dániel es. 66.) és halál büntetéssel sújtotta azt is, aki jobbágságra költi magát. Visszaállította a székelyek régi igazságszolgáltatását és bőkezűen adományokkal, kitüntetéssel látta el azokat, akik neki híven szolgáltak. Egész tömegével emelt nemesi rangra székelyeket, lófőiségre gyalogokat. Hatáskörének tullepésével a mellette híven kitartó haromszéki székelyeket kivette a törvényes teherviselés alól, »gyűlés pénz adásból és egyéb teherviselésből« is, ami természetesen a többi szék terheit gya-

rapította volna, épen ezért országgyűlésen tiltakoztak ellene és az országgyűlés erőteljessé nyilvánította ezt a kiváltságlevelét. (E. O. E. VI. 229.)

Kegyetlen volt ugyan a Radul vajda seregéből fogságba jutott székelyekkel, akiket egy szálig felakasztatott, de viszont a vele barátságban élő moldvai vajdát rábírta, hogy segítségére küldje 500 székely jó katonáját. (Quellen Brassó V. 209.)

Állandó volt a surlódás a székelyek és szászok között. A szászok több visszaélést követtek el a székelyekkel szemben; fölöttük illettétketlenül bíraskodtak. — minthogy a székelyek terményeiket a szász városokban, főleg Brassóban és Segesváron adták el és ott vásároltak fűszert, szövetet stb. a szászok a köblöt megnagyobbították, a singet ejtelt és fontot megkisebbitették, hogy a székelyeket megcsalják. Ha a székely saját köblét elvitte és avval akarta a gabonát mérni, azt a gabonával elkobozták; ezt a visszaélést szigorúan eltiltotta az országgyűlés. (E. O. E. VI. 123.) De atyafiságos szeretetből megengedték 1609-ben azt is, hogy nagy sáskajárás idején kirendelték az egész népet és a sáskákat a Székelyföldre hajtatták át. (Quellen Brassó 183.)

Nem csoda, hogy a székelyek nagy lelkesedéssel támogatták Báthory azon törekvését, hogy a megbízhatatlan szászokat megtöri és Szeben kulcsát zsebébe teszi; ugyancsak méltányolták a vajdaságok elfoglalására irányuló törekvéseit is, melyeknek végcélja a magyar nemzeti királyság visszaállítása volt.

Bár Báthory céljai sokféle érdeket sértettek és ellene összeesküvéseket is hoztak létre, a székelyek távol tartották magukat ezektől. A Kendi féle összeesküvésben a székelyek közül csak Mikó György és Kálnoki János vett részt. (M. H. H. VII. 187.) Később a nyughatatlan Bedő István követett el hüllenséget, akit Báthory halálra ítelt. (E. O. E. VI. 660.)

Tudjuk azt Erdély történetéből, hogy az összeesküvés sikertelensége után II. Mátyás király, a Báthory által elűzött, de hamar visszatért Radul vajda és a szászok szövetségének megbuktatására. A terv az volt, hogy a királyi sereg Forgách Zsigmond vezetésével és Radul vajda két oldalról egyszerre támadja meg Erdélyt. Számítottak a régi tapasztalatok alapján a székelyek csatlakozására is.

Előbb Radul vajda tört be csaknem járatlan ösvényeken és a brassói papírmalomnál megverte Báthory seregét, bár annak centruma: 500 udvari székely darabon, 800 csiki székely és 300 magyar hajdu »oly vitézül viva, hogy a vajdának minden gyalogját letiprta, levágá mindaddig, míg maradt bennük«. (M. H. H. VII. 200.)

Ha hihetünk Fenesi Pál brassói krónikásnak, ekkor »a jámbor« vajda ki akarta irtani az egész székelységet, de a brassói tanács pénzzel vásárolta meg és térítette el ettől a

szándékától. »Azt hitték, hogy a székelyek jámborok, de gonoszak lettek.« (Quellen Brassó V. 636.)

Ez az önzetlen gesztus hihetetlenül hangzik, de megértjük. ha a jámbor szó jelentésén elmélkedünk. A székelyek nagyobb főmege ugyanis a jobb szárnyon volt, ezek a csatavesztés után természetesen elmenekültek. Minthogy a brassói szászok semmit sem kívántak jobban, mint azt, hogy a székelyek és Báthory között ellentétek támadjanak a székelyek meneküléséből arra következtettek, hogy hűtlenek (=jámbor) lettek Báthoryhoz.

A »jámbor« vajda megvásárlását sem vehetjük komolyan, mert más híradásunk szerint a vajda csapatai belörték a Székelyföldre és annak egy részét felgyújtották; a Barcaságból egyszerre 20 égő falut számláltak meg. (U. O. V. 440.)

Mire Forgách Erdélybe érkezett, Báthory már összedezte erejét. Forgách a Székelyföldön vonult át. Előle a főemberek, főképen az asszonyok és gyermekek Brassóba menekültek. Ezeket a brassóiak Forgách eltávolítása után sem engedték vissza, tűz gyanánt tartották, mert a székelyek azzal fenyegetőztek, hogy elpusztítják a Barcaságot és elfoglalják Brassót. (Quellen Brassó V. 424. 428.) Az így Brassóba szorult főemberek nolle-velle kénytelenek voltak később Báthory elleneségeivel, Weisz Mihállyal és Géczy Andrással tartani.

A Székelyföldön átvonuló Forgách megkísérelte magához csatolni a székelységet, de sikertelenül: emiatt el is pusztította azt. bár Mikó Ferenc feljegyzése szerint »lényegében könyörületesen cselekedtek« mert látták, hogy sem tűz, sem fegyverrel nem tántorítja a székelységet a fejedelem hűségétől. (M. H. H. VII. 212. E. T. A. II. 189.) Kitarításukhoz nagy mértékben hozzájárult Bethlen Gábor. (B. G. politikai levelei 441. 1.)

Mikor a szövetségesek hírt vettek arról, hogy Báthory nagy erőt vont össze és segítségére 30—40000 főnyi török sereg is jön, Radul és Forgách még egyszer betört a Székelyföldre, és az után kivonultak. Ezen alkalommal a lengyelek és kozákok sok székely nőt és gyermeket ejtettek fogságba és azokat eladták Brassóban. (Quellen Brassó IV. 102. VI. 8. és 12.) Forgách gyalogsága Csikszéken keresztül akart visszavonulni. Hidvégi Mikó Ferenc, akit Báthory épen akkor nevezett ki csikszéki vicekapitánynak, hirtelen összeszedte a székelyeket és útját állta a seregnek. 24 zászlóaljat fogott el és fegyverezte le. A foglyokat Báthoryhoz kísérte, aki 40 darabot a szultánnak küldött, a javát pedig gyalogsága közé esketle, a többi szétoszta az országban... vagy hazatért. (M. H. H. VII. 218.) Az említett székelyföldi rablásokat kiegészítették a Báthory segítségére érkezett és a Székelyföldön át visszatérő török csapatok, akik »egy nagy csomó« székelyt hurcoltak magukkal. (Quellen Brassó VI. 9.) Egyik brassói

szász krónikás örömmel állapítja meg, hogy a székelyek is *vékonyabbak* lettek. Csodálkozását fejezi ki azon, hogy a székelyek ilyen károk után is megmaradnak Báthory hűségében. Ezt azzal magyarázza, hogy a fejedelem nekik ígérte a szászok földjét. (I. m. IV. 22.)

Rácul és Forgách kivonulása után Báthory visszatért Szébenbe és Brassó megbüntetését a székelyekre bízta, (E. O. E. VI. 52.) akik a Barcaságot szörnyen elpusztították; igen sok embert és marhát raboltak el. (I. m. V. 624.) és elfoglalták csaknem az egész Barcaságot.

Brassó vezére, Weisz Mihály egy kísérletet tett még a székelyek megnyerésére és megfenyegette őket, ha szavára nem hallgatnak. »Emberünk több van« — írta — »hogyesem kegyelmeitek székelységül lehet; lábunk, kezünk ugyanannyi. Lovunk jobb, szerszámunk, fegyverünk több, erősségünk nem kicsiny. Elegtelen az kegyelmeitek erei ilyen dolgokra«. Foglaljanak állást inkább a szabadság visszaállítása mellett. (I. m. IV. 225.) A székelyek azonban »nyughatatlanságukkal és különféle injuriájukkal« arra kényszerítették, hogy Brassó egész erejével ellenük támadjon (Quellen Brassó V. 231.) Váratlan kitörésével a székely táborát megverte. Illyefalvát felprédálta, néhány falu megadta magát, a földvári székelyek elmenekültek. A földvári várnagy feladta a várat, amiért Báthory a lábánál fogva akasztalta fel. Uzon ellenállott, de hasztalan. A háromszékiek nagy része Csíkba menekült. Legrosszabbul jártak a hídvégi székely asszonyok és gyermekek, akik Földvára menekültek, mert a brassóiak megölték és elégették őket (Deutsche Fundgruben N. F. 68.)

Szász krónikások azt állítják, hogy Weisz Mihály tönkretette volna akkor az egész székelységet, azonban Géczy András, aki a székelyeket szerette, megakadályozta. (Deutsche Fundgruben N. F. 271. Quellen Brassó IV. 23.) Tanácsára köveket küldött a székelyekhez, hogy adják meg magukat; de napról-napra csak szóval tartották őt. Ígérték, hogy majd jönnek hódolni, de közben összegyűjtötték erejüket, a fejedelemnek is üzentek, hogy gyorsan jöjjön segítségükre. Weisz Mihály észre sem vette és Báthory hada a székelyekkel egyesült és megsemmisítette a lázadó hadat. A csatában maga Weisz Mihály is elesett. (Quellen Brassó IV. 22—23. V. 267. 509. Deutsche Fundgruben I. 263.)

Hogy a fejedelemségre vágó, áruló Géczy András szerette a székelyeket, bár azok tudni sem akarták róla, annak más emléke is maradt. Mikor elképesztő fondorlataival a törököt is meg tudta nyerni Báthory ellen és némi török segítséggel visszatért. Bethlen Ferencnek és Béli Kelemennek írt egy átlátzó célzatú levelet. Tudatta őket, hogy a török a Báthoryak árulásával torkig van... most Erdélyt elpusztítják, ha ellenáll Kéri őket, hogy értesítsék a szegénységet és főképen a sze-

gény székelységet, hogy marháikkal elmenjenek az erdőségekbe. Ha ki levágatik és elraboltatik, azoknak vére szálljon az ő lelkekre, ha ezt eltitkolják. (Török-magyar állam okmánytár I. 109.)

Célzatosan mellőztem az 1611–1612 évi székely-szász háború hosszadalmas részleteit. De egyet ki kell emelnem. Míelőtt a székelyek ostromolták a szászhermányi várat, melyben a vezelést egy vándor német festő ragadta magához, észrevette, hogy az ostromló székelyek annyira kiéheztek, hogy az éhség miatt sokan összeesnek. Erre apró cipókat süttetett, és kiszóratta a vár alá. A székelyek megrohanták azokat és akkor megnyitotta ellenük az ágvútüzet, ami miatt igen sokan elesetek. (Krausz I. 31. Quellen: Brassó V. 452.)

Ez az epizód mindennél jobban jellemzi a székelyek kitartását és hűségét.

Akármenyi hibája volt Báthory Gábornak, ő az első magyar ember, akiről kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy öntudatos faji politikát űzött. Tudjuk, hogy a faji kérdés szempontjából általában közömbös volt az a kor, láttuk azt nem egyszer, hogy a székelyek életérdekeit hányszor áldozták fel a szászok önzésének, hogy túrték azt, hogy több székely község szász uralom alatt raboskodjon. Tény az, hogy Báthory véget akart vetni a szászok előjogainak és a székelyeknek adta a Barcaságból elfoglalt községeket. Ezért bocsúlték és szerették a katonás fejedelmet főképen a fejlett faji öntudatú székelyek.

Abban a bűnlajstromban, melyet a brassóiak és az áruló Géczy a porta elé terjesztett, helyet foglalnak a székelyek sémei is. Kétségtelen, hogy Brassóba — mint láttuk — bevonult néhány székely főember (Petki János, aki ott meghalt, Kálnoki János, Nagy Menyhért, Nemes Balázs és János, Mikes Zsigmond, Horváth György stb.) akiknek hűségéhez szó férhetett. (E. T. T. II. 42.) Még ha ezek állították is össze a sérelmeket, nem fejezték ki se a székely nép hangulatát, sem pedig az igazságot. E szerint a székelységben lévő nemességet, löfejeiket és nemes darabontokat szabadságukban és minden állapotukban megrontá. Némelyeknek törvénytelenül elvette jobbágyát, idegeneknek adta, főrendűeket is jobbágyok alá vete, aki emberemlékezet óta soha sem volt. Kálnoki Jánost bírói ítélet nélkül elfogatta, minden vagyonát felprédálta, katonái még a ruhát is leszedték róla. Bedő Istvánnak egyszer megkegyelmezett, mégis megölette. A székelységet idegen tisztviselőkkel szabadságban megrontotta, szokatlan adófizetéssel, élészédéssel sanyargatta, úgy hogy többé szabad székelyeknek magukat nem mondhatják. Szegények panaszra sem merik szájukat feltatani; úgy hallgatnak, mint a bárány, mikor nyírják, még a maguk nyavalyájáról sem mernek megemlékezni.

(Quellen Brassó V. 248. M. H. H. VII. 290. Szilágyi: Báthory G. 241.)

Nem ezek a panaszok, hanem a Törökországba menekült Bethlen Gábor ügyessége fordította a portát Báthory Gábor ellen. Amikor nagy török segítséggel közeledett, a székelyeket aggodalom fogta el. A háromszékiek követeket küldtek Brassóba és felajánlották szövetségüket a közös veszély ellen, de elutasították. »Nem bíznak bennük, nem hisznek nekik, amíg élnek«. A követséget megismételték, majd levélben fejtették ki aggodalmajukat a jövőt illetőleg, de Brassó bizalmatlanságát nem tudták megingatni. (Quellen Brassó V. 465. 467.)

Báthory erélyes védekezésre gondolt. Brassótól nadi sereket követelt, amit a város nem mert megtagadni. Azután elrendelte hogy katonáit küldje a székelyekhez a sepsiszentgyörgyi táborba; már épen útnak indították, midőn megérkezett a törököktől Csukássy István és közölte, hogy a török elhatározta Báthory letételét. Erre a kész sereget visszarendelték.

A török csakugyan betört. Kezdetben óvatosak voltak a Sepsiszentgyörgyön táborozó székelyek miatt, de azután elárastották a Székelyföldet, »a Szamos, Aranyos, Maros és Kükküllő tartományt« (U. o. 474.) Különösen a Székelyföldet pusztították el; sok embert és marhát raboltak; a szász városok megint olcsó hússal éltek. (U. o. V. 429.)

Ismerjük hazánk történelméből Báthory Gábor szomorú végét. Sokan örültek tragikus halálának, de hű székelyei megemlékeztek. A háromszékiek egyszerű, megindító levélben szóltak fel öccsét, Andrást, hogy bosszulja meg bátyja halálát amire felajánlják segítségüket. »Szegény Báthory Gábort« — írják — »minden rendek siratják és óhajtják, még a leány asszony népek és gyermekek is. Ne higgye, hogy mű elfelejtünk volna az Báthory Gábor számtalan művelünk tett jó voltáról... *Műnekűnk mindnádúnknak örök siralom az ő felesége keserves halálát*« (E. O. E. VI. 515. Vajda: Daniel es. 82.)

Még élt Báthory, midőn a török csapatok elárastották Erdélyt és különösen a Báthorvhoz hű Székelyföldről erővel kergették az embereket országgyűlésre új fejedelmet választani. Az országgyűlés **Bethlen Gábort** választotta fejedelemmé, aki anyja, Lázár Druzsina révén felszékely és a Székelyföld neveltje volt.

Ha már meg kellett válni Báthorytól, a székelyek Bethlen Gábort tartották a legalkalmasabbnak a fejedelemségre.

Az új fejedelemmek első gondja volt, hogy a török csapatok által ejtett foglyokat kiszabadítsa. A foglyok nagy többsége székely volt, szász csak elvétve akadt. (R. Kiss: Az átértékelt Bethlen Gábor 44. l.) Számukat fantasztikusan sokra becsülték de a hiteles adatok fényénél 3000-re zsugorodjik; azokból is igen sokat kiváltottak.

Természetesen az új fejedelem is esküt tett arra, hogy a székelyek kiváltságait megtartja, sőt a választó gyűlés azt is kikötölte, hogy amennyiben a fejedelem hatalmával visszaélne, a rendek, a székely és más kapitányok hűtlenség bűne nélkül fegyverrel is ellenállhassanak. A székelyeknek az volt a panaszuk, hogy Báthory alatt hatalmaskodó tisztviselők a fejedelem parancsa nélkül is hadra szólították, felültették őket. Az országgyűlés azt határozta, hogy ezután a fejedelem parancsa nélkül ne üljenek fel, ha csak valami váratlan szükség azt nem kívánja. (E. O. E. VI. 361.). Kívánták továbbá, hogy a fejedelem ne szedessen Székelyföldön bárány, vagy sajtdézsniát, házi szükségletükre kapjanak elégséges sőt, (a nemes egy táska, a székely egy szekér sóért fizetett 12 pénzt! E. O. E. VI. 318.) — és ami a legfontosabb, hogy a királybírákat a székelyek évenként választhassák, de úgy, hogy a fejedelem jusa is (kinevezési jog) megtartassék. (E. O. E. VI. 308. 309. 362.)

Bethien választása a szászok elleni harcot szakította félbe. Ennek békés felszámolása sok ideig tartott. Nem volt kicsiny feladat a hűtlenség útjára szorított és elszakadni törekvő szászok régi jogait olyan formában megerősíteni, amely nem sértette az államegységet és fejedelmi méltóságot, e mellett eltörpültek a székelyek és szászok között felmerült ellentétek. Ezeket az ellentéteket enyhítette az, hogy a szászok maguk is beláttak, hogy a székelyek támogatására rászorulnak, nélkülük az unió megújítására, Szeben visszaadására és a régi testvéries viszony visszatérésére nem számíthatnak. Míg a mult esztendőben hasztalan fordult Háromszék békés szándékkal Brassóhoz, most a szász nemzet kéri segítségüket, hogy Szebent visszakaphassák. (Sz. O. VI. 38.) A háború zsákmányolással szokott járni és a Brassóval folytatott háború alatt a hadi szerencse forgandósága szerint egyik is, a másik is elhajtotta a barmokat, rabságba hurcolta az embereket. A választó országgyűlés igazságosan úgy intézkedett, hogy mindkét fél köteles visszaadni azt, amit a másiktól elvitt, sőt a szászokat arra is kötelezte, hogy a vételár lefizelése ellenében még ha időközben eladták volna is, kötelesek visszaszerezni és visszaadni mindazt, amit a Székelyföldet rabló oláhoktól, törököktől és lengyelektől kótyavetyén olcsón megvettek.

Bölcs salamoni ítélet, melyet könnyebb kimondani, mint végrehajtani! A székelyek még az 1625 évi országgyűlésen is panaszolták, hogy a szászok ennek nem tettek eleget. (E. O. E. VIII. 271.) Viszont kellemetlenkedtek a székelyeknek különösen a brassóiak. Felcirkáltatták a Székelyföldet, megállapították, hogy kinél van tőlük hadi zsákmány és ha szép szerével vissza nem tudták szerezni, addig várakoztak, míg az illető Brassóba nem ment. Ott lefogták és bíróság elé állították. Minthogy az volt a perjog alapelve, hogy tettenérés kivételével

az alperes bírósága illetékes. a székelyek panaszára az országgyűlés végetvetett ennek a visszaélésnek, kimondván, hogy tartásuk meg a régi szokást: *fűstin keressék* illetékes bíró előtt (E. O. E. VI. 423.) 'A brassóiak azt nem vették komolvan sőt 1615-ben erőszakosságra ragadtatták magukat: háromszéki szabad székelyeket és jobbágyokat fogtak el, úgy hogy megint az országgyűlésnek kellett ellenük fellépni. (E. O. E. VII. 286.) Elég későn, 1616-ban még a holtvényiek és földváriak is követeléssel léptek fel a székelyek ellen. Ők megmaradtak volna Báthory Gábor hűségében, de a székelyek 54 lovat és néhány horád bort vittek el tőlük. Az országgyűlés elrendelte, hogy kárpótolják őket az illetők. (U. o. 288.) Erre a székelyek léptek fel viszontköveteléssel, az országgyűlés ebben az esetben is elrendelte a szászok által elorzott holmi visszaadását. (E. O. E. VII. 73.)

Az 1614 évi medgyesi országgyűlés nemcsak megerősítette az unjól, hanem az országos szükségletek fedezése végett kiegészítette azt egy közpénztár (aerarium publicum) feiállítással. A hozzájárulás összegét mindhárom nemzetre egyenlő összegben állapították meg; ezt az 'urak és nemesek saját maguk fizették, és nem volt szabad a jobbágyokra áthárítaniok. (E. O. E. VI. 414.)

Ezen az országgyűlésen a székelyek megbízottai: Mikó György és Daniel Mihály hosszasan tárgyaltak a fejedelemmel azon székelyek ügyéről, akik magukat jobbágyságra kötötték. Abban állapodtak meg, hogy a medgyesi gyűlést tekintik határidőnek. Akik ez előtt jobbágyságra kötötték magukat, maradjanak abban az állapotban; de hogy a fejedelem zászlója ne fogyatkozzék meg, minden tíz kötött jobbágy köteles egy jó lovas, szerszámos vitézt kiállítani. Az ilyen jobbágy nem vonhatja ki magát az adó alól sem, mivel önként mondott le szabad székely jogáról. A medgyesi gyűlés (1614) után szabad székely nem lehet jobbágy; ha mégis leköti magát, a fejedelem megbünteti őt is, azon pedig, aki jobbágyává fogadja, minden perorvoslat kizárásával 400 frt bírságot dulat és a jobbágyot is visszafoglalja. Mikor meg volt a megegyezés, a fejedelmi országgyűlési végzésbe akarta foglaltatni azt, de a székelyek (maganak Danielnek is több kötött jobbágya volt) tiltakoztak ez ellen. A kancellár azt akarta, hogy legalább foglalják írásba a megegyezést, de mindenféle ravaszsággal azt is megakadályozták. Beflhen belenyugodott, mert a szóbeli egyezséget is érvényesnek tartotta. Örült, hogy ezzel az egyezséggel a hadakozó székelyek számát megrögzítette és a szegény székelyek szabadságát is megóvta. Ennek azonban kellemtelen következményei lettek, mert a »székely basák« tovább folytatták a székelyek jobbágysítását. Elhitették a hiszékeny szegény néppel, hogy a székellyel veleszületik az adómentességi jog, azt nem veszítheti el akkor sem, ha jobbágy lesz.

amely esetben megszabadul a katonáskodás nehéz terhétől. Az adó- és hadszolgálati mentesség megnyerésének az a feltétele, hogy keressen magának földesurat, akinek csak 1—2 napot kell szolgálnia és kösse magát jobbágyságra. Ez a visszaélés csak akkor derült ki és okozott sok kellemetlenséget, mikor Bethlennek egyszerre nagy hadseregre és sok pénzre is volt szüksége. A székely basákkal felmerült differenciája alatt, és országgyűlési irományokban is gyakran hivatkoznak a megyesi országgyűlésre, melynek iratai és végzései között azonban hasztalan keresünk felvilágosítást. Ime, megmagyaráztam, hogy miért. (Tört. Tár 1908., 230.)

Ugyanezen évben, talán éppen a megyesi országgyűlés idejében a testvéri egyetértésben és közös szervezeten (coetus) élő háromszéki reformátusok és az egy igaz Istent valló, de Krisztust közbenjáróul elismerő unitariusok papjai és tanító mesterei írásba foglalván kívánságaikat, azokat Torjai Székely Péter, Koppány István és Lekredi János által a fejedelem elé terjesztették megerősítés végett.

A jószágos, bölcs fejedelem a magas fokú műveltségre valló határozatokat illő keretbe illesztette. Megerősítő oklevelének bevezető részében elmondja, hogy a mai uralkodók nagy része hízlekedő értéktelen emberekkel veszi körül magát és a tudományok művelőit megveti, míg a régiek tudós emberek társaságában gyönyörködtek, azokkal barátságban étek, velük tanácskoztak az állam legfontosabb ügyeiről és őket erkölcesik és életük felügyelői gyanánt nagy becsben tartották. Több ókori példa felemlítése után elmondja, hogy a *háromszéki református és unitárius papok és tanítók ez ideig nagy eredménnyel okálták Isten népét*, de a világi személyek megvetvén egyházi kiváltságukat hivatásukba beavatkoztak és nagy vakmerőséggel kellemetlen és keserves bánásmakkal illetik, sőt jobbágyi terhek viselésére és hadjáratban való részvételre is kényszerítik őket. A fejedelem kimondja tehát, hogy a papok és tanítók, azok özvegyei, míg új házasságra nem lépnek és az atyjuk nyomdokait követő (egyházi szolgálatba lépő) árvák, sőt azok zsellérei semmiféle adót, segélyt, kamarai szolgáltatást nem fizetnek, minden fajta jobbágyi, polgári és hadi szolgálatól mentesek. Megerősítette ezen kívül egyházi igazságszolgálati kiváltságukat is. — Érdekes, hogy ezen kiváltságlevél kihirdetését Háromszék közgyűlése megalagadta, sőt arra rávezette, hogy néhány pontját *megsemmisíteli* (1) Bethlen azonban a hatalmaskodáshoz szokott főembereket rendre intette és őket oklevelének kihirdetésére kényszerítelte.

Itt említem meg, hogy mikor Bethlen a papok utódai részére nemességet adományozott, a nemesi jogokkal, illetőleg kötelességgel az itt biztosított hadmentességi jog ellentétbe kerül. A háromszéki papok mindkét privilegiumot fenn akar-

ták tartani és I. Rákóczi György fejedelemmel is megerősítették ezt az oklevelet, — de a figyelmes fejedelem észrevette a csalafintaságot és azzal a záradékkal erősítette meg, hogy a papok gyermekei, mint valóságos nemesek kötelesek hadjárat esetén jó felszereléssel hadbaszállni. (R. Kiss István: Az egyházi rend. közjogi helyzete Erdélyben.)

Azon küzdelmekben, melyeket Bethlennek fejedelemsége elismeréséért és az erdélyi határok épségéért kellett folytatnia, a székelyek is résztvettek, még pedig ésszel és fegyverrel. Báthory Gábor volt az, aki néhány követének hűtlensége és ügyetlensége miatt rájött arra, hogy *külpolitikai érintkezéseiben követekül székelyeket alkalmaz.* Bethlen Gábor ebben a tekintetben követte előde példáját. Az egész Európát, sőt Ázsiát behálózó diplomáciai összeköttetéseit főképen székelyek bonyolítják le. Még ha az ügy fontossága és szokatlansága megkívánta, hogy idegeneket is igénybe vegyen, de követársul és ellenőrzésül székelyeket adott melléjük. Csaváros esztét is edes anyjától örökölte és már kora ifjúságától diplomáciai léren is értékesítette: nagyszerű érzéssel látta meg a rátermettséget a legegyszerűbb emberben is. Székely diplomatái többnyire egyszerű lófő, vagy polgári családból származtak, akik mint diplomaták sem alakultak át külsőleg világpolgárokká. A jól fésült angol diplomatákat kocsisokra emlékeztetik pld. a portai kapitihák (állandó követek) de olyan keményen megállják helyüket a leggorombább diványuló pasákkal szemben is és addig meszterkednek, amíg megszéledílik és megnyerik őket. Az igaz, hogy a jó szó mellett az ajándékokat sem kímélik. Amit a szultánok aranyból, ezüstből többre becsülnék, a jól betanított vadászolyombokat is a székelyek szolgáltatták. Külön néposztály fejlődik ki, *a solymárok osztálya*, melyet a fejedelmek különleges jogokkal ruháznak fel. Ők nevelik, tanítják és szállítják Konstantinápolyba a becses madarakat.

A követeknek nem csak az a feladata, hogy az ország és fejedelem ügyeit bátran és okosan képviseljék; a nagy fejedelem utasítja őket, hogy tartsák nyitva szemüket és fülüket, mindenről értesítsék. Székely követeknek több jelentését és naplóját ismerjük és tuzás nélkül mondhatjuk, hogy diplomáciai képességük semmiben sem áll a legelső rendűnek elismert velencei diplomaták mögött. — Megérdemlik, hogy legalább nevüket felemlítsük. Első helyen áll »a régi látott, hallott, okos vénember, véckei és szentdemeteri Balássy Ferenc, udvarhelyszéki főkapitány, akij fia Mihály vált fel, Mikó Ferenc, Bethlen egykori inasa, most legbizalmasabb híve, udvarmestere, majd kincstartója és udvarhelyszéki főkapitány, Borsos Tamás és Szóvárdi Gáspár János, kik már Báthory Gábornak is követként szolgálták, Erdélyi István, Angyalosi Mihály, Domokos Ferenc, Demjén Ferenc, Bornemissza Ferenc, a Mikés család több tagja, Nagy Szabó Ferenc a görgényi váruradalom területéről szár-

mazó, de székelynek tekinthető Kovácsóczy Farkas, és min-
 denek előtt a Kolozs megyéről Székelyföldre költözött család-
 ból származott Tholdalaghy Mihály.

A követek sorsa nem volt irigylésre méltó; az akkori ne-
 ház közlekedési és megbízhatatlan közbiztonsági viszonyok kö-
 zött sokszor télvíz idején útra kelni Török-, Német-, Francia-,
 Svéd-, Oroszországba... amikor még a nemzetközi jog sem
 védte eléggé a követeket, amikor nem lehetett tudni, hogy
 útközben nem kerülnek-e ellenség, vagy rablók kezébe, nem
 tartóztatják-e vissza esetleg évekig, sőt nem vetik-e fogságba
 amit pl. Bethlen vetélytársa, Homonnay György megcselekedett
 egy háromszéki nemes követtel (E. O. E. VII. 357.) Megtörtént
 ez is, hogy a követ (pl. Szövérdi Gáspár János) útközben, ide-
 gen földön halt meg.

Bethlen az ellene irányuló cselszövések és fegyveres táma-
 dások ellen is főképen a székelyekre támaszkodott. 1615-ben
 pl. a Homonnay rezgelődése ellen elrendelte a székelyek, sőt
 székelyföldi zsellérek fejenkénti felkelését. (E. T. A. I. 273.) és
 ugyanakkor azt is kívánta, hogy járuljanak hozzá a fejedelmi
 székhely, Fejérvár megépítéséhez, melynek vára menedékkül
 szolgálhat »főatyánkfiaiának«. (E. O. E. X. 505.) Bár az általá-
 nos mozgósítást igen alapos összeírás előzte meg, még sem
 sikerült úgy, amint azt a fejedelem kívánta. Kiderült, hogy
 a székelység dolga »rend és mód nélkül való« ezért a fejede-
 lem az 1616 évi országgyűlés határozata alapján igyekezett
 megszüntetni minden egyenetlenséget, és szolgálataikat szabad-
 ságuk szerint rendezte (E. O. E. VII. 280.) Nem büntette a
 lörvény szigora szerint azokat, akik a hadba hívó parancsuk
 nem engede' meskedtek, sőt azt sem engedte, hogy a tisztviselők
 őket jószágukban, marhájukban károsítsák, megelégedett azzal
 a büntetéssel, hogy mindenik egy hónapig állítson zsoldos dol-
 gozót (napszámot) Fejérvár építéséhez. (E. O. E. VII. 355.)
 Ugyanezen évben újból mozgósítani kellett a székelyeket a
 Homonnay által megnyert hajduk ellen. A fejedelem szemé-
 lyesen mustrálta meg hadra kelt seregüket (Quellen Brassó V.
 542.) Egy szász krónikás feljegyezte, hogy a székelyek elvo-
 nultak, de »*hogy milyen szívvel ebben a csipős, kemény hideg-
 ben, ruházatlan, költségtelen, azt ők tudják legjobban!*« (Quel-
 len Brassó V. 570.) Ezen alkalommal Némethy Gergely, aki
 Báthory főgenerálisa volt és székely felesége révén ragadt
 a Székelyföldön; egy kisebb székely csapattal rajta ütött
 Botfalun és azt el akarta foglalni, de vállalkozása nem sike-
 rült. (U. o. 559.)

Az egymást követő mozgósítások nagy csalódást okoztak
 a feje kötött jobbágyoknak: kiderült, hogy a földesurak félre-
 vezelték őket. A fejedelem az 1614. évi egyezséghez tartotta ma-
 gát és az akkor felvett névjegyzék szerint hadakozásra kény-
 szerítette »a székelységen jobbágyul beadott és lejt. jószágát,

marháját kötött személyeket», — ugyanakkor török adót is rólt rájuk. A fejekötött jobbágyok 1618 évben az országgyűléshez fordultak panaszuikkal, mégpedig hibás indoklással. A fejedelem kijelentette, hogy a törvényhez tartja magát, (E. O. E. VII. 491.) Ugyanezen országgyűlésen a más két nemzet igen komolyan követelte, hogy a székely nemzet fizesse a portái adó egyharmad részét, mert az az ő békés megmaradásukat is célozza. A fejedelem is helyeselte ezt és az országgyűlés a székely főemberek heves disputálása »és ratio nélküli zajgása« dacára halározatot hozott.

Bár az erdélyi alkotmány szerint két nemzet határozata kötelezte a harmadikat is, Bethlen mégis engedte, mikor a »az székelységről való követek és regalissal hivatott személyek« (főrendek) magukban sok ideig tanácskozva, közvetítő indítványt tettek. Felajánlottak egy eke (4 ökör) után 1 frtot, fél eke (2 ökör) után 120 pénzt, marhátlan jobbágy után 20 pénzt. A portái adóhoz hozzá kellett járulni ezen arány szerint a jószágos fő és jószágtalan egyházas nemeseknek, lófőknek, darabantoknak, szabad székelyeknek és »eleitől fogva csinált és zászlók alól elfoglalt jobbágyoknak«.

Bethlen ehhez is hozzájárult, bár így kevesebb összeg jött ki. »Cselekedtem azt azért, hogy őket ne terheljem fizetéssel mivel volt az adónak honnét kijeljesedni«. *Ezt a megállapodást a székelyek taktikázása miatt megint nem vették be az országgyűlési végzésekre.* (Tört. Tár 1908. 234.)

Az 1619 évben, mikor már a nagy háborúra készült Bethlen azt határozta az országgyűlés, hogy az 1614. évi medgyesi országgyűlés előtt jobbágyokká lett székelyek maradjanak meg előbbi állapotukban, a többit azonban vissza kell bocsátani, hogy katonai kötelességüket teljesítsék. Ha ez után valaki szabad székelyt jobbágyul fogad és azáltal a hadakozó székelyek számát kisebbíti, 400 frt bírságot fizet. Vizsgálat tárgyává kell tenni azokat az eseteket is, midőn a fejedelemtől kértek és kaptak kincstári jobbágyokat azzal az indoklással, hogy azok azelőtt sem hadakoztak, avagy jövevényeket fogadtak be jobbágyul. Ha ellenkezőleg találatnék, azokat is vissza kell bocsátani. (E. O. E. VII. 517.)

Mikor Bethlen Gábor a harmincéves háborúba beavatkozott, tekintélyes számú székely csapatokat vitt magával. Természetesen a hadakozás költségein kívül sokat kellett költenie a török pasák megnyerésére is, ezért sürgette, hogy a székelyek járuljanak hozzá a portái adóhoz vállalt kötelezettségük szerint, azonban megtagadták ezt. Az ottthon maradt főemberek azt mondták, hogy nem lehet egyszerre hadakozni is és adót fizetni. Bethlen magyarázgatta, hogy ez nem adó, hanem rendkívüli segély. Örülniök kellene, hogy a Székelyföld békében élhet! Mégis tekintettel arra, hogy hadaik is mellette vannak, elengedi a reájuk eső összeg egy részét.

(Tört. Tár 1887. 195.) Még ennek megfizetésében is akadékoskodtak. A fejedelem midőn erről a kormányzóul visszahagyott Bethlen István jelentéséből értesült, felháborodott „ily nagy gyalázatos abszurdumokon» és megírta öccsének, hogy ez után ő sem tartja magát az egyezéshez. »Meglássák azért az nemes uraim, hogy mit cselekednek, mert ha élek és bemehelek egy gyűlésre, meglátják, hogy bizony kiveszem és *felmeniem az szegény lófőiséget és veres darabontságot az sokféle igu colól* s az jobbágyságot vetem az ország conszenzusából az adózás alá, mert az az igazság csak heában, az elől el nem mehetnek.« Most a kormányzó hajtsa vég e az 1618 évi megállapodást, küldjön bizottságot minden székbe és irassa össze az ekéket, illetőleg öröket, ha ugyan beengedik őket. Ha nem engedik, ne erőszakolja, mert tudja, hogy *székelye* (tréfas. latinos képzés, = székely módra) eldugják marháikat; ne is egyezkedjék velük, mert úgysem tartják meg szokásuk szerint. **Hadd csinálják a jobbágyot,** majd eljön az idő, mikor **kikeressük közülük!** (Tört. Tár 1908. 235.)

Bár Bethlen a hadakozás alatt nem akarta a hangulatot rontani, de mégis szigorú parancsot intézett a székelyek főkapitányához és a királybírókhoz a szegény nép megvédelmezése és új jobbágyok szerzésének megakadályozása végett. **Megmaradt a főkapitány jelentése,** amely szerint a főemberek, akik a közönséges jóért kiadták kezükből vérük hullásával szerzett jészágaikat, nem akarnak egyebet, csak ősi jószáguk és ősi jobbágyaik megtartását. Jobbágya nem csak a főembereknek, hanem a lófőknek, sőt szabad székelyeknek is van. Bedő Istvánnak, vagy Kovács Máténak pl. több jobbágya van, mint neki. A főemberek erővel nem tesznek senkit jobbágyá, de a *szabad székely* köti erővel magát jobbágyul különösen ha hadra van kilátás, hogy a katonai szolgálattól szabaduljon, »ha a had elmul, az után megint nemes, vagy szabad székely léssen«, de más részét a nyomorúság is hajtja. *A szabad székelyek egy része oly szegény, hogy a korpát és zabot olyan szíccsen eszi meg, mint a legfinomabb eledelt, mert még a korpát is szűkön kaphatja.* Különösen nagy a szegénység Udvarhely-, és Marosszékbén, hol erővel kell visszatartani a szabad székelyeket attól, hogy jobbágyságra kössék magukat. Ha szolgálatba állanak, van aki táplálja őket, — ha nem állhatnak szolgálatba, elbujdosnak és pusztán hagyják örökségüket. (Sz. O. IV. 212.)

Ez az érem másik oldala! Igen sötét kép, amelynek Bethlen nem adott hitelt, a nemesség ártatlanságát illetőleg. Miut, hogy a székely főemberek látták a fejedelem eltökélt szándékát, nem merték tovább is megtagadni a portai adót, hanem megajánlottak végre 1621-ben minden zászló alól kiállott jobbágy után (tehát az ősjobbágyok után nem!) 1—1 frtot. (E. O. E. VII. 561.)

Ime, milyen különbség a János Zsigmond és Bethlen Gábor megítélése között! Mily tisztán látja a nagy fejedelem, hogy a becsületesen szolgáló székely lófő és darabonttal szemben a főemberek here módra élnek, sőt ingyen szolgálkat szeretnének gyűjteni az állam kárára!

Meg kell említenem itt is, hogy a székelyek hadi sátrakat 1619-ben használtak elsősor: Bors János krónikája szerint »legelőbb akkor hallatott közöttünk a tábori sáturnak híre, mivel megparancsoltaték, hogy minden 10 ember egy sátot állítson«. (E. T. T. I. 182.) A székelységnek újabb áldozatot kellett hozni, midőn Bethlen mellől kidűlvén szövetségesei, a nagy háborúban magára maradt, az 1620. és 21 években újabb hadakat kellett küldeniök. Az otthon maradtok nem szívesen tették. Kérték a fejedelmet, hogy ne szaggassa meg őket, mert a szomszéd országok felől is részen kell állaniok, -- és felhánytorgatták zsoldos adásban való sok költségüket és személyek szerint való szolgálattjokat és azért a további terheltetések ellen folyamodtak a választott királyhoz. (Török-magyar A. o. I. 218. E. O. E. VII, 542, 560.)

Hogy hány székely vett részt az első hadjáratban, nem tudjuk megállapítani; nagyobb seregbe beosztva csak néhány székely csapat jutott néha önálló szerephez. (pl. Kornis és Geréb győzelme Strasniczán) de hogy mennyire becsülte az ellenség is a székelyek részvételét, mutatja az a hamisnak bizonyult hír, hogy Bethlen a nikolsburgi béke után a korona visszaadásán keseregve azt mondta volna, hogy visszamegy Erdélybe, *megneustrálja a székelyeket* és újra kezdi a háborút.

Hogy Bethlen erdélyi hadainak zömét a székelyek képezték, azt bizonyítja II. Ferdinánd levele a székely nemzethez, melyben intette, hogy legyenek hűségesek hozzá, mint magyar királyhoz és az 1613 évi erdélyi országgyűlési végzés szerint ellene hadat ne adjanak, sőt az ellenkező törekvésekkel álljanak szembe; szemrehányásokat tesz, hogy *fegyveres seregeik (armatae vestrae copiae) eláosztották Magyarországot.* (Sz. O. IV. 208.)

A háború alkalmul szolgált a posta megjavítására is. Addig a postai szolgálatot a Székelyföldön Székelyudvarhely és Illyefalva látta el. (1614. VI. tc.) Háromszéknek jutott eszébe, hogy rendszeres postai járatokat vezet be »postálkodó emberekkel«; a fejedelem ennek követését ajánlotta a többi székelyeknek is. (E. O. E. VII. 119.) A posta költségeinek a fejedelem is hozzájárult a vám jövedelméből. (E. O. E. VIII. 323.)

1621-ben a török moldvai hadjáratának támogatásához Erdély nagy élelmiszer készletekkel járult hozzá. Ha összehasonlítjuk az egyes nemzetek hozzájárulását, látjuk, hogy a Székelyföld hozzájárulása lényegesen több volt talán a szállítási nehézségek, főképen a távolság figyelembe vétele miatt.

Ezt észrevették a székelyek és fel is szólaltak ellene. (Sz. O. VI. 62.)

Betihlen első hadjáratának befejezése után elhatározta, hogy végleg rendezze a székelyföldi jobbágyügyet. Az 1622. évi beszercei országgyűlés elé terjesztett javaslata mutatja, hogy alaposan tanulmányozta ezt a kérdést, még statisztikai adatokat is gyűjtött. Elvben kifogásolja azt, hogy a nemesek szabad székelyeket jobbágyokká tesznek, akik a Székelyföld szabadsága folytán adót, dézsmát nem fizetnek és hadba nem mennek. Így minden terhet a kevés lófő és veres darabont visel. Minthogy látják, hogy a jobbágnak jobb dolga van, tömegesen jobbágságra adták magukat a szabad székelyek. Bocskay ideje óta 6000 szabad székely lett jobbágy, úgy hogy a székely jobbágyok száma 10.000-re emelkedett. E miatt a zászlók őrösen állanak. Különösen kifogásolja a jobbágykötésnek azt a módját, hogy valaki egy kisebb kölcsön ellenében annak visszafizetéséig köti magát jobbágságra, mert azt a háború után visszafizeti és így a veszély elmúltával megint élvezi a székely szabadságot. »Noha szinte úgy élnek hazánknak földét ők is, hasznát, zsirját veszik, mindazáltal egy pénzzel sem segítik a két nemzetséget semmi szükségben«. Ismerteti, hogy milyen eredménytelenül végződtek a visszaélések megszüntetésére irányuló igyekezetei. Megígérték ugyan, hogy a portai adóba fizetnek valamit »zászlónk alól magukat elkötött jobbágyaik« után, de azt is illetlen sok kigondolt mesterséges körülírással. Ezt nem fogadta el, mert látta, hogy minden terhet csak a hadakozó nép nyakába akarnak vetni. Az a kívánsága, hogy székely hívei kövessék az igazságot és adóra *mindenféle* jobbágyukat rójják *kapu számról* ő közöttük is, mint a más két nemzetnél a szegény községet. Ha kétszeri adót nem is fizetnek, legalább egy évben egyszer a portai adó felvetésekor annyi ezer jobbágy fizessen adót. Ebből két jó származhat: ez után meggondolja a székely szabadok rozsza is, hogy jobbágságra kösse magát, látván, hogy adót kell fizetnie. — és a székelység is hozzájárul valamivel az ország fenntartásához. Kívánja tehát, hogy az országgyűlés határozatával adjon módot arra, hogy azok, akik pénzért kötötték magukat jobbágságra, a kölcsönt visszafizetvén, szabadságukat visszanyerhessék és rendeljen el a Székelyföldön jobbágy összeírást. Ennél az adózás szempontjából vegyék alapul a Mihály vajda idejébeli jegyzéket. Akik abban az időben is ősjobbágyok voltak, azok, illetőleg utódaik tekintessenek ősjobbágyoknak és maradjanak tehermentesek; a többi jobbágy, illetőleg szellér fizessék kapuszám szerint a portai adót.

Az országgyűlés elfogadta a fejedelem határozatát. Az 1622. XIII. tc. azután hosszú időn keresztül alapja lett a székelyföldi társadalmi viszonyoknak. Így visszafelé sült el a székely főemberek ravaszkodása; ők az okai, hogy a portai adó egy-

harmad részét ettől az időtől kezdve viselnie kellett a székelyföldi jobbágyoknak, ami természetesen anyagilag érintette a földesurakat is. (Sz. O. IV. 216. E. O. E. VIII. 114.)

A következő évben Bethlen tervei szerint végre is hajtották a jobbágyösszeírást (Kilyéni Székely S.: A nemes székely nemzet constitúciói 94. l.) a fejekötött jobbágyokat elszedték a földesuraktól és nagyrészt a fejedelmi darabonlok közé sorolták. (Sz. O. IV. 223.) Ismételték az összeírást 1628-ban is, amikor külön összeírták az ős- és fejekötött jobbágyokat és zselléreket. (E. O. E. VIII. 114.) Intézkedtek egyszersmint a Székelyföldről szökött jobbágyok visszaadása iránt. (E. O. E. VIII. 23. 44.)

Ezzel zárult le a régi idő óta tartó társadalmi harc, amelyet Báthory Zsigmond kiváltságlevele csak elvileg intézett el annyira, hogy az erőszak érvényesülését kizárta. Láttuk, hogy a főemberek erőszakossága a község ellen már Mátyás korában megkezdődött, az erőszak korszakát Báthory Zsigmond után a csalafintaság váltotta fel, és ezzel többre mentek a főemberek, mert a Bocskay korabeli 4000 jobbágy számát 6000 jobbágy családdal gyarapították.

A helyzet tisztázása természetesen nagy mértékben szaporította a hadakozó székelyek számát, akik nagy számban vettek részt Bethlen második és harmadik hadjáratában, annak ellenére, hogy kémjelentések szerint nem volt nagy kedvük arra, hogy Magyarország elleni hadjáratban résztvegyenek. (E. O. E. VIII. 262.)

Második hadjáratáról megmaradt táborának tervrajza. E szerint a tábor közepén állott a fejedelem, — körülötte udvartartásához tartozó személyek sátora, — ezt körbe foglalta a testőrség (székely udvari darabonlok.) A székely csapatok a sátortábor mögött foglaltak helyet, még pedig elül a lovasság, és mögötte a gyalogosok a következő sorrendben: Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros és Aranyosszék. (Török magyar Á. O. I. kötet Függelék.)

A nagy fejedelem jó rendtartó, szigorú, de igazságos és méliányos ember volt. A székelyek hű szolgálatait nagyra becsülte és korunkra maradt nagyszámú adománylevelének tanúsága szerint tőle telhetőleg jutalmazta is. Az előző fejedelmeknél gazdagabban segítette a marosvásárhelyi ref. kollégiumot és utódának is példát adott azzal, hogy a székelyek túlnépcsedésének levezetését megkezdte a marosillyei telepítéssel, melynek lakói az erdőben környezetben is megőrizték székelységüket. Az erdélyi papok utódai részére kijadott nemeslevele azért volt nagy hatással a székelységre, mert a székely tanult ifjak nagy része papi pályára lépett.

Bethlen Gábor utóda, **Brandenburgi Katalinnal** szemben választási feltételei között kikötötték a székelyek, hogy kapitányokat és királybírákat csak a székely nemzetből vajókat nevez

ki (E. O. E. IX. 58.) és miután elfoglalta a fejedelemséget, számítván a női gyöngeségre, a kívánságok egész sorával léptek fel.

Kérésükre a fejedelemnő megparancsolta a gyulafehérvári káptalannak, hogy a székelyek régi szabadságaira, kiváltságaira és mentességeire vonatkozó okleveleket keresesse ki és azokról adjanak hiteles másolatot. (Barabás 361.) Az 1630. évi országgyűlést elárasztották kívánságaikkal. Nem elégedtek meg pl. a fejedelmi választási feltételekben kikötött joggal. Kivánták, hogy a királybírákat a székek szabad tetszésük szerint választassák (XLVI.) csak a fejedelem írásbeli parancsára keljenek hadra (LXI); az aranyösszékietek ne kényszerítsék arra, hogy békében is gyalogot adjanak Fejérvárra, sem pedig arra, hogy a tordai sóaknáról a váradi portushoz söt szállítasanak (LXIII, LXIV) kapjanak kedvezményes söt a bányákon, pogácsa söt 5 pénzért (LIII), a jobbágyokra nézve érvényben maradjon a régi törvény, de a fejedelem és tanács attól méltányos esetekben eltérhessen, természetesen a földesurak javára! (XLVIII.), ne kívánjanak a székelyektől ingyen közmunkát, (IV.) *akit az ország képében követségbe küldenek, annak költségét fizesse a fejedelem* (LV), a bodzai és ojtózi váraknál, mivel azokat a háromszékiek építették, vámot se jövet, se menet ne fizesse nek, a berecki és csíki vámnál is tarsák meg régi kedvezményeiket (LVII), postaló adására ne kényszerítsék a hadban szolgáló rendeket (LVIII); az udvarhelyi vár fenntartására a fejedelem csak három hónapig korcsmároltathat, azonkívül az ott lakó nemesség és polgárok; a szegénységnek kevés a földje, régi jogaikat adják vissza (XLIX) az udvarhelyi várhoz csatolt földek és jobbágyok ügyét felül kell vizsgálatni, (L. Az udvarhelyi római katolikusok panaszára elrendelték, hogy a templom és a paplak legyen azon fejekezeté, amely a városok többségét alkotja, a kisebb résznek közös költségen építsenek templomot (XLIV). Ekkor történt, hogy a népszámlálás egyenlő számban talált katolikusokat és reformátusokat, mígsem előbujt egy vénasszony, aki katolikusnak vallotta magát és így a templomot átadták a katolikusoknak (Kazy: H. R. H. III. 265.)

Oláhfalut és Zetelakát, melyek régi kiváltságolt helyek voltak, Udvarhely szék főtisztjei alá rendelték. (LI.)

Az országgyűlés elfogadta és törvényerőre emelte ezeket a kívánságokat.

I. Rákóczy György választási feltételei között kötelezték arra, hogy a székelyek közé kapitányokat, királybírákat és *generális* maguk nemzetéből valókat és köztük lakókat nevez ki (E. O. E. IX. 154) és eskü alatt *ígérte*, hogy Udvarhely vára ügyében elfogadja azt, amit az országgyűlés határoz. (E. O. E. IX. 155.) Udvarhely várát ugyanis Bethlen Kékedy Zsigmondnak adományozta, illetőleg ejadta. Kékedy és a székek között nagy viszálykodás támadt. Rákóczy a fogas kérdést

nem sietett elintézni, úgy, hogy Bethlen István ezt 1636-ban bünlajstromában is felsorolta. (E. O. E. IX. 431. 490.)

A Rákóczy és Bethlen István között kitört viszályban több előkelő székely az utóbbi pártjára állott. Így Lázár István, aki rokona volt és vele együtt is nevelkedett; Székely Mózes, akit Bethlen Gábor atyja emlékéért is elárasztott jótéteményeivel és Petki Ferenc. (Lázár cs. 142. Tört. Tár 1894. 87.) Az utóbbiak kénytelenek voltak már 1601-ben a portára menekülni.

Nehezítette Rákóczy helyzetét az is, hogy Eszterházy Miklós nádor is ellene foglalt állást, akihez Rákóczy Hidvégi Mikó Ferencet küldte követségbe. (T. Tár 1884. 84.) Talán ezzel kapcsolatban újították meg azt a határozatot (1631. XXVII. hogy a székelyek közül idegen országba küldött követek költségeiről a fejedelem illendően gondoskodjék. Ez azért fontos, mert a *diplomáciai szolgálat a székelyek specialitásává lett*, Rákóczy alatt is a legfontosabb külpolitikai küldetésben székely követek jártak el. A Bethlen alatt nevelt, jeles, látott, hallott diplomataikon kívül alatta különtek: Basa Tamás, Daniel János, Gyárfás Ferenc, Mikos Mihály, Petki Ferenc és István, Réthy István, Sebessky Boldizsár, Szentpály István, Szalánczy István, Ugron Pál és Jankó Péter, aki Konstantinápolyban halt meg. (Tört. Kalászosok 71.)

Mivel Rákóczyt állandóan fenyegette a háború réme, igyekezett a székelyeket megnyerni magának. Ő is nagyobb súlyt helyezett a nép zömére, mint a kevés számú főemberrel. Mint fejlett gyakorlati érzékű ember felismerte a székelyföldi bajok okát. Basta korszaka óta a Székelyföldet nem járta ellenség, ami keveset pusztítottak Báthory Gábor alatt az oláhok és magyarok és Bethlen választása alkalmával a törökök (Bethlen a rabok részét visszaváltotta!) azt is hamar kiheverte a szapora nép. Rákóczy korában Erdély legsűrűbben lakott területe a Székelyföld volt. (E. O. E. XV. 483.) A lakosság szaporodásával nem tartott lépést a gazdasági fejlődés. Már Bethlen uralkodása alatt láttuk, hogy a földbirtok aránytalan elosztásának következtében a szabad székelyek úgy elszegényedtek, hogy korpán és zabon tengődtek. Ez a baj a nép szaporodásával csak gyarapodott. Nem volt tehát elégséges bármily keményen kimondani, hogy a szabad székely jobbságára nem kötheti magát, mert amint Bethlen idejében a székelyek főkapitánya megjósolta, — ha a semmis székely otthon szolgálatot nem vállalhat, kénytelen elbujdosni, — vagy (amiről megfeledezett) rablónak lenni. Már Bethlen uralkodása végén feltűnnek a panaszok a gyergyói rablók ellen és azok nem szűnnek meg Rákóczy alatt sem. (Sz. O. VI. 122.) A szegény székelyek, akik otthon nem tudtak megélni, régi lakóhelyükből kibontakoztak, kiszéledtek, vármegyékbe, más székekbe, városokba költöztek. Jutott belőlük Moldvába és Magyarországra is! De ha mind Erdélyben ma-

radtak volna, akkor sem lett volna nyomorúságuk közömbös, mert a székely hadikötelezettségének csak akkor tehet eleget ha szűkebb hazájában marad. Ott vették hadi registrumba, ott állították zászló alá; a kóbor (vagus) székely kicsúszott a hatóságok kezéből és a zászló alól.

Rákóczy erről a bajról értesülvén, szigorúan meghagyta, hogy a kóbor székelyeket figyeljék és erőszakkal is vigyék vissza lakóhelyükre. (Sz. O. IV. 268.) Volt gondja arra is, hogy megélhetésüket lehetőleg biztosítsa; szemlét tartatott bizottságokkal az u. n. királyi földeken és fajvakban. Ahol üres földeket találtak, ott telepítette le őket. Ezt az ügyet a királybírák lelkére kötötte. Ha panasz jön még hozzá »hitemre mondom« — írja — »a bírákban, vagy esküttekben akasztatok fel.« (Barabás 364.)

Szigorúan megtiltotta azt, hogy székely szabados, vagy darabont sőt jobbágy is földjét, házát eladhassa. Ha nagyon megszorulnak, földjüket egyharmad értékben elzálogosíthatják (ma úgy mondanánk, elterhelhetik) de még ezt is csak a fejedelem engedélyével. (E. O. E. IX. 189. 287. 314.) Minthogy a székelyföldi »jobbágyság« ügyét Bethlen alatt csak elvileg intézték el. Rákóczy igazoló pörököt rendelt el. A földesurak csak azokat a jobbágyokat tarthatták meg, akikről bíróság előtt igazolták, hogy ősjobbágyok, vagy legalább is 1614 előtt kötötték magukat jobbágyságra (E. O. E. IX. 320.) Felebbezés esetén a fejedelem magának tartotta fenn a döntést. Megrög-zítették a székelyföldi zsellérek állapotát is (U. o. 431.)

Mintha a sors a fejedelem segítségére akart volna jönni — szomorú segítség volt! — 1633-ban nagy pestis dühöngött Erdélyben. Gyergyószentmiklóson rövid idő alatt 700 ember halt meg. A régi czinterem nem is volt elég nagy a halottak befogadására; ki kellett bővíteni. Kolozsváron egy nap alatt 160 embert temettek (Veszely: Erdélyi Egyháztört. Ad. I. 143. 148.) 1646-ban is »lón nagy halál«... és csinála pusztá földeket, kedvezőbb birtokmegozslást!

Rákóczy visszaállította a székelyek régi törvénykezési szabadságát is, hogy megmentse őket a fejedelmi tábla előtti pörösködés nagy költségeitől. Nehány eset kivételével 200 frt büntetést mért arra, aki székelyt nem illetékes szék bíróságra, hanem a tábla előtt vont pörbe. »Akik egymáson vért töttek« azokat is régi szokásuk szerint saját lisztjeik elé utalta. (E. O. E. IX. 405.)

Amire fejedelemsége kezdetétől mindig számított, végre 1635-ben bizonyossá vált: fejedelemségét fegyverrel kellett megvédelmeznie Bethlen István és az őt támogató törökök ellen. Erre jó előre felkészült. Ki akarván tehát terjeszteni kegyei-mes gondviselését — amint írja — a székelységen lévő nevezetes, neves, vitélző és gyorsaságos minden renden levő híveire »ő kegyelmek köziben személyünk szerint való jövetelünköt

nem szántuk az végre, hogy ő kegyelmeket magunk meglátogatnánk és meg is mustrálnók fejenként». A székely hadakat székenként rendre szemlélte meg tanácsosai kíséretében és meghallgatott s elintézett sok rendbéli panaszt, »abból is szép csendes állapotot akarván szerezni közöttük». Ezen alkalommal minden széken jegyzékbe foglaltatta a nemeseket, lófőket és darabonli renden lévő vitézli népeket gyermekeivel és örökségeivel jövődő örök emlékezetre.

Ezen alkalommal tudomásul vette, hogy Udvarhelyen az előtt nem volt 2 vizekirálybíró és 2 vizekapitány, (T. Tár 1889. 123.) megvédelmelte a szegény székelyeket az őket jobbbágygára kényszerítő hatalmasok ellen, (Sz. O. IV. 259.) rendezte az utolsó nőörökösök birtokügyét, megerősítette Bardóczszék és több székely város privilégiumát (Kilyéni Székely i. m. 86. Sz. O. IV. 263. Orbán B. I, 211.) rendezte a háromszéki rom. kat. esperesség ügyeit (E. O. E. XIX. 487.) az egész Székelyföldre kiterjedőleg a földesurak és jobbbágyok régóta vajudó ellentéteit, minél könnyebbé tévén a jobbbágygá terhe alól szabadulást, mert most a helyszínén győződött meg arról »mennyi sok bántódási légyenek kiváltképen akik erőtlenebbek kegyelmek között, némely nemes rendektől» (Appr. Const. Pars III. Tit. LXXVI. a. 12.) Megerősítette Aranyosszék kiváltságait, de a legmélyrehatóbb kérést Háromszék terjesztette a fejedlem elé: állítsa vissza az ősi székely jogot, mondjon le az 1562 évben ősi joguk ellen bevezetett jus regiumról, aminek többek között magszakadás esetén volt általános jelentősége. Rákóczy teljesítette ezt a kérést (Sz. O. IV. 261 és VI. 133.) és a következő évben az összes székely székekre nézve lemondott a jus regiumról. (Kilyéni Székely: i. m. 92. E. T. A. I. 276. Barabás. 370.)

Ezzel teljesen visszaállította a székely szabadságot, melyet szavai szerint inkább a hír és név őrzött, mint a valóság. (Sz. O. IV. 248.)

A székely nép természetesen hálás volt ennyi figyelemért és jóakarattért s a következő évben felhívására szívesen sorakozott zászlói alá. Még azzal is kedvükbe járt, hogy 2000 székely részére új puskát hozatott és osztaltott ki, holott felfegyverezésükről maguknak kellett volna gondoskodni. (E. O. E. IX. 231.) Ilyen körülmények között Bethlen István hasztalan sorolta fel a székelyek némely sérelmét (a székelységen esküje ellenére idegen fiztkeket is alkalmaz. Udvarhelyi vár ügyét nem intézte el) Támadása ellen a Székelyföldről a hadi tanács rendelkezése szerint hadba szállt Háromszékből 2000 lovas és ezer gyalog, a többi székből pedig 800—800 lovas és 1200—1200 gyalog, tehát kerek 11.000 ember, természetesen elégséges számban maradván otthon a határőrzésre is (Tört. Tár 1906 394.)

Bármennyire felkészült, mégis tett egy kísérletet a békés kiegyenlítésre; a három nemzet képeben követséget küldött a hüdai vezérhez; ebben a székelységnek Rákóczy iránti ragaszkodását Petki István fejezte ki. (Krausz Krón. I. 119.) A kísérlet megghiúsulása után kitört a háború, melyet Kornis Zsigmond vezetése alatt a székelység vitézsége Rákóczi javára döntött el. Ez idő alatt Petki István védte a török esetleges betörése ellen a székelyföldi szorosokat.

Ugyanígyen lelkesedéssel támogatták a székelyek a vajdaságok ellen. Az erdélyi fejedelemség János Zsigmond választott királyságából sarjadt és örökölte a részekkel együtt a moldvai vaj és havasalföldi vajdák fölötti hűbérúri jogokat is. A körülményektől, főképen az erdélyi fejedelmek hatalmatól függött, hogy azt mennyire tudták érvényesíteni. Rákóczy elég hatalmas és elég ambiciózus volt arra, hogy jogigényeit érvényesítse. Könnyebben ment ez Havasalföldön, mint Moldvában, **amelyről az erdélyiek tudták még a XVII század elején, is, hogy az nem csak Erdélyhez tartozott; hanem annak határában is van.** Az 1607. évben a szomorú tapasztalatok arra készítették Rákóczy Zs. fejedelmet és a három nemzetet, hogy a szultántól visszacsatolását kérik, „**mihetgy Moldvát ugyan magunk adtuk voi ki kezünkből, csakhogy német belé ne szálljon.**” (D. Fundgr. N. F. 199.) De Moldvára N. Lajos óta igényt tartottak a lengyel királyok is. Volt olyan vajda, aki okosan vállalta a három oldalról való függést is, amely ugyanannyi segítséget és az intrikára kecsesítő lehetőségeket, az Erdélytől való függés pedig a legrosszabb esetben is egy tekintélyes uradalomban biztos menedéket jelentett; de viszont voltak ambiciózus, önérzetes vajdák, akik önállóságra törekedtek. Ilyen volt Rákóczy György idejében Lupul moldvai vajda, aki hadal támadta meg Havasalföldet is, melyet Rákóczy székely hadakkal segített. A sereg vezérei Kemény János és Tholdalaghy Mihály voltak; döntő diadal után nagy zsákmánnyal tértek vissza (Quellen Brassó VI. 50.)

A háború befejezése után beállott nyugalmat használta fel a szombatosszektu felszámolására. Már említettem, hogy a szombatosságot, melynek híveit zsidózóknak is nevezték. Báthory Zsigmond alatt is bajt csinált, mert a törökökhöz lelkiekben is közelebb állónak érezte magát, semmint az nemzeti szempontból kívánatos és tűrhető lett volna. A vallás kitalálója állítólag székely ember lett volna és a székelyek és szomszédos magyarok között terjedt a legjobban. Nagyobb jelentőséget akkor nyert, mikor Péchy Simon kancellár is csatlakozott és az új hit terjesztésére iskolát is alapított. Bethlen Gábor belátván a szekta terjedésével járó veszedelmet, 1618-ban törvényt hozatott ellene, mely elrendelte, hogy hívei rövid határidőn belül térjenek át valamelyik bevett egyházba. Ezt a törvényt azonban a harmincéves háború kitörése miatt nem tudta végrehajtani, bár azt az 1622 évi országgyűlés is meg-

erősítette. Végre 1635-ben a református egyház felhívta Rákóczy figyelmét arra, hogy a szombatoság »fene módjára« ragályozza az egész Udvarhelyszéket, ahol sokan körülméltették magukat, ami miatt többen meg is haltak. Erre az országgyűlés a zsidózók ellen hozott régi törvényeket megújította és utasította az ügyészt, hogy azok ellen, akik karácsonyig át nem térnek, indítson pórt (E. O. E. X. 15.) A fejedelem a következő évben ki is adta a végrehajtási utasítást (Sz. O. IV. 263.) és bár ennek alapján több székelyt beidéztek, a szombatosokat megint nem hagyta el a szerencse; Bethlen István támadása és a havasalföldi hadjárat miatt a végrehajtás megakadt. Annál szigorúbban léptek fel ellenük 1638-ban. Elkobozták könyveiket, szétugrasztották iskolájukat és a legszélesebb keretek között megkezdték a nyomozást ellenük. Tömegesen fogták el azokat, akik ragaszkodtak hitükhöz és a különböző várakban munkára használták őket, ami a fogásnál súlyosabb büntetés volt. Nem kímélték a szekta előkelő híveit sem, akikkel szemben a fejedelem jóval szigorúbb volt. Birtokelkobozást, várfogságot, bot-, sőt halálbüntetést mért rájuk, de akik később megtértek, azokat megint kegyelmébe fogadta; Orbán Ferencet, egy udvarhelyszéki főembert pl. udvarmesterévé is kinevezte. Szigora véget velett a tévelygésnek, csak egy községben maradtak szombatosok, Bözödújfaluban, de ott is a Mózes vallás színe alatt. (Krausz I. 131. Szalárdi 133.)

Ugyanabban az évben az egész Erdélyben nagy szenzációként hatott a régi lovagvilágra emlékeztető székely leányrablás hírói tárgyalása 1637-ben, mikor Rákóczy a székelyeket a havasalföldi hadjáratra mozgósította, Mikes Zsigmond fiai, Mihály, János és Pál fegyveres népeikkel megtámadták a kézdiszentléleki várat és elrabolták Tarnóczy Sára leányasszonyt és erőszakkal akarták kényszeríteni, hogy János felesége legyen. Beeses zsákmányukat a háromszéki főkirálybíró, Daniel Mihály felszólítására sem adták ki, ezért a bánatos Tarnóczyné a fejedelemhez fordult panaszával. Erre a fejedelem a Mikes testvéreket országgyűlés elé idéztette. Az ítélet nem lehetett kétséges; ennek szigora elől elmenekültek Moldvába és Lupul vajda szolgálatába állottak. Ezzel csak tetőzték vétküket, mert Lupul és Rákóczy viszonya a lehető legrosszabb volt. Az országgyűlés távollétükben meghozta ítéletét, a törvényt megfelelően fej- és jószágvesztésre ítélte őket. Rákóczy mégis megkegyelmezett nekik, Valószínűleg azzal tették jóvá hibájukat, hogy Lupulra hatottak, hogy hajoljon meg Rákóczy előtt és vele kibéküljön. (E. O. E. X. 155. Szalárdi 98.)

A következő évben elintézte a székelyudvarhelyi nemesek és polgárok között folyó régi pórt is. (Sz. O. VI. 140.)

1641-ben azon ígérete ellen, hogy a székelyeket ingyen közmunkára nem kényszeríti, felkérte Udvarhelyszéket, hogy

a domladozó homoródsófalvi sóbányába adjon minden község 10-10 embert egy hétre; ezt azzal indokolja, hogy a székelyek is javára válik, ha rendbe hozzák a bányát (Tört. Tár 1889. 121.) Még feltűnőbbben megszegte esküjét, amikor a székelyek főkapitányává fiát, Zsigmondot »választotta meg«. Ehhez azonban a székelyek szívesen hozzájárultak, mert azt a fejedeleim részéről különös megtiszteltetésnek vélték és remélték, hogy a fejedelem jóakarata irányukban még gyarapodni fog. Örömeiket csak tetézhette az, hogy a fiatal Rákóczy — Szulárdi krónikája szerint — úgy testben, mint lélekben kiváló, a lársalkodásban és ismerkedésben nyájas, kedvességes vala, a szép tudományokban is jó és nagy fundamentummal bírt. latjuul úgy beszélt, mint saját anyanyelvén. A székely pedig a tudományt már ebben az időben igen nagyra becsülte.

A különben szűkmarkú fejedelem azt kívánta, hogy fia beiktatása minél fényesebb legyen. Itt konstantinápolyi követének, Réthy Istvánnak, hogy erre az alkalomra szerezzen be szép öreg tigris és párduc bőröket. (Török-magyar Á. O. III. 208.) Ő maga nem jelent meg a beiktatási ünnepélyen, de három előkelő tanácsosa: Kornis Zsigmond, Halfer István és Kemény János képviselte, akik minden nap pontos jelentést tettek útjukról és a nagyszerű ünnepély lefolyásáról. A székelyek szép lovas sereggel mentek eléje és lovukról leszállva nagy becsülettel fogadták. Üdvözlő szavaikra az új főkapitány illedően válaszolt. Ez után a tanácsurak átadták a fejedelem kinevező oklevelét, amelyben fiát nemcsak a székelyek főkapitányává, hanem Udvarhely és Háromszék kapitányává is kinevezte. Azután átadták a főkapitányság jelvényeit: zászlót, botot és szablyát és a fejedelem utasítását, amely formáság valószínűleg még a székely ispánok korából maradt. Ez után Zsigmond herceg esküt tett a nyílt mezőn arra, hogy főkapitányi tisztében hűségesen szolgál a fejedelemnek; alattvalóinak igaz lekiismerete szerint válogatás nélkül igazságot szolgáltat; minden rendet szabadságában megőriz, a törvény útján senkit meg nem bánt, a régi szokott bírságokkal megelégszik, a régi törvényeket megtartja és megtartatja.

Ez után nagy ünnepélyességgel bevonultak Székelyudvarhelyre. A ref. templomban tartott istentisztelet után a várban nagy lakoma következett (Sz. O. IV. 277. E. O. E. X, 409.)

Érdekes, hogy ugyanakkor, midőn a székely nép a legnagyobb örömmel fogadta a fejedelem fiát, a Törökországban tartózkodó Bethlen István arról vett hírt — ilyen szokott lenni az emigránsok hírszolgálat! — hogy a székelyek nincsenek megelégedve »*abban a szabadságban akarnak élni, mint mikor eleinte Scitliából kijöttek volt*«. (Török-magyar Á. O. III. 202.)

Rákóczy Zsigmond székely főkapitányságát és különösen nagy tömegeket megmozgató beiktatását úgy tekintették, mint háborús készüléket (E. O. E. X. 399.) és tényleg úgy is volt.

Rákóczy uralmával igen sokan, főképen a Bethlen Gábor régi hívei, azért nem voltak megelégedve, mert nem folytatta nagy elődjének politikáját és csak rokonszenvező megfigyeiője volt a harmincéves háborúnak.. Most végre elérkezett az ideje a beavatkozásnak a fejedelem megítélése szerint is. Ezt diplomáciai és katonai szempontból egyaránt alaposan előkészítette.

Ebben a hadjáratban is az oroszlánrész a székelyeknek jutott, a daliás új főkapitány vezetése alatt. Hadjáratában segítettek a moldvai és havasalföldi vajdák is. Segélycsapataiknak a fejedelem rendelkezése szerint a Székelyföldön kellett volna átvonulniok, azonban a székelyek kérésére megváltoztatta pozícióját és úgy intézkedett, hogy a szászok és vármegyék között vezessék, bár óhatatlan volt, hogy a székelységnek is ne jusson belőle. (Tört. Tár 1885. 319.) Székely csapatok vettek részt Nagy Bánya, Szatmár, Kassa, Fülel hódoltatásánál, ugyancsak székely csapatok vették be Jármí Ferenc és Tholdalaghy Ferenc vezetése alatt Szerencset, — Lévánál azonban erős ellenállásra talált a Petki István vezetése alatt álló székely sereg, ami miatt vissza is vonult. Közben Eszterházy visszavette Szerencs várát, melyet a várkapitány a székely őrség szabad elvonulásának feltételével Eszterházynak feladott. Rákóczyt nagyon bántotta ez és parancsot adott a vár visszafoglalására. Az ostromban résztvett Kemény János is. A székelyek, miután részt lőttek a falon, kimondhatatlan dühvel rohanták meg a várat. A rossznyelvű Eszterházy Miklós nádor *Lágyadt legyckhez* hasonlította őket, és ez vért kívánt. A várőrség látván bevonulásukat, lepedőket kezdett lobogtatni megadás jeléül, de a székelyek nem ismertek irgalmat. »Isten az — írja Kemény János — »aki megtartóztathatta volna a feldühödött népet«. Miután felkoncolták azokat, akik útjukban voltak, felkutatták a vár minden zegelyukát, — amihez, mint tudjuk, nagyon értettek, — és az elbűjt embereket is kardélre hányták. Az egész őrségből, csak három ember menekült meg élve, az egyik a vár hórvát származású parancsnoka, Radványi János. Az volt a szerencséje, hogy Kemény János figyelmes lett arra, hogy »egy rongyos fekete ábrázatú székely darabont« egy veres skarlát köntösű urat húzott ki egy lyukból. Megismerte és megszólította a darabontot, jutalmat ígérve neki, ha foglyát átadja. Az ugyan engedelmeskedett, de társai rárohantak. Kemény és a körülötte levő tisztek kénytelenek voltak szablyát húzni, úgy oltalmazta magát és foglyát. Így mutatták meg a bágyadt legyek, hogy darazsak is tudnak lenni. A fejedelem minden zsákmányt nekik engedett. (Szalárdi, Kemény János és Bánffy György alapján)

Még csak Regéc ostromát említtem, melyet Mikes Mihály, a tüzérség parancsnoka és Jármí Ferenc vett be. Mikes itt is bemutatulta kiváló szaktudását. A vár kapitánya meghódolása után meg is kérdezte a fejedelmet: »Hol az ördögbe tanult pattantyusok volnának azok a Nagyságodé?« (Szalárdi 188.)

Mínthogy a székelyek nem szerették a hosszú hadakozást, Rákóczy kel alkalommal is új székely csapatokkal váltotta fel őket. A székely csapatok eljutottak egész Morvaországig, és Brünn alatti csatlakoztak Torstenson svéd generaljshoz, akinek úgy Zsigmond herceg, mint a székelyek nagyon megnyerték ietszcsét. és amikor Rákóczyt a porta, de főképen óvatossága a hadjárát abbahagyására kényszerítette, Zsigmond herceget gazdag ajándékokkal bocsátotta vissza. A későbbi egyezkedések során is azt kívánta, hogy Rákóczi fia vezetése miatt székely hadakat küldjön melléje (Szilágyi: Okmánytár I. R. Gy. svéd és francia összeköttetéseihez I. 363. 370.)

A hadjárát befejezése után Zsigmond herceg búcsút vett a Székelyföldről, mert a hadjárattal szerzett hél vármegye kormányzója lett.

Bár Rakóczy mély meggyőződésű, öntudatos híve volt egyházának, a róm. kat. egyházat alkotmányos szabadságában megőrizte. Uralkodása alatt az ő engedélyével alapította Markódi György és Tholdalaghy Mihály a mikházi kolostort 1636-ban. Mínthogy Erdélyben nagy volt a paphiány, már 1632-ben engedélyt adott arra, hogy Törökországból hozzanak be bosnyák szerzeteseket (Veszely i. m. 327.) Utólag az erdélyi országgyűlés is tudomásul vette a kolostor alapítását, (Sz. O.

A mikházi kolostor.

IV. 289.) Ez a kolostor nagyban hozzájárult, hogy Marosszék egy részén, az u. n. »Szentföldön« a kat. hit. megszüárdaljon. főakarátának jelét adta érdeklődésével a székelyföldi egyház adminisztrációjának előmozdításával, de természetesen a jezsuita rendre nézve, mely hibuzgalmát politikummal kéverte, a régebbi törvényekhez tartotta magát. Mindazonáltal a jezsuiták alatta is beférkőztek a Székelyföldre is, így pld. a hírhedt Sámbar Mátyás világi pap képében működött egy ideig Lovétén, ahonnan Udvarhelyre választották meg papnak. (É. O. E. XV. 539.) Uralkodásának utolsó évében járta be Erdélyt és a Székelyföldet Milley János jezsuita atya. Jelentései igen fontos adalékokkal

világítják meg nemcsak a székelyföldi egyházi viszonyokat, hanem magát a székely népet is. Mint a XVI. századvégi jezsuiták, ő is úgy találja, hogy a kath. hit és a rend terjeszkedésére legalkalmasabb a Székelyföld, melynek népe buzgó katolikus. Ha ott a rend megvetné lábát, onnan nem űzhetnék ki könnyen. Számítani lehet a székelyek generálisának, Petki Jánosnak támogatására. Igen alkalmas hely lenne rendháznak Udvarhely, Marosvásárhely és Szentlélek. Udvarhelyen már 1593-ban voltak jezsuiták, és sikeresen térítettek, de újabb terfoglalásuknak akadályára lesznek a rossz életű (a

A mikházi templom belseje.

mős) kath. papok, akik félnek azoktól, akik jóra intik és reformálni akarják őket. A jezsuitáknak a nevét sem szeretik, attól tartanak, hogy őket is ezen a néven nevezik, mert a szigorú életű papokat általában jezsuitáknak hívják.

Éles szemére és kiváló ítélőképességére vall az, hogy meglátja a székely nép olyan lelki tulajdonságait is, amelyek eddigi jellemzőinek figyelmét elkerülték. »A székely nép katonás ugyan és durva, de könnyen vezethető. **A székely ifjúság inkább vágyik a tudománvra, mint általában az erdélyi.**» Mint, hogy Székelyföldön a kath. ifjúság nem talál iskolát, idegen földön tanulnak. A kolozsmonostori iskolát jórészt székely fiúk népesítik be. A természettől nyakas nép igen szorgalmas és ha megtörik, mindenre kiválóan alkalmas. Nagy baj azonban, hogy akik egyszer elhagyták tanulmányaik miatt szülőföldjüket, alig térnek vissza. Magyarországon maradnak a jobb prébendákon. A nagyszombati nemzeti szemináriumban kellene olyanokat nevelni, akik visszatérésre kötelezik magukat. Az esztergomi érseknek is segíyezni kellene a kezdő székelyföldi papokat. Udvarhelyen ismét iskolát kellene felállítani a tanulni vágyó székely fiúknak. Ott hely is van bőven, alkalmas lenne iskola felállítására Szentlélek is. Ismertetésének tanulsága: a jezsuita rendnek nem szabad elhanyagolni a Székelyföldet! (E. O. E. 484—516.)

Az öreg fejedelemnek utolsó nagy cselekedete az volt, hogy a lengyel trón megnyerése végett követségbe küldte Mikes Mihályt; aki követségét be sem fejezhette, mert időközben haláláról kapott hírt. A székely nép bizonyára mélyen fájlalta halálát. Nekj köszönhette azt, hogy a régi szabadságait nagy részben visszanyerte; fájdalmát enyhítette az a tudat, hogy az új fejedelem megértő jóakarátára is számíthatott.

Az új fejedelem **II. Rákóczy György** katonás, rátartó, lakaros ember volt. Bele született a fejedelemségbe; büszke volt arra, hogy ő abszolútus princeps; de még ennél is többre vágyott. Vágyait európai viszonylatban is jelentős gazdagság, rengeteg kincs, egy jól rendezett ország hadereje és saját katonai erényei támasztották alá; hiányzott belőle azonban a józan megfontoltság. Rovására írhatjuk, amit akkor nem is tekintettek hibának, az itálban való mértéktelenséget és az emberismeret hiányát.

Nemcsak őt, hanem alattvalóit és a magyar nemzet jobb sorsáért, önállóságáért rajongó urakat is áthatotta az a sejtés, hogy neki a sors különleges szerepet szánt nemzetünk életében. Meglepő, hogy a közhangulattal szemben *Beke Pál* csángó papot mindjárt uralkodása kezdetén balsejtelemek háborították és megjárólta, hogy Erdélyt pusztulás éri fejedelem nagyravágyása miatt. És ez nem olyanféle ihletett jóslat volt, mint Székely Mózes idejében a sánta Borbáláé: ő ismerte a Rákóczyhoz dörgölöző és neki koronát ígérő barbár kozákokat és paraszt tatárokat. Nem félt a fejébe, hogy hogyan ígérhetnek azok olyan dolgokat, ami nem az övék? Figyelmeztette is Rákóczit erre, de hasztalan. (Sz. O. VI. 186.)

Természetesen II. Rákóczy György is esküt tett a székelyek szabadságainak megtartására. Ígéretet tett arra, hogy az udvarhelyi várhoz foglalt magánbirtokokat visszaadja, vagy becsületét megtéríti. (E. O. E. XI. 8. és 165.) felmentette a görögnyelvi vár szolgálata alól a maroszéki gyalogokat, és a többi székely közzé osztotta be (u. o. 58), a székely gyalogokat a két darabontok közé sorozta, felmentvén az utóbbiak közül azokat, akik nem akartak szolgálni. (u. o. 57.) Gondosságát mutatja, hogy amikor a fejedelemség elfoglalása után rövid időre magyarországi birtokai megtekintésére utazott, Daniel János udvarhelyszéki vicekapitányt utasította, hogy távolléte alatt a határon »legyen jó vigyázás a sal« kőmei jöjjenek, menjenek és igaz hírekkel éltesse; legyen készen minden pillanatban a védelemre, ha a szükség úgy kívánja. (Tört. Tár. 1889. 126.)

Az 1650. évi országgyűlésen a székelyek kívánsága szerint rendezte a székely birtokok eladásának ügyét. A nemesség örökös birtokait köteles előbb a rokonoknak, azután a szomszédoknak felajánlani és csak azután jöhet szóba idegen vevő. Olyan feltételeket, melyeknek a rokonok és szomszédok nem felelhetnek meg, nem szabad kikötni. »A hadban szolgáló vitézlő-

rend» 500 frt. büntetés terhe alatt, mely egyaránt terheli a vevőt és eladót is, birtokát nem adhatja el. Szükség esetén elzálogosíthatja, ebben az esetben köteles szándékát tisztjének bejelenteni, aki megtekinti a birtokot és annak értéke szerint szabja meg a zálogösszeget. Ugyanílyen szemle következik a birtok visszaváltásakor. (E. O. E. XI. 79.)

Uralkodása alatt kiújult a magyarok, székelyek és szászok között a régi ellentét. Már Bethlen Gábor alatt követelték a magyarok és székelyek, sőt országgyűlésen el is határozták, hogy a szász városokban vásárolhassanak házat. A szászok miként akkor (Deutsche Fundgruben N. F. 323.) most is elzárkóztak a jogos kívánság elől, ami gyűlöletté fokozta az ellentéteket. (E. O. E. XIII. 454.) Szűkkeblűségükre jellemző, hogy mikor az országgyűlés elhatározta, hogy a régi törvényeket összegyűjteli és azokból az érvényben levőket egy testbe foglalja és abban a kérdésben kellett dönteni, hogy a munkát végző bizottság hol ülésezzen, a magyarok és székelyek a központi fekvésű Medgyest kívánták, a szász követek azonban tiltakoztak az ellen, hivatkozva szegénységükre és a drágaságra. (E. O. E. XIII. 421. A bizottság költségeire a magyarok és szászok kapuszám után 20—20 pénzt, a székelyek pedig 300 fitot ajánlottak meg. (1652. XI.) Az ország életében olyan nagy jelentőségre emelt *Approbatæ constitutiones* 1653-ban elkészült és a következő évben ki is adatott. Bár a bizottságban a székelyek is képviselve voltak, mégis kellemellen meglepetést okozott, hogy *abból a régi székely törvényekkel és szokásokkal ellentétes articulusokat vettek fel.* Udvarhelyszék 1655-ben utasította országgyűlési követeit, hogy egyetértve a többi szék köveivel kérjék a fejedelmet és országgyűlést, hogy ezeket töröljék és hozzanak határozatot, mely szerint a székelyek régi szokásaikban és törvényeikben tartassanak meg. (Tört. Tár 1907. 300.) Ez több történelfőnök elkerülte figyelmét és visszaható következetéssel is többen idézgetik az Approbatákat a székelyek viszonyaira.

A törvények összegyűjtésének elhatározásával egyidőben a fejedelem bejegyzése arra késztette az országgyűlést, hogy fiát, Ferencet fejedelemmé válassza. A választási feltételekben kötelezték arra, hogy a Székelyföldre »kapitányokat, királybírákat és generalisokat magok nemzetéből valókat és köztük lakókat nevezzen ki; a királybírákat pedig szabadon választhassák. (E. O. E. XI. 18.)

Az 1652. esztendő még nevezetessé teszi Udvarhely és Marosszék határainak megállapítása és azon intézkedés, hogy a darabontók is kedvezményes sőt kaphatnak a székelyföldi sóbányákban. (E. O. E. XI. 18.)

Mint hogy állandó volt a viszály abban a kérdésben, hogy hol tartassák az országgyűléseket főképen a szász városok elzárkózása miatt, 1653-ban az országgyűlés elhatározta, hogy Gyu-

lafehérvárra országházat épített. Ennek költségeihez mindenik nemzet 600 frrtal járult hozzá. (E. O. E. XIII. 469.)

II. Rákóczy György keleti politikájának kiegészítéséül a székelyföldi várakat jó karba helyeztette, az illyefalvi várat, mint határvárat átvette Kun Istvántól és az ojtózi szorosban erős várat építtetett. Nagyszabású keleti politikáját a moldvai hadjárattal vezette be.

Lupul vajda intrikáit az öreg fejedelem a közjóért és a békeség megmaradásáért tűrte, sőt őt szépszerével akarta magához vonni, de fia már türelmetlenebb volt. Mikor Lupul megint megtámadta a Rákóczyak barátját, Máté havasalföldi vajdát, bár Máté győzelmeskedett, György fejedelem elhárította, hogy büntető ekspediciót küld ellene és nem tűri szomszédságában a megbízhatatlan vajdát.

1653. majusában figyelmeztette a vármegyéket és székely székeket Lupul mozgolódásaira és felszólította, hogy legyenek készen a hadbaszállásra (Tört. Tár 1889. 461.) A fejedelem parancsára a székelyek az ojtózi szoroson át vonultak Moldvába Kemény János vezetése alatt. Lupul Kamenjczbe menekült, de váratlanul igen nagy lengyel és kozák segítséggel tért vissza. Kemény kénytelen volt visszavonulni, Lupul pedig betört Havasalföldre is. Rákóczy kénytelen volt ismételen újabb hadakat küldeni Mikes Mihály és Petki István vezetése alatt, sőt maga is a Barcaságban összevont sereggel várakozott, hogy szükség esetén bevonuljon. Erre azonban nem volt szükség mert bármilyen nagy segítséget kapott Lupul, nem tudott ellenállani, Törökországba menekült, hol jó összeköttetései voltak, mert ő maga tatár, felesége pedig török volt. Azonban míg ő segítségért hasztalanul kilincsel, az erdélyi hadak lengyel segítséggel elfoglalták Szucsava várát, ahová Lupul felesége és gyermekei menekültek. Itt történt az, hogy az ostromnál a székelyek deszkából csináltak pajzsokat és azok ojtalma alatt közelítették meg a várat. A változó szerencsével folytatott háborúban igen sok székely esett el. Csak egyetlen ütközetben, Nagy Imre vezetése alatt 1200 mezei katona és székely, Rákóczy legjobb katonái pusztultak el Krausz György erdélyi krónikája szerint. (Ő írja le a hadjáratot legbővebben I. k. 196—218.) Azok, akik túléltek a háborút, igen nagy zsákmánnyal tértek vissza. A hadjárat eredménye lett, hogy Rákóczy megválasztatta vajdának Lupul kancellárját, Gergice Istvánt, aki neki évi adót és hűséget ígért. (Szalárdi 271. Bethlen János I. 36. Történelmi Kalászkok 12. Sz. O. VI. 196.)

A következő évben meghalván Máté vajda, utóda ellen fellázadtak a személyek és helyébe más vajdát választottak. Rákóczy igen szép sereggel, főképen székelyekkel és hajdukkal vonult be Havasalföldre. »A hajdú és székely atyafiak« csaknem veszteség nélkül verték meg a lázadók három seregét és nagy zsákmánnyal tértek vissza.

A két hadjáratban szerzett érdemekért Rákóczi tömegesen tüntette ki a székelyeket. Darabontoknak és lovas puskásoknak lófőiséget, lófőknek nemességet adományozott.

Érdekes, hogy éppen ebben az évben Torda vármegye tisztjei egy igen szellemes tajálmánnyal lepték meg a székelyeket, és az erdélyi országgyűlést is; azt állították, hogy Aranyosszék Torda vármegyéhez tartozott, tehát fizessenek a megyének árendát földjeik után. Természetesen az országgyűlés rendre intette őket. (E. O. E. XI. 2000.)

Az 1655. évben jelentős esemény történt. Károly Gusztáv svéd király betört Lengyelországba a kozákokkal szövetkezve. Rákóczy szövetséget kötött vele Lengyelország felosztására. Más helyen már elmondtam, hogy a svéd király hogyan érdeklődött ezen alkalmakkal a székelyek iránt.

Rákóczy, hogy kedvet csináljon a székely népnek a háborúhoz, a lovas puskásokat, akik körülbelül a darabontok társadalmi színvonalán állottak, a lófők szabadságaival ajándékozta meg. A lófők közé veres darabontok is jelentkeztek, és annyian jelentkezték, hogy némely faluban az összes székely felíratta magát. (E. O. E. XI. 236.)

A székely nép nagy lelkesedéssel gyülekezett a zászlók alá. A fejedelem távolléte idejére Basa Tamást nevezte ki »a székelyek kormányzójának.« (Krausz i. m. 254.) A székelyek és Rákóczy többi katonái között azonban nem volt valami jó viszony; állandóan civódtak a szállás és takarmány miatt. Láposnál fegyveres bírkózásra került a sor, mely alkalommal 60 ember esett el (u. o. 255.) A résztvevő székely tiszték nevét nem ismerjük. Egy seregük vezére Béli Pál volt, aki fogságba esett azért, mert esküje szerint nem hagyta pásztor nélkül nyáját. (Vajda: Óncai cs. 828.) Ugyancsak sok székely volt Bethlen János irányítása alatt. Székely hadnagyai voltak: Nagyajtai Henter Péter, Lajos István, (Udvarhely szék), Bors Tamás és Ferenc (Csik). Ez a sereg éppen haza tudott jönni. (Thaly: Tört. kalászkok 23.)

Tudjuk azt, hogy a büszke hadjáratnak az lett a vége, amit a csángó pap 1649-ben megjósolt: nyakát szegte Erdély hatalmi állásának; elveszett, vagy fogságba esett Erdély, de különösen a Székelyföld színe-virága. A székelyek fogoly testvéreik kiváltására jelentős adót vállaltak; a főemberek közül, kinek több volt tíz jobbágnál 55 tallért, tíz jobbágy után 35 tallért, annál szegényebbek és lófők, darabontok, solymárok, őrállók, és sóvágók 1 eke után 1 tallért, 2 eke után 1½ tallért, fél eke után 1 frt-ot ajánlottak fel; akiknek nem volt vonó marhája, vagyoni viszonyaik szerint négyes, vagy hatos csoportban fizettek egy tallért (E. O. E. XIII. 527.) A vagyonos családok maguk gondoskodtak rabjaik kiváltásáról; igen sok család évekig gyűjtötte a pénzt, más eladta vagyona nagy részét, vagy adósságba verte magát, de még így is volt olyan, aki 10 éven túl sánylódott tatár rabságban (E. O. E. XIII. 527.)

Erdély a nagy csapást még aránylag könnyen kiheverhette volna, ha Rákóczy levonta volna vereségének következményeit és vállalta volna a porta kjenesztelésének egyetlen lehető útját, vagy pedig lemondott volna a fejedelemségről. Azonban ahelyett, hogy kincseit a rabok kiszabadítására és a porta engesztelésére fordította volna, ellene szegült sorsának és ezzel tönkretette Erdélyt. Makacskodása miatt hasonlíthatatlanul szomorúbb sors következett Erdélyre, mint Báthory Zsigmond alatt és abból ezen alkalommal a Székelyföld sem vonhatta ki magát; sőt ellenkezőleg egyike lett a legtöbb megpróbáltatás alá vetett területeknek, mert a változó időkben szívére hallgatva mindig olyan fejedelemhez csatlakozott, kinek a szerencse nem kedvezett.

Egyik legszebb vonása a székely népnek a hája. A Rákóczyak sokszor bebizonyították jóindulatukat és nagybecsülésüket a székelyek iránt és erről a székely nemzet nem feledkezett meg II. Rákóczy György balszerencséjében sem. Részt vettek ugyan Rhédey Ferenc megválasztásában, akihez annyi szál fűzte őket, de abban a tudatban, hogy Rhédey csak színlegesen marad fejedelem. Mikor Rákóczy pana zos levelével felkereste a székely székeket, azok elhatározták, hogy híven kitaranak mellette. Különösen Petki István, Mikes Mihály és Kelemen, és Lázár István befolyásolta a népet. Ugyanők biztosították Rákóczyt arról, hogy a székely nép kész őt fejedelemsége visszafoglalásában támogatni. Rhédey Rákóczy terveiről értesülvén, hadfelkelést hirdetett, de a székelyek közül — akik az ország főerejét alkotják — nagyon gyéren jelentek meg az udvarhelyiek és a maros és aranyosszékiek is, Csík, Háromszék egyáltalán nem. (Bethlen János Comur. I. 53. Krausz I. 330.) A háromszékiek megnyerésére talán Mikes Kelemen tett a legtöbbet, aki nem riadt vissza nagy reményeket keltő, valótlan állításoktól sem. Hirdette, hogy Rákóczy segítségére 50.000 német és 20.000 hajdú jön, az új oláh vajdák is hozzácsatlakoznak. Ha a háromszékiek most a fejedelemhez hűtlenek lesznek, elpusztulnak és lelkük is elkárhozik. Mikor erről Rhédey értesült, Basa Tamást, a székelyek kapitányát küldte Háromszékbe, hogy öntsön lelket beléjük és világosítsa fel őket arról, hogy Rákóczy hittségéből milyen veszedelem származik... de hiában. (E. O. E. XIII. 562.) A habozó Rákóczyt a székelyek ragaszkodása bátorította fel. Ősszekötetésbe lépett a vajdákkal és Mikes Mihályt, akit kancellárjává nevezett ki, segélyért küldte Lipót császárhoz és a székelyek segítségével a medgyesi országgyűlés ellen támadólag lépett fel. Rhédey, hogy az országot megmentse a polgárháborútól, lemondott a fejedelemségről. Megelőzőleg azonban elkövette az országgyűlés azt a hibát, hogy a törököktől Rákóczy ellen segítséget kért.

A medgyesi országgyűlést a székelyek azzal a követeléssel lepték meg, hogy többé ne kényszeríthessék őket fejenkénti fel-

kelésre, hanem legyen szabad olyan nemesek zsoldjába állaniok, akik személyesen nem akarnak résztvenni a háborúban. Ehhez az országgyűlés hozzájárult (E. O. E. XIII. 569.)

A porta értesülvén Rákóczy visszafogadásáról, elűzte a Rákóczyval szövetséges vajdákat. Nagy török és tatár sereget mozgósított Erdély ellen és az új moldvai vajdának is parancsot adott, a székelyek megbüntetésére.

Rákóczi egy kísérletet tett legalább Moldva megtartására. István vajdának székely csapatokat küldött, de a vajda vereséget szenvedett; »a székelység jobb részét levágták.« A vajda is elmenekült és Kézdivásárhely körül »tekergett.« (Teleki M. Lev. I. 227.)

Az erdélyi országgyűlés nem tudott határozni. A porta és Rákóczy iránti hűség között ingadozott. Mire elhatározta azt, hogy a fejedelmet ismét lemondásra kéri fel, késő volt! Előbb a moldvai vajda, azután a török tatár hadak törtek be a Székelyföldre és lassanként elárasztották az egész Erdélyt. Mindenütt dúltak, raboltak, de a legalaposabb munkát Csíkban és Háromszékben követték el Rákóczyhoz való hűségéért.

A tatárok 1658. aug. 17-én törtek be. A szorosok védelme Mikos Kelemen feladata lett volna, de kevés ereje olyan volt, »minál egy kanál víz a tengerben, vagy a szunyog az elefánt ellen.« Felvette ugyan a küzdelmet, de vereséget szenvedett. Seregéből fogságba esett Donáth Pál, Bakó István, Ugron Boldizsár és Jankó Boldizsár (Tört. Tár 1902. 250.) Az 1659. évi országgyűlés felelősségrevonta kötelelességmulasztás miatt, de magát igazolta. (Kazy. Hist. R. H. VIII. k. 229.) Kétségtelen azonban, hogy hibát követett el, midőn nagy készületei után indokolatlanul elbocsátotta serege nagy részét. (Quellen Brassó IV. 247.) A tatár és oláh had égetett és rabolt. Háromszékben és a Barcaságon alig maradt ép falu. Háromszéken csak egy falut említenek, mely épen maradt, a Barcaságon alig 200 ház, maradt épen, Vidombákon csak 20 ember menekült meg. Hősies védelem után bevették az illyefalvi várat és lerombolták. Az embereket szétvagdalták, eltaposták, a holttestek halomban heverték. Egyik forrásunk szerint 5000 ember lelte ott halálát. Sepsiszentgyörgyöt is felégették, lakóit leölték, vagy rabságba hurcolták. Általában az öregeket mindenütt leölték, a nőket és gyermekeket elrabolták. 10 nőt kötözték össze hajuknál fogva egy csomóba, kezüket is összekötötték hátuk mögött és úgy hajtották. Brassót nem tudták bevenni, de megsarcolták. Foglyaikat is ott eladásra kínálták. Előbb két tallért kértek egy emberért, de utóbb 4 patkóért is adták. Különösen sok gyermeket váltottak ki. Hogy a pusztításnak véget vessenek, a három nemzet 1—1 tekintélyes, öreg embert küldött a pasához. A székelyeket Daniel János képviselte, a törökök előtt ismert ember, aki igen meggyőző erővel tudott beszélni. Könyörgésükre a pasa elrendelte a rablások beszün-

tetésél, de drágán kellett megfizetni, mert 500.000 táliért követelt. (Krausz Krónikája, Bethlen János Commentarii, Quellen Brassó VI. 104. 109. 248. E. T. A. I. 168. Thaly: Tört. Kal. 51. Veszely: Erd. Egyházt. E. 147. Sz. O. VI. 216. Bodoki Miklós naplója. Orbán Székelyföld III. 39.) Az elhurcolt rabok számát egyik forrásunk 80— a másik 100.000-re becsüli!

A nagy fejtelenségben ellenállásra csak a váraknál találtak és kivételesen Gyergyóban, hová a moldvai oláhok akartak betörni. *Gábor deák* azonban összegyűjtött egyik verzió szerint 150, a másik szerint 250 székelyt és Szárhegy alatt csatarendbe állítva felvette a küzdelmet 3000 főnyi oláh had ellen. Ferenczi György és Losteiner legendás ízü elbeszélése szerint a székelyek Jézus! kiáltására megjelent az angyal és úgy megrémíté a moldvaiakat, hogy vereséget szenvedtek. Elest az ellenségből 1750; míg a gyergyóiak közül csak 15. (Veszely i. m. 147.) El sem hinnénk, ha a szász Krausz György is fel nem jegyezte volna. Szerinte az ütközet szeptember 6-án volt. A moldvaiak száma 3500, akikből az ütközetben elesett 800, visszavonulásuk közben 1500, 28 zászlót is zsákmányoltak a székelyek. (I. m. I. k. 375.)

Ez a székelyek egyik legragyogóbb hadilette; drága balszam arra a súlyos sebre, melyet ebben az évben szenvedtek!

De a szenvedés nem térítette el őket Rákóczy hűségétől akkor sem, midőn a török vezér kinevezte **Barcsay Akost** Erdély fejedelmévé. A segesvári gyűlésen, melyen tudomásul kellett volna venni a kinevezést, kevesen jelentek meg. Távolmaradásukat azzal indokolták, hogy amíg török és tatár sereg van Erdélyben, addig nem hagyják el tűzhelyeiket. Eddig is az volt a baj, hogy hittek Barcsay biztatásának. Minthogy az 1659. országgyűlésen Mikos Kelemen is Barcsay irásával igazolta azt, hogy csapatait elbocsátotta, ez megerősíteni látszik azt a vádat, mely a törökök pusztításaiért Barcsayt tette felelőssé. (Tört. Tár 1893. 328. E. O. E. XII. 68.) Barcsay választási feltételciben ígéretet tett arra a székelyeknek, hogy maguk közül való generalist és kapitányokat ad, a főkirálybirákat pedig szabadon választhatják. (E. O. E. XII. 98.) A székely főemberek közül távol maradt Petki István, aki ugyan csak Csík kapitánya vala, de a székelyeknek valóságos vezére. Bethlen J. emlékirata távolmaradásának azt az okát adja, hogy Rákóczynál volt és Barcsay megbízásából rá akarta bírni Rákóczyt, hogy 'hajoljon meg a kényszerhelyzet előtt és mondjon le.

Annál nagyobb számban jelentek meg az 1658. nov. 6-án marosvásárhelyi országgyűlésen. Bár az országgyűlést Barcsay hívta össze, a helyzetet a Rákóczy párti székelyek uralták. A szót Lázár István, Mikos Kelemen és Mihály vitték. Bethlen János azt írja, hogy tulajdonképen ez a három székely tartott országgyűlést, a többi csak jelen volt. (94. l.) Hevesen csinálták a hangulatot Rákóczy mellett. Mikos János az ország-

gyűlésen karddal jelent meg. Mivel beszédek alatt csípős közbeszólásokkal igyekeztek zavarni a Barcsay pártiak, egy sértő közbeszólásra kardját hüvelyéből kihúзва párbajra hívta Kun Istvánt. Erre nagy láрма keletkezett. »Rút dolog az országgyűlésbe fegyverrel bejönni és itt azzal fenyegetni. Soha sem volt Erdélyben ilyen gyűlés!« Mikes erre kardját másoknak átadta és eltávozott. Az eset az országgyűlést annyira felizgatta, hogy az ülést be kellett zárni. (E. O. E. XIII. 571.) Többen vádolták a székelyeket, hogy elszakadtak az országtól, árulásukkal a nyáron is veszélyt hoztak az országra és ezt most még tetézik.

Musztafa, nándorfehérvári bég, aki jól tudott magyarul (ein guter Unger! Krausz I. 366.), hallván a székelyek ellenkezését, megjelent az országgyűlésen és megpirongatta különösen a csíki követeket. »Nektek a szemetekből is kiismerszük« — mondá — »hogy hamisak vagytok; az mentétekbe bevonzátok az orrotokat, félre nézve félvállról mondjátok, hogy az császárhoz hívek vattok; de hamis az szívetek. Az igaz ember ábrázatjában ismerszik. Voltam én sokszor követ Erdélyben, s a római császár előtt is sokszor voltam én, de az hamis embert megismerem.«

Vádjaara Csegezi Tamás válaszolt amúgy székelyesen; erre a pasa dühbe gurult: Ha hamis ember, a nyakánál fogom és majd kivonszom az olyan embert!

El akarta fogatni azokat, akiket Rákóczy híveinek tartottak, de megmagyarázták, hogy azt a törvények szerint nem teheti, még azt sem, hogy a nyakánál fogva »kivonszon« valakit. Erre keservesen felsóhajtott: Aaa!

A következő napon a Rákóczy elleni hadjárat költségeire adót szavaztak meg és nagyon kíméletlenül megnyomták a székelyeket: 2 frtot vetettek fejenként a lófőkre és darabontokra. Ezzel kapcsolatban ismét szóba került a székelyek árulása. Musztafa kijelentette, hogy ha nem teljesítik feltétlenül a szultán parancsát, eltörlik Erdély szabadságát.

Erre az országgyűlésen nagy zaj keletkezett. Rátámadtak a csíki és háromszéki követekre: »Nosza tú árulók, tümiattatok veszünk a nyáron is, most is tümiattatok veszünk. Ezt hozzátok a tü sok járkálásotokkal.«

Erre Pünkösztí Gergely, akit az időközben eltávozott Mikes Kelemen küldött vissza, szólásra jelentkezett. »Uram, uram!« — mondá — »Ne gyanakodjék Kegyelmetek reánk! Hadd mentsem meg magunkat!« Bethlen János azonban közbevágott: »Ne ments, mert mi nem gyanakszunk, hanem igazán elhittük, hogy árulók vattok, s te vagy pedig az egyik fő. Egy néhányan csalogatjátok Mikes Kelemennel a populét.« (E. O. E. XII. 87-89.) Még ez után is folytatódott ilyen hangnemben a tárgyalás; Krausz krónikája ugyanis említi, hogy Pünkösztinek az országgyűlésen sok gúnyt és veszélyt kellett kiállnia. (I. 365.)

Voltak, akik Musztafának azt tanácsolták, hogy büntesse meg Petkit és Lázár Istvánt: töreessen be Csikba. Erre utasította is a moldvai vajdát és a bucsaki tatárokat, hogy törjenek be. Azonban megint nem volt szerencsájük. A moldvai vajda fiát, Grigorit küldte, de csak a természettől jól védett Gyergyó határáig juthattak el, mert a székelyek egy ferencrendi barát által készelt ravasz haditeranggal visszaverték őket. A csatatéren 300 moldvai holttestét számlálták össze. (Krausz I. 365.)

Ezzel azonban csak ártottak a békének. Mikes Kelemen ugyanis azért távozott az országgyűlésről, hogy a székelyeket az országgyűlésen megjelenésre bírja. El is indult az ő és Both István háromszéki hadnagy vezetése alatt 300 székely, de hallván a vajda betörését, visszatértek. Ha megtámadták őket, állani akarták a harcot. Megüzenték Rákóczyuk, hogy megmaradnak hűségében, erre 10.000 forintot küldött nekik.

Azonban Petki értesülvén arról, hogy Musztafa megjelent az országgyűlésen és ott utasításokat adott, — amire addig nem volt példa Erdély történelmében, — Rákóczytól visszatért. A moldvai betörés előtt ő és Lázár István családjukat a görgényi várba küldték, egy Barcsayhoz intézett levelében tiltakozott az ellen, hogy őket árulóknak hirdessék; felajánlotta, hogy kész az ország megmentésében vele együtt működni, majd megjelent Barcsay táborában és neki kísérvél hűséget esküdött. Ugyanakkor átadta Barcsaynak az István vajda nála elhelyezett kincseit, amire Barcsaynak igen nagy szüksége volt. (Bethlen János és Krausz alapján, és E. O. E. XII. 10.) Viszonzásul Barcsay neki adományozta a csiki vashámort. (Krausz I. 370.)

Az 1659. év elején Rákóczy és Barcsay között Lázár György nagy nehézségek okos leküzdésével egyezséget hozott létre, mire Barcsay haza engedte székely hadait. (E. O. E. XII. 154.)

Az 1659. febr. 25.-re összehívott országgyűlés a két fejedelem egyezségét tárgyalta. Igen nagy nehézséget okozott az amnesztia kérdése, mert Barcsay buzgó hívei nem akarták megbocsátani a székelyek és különösen a Mikes Kelemen és »cinkostársai«, Both István és Jankó Péter árulását, de a végén Barcsay mégis az amnesztia mellett döntött. (E. O. E. XII. 175.)

Bethlen János, aki Barcsay kitartó híve volt, mint udvarhelyszéki kapitány az udvarhelyi székelyek hűségének biztosítására szükségesnek tartotta Udvarhely város megnemesítését. Bornemissza Zsuzsanna mindent megmozgatott ez ellen, mert ők Rákóczytól olyan jussal kapták azt, miként a fejedelem bírta. Bethlen azonban »addig járatta a fejedelmet titkon, amíg az udvarhelyieket felszabadították még pedig az országgyűlés híre nélkül. Mikor B. Zsuzsanna bement Udvarhelyre, majd agyon verték. (Teleki M. lev. 352. 369. 422.)

Nagy hálára kötelezte Bethlen János Udvarhely városát és az egész székelyt az udvarhelyi ref. kollégium alapításával is. A hálás emlékezet máig tart, melynek mint a kollégium volt tanulója is kifejezést adok.

Az országgyűlés tárgyalta a katolikus székely papok körében elterjedt szabálytalanságokat és az egyházi legyelem helyreállítása végett szükségesnek tartotta a vicariusi állás rendszeresítését. Gyergyay János székely papot, aki a vicarius által kiadott egyházi szabályokat kimetélte az egyházi jegyzőkönyvből és a helyett hamis szöveget írt, megesketett olyan személyeket, akiknek már volt házastársa, pénzért hamis ítéleteket hozott és akiről kiderült, hogy nem is volt papi oklevelee, hanem a barátoktól nyert licentiát, melyet azonban visszavontak, a kézdi szentléleki congregáció börtön bűntétessel és jószágvesztéssel sújtotta. Béldi Pál ki akarta szabadtítani, de Mikes Kelemen megelőzte őt; Csikszereda mellett egy dombon kivégeztette. (Kazy: Historia R. H. VIII. 229. Veszely 314.)

Ugyanezen év elején Apor László vezetése alatt 600 székely vitéz és a nagysenkij darabontok sikertelenül ostromolták Fogarast, mely Rákóczyval tartott. (Krausz I. 379.) A Barcsay pártjára állott székelyek kísérték el a fejedelmet Gyulafehérvárra, és onnan visszatértek (Bethlen 76.)

Az 1659. augusztusi tordai (keresztesmezei) országgyűlésen a székely népet legjobban érdekelte az adó kérdése. Mióta a viszonyok megzavarodtak, a török sarcra, a porta kontentálására, ajándékokra, hadi készülődésre bőven vetettek ki adót az országgyűlések, sőt ilyesmi eszébe jutott a kapucsi pasának is (Krausz I. 377.) A székelyek nagy része azonban nem fizetett semmit. Mivel a porta fenyegetőzött a sarc késlekedése miatt, az országgyűlés igen nagy adót volt kénytelen kivetni. Ez ellen a székelyek zúgtak legjobban, de Barcsay a székely főembereket sátrába hívta, megmagyarázta nekik, hogy az ország létét mentik meg a sarc fizetésével. Ez tulajdonképpen nem adó, nem is mondhatja senki őket adófizetőnek, mert ez lényegében birság, melyet mindenképpen meg kell fizetni. Ezek aztán visszamentek a néphez: magukkal vitték sokszorosítva a török követ jelentését, melyben a hadi sarc megfizetését sürgette. Ezt felolvasták, a népet megnyugtatták, és a nyílt ülésen Petki István fejemelkedett és kijelentette, hogy ő a maga részéről megfizeti a személyére eső adót. Erre elcsendesedtek; pedig Petki István könnyen tehetné, mert gazdag volt, de miből fizessen a szegény ugyanannyit? Arra való az ész, hogy a legnehezebb helyzetből is kisegítse az ember fiát. Maga az országgyűlés elismerte, hogy a szegényebb székelyeknek összesen sincs annyi értéke, mint amennyi adót kell fizetnie, azért kegyesen meg-

engedte, hogy a szegényebb lófók és darabontok kölcsönt vegyenek fel... *más fedezet híján saját személyükre!* Össze ne tévessze senki ezt a mai személyi hitellel, mert ez azt jelenti, hogy fellüggesztik azt a tiltó rendelkezést, hogy jobbagyságra ne köthessék magukat. A tiszteket útasították, hogy vegyék jegyzőkönyvbe azokat, akik lekötik fejüket és ne engedjék őket sok ideig lekötés alatt, hanem erőltessék a kölcsön mielőbbi visszafizetését. Ha a felvett pénzt nem tudnák kigazdálkodni, törlesszék szolgálattal. *Egy évi szolgálattal értékét 1 jrtban szabták meg.* Lelkére kötötték a tiszteknek azt is, hogy vigyázzanak, hogy nagyobb összeget ne vegyenek fel, mint az adó, hogy így minél előbb szabadulhassanak! (E. O. E. XII. 223. 307. 313. Krausz I. 377, 385.)

Természetes, hogy Rákóczy erről értesült és megüzente litokban, hogy ő fogja kifizetni a székelyek adóját. Addig is gyanús volt Barcsaynak a székelyek hűsége, amit az országgyűlés előtt meg is mondott. Hivatkozott arra a kémjelentésre, hogy Rákóczy nyilvánosan asztalnál azt mondta, hogy ha Erdélybe jön, *székely kard hüvelyéből nem jő ki ellene.* És most, míg a a láberi gyűlés apró-cseprő dolgokon vitatkozott, egyszerre bombaként ütött be a hír: Rákóczy seregével az Almás vize mellett áll és megtámadta Gorbót! A székely urak egyszerre levetették az álarcot, de Rákóczy többi hívei is: az Ébenisták (Ébeni Istvánról) Bánffysták, (Bánffy Dénesről) Mikesisták egyszerre elevenen kezdték mozgolódní. Barcsay úgy látta, hogy csak a marosszékiekben bízhatik, akikkel lófőségei révén közelebbi viszonyba volt. Csak ezeket merete kirendelni Rákóczy ellen Bakó István székkapitány vezetése alatt, de mit lehetett a maroknyi 300 kopjás és 100 dragonyos! (equestres bombardárija, vulgo *székely dragony*. Itt fordul elő először! E. O. E. XII. 316.)

A lordaj gyűlés nagy szorultságában a havasalföldi vajdától kért segítséget, (a moldvai Rákóczyval szövetséget kötött!) de az ide küldött követségben már a székely nemzet nem képviseltette magát (Quellen Brassó IV. 117.) Ezzel sem volt azonban szerencsájük, mert Rákóczy diplomáciaja a havasalföldi vajdát is elvonta a portától: leölette az összes törököt és fogságba vetette az erdélyi magyar és szász követet.

A székely gazdasági élet szempontjából érdekes Rákóczy és Sorbán Konstantin vajda szerződése: ebben a vajda azt a kedvezményt nyújtja a csíki és háromszéki székeiyeeknek, hogy kereskedelmi áruik után harmincadot és vámot nem fizetnek. (E. O. E. XII. 413.)

Mihnye vajda kevés kísérettel be is jött Erdélybe. Előbb Rozsnyón tartózkodott, majd Csíkba ment. Barcsay parancsára Nemes János, aki arra az álhírré, hogy Rákóczy Erdélyből

átvázott, hozzá csatlakozott, 30 lovassal Csikba ment, hogy felültesse a székelyeket és megfogja a vajdát, azonban a csikiak a vajda mellett fogtak és olyan ellenséges magatartást tanúsítottak, hogy alig tudott átmenekülni Olasztelekre (Tört. Tar 1902. 256.)

Barcsay a kétségbeejtő helyzetben felajánlotta lemondását, majd elmenekült. Rákóczy nagyobb nehézség nélkül, ellenállásra alig találva egy pár vár kivételével elfoglalta Erdélyt és Marosvásárhelyre országgyűlést hívott össze. Ugyancsak országgyűlést hívott össze Barcsay is Kolozsvárra, majd Deésre, de míg a Rákóczy gyűlése népes volt, Deésen senki sem jelent meg. És ez nem is csoda, mert eltekintve az érzelmektől, a kifosztott országnak pénzre és fegyverre volt szüksége. Pénzre a hadisarc miatt és fegyverre, az ország esetleges védelme szempontjából. Rákóczy mindkettőt hozott.

A marosvásárhelyi országgyűlés alaposan szemügyre vette a helyzet. Voltak olyan felszólalások is, melyek a tulzó Rákóczy pártjának nem voltak inyére, pedig lassanként ezek vették át a vezetést. Csak itt terrorizáltak igazán a csiki és háromszéki urak, akiknek politikáját az események látszólag fényesen igazolták. Még a nagytekintélyű Kemény Jánost is megsértette Mikés Mihály, aki Rákóczy újra választása ügyében azzal az indoklással nem akart szavazni, hogy ő még nem fizette le a váltságdíját, tehát lényegében hadifogoly. Lehurrogtak minden ellenvéleményt és terjesztették a hírt, hogy már kovácsolják a bilincseket Rákóczy ellenségei részére. Pedig tulajdonképpen csak elméleti ellentét volt abban a kérdésben, hogy újra kelle választani Rákóczyt, vagy nem.

Az országgyűlés a választás megújítása mellett foglalt állást és feltételeket is szabott. És itt nem hagyhatom megemlítés nélkül a *székelyeknek egy jellemző, szép cselekedetét*. Rákóczy már előbb magára vállalta a székely nemzetre rótt adó megfizetését; most azt kívánták, hogy a feltételek közé vegyék be, hogy a fejedelem ugyanezen kegyelmisségét gyakorolja a többi nemzet *szegény* tárgjaival szemben is. A fejedelem kijelentette, hogy a székelyeknek tett ígéretere az indította, mert tudomást vett arról, hogy *az egy talléros adó kevesebbé tette az ország kardját*, a többi statussal szemben is ígérte jóindulatát, ha hűségesek lesznek hozzá (Krausz II. 12. E. O. E. XII. 387.)

Az országgyűlés megállapította azoknak a névsorát is, akik kegyelmel nyerhetnek, ha ismét Rákóczy hűségére térnek; a székelyek közül a következő neveket találom: Székely István, Ákálnoki Mihály, Bedőházy Tamás, Cserei Mihály, Daczó János és Mikó Miklós.

Nagy felháborodást keltett különösen a székelyek között az a hír, hogy a Temesvárra menekült Barcsay egy szegény:

ember előtt, (talán Mikes Mihály postája) a székelyeket azzal vádolta, hogy legelőbb ők szakadtak el tőle és bizonyos számú főemberek; de bizony törököt hoz rájuk, eldulatja, kirabolgatja őket és lakóhelyeiket porrá téteti. Mikes Mihály ezt a szegény nemes embert bemutatta az országgyűlésnek, aki kijelentette, hogy kész vallomását eskü alatt is megerősíteni. Erre még inkább megerősödött az a vélemény, hogy Barcsay érdemtelen a fejedelemségre, (E. O. E. XII. 378.) Természetes, hogy ez a székelységet még inkább Barcsay ellen ingerelte.

Arra a hírrre, hogy a tatárok be akarnak törni, Mikes György az ojtózi, Mihály pedig a töröcsvári szoros felé nyomult. Az előbbi összegyűjtötte a háromszékjeket és benyomult a szorosba, de a tatárok nem jöttek. Szétoszlatta tehát a sereget, a lófők, darabontok és a község azonban a nemesség birtokait kezdte prédálni és házaikat rontani. Különösen Barcsay hívei: Basa Tamás és Kun István birtokait pusztították el. Mikes Mihálynak sikerült meglepni és elfoglalni Töröcsvárát, mely a megbízhatatlan Brassó felügyelete alatt volt. Innen hódolatra szólította fel Brassót és a Brassóba menekült nemességet is, hogy Rákóczyhoz követet küldjenek. (Tört. Tár 1902. 256. Quellen Brassó IV. 185.)

A szászok különben kevés számban jelentek meg a marosvásárhelyi országgyűlésen és mérsékelt lelkesedéssel vettek részt Rákóczy választásában. (Krausz II. 10.) Fővárosuk, Szeben, tudni sem akart Rákóczyról. A makacsságon kívül különösen az irányította a fejedelem figyelmét rá, mert ellenfelei nagy része, sőt maga Barcsay is magyar és török hadaival Szebenbe menekültek. A különben tartózkodó város, mely Báthory Gábor óta a fejedelmeket többé nem bocsátotta falak közé fegyveres kísérettel, most megnyitotta kapuját a törökök előtt is.

Meg kellett büntetni a fennhéjázó várost. Rákóczy 1660 elején elrendelte Szeben ostromát; hogy jobb kedvet csináljon hozzá, a vármegyei és székely hadaknak szabad rablást ígért. (Krausz II. 54.)

Minden nagyobb szász város, különösen Szeben, Brassó, Beszterce egy-egy kis birodalom volt: megkövesült emléke a hanza rendszernek. Amilyen gondosan épített és védett erős váraik voltak, épen olyan gyöngék, bár kis erődökkel ékesítettek voltak birtokaik. Ha az ostrom nem is jelentette a szebeni vár elfoglalását, a szabadrablás biztosítása halálos ítélet volt Szeben uradalmára.

Természetesen az ostromot Erdély legkiválóbb szakértője, Mikes Mihály vezeti, aki a fejedelem parancsára elhagyva Töröcsvárát, már dec. 19-én szemlét tartott Szeben körül. (Keresztury Tagebuch 29.)

Unalmas lenne elbeszélni a hosszadalmas, kínos ostrom részleteit, melyben a székelyek úgy Mikes, mint Gaudi parancsnoksága alatt részt vettek. A székelyföldi viszonyokra nagyon jellemző epizód elbeszélésére szorítkozom csak. Az ostromlók és ostromoltak sűrű összeköttetésben állottak. Maguk az ellenlábás fejedelmek is elég barátságos hangon leveleztek és követségek is jöttek-mentek. Egy alkalommal Ugron András és Bedőházy Tamás Rákóczynál voltak követségben, Ugron András szemrehányást tett Rákóczynak, hogy asztagait kicsépeeltette. Erre Rákóczy felelte: »Ezt nem az én seregem, hanem tulajdon jobbágyaid, a székely csőcselék cselekedte, a Te testvéreid«.

Erre Ugron mondá: »Igen, mert Nagyságod őket ellenünk heccelte és a nemességet kiszolgáltatta a parasztoknak«.

»Ugron uram, mit beszélsz?« — vágott vissza Rákóczy — »Ki mondja, hogy mi felhecceltük a népet?«

»Ha nem is Nagyságod személyesen, hanem Nagyságod hívei a Nagyságod nevében így prédikáltak«. (Keresztury: Tagebuch 95.)

Ez az epizód annak bizonyossága, hogy a bántó társadalmi eljelentékek még ezideig sem símultak el.

Szeben ostromának a török betörése vetett véget. Rákóczy azonnal mozgósított. A *székelyek olyan nagy számban jelentek meg seregében, hogy hasonlóra senki sem emlékezett*. Még Rákóczy várni akart, míg egész haderejét összegyűjti és a havasalföldi vajdával is csatlakozhat, azonban Gaudi és mások sürgették, hogy minél előbb ütközzön meg. Azért Szeben alól elvonult, visszahagyva Mikest, Petköt és Bakó Istvánt kevés udvarhelyi, marosszéki és csiki székelyvel. (Keresztury: 185.) Táborát Kolozsvár közelében Gyula és Fenes között állította fel. Jobb szárnyon voltak a csiki és gyergyói székelyek, a balszárnyon Udvarhely, Maros és Háromszék, a tapasztalt Kovács György vezetése alatt. Tudjuk, hogy a heves ütközetben Rákóczy maga is megsebesült. Két székely nevét ismerjük, akik segítségére siettek és az ütközetből biztos helyre vezették: Homoródszentmártoni Bíró István és Illyefalvi Bilis, vagy Olasz Ferencz. (Bethlen János és Krausz György l.m.)

Utolsó ismert levelét a csiki székelyekhez írta a szerencsétlen ütközetet követő napon. Megdicséri őket, akik között forgolódva halálos sebet kapta, hogy az előző napon édes hazájukhoz való igaz szeretetüknek és hozzá való hűségüknek dicséretes jelét adták. »Mi is vérünk ontásával és sebeinkkel pecsételtük meg kegyelmetekhez és az szegény országhoz való szeretetünket«. Kéri őket, hogy maradjanak meg tovább is hűségében. (Sz. O. VI. 228.) Akkor még nem gondolta, hogy vezér nélkül marad hú nyája!

Rákóczy halála után az lett volna a legtermészetesebb, hogy az egész ország ismerje el Barcsayt fejedelmének. Legelkeseredettebb ellenségei, a székelyek hajlandók is voltak erre, de kijelentették, hogy addig nem tesznek hűségeskü, amíg török sereg van az országban. Az udvarhelyiek követeiket küldtek Segesvárra és közölték, hogy ha ők is hasonló álláspontot foglalnak el, mint jó szomszédokat vérükkel és vagyonukkal megvédelmezik. (Krausz II. 83.) Barcsay azonban nem akart várni, elbocsátotta a székelyek kapitányait és királybíráit, saját híveit nevezte ki, szigorú rendeleteket adott ki a székely árulók ellen. A székelyek elleni kegyetlenségének egész sereg emlékéért jegyezte fel Krausz György szász krónikás (II. 65. 96.98. 184. 212. 215. 330.) A kegyetlenségben még a fejedelmet is túlszárnyalta testvére Gáspár, akit helytartóként küldött a Székelyföldre. Egyetlen szék kapott emberséges főkapitányt, a bölcs Bethlen Jánost, aki megmutatta, hogy jóakarattal mit lehet elérni a székelyek között! Ha nem is tudta velük megkedveltetni Barcsayt, de elérte azt, hogy az udvarhelyiek többé semmi ellene irányuló akcióban nem vettek részt. Háromszéken Kálnoki Mihály kegyetlenkedéssel akart rendet csinálni, minden eszközt megragadott elnyomásukra és anyagi tönkretételükre. Annyira vetemedett, hogy a katolikus községekből elűzte a papokat és kálvinista prédikátorokat küldött helyettük. Semmi eszközzel nem tudta azonban keresztül vinni, hogy a háromszékiek Barcsaynak hűségeskü tegyenek. Megmondták nyíltan: ők soha pénzzel fejedelmet nem vásároltak, nekik az eladó Barcsay nem tetszik. Elszánt ellenállásuk még jobban megszilárdult akkor, midőn *Kemény Jánossal* összekötetésbe tudtak lépni. Kemény panaszos kérelmekre elhatározta, hogy elfogadja a fejedelemséget, amelyet Barcsay egyszer úgy is neki »ajándékozott«. Összekötetésbe lépett Lipót császárral és Konstantin vajdával. Kemény programja az volt, hogy folytatja azt a harcot, melyet Rákóczy tragikus halála félbeszakított: Erdélyt felszabadítja az egyre nyomasztóbb török nyomás alól.

Mielőtt Kemény hadsereget szervezhetett, Konstantin vajda betört Erdélybe, Bár Barcsay szigorú parancsokat adott ki feltartóztatására, ellenállásra sem talált. Csupán a prásmáriai katonák meg utócsapatát és a roznyói kis várból löttek reá tessék-lássék. (Quellen Brassó VI. 221.) A csiki és háromszéki székelyek Lázár István és Apor Lázár vezetője alatt hozzácsatlakoztak. Onnan Udvarhely érintésével Marosszékre vonultak. Csak Makfalván tett kísérletet 65 székely ellenállásra, de őket könnyen elseperték, a falut felgyújtották és Marosszékkel is csaknem teljesen birtokukba vették, annak dacára, hogy Barcsay Gáspár helytartó éppen akkor ott tartózkodott. A marosszékiek is csatlakoztak hozzá Bakó István kapitány vezetése alatt. Barcsay a marosvásárhelyi várba szo-

rult, onnan adott ki parancsot az egész Erdélynek a felkelésre szabad rablást ígérve, Erre a vajda tatároktól üldözve visszavonult Gyergyóba és onnan a mármarosi havasokon át haza. Visszavonulásának fő oka az volt, mert Kemény János még nem tudott felkészülni.

A budai pasá sok mindent nem tudott megérteni Erdélyben; azt sem, hogy hogyan sikerülhetett Konstantin vajda kirándulása olyan símán? Barcsay Akos, hogy haragját csilapítsa, elfogatta Bakó Istvánt és Veress Jánost, az udvari katonák hadnagyát s a kapucsi pása és 500 török jelenlétében a szászsebesi piacon felakasztatta. (Krausz II. 96.) Elfogatta Lázár Istvánt és a görgényi várba záratta, amelynek parancsnoka volt azelőtt; ugyancsak elfogatta Mikes Mihályt, Barcsay András pedig, a harmadik testvér, átvévén a fogarasi vár kapitányságot, ott találta Mikes Györgyöt elzárva a Rákóczyhoz való hűsége miatt. Egy fél akasztófát csináltatott és egy cigányt nyál felakasztatta. (Krausz II. 143.)

Ez a törvényellenes garázdálkodás olyan elkeseredést szült, hogy Csik és Háromszék fellázadt. A lázadást Lázár István szervezte, akit görgényi fogságában alaposan megzsaroltak. Bár váltságdíj fejében szabadon bocsátásáért Barcsaynak 12.000 forintot fizetett, tovább is fogva tartották. Mégis inasa és szakácsa segítségével sikerült megszöknie. Akkor érkezett haza, amikor már minden forrongott és egy körültekintő vezetőre nagy szüksége volt az elégedetleneknek.

Lázár Székely Sámuel és Tompa István segítségével a csiki és háromszéki elégedetleneket megszervezte. A népet azal nyerték meg, hogy a jobbágyság alól felszabadítást és szabad rablást ígértek. Azt a hírt is terjesztették, hogy Rákóczy nem halt meg, hanem a legjobb egészségrek örvend. A lázadók megtámadták azokat, akiket a Barcsayval való egyetértéssel gyanúsítottak. Mikóváron elfogták Kálnoki Mihályt feleségével és fiával és Donáth István királybíró, az utóbbit fel is akasztották. Ugyancsak elfogták és a mikóvári vár faláról meztelenül ledobták Veress Istvánt azért, mert Lázár István követét letartóztatta. Elfogták mádfalvi házában Cserei Mihályt is (az író nagyatyját) akit Lázár István lefejeztetett. (Tört. Tár 1906. 492.)

Mikor Barcsay fejedelem Lázár szökéséről értesült, megparancsolta Ugron Jánosnak, a görgényi vár parancsnokának, hogy a vár gondviselőjét, Szilágyi Sámuelt küldje hozzá. Mihelyt megérkezett, kihallgatás nélkül azonnal kivégeztette. (Krausz II. 106.) a csiki és háromszéki székelyek lázadása ellen pedig mozgósított, a szászok közül minden tizedből egynek bevonulását rendelte el. (Quellen Brassó IV. 200.) A magyar, szász és török sereget Barcsay Gáspár vezette, akit — talán, hogy a Székelyföld pusztítását megakadályozza, —

Székely Sámuel Kaczánál fogadott; a csatát azonban elveszítette. Az ütközet hevességére vall, hogy egy szász krónikás szerint 1500 székely esett el. »Egyik farkas a másikat felfalja« teszi hozzá lelkületére jellemző szellemességgel! Székely Sámuel is alig tudott elmenekülni. Barcsay a foglyok közül többet kivégeztetett, a többinek levágatta orrát és fülét.

Győzelme után Háromszékre vonult; ott is sok embert felakasztatott, a kisebb bűnösöknek orrát, fülét levágatta, — majd Csík felé vette útját. A csíkiak látván, hogy ellenállásuk csak reménytelen pusztulásukat okozná. Kászoni Márton rakat, papot küldték eléje egy bizottsággal. Kászoni átnyújtotta a csíkiak kérvényét, melyben elismerték bűneiket, de a jövőre hű szolgálataikat ajánlották. Barcsay nem akart kegyelemről hallani, de a vele levő magyar csapatok megsokalták már a testvér vérontást és rávették, hogy a döntést bizza a már meghírdetett segesvári országgyűlésre. Megkegyelmezett tehát azal a feltétellel, hogy küldjék teljhatalmú megbízottaikat az országgyűlésre. Feloszlatta seregét és maga is kíséretével a Segesvárra vonult. (Krausz, Bethlen János, Kazy, E. O. E. XII. 48.)

A csíkiak eleget tettek ugyan a feltételeknek, köveleik hűség nyilatkozatukká] megjelentek; ezt tudomásul is vették, de az országgyűlésen felülkerekedett a székely ellenes hangulat és kegyetlen határozatokat hoztak ellenük. Minthogy Erdély pusztulását nekik tulajdonították, illőnek tartották, hogy főképen ők fizessék meg annak az árát. Jóval súlyosabb adóval rótták meg tehát őket, mint a többi nemzetet.

A Székelyföldön minden jobbágyos nemes és lófőt arra köteleztek, hogy minden jobbágya után fizessen két tallért (4 frt) minden ökör és ló után 50 pénzt, tehén után 25 pénzt, juh után 10 pénzt; saját feje után mindenki, még az özvegy asszonyok is 2 tallért. Aki nem fizet, hajtsák el marháit. Egy jó ökröt számítsanak 2 tallérba, a gyöngébbet és tehenet 1 tallérba, két gyöngébb tehenet 1 tallérba. Ha az illető 8 napon belül nem váltja ki, a végrehajtó tetszése szerint eladhatja. Akinél nem lehet foglalni, az kösse le személyét és szolgáljon addig, amíg szolgálatából az adó kitelik. (E. O. E. XII. 44.) Az országgyűlés felmentette Barcsay fejedelmet azon eskü alatt tett ígérete alól, hogy főkapitány-nak, székeskapitányoknak és királybíráknak csak székelyeket nevez ki, mert tapasztalták ennek káros voltát; ez után bárkijt kinevezhet a haza fiai közül. Kötelezzék végül az összes székelyeket, hogy Barcsaynak esküdjenek hűséget. (U. o. 457.)

Nem lehet csodálkozni, hogy épen a segesvári gyűlés alatt a székelyek, sőt maga Kászoni Márton is érintkezésbe léptek **Kemény Jánossal**, aki megeléglően hívei szenvedését sürgető kérésükre Rákóczy hajduival betört Erdélybe. Ezt av-

nyira lehetetlennek tartották, hogy Barcsay Gáspár az első hírvivőnek büntetésül levágatta fülét és orrát. Ujabb hírekre azonban a segesvári gyűlés hirtelen szétoszlott, a fejedelem Görgénybe ment, Gáspár úr pedig 200 lovaszt küldött Nánássy vezélése alatt Kemény elé és maga is 1500 lovassal Örményes felé vonult, amelyet nem régen kapott adományba. Míg ő itt vesztegelt, csiki, háromszéki és barcasági székelyek egyenként szállingóztak Keményhez és Örményes körül is szettekinve, észrevették, hogy Barcsayt könnyű lenne meglepni. Kemény a nehéz feladatot Szentpály Jánosra bízta, aki ezt néhány lator emberrel pontosan végre is hajtotta. Sikerült az örményesi kastélyba észrevétlenül benyomulni. Barcsayt ugyan néhány katonája védelmezte, de azokat levágták, a székely népkinzóját pedig darabokra vagdalták.

A rosszindulatú zsarnokság alatt nyögő ország lakói tömegesen csatlakoztak Kemény Jánoshoz, aki hirdetményei által tudomására adta az országnak, hogy nem azért jött, hogy a fejedelemséget elfoglalja, hanem azért, hogy az ország egységét helyreállítsa.

Tényleg ő volt az egyetlen ember, aki tekintélyével az egység helyreállítását remélhette: Barcsaynak egyénisége éppen erre volt alkalmatlan. Történelmi szerepében az az egyetlen tiszteltreméltó vonás, hogy felismerte és el akarta háritani a törökveszedelmet még meghunyászkodással is, de hibázott már akkor is, mikor elfogadta a töröktől a feltett libera electio elve ellen fejedelemmé kinevezését és tetézte ezt a hibáját azzal, hogy páratlan népszerűségének többször bántán megnyilvánuló jeleit nem vette tudomásul, hanem az ellen török segítségre támaszkodott és hazája ellen többször maga kérte és sürgette a török beavatkozását. Felelősségében osztoznak tanácsosai, akik között érdemtelenül és Kemény akaratára ellen érte tragikus sors a kiváló tulajdonságokkal ékeskedő »jómbor és békeszerető« Lázár Györgyöt, akit Kemény katonái Szentdemeteren betegen húztak ki ágyából és gyilkoltak meg útközben.

Barcsay Gáspár és Lázár György meggyilkolása nemcsak befejezője lett egy nagy drámának, hanem procludiuma, előjátéka egy új tragédiának.

A csiki és háromszéki székelyek kitartó politikájuk győzelmét ünnepelték Kemény diadalmas bevonulásakor. Vissza akarták állítani a székely egységet, de szerfölött bántotta őket, hogy a Bethlen János hatására Jehiggadt udvarhelyszékiek közömbösen viselkedtek Kemény kísérletével szemben és nem jelentek meg Marosvásárhelyen hűségükre. (Tört. Iár 1902. 263.) Betörték tehát Udvarhelyszékbe és úgy pusztították azt, mint a törökök és tatárok, és az után jelentették »földi istenüknek«, Keménynek, hogy Udvarhelyt megbüntették. Ő szomorúan vette a testvérharc híreit, mert nála nem volt irázis,

hogy a lelkek megbékítéséért, a régi szép egység helyreállításáért jött vissza. Arra kérte tehát a székely követeket, hogy hagyják abba a pusztítást s kártétel nélkül, szép csendesen vonuljanak haza és jelenjenek meg a Szászrégenbe összehívott országgyűlésen. (Bethlen János, Krausz György i. m.) Az udvarhelyszékiektől ezen alkalommal elrabolt tárgyak visszaadását az 1665. XXXII. tc. rendelte el. (E. O. E. XIV, 123.)

Barcsay végre belátta, hogy népszerűtlensége miatt vissza kell vonulnia. Teleki Mihálynak, aki őt Görgényben felkereste, megígérte, hogy a fejedelemséget leteszi, mert értesült arról, hogy »az székelységgel egészen megegyezett az úr ő nagysága« (t. i. Kemény. Teleki lev. I. 579.) Kemény és Barcsay között létre is jött az egyezés; e szerint Barcsay felmentette az országot a hűségeskü alól. a *szászrégeni országgyűlés pedig Keményt 1661. jan. 1-én Erdély fejedelmévé választotta.*

Választási feltételeiben tekintet nélkül az előző országgyűlés jogfosztására, változás nélkül ismételték a már szokottá vált pontot, hogy a székelyek közzé csak a székely nemzetből való és ott lakó főtiszteket nevez ki, és eltörölték a székelyek súlyos megadóztatásra vonatkozó végzést is.

Kemény választása egy pillanatra az ország egységét helyreállította. Maga Barcsay is befogadta Görgénybe Kemény katonáit, Déva vára is meguyította kapuit, sőt elszánt ellenállás után Barcsay András is feladta Fogaras várát. Csupán csak a Barcsay közvetlen környezete, egy néhány érdekeiben sérült ember duzzogott és írogatott a töröknek hívó szövegeket. Az udvarhelyi székelyek sem feledhették a rajtuk esett sérelmeket és egyáltalában nem siettek hűségesküt tenni az új fejedelemnek. (A hűségesküt tett székelyek névsorát közölte E. O. E. XVII. 470.) A Barcsay család és barátai köre személyi sérelmén kívül azonban csakhamar érezhetővé vált egy mélyebb, világnézeti tekinthető politikai ellentét: a török barátság és keresztyén irányzat között. Kemény bemutatkozó beszéde nem hagyott fel kétséget az iránt, hogy keresi ugyan a megegyezést a portával, hol pártfogója volt a talár khan, de érintkezésbe lépett a német császárral is. A portához két székelyt küldött, Kálnoki Mihályt és Pünkösti Gergelyt, a német császárhoz pedig Bánffy Dénest és Kászoni Mártont, akik ez a követsége emelt ki egyszerű köréből és lett országos hírű emberré.

Az udvarhelyiek a nyugalmat szerették volna és feltétlen békét a törökkel. Kemény megtörésükre Horváth János, Makai Mihály és Kis Pál vezetése alatt 400 katonát küldött, quartélyra, akik rengeteg kárt okoztak nemcsak Udvarhelyszéknek, hanem a szomszéd Segesvárnak is. (Krausz II. 147.) Különösen kegyetlen volt Kemény azokkal a székelyekkel szemben, akik a Barcsaynak szolgálatában maradtak, amikor rájött

arra, hogy Barcsayék ígéretüket megszegve a törököt segítségül hívták. A bünösnek tartott székelyek orrát, fülét levágatta, (Quellen Brassó VI. 110.) a két Barcsayt pedig kézre kerítette; Akost útközben kivégeztette, Andrást pedig Fogarasba vitette és ugyanazon cigánnyal ugyanazon akasztófára húzatta fel, amelyen ő végeztette ki nem sokkal azelőtt Mikes Györgyöt.

A portáról érkezett hírek csakhamar elárulták, hogy fejedelemségéért kockázatos harcokat kell megvívnia. Erre előkészítette az országot. A rendeket szép sorjában levelezéseinek ismerettségével tájékoztatta, hogy a német császártól, a nádortól és az esztergomi érsektől biztos segítségre számíthat, megújította a nemzetek unióját és kötelezte az ország minden tagját, hogy vállalnia kell azt a szolgálatot, melyre alkalmasnak találják. Érdekese, hogy az *erre vonatkozó törvény a székelyeknél kifejtett példára hivatkozik.* (E. O. E. XII. 513.)

A török minden percben várható támadása ellen állandóan sereget tartott készenlétben: de tapasztalni kellett, hogy szigorú intézkedése ellenére is a felültetett nemesség, sőt a székelyek is tömegesen szöktek haza. Erre első adatunk az aranyosi székelyekről van, akik már máciusban, mikor közvetlen veszély nem is fenyegetett, olyan tömegesen szöktek haza a székelyhídi táborból, hogy az országgyűlés sokalta volna mindnyájuk törvényszerű megbüntetését, és arra kérte a fejedelmet, hogy csak a felbujtókat büntesse. (E. O. E. XII. 57.) Még tömegesebben szöktek meg a török közeledésének hírére a szamosujvári és miriszlói táborból, ezzel kapcsolatban azonban székely szökevényekről nincs adatunk.

Tudjuk, hogy a török olyan óriási sereggel tört be Erdélybe, hogy azzal akár Bécsset is elfoglalhatta volna. Követelte Kemény lemondását, de Kemény bízott a német császár által ígért segítségben. Remélte, hogy addig a döntő ütközetet elkerülheti, amíg az megérkezik. Hadaít összevonta Décsére, a szorosok védelmére Petki Istvánt és Szentpály Ferencet küldte a székelyek egy részével. (T. Tár. 1902. 376, Krausz II. 153. Telcké. lev. II. 93. Kazy VIII. 250.) De mi volt ez az Erdély felé hömpölygő emberáradattal szemben?

1661. jún. 28-án a törökök Ali pasa vezetése alatt átlépték a határt. Kemény kitért előlük. Be akarta várni Montecuccoli 15.000 főnyi hadát. A magyar hadakkal és a válogatott székelyekkel északra húzódott, Petki Istvánnak pedig meghagyta, hogy a többi székely és zsoldos hadaival lassan, az ütközetet kerülve húzódjék Szeben felé és óvja seregét jobb időkre. Petki ezt az utasítást híven követte is.

Ali től ismervén az erdélyi viszonyokat, főképen a szászok megbízhatatlanságát, a szászokat fenyegetésekkel magához vonta és nagy pusztítással Marosvásárhelyre vonult. Ott felszólította a szászokat, hogy válasszanak fejedelmet. Azok szabódtak, hogy az *egy* nemzet nem teheti. Erre összeszedte a szomszédos.

vármegyékből és székekből az otthon levő férfiakat. Ő maga is, — bár ezen alkalommal a szabad választás színezetét meg akarta őrizni, — keresett fejedelemnek alkalmas embereket. Legelőbb Petki Istvánra gondolt, mert tudta, hogy őt követnék a székelyek is, amli a nyugalmat biztosítaná. De ő a pasa hívására meg sem jelent, a fejedelemséget kerekken visszautasította. Ugyancsak nem vállalta azt Béli Pál és Lázár István sem. Erre Ali a székelyek ellen bosszút esküdött, feldúlatta Maros- és Udvarhelyszéket. Pusztító csapatai felégették a községeket, az öreg embereket leölték, a fiatalokat rabságba hurcolták. A két székből 15.000 rabot hajtottak el. (Krausz II. 180.)

A Marosvásárhelyre összehajtott u. n. országgyűlés akarata ellenére **Apafi Mihályt** választotta fejedelemnek.

A Petki, Mikes és Lázár által vezetett csíki és háromszéki székelyek azonban hajlani sem akarták Apafi fejedelemségéről. Egy kis vers ékesen fejezi ki érzelmeiket.

Ebes vár* ebet vár,
Székely kar — mást akar.
Bajnok szív — egynek hív;
Kemény gyer! hadad nyer.
Siess Kemény, — magyar!
Mert jön török agyar.

Kemény nem is váratott magára sokáig; a várvavárt »magyar« segítség is megjött. Azonnal értesítette az örömhírről a székelyeket. Hivatkozva hűségesküjükre és a keresztyénség iránti köteletségükre, felszólítja őket, hogy csatlakozzanak hozzá. Ha ezt nem cselekednék, a keresztyénség előtt hitelüket veszítik és soha többé segítséget nem kapnak. (E. O. E. XIII. 60.)

Petki Kemény utasításai szerint fel is vonult a székelyekkel, de a támadás elmaradt. Krausz György szász krónikás rosszhiszeműen gúnyolódva ír a székelyekről, hogy meglátván Ali hadát, nem mertek vele megütközni, elszaladtak mint a nyulak. Rosszhiszemű ez az állítása azért, mert igen jól tudja, hogy az ütközet épen az általa dicsőített Montecuccoli gyávasága miatt maradt abba. Bár őt nem háztűznézőbe küldte császára, mikor meglátta Ali nagy seregét, inkább szállt a bátorsága, és tiszti gyűlést hívott össze; megállapították, hogy a keresztyénség és a császár érdeke az, hogy a császár seregét idegen országban ne tegyék ki veszélynek. Ezért elhatározta, hogy ő kivonul Erdélyből, Kemény pedig csináljon azt, amit akar (II. 185.). A két seregnek két oldalról egyszerre kellett volna támadni: a »nyúl szívű« székelyek épen a támadás időpontjára vártak. Montecuccoli elvonulásakor Kemény fájó szívvel elbocsátotta válogatott székely hadait is, Petkinek pedig azt az utasítást adta, hogy vonuljon vissza; ütközetet ne fogadjon el, minden áron

* Apafi vára.

ővja serege épségét. Ha a törökök támadást akarnának intézni ellenük, inkább látszólag hódoljanak meg Apafinak. *Ezért* vonult vissza Petki és Csík széket ledöntött fákkal és az utak bevágásával elzáratta Udvarhelyszék felől.

Mikor a csákiak és külsőnösen a védtelenebb háromszékiek értesültek arról, hogy a szászok elismerték Apafit, még az eddig velük tartó Brassó is, épen Brassó révén akarták bejelenteni hódolatukat. Nem a fejetlen-lábságról volt szó, mint Belílen János írja, mert Gyárfás Pál, Donáth László és Jakab deák jártak követségben Brassóban és kérték, hogy írjanak Alinak, hogy küldjön biztosító levelet követeknek, de a tanács a közbenjárást megtagadta, sőt az említett követeket fogságba vetette és teljesen kifosztotta. A fosztogatásban a Brassóba szorult magyarok közül az intrikus Bárdi István járt elől, ki nek a székelyek iránti rossz akaratát elárulják megmaradt levelei. (Sz. O. VI. k. Tört. Tár 1902. 377, Krausz György csak arról tud, hogy egyezkedni kezdtek Brassóval, de az nem sikerült!) Megisméltődött a régi tanulság, melyről Mikó Ferenc naplójában oly keservesen emlékezett meg a század elején: a szászok mindig örültek a székelyek pusztulásának, békében élvezték az ország minden javát és veszély idején az ellenséggel tartottak. Hidvégi Nemes János (aki családját Brassóban helyezte) azzal vádolja Brassót, hogy ő izgatta Ali t a székelyek ellen, azzal vádolva őket, hogy fel akarják dúlni a miatt, hogy Apafihoz csatlakozott.

Kemény kivonulása után Ali elhatározta, hogy megbünteti és jó időre harcképtelenné teszi a székelyeket, ha meg nem hódolnak. Felszólította tehát őket, hogy hódoljanak meg, amely esellen nem lesz semmi bántódásuk, ellenkező esetben tüzzel-vassal fogja őket írtani. Állítólag Ali felszólításának engedelmeskedni akartak, de Kemény zsoldos csapatainak parancsnoka, Szurthey György ezt megakadályozta. Erre Ali ismét elpusztította Marosszékét és parancsot adott Izmail pasának, hogy a tatárokkal törjön be Csíkba. Maga Udvarhely felé indult, elpusztítva Székelykeresztúr, Udvarhelyen a várat, két templomot és az egész Piac utcát felgyújtotta. Ugyanilyen kegyellenséggel pusztította el a községeket.

Innen megint levelet küldött Csíkba, utolszor szólítva fel őket hódolásra. Levelét a megtört udvarhelyiek közül kiválasztott Bencsencs József és Enyedi István által küldte, hogy szóval is mondják el az ő sorsukat. Ez hatott is Krausz krónikája szerint; a követek útján bejelentették, hogy meghódolnak és Alinak két szép lovat is küldtek, de későn, mert Izmail pasa más oldalról már eldöntötte sorsukat.

Hogy Ali miért volt olyan türelmes Csíkkal szemben, annak az a magyarázata, mert hallotta azt, hogy Csík olyan, mint egy vár. Csak két úton közelíthető meg, de azokat is csekély erővel nagy hadsereg ellen lehet védelmezni, e miatt

még ellenség lába nem taposotta. Nem akarta eddigi sikereit kudarcra rúttatni. Csak hosszas tépelődés után bocsátotta útnak Izmail pasát is.

Végre azonban megkérdezte: »Van-e ott szarvas és más vad? Egy megterhelt számár át tud-e jutni?«

Mikor igennel feleltek, akkor határozott. Ahol a vad utat lel, ott a török hadsereg is átjut.

Mégis aggodalommal küldte el seregét, bár a terepviszonyokat jól ismerő székely vezetőket is adott melléje.

Maga sem gondolta, hogy Izmail olyan könnyen és olyan rövid idő alatt győzedelmeskedik.

Izmail török és tatár serege előbb Háromszéket árasztotta el. Éppen akkor törték be, amikor Szentiványon közgyűlést tartottak és azon felolvasták az új fejedelem, Apafi Mihály, Kemény János és Montecuccoli levelét. Az előbbi hódolatra szólította fel, az utóbbiak pedig kitérésre intették őket. Ekkor vették hírt arról, hogy a török sereg már Köpecen van. Komoly elleúlásról szó sem lehetett. Háromszék után Csik következett. A tatár sereget a sáncokban elhelyezett csiki székelyek ismételtén visszaverték, de Izmail pasának egy Bursa Tamás nevű ember elárult egy rejtett ösvényt, amelyen át a tatárok a majsem sejtő székely had hátába kerültek. A csiki falvakban az élet éppen úgy folyt, mintha háború sem volna; senki sem gondolt arra, hogy nagyobb hadsereg bejuthasson hozzájuk. Annál nagyobb és keserveesebb volt a meglepetés. A tatárok nem is törődve a szélesebb völgyekben elhelyezett székely hadakkal, a védtelen községeket rohanták meg: a sáncőrök csak akkor figyeltek fel, midőn hátuk mögött megpillantották az égő falvak füstjét.

Hazai forrásaink nem tudnak arról, de Evlia Cselebi török történetíró leírja, hogy Izmail is heves harcot folytatott a székely sáncőrökkel és három órai harc után le is győzte őket. Majkor fatorlászaikat ágyúkból lőtt kátrányos kanóccal sikerült felgyújtania.

Erre borzasztó pusztítás következett! Egy nap alatt 26 községet gyújtottak fel. Elpusztították a híres csiksomlyói ferencrendi kolostort és templomot is, ahová 9000 ember menekült, köztük a közeletben is előkelő szerepet betöltő Angyalosi Ferenc. A kolostor, a szerzetesek és oda menekült tömeg elleni dühöngésben része volt annak a vádnak, hogy a barátoknak nagy hatása volt Petki politikai magatartására.

Petki és néhány előkelő székely Szurtheyvel Gyergyóba menekült, mely a Székelyföld legvédeltebb területe. Politikájának kudarcát füstölgő romhalmazok, holttestek és 15.000 (Krausz szerint, Kazy szerint 10.000) rabságba hurcolt székely, keserve hirdelte. (Bethlen János, Krausz, Nemes János, Kazy, Kájon János)

Nem csoda, hogy a csíkiak kiábrándultak Petkiből, (Sz. O. VI. 291.) Keményből és a német császári politikából! Pusztulásukon nem enyhített az, hogy Kemény János nem csak értesítette arról, hogy segítségükre jön, (E. O. E. XIII. 72.) hanem nem lörödve azzal, hogy készületlen kis seregével vesztébe rohanhat; tényleg segítségükre is sietett, de csak Görényig jutott. Egy nagyon szomorú ok, Ferenc nevű fia halála és temetése miatt maradt le az ütközetről.

Ali büntető ekspedíciójának legfájdalmasabb, Erdély jövendő népességi viszonyaira súlyosan nehezedő zsákmányát, a hadi foglyokat Marosvásárhelyre hurcolták. 170.000 foglyot számoltak ott össze. Ezeknek nagy részét azonban visszaváltottak vagy elköttyavetyélték. Mennyi székelyt hurcoltak magukkal, arról a csíkiak kivételével nem maradt adatunk.

Csik pusztulása ismét aktuálissá tett egy régi, már a Mátyás király korabeli török pusztítások alatt felvetett egyházi jogi kérdést, hogy a párját vesztett házastársak új házasságra léphetnek-e? Annak idején Mátyás király a székely székhez fordult azzal a kéréssel, hogy tegye lehetővé új házasságkötéssel a megfogyatkozott nép szaporodását és az erkölcsatlenség eltávolítását. A csíkiak nem kérvényeztek, hanem segítették önmagukon. Amikor hasztalan lettek kísérletet házastársuk kiszabadítására (Mindszenti Gergely Péter pl. elment felesége felkeresésére Törökországba) egy idő múlva a csíki papok elhatározták, hogy azoknak, kiknek házastársát elhurcolták, új házasságát egyházi áldásban részesítik, mert attól tartottak, hogy különben protestáns papok előtt kötnék házasságot és az eretnokség fészket rak Csíksországban is. Már 397 párt kötöttek össze, mikor erről Domokos Kázmér vikárius értesült. Természetesen ő az egyházi jog szigorához tartotta magát és megsemmisítette határozatukat és felbontott 17 új házasságot, olyanokét, akiknek házastársuk megszabadulva a fogásból visszatért. Éppen tíz év múlt el a nagy szerencsétlenség óta, amikor a vikárius belátván az ügy elvi és főleg gyakorlati jelentőségét, kérdést intézett a pápai székhez, kifejtve, hogy tíz év után a magára maradt házastársnak nem lehet módja meggyőződést szerezni a bárbar országban, hogy elhurcolt élettársa életben van-e és rámutatott az új házasságkötések megakadályozásának erkölcsi hátrányaira.

A Szentszék természetesen kárhoztatta a csíki kérés határozatát, amellyel többnejűsége és házasságtörésre adott alkalmat... »nincs a világon oly hatalom, mely felmentést adhat ezen két bűn alól!«

De az élet is nagy úr, meg vannak jogai; a csíki papok tudatosan túrték, nem vették észre és engedték a házasságkötéseket ez után is. A szentszéki bíróság csak akkor foglalkozott ilyen házasságok ügyével, ha valami rosszindulatú ember feljelentést tett haragosa ellen; ilyen esetben is csak feltételesen

ítélték el az elméleti bigamistákat: ha visszatérne első házastársa és új házastársával nem szakítaná meg a házassági közösséget — tehát feltételezen 200 frt pénzbírságra ítélték. (Veszely i. m. 299.)

Petki Istvánt Izmail Csík feldulása után nem követte Gyergyóba. Ő ez után sem hódolt meg, hanem átszökött Kemény Jánoshoz, de a csíki és háromszéki székelyeket megtörte a súlyos csapás. Előbb a háromszékiek Maksán tartott gyűlésükön határozták el, hogy az új fejedelmet, *Apafi Mihályt* elismerik és erről Apor Lázár útján értesítették. Példájukat követték a csíkiak is. Mindkét szék teljesen megtört, mert a török pusztításához járult hitük szerint Isten büntetéseként a döghalál is. Különös járvány volt ez, amely főképen a fiatal embereket támadta meg és ragadta magával. (Sz. O. VI. 241. 244. Krausz II. 218. 288. E. O. E. XII. 533.) Ugyanakkor sok kárt okozott a marhavész is!

Mire elérkezett Apafi beiktatásának ideje, az egész Székelyföld színre, szivre meghódolt neki. A csíkiak engedelmességek hadba hívó parancsának is; de olyan fogyatékos felszereléssel jelentek meg, hogy kénytelen volt őket visszabocsátani. (Sz. O. VI. 252.) Beiktatási ünnepélyén már a székely hadak emelték az ünnepély fényét és biztonságát. Magát a fejedelemtől is Hidvégi Nemes János vezetése alatt 1200 székely és 9 zászlóalj török kísérte a beiktatási ünnepélyre és onnan Szebenbe. (Krausz II. 209.)

Apafi, aki választási feltételeiben megerősítette a székelyek jogait úgy, mint az előző fejedelmek, a székelyek generálisává Kun Istvánt nevezte ki, a török párt kipróbált emberét; székkapitányoknak is székelyeket nevezett ki akkor, de később ezt nem tartotta meg. Hidvégi Nemes Jánostól pedig már a következő évben »ellopták« a háromszéki kapitányságot Rhédey László kedvéért. (Tört. Tár 1902. 379. 581.)

A beiktatás után Ali elvégezvén feladatát, kivonult Erdélyből. Erre Kemény János élénkebb tevékenységbe kezdett. Apafi már annyira megbízott a székelyekben, hogy ellene Orbán Zsigmond és Szilágyi János vezetése alatt a legjobb másos és háromszéki székelyeket küldte, azok azonban Marosludas mellett csatát vesztek. Szilágyi János fogságba is esett. (Krausz II. 212.)

Kemény megjelenésének hírére a színre Apafinak hódolt székelyek azonnal elpártoltak; de nagy számban csatlakoztak hozzá olyan magyarok is, akiknek lelkét égette a török basáskodása és az a lealázó helyzet, amelybe Erdély zuhant. Apafi alatt megingott a talaj. Kemény elől Segesvárra húzódott, amely csak egy belső lázadás árán nyitott kaput neki. 3888 török és kevés székely volt kíséretében. A város krónikása feljegyezte, hogy éberren őrizték a várost,

de a székelyek ha őrésre rendelték, megszöktek. A legtöbb még felszerelését is ott hagyta, fejedelmüket a töröknek ajánlva. (Krausz II. 219.)

A megszorult Apafi török segítségért küldött. A pártgyűlölet újra fellángolt, melynek pusztító árában kicsinyek és nagyok tájékozatlanul hánykolódtak. A töröktől és némettől egyaránt fenyegetett aranyosi székelyek felpanaszolják »*két ajtó közé szorulthoz hasonló keserves sorsukat*«. Még azoknak sem volt jobb dolga, akik valamelyik szász városban húzták meg magukat. Nem csak a drágaság miatt panaszkodnak, hanem a szászok *embertelen vendégszeretete, kíméletlensége* miatt is. Rájuk szakadt a szegénység a nagy romlással együtt... »az város is ellenség, az német is ellenség, az hatalmas nemzet is (a török) megemésztvén... »há kétfelé nem kapok, nem tudom ki fala alatt nyomorodom meg éhen halóvá maradván« — írja egy székely. (Sz. O. VI. 259. 261.)

A legnagyobb idegfeszültség és nyomorúság idején érkezett Erdélybe a kegyetlen Kucsuk Mehemet jenői pasa. *Kemény 1662. január 12-én a nagyszöllösi útközében elesett, életét áldozván azért a romhalmazért, mely Bethlen Gábor nagy fejedelemségéből megmaradt.*

A pártküzdelmeknek tragikus halála sem vetett véget. A végzettel megalkuvó és ellene lázadó pártok között nem a fejedelmek személye okozott ellentétet. Kemény hívei tovább is kitartottak; Petki és Lázár új ellenállásra izgatták a székelyeket. Kászoni Márton a császári udvarban verte a vasat és nagy reményekre jogosító híreket küldött haza a német császár jóakarataról. »Válasszanak kegyelmek magok közül jó fejedelmet« — írja — »kivel együtt Ó felsége kegyelmeket és az szegény hazát védelmezi«... ő is szeretne az új, jó fejedelem árnyékában Erdélyben lakni. A császár a székely származású Szentgyörgyi Ferenc váci püspököt küldte az elesett fejedelem fiához, Simonhoz, aki Udvarhelyszék és Fogaras vár kapitánya volt, és a török ellenes urakhoz.

Ennek a pártnak tevékenysége nem került el Kucsuk pasa figyelmét, aki egy pillanatot sem szalasztott el kihasználatlanul Erdély zsarolására. Hiába kérte Apafi, hogy távozzék; követelte a hűtlen urak megbüntetését és azok vagyonából tekintélyes sarcot. Az országgyűlés foglalkozott is ezzel a kérdéssel és amikor Béli Pál felszólalt, hogy a bűnösök megbüntetésére nézve állapítsanak meg kategóriákat, már ezért is csaknem kivégezték. A német párti urak aranyosmedgyesi előterjesztése a székelyek állapotait is általános vonásokkal ismerteti. »Az összes székelyek elnyomva nyögnek. Kevés híja volt, hogy egyik előkelő székelyt, Béli Pált, nem ítélték halálra. Ha Ó felsége fegyvereinek sikerét látják, azonnal Ó felségéhez csatlakoznak. Az összes főszékelyek, mint Mikes Kelemen, Lázár István a fejüket fenyegető veszedelem miatt

kényszerből csatlakoztak a másik párthoz. Petki István úr egyelért velünk, amint ez leveléből is világosan látszik. Neki van legnagyobb tekintélye az összes székelyek között. (E. O. E. XIII. 97.)

Azt elhallgatják, hogy az öreg Petki is meghódolt Apafiának és felesége halála után megtörve csak azért imádkozott, hogy őt is szólítsa magához az Úr.

Kemény Simon fejedelemmé választása egy kis párt által és az Erdélybe már Rákóczy alatt befogadott német őrségek kérdése meghosszabbította Erdély szenvedését. A hosszas beháború, a sok rablás, pusztítás kimerítettek; összezsugorodott területéről annyi adót kitérni, amennyivel a törököt ki lehetett elégíteni és az újabb háborúk költségeit is előteremteni, nem volt lehetséges. Ilyen szomorú gazdasági helyzetben lépett fel Ugron András, aki Barcsay fejedelemsége alatt volt az ország hű adószedője korunkra maradt pontos számadásai bizonyossága szerint. Ő leplezte azokat a visszaéléseket, amelyeket Barcsay és hívei követtek el a befolyt adóval; ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a bűnösöket kártérítésre kötelezte az országgyűlés.

A kifejlődő harcokban a székelyek változó kitartással vettek részt. Bár sorjában általában letették a hűségüket Apafinak, mikor az országgyűlés árulónak nyilvánította azt, aki esküt nem tett, (Sz. O. VI. 269.) annyi bizonyos, hogy Apafiért nem tudtak hevülni és ha teheték, megszöktek a táborból. (Tört. Tár 1907. 303.) Ezt cselekedték pl. az udvarhelyiek, kiknek kapitányuk, Bethlen János kancellár e miatt keserű szemrehányásokat tesz nekik. Utasítja őket, hogy azonnal térjenek vissza. Nem tartja összeegyeztethetőnek, hogy a szék »az hazában békeességben lakni s nemesi szabadsággal élni igen szeretné, de a békeességet megcsinálni könnyen másra hagyta«. A felszólításnak meg is lett az eredménye. Pár hónappal később, midőn a fejedelem országgyűlésre hívta a széket, annak »némely része« már a táborban volt, azért Bethlen úgy intézkedett, hogy a székgyűlést a táborban tartásuk és ha úgy tetszik, követeket a zászló alól is választhassanak. (U. o. 304.)

Az 1662 évi háborúnak és diplomáciai csatának az erdélyiek csak mellékes figurái: a török és német császár áll a háttérben. A török azt kívánta, hogy a német őrségek előbb vonuljanak ki Erdélyből, azután kivonul a török csapat is; a német császár pedig megfordított sorrendet kívánt, mert attól tartott, hogy török csapatok ülnek be a várakba. Kikarításra intette ugyan Kemény Simont és pártját, de a török legyőzésére elégséges haderőt nem adott. Az erdélyi diplomaták azon törektek a fejüket, hogy hogyan lehet kigázolni a veszedelmes dilemmából.

Ilyen körülmények között tűnt fel ismét a székely származású Szentgyörgyi Ferenc váci püspök. Ugy mondta, hogy a császár küldte őt és előbb négy tanács úrral, azután Apafi fejedelemmel szeretne beszélni. A tanácsurak közül egyik. Befülsen János kancellár kitűnő korrajzot írt és ha nem is számol be arról, hogy milyen előterjesztést tett a püspök, de elmondja szomorú végű szereplését. Szerinte azt állította, hogy azért jött, mert szánja szülőföldje szomorú sorsát; szeretné, ha az végre élvezhetné az annyira sóvárgott békét. A tanácsurak nem sok reményt fűztek akciójához, mert nem tudta bemutatni a császár megbízó levelét; de mégsem akartak akadályt hárítani útjába, különösen amikor ígéretet tett arra, hogy a német őrsegeket kivezeti az országból. Hogy ezt tehesse, engedélyt kért arra, hogy beszélhessen a kolozsvári őrség német parancsnokával. Az engedélyt úgy Apafi, mint Kucsuk pasa megadta, olyan formában, hogy a vár alá megy és találkozássra hívja ki a parancsnokot, azonban az engedelt határokon túl lépve kíséret nélkül ő ment be a várba. Egy szolgája utána két korszót vitt, mely addig azért nem tűnt fel, mert boros korszónak gondolták. Minthogy a püspök távozása után a várórség hallani sem akart az elvonulásról, sőt hevesebb tüzelésbe kezdett, az a gyanu merült fel, hogy a korszókban aranyat vitt be, hogy a vár őrségét fizethessék.

Kucsuk pasa ekkor alaposabban kezdett érdeklődni iránta. Elküldte hozzá a gyulai Olaj béget, aki jól tudott magyarul. A pasa nevében bocsánatkéréssel kezdte, hogy őt nem fogadhatja császári követhez illően, de jöveteléről későn értesítték. Erre Szentgyörgyi következtetésbe esve az felelte, hogy ő nem követe a császárnak, hanem azért jött, mert mint erdélyi székely, szeretné hazája békés életét előmozdítani; néhány magyar úr megbízásából is jött, hogy az erdélyi viszonyokat megismerje. Ezzel még gyanusabbá tette magát. Olaj bég mándjárt figyelmeztette is, hogy Apafit, illetőleg a tanács urakat másképen informálta, de azt felelte, hogy a tanácsurak őt félreértették.

Kucsuk ez után 50 janicsárral őrizetbe vettette, mert tudomást szerzett közben arról is, hogy jövet titokban a szamosújvári várban is járt. és szolgája útján érintkezett Ébeni Istvánval is. Szabadon bocsátása végett hasztalan járt közbe maga Apafi is; Kucsuk nemcsak szemrehányást tett azért, hogy egy nyilvánvaló kémnet pártfogásba vett, hanem megvádolta őt is, hogy titokban egyetért a császárral, a törökök iránt csak színeskedik. Apafi módját ejtette, hogy megmutassa a püspöknek Kucsuk levelét; erre könnyekbe tört ki és írt a német császárnak, hogy vitesse ki hadait Erdélyből, mert különben nagy veszedelembé dönti Magyarországot is. Ennek azonban nem lett eredménye, sőt éppen ellenkezőleg a

német várórségek azt a parancsot kapták, hogy tarlsanak ki. Erre Ali pasa Szentgyörgyi püspököt erős fedezet alatt Temesvárra vitelte. Ott halt meg török rabságban a sok aggodalom miatt. Az a hír terjedt el, hogy a törökök megmérgezték. Lipót császár megtorlásul letartóztatta Ali csauszát és csak akkor engedte szabadon, mikor bizonyosságot szolgáltatott arról, hogy természetes halállal halt meg. (Bethlen János, Krausz, E. O. E. XIII. 26. 141—150. 169.)

A székely püspök sorsa jellemző epizódja a szomorú időknek!

A zavaros korszakból Erdély megtépászva, területének le-kintélyes részét elveszítve került ki, de megmentette legalább önálló életének látszatát.

Az 1663. évben bekövetkezett az, amit Szentgyörgyi megjósolt: a török támadást intézett Magyarország ellen is. A portai Apafit kényszerítette, hogy a török hadsereghez csatlakozzék és a hadjáratban résztvegyen. Apafi távolléte idejére Béli Pált, Petki Istvánt és a nagyszombeni királybíró-t nevezte ki helytartókká; tehát székely lett a magyar nemzet helytartója is. Béli-t ugyanakkor kinevezte az ország generálisává is, bár nem akarta elfogadni elégtelensége miatt, sőt tiltakozását hiteles levélbe is foglaltatta; de a fejedelmi akaratát elhárította. (E. O. E. XIII. 247. Quellen Brassó IV. 279.) A török hadsereg egy része Erdélyen át vonult Magyarországra. Bár Apafi intézkedett az iránt, hogy a megfelelő óvintézkedéseket a székely székek kapitányai megtegyék és életről gondoskodjanak, mégis útjukban sokat pusztítottak és illetlen dolgokat is cselekedtek. Egy török pld. a gagyí bírót, Dersi Jánost valami ürügy alatt elküldte hazulról, de hamar visszatérvén olyan állapotban találta szép feleségével, hogy felháborodásában átnyársalta mindkettőt. A törökök annyira szégyellék a dolgot, hogy meg sem büntették. (T. Tár 1902. 383. 1907. 306. Krausz II. 309.) Ugyanakkor a dicső múlt történet zenebona, valami igazságtalan követelés folytán. Erről Teleki Mihály értesítette Kászoni Mártont, — hozzá-téve: »Tudja kegyelmed, az székely nehezteli az félét!« (Teleki lev. II. 624.)

A következő évben azonban könnyítettek legalább az elpusztult vidékek (Háromszék, Csik) adóterhén a fejkenéki adózás behozatalával; megengedték a székely birtok szabad adásvételét is. (E. O. E. XIII. 51, 288.) Különten új adókulcsot állapítottak meg és miután a legutóbbi adóösszeírás óta ellenséges pusztítás és pestis miatt sok változás történt, új összeírást is rendeltek. (E. O. E. XIII. 292. Tört. Pár 1902, 389.) Ettől kezdve a székelyek adóügye ritkán foglalkoztatja az országgyűléseket, mert belenyugodtak abba, hogy a portai adóhoz hozzá kell járulniok. 1665—1685-ig ennek a hozzá-

járulásnak összege 5000 frt volt, tehát jóval több, mint korábban. Ebben nem a székelyek gazdasági viszonyainak örvedetes változása, vagy a pénz értékének csökkenése jut kifejezésre, hanem az Erdélyt ért nagy területi veszteségek és a portái adó felemelése.

Ebben az évben Apafi helyzete olyan lényegesen megjavult, hogy el merete venni Petki Istvántól a háromszéki kapitányságot és a csíki vashámort; ő azonban az országgyűléshez fordult; a rendek kérésére visszaadta. Ez mutatja, hogy Petki nem veszítette el népszerűségét a változott viszonyok között sem.

A székelyföldi népesség pusztulását mutatja az 1665. XVIII. tc., mely szerint olyan kevés darabont maradt több községben, hogy a foglyok őrzésére sem voltak elégségesek és e miatt erre a lóföket is kötelezték. (E. O. E. XIV. 116.) a szegénységet pedig az mutatta, hogy mozgósítás idején többen jelentek meg bocskorban. (Sz. O. VI. 300.) A lakosság meggyérülése miatt korlátozni kellett a földesurak szolgatartási jogát is, hogy ezzel az embereket a hadból ne vonják el. (E. O. E. XIV. 225.)

Az 1666. országgyűlés elé 12 pontból álló kérelmet (postulatum) terjesztett a székely nemzet. Ezek közül említésre méltó, hogy aki katonáskodik közülük, az ne fizessen adót. Ezt az országgyűlés előbb elutasította azzal az indoklással, hogy a hazát egyformán védik fegyverrel és adóval, de Bethlen, Kornis és Beldi sürgetésére újra tárgyalás alá vették és a fejedelem elé terjesztették. Ugyancsak ellenezték azon kívánság teljesítését is különösen a magyarok, hogy a fejedelem székelyeket ne hívjon regalissal országgyűlésre, mert ők követek útján képviselik magukat. Minthogy a szászok ebben a székelyekkel szavaztak, határozattá lett. (E. O. E. XIV. 166, 168.) Ennek az az értelme, hogy a regalissal (külön, névre szóló meghívó) hivottaknak nem lehetett utasítást adni. Az ilyenek rend szerint a fejedelem akarata szerint szavaztak, tehát a székely, regalisták állást foglalhattak a követek, illetőleg a székely, székek kívánságaival szemben is.

Az elnéptelenedett Székelyföldön sok szökött jobbágy és lator vonta meg magát és onnan a magyar és szász földet rabolták; ezért korlátozták a régi székely szabadságot; eltiltották, hogy a latorokat üldöző károsultaktól kezeset kérjenek: ez után gyanu alapján is el lehessen fogni a latorokat; büntetés alá esik, aki azokat védelmébe veszi. (E. O. E. XIV. 301. 319.) Intézkedni kellett az elszaporodott gyilkosságok ellen is. (371. l.) Ezen az országgyűlésen egy szász követ jelentése szerint a székelyek Beldi Pál szállásán szoktak összegyűlni és ott praktikáltak. Beldiről azt írja, hogy nagy tekintélyű ember, de többet képzel magáról, mint amennyit ér. (U. o. 298.)

1669-ben Teleki Mihály arról értesült, hogy egy székely valami követ hozott Kolozsvárra egy ötvöshöz, aki valami féle

mesterséggel abból ezüstöt futtatott ki; szeretné tudni, hogy honnan veszi a követ, melyből egy darabot megküldött Nádaszi István udvarmesternek is. El is fogatta ezt a székelyt, de az ezüstbánya titkát nem szedhette ki belőle. (Teleki lev. IV. 567. 573.) Csak mikor a német hadak bejöttek Erdélybe és Teleki mindenható uralma leáldozóban volt, akkor mertek hárman, Kolozsvári Juhos György, Debreczeni Kovács György és Mester István (valószínűleg ez lehetett a bányát felfedező székely) részvenytársaságot alakítani arra, hogy a fiskust illető gyergyói havasokban a moldvai határszélen arany és ezüst bányát nyitnak. A kincstárnak kötelezvényt adtak arról, hogy a kizédet pontosan beszolgáltatják. (Sz. O. VI. 396.)

1670-től kezdve az országgyűléseket hosszú időn keresztül a székelyekkel kapcsolatban főképen a hadügy foglalkoztatja. Ami a vasvári béke kedvezőtlen hatásával, a Nádasdy-Vesselényi-féle összeesküvéssel és annak következményeivel van összefüggésben. Olyan idők jöttek, hogy megint szükség volt a székelyek kardjára, de az elmúlt évek pusztításai hadseregükön is meglátszott. A kiirtott, vagy fogságba hurcolt embereket még nem pótolhatta a természetes szaporodás. *Mozgósítás esetén főképen gyermekek gyűltek a zászlók alá*, (Teleki levelezése V. 327.) A hadi fegyelem annyira meglazult, hogy még a hadnagyk is otthon maradtak. Ez ismét felvetette a régi visszaélések és kényszerszülte hibás intézkedések következményeinek elhárítását: fel kellett szabadítani azokat, akik vagy azért adták el magukat, hogy a súlyos adókat kilizethessék, és még inkább azokat, akik kizárólag azért kötötték jobbagyságra magukat, hogy a hadviseléstől megszabaduljanak és nem hogy kaptak volna valamit szolgálatukért, hanem még ők fizettek. Az országgyűlés bizottságot küldött ki a fejeköltött jobbagyk anyagi viszonyainak megvizsgálására. (E. O. E. XVI. 181.) A vilézi rend terhén annyit enyhítettek, hogy eltöltötték a széken kívüli mustra tartást és hogy a lovasság számát szaporítsák, visszaállították azt a régi szokást, hogy az, *aki elszegényedése miatt gyalogosok közé került, megint lófő lehessen*, ha anyagi viszonyai megjavulnak. A csíki hámosokat és őrállókat is hadi szolgálatra kötelezték. (U. O. 177.)

A bujdosók megsegítésének ügye, egy esetleges Magyarország elleni hadjárat kérdése felelevenítette az ellentétet a németes és törökös párt között. Ez az ellentét kijelöltette a vizsályt Erdély három ambiciózus nagy fia: Beldi Pál, Bánffy Dénes és Teleki Mihály között. Valamikor mind Kemény hívei és igen jó barátok voltak; de a gyöngye fejedelem alatt kitermelt intrikák a befolyásért és versengés az önző vagyonszerzésben féltékenységet és ellenségeskedést szült közöttük. Egyik a másik ellen dolgozott alattomban, — amit az egyeduralomra törő Teleki Mihály ügyesen felhasznált.

Az áskálódást Bánffy Dénes kezdte és Teleki egy ideig ingadozott, hogy melyik versenytársát tegye ártalmatlanná. Előbb Bánffyval akart szövetséget kötni Béldi ellen, amire Béldit Danjel István figyelmeztette. (Sz. O. VI. 339.) Azután taktikát változtatott és Béldivel írásbeli szövetséget kötött Bánffy ellen, aki kedveltebb volt ugyan a fejedelem előtt, mint annak sógora, de nem volt olyan népszerű és nem is rendelkezett olyan nagy haderő fölött, mint a székelyek generalisa. Béldi egy megdöbbenő visszalérésre rendelkezésre bocsátott 600 székely katonát, akik Bánffyt orvul megtámadták és birtokait kirabolták. A fejedelem elég gyöngé volt arra, hogy a szövetség vádjai alapján Bánffy elfogatásához és halálbüntetéséhez hozzájárult. A Bánffy birtokain szétszórtott nagyszámú székely katonaság éllemezéséről nem gondoskodtak. »Maga a katona csépelte, örölt és sültött kenyeret magának« Bánffy osztagaiból. A székely katona nem szerette a tétlen táborozást; talán ezen alkalommal nem csak nyughatatlan természete, hanem a Bánffy birtokainak kirablása is bántotta őket. Mikor Örményesről észállítottak a fejedelem parancsából minden állatot, úgy, hogy még egy lúd sem maradt ott, a hadak között olyan lázadás tört ki, hogy még saját hadnagyaik sem érezték magukat biztonságban. A neki dühödött katonák, akiket »a kvártélyban való hadak« és talán Bánffy emberei is izgattak, feldúlták az örményesi várkastélyt annyira, hogy »egy ajtó szárban nem maradt«, a pi-nóékben pedig a bort kifolyatták úgy, hogy abban bokáig lehetett járni. A csíki hadnagyok értesítették Nemes Jánost, hogy rendelkezék ennek megfelelően, mert ők tovább nem maradnak a hadakkal. (Sz. O. VI. 346.)

Nemsokára a nagy székely Béldi Pál ugyanazon hálóba esett, amelyet Telekivel Bánffynak készített. »Az ambiciózus hal« bekapta Teleki horgát. A vád az volt ellene is, hogy fejedelemségre törekszik és annak elnyerésére már minden előkészületet megtett; Oláhországba és más idegen helyekre is küldött. Büntársainak mondták az öreg Bethlen Jánost, aki a fejedelemnek »veszedelmes« tanácsokat adott és fiát, Bethlen Miklóst. Később a fejedelem Béldi bizalmasát, Sidó Jánost is elfogatta.

A fejedelem a tanács hozzájárulásával a nemesi szabadságot megsértve, elrendelte letartóztatásukat. Fogságuk kezdetben szelídebb természetű volt, de később vasha verték és senkit sem bocsátottak hozzájuk. A fejedelem nagy későre rendelte a nyomozást a Székelyföldön Béldi bűnlajstromának összeállítására végett. Míg a vizsgálat tartott, egyre szigorúbb intézkedéseket tett ellene. Lefoglalta bodolai várát, ahová még tanulói fiát sem engedték be, őt pedig annyira elzárták a külvilágtól, hogy felesége is csak egyszer nyert engedélyt meglátogatására. még inasát sem engedték hozzá, sőt mikor beteg lett, orvosát sem. Barátjai attól tartottak, hogy a súlyos fogsággal akarják

»mártírizálni.« Többen közbenjártak érdekében Telekinél, sőt a fejedelemmel is. A közbenjárók között találjuk Mikes Kele-
ment, akit Nemes Jánossal együtt a fejedelem Béli elfogása
után a *Székelyföld inspektorainak* nevezett ki. Mikes azonban
magához ragadta a hatalmat: a fejedelem megbízó levelét a
székeknek be sem mutatva, több embert elfogatott, mások *feje-
jőül elhordatta a házat*, sőt némelyeket fel is akasztatott.
Valóságos rémuralmat csinált. Publikáltatni akarta Csikban
a fejedelem megbízó levelét a Nemes János jelentéje és tudta
nékül. Csik erre nem volt hajlandó. Feljelentette a feje-
delemnél Csik és Háromszék; ameddig más kapitányokat
nem nevez ki a fejedelem ezekben a székekben, — írta —
addig az ellenállás meglesz. Különösen Kálnoki Bálintot vádol-
ta és elfogatását ajánlotta. Vele szemben Nemes védelmezte
őket. Háromszék Apó, László, Kálnoki Farkas, Szonda Tamást
és Jankó Györgyöt küldte a fejedelemhez »a gyanú felszaba-
dítására«. (Teleki lev. VII. 279. 284. 286. 293. Tört. Tár 1902,
552. Sz. O. VI. 355.—361.)

A Mikes-féle rémuralomnak még is lett annyi hatása, hogy
felborult a székek békés élete. Egy titkos társaság alakult,
mely Erdélyben, de különösen a Székelyföldön gyujtogatni
kezdett Háromszékben és a Barcaságban egész falvakat ham-
vasztottak el. Némely falut ötször, hatszor, sőt lizenegyszer
is felgyujtottak. Annyira ment vakmerőségük, hogy némely
faluba bekiállottak a hegyről: »Hejában vigyáztok ebek, mert
bizony mikor behordtatok, akkor égetik el mindeneteket.«
Az emberek nagy rémületben éltek annyira, hogy nem a há-
zakban, hanem a szekerek hátán éltek. »Mikor ellenség jött
a házára, akkor sem volt ilyen konfuzio« (Teleki lev. VII.
253—261.)

Ehhez járult az országgyűlés komoly állásfoglalása. A gyön-
ge, de zsarnoki gesztusokkal uralkodó Apafi ellen még nem fog-
lalt el az országgyűlés olyan határozott álláspontot!

A székely székek és vármegyék követeli óvást emelték
a három főúr törvénytelen letartóztatása, a nemesi szabadsá-
gon ejtett sérelem miatt és addig nem volt hajlandó a feje-
delem javaslatait és semmi más ügyet tárgyalni, amíg a feje-
delem megnyugtató választ nem adott. (E. O. E. XVI. 38. 318.)

A tünetek elégségesen igazolták, hogy Béli és a két
**Bethlent nem lesz olyan könnyű eltenni láb alól, mint Bánffy
Dénest.** A magyar a magyart könnyen cserben hagyja, Bán-
ffy érdekében lekötelezettei és hadai sorából egy kard sem
hagyla el hűvelyét: a székelyek nagy része nemzeti sérelemnek
tekintette Béli ártatlan elfogását, mert nemcsak az ő meggyő-
ződésük, hanem a történelmi adatok szerint is tényleg ár-
tatlan volt.

A fejedelem tehát »megkegyelmezett« neki, de még is za-
rolta egy erős kötelezvényvel.

Mit ér azonban a köfelevény az elszenvedett sérelmek után, főképen ha ezeket a sérelmeket a haza sérelmének a megrontott közszabadság tünetének, egy veszedelmes kegyencuralom romboló hatásának lehetett tulajdonítani!

Apafi uralmával torkig volt minden becsületes ember. Ha semmi egyebet nem cselekedett volna, az az üzenete épen a Béli ügyel kapcsolatban, hogy ő »a hatalmas nemzetnek« t. i. a töröknek és nem az erdélyi országgyűlésnek köszönheti fejedelemségét, olyan erkölcsi és szellemi defektusra vall, (lát-szik, hogy Bethlen János kancellár nem volt mellette!) amely mindenki előtt elárulhatta méltatlanságát a fejedelemségre. Erdélyben százával voltak jóval alkalmasabb emberek e fejedelemségre, mint ő. Maga Béli is azok közé tartozott, aki lehetett volna fejedelem, ha erkölcsi érzékével összefért volna, hogy a török kegyelméből fogadjon el fejedelemséget. Azután sem vágyott arra, de küzdött azért, hogy Erdély szomorú állapotán javítson. Ez a küzdelme hozta összeütközésbe a *mellék-fejedelmekkel*, miután bőrén tapasztalta ezeknek veszedelmségét. Ezért reverzálisa ellenére kiszabadulása után el kezdett »rezgelődni« megint nem a fejedelem, hanem a fölötte is uralkodó »három személy« ellen.

Munkatársat bőven talált az elkeseredett hazafiak között. Hívei között Mihálycz Mihály, Lázár István, Apor Lázár, Cserey György, Kálnoki Bálint és Farkas, Haller János, Daniel István, Gidófalvi Daniel, Belényesi Zsigmond neve maradt meg, de általánosságban említik, hogy megnyert több urat. Főképen a székelyek megnyerésén fáradozott, de mivel az uniót is megzavarták, híveket szerzett a másik két nemzet körében is, míg nem összehozott egy ligát. A szászok között Gotzmeister Kálman Kristóf volt a szervező.

Bélihez csatlakozott az egész Háromszék, Csik, Gyergyó és Kászon, Udvarhely kitérő választ adott: maradjanak csendességben! (Sz. O. VI. 360—380.)

Összeállították a székely nemzet sérelmeit és általánosságban az ország kívánságait. Az volt a kívánságuk, és arra kérték a fejedelmet, hogy orvosolja a sérelmeket és távolítsa el azokat a tanácsosokat, akik a *regiment kivették kezéből*.

A fejedelem Kornis Gáspárt, Mikes Kelemen, Macskássy Boldizsárt küldte a székelyekhez. Levelében biztosítja őket jóakaraláról; de kívánta, hogy sorolják fel, hogy uralkodása alatt miben sértette meg a székely szabadságot és mondják meg azt is, hogy kik vették ki a hatalmat kezéből. A Bélivel tartó székelyek uzoji gyűlése nem adott bővebb felvilágosítást, de ismét kérte, hogy a fejedelem a sérelmeket orvosolja.

Mindent elrontott azonban Béli konstantinápolyi követsége és portai követének, Paskó Kristófnak árulása, nem utolsósorban az, hogy Béli a magyar bujdosók megsegítését, a fran-

ciákkal való szövetekezést a német császár ellen, használta fel a portán, holott azt Erdély közvéleménye és a székelyek többsége is helyeselte.

A másik nagy hiba volt Béli késlekedése. Igen érdekesen jellemezte őt mindjárt akciója elején Bethlen Miklós, midőn azt írta, hogy nem kell félni tőle, mert habozó természete miatt *legfeljebb ijedtében csinál bajt*. Tényleg a kedvező pillanatot, midőn meglepetéssel sokat érhetett volna el, elmulasztotta, és attól kezdve a fejedlem és tanácsosai kényelmesen megtették minden óvintézkedést.

A harmadik hiba volt, hogy nem volt olyan népszerű, mint amilyennek képzelte magát. Ártatlan elfogása idején az egész Székelyföld, sőt a magyar nemesség is megmozdult mellette, de annyira nem szerették, hogy szabadon bocsátása után vérette egy belső háború kockázatát vállalják. Akik melléje állottak, azokat is jó részt kedvelt hívei, főképen Lázár István népszerűsége vonzotta.

A negyedik nagy baj volt a *pestis*. Bethlen Miklós levele szerint minden székely házban egy halott volt. »*Ita a székely nássá nem vált, mint az előtt volt, meg nem mozdul.*« (Teleki lev. VII. 599.)

Jóslata be is következett. Az egész mozgalom Háromszékre és Csíkra szorítkozott, de még ott sem volt kizárólagos, mert Nemes János népszerűsége, aki Béli ellen működött, sok embert elvont.

Párthivei számát Bethlen Miklós 4500-ra becsülte. A szám szaporítása és a más két nemzet megnyerése céljából Béli még lett egy kísérletet. Kívánságára Háromszék rendei felhívást intéztek a más két nemzethez. Értesítették őket, »*hogy a fejedlem székének erősítésére, a nyomorult haza elszenvédhetetlen alkalmatlanságainak pihenésére s a régi és igaz jó törvények helyreállítására*« másokkal együtt fegyvert fogtak; felhívják tehát őket, hogy csatlakozzanak. Ez a felhívás azonban eredmény nélkül maradt, pedig mindenki tudta, hogy Béli táborában van a porta megbízottja, Achmet aga is.

Apafi ezen alkalommal a szokottnál energikusabb volt. Elindította hadait a lázadók szétverésére, s a vezetők felmészárolására. A kis összeesküvő sereg még ütközetbe sem bocsátkozott: szétesztott, »*az orra vére sem ment senkinek is.*« A sereg nélkül maradt vezetők nem bíztak Apafi ígéreteiben, elmenekültek a portára. (Több adat E. O. E. XVI. k. Teleki lev. VII. és VIII. k. Sz. O. VI. k, Bethlen Miklós, Cserey Mihály. Quellen Brassó IV. 108. V. 116. Chron. Fuchsio-Lupino Oltardinum II. 183. M. H. H. XI. 120. Vajda: Daniel család 328.) Aki nem tudott elmenekülni idejében, elfoglák. Apafi Kapi Györgyöt és Lázár Istvánt halálukig bilincsből tartotta és bilincseikkel temettette el. Daniel Istvánnak megkegyelmezett, a Törökországba menekültek is ott pusztultak el a híres hét-

toronyban; csak Apor Lázárnak, Kápolnássy Pálnak és Szentgyörgyi Mihálynak sikerült visszatérni.

A vezetőkön kívül senkinek sem lett bántódása. 1679. jan. 3. Apafi általános amnesztiát adott, »habár olyan tűz gerjede kegyelmek köziben, melynek keserű gyümölcsét érezheti az egész haza. « Feltétel gyanánt kikötötte, hogy a főemberek, és nemesek személyenként, a lófők és darabontok közönségesen, grácia-levelet vegyenek ki emlékezés okából Mikos Kelemen ítélmestertől. (E. O. E. VI. 642.)

Az ártalmatlan rezgelődés a Székelyföldet egy szép történelmi emléktől fosztotta meg: Apafi leromboltatta Béli bodolai várát (Quellen Brassó IV. 346. Sz. O. VI. 386.) elkobozta birtokait, Marhát Radnóra hajtatta, ezek egy részével érdemes híveit jutalmazta, a többit konyhája számára bélyegeztette. Cserey Mihály ehhez a következő megjegyzést fűzi: Ezzel ronlék meg a székely nációnak annyi sok száz-esztendőök alatt annyiszor ezer ember vérivel kereselt szép szabadsága, mert soha annak előtte a székely akármj vétkiért is el nem vesztette jószágát, csak fejét. Megszentenciázták hamisan Béli Pált s másnak adták a jószágot. (Tört. Tár 1906. 491.)

A Béli felé összeesküvés után a székelyek újabb megterheléséről olvasunk: attól kezdve követelik tőlük, hogy a portai adót tegyék jó penzzé. Volt ugyanis rossz pénz is, az u. n. uzualis (= belföldi használatra szánt) sőt abból volt a legtöbb (annak is nagy része hamis!) amelynek megvolt a belföldi kényszer forgalma, de természetesen azt a porta nem fogadta el.

Erdélyben több pénzverő ház volt; (Kolozsvár, Brassó, Szeben, Beszterce E. O. E. XV. 255.) az uzualis pénzt Marosvásárhelyen verték és a Székelyföldön kizárólag ez volt forgalomban. Régen elfogadták a székelyektől a rossz pénzt is, mostantól ők is csak jó pénzben fizethették az adót. Ez azt jelentette, hogy a szászoktól, vagy görögöktől sok utánjárásal és nagy ráfizetéssel kellett jó pénzt szerezni. (E. O. E. XVI. 372. XVII. 95.) mígnem a görög kompániát kötelezték, hogy a székely adót jó penzzé tegye. (1687. E. O. E. XIX. 188.)

1680-ban »bajos és káros nyughatatlanság keletkezett Kézdivásárhely és a többi székely község között a Nemere havasának halálai miatt, de általában annyi ellentét merült fel a többi székben is, hogy a fejedelem azok felülvizsgálására és a jó rend helyreállítására bizottságot küldött ki. (E. O. E. XVI. 668.) Legnagyobb nehézséget az okozott, hogy Gyergyó egészen függetlenítette magát Csiktól annyira, hogy az adót nem akarta vele együtt fizetni, a derék székre sem jelentek meg a gyergyóiak. Csak szigorú intézkedéssel lehetett a régi szokások megtartására kényszeríteni őket. (E. O. E. XVII. 99.)

Míg Apafi alatt több tekintetben a Székelyföld súlyedését lehet megállapítani, egyes székelyek a fejedelmi udvarban és

közpályákon igen nagy számban szerepelnek. Ezek közül egyik Csarey János, aki a fejedelemsné fogarasi várának volt kapitánya. Arra a merész cselekedetre ragadtatta magát, hogy *Fogarasi a Székelyföldhöz szakítja*, azonban erre a nemzeti szempontból nagy jelentőségű cselekedetére ráfizetett, mert Apafi ellogatta. (Török-magyar Á., O. VI. 120.) Igen nagy szerepet tölt be Mikes Kelemen, mint Erdély ítélőmestere és utóda is, Sárosi János. Székely volt Daniel Mihály, aki azon határőr hadak főparancsnoka, melyek 18 helyen őrködtek a haza épségére (Daniel cs. 365.) Székely László, a Kálnokiak, Nemesek, Apor István Apafi alatt lettek híres, nagy emberek.

Nagy számban vettek részt a székelyek Apafi 1681. évi hadjárataiban. Nemes János vezetése alatt Somlyónál csatlakoztak a fejedelemshez. (Quellen Brassó VI. 270.) De már hire sincs a régi jó székely rendtartásnak. Bethlen Miklós azt írja, hogy mindegyre szöktek a táborból; a legtöbbet a tisztek bocsátottak haza pénzért. (E. O. E. XVII. 33.) Ugyanekkor a Székelyföld sok kárt szenvedett az átvonuló moldvai és havasalföldi hadaktól. (U. O. 257.)

Az 1683. évi nagy hadjáratra Apafi a székelyeket a nála szokott indulencia ellenére jól előkészíti. Előre mustrát rendelt el, melyet az erdélyi hadak főgenerálisa, Telesi Mihály tartott. A mustrán szokás szerint bárki előterjeszthette panaszát. Igyekeztek a jobbágyság színe alatt zászló alói menekülőket kinyomozni. Felolvasták Apafi rendeletét, hogy aki nemesi szabadsággal akar élni, jó lovat és fegyvert tartson, lovát a mustra után el ne adja, fél mérföldnyire se tálassza. Ezután nemsokára elrendelte a felülést, »egész székestől fejeként« minden hadba szolgáló rendek részére. Jelenjenek meg a zászlók alatt kész hadi készülettel jó köntösösen, fegyveresen paripáson, nem úgy mint tavaly s ennek előtte fakengyelesen s bocsorosan. Ugy legyenek készen, hogy második parancsára indulhassanak. (E. O. E. XVIII. 85. 95.) Ebben a hadjáratban Tihóköly arra törekedett, hogy a fejedelemmel kibéküljön. Azzal is kedveskedett neki, hogy Szatmár és Trencsén elfoglalása után az ott talált székely rabokat hozzá küldte. (U. o. XVIII. 106.) Ezen alkalommal tatár hadak vonultak át a Székelyföldre, melyeknek élelmezéséről a székely székek bőségösen gondoskodtak. 1200 juhot, 2050 kenyeret, és 100 vágómarhát szállítottak részükre. Mialatt a tatár áthaladt, természetesen az otthon maradt székely hadak készenlétben voltak Daczó János vezetése alatt. (U. o. III. 125.) Elég erős székely had volt legalább is rendelkezés szerint Désen és Pusztaszentgyörgyön Bethlen Gergely vezetése alatt is. Ezeknek száma változott. Volt idő, amikor csak az udvarhelyszékiek voltak ott, de más alkalommal 4 lovas zászlóalj és kevés gyalog udvarhelyszéki, 200—200 maros és háromszéki, 2 zászlóalj csiki lovas, 1 zászlóalj rosz csiki gyalog, 2 zászlóalj aranyosszéki székelyről számol

de Bethlen Gergely is azon panaszkodott, hogy állandóan szöknek tőle, mert ha a két hét letelik, tovább nem maradnak. (Sz. O. VI. 394. E. O. E. XVIII. 161.)

A székely nép egész történelmében nem olvasunk annyi panaszt arról, hogy a székelyek megszöknek a zászlók alól, mint Apafi gyöngye uralma alatt. Pedig ez akkor sem járt veszedelem nélkül, de megszöktek olyankor is, amikor ahhoz vakmerő bátorság kellett. Balló László vezetése alatt egy alkalommal a török táborba, Lengyelországba kellett élelét szállítani. Tudjuk azt, hogy az ilyen szállítás a legközelebb eső székelyeket terhelte a legnagyobb mértékben. El is jutottak a táborba szerencsésen, de az élelmiszerek átadása nem ment sinán: fűhöz-fához küldték Ballót. A székelyek elunták a dolgot. Sehogyszé se fért a fejükbe, hogy a török kérte az élelmet és még sem kell neki, de ott tartja őket hosszú időn keresztül. Egye fene — gondolták — a marhát és szekeret, — de ők nem maradnak töröknek! »Némely agyafjurt elméjű emberek — Csikból s másunnan« — írja Balló — »pártot ütének a török császár táborá között« és ott hagyták őt. »Ezek, uram, sem Istennel, sem házájokkal, sem az hatalmas nemzettel nem gonak.« Ugy kellett neki szaladgálni, egy részét össze tudta gyűjteni és nagy könyörgéssel visszatérésre bírni. Hogy a másik rész hogyan jutott ki a török táborból és hogy egyáltalán haza tudott-e jutni, arról nem szól a krónika. (Teieki levelezése VI. 319.)

A jó rendtartás megbomlása csak következménye az egész nemzet életében beállott változásnak. Erről az *Imago veritatis* (Az igazság képe) c. maró szatíra is megbízható bizonyosságot nyújt. (1674.) Ez a hosszú vers minden nemzetéről és a szereplőkről bántó igazságokat mond, a székelyeken csak sajnálni valót talál. (M. H. H. XXXVI. 434.)

Oh nyavalyás székely! bizony téged szánlak,
Mert fő s vicetisztek az háfadon szántnak...

Nehány jellemző sorát ragadom ki csupán.

Szabadságnak csak az palástját viseled
Sovány földeidet nagy panasszal éled,
Huzás.vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek, hogy rád ültek, bánattal szemléled.
Imár nagyobb részed jobbágyságra szorult

a termény és pénz adók miatt; de ezen kívül nyúzták, ajándékadásra, ingyen munkára kényszerítették a tisztek. Aki nem volt hajlandó erre, különböző ürügyek alatt bebörtönözték.

Mindaddig tartották az rabok házában
Mígien jobbágy láncot vetettek nyakában.
Hadakozó székely alig vagyon immár,

Mert jobbággal tölt meg minden székely határ,
 A listát ő közöttük igen-igen kajtár
 Kit miben elérhet, nem kell ott már tatár.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a nép elveszítette kedvét és a régi jó rendtartás és fegyelem a gyöngé fejedelem alatt meglazult. A székely katonák nem csak hűtlenül elhagyták a zászlót, de arra igyekeztek, hogy zászló alá se kerüljenek. Ezt többen úgy érték el, hogy elhagyták lakóhelyüket, sőt a Székelyföldet is, (E. O. E. XVIII. 372.) Volt egy csomó panasza is a székelyeknek, melyeket a hadjárat alatt előterjesztettek. Apafi ezeknek kivizsgálására Teleki Mihályt és Mikes Kelemet küldte azzal a megbízással, hogy állítsák vissza »a jó emlékezetű néhai idősbjök Rákóczy György fejedelem méltóságos diszpozíciója» szerinti állapotukat, illetőleg tegyenek javaslatot az országgyűlésnek. A bizottság olyan késedelmesen készítette el javaslatát, hogy két országgyűlés sem tudta a fontos ügyet tárgyalni. (E. O. E. XVIII. 216.) Talán soha le sem tárgyalták, mert Apafi kénytelen volt német segélycsapatokat befogadni, ami az összezsugorodott Erdélyt önállóságának utolsó maradványaitól is megfosztotta. Ez természetesen nem maradhatott hatás nélkül a székely nemzet viszonyaira sem.

A német segítő kar halálosan átölelte Erdélyt. Fondorlatosan, alapos tervszerűséggel előkészítik Erdély megszállását. Mindez simán ment, csak a székelyektől félték; ezért a szövetséges német hadtól mit sem tartó maros és aranyosszéki székely hadakat meglepetésszerűleg megtámadták éjjel, amikor más csapatoktól segítséget sem kaphattak és közülük sokat levágtak. Hogy a többi, erősebb székely csapatot meglontsák és hazatérésre bírják, betörték a Székelyföldre »az székelységnek cselédeire«. (M. H. H. II. XIX. 368.)

A segély hadból így lett megszálló had. Tisztjeinek igen bő volt a zsebe, katonáinak pedig telhetetlen a gyomra. Erdélynek egyszerre alkalma volt meggyőződni, hogy milyen drága az idegen segítség és hogy milyen nagy különbség van a legrosszabb török pasa és a legjobb császári generális között. Maguk az erdélyiek sem hitték volna, hogy annyi pénzt és élelmiszert ki lehet sajtolni belőlük! A székelyek ősi privilegiuma sem ért semmit; de különben sem adóról, — segélyről volt szó.

Nem is mondhatjuk, hogy nagyon gorombán kezdték. Az első évben csak megkétszerezték a székelyek adóját. Az 5000 frtból 10.000 lett és megtoldották még minden jobbágyra 50-50 pénzzel. Hogy ki tudják a németet az országból, Scherfenberg tábornoknak fizettek még a maguk részéről 6000 írtot. Akár az ablakon dobták volna ki: a pénz eltűnt, a német had pedig megmaradt. A következő évben még egy előkelőbb

úrhoz lett Erdélynek szerencséje: Károly lotharingiai herceg liszteletre méltó személyében. Nem csoda, ha a székelyek adója illően dobogó kebellet lázasan felemelkedett 100.000 frtra... és minthogy a szegény hadi paripák nem élhetnek pénzzel, 3000 köből zabot is elő kellett varázsolni, sőt az adót 8000 forint kölcsönnel is megpótolni.

A következő évben jött hóhér Caraffa. Természetesen ő sem elégedhetett meg kevesebbel, mint a herceg. Neki eszébe jutott, hogy búza is van a világon; tehát a székelyeknek módos, kasos, ernyős szekereken oda kelle szállítani 5000 köből búzát és 12.590 mázsa zabot is. És minthogy ennek emberül megfelelőek, a következő évben megjutalmazták 20.000 frt adópótlékkal, tehát 120.000 frtra emelkedett az adó, a búza is megfiadzott: lett belőle 12.000 köből, és mivel a német katona nem olyan igénytelen, mint a székely, hogy egy kis liszlen is ellengődjék, a kenyérhez ez alkalommal húst is kellett adni. Nem sokat, — csak 17 000 mázsát... a lovaknak 290 szekér szénát, — és mivel így is szükségét látták, hát még a pénzt is meg kellett pótolni 6000 frttal. Természetesen mindenben összegben nem foglaltatnak benne a székely városok és privilegizált helyek adói.

»Ha ilyen rettenetesen fizettek, legalább volt nyugodal-
muk!« — gondolja a nyájas olvasó. Ez bizony végzetes tévedés; az idegen katonaság nemcsak a székelyek ősi adómentességének vetelt véget, hanem annak a féltve őrizett szabadságnak is, hogy idegen katonákat a Székelyföldön elszállásolni nem lehet. Az elszállásolásnak az volt a címe, hogy a török-tatár hadak nagyon ácsingóznak egy kis betörésre; ha már Erdélyt a császár Ó felsége kegyes szárnyai alá vette és rettenetetlen hős hadait oda bocsátotta, nem eshetik meg az a szegény, hogy épen a szeretett székelyek földjét meglephessék és elpusztíthassák: a holt bizonyos védelmezésnek, de egy ország megszerzésének is csak egy módja van: a békvártélyozás!

Amint a világtörténelemben olvashatunk az erőszakoskodó, fékevesztett szoldateszka rémtetteiről, azt igyekeztek összeszűriteni és egyszerre garnirozva feltálatni Lipót császár békvártélyozott katonái, mert hát a kvártélyhoz porció is kell a szegény lónak és embernek egyaránt, — és pénz is kell a szegény katonának, mert ők az adóból keveset látnak; tehát külön adót vetnek ki saját rezsijükben és jól felfogott érdekben: pénzt, búzát, zabot, szénát, bort, vagy sört bőven... és hát ki tehet arról, hogy a székely menyecskék szemrevalók... azaz pardon! — nem csak szemre valók!... És a jámbor Apafi Mihály a keserves panaszokra elküldte Hentler Mihályt (egy régen elszékelyesedett szász eredetű család sarját) a generálishoz, hogy az ország megbántódását terjessze eléje. (E. O. E. XX. 6. 12. 16. 23. 305. 329. Sz. O. VI, 414.)

Azt hihetné az olvasó, hogy ilyen körülmények között legalább a katonáskodás terhétől mentesültek a székelyek, akiknek az volt az elvük, hogy adózni is, katonáskodni is nem lehel egyszerre. Ez is tévedés!

1686-ban, mikor Scherfenberg céljai világossá váltak, Apafi Kolozsvárra vont össze magyar és székely hadakat és Gyulafánál kicsiny székely had szállt szembe a Scherfenberg és Csáky vezetése alatt álló császári hadsereggel, a *labancokkal*. Még a szász krónikás is részvételt ír arról, hogy a nagy hadsereg hogyan seperte el a kicsinyt és hogy végezték ki szegény székelyeket. (Deutsche Fundgruben N. F. 361. E. O. E. XVIII. 59.)

Amikor Thököly 1686-ban egy próbát tett Erdélyben, csak a székely csapatok győzték le; így Illyefalvánál Bethlen Gergely vezetése alatt (Deutsche Fundgruben N. F. 360.) és Hunyadban is ugyanazon évben cum valida Siculorum manu: a székelyek hatalmas seregével diadalmaskodott fölötte. (M. H. H. XI. 47.)

Az igaz, hogy szép számmal voltak közöttük olyanok is, akik mindjárt az elején észrevették, hogy a német szerelmem nem fenéig tejfel, és nem engedték magukat Thököly és a török ellen felhasználni. Ezek a megátalkodott *törökök* és főképen a jámbor fejedelem szemében vöröspoztó *tökölyisták* összesugtak, sőt össze is esküdtek. Azonban nem sokra mentek, mert Apafinak természetfölötti érzéke volt féltett trónja védelmezésében. Nagyszerű kémrendszert fejlesztett ki; állandóan cirkáltatott, sőt Brassóba (valószínűleg a többi szász városba is) elküldte szaglászóit és sorra kikérdezteté a szász polgárokat is, hogy mi gyanusát hallottak a magyarokról és székelyekről. (Quellen Brassó VI. 210.)

Igy megtudott annyit, hogy Pekri Lőrinc és Daczó János Csík szék kapitánya állottak összeköttetésben Tökölyvel és szerveztek összeesküvést az ő érdekében. Természetesen mindkettőt megnótázzák. (E. O. E. XVIII. 549. XX. 416. M. H. H. XI. 123.) és az országgyűlés kimondja súlyos ítéletét: Habár a hadi felülésben vakmerősködők ellen hozott előbbi határozatok nem vonatkoztak a székelyekre, minthogy azonban világos rebellio és hallatlan tumultus történt, akik azt indílozták, ha székelységi emberek voltak is méltán bűnhődjenek. (E. O. E. XVIII. 548.) Még beszélni sem volt szabad büntetlen. Biró Bálint pl. Udvarhelyen gyalázó szavakkal illette az emittet Bethlen Gergelyt, aki e miatt szokatlan módon az országgyűlés előtt emelt panaszt. Az országgyűlés »az egész székely náción gyalázatjára egy nehény izben tett mocskos nyelveskedése miatt« arra ítélte, hogy most mentést az ország előtt fején szalma süveggel és ugyanúgy a szék előtt is kérjen tőle bocsánatot, vonja vissza mocskolódásait, és az után ez az előkelő székely pellengér alatt levonatván megveressék. (E. O. E. XIX. 114.)

Egy székely főembernek — bármilyen mocskosak és alaptalanok voltak szavai — ilyen hallatlan büntetése mutatja, hogy hová súlyodt a székelység; és ebben nagy része van Apafinak. Gyöngye, hiú emberek nehezen bocsátaniak meg és még nehezebben felednek; Apafi soha sem feledte el, hogy a székelyek nem omoltak azonnal lábajhoz, mikor a török sok keresgélés után fejedelemmé varázsoltta, ami természetesen a kis zsarnokokat felbátorította a székely nép nyúzására. De mégis azok a székelyek csalódtak legtöbbször, akik II. Rákóczy György és Kemény János hűségében a német orientáció miatt feláldozták vérüket, vagyonukat s végeredményben az egész Székelyföld épségét és annyi tízezer testvérük szabadságát!

Két év alatt a németet annyira megismerte a szász is, hogy visszasírta a török időket. Brassó pl. kereken megtagadta 1688-ban a német őrség befogadását. Veteráni kénytelen volt formálisan megostromolni a brassói várat, Apafi pedig székely segédcapatokat küldött melléje. Micsoda örült felfordulás! A szász fegyverrel védekezik a német testvér ellen, — akit kénytelen-ségből székelyek segítenek. Veteráni szabad rablás kihi: delésével lelkesítette katonáit. Nehány ágyúlovás után a szászok feladták a várat és következett a szabadrablás. Egy szász krónikás azt jegyezte fel, hogy a székelyek többet vaboltak, mint a németek. Ez nem valószínű; de nem csoda, ha a szász sógor a boldogult unió tükrében többnek látta a kevesebbet; mert a kevés is megbocsáthatatlan volt. (Quellen Brassó IV. 346. VI. 74. E. O. E., XIX. 51.)

Ez után az új német generalis (mert minden évben új generalisnak nyújtottak bő kereseti lehetőséget) a szállongó tatár támadás hírére készütségbe állította a székelységeit; kiállított 2000 lovast, megerősítette a szorosokat, rendbehozatta a várakat és őrtornyokat. (E. O. E. XX. 34, 41. Sz. O. IV. 326.) Töröcsvárát is — amely régi idők óta Brassó felügyelete alatt állott, székely és német őrség szállotta meg; azonban a német parancsnok az ott talált pusok csöveiből és más alkatrészeiből kocsit csináltatott, dacára annak, hogy azok Brassó tulajdonát képezték és a fontos végvárban más célt szolgáltak volna. (Quellen Brassó V. 437.) A németek csupa kíváncsiságból a székely csapatokkal Moldvába is átrándultak. Fronius szász emlékiró igen érdekes, hangulatos munkájában a következő leírását adja a visszatérő székelyeknek: »A legtöbbnek paraszti ruházata van: zeke és bocskor. Meztelen kardok és igen kevés puská. Négy felnyergelt ló húzta egy-egy szomorúan nyikorgó szekert, amelyen kopják és más holmik voltak foltos lepedőkkel letakarva. Sarkantyút kevesen viseltek, néhányon női primes bunda volt és az oldalukon lisztes tarisznya lógott, amelyet a liszttel együtt eladásra kínáltak a mi váralji népeinknek.« (Quellen Brassó VI. 446.)

Ez az utolsó adat a székelyekről a nemzeti fejedelemség korában! Szomorú kép, szomorú sors! Hozzájárult az ellenség is, de a legnagyobb mértékben a testvérek aljas önzése, mely mohón fosztogatta azt is, amit az ellenség meghagyott. Ugyanakkor az *Innago veritatis* a magyar nemeseknél a fényűzést és gögöt ostorozza legélesebben. Ott mindenki több akart lenni, mint ami: »Mint király, a főrend úgy fényeskedik, a nemes úgy tollászkodik, mint a főrend, a paraszt is rendinél feljebb emelkedik«. A szászok is megőrizték szép városaikat és gazdagságukat. *Pávaskodó büszke magyar és zsugori, önző gazdag szász a dicső múltú erdélyi fejedelemség bucsúzása pillanatában megvetőleg néztek le Erdély eltört kardjára, a kiszarolt, rongyos székely népre.*

Az osztrák ház uralma alatt.

Mikor a fényes porta értesült Apafi haláláról, Erdélyt a bujdosó Thököly Imrének ajándékozta és 40.000 embert adott neki fejedelemsége elfoglalására. Seregében voltak törökök, tatárok, franciák, német labancok, magyar kurucok. és 80 székely Dósa András vezetése alatt, akik eskül tettek arra, hogy Teleki Mihályt, aki a németek kezére játszotta Erdélyt, megölik. (Innen származik a szállóige: Dósa hitemre mondom!)

Jól felszerelt, gyönyörű hadsereg volt! Egy szász krónikás leírja labancai felszerelését: Vörös attila, sárga nadrág, Teleki boeskor, tollas süveg, ezüst forgóval. Jobb kezükben görbe magyar kard, baljukban egyenes pallos, hátukon puska. (Quellen Brassó VI. 597.)

Ez a sereg már Oláhországban volt, mikor az erdélyi katonai parancsnokság értesült lerveiről. A szorosokat megerősítették és őrizésükre székelyeket rendeltek: Fogaras felé Bethlen Gergely vezetése alatt 3 zászlóalj udvarhelyi lovast Valkányhoz 6 zászlóalj udvarhelyit és 9 zászlóalj maros- és esíki székelyeket. Teleki Mihály, az ország főkapitánya általános felkelést hirdetett; táborba szállt Heisler vezetése alatt a német katonaság is. Mivel a kémjelentések szerint Thököly a bodzai szorison akart betörni, Heisler előre védő állást foglalt ott és oda rendelte a székelyeket, majd a nemesi hadakat is; azonban Thököly a töresvári szorison tört be. Előre küldte 400 labancát. Az erősségekben 100 erdélyi katona volt: dragonyosok, muskatélyosok és székelyek. Épen a boidogok álmát aludták a betörés pillanatában. A németeket mind megölték, a székelyeket fogságba ejtették. Így Thököly hadserege — a töresvári őrsegből hirmondó sem maradván, — észrevétlenül bevonult a töresvári szorison és járhatlan uta-

kon és meglepte Heisler seregét. A tatárok egy erdőből előretérve olyan gyorsan támadtak, hogy a némeleknek alig maradt idejük puskájuk elsütésére. A székelyek jöttek legelőbb zavarba; megfutamodtak és magukra hagyták a némeleket. Thököly döntő diadalt aratott. Egy csapásra övé lett Erdély; a keresztényszigeti országgyűlés megválasztotta fejedelemnek. Az országgyűlés a székelyeket felmentette mindenféle ingyen közmunka alól és elismerte adómentességüket is bár egyelőre elég súlyos hadisegélyre, kapunként ő ökörszázáására kényszerítette. (E. O. E. XX. 62. 403. 414. Sz. O. VI. 416. Quellen Brassó IV. 111—113. 347. VI 227. 348. 599.)

A székelyek körében a zernyesti ütközet után nagy ijedelem támadt, mert attól féltek, hogy a törökök és tatárok elhurcolják őket, az erdőkhöz menekültek; de midőn látták, hogy senkinek sem esik bántódása, általában nagy lelkesedéssel csatlakoztak az új fejedelemhez. Csak a csikiak húzódoztak a somlyói barátok hatására, Thököly azonban 1000 tatárt küldött Csíkba, akik kiraboltak és felgyújtottak néhány falut, (Kozmás, Tusnád, Szeretszeg, Lázárfalva, Verebes) mire a barátok is azt tanácsolták, hogy hódoljanak meg. (Quellen Brassó IV. 113. VI. 601.)

Tudjuk azt, hogy Erdélyt csakhamar visszafoglalta Badeni Lajos gróf a török segílycsapatok távozása miatt. Thököly előbb Udvarhelyre, majd Csíkba vonult vissza. Kozmásan 5 napig tartózkodott, de belátván, hogy minden próbálkozása hiábavaló, kivonult Erdélyből. Vele együtt több székely főember és lófő is elhagyta hazáját abban a reményben, hogy nemsokára diadalmasan térnek vissza. Ilyenek voltak Daczó János, Ugron Ferenc, Minálcz János, Bodoni Balázs, Tóth Mihály, Gyárfás Tamás, Kánoki Farkas, Incédi Imre, Mikó Gábor és István, Biró István, Makfalvi János, Zabolai György és János, Orbán Pál, Maksay Balázs, 2 Nemes és Fosztó Zsigmond stb. Ez mutatja a székely nép hangulatát. Érdekes, hogy 1709-ben, mikor II. Rákóczy Ferenc segílyt kért a portától, egyik pasa azt mondta követének: »Nám, az székelyek elállottanak volt Thökölytől Erdélyben«. Erre a követ megmagyarázta a pasának, hogy az volt a baj, hogy a török sereg az oláh vajda tanácsára hallgatva megtagadta Thököly kérését és elhagyta őt. Thököly is kénytelen volt kivonulni és a székelység nem lévén elég erős ereje az ellenállásra, kénytelen volt a németnek fejet hajtani; de akkor is sokan kijövének a fejedelemmel és nagyobbára Törökországban halának meg bujdosásban. (M. H. II. XXII. 220.)

Thököly kivonulása után Bádeni Lajos vizsgálatot rendelt el a hűtlen székelyek és szászok ellen és közülük többet megbüntetett. A Székelyföldet de Pace generalis 8 ezreddel szállta meg és a szegény embereket élelmiszereiktől és ruháiktól is megfosztotta. Bizottságot küldtek ki minden székely székbe a Thökölyvel elmenekültek javainak összeírására. Ud-

varhelyen Orbán Ferenc és Ugron András, Háromszéken Székely András és Szentléleki Péter deák, Marosszéken Galambfalvi György és Nagy Ferenc, Aranyosszéken Csegezy Ferenc voltak a bizottság tagjai. Egy másik bizottságnak az volt a feladata, hogy mindenkit a király hűségére eskessen. (E. O. E. XX. 443. 447.) Ez a bizottság pontos jegyzőkönyvei vett fel, melyben még a parasztok nevét is beírták, mindenkinek alá kellett írni és aláírását pecsétjével is megerősíteni. (Quellen Brassó VI. 609. 612. Deutsche Fundgruben II. 265.)

Bármennyire megtömték a Székelyföldet német katonával, nov. 24-én Mikes Pál visszatért azon szin alatt, hogy a székelyeket ráveszi, hogy menjenek ki Thököly után Moldvába, de a valóságban azért, hogy bosszút álljon azokon, akik Thököly híveinek családjain méltánytalanságot követtek el. A kicsiny, vakmerő csapat nagy kegyetlenséget követelt el Zágonban. Jankó Boldizsárt felakasztották saját házának ajtajára; Jankó Tamást és Vajna Orbánt darabokra vágták, Pákéi Deák Tamást egy almafára akasztották és sok zsákmánnyal tértek vissza; magukkal vitték a Jankó család minden értékes holmiját. Maga Thököly sem helyeselte ezt és nem is fogadta Mikes visszatérése után. Lipót a moldvai vajdát felszólította Mikes kiadására. Egy éjjel meglepték, elfogták és a vöröstoronyi német őrségnek átadták. A fogarasi várbá zárták olyan titokban, hogy senki sem tudott róla. Egyik verzió szerint embertelen kegyetlenséggel végezték ki: tüzes vassal kiégették szemeit, minden nap levágták egy kéz- és egy lábujját és tüzes vassal sütötték testét, míg nem meghala. Másik verzió szerint 1712-ben halt meg. (M. H. H. XI. 255, 258, Cserey Mihály 210. Sz. O. VI. 428.) Hogy ezzel ne legyen vége a históriának, a szultán is bosszút állt Brankován vajdán Mikes kiadása miatt.

A diploma Leopoldinum első tizede.

Thököly beütése és annak nagy sikere arra készítette Lipót császárt, hogy az addig folyt tárgyalások alapján ünnepélyes oklevélben állapítsa meg Erdély és az uralkodóház viszonyát. Ezt az oklevelet nevezik diploma Leopoldinumnak, mely Erdély történetének új korszakát nyitotta meg.

A diplomát még abban a tudatban adták ki, hogy II. Apafi Mihály nagykorúságát elérve Erdély fejedelme lesz és csak helyettesítése gyanánt ideiglenesen szervezték a kormány-széket, (gubernium) de abból állandó intézmény lett. Lényegében Erdély alkotmányában, mely a három nemzet és négy bevett hittelekezeti unióján alapult, nem történt változás. Mindössze az erőviszonyokban történt eltolódás: több kedvezményben részesült a szász nemzet és a r. kat. egyház. A székelyek jogi helyzete változatlanul maradt. Siculi genus hominum belicosissimum, a székelyek az emberiség legharciasabb nem-

zete teljes adómentességét elismerte azon birtokokra nézve, melyeket hadszolgálati kötelezettség terhével bírnak. (14. p.) Ez a pont tehát orvosolta a székely nép legnagyobb sérelmét, azonban ez az új korszakban is csak elmélet maradt.

Az igaz, hogy jog szerint a székely nemzet adómentességét elismerik és a szintén csak elméletben és béke idejére megállapított 50.000 r. frt erdélyi adó (quantum diplomaticum) felosztásánál a székelyeket be sem vonták, hanem a magyar és szász nemzet úgy állapodott meg a szászok érdekében kifejtett felsőbb nyomásra, hogy a magyar vármegyék 1000, a szászok 1500 kapuszám után adóznak; de az óhajtott béke olyan értelemben, hogy Erdély csak a quantum diplomaticumot fizesse, soha sem állott be. A török nehezen nyugodott bele a magyar hódoltsági terület elvesztésébe és Thököly is többször tett kísérletet arra, hogy Erdélybe törjön. Az állandó hadi készenlét Erdélytől nagy áldozatot kívánt és a székelyek az országos adó nagyságához képest »jóakarattal«... »figyelembé véve az más két náció terheltetését, mind pedig magok atyafiúi köteles szereteteket... a nagy teherviselésből nem akarván magokat kivonni«... — így szólnak a különböző évek indoklásai, — az országos teher egy részét magukra vállalták. A teher viselés aránya azonban jóval kedvezőbb, mint a fejedelmek korszakában, mert átlag az országos adónak egynyolcad—egyhized részét viselik kifejezetten önként, elismert ősi jogaik sérelme nélkül (salvis privilegiis!). A végén azonban megsokalták, de későn. Uzus lett belőle és többé attól meg nem szabadulhattak, ha csak rendkívüli viszonyok vagy sorscsapások az adó lényeges mérséklését vagy elengedését indokolták nem tették. Végre kénytelenek voltak magához Lipót császárhoz foyalmodni, hivatkozva hűséges szolgálataikra és szenteséges diplomájára, de az eredmény megint csak adómentességük elvi elismerése lett, amely azonban csak a háború megszűnése után érvényesülhet. (Gál László: Erdélyi diaeták III. 24.)

A másik nagy változás a székék kormányzatában állott be. Régi gyakorlat szerint a fejedelem a székkapitányt a szék meghallgatása nélkül tetszése szerint nevezte ki, viszont a székék szabadon választották a kiválybírót és annak megerősítését be sem várva be is iktatták. Lipót megtartotta egy ideig ezt a szokást, de egyszerre abba hagyta a kapitányok kinevezését, amivel azt akarta jelezni, hogy a székelyek hadierejét nem akarja igénybe venni. 1701-ben a székelyek hasztalan folyamodtak a kapitányi méltóság fenntartásáért (Hilibi Gál i. m. III. 17.), csak utóda állította vissza azt.

A harmadik nagy változás a katonai beszállásolás bevezetése volt, pedig régi joguk szerint a királyi sereg csak átvonulólág fordulhatott meg a Székelyföldön. Az erdélyi fejedelemiség megszűnése óta az állandó ellenséges betörés veszé-

lyé miatt a székely székekben katonákat szállásoltak el, amit még az adónál is nehezebben tűrtek. Egyik brassói krónikas feljegyezte, hogy megvesztegették a német tiszteket, hogy csapatajkat a Barcaságban szállásolják el. Nem is lenne csoda: az elszállásolás nemcsak kényelmetlenséget, hanem nagy terhet is jelentett, mert a katonák ellátásáról és a lovak takarmányáról a lakosságnak kellett gondoskodni. A közkatonát egy hónapra 2 véka búza és bizonyos mennyiségű hus illette meg, a ló porciója 2 és fél köböl zab és egy szekér széna volt. Ezt ugyan beszámították a nemzet adójába, de a derék vitézeknek ezen felül is mindig volt valami követelésük és ha azt azonnal nem teljesítették, verték és fogságba vetették a jobbágyokat; néha még a nemesi szabadságot is megsértelték. A székelység kimozdítottan mentes volt a gratuitus labor, az ingyen közmunka alól, mégis csapatostól hajtották az embereket munkára még a szász városokban is, nem a munka miatt — írja egy szász krónikás — hanem azért, hogy munkaváltság címen pénzt csikarhssaanak ki. (Quellen Brassó VI. 444.) A panaszokra hiába jöttek a szigorú intézkedések; a tisztek nem tudták, vagy talán nem is akarták megfékezni a katonákat. Állandóan működnek e miatt a kárbecslő bizottságok és közelharcokat folytatnak a székek a hadi kommissáriusokkal a károk megtérítéséért, vagy a hadiadóba beszámításáért. (E. O. E. XXXV. 215, XXI. 266.) Nem csoda tehát, ha a székek mindent elkövetnek, hogy a beszállásolás terhetől szabaduljanak. Egy ilyen akciója azonban Csík székeknek nagyon rosszul sikerült.

Apor István, akinek kiváló tehetsége már Apafi Mihály alatt is kitűnt és különösen gazdasági érzékével a gubernium korában a császári tisztek előtt is nagy tekintélyt vívott ki, a csiki követek kérésére rávette Veterani tábornokot, hogy az ott elszállásolt négy századot vezényelje máshová. Ezeknek azonban feladata volt a szorosok őrzése is. Veterani a kérést csak azzal a feltétellel teljesíthette, ha a szék a határ megőrzéséért felelősséget vállal. A szék egyik követe éppen a vicekapitány, Sándor János volt, aki személyében is vállalta a felelősséget, midőn Apor István figyelmeztette, hogy jól vigyázzanak; valami rossz dolog ne következzen, »mert bizony felakadtok érte«.

»Bizza rám Nagyságod« — mondá Sándor János — »ha kár esik Csíkban a tatárok miatt, az én fejem essék el érte, mert szüntelen nagyon postánk oda bé«. (t. i. Moldvában!)

Arra nem gondolt a jó ember, hogy a vajdának is van postája és mint török alattvalója, a törököt és tatárt igaz, a székelyeket pedig hamis hírekkel éltette. Mikor tehát a vajda értesült arról, hogy a császári hadak elvonultak Csíkból, ezt az értesülést tovább adta... és a tatárok felkészültek.

1694. elején a szokottnál is keményebb tél volt; a földet vastag hótakaró borította. Olyan idő volt, amikor a jó kutyát sem verik ki. Ilyen időben török-tatár veszedelemtől nem lehet tartani, mert azok nem szerették a hideget, már Szent Demeter nap után beszüntették a folyamatban lévő hadműveleteket is. Sándor János az Apafi alatt újra lábrakapott visszaélések szerint a határőrzésre rendelt katonákat »hópénzért« hazabocsátotta, miután kémeitől és a moldvai vajdától is úgy értesült, hogy nincs semmi veszedelem. Csak a passzusnál ka gyott őt lehet nyomorult fegyvertelen embert. Erről pedig pontos értesülést szereztek a Szereth és Pruth mellett teleiő tatárok

Elindult tehát egy 350 főnyi csapatuk próbára. Mint tapasztalt emberek, egy csapat ökröt hajtottak maguk előtt, két okból: hogy a határőrök előcsapatukat kereskedőknek véljék és hogy az ökrök a nagy havat előttük letapossák. Sándor Jánosnak egy oláh juhásza mégis észrevette, hogy nincs rendén a dolog, és a havasról lejövén értesítette urát, hogy tatárok közelednek, de nem hitt neki; haragosan visszakergette. Bocskor Mihály is rossz híreket kapott moldvai ismerőseitől, de neki sem hilt; még azzal vádolta, hogy tisztséget vadász és azért akarja magát fontossá tenni. Így a tatárok meglepték Csíkot. Február 14.-én éjjel már Szentmihály község lángja hirdette, hogy soha sem szabad az ellenségnek hinni. Hiheletlen gyorsasággal árasztották el Szépvíz, Szentmiklós, Delne, Borsova, Rákos, Vacsárcsi, és Göröcsfalva községeket, raboltak, gyújtogattak, és a lakosságot magukkal hajtották. A meglepett emberek nem tudtak védekezni. Csak egy szentmihályi leány emléke maradt meg, aki fejszével vágta le az apját kötöző két tatárt, de több tatár jövén, őt is darabokra vagdalták és az apját mégis elhurcolták. Ez után, mint akik jól végezték dolgukat, kivonultak,

Sándor János szerencsésen el tudott menekülni és gyorsan intézkedett, hogy a csíki had felüljön; de már üthették a tatárok nyomát! Erre elkövette a második nagy hibát: nem győződött meg arról, hogy a tatárok végleg visszavonultak-e, széleszlatta a felültetett hadat, pedig a tatárok főcsapata csak ez után következett.

Midőn épen a tatárok áldozatait temették, az első betörés harmadik napján, fényes nappal 12-13.000 tatár tört be és szélteben fogván az egész Csíkot, egész estig a falukat égették és az embereket ölték és rabolták. Maga Sándor János is családjával együtt jól megérdemelt fogságba jutott.

Forrásaink nem egyeznek meg pontosan az elhurcolt rabok számát illetőleg. 4000—7000 között változnak a hírek, sőt Benkő József 12.000-re becsüli. (Cseréy historiája 233. Sz. O. VI. 444. Chronicon Fuchsio Lup. Olt. II. 258. Quellen Brassó IV. 115. VI. 314. Tört. Tár 1906. 540. M, H. H. XI. 130. XXXV. 181.)

A tatár támadás hírére Brassóba Csete Zsigmond jezsuita atya vitte meg, de a német parancsnok nem hitt neki, sőt vádolta, hogy meg akarja zavarni a népet; de később a menekülők tömege bizonyosságot szolgáltatott. Azonnal útnak indította a lovasságot, de nem volt szükség rá: a tatárok visszavonultak. A brassói Seewald Márton évkönyve szerint a tatárok azért vonultak vissza olyan hirtelen, mert Kálnoki Ádám szerzetes(?) a somlyói iskolás gyermekeket sorba állította, dobolva, zászlókkal ellenük vonult. A tatárok azt hitték, hogy a császári sereg érkezett meg. (Quellen Brassó VI. 322.) Ezt más, későbbi forrásaink is említik jobban kiszínezve. (V. ó. 172. l.) Ebben nem is lehet kételkedni; hasonló betörés levét csak az ellentél készületlenségére lehet alapozni és csak ad-dig tarthat, míg ellenállásra nem talál.

Veteráni tábornok még későbbben értesült a tatárok betöréséről, azonnal felülte a német ezredeket és Apor István-nal maga is Csíkba indult; de miután megbízható értesüléseket vett a veszély elmúltáról, a hadakat visszarendelte és csak 500 lovas küldött Csíkba kvártélyra és vigyázásra!

Sándor János lelkiismeretlensége nem csak egy szék siralmas pusztulását okozta, hanem a székely szabadság maradványait is romba döntötte. A székelyeknek — mint híres katoná népnek — eddig becsülete volt az Erdélyt megszálló katonaság előtt. Itt ott együtt harcoltak velük, bajtársnak tekintették őket; a tatárbetörés után azonban szétfoszlott a legenda, lebecsülték határőrző tudományukat is. Ez maga után vonta a fokozottabb bekvártélyozást, ürügyet adott hadi kötelezettségük negligálására és az adóprés megszorítására.

Ez után tehát »bőv és sziveket szánakozásra indító szók-kal« szaporodnak a panaszok az adó, kvártély, fuvar, köz-munka, véghelyek és várak építésének költsége, húzás.vonás és más kihágások miatt. Pontokba lehetne foglalni, hogy hogyan szaporodnak a sérelmek országgyűlésről országgyű-lésre. 1695-ben még csak 5 pontba lehet összefoglalni a sé-reimeket, azokból is egyik a harmincadosok zsarolása miatt hangzott el, 1698-ban már 15 pont, — és ezek között több olyan szolgáltatásról és teherről értesülünk, amelyek ugyan legközelebről a székelyeket érdeklik, de mivel az egész ország biztonságát és jólétét érintenék, országos tehernek kellett volna minősíteni. (Olv. különösen M. H. H. XXXV, és E. O. E. XXI. 229. 316. 365—372.) A sérelmekkel szaporodott az adó ösz-szege is, mely az 1699 évben már 90.000 frtra emelkedett. (E. O. E. XXI. 410.) A türehetetlen porciózás miatt *egész fal-vak lakossága »elfutott«*, de ez a katonaságot nem hozta zavarba: behajtotta azon a falun, amely helyén maradt. (Corpus Statu-terum I. 66.) Ismételten a királyhoz fordultak, hogy őrizze-meg őket diplomájában is elismert jogaikban, de csak szép-

szavakat kaptak. (Jakab E. Udvarhely 137. Kilényi Székely: 110.) A valóság az lett, hogy az ingyen só élvezetéből is kizárták őket, sőt a só árát felemelték és némely nyughatatlan elméjű emberek meg akarták szüntetni »nemes nációnkról reánk maradt szép szabadságunkat is.« (Sz. O. IV. 347.)

Nem lehet tehát csodálkozni, ha a székely nép visszavárta Thököly fejedelmet, bár a vele elbujdosott és visszazállingózó székely atyafiak nem sok reménységet hoztak. Nem is ő, hanem mostoha fia,

II. Rákóczy Ferenc

zászlóbotantásának híre töltötte el a szabadság édes reményével szíveiket. Egy erdélyi röpirat szerint »nincsen oly erdélyi ember, aki hallható szóval és teljes szívvel egyaránt ne gyűlölné az ausztriai igazgatást«, (Thaly: Tört. Kalászok 202.) ezért II. Rákóczy Ferenc hadakozásának sikerét hallván »az erdélyiek is szívet vevének és igyekeztek azon, hogy ezen alkalmatlansággal a rabságból magokat kiszabadíthassák... »Mint-hogy pedig ez a nyughatatlankodó sokaság székely közkatonák és nemesek rendjéből állott, de a főtbrendűekből még semmi szövölközölte nem valának, azért nagy kivánságok volt arra, hogy általában mindenkit, de különösen a főrendűeket magokhoz csatolják«. (Vargyasi Daniel cs. 349. l.)

Cserey Mihály elbeszélése szerint a kurucmozgalom legelső pártolói a Székelyföldön, Csíkban a barátok, Sándor János és Tamás deák, Háromszéken Székely Zsigmond, aki Thökölyvel sokat bujdosó, Nemes Tamás és Henter Mihály valának. Egy brassói krónikás Kereskényi László nevű kurucot említi, aki Háromszékre ment, a székelyeket megnyerte és kapitányuk is lett. (Quellen Brassó IV. 302.) Minthogy az volt a terv, hogy Rákóczy északról, Thököly pedig török segítséggel Moldva felől tör be, a vele bujdosó székelvek és magyarok csapata is hamar megjelent. A harc kezdetben rendetlenül folyt és löbb pusztítást okozott, mint amennyi sikert ért el. Végre Rákóczy az erdélyiek panaszára és kérelmére Orosz Pált és Bóné Andrást küldte Erdélybe, hogy seregük legyen kristályosodási pontja az elégedetleneknek.

Erdély a császáriak szempontjából jobb állapotban volt, mint Magyarország. Főparancsnoka, Rabutin de Bussy Lajos tábornagy 10.000 főnyi sereggel rendelkezett a három nemzet haderején felül; a rosszul felszerelt, fegyelmezetlen kuruc had mégis sikereket ért el; egymás után megverte azokat a főurakat, akiket Rabutin német kísérettel a székely székekbe és magyar vármegyékbe küldött: Pekry Lőrincet, gróf Mikos Mihályt és Sándor Jánost. Ezen kívül megnyertek egy jelentős csatát Bonchidánál (1703 nov. 10. ahol a kurucokkal szembe ál-

lított Rabutin a mozgósított székely hadakat is. A székelyek természetesen nem harcoltak szívesen a kurucok ellen, utni rágyon elő egítelte a kurucok diadalát. Itt fogságba esett — valószínűleg céltudatosan — a sereg vezére, Toroczky István is. Ezen győzelem után az egész Csík és Háromszék Rákóczyhoz csatlakozott. Maros- és Udvarhelyszéket Guthy István kuruc kapitány győzelmes hada bírta csatlakozásra. Még korábban csatlakoztak a kurucokhoz Torda megyével együtt az aranyosi székelyek. Emiatt Rabutin 1703. dec. 24.-én feldulatta az egész széket: négy községet (Szent Mihályfalva, Bágyon, Kecsed, Kövend) templomaival együtt elhamvasztottak. (M. H. II. XXXV. 373.)

Az 1704. év elején a háromszéki kurucok betörték a Barcaságba és a Székelyföldre foglalták Rozsnyó, Vidombák és Keresztényfalva községeket. (Quellen Brassó IV. 118.) Guthy pedig elfoglalta az udvarhelyi várat és a fehéregyházi várkastélyt is. Ezeknek német őrsége is Rákóczy hűségére esküdött (M. H. H. XXXV. 376.) Február 4.-én a háromszéki, udvarhelyi és csíki székelyek két hétig pusztították a Barcaságot és leölték a csíki és berecki német helyőrséget. (Quellen Brassó VI. 249.)

Rabutin azonban erélyes intézkedéseket tett a székelyek megfélemezésére. Graven alezredest Háromszékbe küldte, aki a szervezetlen kurucokat Feketehalomnál megverve, Háromszéken 30 falut gyújtott fel. Ezen alkalommal fogságba estek Székely Mihály, Bóér István és Imels József vicekirálybírók. (Quellen Brassó IV. 304. VI. 245—247. M. H. H. XI, 139.) Másik seregét Udvarhely ellen küldte báró de Tige ezredes vezérése alatt hatszáz lovassal és néhány ágyúval. Ő Holdvilágná: ütközött össze a Guthy vezérése alatt álló csíki és udvarhelyszéki hadakkal. Bár az utóbbiak nagyobb számmal voltak, de a rossz vezetés, főleg ágyúk hiánya miatt vereséget szenvedtek. A székelyekből 3000 ember esett el és 1000-t elfogtak. A győztes labanc sereg Udvarhely várának visszafoglalására indult, de a székelyek visszaverték a muskétásokat. De Tige Segesvár felé visszavonult. A székelyek erre Segesvárt kezdték ostromolni: bár nem tudták elfoglalni, de a várost felgyújtották. (M. H. H. XXXV. 377.) A háromszékiek a Graven pusztítására azzal feleltek, hogy felgyújtották a Barcaságban Prásmárt annyira, hogy csak két ház maradt meg, végig pusztították az egész Barcaságot, sőt Brassó külvárosát, Boionyát is felégették. (Quellen Brassó VI. 247.)

A rendezellen hadakozás pusztításainak Rákóczy véget akart vetni, az elfogott és hozzá kikísért. erdélyi főurakat: Toroczky Istvánt, mint Erdély parancsnokát, gróf Mikes Mihályt, mint a székelyek generálisát, gróf Pekri Lőrincet és Csáky Lászlót újabb hadsereggel küldte be és Gyulafehér-

vára országgyűlést hirdetett. Hogy az ellenség a gyűlést meg ne zavarhassa, nagyobb magyar és székely csapatokat vontak össze.

Az országgyűlés legelőbb az ítélőmesteri állást töltette be, akinek nemcsak az igazságszolgáltatásban, hanem a törvényhozásban is irányító szerepe volt. Itélőmesterré választották *nagyborosnyai Bartha Andrást*, kinek elődei is (Mikes, Sárosi) székelyek voltak.

Ez az országgyűlés Rákóczyt egyhangúlag Erdély fejedelmévé választotta. Különösen nagy volt a székelyek lelkesedése, akik a választás után is nagy számban mentek Gyulafehérvárra, hogy legalább Rákóczy megbízottját, Radvánszky Jánost láthassák.

A választás tudtulására és a fejedelem behívására gróf Lázár Ferenc vezetése alatt bizottságot küldött ki az országgyűlés. Itt meg kell említenem, hogy Rákóczy kezdetben az erdélyi fejedelemséget nem akarta elvállalni és Bercsényi gondolt arra, hogy abban az esetben ő választatja meg magát. Ha hitelt adhatunk ennek az egykorú híradásnak, Bercsényi csak arra adhatunk vállalkozását, hogy székely származású volt és még birtokában voltak ősi székely birtokai is. Mikor a kuruc kor után birtokait elkobozták, székelyföldi birtokait azon a címen követeite vissza, hogy a székely alkotmány szerint a székely birtokait hűtlenség esetén sem kobozhatják el.

A kuruc hadsereg a fejedelem választás után sem ért el nagyobb eredményeket főképen azért, mert Pekry Lőrinc állandóan áskálódott Toroczkay István főparancsnok ellen, mindaddig, amíg Rákóczy a fővezérséget reá ruházta. Ő a fővezérség átvétele után hangulatos kiáltványban hívta fel a székelyeket arra, hogy teljesítsék hazájuk, nemzetük és családjuk iránti kötelességüket, a guberniumtól parancsot el ne fogadjanak, ne hajoljanak a magyar nevet és szabadságot megmocskoló szolgálatra és igára, hanem Istennek már megmutatott kegyelmességéhez erősen ragaszkodván, igyekezzenek most megszabadulni. Minthogy azonban tőle sem lehetett várni azt, hogy az egyetértést helyreállítja és eredményes hadi operációkba kezd, Rákóczy gróf Forgách Simon generalist küldte be igen szép haddal Erdélybe azzal a feladattal, hogy lehetőleg semmisítse meg a német hadakat, hogy magát fejedelmi székébe beiktathassa. Ezt nyílt levélben tudatta a székely nemzettel is. Maga Forgách is értesítette a székelyeket jöveletéről és felszólította »a nemes székely nációt«, hogy fejenként keljenek fel és szálljanak táborba, hogy vele egyesülhessenek.

Radvánszky János, Rákóczy teljhatalmú megbízotta Erdélyben Forgách Simont beérkezése előtt bőven tájékoztatta az erdélyi viszonyokról. A székelyeket illetőleg figyelmeztette, hogy régi szabadságuk szerint fejenként tartoznak felülni, te-

hát öket nem lehet arra kényszeríteni, hogy a hadak tartásához adóval hozzájáruljanak. Legyen gondja arra, hogy aki teheti jól felszerelve, lóval, a többi pedig gyalog felkeljen, a tisztek ne kereskedhessenek a felmentésekkel, — a felkelt székelyeket mezei hadakkal keverve a várak körülkerítésére használja fel. (R. Kiss István: II. Rákóczy erd. fejedelmé választása, 211.)

Rákóczy vissza akarta állítani a székely fejedelmi testőrség intézményét, annak multjáról, felszereléséről és szolgálataláról Pekry Lőrincztől kért jelentést. Ezt a székely haderő tárgyaltásánál már ismertettem; itt csak azt említem meg, hogy tényleg új életre is keltette azt az intézményt. 1705-től kezdve a székely darabontok szerepelnek udvartartásában.

Forgách Simon 15.000 főnyi seregével nem tudott sikert elérni. Ennek egyik oka volt az, hogy a magyarországiak jóval kedvezőbb anyagi viszonyokhoz lévén szokva, az erdélyi szegényes állapotba nehezen tudtak bele törődni; megvetették és lenézték a zekés, condrás székely hadakat, — Cseréy Mihály szerint pókték, csúfolták azt. Elégedetlenkedtek a szerény ellátással, de legfőbb akadály az volt, hogy Pekry elkezdett Forgách eljén is áskálódni és bár ő sürgette elsősorban Rákóczy fejedelmé választását, most amellet kezdett hangulatot csinálni, hogy Thökölyt hívják Erdélybe, mert állandóan Erdélyben tartózkodó fejedelemre van szükség. E miatt Forgách őt el is fogatta.

Rákóczy remélte, hogy fejedelmi beiktatása alkalmával személyesen fog hatni a jobb egyelérésre. Sietett is, hogy ez minél előbb megtörténjék. A székely hadaknak az volt a feladata, hogy a német várőrségeket lekössék a beiktatás alatt; azonban a fejedelem hada Zsibónál vereséget szenvedett.

Bár a zsbói útközetben erdélyi hadsereg alig vett részt, a vereségnek szörnyű volt a morális hatása. — Ebben a nagy zűrzavarban megmutathatta volna Pekry azt, hogy vezetésre alkalmas, de ő maga járt elől rossz példával a menekülésben. Az erdélyi hadak széteszlottak és aki tehetett menekült Moldvába, Havasalföldre és Magyarországra.

Mint kártyavár omlott össze mindaz, amit a karucok két év alatt kivívtak. Rabutin és a gubernium váratlanul megini úr lett Erdélyben. Országgyűlést hívtak össze Segesvárra, amellyel Rákóczy fejedelmé választását megsemmisítették és minthogy Lipót császár meghalt, a trónra lépett I. József részére Erdély lakóitól a hűségskü kivételét elrendelték. Erre minden megyébe és székbe bizottságot küldtek és súlyos adót vetettek ki, mégpedig a székelyekre 3064 hordó bort, 18.389 mm. húst, 36.647 mm. búzát, 18.520 szekér szénát, jóval többet, mint a szászokra. (Tört. Kálászok 215.) Elrendelték halálbüntetés alatt a fegyverek beszolgáltatását és azok birtokainak elkobzását, akik a hűségsküt nem tették le.

Mint hogy a székelyek általában csatlakoztak a kurucokhoz, minden székben császári katonaságot küldtek és a leg-szigorúbb rendszabályokat léptették életbe. Eltekintve attól, hogy a lakosságot házkutatásokkal zaklatták, a gyűlések tartását is katonai engedélytől tették függővé, sőt a szabad közlekedést is korlátozták. Graven alezredes a somlyói kolostort fel is dúlatta. (Cseréy M. története, Sz. O. VII. 183. Orbán Balázs Székelyföld II. 18.) Még a sírboltokat is felforgatták, elrabolták a szerzetesek élelmiszereit is; megtalálták és elvitték három szakállas ágyújukat és fegyvereiket is, melyekkel az előtt sokszor védelmezték a kolostort.

Amikor azt hitték, hogy Erdélyt teljesen megtörték, Rabutin hadai nagy részével kirendelték Magyarországra. Mihelyt erről Pekry Lőrinc hírt vett, Moldvából, ahová az erdélyi had jelentős részével menekült, visszatért, a székely hadakat újra talpra állította, megmustrálta, a napra, holdra és csillagokra újra Rákóczy hűségére eskette, és a csekély német őrséget a várakba visszaszorította. Komolyan hozzá látott a hadsereg szervezéséhez: Csík Szent Miklóson hadi magazint és löbb székely faluban puskapor törő malmot állított fel. (Tört. Kalászkok 211 és 234.)

Rákóczynak annyira kedvezett a szerencse a magyarországi harcúterén is, hogy végre elhatározta, hogy Erdélybe bevonul és magát a fejedelmi székbe beiktatja.

Ezt megelőzőleg sokat tanácskozott az erdélyi urakkal; előre küldte udvarmesterét, Ottlyk Györgyöt, akinek sok galibája volt, mert feljegyzése szerint »a jó erdélyiek humora nem kvadrálván a mienkkel, nehezen tudtam rendbe venni a dolgokat«. (M. H. H. XXII. 101.)

A fejedelem Erdélybe vonulásakor a Máramarosban Cseréy János főstrázsamester vezetése alatt kvártélyozó székely hadak is csatlakoztak kíséretéhez. (T. Tár 1908. 590.) Ugyanazt tették és a fejedelem előtt vonultak be Marosvásárhelyre a válogatott udvarhelyi, gyergyói és aranyosszéki lovasok, kiket a vörös lobogós székely kék darabont testőrség három százada követett.

A marosvásárhelyi országgyűlés nagy ünnepek között iktatta be Rákóczyt a fejedelmi székbe. Ezen alkalommal hosszabb tárgyalás után elfogadta az eléje terjesztett választási feltételeket, melyek a régi választási feltételeket követve a székely nemzet jogait is megerősítik. Kiemagasló pontja volt az országgyűlésnek az a kérés hosszadalmas, de mélyen szántó beszéd, mellyel Bartha András ítélőmester az új fejedelmet üdvözölte. (Tört. Tár 1897. 583.)

A fejedelem körülbelül két hétig tartózkodott Erdélyben, mert a már meghirdetett ónodi országgyűlésre kellett sietnie, melyre a három nemzet is elküldte követeit.

Utjában még megsejmelte 3000 székely gyalogot, akik jó részt csak botokkal voltak felfegyverezve. Erre megbizta Cseréy

Jánost, hogy gyűjtsön össze egy ezredre való székely kopjást. Ezeket felszereltette és hadaihoz osztotta be. (Márki: II. Rákóczi Ferenc I. 614.)

A viharos ónodi országgyűlésre Beniczky Gáspár feljegyzése szerint a fejedelem a szokásos pompával vonult fel: előtte a székely vörös lobogós kék sereg járt.

A marosvásárhelyi országgyűlés Erdélyben a kurucok utolsó verőfényes epizódja volt. Rabutin újabb parancsot kapott arra, hogy vonuljon be Erdélybe. Ő egy felől kegyelmet hirdetett a megtérőknek, másfelől nagy erővel lépett fel a kurucok ellen. Pekry Lőrinc megint nem volt képes ellenállani. Csatát vezetett a székelyek generalisa, gróf Mikes Mihály is, aki vert hadával az ojtózi szoroson át Moldvába vonult. Acton generalis az utóhadakat még megtámadta és közöttük iszonyú öldöklést vitt véghez (Cserey). Az egész Székelyföld a kényszernek engedve meghódolt, kivéve Gyergyót. A gyergyói székelyek jól védhető hegyekben bízva akkor sem hódoltak meg, mikor Acton ezredes kijárással fenyegette őket. Egy oláh juhász azonban elárult egy ösvényt, melyen át a labanc sereg észrevétlenül behatolt. Ez után eredményes ellenállásról szó sem lehetett. Acton szavának állt a lakosokat leölette, a községeket a templomokkal együtt felgyújtatta. Ezen alkalommal Acton elfogatta Both András vicekirálybíró, kinek az egész Erdélyben nagy tekintélye volt. Egyik forrásunk (Losteiner) szerint úgy végeztette ki, hogy fájval célba lövett rá. (Cserey 389 és Apor Péter M. H. H. XI. 149.)

Ez után katonák és adószedők árasztották el a Székelyföldet. Elölük a lakosság az erdőkbe menekült, úgy hogy Cserey szerint Csíkban csak milícia lakott. Később belátták, hogy engedni kell a változhatatlan körülmények követelményeinek: meg kell hódolni. Csapatostól jelentek meg a katonai parancsnokságoknál és fegyverüket letéve kegyelmet kértek. A brassói parancsnok jószággal és szigorúsággal hódolásra bírta az egész Csíkot és Háromszéket. (Quellen Brassó VI. 360.) Csak kis guerrilla csapatok maradtak hívek a vezérlő fejedelemhez. Egy ilyen kis csapat, 19 bátor székely megtámadt 150 labancot, akik Csíkból rablott holmikkal megrakott szekereket és marhákat kísérték és azokat visszavették. (Cserey 411.) Az ilyen epizódok azonban csak ártottak, mert maguk után vonták a császári katonák bosszúját, ezért a csíki közgyűlés szigorú intézkedéseket tett azok ellen, akik még a kurucokkal tartottak avagy kurucokat rejtegettek.

Az 1708. évben Rabutinnál veszedelmesebb ellenség látogatta meg Erdélyt és a Székelyföldet: a pestis, amely Gyergyóban kezdődött és három éven át szedte áldozatait. Azok közül kik szerencsésen kiheverték, sokan megőrültek. A tehetős emberek ide-oda utaztak előle, de a rém mindenütt utólérte őket,

(Tört. Tár 1906. 549. Quellen Brassó VI. 361. M. H. H. XI. 152, XXXVII. 39.)

Dühöngött a pestis Magyarországon is és többször megtizedelte Rákóczy hadát. Tulajdonképen ez verte meg a kuruc hadsereget, mely céltalanul bolyongott, mindig kicsapva maga közül a belegeket, míg meg nem tisztult. A háború és pestis áldozatainak számát Magyarországon összeszámolták. Ugy tájálták, hogy míg fegyver miatt 82.000 ember pusztult el, pestisben 310.000-en haltak meg. Erdélyben nem számlálták meg ezt, de Cserey Mihály 100.000-re becsüli a pestisben meghaltak számát. Erdély még a korábbi nagy pusztulásokat sem neverte ki, lakosságának száma nagyon leapadt. Akkor már az európai államok rájöttek arra, hogy milyen szoros viszonyban van az állam jóléte, gazdasági és honvédelmi ereje a lakosság számával: ebből lehet megérteni azt, hogy Pekry és Mikes kivonulása és Károlyi Sándornak egy erdélyi sétája után a katonai parancsnokság mellőzte a véres megtorlásokat és a székelyek iránt is sok jóindulatot tanusított. Egymás után többször hirdettek kegyelmet, visszahívták a Moldvába és Magyarországba menekült székelyeket, sőt később a kegyelmen kívül egy évi adómentességet is ígértek azoknak, kik visszatérnek. Ez hatott is, kisebb-nagyobb csapatokban özönlöttek vissza, úgy hogy Erdély pacifikálása már a szatmári béke előtt befejezést nyert. Ezzel azonban együttjárt a súlyos adóztatás. A hadjárat és az erdélyi császári sereg fenntartásának költségeit jórészt az erdélyi magyaroknak és székelyeknek kellett megfizetni, mert a hű zászokat kímélték. Minthogy Rákóczy libertásos garasai miatt jó pénz alig volt, az adófizetők a legszomorúbb kényszerhelyzetbe jutottak. A pénz és terményadót, ha azonnal nem fizettek, kíméletlenül hajtották be, az erőszakos katonák elvittek minden megfogható értéket. A Székelyföldről csapatostól hajtották az állatokat. Egy jó pár ökröt hat forintba számítottak és a zászoknak olcsón adták. »A brassai, szebeni mészárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az ekszekutoroktól a marhákat rettenetes, hallatlan olcsó áron« — írja a labanc Cserey.

A szatmári békével végleg lezárult az erdélyi fejedelemség kora. Mint a megütött hang utánrezgése, vagy a föld-rengés utólokései, úgy tekinthető Thököly és Rákóczy fejedelemsége, melyet a székelyek fejlett nemzeti érzésükből kifolyólag töltük telhetőleg támogattak. Miként Thökölyt, Rákóczy Ferencet is sok székely kísérte bujdosásában. Nem egy közülük külföldön is nagy tekintélyt vívott ki magának. (Pütkösty Gábor, Sándor Gergely Az előbbi XII. Károly svéd király hadsegéde, az utóbbi holland ezredes lett.)

Mikes Kelemen megható emléket hagyott a bujdosók életéről, Dálnoki Veres Gerzson pedig, az egyszerű tanulatlan székely

katona versekben örökítette meg a kuruc háború derűs és szomorú eseményeit. Összes forrásaink szerint a kuruckor után eltűnt a szabadság reménye. Csalódtak azok, akik külföldi, akár török, akár francia segítségben bíztak és aláhanyatlott a nemzet erejében bizakodók reménysége is. Fegyvertől, pestistől sujtva, elerőtlenedve került ki a nemzet a hosszas élethalál harcából, melynek végén elkeseredve, szomorú lemondással tekintettek vissza korábbi lobogó lelkesedésükre, gigászi küzdelmeikre, bűnbánattal hibáikra... és szorongó érzéssel előre a bizonytalan jövőbe!

A »tréfás verscsináló« Dálnoki Veres Gerzson a kuruckorról írt verses krónikájában a maga módján kifejezésre juttatja ezt a különös hangulatot.

Igy mullék el tőllünk ez az Miska világ!
Ha lehet, már lábam többször rája nem hág,
Mert elülte tőllünk, mit reméltünk, az ág...

Bizony hosszú időre elütötte az ág Erdély és Magyarország függetlenségét. Bele kellett nyugodni a megváltozhatatlan sorsba. Még szerencséje volt az országnak, hogy a feikelés felszámolása trónváltással esett egybe. Az új uralkodónak nem volt semmi személyi sérelme; jóindulata és a külpolitikai helyzet arra készítette, hogy a magyar alkotmányt a szatmári béke által biztosított keretek között, tiszteletben tartsa. Vonatkozott ez Erdélyre és a Székelyföldre is. Nemsokára tehát újra rendezik a guberniumot és az élet megy a régi keretek között,

Eseménytelen, munkás napok következnek száz éven át. Unalmassá válnak a régen párt és személyi harcoktól tarkított, életbe vágó nagy problémáktól hevített országgyűlések is. Erdélynek többé nincs életbe vágó problémája, felülről jól vigyáznak rá! Még azt is megmondják, hogy mennyi adót kell kiizzadni; az országgyűlésnek csak az a feladata, hogy azt a nemzetek között felossza és behajtassa. Még azt is megengedik, hogy a tisztviselőket kijelölje: 1—1-et minden nemzetből, és elő később hármát-hármát, hogy ő felségének annál gazdagabb alkalmat nyújtson a válogatásra. Az adót illetőleg megmaradt az a régi uzus, hogy a székely nemzet régi adómentességének elismerése mellett Erdély adójának kb. 1/8. részét fizeti, de van eset, hogy a kulcs felemelkedett 15 %-ra is. Az egész nemzetre megállapított adót az egyes székek között ez után is a nemzetgyűlés osztotta el a már korábban kifejlődött arány szerint. E tekintetben változás nem is állott be, de nagy viták folytak abban a tekintetben, hogy kik adókötelesek.

A nemesség alapjogai közé tartozik az adómentesség, mert a nemes helyett jobbágya adózik. Magyarországon és az

erdélyi magyar vármegyékben is az adó szaporodása felveletle azt a gondolatot, hogy az egy telkes, jobbágytalan nemes — akit Erdélyben *egyházi nemesnek* neveztek — miután helyette jobbágy nem fizet adót, teljesen adómentes marad. Ezen a jogcímen, de kétségtelenül a nemesi szabadság megsértésével megadóztatták őket. Ugyanígy megadóztatták a kútyabőrös, armalista és velük együtt a vagyontalan, a székely nyelvjárás szerint *semmis* nemeseket is, bármilyen régi származásuak voltak. Ahogy egyszer rést ütöttek a nemesi szabadságon és ezt a rendszert bevezették a Székelyföldre is, az ár tagítani kezdte a rést; csak azt tekintették adózás szempontjából teljes jogú nemesnek, akinek legalább 3 jobbágya volt; azt vitatták, hogy az egy jobbágyosnak 2, a két jobbágyosnak 1 részt kell fizetni. Ez természetesen a Székelyföldön, ahol olyan sok kis egyszertencia volt, a terhek egyenletesebb elosztását, a főemberek jobbágyainak kiméletét idézte volna elő; azonban a székelyek adómentessége nemcsak nemesi jogukban, hanem személyes hadszolgálati kötelezettségükön alapult és tiltakoztak az ellen, hogy a megyei adórendszert a Székelyföldön is utánozzák. Hogy a nemeseket nem a jobbágyaik iránti érzés, hanem az a cél hevítette, hogy belőlük kevesebb közteher mellett maguknak minél több hasznot húzhasanak, az bizonyítja, hogy 1713-ban kísérletet tettek arra, hogy jobbágyaik barmait is elvegyék azzal az indokolással, hogy a jobbágyoknak nem lehet tulajdonjoga. (Quellen Brassó VII. 2. Beiheft 112.)

A kisebb birtokú székely lófők és armalisták adóztatásuk ellen folyamodtak, de eredményt nem értek el, mert az indokolás szerint »a nemesi szabadság — ha jobbágya nem adózik — senkit is nem immunitál.« A vitának végre az 1714. évi országgyűlés vetett véget, mely az egyházi nemességre nézve kimondta az adókötelezettséget. (Jakab Elek: Udvarhely 441. M. H. H. XXXVII. 53.)

Mínt hogy így az adózó székelyek száma megszorodott, ezt a más két nemzet felhasználta és az országos adó 1/5 részét sózta a székely nemzet nyakába. Ez ellen azonban óvást ezellek a gubernium előtt hosszú, keserves beadványukban, aminek annyi eredménye lett, hogy adójukat megint 1/8 részre szállították.

A kormány biztosítani akarván a határokat török tatár beütésektől 1714-ben a csíki várat újra építtette. (Quellen Brassó IV. 348. VI. 363.) mert attól lehetett tartani, hogy a török ellen Temesvár és vidéke felszabadítására indítandó háború alatt az erők elvonása céljából Moldva felől betörnek Erdélybe. Ugyanakkor bé-be adták kegyesen a székely nemzetnek azt, ami tulajdona lett volna, a parajdi sóbányát évi 2700 frtért. (H. Gál: Az erdélyi diáeták III. k. 77.) és fűrészmalmost állítottak fel Gyergyóban. (u. o. 78.) Az 1716-ban megindult háború kezdetén tényleg egyre rosszabb hírek érkeztek Moldvából, e miatt min-

den előkészületeket megtettek a védelemre. (M. H. H. XXXVII. 57.) A kormány attól tartott, hogy esetleg a támadást a törökök összekötik Rákóczy nevével megindítandó politikai manőverrel is, ezért nyugalomra és hűségre intette a székelyeket. Lelkükre kötötte, hogy színes szavakra ne adjanak, és ülve ne nélkül ne bocsássanak senkit maguk közé. Különösen attól tartottak, hogy Mjkes Kelemen, Cseréy János, Kálnoki Mihály és Dósa Mihály visszatér és valami zenebonát csinál. Ezért őket a szebeni országgyűlés fej- és jószágvesztésre ítélte. Elég későn!

Az 1717. őszen a tatárok várt betörése megtörtént. Bármennyire el voltak készülve fogadásukra legalább is elméletileg, a tatárok Kézdivásárhelyig könnyű szerrel eljutottak és azt felégették. Hír szerint utánuk tört volna be Bercsényi Miklós. Kézdivásárhely után a Barcaság düléséhez kezdtek, de Viard generalis szétszórta őket. Bár nagyobb területet nem árasztottak el, de sokat pusztítottak és raboltak. Minden giz-gaz tatárnak két-három rabja volt; egyszerre 8000 rabot küldtek Moldvába. (M. H. H. XXXVII. 75.) Az elég jól sikerült kirándulás után ismételt próbálkoztak az ojtózi szorosnál, de azt Apor Péter gondos vezetése alatt már jól megerősítették. 300 ember ágyukkal védte, hátrább 700 ember keszkenlétben és 1000 német még hátrább tartalékban volt. Minthogy erős ellenállásra találtak, felhúzódtak Beszterce felé, egy részük Mármarosba tört be a radnai szoroson, de Károlyi Sándor szétverte őket. (M. H. H. XI. 158. Quellen Brassó VI. 366.)

Savoyay Jenő herceg dicsőséges temesi és bánáti hadjárata az erdélyi adó felemelésén kívül rengeteg élelmiszer, fuvar követelést és téli elszállásolást vont maga után. Az eddigi terheket is olyan nehezen viselték a székelyek, hogy épen akkor folyamodtak a régi terhek leszállításáért is. A terhek szaporodásához egy új nagy csapás járult.

Az 1717. évben pünkösdi hava harmadik hetétől egész 1718. szeptemberéig, tehát 17 hónapon keresztül nem volt eső sőt harmat sem. A nap hevesen sütött állandóan, tavak, patakok, kisebb folyók teljesen kiszáradtak. Ahol nagyobb folyó nem volt, az emberek kénytelenek voltak elmenekülni, még a fák is száradni kezdtek. Az elvetett magvak nem keltek ki, ami keveset termett volna az őszi vetés, azt az üszög pusztította el. Az 1717. évet még csak kibírták valahogy, de a következő év terméketlensége nagy éhínséget okozott, amelytől alig lehetett a moldvai vásárlásokkal anyhíteni. (Quellen Brassó IV. 349.) Akinek volt valamelyes gabona készlete, azt iróztatós áron adta, sokan örök jobbjágságra kötötték magukat a kenyérért, mások fát, szalmát, makkot, farügyeket és dögöket ettek, sőt az emberek egymást is felfalták. (Sz. O. VII. 231. Tört. Tár 1906. 551. Orbán Balázs III. 99. Trenodia Hungarica c. vers.) Emjatt óriási mértékű pestis keletkezett, mely annyira

ragályos volt, hogy Brassóban még a templomba járást is beállították. (Quellen Brassó IV. 309.)

Az éhség és pestis megbontotta a vagyonsbiztonságot; fegyveres csapatok jártak rabolni főként élelmiszereket. Az 1719. év jobb termést hozott ugyan és az enyhítette az éhínséget, de a pestis tovább tartott; csak a következő évben rendelkezett el a gubernium, hogy mindenütt tartsanak hálaadó istentiszteletet a pestis megszűnése miatt.

Cserey Mihály történetbölcséleti munkájában azt írja, hogy Erdélyben kb. 100.000 ember halt meg pestisben. Pusztításának arányát mutatja az, hogy egy hivatalos összeírás szerint a Barcaságban meghalt 17.439 adózó, életben maradt 2.773. (Quellen Brassó IV. 127.) Csíkban már jóval jobb az arány, mert 10.748 halottal szemben életben maradt 14.908. (Orbán Balázs Székelyföld II. 41.) Uzon lakói közül pestisben meghalt 264, életben maradt 231, elbujdosott 233.)

Mert az éhínség és pestis arra készítette a vállalkozóbb szellemű embereket, hogy Magyarországra, Moldvába, vagy Havasalföldre vándoroljanak; igen sokan soha nem is tértek vissza. A pusztulás mérvét talán legjobban Székelykeresztúr mutatja, amelyben összesen 21 polgár maradt. Azok is a súlyos adóterhek miatt el akartak bujdosni (Orbán Balázs I. 22. Történelmi Tár 1901. 287.) Ezekből az adatokból bátran megállapíthatjuk, hogy Cserey nagyon alacsonyra becsülte a pestis áldozatainak számát.

»*Mi, ha eszünk is, ha koplalunk is, arra nincs senkinek gondja*« — panaszolják a székelyek, mert az adót a pestis alatt is és a pestis után is meg kellett fizetni. Akik életben maradtak, azokra írtózatossá várt. Az adó igazságosabb elosztása miatt az országgyűlés szükségesnek tartotta az adózók összeírását, melyet a gubernium 1720. decemberében rendelt el. (Quellen Brassó IV. 129.) A három nemzet azonban az összeírás alapján sem tudott megállapodni az adó felosztásában, mert mindenki a maga viszonyainak megfelelő alap elfogadását erőltette. Minthogy a városaikban összeszorult százokat a pestis nagyobb mértékben pusztította, azon erősködtek, hogy a lélekszám legyen az adózás alapja, de ez ellen a kedvezőtlenebb gazdasági viszonyok között élő magyarok, különösen pedig a székelyek hevesen tiltakoztak. A székelyek látván azt, hogy régebben atyafiságos szeretetből és méltányosságból tanusított engedékenységgükkel visszaélnék és a diploma ellenére rendszeres, sőt a rájuk nézve legkedvezőtlenebb kulcs szerinti adózásra kényszerítik őket, ragaszkodtak jogaikhoz; a két másik nemzet azonban a gubernium támogatásával mégis felemelte adójukat, úgy hogy a végén Erdély adójának 16%-át fizették. Ezt a végén megokalták és az 1729 országgyűlés elé az adó méltányos elosztására tervezetet terjesztettek be. Ebben hangsúlyozzák, hogy őket a diploma Leopoldinum szerint adómentesség illeti meg, ők ezzel szemben önként, jóindulattal ideig-

Ienesen bizonyos adót magukra vállaltak anélkül, hogy jogaikról lemondtak volna.

Az új adó felosztására nézve alapul kívánják venni a pénzszerezés lehetőségét, a föld minőségét és mennyiségét művelési ágak szerint (rét, szántó, legelő) az időjárást, marha állományt, ipart, kereskedelmet, lélekszámot, városok és faluk arányát és az adósságokat. Az őstermelés terén legkönnyebben és legjobban értékesíthető a bor, búza és marha. A Székelyföldön bor alig terem, búzából sincs sok feleslegük, marhaállományuk a legelő hiánya miatt szintén nem jelentős.

Számot vetve a mostani szomorú körülményekkel és teljesítő képességükkel anélkül hogy jogaikról lemondanának a 600.000 frtos erdélyi adó 14%-át elvállalják, úgy azonban, hogy ez a legnagyobb összeg, amit fizelhetnek. Ha az adóösszeget 600.000 irtról felemelnék, akkor sem vállalhatnak többet. Ha az országgyűlés nem fogadná el ajánlatukat, akkor kénytelenek lesznek a király elé járulni.

Bár előterjesztésük olyan elveket foglal magában, amelyeket a legújabb adótörvények is napjainkban figyelembe vesznek, a privilégiumok korában a kendőzetlen igazságnak nem volt kelete; sem az országgyűlés, sem a gubernium nem fogadta el kérésüket, sőt kényszerítették őket, hogy fogadják el az adó egyharmad részét (17%.) viszont a két nemzet felhatalmazta a guberniumot, hogy valamivel kárpótolja a székely nemzetet. Ehhez a székely kövelek 3 évre hozzájárultak, de mint korábbi ideiglenes engedményükkel, ezzel is úgy jártak, hogy állandóvá lett.

A gubernium elunván a három nemzet állandó torzsaikodását az adó ügyében, mindhármat felszólította, hogy az 1736 évi országgyűlés elé terjesszen javaslatot. Ez a legszerencsésebb kísérlet volt, amit csak el lehet képzelni, mert természetesen mindenik a maga igazát vitatta és arra törekedett, hogy a más két nemzet rovására minél kevesebb adót viseljen. A javaslatokból megismerjük minden nemzet álláspontját, az országgyűlésen és azután kifejtett vitákból pedig az erdélyi alsóbb néposztályok viszonyait. A másik két nemzet úgy tekint már, mintha a diploma Leopoldinumnak a székelyek adómentességét biztosító pontja nem is létezne; sőt azzal érvelnek, hogy a székelyföldi adózókra kevesebb adó esik, mint akár a magyar, vagy szász nemzet, avagy kulcsos városok adózóira. A székely kövelek ezzel szemben rámutattak arra, hogy a székelyeknek földje kevés, terméketlen és erősen elaprózódott az örökösök között. Egy telken 2-3 család is lakik; annyira megoszolnak a külső telkek, hogy a népsűrűség már hátrányára szolgál a gazdálkodásnak. Az adófizetők számát aránytalanul szaporítja az a körülmény, hogy ha a székely legény meg házasodik, magának egy kis házat épít és külön háztartást kezdve adózóvá válik; míg az oláh fiú (a más két nemzet adózó job-

bágyai túlnyomó számban oláhok!) házassága után is az apaí házban marad, ott együtt lakik 3—4 család és egy adófizetőnek számít.

A székelyek kevés földjükön nem tudván megélni, mint szabad emberek elköltöznek; e miatt nagy számban találhatók az ország minden részében, sőt Magyarorszáron is Nagyváradig és Debrecenig. (Hilibi Gál i. m. III. 75. Szádeczky: A székely nemzet története 326.)

Mikor a leghevesebb vita folyt az adó miatt, a török szultán akkor nevezte ki *II. Rákóczy Ferenc fiút, Józsefet*, Erdély fejedelmének és neki segítséget is adott Erdély elfoglalására. Meg is próbált betörni, de vállalkozása már a határon elakadt; a határőrök visszaverték, 120 török elesett, — ő pedig visszavonult. Rákóczy Józsefet Mikes Kelemen is elkísérte abban a reményben, hogy hazájába visszatérhet. »Elhiheted, kedves Néném«, — írja levelében — micsoda sóhajtasokat bocsalottam, midőn édes hazám havasai mellett megletem el! Örömet bémentem volna Zágónba, de az Ur befődte előttem az oda vivő utat!«

Kétségtelen, hogy Rákóczy vállalkozása előtt összekötésbe lépett az erdélyi elégedetlenekkel. Egy titkos feljelentő tájékoztatta is a bécsi kormányt arról, hogy kik az ő hívei. Erre meglepetésszerűen több erdélyi urat elfogtak; a székelyek közül Tholdalaghy Miklóst, Szentpáli Miklóst és br. Lázár Jánost. Házkutatást tartottak náluk. Különösen gyanus volt az, hogy Lázárnál *hun-székely írásos leveleket is* találtak. A rabok rokonai közbejárván a guberiumnál és udvarnál, kiválték, hogy a szokottnál gyorsabban kiküldtek egy vegyes katonai és polgári bizottságot gróf Haller János vezetése alatt. A húsz napig tartó tárgyalás igazolta az elfogottak ártatlanságát. III. Károly ígéretet tett a feljelentő kinyomozására és megbüntetésére. (Klió. III. 421.) Meg is állapították, hogy a feljelentést Turóczy és Torday nevű emberek tették, akiket e miatt elfogtak, de a király ígérete ellen nekik megkegyelmezett. (Hilibi Gál László: Az erdélyi diaeták III. 59.) Apor. Synopsis M. H. H. XI. 202.)

III. Károly halála után trónra lépő leányának, **Mária Teréziának** fegyverrel kellett megvédeni örökölt jogait. Erdélytől azt kívánta, hogy az általános felkelés helyett állítson ki 5000 katonát; később ezt leszállította 2000 lovasra és 1000 gyalogosra. Az erdélyi országgyűlés szívesen tett eleget a királynő kívánságának. Egy lovas katona 101 magyar frtba és 7 pénzbe, egy gyalogos 36 m. frtba került; a költségeket ugyanolyan arány szerint osztották el, mint az adót; tehát a székelységekre 17% esett. A katonákat is a nemzetek megállapított kulcs szerint állították ki. Ez lett a magva a későbbi erdélyi zsoldos ezredeknek. 1744-ben, bármennyire félték az insurrekciótól, a királynő elrendelte az erdélyi nemesség felülését,

de kifejezetten nem kívánta, hogy a székelyek fegyvert fogjanak. Mínt hogy így a székelyeknek hadi segítséget kellett fizetni, ezt igen nagy sérelemnek tekintették, kérvényt adtak be tehát, hogy ők szívesebben katonáskodnak, mintsem adót fizessenek; kérték egyúttal, hogy a gróf Apor István halála óta üresen hagyott székely generalis liszttségét töltsék be és a székekbe is nevezzen ki a királynő kapitányokat és vicekapitányokat. Kérésüket a királynő részben teljesítette; hozzájárult, hogy a székelyek is felkeljenek. Háromszék 1745-re állította ki a lovasságot, melyet Apor Péter a szék 65 éves főkapitánya mustrált meg. Nehány gyengébb legényl kicserélt, de általában igen meg volt elégedve velük. Jó lovaik is voltak, csak fegyverük hiányzott, aminek megszerzése nagy nehézségekbe ütközött. Értesült azonban, hogy az ár megtérítése ellen az uralkodó ad fegyvereket. A felkelő sereg kapitányának fiát, Jánost választották meg. (M. H. H. XXXVII. 299. 317.) Régi nemzetgyűlési határozat szerint egyforma ruhát készítettek a lovasságnak. (U. o. 317.)

Mihelyt fegyvert foghattak a lófók, azonnal zavarogni kezdtek az adózó székelyek és követelték, hogy a nemesek is — Apor Pétert sem véve ki — fizessenek adót, vagy legyen minden székely adómentes. (U. o. 312. 337.) Természetesen ilyen mozgalomnak nem lehetett sikere.

Hozzájárult a királynő a királybíróságok visszaállításához is, azonban azok szabad választását megszorította. Eddig ugyanis választás után a királybírók azonnal beiktattak; ez után a székeknek csak a jelölési jog maradt meg. A gubernium saját hatalmának emelése végett még ezt is önkényesen korlátozta, mert a szék által választott jelöltek névsorát a saját jelöltjeinek névsorával együtt terjesztette fel. Így pl. az 1742 évben Csík, Gyergyó és Kászon székek 3 jelöltben állapodtak meg és azt kérték, hogy a királynő nevezze ki a legtöbb szavazatot nyert Petki István grófot, a gubernium azonban még 3 katolikus és 3 református jelöltet is megnevezett; két évvel később Marosszék a királybíróságra 5 katolikus és 4 református jelöltet választott, a gubernium pedig mindkettőből 3-3-t terjesztett fel. (Gál i. m. 92. 137.)

Később (1751. ápr. 26.) még a vicetisztek választását is korlátozták, szigorúan megtiltván azt, hogy a választott tisztviselőket királyi megerősítésük előtt hivatalukba iktassák. Ez ellen a székely nemzet az országgyűlés előtt panaszl jeientett be, de tényleges eredményt nem érhetett el.

Mikor így a székely nemzet régi intézményeit felforgatták és ősi szép szabadságának is csak emléke maradt, kapott egy kárpótlást a királynőtől: 1743-ban felvette címei közé a székelyek ispánja címet is. Ezt természetesen örömmel fogad-

ták, bár azért semmivel sem lett több joguk, az adó sem lett kevesebb.

Az erdélyi adóügy zavarai miatt a királynőt is mindjárt trónra lépése után kérésekkel ostromolták a nemzetek; elrendelte tehát 1742-ben, hogy az adó igazságos elosztása céljából a gubernium készíttessen új, pontos összeírást. Ennek csak 4 év múlva tettek eleget olyan formán, hogy az országgyűlés bizottságot küldött ki, hogy az összeírás tervét összeállítsa, a bizottság azonban nem tudott megegyezni, mert abban mindhárom nemzet képviselve lévén, mindenik ahhoz a szemponthoz ragaszkodott, amely nemzetére nézve a legelőnyösebbnek látszott. Erre a gubernium elrendelte, hogy minden nemzet készítse el javaslatát és azt küldöttség útján terjessze a királynő elé. Három évig még húzták-halasztották a dolgot, mert mindenik nemzet attól félt, hogy a királynő döntése reá nézve kedvezőtlen lesz. Végre 1749-ben jött a rendelet, hogy 4 héten belül a küldöttségek mutassák be a javaslatot. Bár az összeírást lehetőleg minden szempont-ra kiterjeszkedőleg végre elrendelték, az új adórendszert csak 1754-ben állapították meg. Közben a székelyek felháborodván a mi-att, hogy egy igazságosabb adórendszert huzaconával meghússítanak, megtagadták az adófizetést, de arra büntetéssel kényszerítették. Minthogy ezt a munkát az udvari kancelláriában gróf Bethlen Gábor elnöklele alatt működő bizottság dolgozta ki, Bethlen adórendszernek nevezték. (Halmágyi István naplója. Szádeczky i. m. 327.)

A nagyon szövevényes új adórendszerrel senki sem volt megelégedve. A székely földesurak felterjesztést is intéztek a királynőhöz, melyben jobbágyaik terhének egy részét a szabad székelyekre akarták áthárítani, de eredményt nem érhettek el, bár a gubernium támogatta azt. A más két nemzet részéről is történtek kísérletezések, végre a királynő 1760-ban eltiltotta az adó iránti alkudozást. (Gál i. m. III. 131.) Erre nem is nyílt többé alkalom, mert 1761-től 1781-ig Erdélyben nem tartottak országgyűlést. A kísérletezések azonban nem szüntek meg, egymás után következett a confrontatio, a norma és a földadó bevezetésére a kísérlet, ez azonban megbukott az ősi magyar elven: *onus non inhaeret fundo*. Ezt, hogy t. i. az adóterhet nem lehet földhöz kötni, a királynő kénytelen volt elfogadni az általános felzúdulás miatt.

Résztvettek a székely katonák a hét éves háborúban is. A marosszékiek kapitánya gagesi Galambfalvi Ferenc volt, aki egy alkalommal meglepte Frigyes porosz királyt, aki kíséretével elmenekült. Minthogy éppen vacsorára terítettek, Galambfalvi elszákmányolta az egész evőkészletet. Egyes darabokat Orbán Balázs még látott ezekből. (Székelyföld leírása IV. 32.)

Ez azonban csak kivételes megnyilvánulása az ősi székely vitézségnek, mert Mária Terézia a hét éves háborúban

sem rendelt el általános felkelést. Megelégedett azzal, ha a hozzá hű főurak toboroztak ezredeket. A magyaroknak és székelyeknek nem azt a szerepet szánta, hogy ősi vitézségüket kifejthessék, hanem azt, hogy engedelmessé legyenek és adózzanak, — és amennyiben vitézségükre is szükség van, azt csak idegen hadseregben, idegen vezénylet alatt fejthessék ki. Az adón kívül minduntalan újoncokat is követelt és bár nyíltan tiltotta az erőszakos katonafogdosást, a lírózás (újoncozás) legfájdalmasabb foltja lett a katona nemzet életének. Önként senki sem vállalt katonai kötelezettséget bizonytalan időre, olyan hadseregben, ahol ellenséges érzelmű lisztek és allisztek basáskodtak fölötté. Ez az oka, hogy ha valamelyik székely községre egy-két újoncot kiróttak, az összes katonának való legények és fiatal házas emberek megszöktek és elbujdosztak a faluból! Nem a székely vér fajult el, nem a vitézi élettől félték, hanem a lelkiüktől idegen rendszertől. Az örökösödési háború befejezése után pl. állandó ezredeket akartak alakítani a felkelő erdélyi ezredkekből: egyik ezrednél a gyönyörű ígéretek csalogatása ellenére 21 ember maradt szolgálatban! 1760-ban, mikor Felsőrákos községre egy (I) újoncot vetettek ki, az egész község férfi lakossága elbujdosott. A végén Daniel Gábor megszánta a községet és egy fiatal jobhágyát küldte katonának és ezért a község egy darab földjét élethossziglan átengedte neki. (A Vargyasi Daniel család 555.) Csak nemzetrontó rendszernek lehet nevezni azt, amely egy nép legkiválóbb és leghasznosabb tulajdonságát ennyire meg tudja rontani. A székely urak a maguk részéről leikeseen, önzetlenül segítették a királynőt. Br. Daniel István pl. 100 drb paripát ajándékozott a királynőnek és fiát is katonának küldte. (Archiv des Vereines f. Sb. Lk. XV. 140.) a hétéves háború alatt.

Az adóügy állandó hullámzásán kívül nagy elégedetlenséget okozott Erdélyben és természetesen a Székelyföldön is a vallás-ügy. A protestánsok állandóan panaszkodtak az elnyomatás és mellőztetés miatt. Apor Péter a háromszéki unitáriusokat önkényesen kizárta a tisztségekből; de erőszakoskodott kat. hitfeleivel is, ami ellen a kat. papok tiltakoztak és tüntetőleg távol maradtak az általa meghirdetett gyűlésekről. (M. H. H. XXXVI. 257. XXXVII. 242.) Daniel Istvánt a miatt, hogy református pappal kereszteltette meg és temettette el egy gyermekét, 300 frt pénzbírsággal sújtották. (Gál i. m. III. 111. l.) Az üldözések miatt keserves panaszleveleket írnak: Alázattal kérjük Ö felségét: vajjon nekünk, a haza őspolgárainak, Ö felsége hű alattvalóinak a jövevény zsidók, örmények, bolgárok, oláhok, görögök és mások kik a török birtokokról özönlenek Ö felsége tartományába,

elénk teendők-e a vallás szabad gyakorlata tekintetében? (A Vargyas Daniel család I. 335.)

Az 1744 évtől kezdve néhány éven keresztül megint dühöngött a pestis. Minthogy tapasztalták azt, hogy a pestist mindig keletről, Moldva felől hurcolták be, a gubernium szigorú határozattal rendelt el. Minthogy a korlátolt forgalom mellett sem lehetett teljesen megakadályozni az érintkezést, vesztelő intézeteket állítottak fel és ezzel egy területsávot kiszakítottak az ország testéből. A pestis megszűnt ugyan, de ez a terület — mint senki szigete — megmaradt kb. egy századon keresztül. Ezen területre, — mely sehová sem tartozott, — menekülők, főképen üldözött bűnösök ütöttek tanyát. Mivel ezek kis házakban laktak, kalibásoknak nevezték. A katonai hatóság feledékenységére, (mert a határ nem sokára katonai igazgatás alá került) nemcsak azért vált károsná a székely nemzetre nézve, mert főképen oláh kalibások lepték el, hanem azért is, mert betiltották a moldvai katolikus magyarok búcsújárását Somlyóra. Pedig volt idő, amikor a moldvai vajdák nemcsak nem akadályozták, hanem elő is mozdították a moldvai magyarok búcsújárását. Egyik moldvai vajda a Bálványos havasi azért adományozta a szentpéterei egyháznak, hogy annak fejében a búcsújáró moldvaiak elszállásolásáról gondoskodjanak. Minden évben nagy tömegek jöttek és énekeltek áhítattal

Zúg az erdő, zúg a levele
Mária örömére.

Nemcsak az áhítat hozta őket ide; de jól esett nekik székely testvéreikkel érintkezni, buzgó imáikat velük egybefoglalni.

Eznek is vége lett: valószínűleg nem ok nélkül feledkeztek meg a tiltó rendelkezések visszavonásáról. Szállásaik, hol útjukban megpihentek és a Szentlélek tiszteletére einelt havasi kápolna összeomlottak... elszakadt az utolsó szál is, mely a székelyeket és moldvai magyarokat és csángókat közvetlenül összefűzte!

Mária Terézia midőn egyfelől hangoztatta háláját a magyar nemzet iránt, másfelől mindent megtett a nemzeti érzés elnyomására.

Semmi sem igazolja ezt annyira, mint Buccow generalis kinevezése az erdélyi gubernium elnökségébe. Soha egyetlen erdélyi embernek, a legtúlzóbb szásznak sem jutott eszébe, hogy Erdély kormányzója vajaha egy idegen katona lehessen, aki a magyarságot kifejezetten gyűlölte és a maga részéről mindent megtett elnyomására.

Két nagy dolog fűződik nevéhez. Addig 'a gubernium tárgyalási és ügyviteli nyelve magyar volt. Az erdélyi állam magyar jellege és *magyar hivatalos nyelve* az erdélyi nemzeti fejedelemség öröksége volt, mely ellen ez ideig a szászok sem

emellek kifogást. Buccow elrendelte, hogy ezután a latin nyelvet használják.

Nevéhez fűződik még egy szörnyű kegyetlenség, melynek emléke soha ki nem vesz a székelyek emlékezetéből: a *sicalidium*, a **mádéfalvi veszedelem**.

Kevés olyan mozzanata van népünk életének, amelyről annyi forrásunk maradt, mint a mádéfalvi veszedelemről, történetei többen behatóan foglalkoztak. A reánk maradt források közül legjellemzőbbnek tartom a szász Heidendorfi Conrad Mihály önéletrajzát, mert abból sok titkos részlet ismerünk meg. (Közölte Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 1879. évf.)

A két éves háború alatt ki kellett vonni minden haderőt Erdélyből is és a porosz király ellen dobni. Híre jött egyszer, hogy a porosz király szövetséget kötött az orosz cárnő segítségével a portával és Krimbe küldött tisztjei 100.000 tatárt képeztek ki abból a célból, hogy azok Erdélybe, onnan Magyarországra és Sziléziába törjenek. A tatárok 1758. szeptemberben fel is tűntek Moldvában, a székely nemesek javikat Brassóba és más szász városokba szállították, Moldva felé az utakat bevágták. Általános rettegés fogta el az embereket, mert Erdélyben nem volt katonaság néhány u. n. plájás határőrön kívül, mert a székelyek katonai szervezetét céltudatosan elsorvasztották.

Ilyen körülmények között vetették fel azt az eszmét, hogy a délmagyarországi határórség mintájára, Erdély Moldva felőli részén határőr népsereget szervezzenek a besztzercei oláhokból és székelyekből. A királynő elfogadta a tervet, azonban az öreg gróf Kemény László gubernator figyelmeztette az udvari kancellária útján, hogy a határórséget rendeleti úton, országgyűlés nélkül nem lehet felállítani. A királynőt azok, akik a határórség szervezését sürgősnek tartották, meggyőzték arról, hogy Keménynek nincs igaza; véleményt kértek a velük egyetértő kancellártól és táblai elnöktől, gróf Bruckenthaltól és Nemes Ádám ítélőmestertől. Minthogy hivatalból nekik kellett az erdélyi törvényeket legjobban ismerni, véleményük megnyugtatta a királynőt is, akinek nem lehetett arról fogalma se, hogy mindkettőt csak akkor és épen ebből a célból nevezették ki díszes állásukba. Elrendelte tehát, a határórség szervezését, amelynek kerestülvitelével gróf Buccow Adolf generalist bízta meg, akit Kemény László nyugdíjazása után ki nevezett a gubernium elnökének is.

Buccow Besztzerceőn kezdte, mert ott kevesebb akadályt remélt. Az oláhok Besztzerce város jobbágjai voltak. A várost könnyűszerrel rávette, hogy a jelentkezőket a jobbágyságból kibocsássa, valamivel nehezebben ment az a feltétel, hogy minden határőr katonának át kellett térnie a görög katolikus

híre, de bőséges ígéretekkel ezen is átestek. Jelentkező volt bőven, csak akkor borult el a világ előttük, mikor megtudták, hogy komoly katonáskodásról van szó, háború esetén esetleg ki is viszik őket az országból. A második oláh határőrezred már nem akarta letenni az esküt arra, hogy »vizen és földön« hűven szolgál. Formális lázadásban törtek ki, úgy hogy Buccow, aki kéves katonai kíséretet vitt magával, kénytelen volt elmenekülni.

A székelyeknél is kezdetben simán ment a dolog. Buccow előre biztosokat küldött közéjük, akik ismertették a királynő felhívását a székelyekhez. Ebben a királynő rámutatott arra, hogy határait a moldvajak és tatárok részéről veszély fenyegeti, ezt a veszélyt elhárítani a székelyek hivatottak, akik a katonai vitészetet már az anyatejjel szívják be. A határőrséghez jelentkezés előnyeit sorolja fel ez után a felhívás: a szolgálat könnyű; 21 hónapból csak három hónapot kell fegyver alatt szolgálni, többi idejét kiki tetszése szerint használhatja fel. Szolgálati idejük alatt zsoldot is kapnak: a gyalogok 4, a iovasok 8 krajcárt. Mindenki szabad tetszése szerint jelentkezhet lovasnak, vagy gyalogosnak; ruháról és lóról azonban az illetőnek kell gondoskodni. Kiváltságuk lesz az is, hogy földadót nem fognak fizetni, csak fej és marhaadót.

Mínthogy a szabad székelyeknek az volt a legnagyobb sérelmük, hogy főembereik az adót reájuk hárították, a jobbágyok adóját is felére szállították, mint a szabad székelyekét, a csíkiak szívesen jelentkeztek és csapatostól fogadták el a fegyvert. Már ekkor rossz néven vették, hogy a főemberek kivonták magukat a határőrszolgálat alól, — még nagyobb megütközést keltett, hogy idegen, német tisztek parancsnoksága alá kerültek és hogy nemcsak őrszolgálatot fognak teljesíteni, hanem esetleg az országból is kiviszik őket. A legkellemetlenebbül az lepte meg azonban őket, hogy a királynő ígérete ellenére az adót változatlanul behajtották rajtuk, pedig régi alapelvük volt, hogy katonáskodni is, adót is fizetni összeférhetetlen dolog. Így történt, hogy az 1762. aug. 27-én átvett fegyvereket 1763. április havában szenvedélyes kitörések között ezrével adták vissza, ami miatt többet közülük el is fogtak és Brassóba szállítottak (Quellen Brassó IV. 354—359.) A többi székben általában nem sikerült a határőrséget a királynő kívánságának megfelelően önkéntes jelentkezőkből szervezni. Buccow azonban nem hagyta félbe az akciót. Tisztjei visszavonást szítottak a székelyek között; a fegyvert fogott határőröket ráuszították az ellenzékre. De az ellenzék sem aludt. Vérforraló versek, mérges pasquillusok, komoly rőpiratok keringtek kézről-kézre. Mínthogy az ország sérelméről volt szó, a guberniumhoz közelálló ember, talán egy guberniumi tanácsos is írt egy rőpiratot, melyben figyelmezteti a székelyeket, hogy Buccow túllépte megbízásának határait, mert a királynő nem akar erőszakot.

Elfolyása alatt sok száz esztendőknék,
 Kik voltak tisztjei egész székelységnek,
 Nem hazudtak annyit, sem nem kétszinkedtek
 Sem nem rettegtettek, sem nem fenyegettek,
 Se annyi zúrzárt, károkat nem tettek
 S törvénytelenséget annyit nem műveltek,
 Mint szeles Bucconak hirtelen tisztjei,
 Nemes regimentek kiseprett szemeti.

panaszolja egyik vers. (Közöltem Székelység II. évf. 4. szám.)

A panaszt meghallotta a királynő is. Megvonta tehát a megbízást Buccowtól és a magyar br. Siskovits József hadszertár mestert küldte Erdélybe azzal a megbízással, hogy a határőrség szervezésére gróf Lázár János és gróf Bethlen Miklós guberniumi tanácsosokkal dolgozzanak ki új tervet.

A terv el is készült, ennek alapján a királynő rendeletet adott a guberniumnak és Csík, Gyergyó, Kászon, Háromszék és Bardócz szék közönségének, hogy szervezzenek két gyalog és egy lovas ezredet.

Míg előbbi rendelete szerint önkéntes jelentkezők alkották volna az ezredek katonaságát, mivel a bizottság abból indult ki, hogy a székelyeket amúgy is terheli a határőrség kötelezettsége, most már ezen kötelesség teljesítését kívánta az említett székelyektől és szükség szerint a többitől is. A hangulatot azonban annyira elrontotta Buccow erőszakossága és az ennek nyomán támadt agitáció, hogy a székelyek többé hallani sem akartak arról, hogy feladják »régi szép szabadságukat.« Még csak ment addig a dolog, amíg Gyergyóban jártak, melynek jobbágy lakossága nagy részben már Buccow alatt elfogadta a fegyvert. Mivel csaknem az egész Gyergyó a gróf Lázár család birtoka volt, természetesen nem is gondolt a lakosság arra, hogy a gróf Lázár János elnöklete alatt működő bizottságnak ellenálljon. Így tehát a sorozást annak rendje és módja szerint elvégezték, megalakítottak 4 gyalog és egy lovas századot; felszentelték a zászlót. Mindössze annyi szépséghiba esett, hogy az a néhány lófő, aki a gyergyóiak közül függetlenségét megőrizte, nem csapott fel katonának. Mikor követük Ambrus Ferenc kifejtette törvényes álláspontjukat és azzal fenyegették meg, hogy felakasztják, azt felelte: »Nem vall igen nagy kárt Gyergyó, ha engem felakasztanak!« Mikor a kemény székelyt erővel sor alá állították és besorozva a kardot erőszakkal oldalára kötötték, *addig nem nélkülözött le, míg a kard le nem szakadt oldaláról, mert nem akarta leoldani azt a kardot, melyet más övezett rá.*

Ambrus Ferenc példájából következett a bizottság, hogy Csíkban, hol többségben voltak a szabad székelyek, nehéz napjai lesznek. Alig lépték át Csík határát, arról értesültek, hogy Mádéfalva férfilakossága a nagy hideg ellenére (dec. 26.) a szepvizi erdőkre menekült és példáját több község követte. Erre

a bizottság a mádэфalvi asszonyokat és gyermekeket is katonasággal kiverette a nagy hidegben a havasokra.

A székely papok és ügyvédek, kik már Buccow idejében is szervezték az ellenállást, elhatározták, hogy összegyűjtik a székelyeket; nemcsak a csíkfakat, hanem a háromszékieket és udvarhelyieket is, hogy lássa a bizottság, hogy nem egy néhány ember, hanem az egész székely nép ellenállásáról van szó. Körleveleket küldtek szét tehát. Az udvarhelyiek vonakodtak megjelenni, de a kászoniak és a háromszékiek csapatokba verődve Csíkszereda felé özönlöltek, mire a bizottság nagyobb számú katonaságot vont össze Brassóból (2 század) Nagyszelenből. Fogarashól és Udvarhelyről (1—1 század). Még tűzérseget is vezényeltek Tapolcára. A székelyek Mádэфalván gyülekeztek régi kardokkal, buzogányokkal és husángokkal felfegyverkezve.

Nem volt szándékuk a jól felfegyverzett katonasággal szembe szállani, csupán a törvényekhez és jogaikhoz való ragaszkodásnak akartak nyomatékos kifejezést adni.

Kétségtelen dolog, hogy a királynőt kezdettől rosszul informálták. Jogi szempontból Kemény Lászlónak volt igaza: a határőrséget csak országgyűlési határozattal lehetett volna szervezni. Az ambiciózus szász Bruckenthal és a vele egy húrón pendülő erdélyi főurak törvénytelen útra csábították az alkotmányt különben sem nagyon szerető királynőt. Abból a történelmileg igazolható tényből, hogy a székelyek kötelesek voltak a határokat őrizni, még nem következett, hogy egyéni szabadságuk, régi birtokjoguk feláldozásával bele lehessen kényszeríteni egy szervezetüktől teljesen idegen szervezetbe. Az országgyűlés bizonyára megtalálta volna a módját annak, hogy a határok védelméről úgy gondoskodják, hogy annak terhe méltányosabban oszoljon meg. Hozzájárult ehhez az, hogy a székelyek a legjobb forrásokból kaptak hírt arról, hogy a királynő nem akar erőszakot alkalmazni, csak önkéntes jelentkezőkből kívánja a határőrezredeket felállítani. Hogy a lelkiismeretlen Lázár János elnökle alatt működő bizottság előterjesztésére más meggyőződésre jutott és más utasítást adott, azt nem tudták elhinni.

Egy Csorja nevezetű háromszéki ügyvéd emlékiratban fejtette ki a székely nép álláspontját, és az összesereglett székelyek elhatározták, hogy ezt az emlékiratot egy küldöttség fogja átnyújtani. A bizottság hozzájuk küldte ugyan a szelid lelkű br Bornemissza Pál csíki főkirálybíróval azzal az üzenettel, hogy egyenként bárki előadhatja kérését, de alig hallgatták meg. Olyan ellenségesen léptek fel ellene és kísérői ellen, hogy talán meg is ölték volna, ha egy pincében el nem bujhatott volna.

A bizottság erre tiszték és polgári tisztviselők által fel szólította a tömeget, hogy oszoljanak szét és különös nyoma-

A mádléfalvi emlékoszlop.

tékkal figyelmeztette a háromszékieket, hogy menjenek haza és ne keverjék magukat más szék ügyébe.

Erre a tömeg küldöttei által benyújtotta a Csorja által szerkesztett emlékiratot. A bizottság átvette azt, de huszárok útján megint figyelmeztette a tömeget, hogy oszoljon szét. Erre a huszárok által újabb élesebb hangú emlékiratot küldtek, melyben már fenyegetőztek, hogy ha a bizottság fel nem hagy törvénytelen szándékával »mi semminek okai nem leszünk!« Ezek a sokat mondó szavak fejezték be az emlékiratot. A következő nap választ kértek erre; a bizottság megint felhívította őket a széleszlásra, most már utoljára!

Siskovits a bizottságnak előterjesztést tett arra, hogy a népet fegyveres beavatkozással kell engedelmességre szorítani még pedig a lehető legkegyetlenebb módon. Bethlen Miklós nem járult ehhez hozzá, de Lázár gróf helyeselte. Siskovits

ezen alkalommal azt mondta, hogy a székelyek igen bővérűek, minden században meg kell csapolni a vérüket. Ezt a bölcseséget valószínűleg nem maga találta ki. A bizottság tehát szót többséggel a fegyveres beavatkozás mellett döntött, még azt is elhatározta, hogy szigorúbban bünteti meg a háromszékieket.

A végrehajtás módja a lehető legaljasabb volt. Kétségtelen, hogy a fegyvertelen tömeg a katonaság első komoly megmozdulására széteszlott volna, de Siskovits másként akarta!

Miakatt a nagy hideg miatt Mádéfalvára összehúzódtott 1000 főnyi székely a boldogok álmát aludta, a községet katonaság állta körül. Különösen nagy erő állta el a Háromszékbe vezető utakat. A nemes német tisztek versengtek azért, hogy ki vegyen részt a mészárlás vezetésében, holott becsületes vadász még alvó vadra sem lő. A vezetést Caratto Manó alezredes követelte magának, mert ő volt kiszemelve a székely határőrség parancsnokának. Jövendő alattvalóinak emberségesen akart bemutatkozni; Siskovits segédtisztje, Magdeburg kapitány sem akart kimaradni a dicsőséges vállalkozásból.

Az aljas merényletnek a háború komoly jellegét kölcsönözte a tűzérség pontos munkája. Hajnali 4 óra tájban szólalt meg az első ágyú. Pontosan abba a házba ütött be az első golyó, melyben Csorja ügyvéd aludt. Arról igazán nem tehetett a derék tűzér, hogy a golyóbis épen a gerendáról függő bötesőbe hollott bele és egy ártatlan székely csecsemő véreit csapotta le, Csorjának pedig csak az ágya alá csapódott. Többeszüri ágyúlövesre felriadt az egész község és látván, hogy halál fia lesz, aki marad, menekültek minden irányban. De bárhová mentek, mindenütt katonaság állta útjukat, akik az égő falu fényében lőtték és karddal kaszabolták a menekülőket. Mint-hogy hamar észrevették, hogy a katonaság minden utat elállott, sokan az Olton át akartak menekülni, de annak jege betört ajtunk; ott is halál várt reájuk.

Legszerencséllemből jártak azok, akik Háromszék felé menekültek, pedig mindenki arra menekült, amerre épen véletlenül indult. Az ott felállított dragonyosok bizonyára utasításra megkérdezték, hogy: *ki háromszékű?* Azt híven, hogy a háromszékiek kiméletesebb elbánásban részesülnek, mindenki háromszékinek mondta magát. A dragonyosok erre karddal mindenkinek hármat sújtottak fejére, mondván: *Három, három, három!*

Egy óra alatt vége lett »az ütközetnek.« A halottakat, kiknek számát oly gondosan eltitkolták, hogy még Conrad sem tudta meg, de *négyszázra* becsülte, összeszedték és a falun kívül egy halmon eltemették; a sebesülteket és foglyokat Csikszeredára szállították.

A katonák közül kettő sebesült meg könnyebben; lövés ért egy lovat is, bizonyára egy katona golyója tévedt beleje. Ez

mutatja, hogy ellenállásról szó sem volt és így a mécszárlás teljesen indokolatlanul történt.

Az, aki ennek az istentelenségnek a jellemző Siculicidium (=székelygyilkolás) nevet adta (melyben római számonkalk az 1761 év is foglaltatik) gróf Lázár János volt ebben a legbűnösebb. A romlott kor egyik legromlottabb gyermeke volt ő, aki már akkor bünt követett el hazája ellen midőn a bizottságban olyan előterjesztést tett a királynőnek, mely a törvényekkel ellenkezett és bünt követett el székely véreivel szemben, midőn a lelkiismeretlen császári tisztt vérengző ösztöneit szavazatával alatámasztotta. Nemcsak az égő kis mádэфalvi székely házak képe kísérte őt, (Barth Rezső: gróf Lázár János élete és művei 14. l.) hanem népe átka is. Ennek az atokaak tulajdonították azt, hogy a legszörnyűbb betegség ölte meg: mint Sullát, a tetvek ették meg és még holt teste sem nyugodhatott sírjában. Nemzete ellen elkövetett bűnén keveset enyhít az, hogy ő sajnálattal látván a magyarság kiszorulását a hadseregéből, azt kívánta, hogy bár minden székelyt feltegyvereznének.

Erkölesi felelősség terhel egy másik székely főurat, Nemes Ádám ítélőmestert is, akit maga Kaunitt szégyenített meg a mjjalt, mert tanácsával Mária Teréziát törvénytelen útra terelte. Gróf Bethlen Farkas akkor tért vissza tanulmányútráról, Párisból, ahol Kaunitt fiával barátságot kötött. A Bethlen név olyan jó hangzású volt, hogy a francia király is fogadta őt. Visszatérésekor Bécsben meglátogatta az öreg Kaunittot. Épen akkor jelentkezett nála Nemes Ádám is. Kaunitt arra kerte Bethlent, aki franciás ruhában volt, hogy ne ismeresse meg magát. Ez után fogadta Nemes — Bethlen gróffal tettűően franciául beszélgetve. Kérdéseket intézett ez után Nemeshez a székely határőrséget illetőleg, aki kimerítően indokolta a székely határőrség felállításának törvényes voltát. Kaunitt ekkor mutatta be neki Bethlen grófit. Nemes elszégyelle magát. Kaunitt távozása után azt mondta Bethlennel: »Most láthatja, hogy a királynő jogosan rendelte el a határőrség felállítását, de mondja el Erdélyben, hogy milyen hazafiai vannak!«

A székely főemberek rengeteg keserűséget okoztak népüknek és mióta Lipótt császár bőségesen osztogatott bá ői és grófi titulusokkal megkülönböztette őket, még nagyobb kárára lettek népüknek.

A mádэфalvi vérengzés után megszűnt minden ellenállás: ahol kard, puska és ágyú érvel, ott hasztalan a törvényekre hivatkozni.

A székely nép — mint annyiszor — megadta magát sor-sának. A bizottság ez után kényelmesen mérleg alá hajtotta a székelyeket a 12. éves fiúktól kezdve. Csíkból 4982. Háromszékből és a kis Bardócz székből 3920 katonát írtak össze, amely számban természetesen nem foglaltatnak a növényedékek és az alkalmatlanok. Ezekből alakítottak két gyaog és az összes székekből egy huszárezredet.

Az első gyalogezred (csíki) parancsnokságának székhelye Csíkszereda lett, míg 12 századát a szék nagyobb falvaiban osztották szét; a II. gyalogezred parancsnokságát Kézdivásárhelyen helyezték el, a huszárszázadokat pedig a négy ősi szék, de főként Csík és Háromszék között osztották meg. Székhelye S. Szentgyörgy. A tisztjeik között csak elvétve akadt magyar, székhely csak három, de nagy ígéretet tettek, hogy ha majd székhely tiszteket nevelnek, akkor tisztjeik kizárólag székhelyek lesznek.

A területileg szétszórt ezredek tagozódása földrajzi ruhát öltött, a századokat azon községekről nevezték el, melyekben a századparancsnokok laktak. Az I. gy. ezred századai: Kászón, Kozmás, Szentimre, Szentgyörgy, Taploca, Szentmihály, Rákos, Szenttamás, Tekerőpaták, Ujfalú, Alfalu és Ditró. A II. gy. ezred századai: Kézdivásárhely, Barátos, Polyán, Illyefalva, Bereck, Nagyborosnyó, Torja, Zabolá, Dálnok, Bölön, Barót és Telegdi Bacon. A huszárezred századainak székhelye Gyergyószentmiklós, Dánfalva, Szentmihály, Szentlélek (Csík), Lécfalva, Alsócsernáton, Gidófalva, Nagyajta, (Háromszék), Desán (Fogarás), Dobra (Hunyad), Tövis (Fejér m.), Egerbegy (Torda).

Különben a határőr népességet négy »tísbé« osztották. A fiatal korúak és teljesen alkalmasak képezték a *haditeket*. A szolgálalt itt általában a 18 életévtől kezdődött és az illető egészségi viszonyaitól és attól függően, hogy volt-e családjából, aki felváltsa, tartott 5—25 esztendeig.

2. *Tartalékseregbe* helyezték a haditeket kiszolgált tagjait.

3. A haditeket és tartalékseregek könnyebb rokkantjait a *gycnye seregbe* osztották be. Ezek tejesítették az irodai és postai szolgálatot az ezredeknél 60 éves korukig.

4. A 60 éven felüliek, a súlyos rokkantak, a katonai szolgálatra alkalmatlanok és azok, kik a parancsnokság engedélyével papi, vagy más szolgálatra léptek és a nők képezték a *tehetetlen sereget*.

A határőrök, vagy máként akkor nevezték, a székhelyi katonák életét szigorú hadi törvények és katonai szolgálati szabályok szabályozták. Igazságszolgáltatási tekintetben részben katonai, részben polgári törvényszék volt illetékes fölöttük. Egy ideig működött egy vegyes bíróság is. Megváltották még a birtokjogot is, megszűntetvén a fiúleány öklési jogot.

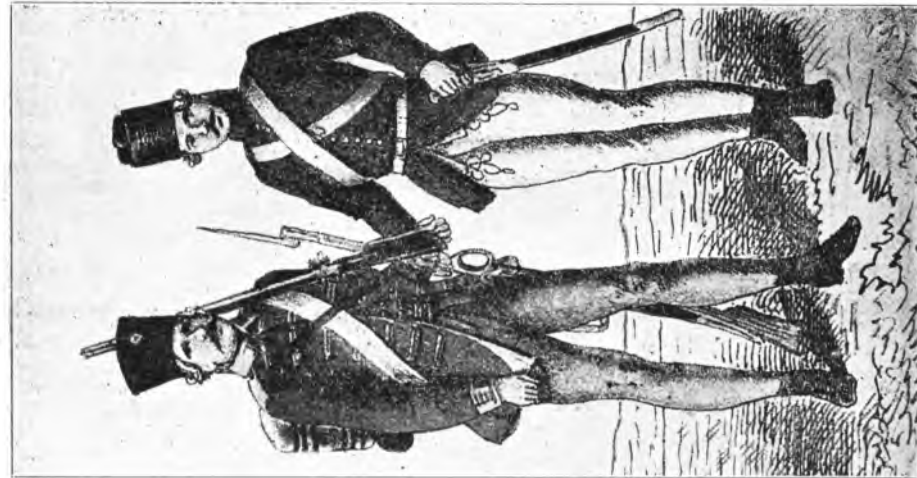
A mádefalvi veszedelem hírért nem lehetett eltitkolni a királyné előtt. Az ő uralkodása alatt páratlan véres esőt felizgatta »anyai szívét«; fájlalta annyi alattvalójának gyászos halálát, de nem az igazi bűnösökre haragudott, hanem azokra, akik a népet »félrevezették«. Szigo ú vizsgálatot rendelt el tehát a felbujtók kiderítésére és megbüntetésére; bár azt is tudta, hogy bizalmasai is hibát követtek el, mert többé nem engedett Erdélyben országgyűlést tartani, hogy őket a felelősségre vonástól megmentse.

A gubernium ki is nevezett egy vegyes bizottságot katonák és polgári személyekből. A bizottság jegyzője lett Meggyes város jegyzője, Heidendorfi Conrád Mihály. Igen érdekes, őszinte önéletrajzában leírja, hogy megbízása előtt magához hívatta Buccow és összeszoritott öklét fenyegető ej felemelve megkérdezte: *tud-e így tenni a magyarokkal?* »Kegyelmes Uram, — felelt ő — »ha igaz az ügy és támogatást kapok, akkor igen.« Erre biztosította, hogy támogatásban nem lesz hiány.

Azt a vádat, melyet más oldalról hangoztatnak, hogy a vizsgálatot úgy akarta vezetetni Buccow, hogy a széktiszteket és nemességet kompromittálja és a birtokaikat a határőrség részére elkobóztassa, Conrad nem erősíti meg. Önéletrajza jóval érdekesebb és tanulságosabb, mint a vaskos jegyzőkönyvek, vagy Halmágyi István jóval részletesebb feljegyzései. Látjuk ebből, hogy a Buccowtól kapott utasítás ellenére a szigorú vizsgálat alatt hogyan esik meg szíve az üldözött széktelyeken, mert látja, hogy nekik volt igazuk. Még titokban útmutatásokat is ad nekik, hogy hogyan védekezhetnek hathatósabban. A vizsgálat szigora meg is enyhült, mikor a bizottság értesül Buccow haláláról. Addig bizony elég kegyetlen vallatási módszert alkalmaztak. Először azokat vették elé, akik ellen enyhe volt a vád, ezekből veréssel akartak kivenni terheő vallomásokat a nemesekre és magasabb állású eniberekre is. Hasztalan szóialtak fel a bizottság nemesebb érzésű tagjai, mert a katona tagok, különösen az elnöklő Róth generalis terrorizálta őket. Mikor pld. a csiki alkirálybíró, Bors Tamást Roth vasraverelte és ezen törvénytelen cselekedete ellen Teleki gróf félszóialt, Róth generalis fejére tette kezét és megrázta azt, mondván, hogy *»a római császár ilyen esetben választó fejedelmeket is galléron ragad, hát nem teheti meg ugyanezt Mária Terézia egy tetves magyar nemessel? Kevesebb.e egy választó fejedelem, mint egy magyar nemes?«* Teleki nyugodtan válaszolta, hogy törvényeink szerint minden esetre több joga van egy magyar nemeknek.

Míg a bizottság ágyúk és katonák fedezete alatt üléseit tartotta, még egyre haltak a tebesültek. A csiki völgyben, a »halál völgyében« mindennap temettek és a szomszéd községek harangjai is siratták a halottakat.

A bizottság kegyetlen vallatási módszere sok embert arra bír, hogy Moldvába meneküljön, Többen már a bizottság jövevényének hírére elmenekültek; így a mádféltvi származású Zöld Péter szentléleki plebánus, aki egy éjjel vele elmenekült híveivel visszatért Moldvából otthon hagyott könyveicért. Éjjel összecsomagoltak és a következő napot a gabonaiödök közölt fekvé töltötték. Ennek hírére Roth generalist majd kiverte a hideg. Arra gondolt, hogy a moldvai menekültek idegen segítséggel ráülhetnek a bizottságra. Azonnal nagyobb számú katonaságot rendelt oda.

- I. Székely határőr huszár és tisztt a XIX. század elején,
- II. Székely határőr gyalogos a XIX. század elején.
- III. Székely határőr szolgálaton kívüli. XVIII. század végén.

Bár a bizottság működése igazolta azt, hogy a mádfalvi veszedelem oka Buccow volt, aki nem a neki adott utasítás szellemében önkéntes jelentkezőkből, hanem erőszakosan kényszerített emberekből akarta összeállítani a határőr ezredeket, a királynő a szigorú ítéleteket nem enyhítette, hanem újabb bizottságokat küldött ki az emberséges gróf Hadik András generális vezetése alatt. Ez a bizottság azután több esetben enyhítette az előbbi bizottság szigorú ítéleteit.

Bármily nagy fájdalommal született meg a határőrség intézménye, a népnevelés szempontjából igen üdvös volt, mert emberséges tisztjei előmozdították az iskolák alapítását, sőt egy katonai nevelő intézetet is alapítottak.

A székely határőr ezredek felállításának volt azonban egy nagyon káros következménye: *a székelyek tömeges kiköltözése Moldvába.*

Már a Buccow-féle első kísérlet alkalmával 300 család költözött ki, a mádfalvi veszedelem után még nagyobb tömegek. A hosszú, kínos vizsgálat alatt tovább tartott kiköltözésük. Mínt hogy Mária Terézia az amúgy is néptelen országba igen jelentős költséggel külföldieket is telepített, természetesen kelemetlenül érintette a székelyek kiköltözésének híre. Már 1754-ben elhírlotta a kivándorlást, a következő évben általános bünbocsánatot hirdetett a székely határőrség ellen izgatóknak, ha visszatérnek, sőt Moldvába megbizottakat is küldött a kivándorolt székelyek visszahozatalára. Zöld Péternek még 100 aranyat is küldött, hogy térjen vissza és vezesse vissza híveit is. Ő vissza is jött és értékes felvilágosításokat adott a moldvai magyarok helyzetéről; a székelyek többségét azonban nem lehetett visszatérésére bírni, még akkor sem, midőn 1769-ben a törökök és tatárok hadi készülődésének hírére a moldvai oláhok és lengyelek tömegesen menekültek Erdélybe. Ezeket a harmincadoknál nem csak szívesen fogadták, hanem a királynő utasítására 2 krajcárral segélyezték is. (Quellen Brassó. IV. 398.) Mikor azonban a királynő megszerezte Galiciát és Bukovinát és Hadik Andrászt kinevezte Galicja kormányzójává, Hadik kísérletet tett arra, hogy a menekülteket áttelepítse Bukovinába. Így keletkezett *Fogadj Istén és Istén segíts!* falva. Hadik akcióját II. József alatt is folytatták. Ennek eredménye lett *Józseffalva, Hadikfalva* és *Andrásfalva* alakulása. Ezen határőrvidéket folytatásaként Bukovinában is határőrvidéket akart szervezni, amit Enzenberg tábornokra bízott. Ő a tervet ki is dolgozta. Az lett volna a kívánsága, hogy kizárólag székelyekből szervezzék a határőrvidéket, akiket kedvezményekkel csalogassanak oda. Aránylag nem sokat, 45 frt átalányösszeg kiutalását kérte minden telepes részére, hogy abból lakást és istállót építhessenek. A haditanács azonban csak olyan terjedelemben fogadta el javaslatát, amennyiben költségbe nem

kerül és a székelyek betelepítése a bukovinai lakosság kiszorítása és kára nélkül történhetik. Enzenberget ez sem kedvelténifelte el, ő tisztán látta és jelentette is, hogy a *székelyek mennyire kíválnak mindenben Bukovina összes lakói között*. Tovább folytatta tehát telepítési akcióját. A moldvai székelyeket Mártonfy Móric istensegítsi pap és Bedeus József kapitány segítségével hívta be Bukovinába, nekik földet és előleget juttatott. A rendelkezésére álló eszközök azonban nem voltak elégségesek; mikor már ott voltak az új székely telepesek, a hadi tanács (melynek elnöke Hadik tábornagy volt) nem zárkózott el a segítségtől: minden telepes családnak élelmezési segélyt utalt ki az új termésig (családfőnek 6, anyának 3, gyermekeknek 2-2 krajcárt naponta) házépítésre 50 forintot és berendezésre 20 forint kölcsönt. Így a moldvai székelyek egy része túrhetőbb életkörülmények közé jutott. Jellemző, hogy amikor a moldvai székelyeket részben Bukovinába, részben pedig Erdélybe vissza akarták telepíteni, könyörögtek, hogy ne telepítsék vissza őket Erdélybe, ahol földjük szűrsége miatt nem tudnak megélni. (dr. I. Polek: Die magyarische Ansiedlungen Andreasfalva, Hadikfalva und Josefalfalva in der Bukovina. Magyar kivonata Polektől az Osztrák-magyar monarchia írásban és képből c. díszmű XVII. kötetében. Földrajzi közlemények. V. 160.)

A székely határőrség szervezését még egy kínos művelet követte: a határőrségi területen fekvő nemesi birtokokat kisebbélték más területen lévő birtokokkal, ami természetesen sok sérelemmel és panasszal járt.

A székely határőrség felállításával egy időben szintén törvénytelenül, országgyűlés mellőzésével, rendeleti úton szervezték a *szüntelen folyó táblákat*, (continua tabula.) melyek a vármegyék és székek igazságszolgáltatását nagy mértékben megjavították. Addig csak bizonyos terminusokon tartottak bírói széket, ami az igazságszolgáltatást lassúvá tette. A rendelet minden megyében és széken állandóan működő törvényszékek szervezett, melynek elnöke a megyékben a főispán, a székekben a »főliszt« volt. Melléjük rendeltek 12 rendes és ugyanannyi számfeletti táblabíró, ügyészt, sebészt, szolgabírókat, illetőleg a székelyek között dullókat. A táblabírák 200 forint állandó fizetést húztak a tartományi pénztárból. A continua táblák szervezése folytán a Székelyföld igazságszolgáltatása egyszerűbb lett, a fiúszékek elvesztették jelentőségüket; csupán a hegyekkel elválasztott Miklósvár, Bardócz és Gyergyószék maradt meg, de azok is az anyaszék főlisztjének einöksége alatt. Ezek csak 9 táblabíró, kaptak évi 100 forint fizetéssel. (Ince: Nemes Erdélyország újabb országgyűlési végzései III. 104.)

Ugyanakkor Mária Terézia még egy nagyon üdvös, nagy jelentőségű tervvel lepte meg a guberniumot. Minthogy nem szerette azt, hogy a protestáns ifjúság külföldi egyetemeken

tanul, elrendelte, hogy *Erdélyben állítsanak fel a lutheránus és kálvinista újjáság részére egyetemet.* A gubernium gróf Lázár Jánostól és Telegdi Lászlótól, mint a ref. egyház gondnokaitól és Rosenfeld Mihálytól és Sachsenfeld Pétertől kért javaslatot. Sok ideig tanácskoztak és a végén az egyetem felállítása ellen nyilatkoztak nemcsak a pénzügyi nehézségek miatt, hanem mert különben is *károsnak itélték(?)* annak felállítását. (Quellen Brassó IV. 371.)

Ezen üdvös reformok mellett nem szűnt meg az a törekvés, hogy Erdélyből a kincstár minél több jövedelmét csavarjon ki. Előkészítették a nemességre is kiterjedő adókötelezettséget. 1769-ben általános, a gazdasági élet minden mozzanatára kiterjedő összeírást rendeltek el, ami a nemesség és székelység körében általános elkeseredést keltett. (Az összeírási íveket közli Quellen Brassó IV. 395.)

A Székelyföld gazdasági életében két nagy jelentőségű esemény történt. Egy Opra nevű timafalvi oiañ Csikszentdomokos határában véletlenül a földből kibúvó ércsapokat fedezett fel. Ezt jelentvén, a gubernium rézhámort rendezett be. Egy ideig művelték, de miután a kincstár állítólag ráfizelt, bérbeadták 1816-ban évi 5000 frtéért a Zachariás csanak. Ugyancsak véletlenül egy vadászat alkalmával a szomjas gróf Bánffy Dénes egy juhász elvezette a borszéki forrásokhoz melynek kiváló vizét szélesebb körben egy bécsi tanár ismertette meg. (Kóváry László: Székelyhonról. 178. 193.)

1778-ban a bajor örökösödési háborúban fel akarták használni a székely határőr katonaságot is annak ellenére, hogy a szervezés alkalmával azt ígérték, hogy a határon kívül nem viszik őket. A csikjakat Kolozsvár-Szilágysomlyón át vezelték. Ezek szerencsésen el is jutottak rendeltetési helyükre és igen vitézül harcoltak; a háromszékieket előbb Marosvásárhelyre rendelték. Ott közölték velük, hogy tovább fognak menni, de hogy hová, azt titkolták. Valaki elterjesztette azt a hírt közöltük, hogy a lengyelek szabadságukért fegyvert fogtak és oda akarják vinni őket a lengyel szabadság leverésére; ezért megtagadták az engedelmisséget, sőt tisztjeiket otthagya hazamentek. Természetesen hadbíróság elé állították őket és az ítélet szörnyű kegyetlen volt; mellő párja a mádfalvai veszedelemnek. Hat felbujtónak levágták karjait és kerékbe törték, ötvenet halálra vesszőztek, 214 ember fejenként 50 botot kapott és harmincnek minden birtokát elkobozták. (Endes Miklós: Csik 226. Orbán: Székelyföld II. 203.)

»A kegyes szíví királynó anyai szeretlettől áthaltott uralma« után sem következett jobb idő a Székelyföldre

II. József trónra lépése alkalmával ugyan összehívták az erdélyi országgyűlést, de csak azért, hogy hűség esküt tegyenek. A kalapos király Erdély alkotmányát még annyira sem tartotta tiszteletben, mint Magyarországét. Igen szövevényesnek

és nehézkésnek találta a három nemzet és négy relió rendszerét, ezért 10, később 11 vármegyére osztotta a kis országot a felosztásnál különösen ügyelve arra, hogy a három nemzet minél jobban összekeverje. A székely székekben bizottságok jelentek meg és jelölték ki az új megyék határait, amivel természetesen megszűnt a székely nemzet minden joga. Nem is ment simán a dolog, mert a székek tiltakoztak az alkotmány megsértése ellen és tiltakozásukat írásba foglalva át akarták adni a királyi biztásoknak; azok azonban nem fogadták el azt. Így kénytelenek voltak a guberniumhoz küldeni azzal a kérelemmel, hogy tiltakozásukat terjessze az „uralkodó elé. Hasonlóképpen tiltakoztak a német nyelv hivatalossá tétele, és a szokatlan összeírások ellen is és amikor az oláhok mozgóidni kezdtek, a guberniumtól követelték, hogy fékezze meg az oláhokat, akik a császár nevében felforgatásra törekednek. 1785-ben látván, hogy a guberniumhoz beadott panaszainak, tiltakozásuknak nincs eredménye, fényes küldöttséget mentesztettek magához a császárhoz, azzal a kérelemmel, hogy vessen véget a törvénytelen ségeknek.

A Hóra és Kloska féle lázadást — mely főleg a maros-széki székelyeknek okozott kárt — a székely határőrezredek verték le, ugyancsak székely katonák fogták el Horát és kísérőit is, kiknek rejtekhelyét egy oláh pásztor árulta el.

Erdély és Moldva határait még Mária Terézia alatt 1769-ben állapították meg. Már ezen alkalommal visszakerültek Erdélyhez és a Székelyföldre olyan területek, melyeket a szomszédos moldvai földesurak a régi határok megsértésével foglaltak maguknak. A határokat 1786-ban újra megállapították. A törökök által visszaadott területet nevezték »*revindikált havasok*«-nak. Bár ezek részint magánembereket illettek volna és azokat fel is szólították, hogy jogaikat záros határidőn belül igazolják, a katonaság rátette kezét és attól kezdve úgy kezelték, mint a katonai kincstár, illetőleg a székely határőrség birtokát. (Gál i. m. III. 193.) Erre alapul szolgáltak II. József rendeletei. (3680/1783 és 3736/86) melyekkel a havasokat a határőrség javára és előmenetelére adományozta. Ettől kezdve a határőröknek nem kellett ruházatról és lóról gondoskodni, mert az kitelt a havasok jövedelméből.

II. Józsefet Katalin cárnővel kötött szövetsége a török ellen háborúba sodorta; a háború célja lett volna mindazon terület visszaszerzése, mely valaha Magyarországhoz tartozott. A háborút megelőzőleg a király betiltotta a gabona kinélete céljából a pálinka és sörfőzést. Már erre anyja is tett egy kísérletet 1766-ban. A székelyek hevesen tiltakoztak az ellen. Minthogy a Székelyföldön bor alig termett, főképen sört és pálinkát iltak és azt az egészségre hasznosnak tartották. Azzal érveltek, hogy betegek lesznek, ha sört és pálinkát nem ihatnak és régi szabadságuk fenntartását kívánták. (Quellen Brassó IV. 388.)

Az 1788 évi török háborúban a székely határőrségnek az volt a feladata, hogy az erdélyi szorosokat védelmezze; egy részüket kirendelték Moldvába is, hol Koburg herceg vezelése alatt vitézül harcoltak. Ekkor a törökök kíséretet lettek, hogy betörjenek a Székelyföldre. Minthogy a határőr ezred nagyrésze távol volt, a kevés határőr természetesen nem tudott ellenállni; nagy részüket leölték és bevették a Rákóczy-vár erődeit Varini harmincados azonban a háromszéki székely katonákat azonnal összeszedte, megtámadta és kiverte őket. A hermányi anyakönyv szerint a községből 29 székely esett el, 5 megsebesült, tizet elhurcoltak a törökök. (Orbán B. I. 217.) A török háborúban kitüntetett csikjak nevét közli Endes i. m. 229.) Ebben az időben keletkezett a *Székely vitézek éneke*, melyet Thaly Kálmán Vitézi énekek és elegyes dalok c. gyűjteménye I. k. 323. l. közölt.)

Az egész Székelyföld nagy örömmel értesült arról, hogy II. József visszavonta törvénytelen rendeleteit; még nagyobb volt az öröm halálának hírére. Rendeleteit a felmérési és népszámlálási iratokat a székvárosok piacain égették el és letépték a nemesi házak számjelzését, hogy azokat is elégethessék, sőt a guberniumtól a jobbágyösszeírások kiadását is követelték. Csak a háromszéki földmérési akták kerültek el a megsemmisülést, mert Segesvárra vitték.

A gubernium azonnal átlért a német helyett a latin nyelvre, egy rendeletében visszaállította a régi vármegyéket és székeket, biztosokat küldött azon törvényhatóságokba, melyeknek nem volt főispánja; elrendelte, hogy tartanak markális székeket. A székely székek a gubernium által küldött adminisztrátorokat nem fogadták el, hanem főkirálybírákat választottak és azokat azonnal be is iktatták, a II. József által kinevezett idegen tisztviselőket elkergették. Bár a kancellária úgy rendelkezett, hogy az 1780 évi állapotokat állítsák vissza, ezzel nem elégedtek meg, mert Mária Terézia is országgyűlés mellőzésével sok törvénytelen rendeletet adott ki; ilyenek tekintették és el is törölték a continua lábiákat és a székely határőrséget, mely a fegyvert le akarta rakni. Nemcsak a székely székek, hanem a nemes vármegyék is vissza akartak térni a diploma Leopoldinumhoz, mint egyetlen törvényes alaphoz és e miatt mielőbb országgyűlés összehívását sürgették.

A gubernium ezeket az intézkedéseket megsemmisítette, de időközben kiráivi leirat erősítette meg a székely székek azon jogát, hogy főkirálybíráikat szabadon választhatják, kiket elégséges, ha a gubernium megerősít.

Erre új székgyűléseket tartottak, a tisztviselőket törvényes elmők alatt újra megválasztották és sürgették, »hogy a Leopoldinum diploma szerint való állásba visszahelyeztessenek«, a határőrséget megszüntessék, vagy legalább is közülük az

idegen tiszteket elhelyezték, az ország és a székely generális méltósága visszaállították, az országgyűlésre a székely primipilus és pixidárius status is küldhessen követeket. Felvetették Magyarországra ér Erdély egyesítésének eszméjét. Ara nyosszék a natárórség ellen ismétleten állást foglalt. Némely vármegyék fegyverkezni is kezdtek, bandériumokat szerveztek, de a gubernium betiltotta azt.

A gubernium megint igyekezett a hozott határozatokat hűvös válaszokkal mérsékelni, míg a hosszas huzavonának véget veteti a várvavárt országgyűlés összehívása. Míg az országgyűlés sok halogatás után összeült, »némely nyugtatlant, rossz célzású emberek« újra izgatni kezdtek, hogy a székely határőrök a fegyvert tegyék le, azonban »a szoros katoñai feivgyázat« minden zavart megelőzött. El is rendelték a vizsgálatot az izgatók ellen, azonban a gubernium jobbnak tartotta, ha abba hagyják a dolgot és nem csinálnak nagyobb zavart a Székelyföldön. Különben is miután Lipót a törökkel megkötölte a béket, a határőrezredeket kirendelte a franciák ellen. Hogy a határ Törökország felé ne maradjon őrizetlen, ideiglenes őrségeket állítottak fel és ezeknek számát betudták a székelyektől is követelt újoncok számába. Titkos rendeletet adtak ki, hogy a székely határőrezredek a nemes embereket kibocsáthatják a határórség kötelékéből.

A székely székerek a nemzet sérelmeire és kívánságaira vonatkozólag nagyjában megegyező utasításokat adtak köveleiknek. Két nagy sérelmük volt: a Lipót-féle diploma 14. pontjában biztosított adómentességük és ősi hadszervezetük felbontása. A király mindkét sérelmüket alaposnak ismerte el, hozzájárult a diploma Leopoldinum megerősítéséhez, a határórségre nézve is elismerte, hogy azt jobb móddal kellett volna szervezni, de megszüntetéséhez nem járult hozzá, hanem kifejezte azt a kívánságát, hogy egy vegyes bizottság készítsen olyan tervet, amely a törvényekre, a székely nemzet jogaira és a modern hadviselés követelményeire figyelemmel lesz. Miután a székely követek látták, hogy a határórséget nem lehet megszüntetni, az új rendszer kialakulásáig arra törekedtek, hogy a régi sérelmeket orvosolják: keresztül vigyék azt, hogy a lasáskodó idegen tiszteket eltávolítsák, megakadályozzák azt, hogy a határőrezredeket idegen országokba is kivigyék és ott kíméletlenül fogyassák és végül, hogy a határórség területén is megtarthassák a székely nemesek ősi birtokaikat. Pannászakkal és a királyhoz tett felterjesztéseikkel nem értek el nagyobb eredményt, azonban az 1791 évi országgyűlés mégis nagy jelentőségű haladást jelent a Mária Terézia és II. József ajálti állapotokkal szemben.

Miután az új király a Lipót-féle diplomát nemesak szóval erősítette meg, hanem az országgyűlési végzések közé iklatta, ezzel megerősítést nyert a székelyek adómentességi és hadviselési

joga, továbbá a tisztségekre és a koronára szállott birtokokra a többi nemzettel egyenlő igénye, valamint az a joga a székeknek, hogy a főkirálybírót szabadon választhatják.

Az 1791 évi országgyűlés ezen kívül az országgyűlés szervezésével kapcsolatban megállapította, hogy a székely nemzetet az országgyűléseken a szék főtisztjei, a székek, valamint szabadkirályi és taksás városok követői képviselik. Szék alatt az anyaszékeket értik, fiú székek nem küldhetnek követet. Minden szék két követet küld: még pedig a közönséges igazgatást ismerő birtokos embereket. Meghatározta az országgyűlés a székgyűlések idejét, feladatát, tanácskozási rendjét, elrendelte, hogy minden szék építtessen székházat, és megállapította a székely székeknek más nemzetekkel szemben azt a jogát, hogy tisztjének választása alkalmával a jelöltek névsorát nem kell előzetes jóváhagyás végett felterjeszteni, hanem a választottak közül azt a hármat, akik a legtöbb szavazatot nyerlek.

Az 1791 évi országgyűlés után is nyílt kérdés maradt a székely határórség állapota, bár a vegyes bizottságot kinevezték és meg is kezdte működését a bizottságok szokott lassú tempójában. A törvény ellenére írott malaszt maradt a székelyek adómentessége is. És ez természetes is, mert a király nem engedte semmit Erdély adójából, tehát az országgyűlés által kiküldött »adóbeli és bizottsági válaszmány«-nak kellett volna megtalálni a módját annak, hogy az adó csonkulasa és a szegény nép újabb megterhelhetése nélkül oldja meg a nehéz kérdést.

Mindkét kérdés II. Lipóttól örökségül maradt utódjára

I. Ferenc király a székelyek sürgető kéréseire kegyelmesen elismerte azt, hogy a székelyek katonáskodásának systemája nem törvényes és kifejezte azt a kívánságait, hogy helyébe törvényesebbet kell készíteni. Ugyanilyen elismeréssel nyhított adóügyi panaszuk keservén is.

Alatta végre elkészült tervezetével a vegyes bizottság, melyet az 1794/95 országgyűlés kiadott a megfelelő rendszeres bizottságnak. Miután az elfogadta, kiadták a székelyeknek, akik már nem fogadták el olyan megalégedéssel, mint a rendszeres bizottság. Kifogásait, kívánságait igen alapos indoklással, megdönthetetlen történelmi érvekkel támogatva az országgyűlés elé terjesztették. Minthogy az országgyűlés a székelyek kívánságait tette magáévá és nem a vegyes bizottság planumát, a király visszautasította az országgyűlés határozatait.

Ilyen huzavona közben a székely ezredek tisztjei valószerűleg felsőbb utasításra aláírásokat gyűjtöttek a katonáktól egy nyilatkozatra, amely szerint ők meg vannak elégedve az állapotokkal és nem kívánnak változtatást. Minthogy azokat, akik megtagadták az aláírást, megbüntették, e miatt Csík szék panasszal élt és követelte a törvénytelen állapot megszüntetését. Elkövette azt a hibát, hogy emlékiratát katonákkal is aláíratta,

akiket e miatt börtönnel büntettek, a szék pedig megróvást kapott a miatt, hogy katonai hatóságot illető dolgokba avatkozott.

Az idők nem kedveztek a reformoknak. Egy új katonai szervezet és az adóügy szorosan összefüggöttek. Az elméletileg elismert jogot az erdélyi országgyűlés gyakorlatilag nem tudta alátámasztani olyan adóreformokkal, melyek pótolták volna a székely primorok és pixidariusok adóját. A király pedig a kitört francia háborúk miatt nem engedhetett az adóból; de ettől eltérve egy megfelelő katonai szervezet felforgatása sem látszott kívánatosnak háború idején.

A *franciák elleni háborúkban* állandóan szerepeltek a székely határőrezredek, még pedig a monarchia legkiválóbb ezredei között emlegetik azokat. Különösen érdekes serepük volt 1798-ban Rastadtban, ahol a franciák követi béketárgyalásokat folytattak a szövetséges hatalmak megbízottaival. Babarczy ezredes egy csapat székely huszárral Radstadlba nyomult és azonnali távozásra szólította fel a francia követeket. Azok engedelmessé váltak az erőszaknak, útközben azonban a székely katonák megtámadták őket és a követ kíséretének két tagját megölték. E miatt Franciaország a béketárgyalást félbeszakította és Ausztriát orvgyilkossággal vádolta meg.

Tudjuk azt, hogy a francia háború köre egyre szélesebb lett és egyre nagyobb áldozatot kívánt Ausztriától. Végso veszedelmében hozzá kellett folyamodni a megvetett magyar nemesi felkeléshez. 1809-ben nem csak a magyarországi, hanem az erdélyi nemeseket is felültették a franciák ellen. Az insurrectio szervezése miatt Ferenc király összehívta az erdélyi országgyűlést is, amely jó előkészítés mellett, rövid idő alatt aprólékos gondnal dolgozta ki a felkelés rendjét, sőt a felkelő sereg fegyelmi szabályzatát is. Az országgyűlés felismervén a kedvező helyzetet, határozatot hozott a nemesség méltóságát sértő adókötelezettségről és a székely határőrség eltörlesztéséről, azonban a király még szorultságában sem erősítette meg azt. Ez nem maradt hatás nélkül a székelyek hangulatára, de mégis elegendő tettek felkelési kötelezettségüknek annál is inkább, mert az országgyűlés előrelátása megteremtette az anyagi feltételeket is.

Mint hogy az aránylag szegény székelység felkelését kb. egy századon át nem vették komolyan igénybe, a székelyek nemcsak a katonáskodástól szoktak el, hanem elhanyagolták katonai felszerelésüket is. Az őseiktől örökölt fegyverek a modern háborúban már használhatatlanok voltak; új, modern fegyvereken kívül formaruháról is gondoskodniok kellett, aminek jótékony hatása leendett a katonai és bajtársi szellem felébresztésére és fogság esetén azt a biztosítékot nyújtotta, hogy mint hadviselő felet kezelik. Az országgyűlés lóra és más felszerelésre a lovasságnak 100 frtot, a gyalogságnak pedig felszerelésre 50 frtot szavazott meg. (Incze i. m. 249.)

Minden szék bizottságot küldött ki a hadköteles széke-lyek összeírására és megmustrálására. A megmustrált hadsereg az erdélyi főparancsnok ifj. Bánffy György vezetése alatt álló erdélyi táborhoz csatlakozott. Az erdélyi felkelő sereg 2554 lovasból és 13 528 gyalogosból állott. Beszterce és Enyed között táborozva várta a parancsot a tovább vonulásra, Akcióba nem is lépett, mert a franciák Magyarország határai-raj csak kis területen lépték át.

I. Ferencet a székelyeknek a Napoléon elleni hadjáratban tanúsított hűsége és sok áldozata nem bírhatta arra, hogy fájó sérelmeiket orvosolja. Minden reformmunkát megakasz-ított a császár elkülete és a nyomorúság. Reformok helyett jött a devalváció, melyet a legnagyobb aggodalommal hirdettek ki a gubernium. Az országgyűlésen hevesen szónokoltak ugyan ellene, de bele kellett törődni. Egy bizottság Nemes Ádám elnökölte alatt azon törte fejét, hogy hogyan lehet a devalváció káros következményeit mérsékelni. Ez olyan jól sikerült, hogy Erdélyben rég nem tapasztalt nyomor ütött tanyát. *Ekkor látjuk legelőbb történelmünkben a jobb módúak könyöröltes munkájának szervezett megnyilvánulását... ami gyökeres sza- kilást jelení a mult szellemével.* Politikai kényszer nélkül törte meg az új század emberszerető szelleme a rendiség ridegségét. Érdeklődésének I. Ferenc is tanujelét adta, mert feleségével együtt meglátogatta Erdélyt. Megfordult ezen alkalommal a Székelyföldön is.

1816--17-ben nagy éhínség volt a rossz termés miatt, 1818-ban pedig nagy sáskajárás. A sáskák olyan tömegben mentek át a Székelyföldről a Barcaságba, hogy 20 lépésnél távolabb nem lehetett látni. (Quellen Brassó VI. 89.)

A székely határőrség ügye tovább is állandó vita tárgya volt, annál is inkább, mert törvénytelenységét az uralkodók egymás után elismerték. E miatt állandó volt az összezördülés az idegen származású és székely tisztek között. Rendszerint az utóbbiakat ítélték el. 1819-ben Rudnay püspök érdemesnek tartotta a pápai székhez intézett jelentésébe befoglalni, hogy közben járt érettük az uralkodónál, aki megkegyelmezett és előbbi rangjukat visszaadta a székely tiszteknek. (Vanyó; Püspöki jelentések 133. l.)

A XIX. század elejétől kezdve a kormányok alaposabban kezdtek érdeklődni az állampolgárok állapotai iránt. Felmerült az a terv, hogy a mai statisztikai hivatalnak megfelelő nyil- vántartó intézetet szervezzenek. A kormány összeírások, a tör- vényhatóságok jelentései és egyházaktól beszerzett adatok alap- ján már megközelítő pontosságú statisztikai adatok birtoká- ba jutott és az egyre fejlődő irodalom ezeket az adatokat szélesebb körben ismeretessé tette.

A statisztikai ismeretek bölcső korából álljon itt néhány adat a **Székelyföld gazdasági és társadalmi életéről.**

Östermelés az 1828. évben.

A szék neve	O-ztrák holdanként			T e r m é n y e k				Állatállomány		
	Szántó	Szőlő	Rét	Buza és rozs	árpa, fengeri zab	Vödör bor	Széna mm.	lo	szarvasmarha	juh
<i>Udvarhely</i>	28.996 ^{1/2}	29 ^{2/3}	7221 ^{3/7}	126530	147618	551 ^{1/5}	72214	2492	9969	2869
<i>Maros</i>	29.240	497	8924	127593	148858	9279	89242	2418	9675	11820
<i>Háromszék</i>	13 363	—	2271	58311	68630	—	22717	1948	7796	3096
<i>Csik</i>	3.439	—	1279	15006	17508	—	12794	1229	4918	5083
<i>Aranyos</i>	4.773	179 ^{1/4}	1356	20328	24299	3346	13560	610	2440	3209

Ipar, kereskedelem 1834-ben.

A szék neve	Mezőgazd. ipar		Műipar	Gyár	Kereskedés	Más foglalkozás
	Élelmiszer	Nem élelmiszer				
<i>Udvarhely</i>	435	602	961	249	55	100
<i>Maros</i>	344	613	382	3	55	141
<i>Háromszék</i>	1756	1063	1985	257	95	116
<i>Csik</i>	659	253	515	676	20	23
<i>Aranyos</i>	229	159	114	48	—	44

Lakosság foglalkozása 1833-ban.

A szék neve	Varosok	Faluk	Lelkész	Nemes	Hivataltnok	Ipar és ker.	Földműves
	s z á m a	s z á m a					
<i>Udvarhely</i>	3	125	210	2210	133	1510	70478
<i>Maros</i>	2	129	227	5565	187	4225	59139
<i>Háromszék</i>	5	94	125	4150	121	85	70135
<i>Csik</i>	1	65	80	1830	84	20	85459
<i>Aranyos</i>	1	21	39	1270	49	—	17292

Összes lakosság száma tehát 322.713. Mely lakik 12 városban, 434 faluban. Lelkészek, nemesek és honoráciorok, szával kiváltságoltak száma 16 580. Iparos 5860, földműves 300.573. (Archiv des Vereines für Siebb. Lk. II. 424. III. 32.)

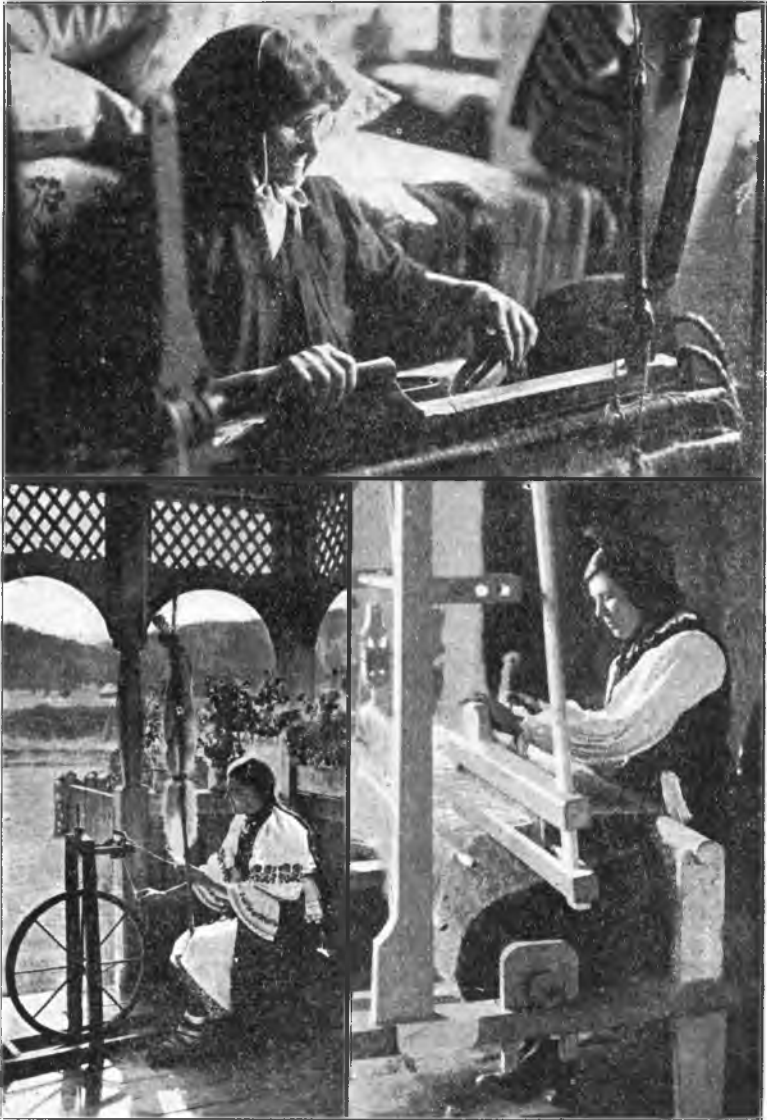
Az előbbi statisztikai adatot közlő Hintz János szász tudós a székelyek iparára nézve a következő felvilágosítást adta olvasóinak.

»A székely székekben, ahol a fölművelés nem nagyon fizeti ki magát a hegyiségek miatt, a népesség sűrűsége otthonossá tette az ipart. A kincstári sóbányák is serkentőleg hatnak erre, mert sok család él kizárólag sófuvarozásból. Nagyon kiterjedt a faipar és kereskedés, melyre a nagy erdőségek kimeríthetetlen forrást nyújtanak. Minden fajta malmaik vannak. Fejlett a bőrpar, melyet városokban céhek keretében űznek. Sok pálinkát főznek és azt szerte az országban eladják. Udvarhely és Háromszéken a nők (kiket nem vitte be a statisztikába) kendert, lent, gyapotot fonnak, szőnek, festenek, azt feldolgozzák és mint kész fehérműt, kék szövetet, függönyöket és általvetőket adnak el a környékbeli vásárokon. A székely messziföldre szállítja a borvizet. Az egész ország tele székely családdal; csapatostól mennek a székelyek nyáron, vállukon sárlóval és cséppel a szászföldre, ahol mint aratók és cséplők dolgoznak. Évről-évre bejárják a szász helységeket és templom számára gyűjtenek. Van olyan ipar is, melyről táblázatunkban nem számolhattam be, de mégis meg kell említenem, hogy az országnak egyetlen részében sem terjedt el annyira az ipar szeretete, mint a Székelyföldön, amelyet Erdély Svájcának lehet tekinteni!«

Sajnos, a szabadság kora a székelyeknek éppen ezt a megcsodált készségét tette tönkre mindenféle mesterséges korlátozásokkal.

Miként a székely szabadság elleni gyűlölet — néhány évtized belátását kivéve — intézményesen erőszakkal bénította 1562 óta a székelyek katonai virtusát, a XIX° században talán nem is mindig rosszakaratból, hanem tudatlanságból és könnyelműségből fakadó kormányintézkedések hasonlóan megbénították a székely nép iparkodását is. Székelyföldön a szabad székelynek volt a legrosszabb dolga. A jobbágyot önhasznáért védte a földesúr; adó és katonaság terhét a lófő és szabad székely viselte. Míg az előző korszakban abban merült ki a primorok legfőbb tevékenysége, hogy jobbágyásra súlyosszék a szabadokat, az ipar századának feneketlen önzése az uralkodók adóhétségével szövetkezve azt eredményezte, hogy a jobb sorsra érdemes nép soha többet nem termelhetett. Minden évben elülről kezdeni, mindig másnak dolgozni, a sok gyermeket kinnal, véres verejtékkel felnevelni: ez volt a szabad székely szomorú sorsa.

És életükben mégis nagy fejlődést állapíthatunk meg. Nem a jólétben, hanem szellemi téren. A székely ipar lépést tart az igények fejlődésével; székely ezermesterek törik a fejüket — és nem hiába! — a termelés könnyebbé tételén. Egyszerű kereskedők otthon vannak Moldvában, akár csak Erdély minden szegletében. Moldvába viszik ki a legtöbb iparcikket és bányatermékeket, onnan olcsó márhát hoznak be, a székely deszkás, zsindelyes, csöbrös, borvizes, degenyeges, sós, kénes,

Így készül a székely szőttés!

27 R. Kiss István: Temes Székely Nemzet Képe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szöltes, szítás, tüzös, fazekas, csizmás, és bocskoros szekerek nem hiába járják Moldvát és az országot: a kereskedő székelyszemei és fülei mindenütt nyitva; egy szóból százat értenek: kevés haszonnal, de sok tapasztalattal térnek vissza. *Rájönnek, hogy a tudás kincs.* Régen úgy jellemezték a székelyt, hogy a tudományt gyűlöli, mert az elpuhulttá teszi az embert. Azóta a világ nagyon fordult!! Az igaz, hogy régi idők óta emberöltők azon mesterkedtek, hogy kiöljék belőlük a katonai erényeket. Attól már bátran elpuhulhatnak... de most az egészséges, mindig éhes gyermekek nem engedik, hogy nyugodjanak.

A fiait vérével tápláló pelikán nem szereti úgy a fiókaít, mint a székely apa és anya gyermekeit. Nemcsak felneveli és szárnyára ereszti, hanem az a vágya, hogy nekik emberibb életet biztosítson. A világjáró székely ráeszmél, hogy gyermekei apái malomtaposó igáját csak az iskolán át kerülhetik el.

Az igazságot szomjazó székelyt a reformáció vezette először az iskolába. Bár a Székelyföldön is egyre több iskola keletkezett, de soha sem volt elég a tanulni vágyó ifjúság befogadására: az erdélyi iskolák tele székely fiúkkal, akik idegen földön koldulva, hiúsorsosaik kegyelemkenyerén tengődve »éljenek és tanoltanak«. (Apor: Metamorphosis EM. H. II. XI. 425.) A reformáció és ellenreformáció korának hagyományai, de főképpen elpusztíthatatlan idealizmusuk következtében a papi és tanítói állást szeretik, de a szellemi élet minden terén kívánnak. Belőlük kerülnek ki a hírlapíródalom első munkásai is. (Kulcsár, Szacs vay) Mindenhová jut belőlük az országba... de bőven marad otthon is tanult ember. Fényes tehetségek sorvadznak otthon is a szegénységben; de nem élnek hiába, kicsiny körükben világítanak! A műveltség az alsóbb fokú iskolák szaporodása révén is áthatja a nép rétegeit. És mikor a történelem kereke egy nagyot fordul és a századokon keresztül földön heverő küllő felfelé kezdett fordulni, mikor minden igaz szívű ember meglátta a nép elhanyagolását, felháborodott szolgáltságán, amikor *szabadságért* kezdettek rajongani az emberek a legegyszerűbb székely is azt érezhette: *no, hál' Isten, itthon ragyunk; a történelmi fejlődés utolértünköt.*

A székelyeknél a szabadság eszméje nem pillanatnyi felángolás, sem pedig divatos portéka: *életszükséglet.* Rabságát is a szabadsággal való hencogéssal ékesítette. Régi idő óta inkább elméletileg kérkedett, mint valóságban élt a szabadsággal, mert a valóság bevallása talán megsemmisítette volna! Szép szabadságuk vesztese óta úgy érezték magukat, mint a szárazra vetett hal, a reformkorszakban azonban úgy kezdenek élni, mint a hal a vízben.

Mikor a vándor patrióták végig járták az országot, hogy elhíntsek a szabadság eszméjének magvait, a Székelyföldön már bő aratnivalót találtak. Mikor a legnagyobb vándor pat-

rióta. Wesselényi Miklós Marosszék közgyűlésén szónokolt és a hivatalos lelkiséget képviselő elnök egy erősebb mondatánál azzal a megjegyzéssel figyelmeztette őt, hogy tulajdonképpen nem is lenne joga szólani, mert Marosszéken nem birtokos: székely tisztelői Makkfalván egy telket vettek és ajándékoztak neki. Mikor az adománylevelet átadták, ő ígéretet tett arra, hogy a telekre iskolát fog építtetni. 18.000 frt alapítványt tett, melyet a minden nemes ügyet pártoló Buttler János gróf 5000 frttal egészített ki. Így alakult a község méreteihez képest még a későbbi időkben is aránytalanul nagynak látszó iskola. (Kóváry i. m. 44. Orbán B. IV. 25.) *de lehet-e a tudomány szomszjas székelyek között elég nagy iskola?*

És a reformkorszakban minden székely iskola a magyar függetlenség és népszabadság vára! Még a határőrség katonaiskolái is! Mert a határőrségnek meg volt az az áldásos haszna, hogy a határőr gyermekek nevelésére több triviális, normális és egy háromosztályú középfokú iskolát (Csíkszereda) létesített, sőt 1822-ben a szebeni katonai parancsnokság a székelység és a tisztikar fiiléréiből Kézdivásárhelyen katonai nevelő intézetet alapított azzal a céllal, hogy ott altiszteket képezzenek. Ambíciózus katonai tanárok és kiváló növendékek mindjárt túl lépték a kitűzött cél határán: az intézet valósággal tisztképző iskolává fejlődött. Az itt tanult fiúk nagyon jól megállították helyüket a legfelsőbb tiszti szakiskolákban is. Bár a katonai halóságok az iskolát el akarták zárni a polgári világtól, ez annyira nem sikerült, hogy úgy Csíkszeredában, mint Kézdivásárhelyen fiatal székely tisztek, kadétek, altisztek és tanuló ifjak *magyar olvaó társaságot* alakítottak, magyar könyveket és hírlapokat vásároltak. Önképzőkör szerüleg verseket szavaltak irodalmi és politikai eseményeket tárgyaltak. Az iskola parancsnoksága elnézte ezt, de midőn egy magyar lap elég tapintatlanul közönségének boldogan elújságolta az örvendétes hírt, a szebeni General Kommando azonnal vizsgálatot rendelt el, amely 6 kadét és őrmester elfogásával vette kezdetét. azután jött a széles körű vizsgálat és vallatás. A székely fiúk a hadbíró bámulatára úgy védték magukat, mint született ügyvédek. Bár csak egynek kihallgatása 41 év terjedelmű, nem lehetett reájuk sütni az összeesküvés bűnét; de a német tisztek szerint a magyarságért lelkesedni is elég bűn volt. Nagy büntetést nem is lehetett megállapítani, mégis buzzóságuk bizonyítása végett eljuttatták ő Szent felségéig az ügyet. A »legnagyobb« bűnösök 6 hónapi arisztomot kaptak... *de három évi vizsgálati fogság után!*

Kél kadét megúnta a vallatást és kilépett az ítélet előtt: az egyik *Gál Sándor*, a másik *Horváth Ignác* volt. Jegyezzük meg jól ezeket a neveket: a magyar szabadságharc legkiválóbb hősei közé emelkednek.

Nem tartozik ugyan a székelyek történetéhez, csak összehasonlítás kedvéért említem, hogy az oláh határőr ezred tisztjei is jóval korábban tettek egy politikai kirándulást: emiekiratot nyújtottak be a királyhoz, hogy az oláh nemzetet ismerjék el Erdély negyedik nemzetének.. Azoknak a haja szája sem görbült meg! Csak a székely katonánál volt bűn, ha anyanyelvéért és nemzeti kulturájáért lelkesülni mert.

Gál Sándor.

Mikor az erdélyi fejedelemség megszűnt, minden erdélyi ember irtózáttal utasította vissza azt a gondolatot, hogy Erdély Magyarországgal egyesüljön, mert az abban a pillanatban kimondhatatlan szellemi, erkölcsi és anyagi súlyedést jelentett volna. A legkiválóbb politikusoknak az volt a meggyőződése, hogy Erdélyt meg tudják óvni abban a helyzetben, amely a multhoz képest súlyedést jelentett ugyan, de a magyarországi viszonyokhoz lépezt utólérhetetlen magas színvonalat képviselt. Megesalta őket a sok szép ígélet és amit jogi valóság-nak fogadhattak el: a diploma Leopoldínium. Az uralkodóház lelkiismeretlenége azonban játsszi könnyűséggel forgatta ki a kis országot jogaiból. Első volt a nemesi felkelés és a székelyek hadi szervezetének felforgatása és a kiméletlen adózással az anyagi tönkretétel.

A jó erdélyiek a török időkből hozzászoktak a becsülethez. A török soha sem kívánt több adót, mint amennyiben megállapodtak, ha csak az ország területének bővülése, vagy valami nagy politikai hiba azt indokolta nem tette.

A jó erdélyiek azt hitték, hogy a német császár megelégszik annyi adóval, amennyit a török császárnak fizettek. Papiroson úgy is volt a dolog. Egy kicsit megerőltették magukat, többet, évi 50.000 forint adót ajánlottak fel ő szent felségének, amit kegyeskedett megelégedéssel elfogadni, ánde közbejőve Isten, aki mindig adott egy kis háborút, avagy más ürügyet, amely alkalmat nyujta ezen összeg meghúszorozására, sőt többre. Uram, Isten, milyen barbár gazember lett volna a török császár, ha athnamója ellenére háborús költségeit az erdélyiekkel fizettette volna meg!

A jó erdélyiek rájöttek, hogy az athname és diploma között az a különbség, hogy az előbbit becsületesen megtartják, az utóbbit becsületlenül megszegik.

De különben gyöngyélet köszöntött be. A vitézi élet terheit önzetlenül a német vette magára és mivel az ország kormányzása is sok főtöréssel jár, ettől a gondtól is apai és főleg anyai szeretettel megszabadították az erdélyieket. Előbb a pénzkezelést vették ki kezükből, mert az felelősség teljes munka; azután Mária Terézia azzal lepte meg Erdélyt, hogy egy vadidegen katonát kinevezett kormányzóának, akit felváltott egy másik, majd egy száz. És minthogy a jól felhúzott óra látszólag magától is jár, minek az a sok guberniumi tanácsos, tisztviselő és főképen országgyűlés, mely a rebellis szellemet csak ébren tartja?

A diploma Leopoldinum után nem telt el egy század és nem maradt a régi szabadságból más, mint a nagyfejedelemség büszke címe: Erdély alább súlyodt, mint Magyarország! Előbb le is vonták a tanulságot: kisebb országgal könnyebben játszik a hatalom, egyesült erő jobban ellenáll. II. József halála után azért erősödik meg a Magyarországgal egyesülés, az az unió eszméje. A XIX. századot mozgató politikai, gazdasági és társadalmi célkitűzések homlokterében nálunk **az unió** áll, mert csak ez lehet biztosítéka a szabadság, egyenlőség és testvériség elvei alapján nemzeti életünk megújulásának. Egyesült erővel győzni és a győzelem gyümölcsét a jövőben is megvédelmezni... ez az erdélyi reformpárt alap gondolata.

A porig alázott Erdélyben egy tényező van, amely ezt az elvet hathatósan képviseli: a székelység, melyet eltiporni, meghunyászkodásra bírni nem lehetett. Ha adóra több kellett, többet dolgozott és leszállította igényeit, ha előkelői hütlenek lettek a vérségi kötelékhez holmi dib-dáb grófi és bárói titulusokért, kitermelt helyettük egy csodálatos értékű szellemi arisztokráciát, melyet bárhova vetett sorsa, *magával vitte izó hazá- és jajszeretet, mert a tiszta vérű, az eszményi magyarság inkarnációja volt.* Erdély minden városában, még a legelzárkozóbb

szász városokban is világítottak és melegítettek. Legelőbb hőt fejlesztett természetesen ifjúsága szegényes, spártai, de eszményi kollégiumokban, a jogakadémián, a juratusok és a marosvásárhelyi tábla gyakornokai körében... és rejtve izzott tovább a parázs a határőri katonai intézetekben is!

Elpattanásig feszültek az idegek, midőn hirt vettek a pesti márciusi eseményekről és arról, hogy a magyar országgyűlés kimondta az uniót, megalakult az első független felelős minisztérium... Erdélyben pedig nem történt semmi! Azaz dehogyan nem történt: megkezdődött az aknamunka az unió ellen, megalakultak és fegyvert kaptak az oláh és szász nemzetőrsegek! Világos volt a taktika; minthogy az uniót nem lehet végrehajtani addig, míg ahhoz az erdélyi országgyűlés hozzá nem járul, húzni, halasztani annak összehívását! Ennek a mély politikai bölcseségnek mélyére tekintett az öklömnyi székely gyerek is. Marosvásárhelyen határőri székely fiúk plakátokat ragasztottak, követelve a székely nemzetgyűlés összehívását. Ugyanezt követelte a tábla mellett gyakornokoskodó érettebb ifjúság. Az alulról jövő nyomásnak is engedve Maros és Udvarhelyszék hivatalosan is követelte az országgyűlés azonnali összehívását. Udvarhelyszék 31 tagú bizottságot küldött a guberniumhoz, amely nemzeti színű zászlókkal diszitett kecsikon vonult be Kolozsvárra. Kívánságuk az volt, hogy Teleki József kormányzó késcdelem nélkül hívja össze az országgyűlést. Emlékiratuk szerint »az unió minden teendőik alapja, sőt a legelső teendő, a fejedelem és haza létérdeke, Magyarország jövő felvirágzásának föltétele.« A székely nemzet sérelmein kívül észreveszik »oláh honfitársaink« sérelmeit, de azt is, hogy Erdély határai közelében orosz katonaság gyűiekezik. Kijelentették, hogy elutasító válasz esetén a rend további fenntartásáért, a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eseményekért nem vállalnak felelősséget.

A kormányzó ridegen fogadta a küldöttségei. 30 ember kívánságának kifejezése után is csak azt teszi — mondá — »aminek célszerűségéről és alkotmányosságáról meg van győződve.« A küldöttség vezetőjét bántotta a lekicsinylő hang és élesen mondta: majd eljönnek, ha kell, a mi harmincezereny küldőink is. Ez hatott! Teleki József gróf összehívta a guberniumot és elhatározták, hogy az országgyűlést saját felelősségükre utólagos jóváhagyás reményében összehívják.

Mire azonban a kolozsvári országgyűlés nagy lelkesedéssel az uniót illetőleg határozatot hozott, a reakció már kiépítette állásait. Egyre világosabbá lett, hogy a nemzet nagy megpróbáltatások előtt áll! Ilyen körülmények között az első független felelős magyar minisztérium számított a székely nemzet hathatós támogatására. Klapka György, egy nyugalomba lépett bánati határőrségi hadnagy már a kormány megbízásából korábban felkereste a székely székeket és érintkezésbe lépett a

megbízható határőrségi tisztekkel is. 1848. május 19-én gróf Batthyány Lajos miniszterelnök nyomtatott felhívásokkal újra elküldte Klapka Györgyöt, az említett volt székely kadétot, Gál Sándort és Hajnik Károlyt a székelyekhez, főképen a határőrökhöz. Felhívásában elmondja, hogy némely nemzetségek megirigyelték a magyar nemzet békés nyugodalmát és eilete támadtak. A magyar kormány kénytelen vékedezni a betolakodó horvátok és szerbek ellen. A két testvér hon egyesülése elvben már elfogadlatott, de tényleg nem történhetett meg. Minthogy a magyar országgyűlés határozatát a magyar király *változhatatlan szavaival* szentesítette, mint Magyarország miniszterelnöke és ideiglenes külügyminisztere fordul a székelyekhez azzal a kérésével, hogy siessenek a szegedi táborba. Bizik: »a székely nemzetenek világszerte elismert rendületlen hazafiságában és magyar testvérei iránt megingathatatlan szeretetében.« (Kövári László: Okmánytár az 1848—49-i erdélyi eseményekhez 12.)

A székelyek kitörő lelkesedéssel fogadták a miniszterelnök küldötteit. Nemcsak a katonák, a polgárok is aláírásukkal kötelezték magukat arra, hogy a haza védelmében résztvesznek, sőt a nemességet erőszakkal kényszerítették jelentkezésre. A lelkesedés különösen Háromszéken olyan nagy volt, hogy a kormányzóhoz intézett jelentés szerint »a nép túlságoktól csak a gyors kijudulással óvható meg.«

De Teleki gróf sértve érezte magát az erdélyi katonai parancsnoksággal együtt azért, mert a miniszterelnök mellőzésükkel intézkedett és mindent megtettek, hogy az akciót megakadályozzák, míg végre a király leiratban helyezte Batthyány eljárását és maga Batthyány is megmagyarázta, hogy épen azért nem fordult ebben az ügyben Telekihez, hogy megkímélje olyan eljárástól, »melyre magát hivatalos állásánál fogva felhatalmazottnak nem érezheté.« Levelében van egy mondat, melyet nem tudok eléggé kiemelni. »*Mint egyes emberek, úgy országok és nemzetek életében is vannak percek, melyeket megragadni, melyekben szabályszerűségektől eltérni okvetlen szükség, hogy késedelemből vagy lasszas fontogatásból ki-pótolhatatlan kár és veszély ne származzék.*«

Nagy későre ugyan kiment Szegedre 2 zászlóalj gyalogos és 1 osztlály székely huszár, de Erdély akkori vezetői Batthyány figyelmeztetése után sem emelkedtek a helyzet magaslatára. Jogi formulákon, hatásköri kérdéseken tépelődtek, paragrafusokon kérődztek, mikor cselekedni kellett volna. Csak a vak nem látta, hogy mi készül a magyar nemzet ellen az erdélyi katonai parancsnokság védő szárnyai alatt. Az erdélyi országgyűlés kimondta, hogy »a közbátorság biztosítása végeti Erdélyben is a lehető legrövidebb idő alatt nemzeti őrsereg állíttassék.« Nemzetőrséget bármelyik város vagy nagyobb helység alakíthatott, tekintet nélkül, hogy milyen fajhoz tartozott

lakossága. Így alakultak magyar, székely, szász, és oláh nemzetőr csapatok. Ezen sem ütközött meg a gubernium, — de azon sem, hogy az erdélyi katonai parancsnokság szabad mérlegelése szerint a szász és oláh határőröket állig felfegyverezte, a magyar és székely nemzetőröket és önkéntes csapatokat csapasz kézzel hagyta, vagy pedig nagy erőlködésre látszatból néhány kímustrál puskát küldött, sőt a gyanús székely határőr területhől elszállította az ágyúkat és fegyvereket, pedig az ellen Teleki kormányzónak joga lett volna felszólalni, hogy a moldvai határt, hol már az orosz csapatok gyülekeztek, fegyvereitől meg ne fosszák.

Különben az erdélyi országgyűlés kívánta, hogy a magyar országgyűlés a jelenleg fegyvert viselő székelyeket nyilvánítsa nemzetőröknek, törölje el a közöttük addig fennállott törvénytelen katonáskodási viszonyokat, helyezze vissza őket régi polgári, családi és vagyoni viszonyaiba, úgy azonban, hogy amíg a hon külső és belső bátorsága fenyegettetik, a volt határőrök kötelesek rendes katonai fegyelem alatt katonáskodni. Ezen szolgálatukért zsoldot húznak és ha törvényhatóságuk határait el kell hagyniok, ruházatot is kapnak. Tisztjeik csak magyarul tudó hazafiak lehetnek. A minisztérium intézkedik, hogy az ezredek ügyvitelére és vezénylése magyar legyen.

A nemzetőri kötelezettség kiterjed a székely primorokra és nemesekre is; ezekből haladéktalanul őrseregeket kell alakítani és felfegyverezni.

Ha Erdély nem is terjesztette volna ezen törvényjavaslatait a júliusi országgyűlés elé, akkor sem lett volna szabad a kormányszéknek elszakadni attól a legtermészetesebb jogi alaptól, melynek Erdély volt minden időben legkiválóbb kifejezője: hogy Magyarország a magyar nemzeté, tehát a magyar és székely nemzet más népfajokkal szemben hátrányosabb helyzetbe nem kerülhet. Bécs és Budapest felé pislogva tétlenül várakozni és ügyelni arra, hogy a magyar felelős minisztérium intézkedései ne érvényesülhessenek addig, míg a király meg nem erősíti az uniót, ezt lehet jogi szempontból legitim eljárásnak nevezni, de magyar nemzeti szempontból öngyilkosság volt!

Pedig a törvényhatóságok egyre ostromolták a kormányzékot kéréssel fegyverért és a egyes lakosságú vármegyék és városok panaszokkal a fegyver elosztás körül úzótt visszaélések miatt.

Már régen megalkotották és felfegyverezték a szász nemzetőröket és az oláh u. n. népfelkelő csapatokat, mikor a kormányszék érdeklődni kezdett az ügy iránt, és felszólította a törvényhatóságokat, hogy tegyenek jelentést a területükön lévő nemzetőrök számáról és felszereléséről. Erre a szász székely katonai litkaikat megőrizve nem is feleltek, — a vármegyék pedig keserves panaszokat zúdítottak a kormányszékre. Ők

összeírták már a nemzetőröket, azok gyakorlatokat is folytatnak fegyver nélkül. *Nem férfiakhoz és munkás néphez illő a fegyver nélküli katonádsí.* Marosvásárhely különös nyomatékkal sürgette a fegyvert: csak a nemzetőrök gyors felfegyverzése háríthatja el a magyar alkotmányt és a magyar nemzetet fenyegető veszedelmet! A katonai parancsnokság magyar ellenes tendenciáját világosan elárulta hogy pld. Szászvároson és Kiskapuson csak szászoknak és oláhoknak osztottak ki fegyvert és magyaroknak nem.

Isméltelt kérésre mégis kiosztottak a magyar vármegyék és városok nemzetőrei között is valamennyi fegyvert. A székelységen kapott Maros és Háromszék 4—400, Udvarhelyszék 300 drb-ot Marosvásárhely is a kért 2000 helyett 300, Székelyudvarhely pedig 100 drb-ot.

<i>Nemzetőrségre összeírtak a székely székekben</i>	25.319
" " <i>a székely városokban</i>	2.413
	<u>összesen 27.732</u> embert.
" " <i>a magyar vármegyékben</i>	5.431
" " " <i>városokban</i>	2.835
	<u>összesen 8.266</u> embert.

A magyar és székely nemzetőröknek aránya mutatja, hogy milyen szerep vár majd a székelységre a kifejlendő életkörülmények küzdelemben. Ez az arány még jobban eitolódott a jobbágyság felszabadítása után, mert a magyar nemesek jobbágysági általában oláhok voltak, a székelyföldi jobbágyság pedig szívesen vettek részt az ország védelmében.

Igy állottak a dolgok Erdélyben, midőn a magyar minisztérium előtt teljes mértékben kibontakoztak a nemzetet fenyegető vészély körvonalai. Batthyány miniszterelnök megint a székelyekhez fordult.

Hazánkra a szabadság napja felhőkben jött el s a törülő láthatár zivatar közalgését hirdeti. Már is apró belső harcokban kell elpazarolni azt az erőt, melyet közös kincsünknek, szabadságunknak védelmére kellene fordítanunk. A nagy veszedelemben biztosan számít a székely népre. Szolgálatukért a magyar haza nem lesz hálátlan. »Emelkedétek és szabadságtok rendezve lesz és tovább fejtetik a jogegyenlőség alapján. *Óhajításaitokat illetőleg előre tudatom, hogy míg hitelen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknél egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni, erre nézve a pénzügyi miniszter rendelkezett már a szükséges előlépések iránt s azoknak, akik áttelepedni szándékoznak, minél hamarabb ajánlatok fognak tételni.*» (Kövári i. m. 60.)

Valószínű, hogy Batthyány (június 28. kelt) leveléből értesül Wesselényi Miklós báró arról, hogy Kossuth törvényjavaslatot készített a székelyek telepítéséről. Felkeresi őt azzal

a kéréssel, hogy javaslatába engedjen bepillantást, mielőtt azt beterjeszti. Minthogy ő jól ismeri a székelyeket, néhány fontos körülményre felhívhatná figyelmét. Törvényjavaslatát közölnie kellene az erdélyi bizottsággal is; ez célravezetőbb, mintha csupa székelyekkel tanácskozik, mert velük nem olyan könnyű — kivált némely dolgokat illetően — tanácskozni! (Tört. Tár 1903. 602.)

Bármilyen volt Wesselényi aggodalma, közbelépésével elkésett, mert Kossuth a kivételes tehetségeket jellemző áttekintéssel valószínűleg székely titkára, Csernátóni segítségével gyorsan elkészítette törvényjavaslatát és azt júl. 26-án a képviselőház elé terjesztette. Javaslatát igen röviden indokolta. Terve az volt, hogy az önként jelentkező székelyeket Bács, Torontál és Krassó vármegyék kincstári birtokaira telepíti, melyeken még mindig voltak lakatlan területek és amelyeknek szerb és oláh lakói most már negyedszer hozták abba a helyzetbe a magyar nemzetet, »hogy saját létéért kénytelen küzdeni a háttárian sággal.« Igen jellemző Kossuth nagyságára, hogy mint pénzügyminiszter hangoztatta azt az elvet, hogy ennél a nagy jelentőségű kérdésnél *filléreskedni nem szabad*. »Némi materiális nyereség kevesebbet nyom, mint ezen magas politikai tekintet.« A javaslat lényege az, hogy minden székely telepítéscsalád legalább annyi földet kap, amelyből önállóan megélhet és a telepítés olyan tömegben történik, »hogy nemzetiségük örök fenntartása megővőva... az ország nyugaima azon vidékek rendszerető polgáraival egyesülten (a svábokat érti) minden berohanások és a mostanihoz hasonló lázadások ellen biztosítva legyen.« A képviselőház elfogadta a javaslatot, sőt Madarász József indítványára Kossuth ígéretet tett a moldvai és bukovinai székelyek betelepítésére is.

Ez volt a magyar nemzet első megéltő, méltánylós, testvéri gesztusa a székely nemzetel szemben. Ennek értékéből nem von le semmit az, hogy pusztán maradt; valósággá válása a magyar nemzet élethalál harcának eredményétől függött!

Az természetes, hogy ellenségeink, főképpen az oláh Maiorescu János azt a hírt terjesztették, hogy a kormány az összes székelyeket ki akarja telepíteni (ami Erdély feladását jelentette volna) és ki akarja irtani a bánáti szerbeket és oláhokat. (Pap Dénes: A pesti magyar nemzetgyűlés I. 269. *Jancsó Benedek*: A román nemzetiségi törekvések története II. 500. 543.)

A kormány az unió megerősítése után Erdélyben is nagyobb eréllyel látott a nemzetőrség és önkéntes csapatok szervezéséhez. Buzgó kormánybiztosok irányítják ezt a munkát; de eközben Erdélyben is kitört az ellentét a diktatúra remétől féltő konzervatív mánások és Kossuth rajongó hívei között. Az ütköző pont éppen a »Kossuth-huszárok« toborzása volt, ahová tömegesen jelentkeztek a székelyek.

Elkészült a *nemzetőrök magyar gyakorló könyve* is. Szerzője az egykori székely határóralhadnagy, *Gál Sándor*, ki a katonai szolgálatot a magyar olvasókör a apítása miatt hagyta el. *Lelekedése a márciusi napok hírére Pestre vezette.* Ott kitünt önzelen lelkesedése (s tehetsége által. Ő írta Pest város nemzetőrseregének oktatási, gyakorlati és szolgálati szabályzatát és több olcsó füzetet adott ki káté gyanánt a nemzetőröknek az oktatásról, gyakorlatokról, őrszolgálatról és csatározásról kiváló nyelvészeti érzékkel állapítván meg a részben ma is használt vezényszavakat és műkifejezéseket.

Szervezet és szabályzat már lett volna, csak ágyú és jegyver hiányzott. Senki sem gondolt arra, hogy vannak szunnyadó magyar tehetségek, melyek csodát tudnának művelni, de a magyart annyira jellemző lelki gátlások miatt szerényen félrehozódnak. Nem maradt más, mint a külföldi behozatal, ami drága és körülményes is volt.

Pedig az ellenséges hadállások egyre fenyegetőbbben alakultak: világos lett, hogy a magyar nemzet nemcsak a nemzetiségekkel, hanem az uralkodó családdal is szembe kerül.

Erdélyben a szászok — bár követeik az országgyűlésen elfogadást sem tettek az unió ellen — nyíltan az unió ellen foglaltak állást; még szenvedélyesebben nyilatkozott meg a szászokkal szövetségelt erdélyi oláhok balázsfalvi gyűlése. A szász és oláh gárdák miatt a nemzetiségi vidéken már megszűnt a magyarok élelbiztonsága is.

Ilyen körülmények között tartotta meg a székelység *nemzetgyűlését az agyagfalvi réten*. Az eszme felvetését Berzenczey László maroszeői kormánybiztosnak és képviselőnek tulajdonítják, de a székely ifjúság már egy félévvel azelőtt követelte azt. Berzenczey, mint feltűnést kereső politikus, csak végrehajtója akart lenni a közkívánatnak. Ő messzi túllépve kormánybiztosi megbízásán, okt. hó 1-én összehívta a székely nemzet minden tagját 24—50 éves korig megdúlás büntetése alatt országgyűlésre. A gyűlés tárgya a meghívó szerint ideiglenes székely kormány, a székely haderő szervezése és a székelység ősi szabadságának visszaállítása lett volna.

Maga a nemzetgyűlés összehívása nem volt hibás lépés, már előbb szükség lett volna rá, de a komolytalan Berzenczey elhibázta a célkitűzést. *Az unió korál az első székely nemzetgyűlés nem kezdhetett külön székely kormány alakításával*, a székelyek legfájóbb sérelmeit is már elvben orvosolta az országgyűlés szept. 19-én hozott határozata; ellenben igen helyes cél volt a székely katonai erő szervezése, mert megfelelő erő mutatása talán visszarontathatta az ellenséges törekvéseket — és ha nem, a védekezés szempontjából sem lehetett közömbös. Volt azonban a háttérben egy politikai pikantéria is, melyről nyilvánosan nem beszéltek. A republikánus Berzenczey odaadó híve volt Kossuthnak, 1000 magas műveltségű Kossuth

huszárt toborzott és azt akarta, hogy a székely nemzetgyűlésnek is Kossuth legyen az elnöke, amit a konzervatív kormánysszék és királyi biztos nem vett szívesen.

Az erdélyi kormánysszék el is tiltotta a gyűlés megtartását. De a székely íjjak egy csapata befört a már kész aktát össze-
lépte: emiatt az egyes székekből vett hírek után nem merték a lilalmat újból megírni, sőt engedélyezték a gyűlést a következő feltételek alatt: a gyűlés elnöke grófi Mikó Imre lesz. — azon nem a tömeg, hanem csak a községek kiküldöttei jelennek meg fegyvertelenül; tárgyalás alá csak a király iránti hűségnyilatkozat, a legsürgősebb sérelmek orvoslásának kérdése, a nemzetőrség szervezése, a szászokhoz, románokhoz a rend fenntartása érdekében testvéri szózat kerülhet!

Ezek a kikötések méltánytalannak látszottak az oláhok: Balázsfalvi gyűlésének engedett szabadsággal szemben; még nagyobb elkeseredést keltettek azok a hírek, hogy az oláh népfelkeió csapatok megkezdték az erőszakosságot és több magyar és székely nemesi meggyilkoltak.

A székelyek tömegesen jelentek meg az agyagfalvi réten. Udvarhelyszékből 25.000, Csik és Háromszékből 15—15.000-re becsülték tömegüket. Marosszékből az oláh veszedelem miatt alig jelent meg 5000; Aranyosszékből pedig a távolság, de különösen az oláh veszedelem miatt csak egy kis küldöttség érkezett *katonai fedezet alatt* útközben többször harcra bocsátkozva az oláh gárdával.

A gyűlés lefolyása a körülmények miatt viharos volt. Nem hiányoztak a népgyűléseken elmaradhatatlan gyujtó beszédek, de a józanabb véleménynyilvánítások sem. Grófi Mikó Imre és a köréje gyülekező megfontolt emberek hatásának tulajdonítható, hogy a hozott határozatok nélkülöztek minden forradalmi színezetet. A gyűlés esküvel erősítette meg a király iránti hűségét, testvéri szózatban hívta fel a szász és oláh nemzetet, a közös szabadság védelmére és a körükben elharapódzott bujlogatás megszüntetésére, minden alkalmas székelyt kötelezett arra, hogy a haza és magyar nemzet oltalmára fegyvert fogjon, felkérték a kormánysszéket, hogy megfelelő számú fegyverről gondoskodják. Hogy ezen okos határozatok folytatásaként nem következtek okos cselekedetek is, annak több oka volt.

A gyűlést állandóan izgatták az oláhok kegyetlenségéről érkező hírek. Hogy a szenvedélyek meggondolatlanságba ne lökjenek ki, Mikó Imre szerette volna, hogy a tömeg oszoljon szét és a részletekre kiterjedő határozatokat a hadi bizottság hozza meg. Ennek a bizottságnak tagjai voltak a székely képviselőkön és királybírákon kívül Gál Sándor és Sombory ezredes vezetése alatt a székely határőrezredek vezető tisztjei akik a gyűlés színe előtt a magyar alkotmányra és törvényekre esküt tettek.

A bizottság úgy határozott, hogy a gyűlés feloszlátása után mozgékony csapattesteket szerveznek, azokat felszerelik és Vay Miklós miniszteri biztos rendelkezésére bocsátják.

Berzenczey látván, hogy véleményével csaknem egyedül marad, huszárjaival felizgatta a tömeget, amely követelte, hogy várakozás nélkül, azonnal veszélyben forgó testvérei megmentésére siethessen. Gróf Mikó Imre alig tudott két napi haladékos megnyerni, hogy azon idő alatt a határőrezredek tisztjei a nyers tömeget némi katonai rendbe szedhessék, és az élelmezésre is a szükséges intézkedések megtörténhessenek.

Elmondok egy jelenetet, mely a misztikumra hajló székely nép lelkébe világít és azért fontosabbnak tartom, mint egy csatajelenet leírását. A gyűlés végén, midőn a józanabb és vérmesebb párt között kijeleződtek az ellentétek, egy Séra György nevű székely nemes lépett a szószékre. Minthogy élethalál harc előtt állanak, melynek kimenetele kétes, — mondá — ő bizonyosságot akar nyújtani népének. Próbára áldozza magát: fővel leveli magát a földre; ha meghal, az a székely nép ügyének veszít, ha élve marad, diadalát jelenti. Ez után fellépett a szószék párkányára és olyan erővel lökte le magát, hogy teste kétszer is megfordult a észka emelvényen és úgy gurult le a földre. De azután talpra ugrott és diadallal kiáltotta: »A próba megtörtént, a fogadás nyerve, Isten ve-lünk van!«

És a Székelyföld, a magyar Dodona hős lelkű lakói be-sem várva a más két nemzetnek adott nyolc napi terminust, néhány határőr zászlóalj fedezete mellett megindulának kiképzetlenül, fegyver és kenyér nélkül neki a veszedelemnek. Az ismeretlen székely népköltő szerint:

Berzenczey hatalmas hangjára
Fegyverkeztünk hazánk ótalmára
Szánlóvasból fegyvert kovácsoltunk,
Boltal, ruddal harcolni indultunk.

Egyik oszlop fényes győzelmet aratott Urbán alezre-des fölött vajda Szent-Iványnál és elfoglalta Szászrégent, de a fegyvertelen székelyek tömege midőn a magyar Gedeon tobor-nok 12 ágyúval felszerelt hadseregével megütközött, — bár a határőr katonaság hősiiesen harcolt — nem állta sokáig az ügylőzet és rendetlenül szétszaladt.

Gedeon tábornok sem most, sem később nem használta ki győzelmét az »ellenség« megsemmisítésére. E miatt a szászok lapja, a *Bote* ellene támadást is intézett és árulással vádolta. Minthogy korábban a székely határőr ezredeknél szolgált, az-zal vádolta, hogy a székelyek iránti szeretetéből fakadt kímé-lete. Érdekes, hogy ugyanakkor a magyarok és székelyek is árulónak nevezték őt! (Az ellentétes megítélésre érdekes ösz-

szövetni a székely Jakab Elek Visszaemlékezését és Friedenfels: Joseph Bedeus von Scharberg c. munkáját.)

A maro vásárhelyi vereség lesújtó hatását nem enyhítette semmi intézkedés. Elestett azután Kolozsvár is, a császáriaknak ellenállás nélkül meghódolt az egész Erdély, aemi ellenállás után Csíkszék is. Egyetlen kis pont, Háromszék nem volt hajlandó meghódolni. 54 □ mérföld terület, nagy részben mehezen védhető síkság kb. 100.000 lakóval dacolni mert a diadaliittas zsarnoksággal, mint »a forradalmi cseiszövevek gyűibelye s izgatási ármányok gyúkeble«.

Két ember nevéhez fűződik a dicsőséges ellenállás: Berde

Gabor Áron.

Mózes kormánybiztos volt a politikai irányító, — és Gabor Áron, a katonai ellenállás szervezője és a háromszéki had felszerelője. Milyen lelki erő kellett a veszett ügy mellett kitarítani, amikor nyilván híresztelték, hogy Magyarországot is leverték és Kossuth elmenekült! Berde Mózes szilárd hitét át tudta sugározni testvéreibe. Először a szék közgyűlése kimondta, hogy magát meg nem adja, hanem minden arra alkalmas ember fegyvert fog tűzhelye védelmére. Azután a hadsereg felszereléséhez kezdtek. Igénybe vették a katonai raktárakat. Előkerítették egy öreg bűvös vadászt, Szacsvay Andrást, akiről az a hír keringett, hogy maga csinálja a puskaport és golyó nélkül is meglövi a medvét. Az öreg útmutatása mellett elkezdtek gyártani valami csodás erősségű lőport. És jelent-

kezelt egy igénytelen, a világgal meghasonlottnak ismert ember, **Gábor Áron**, azzal a tervvel, hogy ő ágyukat fog készíteni. Ő is székely hátárőr fiú volt. A középiskola bevezése után sorozták be katonának a gyalogsághoz, de százada a tűzértséghez vezényelte. Már itt kitűnt kiváló tehetsége és nagy érdeklődése a tűzértség iránt. Megszerezte a tűzértisztek részére kiadott német tánkönyvet, ágyút gyártott fából, szolgálati idejének kilelte után ezermesterkedett, majd ismételten szolgálatra jelentkezett; szeretett volna liszt lenni, de keserűen tapasztalta, hogy Magyarországon a katonát a némettség, a szolgálattelkéség és a prolekcio viszi előre. Tovább furt és faragott tehát, csinált egy csodás faágyút, apró rézmozsarakat, malmot, szerkesztett automobilt, míg szülőföldjének ellenállása régi vágyait teljesítette! Berde Mózesről megbízást kapott, hogy öntsön egy ágyút. Mialatt Berde szép szóval tartotta a hódolást sürgető katonai parancsnokságot (Kővári i. m. 122.) Gábor Áron 2 hét alatt megöntötte az első ágyút 522 golyóval. Bizony az nem volt tetszetős annak, aki szebbhez volt szokva, mert kívül le sem csiszoltatta, de használhatóságát a kételkedőknek megbizonyította. Ez az ágyú öntött lelket azokba, akik ingadoztak.

És a szék közönsége feláldozta mindenét, hogy elég ágyút és löszert teremtsenek: minden rézneműt a harangokig, minden fémot: evőeszközt és óra nehezéket, ékszeret, pénzt. Mi a mágna-sok megzengett áldozatkészsége az egyszerű székely emberkéhez képest!?

A csodálatos ember nem csak ágyút öntött, hanem embereket képzett tűzéreknék... rövid időre azonban minden munkát félbeszakított a császáriak támadása. Egyszerre két helyen támadták meg a rebellis székelyeket, de Gábor Áron ágyúi csodát műveltek; visszaverte Heydte harmadik támadását is a Rikánól. Ez után már több időt nyert ágyúi tökéletesítésére. Nemcsak ágyukat csinált, hanem hozzá lafetákat, ütegekocskákat, gyártott salétromot, abból puskaport, gyutacsot, lötlényeket. Mindenre megtalálta a legalkalmasabb embert. Csakhamar annyira fejlesztette az üzemet, hogy egy nap alatt két ágyút öntöttek és egyet felszereltek.

A semmiből így alakított egy ember rátermettsége és vas-szorgalma hadigyárat, melynek termelő képességével az osztrák árzenát nem versenyezhetett. Volt salétromfűző gyár, lőpor-gyár, gyutácskészítőgyár és ágyúgyár a következő osztályokkal: öntő, tölténykészítő, kerekas, lakatos, asztalos, esztorgályos, nyerges és hámgyártó.

És Háromszék ellenállása megtermette gyümölcsét, mert Kossuth kiválasztotta Erdély felszabadítására a legalkalmasabb embert, a lengyel szabadsághóst, Bem Józsefet, kinek nevét a székelyek ma is áldva emlegetik az ő szeretetüket kifejező *Bem apó* néven.

A szabadságharc legendás korszaka akkor kezdődik, amikor Bem apó a székelyekkel egyesülhetett. Petőfi meglátásánál nem lehet szebben kifejezni a hős nép és hős nagy hadvezér egymásra találásának nagyszerűségét. *»Csak annak lehet fogalma a székely vitézségről«, — írja — »aki maga látja. Ezek valóban csodagyerekek, mert nagy részök jó formán mind gyermek. Nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel mennek a csatába előre; folyvást, biztosan, mint a réten a kaszások s még énekelnek, mikor már ropognak jegyvercük. A lövöldözést hamar megúnják, szuronyt szegezve rohannak s velök rohan az engézet: az ellenségnek nem marad más, mint futni, vagy meghalni. De csak egy feltétel alatt oly vitéz... ha vezére még vitézebb, mint ő... Ezért kellett, hogy Bem legyen vezérök.«*

Elmondani mindazt, ami történt e szűkre szabott könyvben lehetetlen. Bem erdélyi hadjárata a csodák csodája: dicsősége a nagy hadvezérnek és az éretle rajongó székely népnek!

És mindennek a gyökere oda nyúlik vissza a mádófalvi vérfürdőig: az áldozatok véréből sarjadt ki az a csodálatos virág, mely az ősi katonai erényeket termelte. A három székely határőr ezred volt a székely áldozatkészség jegecesedési pontja: *»az újoncok szemínárfuma«,* a Székelyföld 37.100 embert használtan adott volna Bemnek, ha a székely határőrség képzett tisztszei, altisztszei és vitézség és tehetség által tisztí rangra emelkedő legénysége nem lett volna! Ezek az acélba öntött hős katonák csodálatos gyorsasággal teremtettek a nyers lömegtől verhetetlen diadalmas hadsereget, mely a görög mythos harcait valóra váltota. Gál Sándor, Gábor Aron, Mikes Kelemen. Sárosi Ferencz, Gyárfás Domokos, Gyertyánffy Ferenc, Tuzson János, Kiss Sándor, Antal és János, Balássy Lajos, Borsos Ignác, Forró József, Horváth Ignác, Kedves Lajos, Jósa Sándor, Csedő Tamás, Pap Vilmos, Móricz Dénes, József és Sándor, Beke József, Endes Árpád és József, Kabos Károly, Sándor László, Fodor Ignác, Tamás András, Tompa Ignác és János, Miklósy József, Incédy Samu, Bányay Vitális, Makray László, Jakab, Elek nevét megörökíti a magyar hadtörténelem. Ők hősi lélekkel harcoltak még akkor is, amikor minden elveszett... már nem a diadalért, hanem a magyar becsületért. Örök példája marad a magyar vitézségnek a székely I. ezrednek egy kis csapata. 3000 emberrel vette fel a harcot 30.000 orosz ellen és mikor számuk 300-ra olvadt, Gyertyánffy százados akkor sem adta fel a harcot: négyzögbe állította fel csapatát a minden oldalról támadó oroszok ellen. Az oroszok kegyelmet ajánlottak, kérve kérték megadásra, de egy ember meg nem adta magát. Elszántan védekezve, halálos csapásokat osztogatva hullottak el egytől-egyig!

Erdély még a túlerővel is tovább tarthatta volna magát, ha Kossuth a Bánát meghódítására ki nem rendelte volna

Bemet a székely csapatok egy részével... és ha az árulók és kishitűek nem ártottak volna többet, mint az ellenség! Végcredményben azonban két nagy hatalom és a belső ellenségek ereje ellen döntő diadallal úgy sem lehetett volna befejezni az önvédelmi harcot.

A székely nemzetet letiporhették, de lelkét meg nem hódíthatták. A megpróbáltatások napjaiban is bíztak abban, amit Bem apó mondott: *»Magyarország ügye olyan igazságos, hogy annak lehetetlen elveszni«.*

Pedig Magyarország a **világosi fegyverletétel után** elveszteknek látszott; alkotmányát eltörölték, idegen hivatalnokok serege, idegen katonaság, csendőrség és spiclik lepték el az egész országot; a lakosságnak az ostromállapot minden szörnyűségét túrníe kellett, Hajtóvadászatok, bebörtönzések, akasztások, érdemes tiszték besorozása közlegény sorba, botozás, vesszőzés a halálig, a magyar pénz megsemmisítése, a magyar élet megbénítása egész a társadalmi érintkezés lehetetlenné lételeg: ezek voltak a legfőbb változások úgy Erdélyben, mint Magyarországon. Mert természetesen az uniót megszüntették, Erdélyt koronatarománynak nyilvánították, melyet az ostromállapot éveiben katonai kormányzóság alá helyeztek, melynek csak függvénye volt a polgári igazgatás. Erdélyt hat katonai vidékre osztották, melyeket az igazgatási székhelyről neveztek el szébeni, károlyfehérvári, kolozsvári, reffegi, udvarhelyi és fogarasi vidéknek. Minden vidék egy katonai parancsnok alatt állott és melléje rendelték egy-egy polgári biztost. Az udvarhelyi vidék biztosa Daniél Imre lett. Azon vidéken, ahol több magyar lakott, — így természetesen az udvarhelyiben is — a csendőrségen kívül nyomozó törvényszékeket, tisztító bizottmányokat és közbátorléti hatóságokat is állítottak fel. A vidékek kerületekre és alkerületekre oszlottak megfelelő polgári biztosokkal. Az ostromállapot megszüntetése után 10 kerületre oszlották Erdélyt. Ez annyiban kedvezőtlenebb volt a Székelyföldre, hogy addig legnagyobb része az udvarhelyi vidékhez tartozott, az újabb felosztás szerint pedig bár két székely kerület is volt, (Marosvásárhely, Udvarhely) de nagyobb székely területeket osztottak be Brassóhoz is.

Természetesen a nyomozó törvényszékeknek és közbátorléti hatóságoknak volt gondja arra, hogy létük fontosságát bebizonyítsák; pedig az embereket amúgy is letörte lelkileg a nagy nemzeti katasztrófa. Székelyföldön nem az elesetteket, hanem a kegyetlenül kivégezteket és szerencsétlen börtönlakókat siratták és a bujdosók sorsáért aggódtak. Halálilal büntették a székelyek közül: Sándor László alezredest, Benkő Dénest és Rudolfot (Kézdivásárhely) Botár Károlyt, Boeskor Ferencet (Csíkszentmárton) Bajkó Mártont (Gyergyóditró) Butyka Tamást (Márkusfalva) Benkő Sándort (Alsó Csernáton) Cselei Lajost (Bardócz) Cseh Lászlót, Domokos Sándort (Alsó-

csernáton) Deák Jánost (Cs. Szépvíz) Erődsdi Lajost (Zabola), Fodor Istvánt (Csík Szépvíz) Gál Jánost, Gyárfás Lajost, Háza Ferencet (Csíkszereda) Ince Gergelyt, Józsa Lajost és Sándort (Szárarajta) Kolossy Istvánt, Kiss Ferencet (Mádéfalva) Kovács Istvánt (Csík Szt. Simon) Kristó Lajost (Csík Sztimre) Kovács Károlyt (Dálnok) Lezsák Lajost (Gyergyó Szentmiklós) Miklós Lajost (Csíkpállfalva) Magyar Ferencet (Gyergyó Szentmiklós) Mjrcse Dénest, Nagy Dánielt (Kökös) Pap Lajost (Kézdivásárhely) Pünköszt Gergelyt és Pált (Uzon) Pál Józsefet (Csíkkozmás) Pap Mihály alezredest (Kézdivásárhely) Szabó Károlyt és Sándort (Bibarcfalva) Sárosi Ferencet, Simon Sándort, akik mind tisztí rangot viseltek a honvédségnél.

Kötél általi halálra ítélték a polgári tisztviselők és papok közül Berde Mózes háromszéki kormánybiztost, Dósa Elek tanárt, Dósa Gergely ügyvédet, Fodor Antal csíkszentdomokosi, Lakatos Lőrinc és Jákobi Sándor gyergyószentmiklósi r. kat. papok, Farkas József marosszéki főjegyzőt, Gyáriás Károly életnevezési biztost, Kone János postamestert, Kovács Sámuel ügyvédet, Mikó Mihály csíki kormánybiztost, Németh László háromszéki földbirtokost, Nagy Ferenc ref. lekipásztort (Gidófalva) Szolga Miklós marosvásárhelyi ügyvédet, — a halálos ítéletet azonban többkevesebb évi várfogságra mérsékeltek. Kivülük igen nagy volt a száma azoknak, akiket 2—20 évi várfogságra ítélték.

De akit szabadlábon hagytak, az sem volt szabad; árgus szemekkel vizsgálták minden mozdulatát és minden »bűnt« kegyetlenül megtoroltak. Már bűn számba ment a magyar nőta éneklése is. Olyan csekélységet, hogy a világsi fegyver letétel évfordulója napján egy székely atyafi tort tartott és barátjaival a vac.órát gyászfátyollal díszített gyertyák mellett fogyasztotta el, három évi börtönre ítélték.

A székely semmit sem tűr nehezebben, mint a rabságot. Magyarországon Deák Ferenc el tudta fogadtatni a passzív rezisztenciát, a szótlán tűrés és kitartó várakozás politikáját, de az a székely jellemmel ellenkezett. Az ország határszélén állandó összeköttetésben állottak az emigránsokkal, értesültek a legtöbbször tulzott formában az emigráció terveiről és minden elhítek, ami közeli felszabadulás reményét csillogtatta meg előttük. Addig jöttek a biztató hírek, míg végre megérkezett hitük szerint a valóság is.

Kossuth Lajos Kiutahiában 1851. június 25-én azon kötelessége szerint, amely megszabadítás után sóvárgó nemzetéhez köli, egy általános európai szabadságharc előkészületei miatt elérkezettnek látta az időt arra, hogy hazánk jövődjének kockázatát a nélkül megtétessenek az előkészületek a magyar erők összeogására és előkészítésére. Megbízta tehát Makk József fővezredest, hogy a magyar »szabadsági hadsereget reorganizálja, számba vegye, tisztekkel ellássa, hogy hazatérése

közelgő idején mindent készen találjon. Felhív tehát »honárulási bűn súlya alatt« mindenkit, hogy neki megbízatása körében engedelmeskedjék.

Makk a megbízatást a székely Gál Sándor emigrált tábornokkal vállalta és az olasz titkos társaságok mintájára kidolgozták az összeesküvés tervezetét és a katonai végrehajtás »tervvázlatát.«

A szervezet, mely »Évszaki rendszer« nevet viselt, tipikus sejtrendszer. A szervezet élén állott az esztendő, alatta 12 hónap, melyből három jutott Erdélynek. Minden hónapnak volt egy polgári és egy katonai feje. Egyik hónapot a Székelyföld képezte, mely négy hétre oszlott (Udvarhely, Maros, Csík és Háromszék.) A hetek napokra, azok 12—12 órára oszlottak. Melyek századokat jelentettek. A percek és másodpercek az aitisztek és közlegények képezték.

Gál Sándor tábornok, aki a jövődő háború vezére lett volna, több vakmerő tisztet küldött be Magyarországra, akik bár másutt is próbálkoztak, de nagyobb szervezetet csak a fanatikus székelyek között tudtak létrehozni. Így történt, hogy a három erdélyi hónap vezetői székelyek lettek, mégpedig Török János marosvásárhelyi tanár — (szül. Bágyon, Udvarhely szék) 2. Gálffy Mihály sz. udvarhelyi ügyvéd — (szül. Martonos, Udvarhely szék) 3. Bartalis István földbirtokos (szül. Bibarcfalva, Udvarhely szék). Minthogy a székely szereti a misztikumot, az évszaki rendszert más titkos társaságokkal. (Világosság barátai, Szabad kezesztyének társasága, Német katolikus községek) egészítették ki, amelyeknek keretében szabadban mozoghattak. Minthogy a társaságok nem voltak elég óvatosak, a rendőrség csakhamar értesült a mozgalomról, de értesítést kapott III. Napoleon császártól a bécsi udvar is egy készülődő összeesküvésről, melynek az irányítói Moldvában vannak Makk Józsefet ugyan nem tudták elfogni, de iratait kézrekerítették, melyek az egész titkos évszaki rendszer kulcsát és a vezetők nevét a kormány tudomására hozták. Ez után még egy ideig figyelte a főbb szereplőket a rendőrség, végre 1853. január 24-én éjjel meglepetés szerűleg egyszerre elfogták őket. Csak egy tudott közülük lóra kapni és Moldvába menekülni, míg hamis kutyai a csendőröket visszatartották, a csíki Györfly József. A mellékszereplőket egyelőre nem bántották; olyan arányban fogdosták össze őket, amint hely ürrült a tömött börtönökben.

Az elfogottak közül felakasztották Török Jánost, Horváth Károlyt, Gálffy Mihályt, Váradi Józsefet, Bartalis Istvánt, Makk megbízottját. May János alezredest is halálra ítélték, de a börtönben meggyújtotta szalmazsákját és arra ráteeküdve szenvedett kínos halált. A többi vádlottat bűnösségük mértéke szerint 5—18 évi várfozságra ítélték; de Ferenc József császár 1857 évi magyarországi útja alkalmával megkegyel-

mezett nekik. Ezen alkalommal ugyanis meglátogatta a foglyokat is, nyomorult állapotuk annyira meghatotta, hogy könnyezve hagyta el a börtönt. — Meg kell említenem, hogy a Makk-féle összeesküvésnek tulajdonították Schwarzenberg herceg miniszterelnök halálát. Abban az időben független bírárságról szó sem lehetett: a kormánytól függött, hogy a bíróság milyen ítéletet hoz. Schwarzenberg Bach belügyminiszterrel a minisztertanácson azt akarta, hogy elrettentő például mindenkit halálra kell ítélni, aki az összeesküvésben részt vett; Gyulai hadügyminiszter enyhébb ítéletet ajánlott. Mivel Schwarzenbergel leszavazták, annyira felindult, hogy szélütés érte.

Halála után a zsarnokságban némi enyhülés állott be, aminek következtében már magyar lap megjelenésére is engedélyt adtak. Így jelent meg *Berde Áron* szerkesztésében a *Heldi Lap*, mely a politikai viszonyok miatt főképen gazdasági kérdésekkel foglalkozott.

Az 1853 évet még emlékezetessé teszi a »Számolási bizottság« megalakítása, mely az elítéltek vagyonát illetőleg döntött. Akiknek a lefoglalt birtokokra valami igénye volt, ennél a bizottságnál kellett jelentkeznie.

1854-ben Gál Sándor ismét kísérletet tett egy forradalom szervezésére. Erre az orosz-török háború adott alkalmat, mikor Ferenc József hálálansággal fizetett az orosz cárnak a neki nyújtott segítségért. Kétséget nem szenved, hogy e miatt az orosz cár nagyon neheztelt és ellensége lett Ausztriának. Gál Sándor ezt használta ki. Összeköttetésbe lépett állítása szerint az oroszokkal és tőlük ígéretet is nyert arra, hogy Miklós cár egy erdélyi felkelést pénzzel és fegyverrel segíteni fog. Minthogy Moldva nem volt alkalmas terület a szervezésre, Gál Sándor Görögországban akarta felfegyverezni az emigráció tagjait, azonban felhívására kevesen jelentkeztek. Kísérletet tett arra is, hogy Erdélyben is megkezdje a forradalmi propagandát, a felkelés előkészítésére egy csomó pénzjegyet és hitelepapírt küldött Erdélybe, de megbízottját a határ átlépése után elfoglalták és felakasztották. Az abszolútizmus ideje alatt megjelent történelmi munkák Gál próbálkozásairól eüitélöen nyilatkoznak; mint aki a békét kész volt megzavarni és hazájára újabb szenvedést hozni. Mi Gál Sándorban nem csak a szabadságharc egyik kiváló hőseit, hanem a szabadságszerelő, szolgaságba soha bele nem nyugvó székely nemzet tipikus képviselőjét is tiszteljük. *Ő a poklot is meg akarta mozgatni hazája szabadságáért* és kétségtelenül neki helyesebb politikai érzéke volt, mint azon magyar emigráns lársainak, akik érzelmi szempontból nem tudták elképzelni régi ellenségükkel, az orosz cárral az együttműködés lehetőségét.

Azok a csapások és megpróbáltatások, amelyek Ausztriát ezen idő után érték, meggyőzték a férfiúvá lett Ferenc József császárt, hogy a magyarok kibékítése nélkül nem mentheti

meg Ausztria nagyhatalmi pozícióját, annélkül pedig a büszke császári cím komikussá vált volna. E miatt 1854. dec. 15.-én megszüntette az ostromállapotot Erdélyben is és lépésről lépésre közeledett a magyar nemzet vágyainak kielégítése felé.

Mihelyt a nyomás enyhült, azonnal megkezdődött az erdélyi magyarság szervezkedése. Legelőbb szellemi téren vívtak ki ürhetőbb szabad mozgást gróf Mikó Imre vezetése alatt. Az erdélyi magyar irodalom újra fellendült és ebben a székelyeknek első rendű érdeme van. Gróf Mikó Imrének jobb keze, tanácsadója Nagyajtai Kovács István, aki Mikóval együtt szorgalmas történelmi forrás gyűjtésével és értekezéseivel Erdély régi történetének ismertetése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. Ugyanczen a téren működött és kötelezte soha ei nem múló hálára honfitársait Mircse János, Jakab Elek, Benkő Károly, Kőváry László és br. Orbán Balázs. Az utóbbi és Kriza János neve a székely nép ismertetése által vált fogalommá. A szellemi élet minden terén kitűnt a polyhistor Brassai Sámuel, a jogtudományban Dósa Elek és a tankönyvirodalom terén a szorgalmas, tudós székely tanároknak egész sora. A napi eseményekről két lap tájékoztatta a közönséget értékes vezércikkekben adván a magyarság politikai magatartására is útmutatást: a *Kolozsvári Közlöny* és *Korunk* Mjndkettőnek szerkesztői és főmunkatársai székelyek. Az előbbi irányítója és tulajdonosa Berde Áron volt, aki a szerkesztőség elöb Vida Károllyal, később *Dózsa Dániellei* osztotta meg. — az utóbbi szerkesztője Fekete Mihály, később Kővári László volt. A két politikai lapot a *Márosvásárhelyi Füzetek* egészítették ki, melynek alapítója, Mentovich Ferenc, ugyan nem volt székely, de székelyek voltak munkatársai. Különösen nagy hatásúak voltak a regényírás terén is kitűnt Dózsa Dániel mélyen szántó vezéreikkel. E korszakban kiváló székely színészek Feleky Miklós, Laborfalvi Róza és festők Barabás Miklós, Székely Bertalan, Sikó Miklós és Kőváry Endre.

A székely népköltészet kincsének összegyűjtésével nyújtott bepillantást a székely nép lelkének mélységeibe Kriza János unitárius püspök ismeretlenül maradt munkatársával, Gálffy Sándorral.

Ezek a kiváló emberek túlnyomóan szegénységben küzdve, kis birtokukon visszavonulva lettek az egész magyarságnak apostolai.

Az irodalom fellendülésével karrölteve járt a *gazdasági élet* fellendülése. Míg az írók működését a cenzura bénította, a gazdasági életben a kormány jóindulatú támogatására lehetett számítani, mert az volt az abszolutizmus nézete, hogy a szabadságot anyagi javakkal lehet pótolni, ezért a megalakított Erdélyi Gazdasági Egylet működését pártolta és javaslatai

valósulását — ha érdekei úgy kívánták, — kortes célból is elősegítette.

A vagyonszerzéssel és adóval sújtott szűkölködő, szegény nép a megpróbáltatás napjaiban felülmúlta önmagát. A műveltség iránti nagybecsülését azzal is kifejezésre jutatta, hogy a szájától elvont fakérből, közgyűjtésből iskolákat alapított. Szellemi fejlettségük legkiválóbb jele, hogy ők már az ab-

Br. Orbán Balázs.

szoluzizmus korszakában kidolgozták egy *reál*gimnázium alapításának tervét, mely iskolatípust közoktatásunk csak a napokban valósított meg. A kezdeményezés érdeme Háromszéké, melyből nem vonhat le semmit az, hogy a gyanakvó kormány az iskola alapítását nem engedélyezte; azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy több helyen »főelemi tanodát« ne alapítsanak (Gyergyó, Sepsiszentgyörgy) és a csíksomlyói aligimnáziumot főgimnáziummá ne fejlesszék, sőt tanítóképzőt ne alapítsanak. Sz. udvarhelyen is a már meglévő középiskolákhoz

két »nevelédét« építettek. Kézdivásárhelyen is a székely határőrség feloszlatott iskolái polgári formában új életre keltek. (Ürmössy: Tizenöt év Erdély történeléből. I. 206.)

Az abszolutizmus enyhülése távolról sem enyhítette a székelyek gyűlöletét és azt az elszánt akaratát, hogy szabadságukat fegyverrel vívják ki. III. Napoléon céljai, az olasz szabadságharc eseményei, Garibaldi neve ismereteseek volt a legkisebb kunyhóban is. Mint a Szentírásban, úgy hittek a szállongó hírekben, hogy Kossuth, Türr István, Klapka György visszatér Garibaldival. Ez a hit a valóság színezetét öltötte magára, midőn Kossuth kinevezte Erdély kormányzójává Puky Miklóst és megbízta Prui Antal honvéd ezredest, hogy szervezze meg Erdély haderejét és terveiről *tájékoztatást* is küldött. Prui a honvéd segélyező egyletek köpönyege alatt meg is szervezte az erdélyi haderőt, összeírt közel 10,000 jelentkezőt, nézőket csapatokba osztotta. A jelentkezők nagy része a szabadságharcban és ezután császári szolgálatban edzett katoná volt, vagy pedig intelligens ifjú, kiket hamar ki lehetett képezni. Az iskolákban a fejlettebb ifjakat vívással edzelték, sőt fapuskákkal is tartottak gyakorlatokat. Természetesen a szervezkedés csak a Székelyföldön ment szabadabban, a megyékben az oláhok miatt nem is lehetett zászlóaljakat szervezni; ott a régi bandérium rendszer szerint dolgoztak és abban állapodtak meg, hogy ha eljön a cselekvés órája, a tisztek összegyűjtik a katonákat és Marosvásárhelyre vezetik.

Pruí és jelentésére Kossuth is elégségesnek tartotta ezt az eredményt; A keret készen volt és az esetleges felfedzés veszedelme miatt abbahagyták a további szervezést. A felizgatott székely ifjúság azonban nem tudott várni. Ősi hagyomány volt a jó viszony Moldva és a székelyek között; a politikai üldözöttek befogadását kölcsönös kötelességnek tekintették. Azt nem tudták, hogy Couza fejedelemnek olyan féle ambíciói támadtak, mint Mihály vajdának, csak mikor tömegesen kimentek Moldvába, hogy minél előbb Kossuth légióihoz csatlakozzanak, akkor látták, hogy nem csak a szállongó hírekben csatlakoztak, hanem a moldvaiak vendégszeretében is. Couza fejedelem többet elfogadott, bár Kossuth Lajossal a jövőt illetőleg tárgyalt és megtűrte Kossuth kiküldötteit is. Közöttük legekspanáltabb volt Berzenczey László, akit az agyagfalvi gyűlésnél ismetünk meg. Ő tartotta fenn az összeköttetést Erdély és az emigráció között. Azok a székely fiúk jól jártak, akik hozzá eljuthattak, mert amíg tehetette ellátta pénzzel, élelmiszterrel és hajót bérelve Olaszországba szállította őket. E miatt tetemes adósságot is csinált, mikor azután a nagy lelkesedéssel kidolgozott terv dugába dőlt, és az alkotmány visszaállításának reménye is megcsillant, hogy elkerülje az adósok börtönét, a galatzi cs. kjr. osztrák konzulátusnál jelentkezett, ahol azonnal őrizetbe vették. Bár ezt megelőzően főbben

kértek és nyertek kegyelmet az emigránsok közül, a székely dac nem engedte, hogy magát megalázza. E miatt Bécsbe szállították, majd Klagenfurtban internálták. Itt utólérte a honvágy és annyira megtört, hogy kegyelemért folyamodott, de későn! A viszony Erdély és az uralkodó között annyira elromlott, hogy nem látszott kívánatosnak az erdélyi rebellesek számát szaporítani.

Az alkotmány visszaállítását Erdélyben a fehérvári értekezlet előzte meg, amelyen főképen az unióról tárgyaltak és vívtak kemény harcot a magyar és székely tagok a szászokkal és oláhokkal. A székelyek képviselőiket kijáratásra buzdították és arra, hogy az 1848. évi törvényekből semmit se engedjenek. Berde Mózes pl. Háromszékből 228 aláírással kapott egy felszólítást, hogy ragaszkodjanak a szentesített 1848. évi törvények visszaállításához és kívánják az országgyűlés összehívását Pestre, semmi más kérdés tárgyalásába bele ne menjenek.

A törvénytelen fehérvári értekezleten a magyar és székely kinevezett tagok meg is feleltek a közkíváratnak; érveik komolysága előtt még a józanabb szász és oláh képviselők is meghajoltak. A fehérvári értekezlet felterjesztésének és különösen Kemény Ferenc buzgóságának sikerült egy időre visszavarázsolni Erdély alkotmányos életét. Erről 1861. április 1-én értesítette Erdély közönségét. Erre a székelyek nagy számban zarándokoltak Kolozsvárra, hogy megbeszéljék a székek újjászervezését. Abban állapodtak meg, hogy a legidősebb alkirálybíró hívja össze a székgyűlést, válasszák meg a tisztviselőket, alakítsák meg az 1848. évi törvényben előírt bizottságokat és kérjék fel az újra alakított erdélyi főkormányzókat, hogy küldjön ki megbízottat a királybírók választására. Abban is megállapodtak, hogy a székek szervezeténél mit vesznek át az 1848. törvények, illetőleg vegyes bizottság javaslataiból, megtartván a királybírók és dűllők intézményét és az ősi igazságszolgáltatási rendszert.

A választás során főkirálybírók lettek Udvarhelyen Daniel Gábor, Maroszáczban gróf Tholdalaghy Mihály, Háromszékben gróf Kálnoky Dénes, Csíkban Mikó Antal, Aranyosszékin Béli Gergely.

Az alkotmányos korszak nem tartott sokáig. Bár általános volt az óhaj, hogy a kipróbált jó hazafiak maradjanak helyükön az ideiglenesnek hitt elnyomatás korszakában, a provizoriumban is, a legtöbben nem tudták lelkiismeretükkel összeegyeztetni, hogy törvénytelen rendeleteket végrehajtsanak és lemondtak. Jött egy olyan korszak, mely kacérkodott az alkotmánnyal, megtartotta azokat a törvényeket, melyeket céljaira felhasználhatott és lábbal taposta az ellenkezőkét. A cél az volt, hogy Magyarországot és az erdélyi nagy fejedelemséget bekényszerítsék a birodalmi egységbe és képviselőit a biro-

aljai gyűlésbe. Természetesen a szászok, kik a magyar alkotmányoknak és jogtisztelnek annyi áldását élvezték és az oláhok, kiknek az 1848 évi törvény egyenlő állampolgári jogot biztosított, lelkendezve támogatták ezt a törekvést, a magyarok és székelyek egy-egy áruló pléhgalléros Bach-huszártól (még Bach bukása után is ez volt a nevük!) eltekintve hajlani sem akartak erről. Megint megkezdődött a két ellenséges nemzet izgalma felülről, aminek következtében egyre többet követeltek a magyarok és székelyek rovására. Hűségesen támogatta őket saját faja ellen az áruló gróf Nádasdy Ferenc, aki Bécsben azzal dicsekedett, hogy a székelyek makacsságát megtöri.

Rövid időközben 5 választást rendeltek el Erdélyben azzal a céllal, hogy olyan magyar és székely követeket választal, akik megjelennek az erdélyi (szebeni) tartományi és bécsi birodalmi gyűlésen, de ezt a célját semmiféle eszközzel el nem érthette. Egyszer történt meg csak, hogy a bécsi lapok nagy örömmel újságolták, hogy Marosszék egyik kerülete egy oláh képviselőt választott, amit nagy örömmel úgy könyvelték el, mint a székelyek megpuhulásának jelét, de csakhamar kiderült, hogy a bécsi lapokat tévesen informálták. Pedig Nádasdy mindent »becsületesen« megtett, ami tőle kitelhetett a magyarok és székelyek elnyomására, a lehető legkedvezőtlenebb kerületi beosztásai is: közben pedig a tartományi gyűlésen a szászok és oláhok habzolták a magyar nemzet ősi örökségét. Különösen az oláhok voltak kifogyhatatlanok a nemzeti követelésekben. — holott testvéreik Moldvában elnyomták és a tulajdonjogtól is megfosztották a székelyeket, akik ott csak »részes« birtokok lehettek.

A provizoriun gyönyöreikhez tartozott az, hogy a kommunizmusra izgatott oláh tömegek földeket foglaltak a szászoktól és magyar földesuraktól, az oláh községekben áruikkal kereskedő székelyeket a községi bíró közbejöttével áruiktól megfosztották, mert ez után Erdélyben minden az övék, sőt a hírhedt Axente és Hosszú Miklós bujtogatására az erdőket és székely községeket is gyujtogatni kezdtek.

Egy bécsi estélyen — beszéltek — egyik főherceg az emberséges Forgách gróftól, aki a Schmerling—Nádasdy-féle rendszert nem helyeselte, azt kérdezte: »Nem veszen-e példát Nádasdytól, az bezzeg tud bánni a makacs székelyekkel! Forgách szárazon azt válaszolta: »Majd meglátjuk azon híres eredményt«. (Ürmössy i. m. II. 143.)

A »bánni tudás« alatt a székelyek megpuhítását értették. Nádasdy megtanította a székelyeket tűrni és szenvedni, — amire amúgy is értettek — de meg nem puhította. A magyar szabadságharc legendás hősei, Bem apó vitéz katonái meg nem hajlott gerinccel és elrabolhatatlan erkölcsi kincsük érintetlen birtokában lépték át az 1867. év határát.

Az 1867 i kiegyezés, mely a pragmática sanclio és az 1848. évi törvények alapján jött létre, új korszakot nyitott a magyar történelemben. Az új magyar felelős miniszteri-umban két kiváló férfiú képviselte a székelységet: Csik-szentkirályi gróf Andrassy Gyula miniszterelnök és gróf Mikó Imre közlekedésügyi miniszter.

A nemzet féltve őrzött szabadságának diadala után remélhető volt, hogy a székely nép súlyos küzdelmei és megpróbáltatásai után megkapja azokat a feltételeket, melyeknek alapján tovább fejlődhet és hasznos tagja maradhat a magyar államnak. azonban **a kiegyezés korszaka többet kapott a pragmática sanctióból, mint az 1848-i törvényekből és azok szelleméből. Ez döntő jelentőségű volt a székelyek sorsára is.**

Csányi László országos kormánybiztos 1849. április 10-én kelt rendeletében elismervén a székelyek kiváló érdemeit, midőn Isten áldását kívánta rájuk, ígéretet tett, hogy *»a magyar hazu is háládatos lesz és megjutalmazza őket»*. Erre ígéretet tett maga Kossuth Lajos is, aki már korábban is készségesen hajlandó volt a székely nemzet minden kívánságát teljesíteni.

Az igaz, hogy nem is kívántak sokat; csak az ausztriai ház uralma alatt lábrakapott igazságtalanságok megszüntetését és a népsűrűség levezétesé végett telepítést Magyarország lakatlanabb területeire, hogy népfölöslegük ne legyen kénytelen idegen földre; Oláhországba vándorolni és ott elpusztítani.

Ha a kiegyezés korszakában az 1848. év szelleme érvényesülhetett volna, nem feledkeztek volna meg a Csányi ígértéről és a székelyek telepítéséről, melynek végrehajtását 1867. után még jobban kívánták volna a nemzetvédelmi szempontok, mint 1848-ban. Hála helyett a magyar nemzet érdekében a székelységtől újabb nagy áldozatot követeltek: mondjon le minden privilegiumáról; minden ősi intézményeiről; járjon elől jó példával, hogy a szász egyetem politikai hatósága, — mely régi idő óta ellenséges állam volt az államban, — megszüntethető legyen. A székely nép meghozta ezt az áldozatot is, pedig voltak olyan jogai is, melyek megélhetését könnyebbé tették (pl. a só). Eltűntek tehát ősi intézményei, semmi más nem maradt, csak az emlékezet, a pusztá székely név és népi öntudat.

»A székelység kiváltságos közjogi helyzetét, magánjogi és társadalmi állását az új idők szelleme romba döntötte« — írja egyik székely képviselő — »Privilegiumait az újabb törvények eltörölték s nyakába zúdították a terheknek, pénzbeli fizeléseknek oly óriási özönét, melynek terhe alatt egyszerre roskadozni kezdett. Az adót fizetni kell, a sót nem adják ingyen; a pálinkafőzés, dohánytermelés elvétellett. Ezeket mivel az ember nem mondhat le róluk, pénzzel kell beszerezni«.

A túlterhelést még csak elviselte a szorgalmas nép addig, míg ki nem tört a román vám háború, mert iparcikkeit Romániában jól el tudta helyezni. A székely városok lakóinak egy része kivitelre dolgozott, így a keresztiúri szítások és fazekasok, az udvarhelyi csizmadiák, a túszygyártók, a háromszéki fazekasok, szijgyártók. A faipar minden neme, a textil ipar, háztartási cikkek, szalmakalap, ha nem is gyárszerűleg üzlék, biztos megélhetést nyújtottak. Miután 1884-től a románai kivitel lehetősége megszűnt, óriási nyomor nehezedett az egész Székelyföldre, mert a közlekedési viszonyok annyira kedvezőtlenek voltak Magyarország felé, hogy a Székelyföld termékeinek és iparcikkeinek értékesítése lehetetlenné vált.

Igy születte meg a *székely kérdés*, melynek egész irodalma van. Alig volt olyan tollforgató székely, aki veszendő népe sebeire és a gyógyítás eszközeire rá nem mutatott. Kétségtelen, hogy a magyar kormányok egy-egy részletkérdésnél segítettek is valamicskét, de olyan intézkedés, mely gyökerében gyógyította volna a bajt, nem történt.

A nacionalizmus korában tovább pusztult tehát a székely nép, lassan, de biztosan, de tegyük hozzá, pusztult a magyar nép is. A magyar nacionalizmus a nép megbecsülésében, csak a népszínmű felkarolásáig jutott el. A politikusokat nem a nép java, gazdasági talpraállítása és a nemzet egyetemes nagy érdekei kötötték le; nagy részük pártkülönbség nélkül meghódolt a talmi liberalizmusunk és »aki bírja, marja« jelszónak. A közjogi harcok kiirtották a gazdasági érzék csírjait is és lehetetlenné tettek minden komoly törekvést. Nem az volt a fontos, hogy a magyar népet legalább abban az állapotban megtartsák, amelyben megpróbáltatásai után megmaradt, hanem az, hogy kormánypárti, vagy ellenzéki-e valaki? És minthogy a székelyek nagy tömege ellenzéki vala, a kormányoknak nem nagyon fájt pusztulásuk.

Nyomorogtak? — »szegények mindig lésznek köztetek«, — Krisztus is megmondá! Kivándoroltak, hogy családjuknak megélhetését biztosítsák? »Legalább idegen pénz jön be az országba« — vigasztalták magukat a farizeusok!

Két évtized statisztikai adatgyűjtésére volt szükség, míg a nemzet sorsán komolyan aggódó néhány derék ember rádőbbsent arra, hogy a kivándorlók nagy része nem tér vissza többé, és még később, jóvátehetetlenül későn, két emberöltő mulva vették észre, hogy örökükbe pogányok ültenek: *szélnek eresztették a székelyt és nyaktól nélkül befogadták a zsidót.*

A kiegyezés utáni kor nemzetünk leggyászosabb korszaka. Azokat a sebeket, melyeket évszázadokon keresztül ellenség ütött rajlunk, bármily fájdalmasak voltak, természetesnek találhatjuk és könnyebben is kiheverhettük; azt amit a kiegyezés után a hazug és épen azért erkölcstelen alkotmányosság színe alatt a nacionalizmus és szabadság szent nevében cselekedtünk, öngyilkosságnál másnak nem minősíthetjük. Mert meg-

tévesztő szédelgés volt a nacionalizmusunk és szabadságunk is.

Nacionalis célkitűzésünk a nemzeti állam kiépítése volt. Igen letszetős, szép cél, amin nem változtat elérhetetlensége. A gyakorlatban azonban minden veszendő magyar megmentése és a magyar nép felemelése helyett népünket pusztulni engedtük és idegeneknek raktunk puha fészket abban a reményben, hogy megmagyarosodnak. **Az anyagi jólétért saját fajukat elárult renegát tömegek lepték el közéletünket és változtatták meg a magyarság képét annyira, hogy abban mi, tisztavérű magyarok és székelyek nem ismertünk és ma sem ismerünk magunkra.**

A XIX. század beletözte a XVIII. század bűnét. A XVIII. században óriási költséggel idegen országból telepítettek Magyarországra. Ezt a bűnt rá szoktuk kenni királyainkra. Kétségtelen üdög, hogy Mária Teréziát és II. Józsefet nem hevíttette a magyar nemzeti állam kiépítésének vágya, de pontosan tudjuk azt, hogy ők hány családot telepítettek államköltségen kincstári birtokokra! Ezeknek száma Magyarország néprajzi térképén édes keveset változtatott volna, *ha a magyar főurak nem követték volna a nemes példát.* A telepítési düh a XIX. század negyvenes évéig tartott; derék főuraink és főpapjaink vidáman szállították az országba a tejes kancsónak és pénzes zacskónak íszelt oláhokat, tótokat és németeket. Bár már akkor a nagy számok törvénye ismeretes volt, senki sem gondolt arra, hogy mi lesz száz, vagy kétszáz esztendő múlva? Tudomásom szerint csak idegenekben merült fel a magyar nemzet jövő sorsa miatt az aggodalom, és idegeneknek kellett bizonyítani, hogy az ország népesedése aránytalanságainak kiegyenlítésé el, *beleső telepítéssel* kellene a pusztaság területeket benépesíteni. Láttuk, hogy a széke'y értelmiség már a XVIII. században arról panaszkodott, hogy a Székelyföld annyira népes, hogy az már kárára van a gazdasági életnek is; a XIX. században már pusztult is a túlnépesedés nyomora és kivándorlás miatt. Belső telepítésről szó sem lehetett azért, mert a magyar földesúr sohasem szerette a magyar népet, sőt utálta, önérzete miatt veszekedőtársnak csúfolta. Mikor pld. Károlyi Sándor németeket és zsidókat telepített birtokaira, nagy lelki gyönyörűséggel írta feleségének, hogy *nincsen szüksége a drága magyarokra!*

Ha még a kuruc generális is így gondolkozott, milyen lehetett a labanc főurak faji öntudata? A szerencsétlen magyar nép ellenséges érzületű királyok és »fajtalan« földesurak áldozata lett.

A kiegyezés korszakában a nagy számok törvénye már kezdett érvényesülni; itt-ott népfeltelegről beszéltek és túlnépesedés miatt is panaszkodtak, de másutt még mindig munkáshiány miatt jajongtak és a fejlődő ipar a kész szakmunkásokat megint külföldről importálta. Egész természetesnek, sőt kívánatosnak tartották, hogy ahol népfeltelegről van, az éhenhalás ellen

vegyen vándorbotot kezébe a nép és menjen a nagyvilágba, mert tilokban szociális népmozgalmaktól is tartottak. Az Isten-áldotta országból, melynek természeti kincsei ma is kiaknázatlanul hevernek, megindult tehát a kivándorlás. Nagy történelmi nevek képviselői két kézzel szórták a pénzt, — és lökehiányról panaszolkodtunk, ... és világgá szórtuk a legnagyobb kincset: a munkáskezeket! *Ebben a keretben indult pusztulásának a székely nép*, melynek hivatása lett volna, hogy magyarabbá tegye a magyart és ősi talentumával a gazdasági, szellemi és hadi életben hatalmasabbá tegye nemzetünket.

Azok a székelyek, akiknek ebben a hazában hely jutott, nem fedkeztek meg népük sebeiről. A székely nép szellemi és anyagi előhaladásának munkálására 1875-ben megalapították a »Székely művelődési és közgazdasági egyesület«-et, Ez után több hasonló célú székely társaság alakult, melyek közül reális célkitűzéseivel a *Székelyföldi iparmúzeum és Debreceni székely társaság* tűnt ki.

A székely kivándorlás veszedelmének ismertetéséhez nagy mértékben hozzájárult Hegedüs Loránt testvérünk nagy tudományos apparatussal megírt munkája: *A székelyek kivándorlása Romániába* (1902.) melynek felhasználásával Thirring Gusztáv is élénk színekkel és meggyőző erővel mutatott rá a székelyek pusztulására. *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* c. munkájában. Ő mutatott rá arra, hogy Árva vármegye és a Székelyföld vezetett a kivándorlásban. A székelyek pusztulásának mérvére legyen elég annyi, hogy Hegedüs Lóránt számítása szerint 1880—1900 között Romániába 55.000 székely vándorolt ki. Ebből lovanva az ugyanazon idő alatt visszatérteket húsz év alatt 51.856. volt a veszteség.

Nem hallgathatom el itt sem, bár a székely székek ismeretlenségénél bővebben tárgyaljuk, hogy a magyar kormány, miután a székely kérdést tudomásul kellett vennie, valamilyen tett is annak enyhítésére, úgy kulturális, mint gazdasági téren. Még telepítettek is, de az paródiája volt a Kossuth tervének. Mindenért, amit elkésve veszünk, nagyobb árt kell fizetni, még ha időközben selejtessé is válik az áru. Még a csángók telepítéséről sem fedkeztek meg, de ahhoz más szépséghibától eltekintve bal kézzel nyultak: több csángót megmozgattak, mint amennyinek földet adhattak és a hegyi népet a Duna mellé mocsaras területre telepítették.

Elmondhatjuk, hogy az oktatásügyet kivéve a székelykérdést a kiegyezés kora sem gazdasági, sem nemzetvédelmi szempontból nem oldotta meg: a nacionalizmus korában tovább pusztult a székely nép.

És a szabadsággal hogy álltunk? — ezt a kérdést is fel kell vetni a szabadság szerelmesének, a székely népnek történetében!

Politikai szabadságról nem beszélek: csak Orbán Balázs Ugron Gábor és Barta Miklós atyánkfiai emlékét idézem! Közéleti, erkölcsi tekintetben pedig Barta Miklós következő szavai adnak felvilágosítást: Magyarország kiváló terep mindazok számára, akik a szabadsággal vissza akarnak élni, mert nálunk minden meg van engedve, míhelyt a vétek magára öltheti a szabadság palástját. Más népeknél a szabadság a nemzeti izmok kifejlesztésére szolgál; tehát erőforrás! Nálunk a szabadság gyöngeség. Mások okosan ragaszkodnak a szabadsághoz: mi majomszeretettel viseltetünk iránta.«

Megtévesztő papiros alkotmány, a pártok közjogi kakasvjadaja, talmi szabadság, és nacionalizmus, romlott középosztály, elhanyagolt, tudatlan nép!!!.. ím ezek valának pusztulásunk jegyei!

Ebben az állapotban sodródtunk bele a világháborúba, melyben a székely katonák megint legendásan harcoltak. Utána jött az összeomlás.

Ósi szokás szerínt felvonulásban a székely sereg járt az élen, és a visszavonulást is a székely fedezte.

A székely nemzet most is eleget tett ennek a kötelességének: az összeomlás után megalakult *székely hadosztály*-nak ez a történelmi jelentősége.

Nem fűződik más babér nevéhez, mint az, hogy egy télen át védte a magyar Alföldet... és várt arra, hogy talán megjön a magyar testvér esze.

Utóvéd főcsapat nélkül... egy kis öntudatos néptöredék ország nélkül ugyan mit tehetett? Ellensége volt a lelkiismerellen izgatók által megmételtyezett magyar testvér is, melynek országát védeni akarta.

Mint a debreceni székely nemzeti tanács elnöke vettem részt a székely hadosztály ügyeiben. Akkori feljegyzéseim a jövődöt illetik, amely ítélni fog, ha a kérdés megérkezik a történelem számára. Itt csak annyit, hogy mindent megtettünk, amit lehetett, a siker érdekében és a végén tehetetlenségünkben megkönnyeztük népünk és országunk szomorú sorsát.

És az óta is mennyi székely könny hullott és mennyi buzgó imádság szállt Isten zsámolyához!!

A székely hadosztály fegyverletétele temetés volt, nagy temetés! Kevesen vették észre, kevesen is gyászolták a nagy halottat: a régi Magyarországot!

A történelem titokzatos ereje azonban új életet termelt. Az új Magyarország akkor született meg, midőn megalakult a nemzeti hadsereg. A Magyarországon élő székelyek, főképpen a székelyhadosztály töredékei ezen alkalommal is teljesítették történelmi hivatásukat: elől vonultak, első kész csapatait alkották az új Magyarország hadseregének.

Azóta hosszú, kínos korszak telt el meddőnek látszó harcban a régi kor szelleme és a középkor maradványaival szö-

vetségre lépett uzsorásan élősdi pénzarisztokrácia ellen. Nem lehet kétséges a harc vége; de nemzetünk életérdekei szempontjából nem közömbös az idő haszontalan múlása. És az új szellem győzelme esetén is »Ki tudja merre, merre visz a végzet?«

Kétségeinkben erőt meríthetünk azonban szenvedésekkel teljes történelmünkéből és abból a tudatból, hogy *nemzetünknek küldetése van e földön.*

Ennek a küldetésnek részese a székely nép is, melyet szellemi téren semmi hatalom el nem választhat magyar testvérétől. Annál erősebb lesz ez a kapocs, minél jobban megtisztul a magyar élet a mult degenerált romjaitól, bűneitől, a nemzeti szempontból megbízhatatlan renegátok és kőrscok befolyásától és minél hathatósabban érvényesül a magyar nép befolyása a közéletben.

A magyar nép sokat tanulhat a székely nép történetéből!

* * *

Aldassék Isten szent neve, hogy életem alkonyán elég erőt adott arra, hogy késő éjjeli órákig virrasztva tolmácsa lehessen népem mulljának! Boldog lennék, ha a magyartestvér méltányolná ezt a multat, tudatára ébredne testvéri kötelességének és könyvemet elolvassa elmondaná a széke yekről szóló XVII századi vitézi énekkel:

*Kicsiny vagy,
Mégis nagy!*

RÖVIDITÉSEK.

- Anjoukori O.* = Anjoukori okmánytár.
Anjoukori D. E. = Anjoukori Diplomáciai Emlékek.
Archiv d. V. f. S. Lk = Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde.
Barabás = Barabás Samu Székely Oklevéltár.
Bánffy O. = Varjú E: A Tomaj nb. Losonci Bánffy család története.
Bethlen F. = W. Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis.
Deutsche Fundgruben = Kemény József: Deutsche Fundgruben.
Deutsche Fundgruben N. F. = Neue Folge.
C. D. = Fejér: Codex diplomaticus.
Corpus Statutorum = Kolosváry—Ováry: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.
E. O. E. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek.
E. T. A. = Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok.
E. T. E. = Bunyitay—Rapaics: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.
E. T. T. = Kemény—Kovács: Erdélyország történelmi tára.
Fontes R. T. = Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum.
Gombos = Gombos Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.
Kurz Magazin = A. Kurz: Magazin für Geschichte etc. Siebenbürgens.
M. H. H. = Monumenta Hungariae Historica.
M. T. T. = Magyar Történelmi Tár.
M. Florianus = Mátyás Flórián: Fontes domestici.
M. Eccl. Str. = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.
Quellen Brassó = Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó.
Quellen Z. G. S. = Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven.
S. R. T. = Eder: Scriptores Rerum Transsylvanicarum.
Sz. O. = Szabó Károly és Szádetzky Lajos: Székely Oklevéltár.
Schlözer = Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.
Schw. S. R. H. = Schwandtner: Scriptores Rerum Hungaricarum.
Soproni O. = Nagy Imre: Sopron vármegye története.
Szamosközy = Szamosközy István: Történelmi maradványai.
Teieki O. = Barabás Samu: A gróf Széki Teleki család oklevéltára.
Teutsh—Firnhaber = Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens.
T. Tár = Történelmi Tár.
ZW = Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.

TARTALOM.

Előszó	3
A Székelyföld őskora. Irta Roska Márton	5
A régibb kőkor	8
Az újabb kőkor	12
A kő-rézkor	14
A bronzkor	19
A kora vaskor	24
A késő vaskor, vagy kelta periódus	27
A dáák uralom	31
A római uralom kora	32
A népvándorlások kora	34
A honfoglalás kora	39
A székely nemzet története. Irta R. Kiss István	41
<i>A székelyek származása és letelepedése</i>	43
A székelyek neve	45
A székelyek származása	48
A székelyek őstelepei	51
Moldva őslakói székelyek	53
Hun, székely-avar kapcsolatok	62
A honfoglalás	66
A székelyek nyelve	70
A hunszékely írás	72
<i>A Székelyföld a honfoglalás után</i>	
A székelyek a fejedelemség korában	78
Székelyföldi vallásügyi viszonyok	80
A Székelyföld bekapcsolódása a királyságba	82
A székelyföldi királyi várak	85
A székely birtokok gyepüi	89
Székelyföldi királyi várak és várbirtokok	93
Királyi és Székelyföld	99
<i>Székely telepek Magyarországon</i>	105
A bihari telepek	106
A nyugati határszéli telepek	107
A sásvári székely ispánság	108
A szabolcsi telepek	109
<i>A székelység intézményei</i>	
A szék	111
Közigazgatási szervezet	115
Székelyország önállósága, A székely ispán	121
Az alispán	129
A tisztségek betöltése	131
Vérgyökér, Ósfi. Fiúleány	132
A székely társadalom	134

A primipilatus	138
A nemek és ágak	143
<i>A székelyek kötelességei</i>	151
Ökörsütés	152
Kisebb terhek	156
<i>Hadkötelezettség</i>	157
Nevelés	159
Székely íjászok, A hadkötelezettség mérve	160
Fegyvernemek	162
Vezetés. Tagozódás	164
<i>Képek a székely nép életéből.</i>	
A székely menyasszony	166
A vérbosszú	167
A székely asszony	168
A székely katona	170
<i>A székely nemzet története a XIII. századtól</i>	
Az Árpád királyok alatt	178
Az Árpádok után	184
A Hunyadiak korszakában	193
A Jagellók alatt	202
<i>A mohácsi vészől Bocskay koráig</i>	
A kettős királyság alatt	222
János Zsigmond uralma	228
Az 1562 évi székely felkelés	246
Báthory István alatt	256
Báthory Zsigmond alatt	264
Báthory Endre meggyilkolása	272
A székely szabadság visszaállítása	281
Székely Mózes fejedelemsége	285
<i>A székely szabadság új korszaka</i>	
Bocskay fejedelem alatt	290
Rákóczy Zsigmond	302
Báthory Gábor	303
Bethlen Gábor	309
I. Rákóczy György	320
II. Rákóczy György	330
Barcsay Akos és II. Rákóczy György küzdelmében	336
Kemény János mellett	346
Apafi Mihály	350
Csik pusztulása	352
A székely püspök tragédiája	357
Béldi Pál	360
A székelyek állapota Apafi alatt	367
<i>Az osztrák ház uralma alatt</i>	372
A diploma Leopoldinum első tizede	374
II. Rákóczy Ferenc	379
A szatmári béke után	385
A mádэфalvi veszedelem	396

Művelődési állapotok a reformkorban	418
II. József alatt	409
I. Ferenc uralkodása	412
Az unio kérdése	421
A nemzetőrsek megalakulása	423
Kossuth javaslata a székelyek telepítéséről	426
Az agyagfalvi gyűlés	427
A szabadságharc	429
Az abszolutizmus korában	433
A kiegyezés után	442